

MAGYAR SZEMLE

A szerkesztőbizottság elnöke
GRÓF BETHLEN ISTVÁN

Szerkeszti
SZEKFÜ GYULA

XXII. KÖTET

1934 SZEPTEMBER—DECEMBER

BUDAPEST

A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG KIADÁSA

NÉPISÉG, NEMZET ES ÁLLAM

SZÉCHENYI ISTVÁN sokszor emlegette az ideák zavarát, mely a nemzetet helyes útjainak felismerésében akadályozza. Nagy I ritkaság volt az utolsó század folyamán, ha a nemzet egységesen fogott fel valamely, sorsára jelentőséggel bíró ideát, annak egész tartalmi körét logikusan átgondolta és megvalósításának realitásaival tisztába tudott jönni. Logika és realitás ma is gyakorta hiányzik koncepcióinkból, minek folytán ezek nem is gyakorolnak elég hatást a nemzeti testben, sokak értetlenül mennek el mellettük és gyökeres hazai koncepciók helyett csatlakoznak olyanokhoz, melyek véletlenül, kívülről érkeznek hozzánk. Ez a sajnálatos helyzet kezd kifejlődni nemzeti életünkre legfontosabb fogalmaink: nemzet, nép, állam megítélésénél is, talán nem lesz hát felesleges, ha az egész eszmekört egy pillanatra olyan szempontból tekintjük meg, mely szempont éppen most indult el külföldről, hogy nálunk is hódításokat szerezzen. Ez a népiség szempontja, mely a háború óta mind erősebben sugárik ki Németországból és a németlakta területekről Közép- és Kelet-Európába.

A németek népiség (Volkstum) fogalma, tudjuk, a több mint száz év előtti német romantikának és „történeti iskolának“ volt kedvelt rekvizituma, amikor először fordult a „magas kultúra“ szeretettel az alacsonyabb néposztályok, azok szokásai, műveltsége és története felé. A fogalmat már ekkor, szinte száz év előtt, megtaláljuk „népiség“ kifejezéssel az akkor még fiatal Horváth Mihálynál, de magyar népiségkutatás akkoriban nem fejlődött ki, egyedül a költészet, szépirodalom kapott a „nép-nemzeti“ kidolgozása munkájában segítséget a német romantika ez irányától. A népiség különben a német szellemségben sem vált az egész XIX. század folyamán mélyebben ható tényezővé, s a világháború katasztrófájának kellett jönnie, hogy az évtizedek óta elfelejtett vagy vidéki sorba került fogalom új életre keljen.

Már a száz év előtti német romantika néphez fordulása is az állam és vezető osztályok azon végletes elhanyagolása következtében történt, melyet Napóleon győzelmes hadjáratai és brutális elnyomása hoztak létre. Az állami felépítményt szétrombolta a francia imperátor, s a megalázott nép gondolkozói elkeseredésükben menekültek vissza a romlatlan, és öntudatlan németiségükben el nem nyomható alacsony néposztályokhoz, melyeken évszázadokon át száguldottak végig az örjögő hatalmasok hadjáratai, csak úgy, mint a műveltektől impor-

tált idegen kultúrák, s mégis megmaradtak ősi egészségükben és érintetlenségükben. Ugyanez történt a versailles-i szégyen nyomása alatt is. A weimari korszaknak legkülönbözőbb pártállású emberei karolták fel újból a népiség fogalmát, fordultak újból az örök változatlan, a parasztság kultúrája felé és remélték tőle a mélységekbe letaszított, s immár tán belsejében is romladozni kezdő németiség regenerációját. A felemelkedés egyik, biztos eszközének tűnt fel e viszonyok közt a népiség, melynek előtérbe állítását nagyban elősegítette a versailles-i diktátum területi rendelkezése: a német nemzettest egy része idegen uralom alá került, ahol az ellenséges érzületű államisággal szemben szintén a népiség kínálkozott, mint a német szellem és kultúra jövőbeli fenntartója.

Így került a száz év előtt még csak népdal- és népmese gyűjtésben, ártatlan irodalmi és tudományos foglalkozásokban megnyilvánuló népiség-mozgalom egyszerre a németiség központi problémái közé. Mert tisztában kell lennünk azzal, hogy a népiség fogalma és a belőle következő logikai megállapítások nemcsak mélyen és biztosan elhelyezkedtek az utóbbi tizenöt év alatt a németiség öntudatában, hanem hogy ezen megállapítások a német politika segítségével realitásokká is kezdenek válni. A Harmadik Birodalom közirói megkonstruálván az új nép-nemzet-állam közti alapvető tanait, s az államot alkotó népet biológiailag próbálván meghatározni, a népiség hordozójához, a parasztsághoz tértek vissza, mint amelynek ereiben még hamisítatlanul, idegentől meg nem fertőzve, s kultúrájától fel nem eresztve kering az ősi vér és újul meg a földdel való állandó érintkezésben. Vér és föld és paraszt misztikus kapcsolatairól, s ezek örök eredményéről, a Volkstumról, mint nép és állam igazi meghatározójáról hallunk és olvasunk napról-napra, s ha tudjuk is, hogy e misztikum kitermelésében és fenntartásában sok a szándék és az öntudat, vagy a mozgalomtól egyébként annyira elítélt racionalizmus: az egész elképzelést mégis azon hatalmas politikai realitások közé kell számítanunk, melyek esetleg saját sorsunknak is meghatározói lehetnek. Annyi bizonyos, hogy a német felemelkedésnek nagy instrumentuma lehet a mai fogalmazású népiség. A Birodalom területén biztosítja a német szellem kizárólagosságát, mert egyrészt visszanyúl az ősi tartott biológiai és szellemi hagyatékhoz, s ami ennek nem felel meg vagy érvényesülését veszélyezteti, azt „disszimilálva“ kiteszítja nemcsak a nemzettestből, hanem egyúttal az államból, a politikai érvényesülés köréből is. Másrészt a német népiségbe gyökerezett államon kívül, de vele lehető szoros kapcsolatban vannak a Versailles-ban leszakított, vagy évszázadok óta távol idegenben letelepedett külföldi németek, akik ugyan a mai viszonyok közt állami, politikai kapcsolatba nem juthatnak az „anyaországgal“, ebben több csoportjukat a földrajzi távolság is akadályozza, de a népiség új fogalmazása megadja nekik is a módot, mellyel a birodalmi németiséggel egynek érezhetik magukat. A parasztságra s annak hamisítatlan ősi német vérére alapult népiség mindörökké kiemeli a német kisebbségeket azon államokból, melyek határai közt élnek: jó és hű alattvalói lehetnek az illető államnak, de az idegen államalkotó néppel lelki kapcsolatuk alig lehet többé. Az ő lelkük ugyanazon szub-

stancia, mint a Birodalom németiségé: odataroznak tehát, s nincs erő, mely őket szellemi énjüknek, mai divatos szóval: vérüknek ellenmondó magatartásra, vagyis az államnéphez való asszimilálásra kényszeríthetné. Amint a népiség fogalma állami viszonylatba állítva a Birodalom területén megkívánja a német szellemre veszélyesek disszimilálását, éppúgy megkívánja a Birodalmon kívüli németiségnek az ottani idegen államnépektől való disszimilálását, teljes elválását, mert csak így képzelhető el a népiségtől követelt tökéletes összeforrása minden németnek, aki mint igazi német, beletartozik ugyanazon német „Volkstum“ egységébe.

Mint látható, az egész gondolatszerkezet a mai németiség testére van szabva, s gyakorlati alkalmazásában annak erősödését, felemelkedését szolgálja. Kialakítói mindegyre rámutatnak az ellentétre, mely a népiség konstrukciója és a XIX. századi liberális, a francia forradalomból eredt állam-nép kapcsolat közt van. A francia forradalom proklamálta tudvalevőleg a nemzetnek politikai érvényesülését, nemzetfogalmából azonban hiányzott a vérhez és földhöz kötöttség, mechanisztikus valami volt, gyakran csak üres, frázisokkal megdagasztott forma, melyet tehát könnyű volt felvenni és letenni. A francia nemzet-fogalom e hiányossága azután nagy nehézségeket okozott az európai történetben, amikor a forradalmi ideákkal együtt elterjedt a kontinensen és mindenütt létrejöttek a „nemzetállamok“, melyeknek államalkotó és kormányzó nemzetei csak ilyen külsőleges, franciás nemzetek, agglomerátumok voltak, melyekhez bárki is könnyen asszimilálódhatott. Viszont a külsőleges terjedés és szaporodás e lehetősége természet szerint érthető módon csábítá az uralkodó nemzetet a tőle idegen népességű vagy „fajiságú“ kisebb csoportok beolvasztására, innen a múlt század nyugalmanak elrablója, a nemzeti asszimilálásnak mindenütt alkalmazott rendszere. Az elmélet szerint itt van az alapvető politikai különbség a franciás „nemzet“ és a német „nép“, népiség között: míg az elsőnek természete egyenesen követeli más népek megtámadását az asszimiláció, beolvasztás eszközével, addig ezt a népiség fogalma egyenesen kizárja, méltatlan eszközként elveti, mert hiszen lehetetlen és elképzelhetetlen processzus volna az, melynek során nem németnek született, a német vér és földtől idegen becsatoltassék a német népközösségbe, amelynek népiségéhez semmi köze vagy kapcsolata nincs és nem lehet. Igaz, hogy a népiség közírónál a disszimiláció nem egyszer oly értelmet kap, mely gyakran közel jár az elvileg perhorreszkált asszimilációhoz: így a Birodalom területén ősidők óta honos nem-németekre (szerbek, kassubok stb.) nézve, akik végre is a német föld szülöttei, tehát bizonyos köztük mégis van a „népiséghez“, s ezért tárgyai lehetnek ma is bizonyos asszimilációnak, — máskor pl. a szatmármegyei német községekre nézve, melyeket Károlyi Sándor alapított több mint kétszáz éve, a XIX. század folyamán a franciás „nemzet“ konstrukciója következtében elmagyarosodtak, de vér és föld (melyet ők műveltek és művelnek) és népiség kapcsolatai folytán visszakapcsolhatók a németiséghez, — amire nézve, tudjuk, évek óta folynak német részről kísérletek. Eltekintve azonban ily esetektől, a két koncepció közt

kétségtelenül fennáll az ellentét: a XIX. századi liberális állam-nemzet asszimilált, magába olvasztott erőszakkal is idegeneket — ezt teszi az államfogalmára nézve még múlt századi cseh, román, szerb nemzet is, viszont a népiségtől meghatározott német koncepció tartózkodó gesztussal utasítja el az esetleg hozzákéredzkedő idegeneket, asszimiláció helyett esetleg disszimilál, de a Birodalom határain kívül lelkiileg magáénak tartja a német népiség birtokában levő összes csoportokat.]

TIZENÖT NEHÉZ ESZTENDŐ zűrzavarában termelte ki magából ezt az eszmerendszert a németiség, tanúságot téve ezzel politikai tehetségéről, melyet sokhelyütt szeretnek félreismerni. Kiindulópontja kétségtelenül az ösztönök és érzelmek világában volt, ahol egy megszegyénített és meggyalázott nagy nép fiai bújtak össze és keresték a jegyeket, melyek őket az elnyomóktól mindenkép és mindörökre, szinte metafizikai bizonyossággal megkülönböztethetik. Itt van a népiségnek „élmény“-szerűsége, melyet annyit emleget a német irodalom, de a szerkezet további kiképzésében racionalisztikus mestermű, minden részlete célszerű és valami kapcsolatban hasznot hajtó. A „Volkstum“ e tekintetben méltán állítható a francia forradalom „nation“-ja mellé: mindkettő tökéletesen megépített hatalmi mechanizmus az illető nép számára. A német alkotás még alig lépett munkába, de bizonyos, hogy ha meglesz a lehetősége a másik német hatalmi instrumentummal: a „Reich“ ideájával együtt működni, aligha fog hatékonyságban a francia „nation“ mögött maradni.

Tehát nemcsak a magyar szellemiségre, hanem a magyar politikára is szinte sorsdöntő fontossága van, minő“ állást foglalunk el ez új német népiséggel szemben. Valamikor, száz évvel ezelőtt, hasonló krízis előtt állott a magyarság: akkor nem a német, hanem a francia koncepció indult hódító útra keletnek, s a kérdés az volt: átvegyük-e ezt az idegen elképzelést és megvalósítsuk-e államéletünkben, mintha ez tabula rasa volna, vagy pedig fejlődésünket a magyar szellem alapján, bár az idegen eredmények tekintetbevételével alakítsuk ki? Az utóbbinak szószólója Széchenyi volt, de tudjuk, hogy vele szemben a francia rendszer hívei győztek, szőröstől-bőröstől átvettük a forradalom ideológiáját, parlamenti és nemzetállami koncepcióit, hogy minő eredménnyel, erről most jobb hallgatni.

Német gondolatok mindenkor könnyen szálltak át határainkon: nagy és művelt szomszédjainktól jöttek, azoktól, akik földrajzi elhelyezkedésüknél fogva is legkönnyebben közvetíthették hozzánk a keresztény Európa kultúrjait. Az utóbbi félszázad alatt, amidőn a német tudomány és technika oly lendülettel ragadta magához az európai vezetést, szellemi kapcsolataink nem egy téren oly szorosakká és egyoldalúakká váltak, hogy szinte függőségnek voltak mondhatók. Ebben a helyzetben természetesnek látszik, hogy a népiség kialakításában is követni fogjuk nagy szomszédainkat, illetőleg a tőlük létrehívott fogalmat alkalmazni fogjuk saját viszonyainkra.

A fogalom tényleges tartalmát nézve, ez bizonyára előnyös volna. Nemzeti fejlődésünkben nagy tovahaladást jelentene, ha a népiség

értelme szerint sikerülne széthúzó, egymást nem is ismerő társadalmi osztályaink között szervezett egységet teremteni, semmint ez eddigi nemzet és állam fogalmaink, s azok derivátumai (hazafi, állampolgár, s hasonló) által lehetséges volt. A német népiség-fogalomhoz tartozik — némi logikai szabálytalansággal — a tudatosítás is (ezen a ponton árulja el magát a racionalizmus, ellentétben a folyvást hangoztatott miszticizmussal), s erre a tudatosításra nekünk szintén sürgető szükségünk lenne. Nemcsak a nemzetegység érdekében, hanem a vezető réteg kialakításában is, hiszen ma már nyílt titok, hogy a múlt században vezető, ú. n. úri rétegünk egyrészt kimerült, másrészt vérkeveredés folytán ősi tulajdonai más eredetű elemek előtt háttérbe szorultak, anélkül, hogy e más, alacsonyabb: polgári és paraszt elemek a saját energiáikat át tudták volna önteni a tényleges vezetők rétegébe. Ha sikerülne német mintára a nép minden rétegét nemzetileg tudatosítani, akkor a vezetésben is inkább érvényesülhetnének e friss és új, de mégis ősi és igazi magyar rétegek.

Ez pozitív haszna lehetne a német példa követésének; inkább csak látszateredmények várhatók a leszakadt magyarság, a „külföldi magyarok“ dolgában. Láttuk, hogy a német koncepció maradék nélkül disszimilálni akarja a német kisebbségeket, az egész föld kerekén, az idegen államnépektől és tökéletesen bekapcsolni az anyaország öntudatába, a közös és ugyanazon népiség segélyével. Elméletben ez számunkra is lehető és szükséges, a mai viszonyok között azonban inkább csak szép álmoknak minősíthető. A Birodalomnak mind weimari, mind hitleri formájában megvolt a maga politikai és kulturális hatalma, hogy a határain kívül élő németiséget a népiség értelmében öntudatosítsa, amit nekünk szomszédaink, a leszakadt magyarság rabszolgatartói semmiképp sem engednének meg. Német könyv, németek utazásai, külföldi német diákok tömeges neveltetése német egyetemeken, ezek a kulturális eszközök is elérhetetlenek számunkra, mikor magyar könyv képtelen a határokon átmenni és a magyarok utazásai mögött sem lapulhat meg még oly szerény kulturális cél sem. Hogy pedig a nagy német Birodalomnak rendelkezésére álló hatalmi eszközök is hiányoznak nálunk, erről szólni sem érdemes. Azaz, leszakadt magyarsági viszonylatban a német népiség-koncepciót utánoznunk helyes, de valószínűen sikertelen kezdemény lenne mai helyzetünkben.

A népiség igazi hatása különös módon nem ezeken a tereken nyilvánult meg eddig, ahol pedig óhajtandó vagy egyenesen lehető lett volna, hanem ott, ahol ép érzékkel alig kereshetnők. Láttuk, hogy a népiség alapján fogalmazott állam-nép egyenleg a németiségnek testhez-álló elképzelése, annál kevésbé illik rá a magyarságra. Igaz, hogy Trianon szinte egyedül hagyott bennünket államunkban, s ha eltekin-tünk a német kisebbségtől, mellyel történetünk évszázadai folyamán mindenkor jó viszonyban voltunk, akkor elképzelhetjük magunknak, hogy államunkat a magyar népiség alapján konstruáljuk meg: a magyar állam a magyar népiség kifejezése, s ennek hordozója mindenki, aki a vér és föld magyar mithoszában részes. Ezt, mondom, elképzelhet-jük magunknak; kialakíthatjuk, német mintát követve (s persze akarattal, racionalisztikusan), a magyar vér és magyar talaj misztikus

kapcsolatait, felfedezhetjük a magyar parasztban azt az egyetlen „Erbanlage“-t, melyre államunkat szilárdan építhetjük; az ily módon felállított követelményeket szigorúan alkalmazhatjuk a mai, lazább és esetlegesebb, nem biológiai nemzettest tagjaira. Az elvi lehetőség minderre kétségtelenül megvan, s mivel nálunk egyelőre még csak gondolatok, koncepciók átvételéről van szó, nem kell csodálkoznunk, ha tanulékony és utánzásra hajlamos egyének és körök tényleg hajlandók is a német valóság ilyen átültetését propagálni.

De vajjon mit jelentene tényleg és gyakorlatilag, a magyar állam és nemzet további élete szempontjából a népiség e koncepciójának alkalmazása? Mit jelentene, ha elterjedne közöttünk is az a felfogás, hogy az államot is, nemcsak a nemzetet az ugyanazon származású és gondolkodású, „népiségű“ nemzettagok determinálják, s ehhez képest szörnyszülöttnek, vagy születésekor elvetéltnek minősítendő az az állam, melyben különböző eredetű és jellegű népek vagy néptörödékek együtt élnek? Mit jelentene, ha országunkban csak a magyar népiséghez tartozókat akarjuk látni és hasonlóan azon ominózus felkiáltáshoz: Nem akarok katonát látni! nem akarnánk többé magunk közt nem-magyarokat látni?

Bármily furcsák is e kérdések, nem a theória veti fel őket az ő világot félreismerő egyoldalúságával, már itt vannak közöttünk s találkozhatunk velük úgynevezett középosztályunk tagjainak beszélgetéseiben, félművelt folyóiratok hasábjain, s legutóbb megjelentek olyan munkában is, mely műveltebb olvasókra számít és komolyan tárgyalja a dolgokat.¹ Amíg csak középosztálybeli intelligenciánkban figyelhetők meg itt-ott ily hangulatok, nincs különösebb okunk a nyugtalankodásra, mert épp ez az osztályunk köztudomás szerint ma is kevésbé érett külpolitikai elgondolásokra. Komolyabb a dolog, ha egy hangulat annyira elhatalmasodik az értelmiségben, hogy kifejezésére már magasabb irodalmi fokon is akadnak emberek. Ebből a szempontból különösen tanulságos az említett munka, szinte tipikus példája azon zavarnak, mely értelmiségünk némely rétegeiben uralkodik.

Logikailag azt várná az ember, hogy ha ez a mű elutasítja magától a XIX. század laza nemzetfogalmát és vele szemben mai német mintára a népre akarja alapítani az államot, akkor a múlt század asszimilációs gyakorlatával szemben Széchenyi, Eötvös, Deák koncepciójához fog visszatérni, mint amely nagyjaink következetesen elleneszegültek a magyarság asszimilációs terjesztésének. De nagyon tévednénk, ha ezt várnánk! Ebben a kapcsolatban a szerző Széchenyinek akadémiai beszédét egyenesen „szerencsétlennek“ nevezi, Széchenyi egész nemzeti fogalomrendszerében káros „apolitikus humanizmust“ lát, hasonló hibában marasztalja el Eötvöst, Deákot azért, mert megalkották az 1868: XLIV. törvénycikket és ezzel a nem-magyar nemzetiségeknek 49. véres eseményei után békülő jobbot nyújtottak. Erről a törvénycikkről mindaddig azt hittük, hogy a magyarság állambölcséségének volt bizonyítéka, s annak, hogy mindent megtettünk a békés együttélésre, s hogy ez nem sikerült, ezért a szerbek és oláhok és tótok viselik a felelősséget, visszautasítván a mi békejobbunkat. Még nyugati,

¹ Asztalos Miklós, A nemzetiségek története Magyarországon, 1934.

műveltebb ellenfeleink sem tagadhatták meg e törvénycikkkel szemben elismerésüket, mint pl. a párizsi tanár Eisenmann. Az új felfogás más-ként szól: eszerint annak, hogy mi nem végezhetünk nemzetiségeinkkel a dualizmus korában, épp Deák e törvényalkotása volt az oka, ez kötötte meg kezünket nemzetiségeink asszimilálásában. A füzet értelme szerint a magyarság elég okatlan volt ahhoz, hogy az asszimiláló Európa kellős közepén „oly féket tegyen a végre kezébe jutott állami apparátusra, amely meggátolta, hogy valaha is komolyabb offenzív állami védelemben részesíthesse saját nemzetiségét az idegen nemzetiségekkel szemben“ (id. m. 66. 1.). Az „offenzív állami véde-
-iem“ fábólvaskarikája alatt a szerző porosz mintájú telepítési és iskola-politikát ért, amelyekben a magyarságot természetesen nem a Deák-féle törvény akadályozta meg, mert ez i. életbe sem lépett, 2. ha megvalósult volna is, éppenséggel nem zárta volna ki a magyar népi erők kiegészítését anyagi segítség, telepítés stb. által. A lényeges azonban nem ez a tárgyi tévedés, hanem az, hogy az új koncepció egyenesen siránkozik azon, hogy Széchenyi, Deák, Eötvös „apolitikus“ dogmáit követve nem asszimiláltuk erőszakkal a mi kisebbségeinket. Dícséretre-méltó őszinteség, de mint látható, tökéletesen ellentétben van a német népiség fogalmával és teljesen, alfától ómegáig megegyezik a XIX. század külsőséges nemzetfelfogásával, melyet pedig nem tud eléggé elítélni.

Hol van tehát az új felfogásban a valóban új, a német népiség hatása? Ott, ahol nemzeti dolgok iránti reális érzéssel nehezen keres-nők. A szerzőnek nemzetfogalmát nem csapta még meg a német szellő, de annál inkább államfogalmát. Ugyálszik, magáévá tette azt a felfogást, mely szerint csak ugyanazon népiségű állam életképes, az pedig, melyben több nép van összezsúfolva, születésétől fogva életképtelen. Magyarország Önhibája nélkül vált ilyen vegyes lakos-ságú állammá, míg Ausztriát a dinasztia földet habzsoló kapzsisága tette ilyenné. Ez előadás szerint szerencsétlenségünk hozta magá-
-val, hogy belekerültünk a vegyes nemzetiségű, tehát életképtelen Habsburg-birodalomba, mellyel különben is hasonló összetételűek voltunk, a „magyarság nemzetiségi összetételében pontos tükörképe lett a hasonlóan heterogén fajiságú Ausztriának“. Ebben az „ötlet-szerűen létrejött Habsburg-birodalomban“ kellett 1918-ban elpusztulnunk, mert hiszen benne az egyes népeket semmi érdek, csak a „hatalom összetartó ereje“ kapcsolta össze. „A Habsburg-birodalom korszerűtlen monstrumtestének hátralevő évei megvoltak számlálva: addig él, ameddig a központi hatalom féken tudja tartani a helyierő-
-ket“ (23. 1.). Így tehát, ha jól értjük szerzőt, csak a történeti igazság valósult meg, amikor Ausztria és Magyarország „feltartóztathatatlanul nemzetiségi területekre robbant szét“. Tegyük hozzá: a történeti igazság beteljesült, mi is szabadon ápolhatjuk immár függetlenségün-
-ket és önálló népiségünket; még csak az hiányzik, hogy Trianon napján gyászistentisztelet helyett Tedeumot tartsunk.

Az egész koncepciónak a népiséggel való vonatkozásban, mert egyéb hibái nem érdekelnek itt, két tévedése van. Az egyik: hogy a népiség hatását a nemzetiségi politikában nem akarja érvényesíteni, s ha már

Széchenyitől és Deáktól nem, a német irodalomtól és politikától sem akar tanulni, hanem tényleg fenntartja e téren a XIX. század elavult gondolatait. A másik, nem kevésbé súlyos tévedés: a népiség ott bájolja el és ott köti gúzsba gondolatait, ahol pedig hatása ellen kézzel-lábbal védekeznie kellene: az államfogalom megszerkesztésében. Nemzeti jövőnkre súlyosabb tévedés el sem képzelhető, mint azt hinni, hogy elegendő vagyunk államunk számára, hogy a magyar államban nem kell más lakos, mint a magyar néphez tartozó, s hogy több nemzetiségnek együttélése egy államban nemcsak lehetetlen, de egyúttal erkölcsi hiba, nem kívánatos jelenség is. A középosztálybeli fecsegéseknél, asztaltársasági rezolúcióknál nem kívánunk logikát, de az irodalmi formában megjelenő elméletet mégis csak méltatnunk kell arra a kérdésre: hogyan képzelel el Szent István birodalmának, az ezeréves Magyarországnak jövőjét, ha több népnek egy államban lakását monstruózus dolognak tartja? És a múltat illetőleg: Ausztria és vele Magyarország népeit a kiegyezés korában csakugyan csak a központi hatalom, azaz állami erőszak tartotta együtt? és való az, hogy e népeket „nem kapcsolta egymáshoz semmi érdek?” Ha ez igaz volna, akkor a történeti Magyarország egész élete, de különösen a török hódítás óta eltelt századai csakugyan véres igazságtalanságot jelentettek azon népekre, melyek velünk együtt éltek a Duna völgyében, a Kárpátok karéjában. Nem hisszük, hogy az új koncepció mindezeknek kimondását célozná, de mindez benne van, s hogy nem ébred tudatára igazi tartalmának, azt logikátlan voltával és állandó fogalomzavarásával lehet magyarázni.

ESZMÉK, GONDOLATOK, életszínek, formák, divatok terjedésének egyik nép sem állhat ellen, ha beletartozik az európai, a világműveltség közösségébe. Ez nemcsak ma áll, így volt ez évezredek óta, attól kezdve, mikor a prehisztorikus emberek egymástól tanulták a kövek pattintását, a csontok kilyukasztását. Az átvételnek egyetemesen érvényesülő alapja mindenkor az volt, hogy hasznára legyen az átvevőnek. Mert öngyilkossággal volna egyenlő, olyant átvenni, ami a másik népnek jó, de az átvevőnek kárára van, fejlődését megakasztja vagy visszafejleszti. Ilyen káros átvétellel szemben a népek önfenntartási ösztönének kell működésbe lépnie és könyörtelenül eltávolítania az idegenből jött újítást, mely közelebbi megsemmisítés után kártékonynak bizonyult. Viszont a hasznos átvételt annál inkább biztosítani kell, hogy a nemzettestben meghonosodjék.

A mai változékony időkben, mikor idegen kezdemények tömegestől kopogtatnak határainkon, bizonyára hasznos volna minden újítást megvizsgálni e fenti szempontok szerint. Jelenlegi témánkra alkalmazva mindezt: kétségtelen, hogy a népiség-fogalom alkalmazása a magyar nemzet belső erői körében nemcsak ajánlatos, hanem fennmaradásunkhoz egyenesen szükséges. Még pedig a magyar életre alkalmazott népi politika formájában: a nép anyagi felemelése, ősi kultúrájának felkutatása és a magyar kultúrával összeolvasztása, nemzeti törekvéseinknek a népi szükségletekkel leendő teljes összhangolása korunk legelső kívánalma. Az úgynevezett történelmi osztályok Magyar-

országának át kell alakulnia népi Magyarországgá, de ez a változás nem jelenthet hanyatlást, kultúrának, történeti formának és igényeknek feladását. Ellenkezőleg: bizonyos, hogy történeti feladatainkat itt a Duna völgyében gyorsabban és könnyebben vállalhatjuk, ha a nemzetet egy egész tudatosított nép, nem pedig csak egyes, bármily tehetős társadalmi osztályok képviselik.

Államfogalmunk dolgában más a helyzet. Német és francia és olasz elfogadhatja azt az államfogalmat, melyet egyetlen nemzettel lehet és kell kitölteni. Mi itt a Duna völgyében, az ősi magyar birodalom örököséiként mérhetetlen hanyatlásunkról tennénk tanúságot, ha csatlakoznánk ehhez a felfogáshoz: elárulnánk múltunkat, eladnánk rossz kufárokként jövőnket, ha lemondanánk arról a történeti magyar államfogalomról, mely békén, védőleg fogott össze egy évezreden át a magyarral együtt annyi más nem-magyar nemzetiséget! A népiség-fogalom mint államalkotó és határozó tényező alkalmatlan e térségeken, földrajzi, gazdasági, kulturális tények százai és ezrei mondanak neki ellent. Ezt tudták és érezték a magyarság vezetői: faji ösztönök, nemcsak humanizmus és kereszténység sugallták Széchenyinek nemzetiségi politikáját és Deáknak az 1868. törvényt, melyről Bethlen István gróf legutóbbi angliai útjában kongeniálisan és magasztalólag — nem pedig hibáztatva — mondta, hogy „egész Európában az első részletes és liberális szellemű kisebbségvédelmi törvénynek adta példáját, amelyhez fogható is alig van egyes államokban“, ugyancsak ő jelölte ki a békeszerződések jóvátételének „egyetlen eredményes“ útját: az új államok a józan geográfiai határok s a természettől adott gazdasági egységek figyelembevételével alakítandók ki, s e határokon belül minden egyes nép, a legkisebb nemzet is, szűkebb vagy tágabb körű területi autonómiához jusson és egyik a másikat el ne nyomhassa.¹ Azaz minden nép ápolja és erősítse saját népiségét, — itt a német példa valóban követésreméltó, de a Duna völgyében egyedül és elsősorban népi határok megvonása, gyökerében hibás kezdemény volna.

Tiszta bort a pohárba: akiknek számára Széchenyi és Deák koncepciója szerencsétlen, s az ő Nagymagyarországuk a benne békésen élő, s évszázados érdekekkel összekapcsolt népekkel túlnagy és túlveszélyes, azok mondják meg egyszer őszintén, mit akarnak a magyar múlt és magyar jövő helyett. Ha gondolataik zavarosak is, legyen bátorságuk azok következéseit áttekinteni és bevallani, nehogy a hazafias tömegek zsákutcába kerüljenek. Én úgy tudom, hogy amint csak egy múltunk volt, úgy jövőnk is csak egy lehet, — a másik nem jövő, hanem a nyomorúságos mának állandósulása.

SZEKFÜ GYULA

¹ Bethlen István angliai előadásai, Genius-kiadás, 25 és 44 lap.

A BUKOVINAI MAGYAROK MAI HELYZETE

A KÁRPÁTOKTÓL ÉSZAKKELETRE, Radauti és Suceava városok környékén, több száz kilométernyire a legközelebbi összefüggő magyar nyelvterülettől, közel másfél száz éve egy kicsiny magyar nyelvsziget él, melynek sorsáról az utóbbi időkben alig lehetett valamit hallani. A bukovinai magyarság örökös kisebbségi életre kárhozott. Helyzete 1867 és 1918 között a dualizmus révén kielégítő volt, talán sokkal jobb, mint a világ bármely más részére szakadt magyarságé. 1918 után ez az alig tizenegyezer lelket számláló magyarság egy országba került másfél milliónyi erdélyi magyar nyelvtestvérel. Már-már azt lehetett hinni, hogy sorsuk a moldvai és a bukaresti magyarokéval együtt a kisebbségi küzdelmek fővonalába fog kerülni és ha anyagiakban nem is, de legalább erkölcsiükben maga mellett tudhatja majd a kultúrában, politikai öntudatosságban és gazdasági erőben nálánál sokkal erősebb nyelvtestvéreit. Sajnos az 1918 utáni események nem ezt mutatták. Az alábbiakban látni fogjuk, hogy milyen változásokon ment át Bukovina maroknyi magyar népe és milyen gazdasági, kulturális és politikai folyamatok befolyásolják ma magára hagyott életét.

A bukovinai magyar falvak nagy része Radauti környékén van és e jelentős kis városkát félkörben veszi körül. Legészakabban Andrásfalva fekszik, tőle pár kilométerre délre van Hadikfalva, majd Istenegíts és Fogadjisten. Ezen a nagy magyar telepen él a bukovinai magyarság nagy többsége, mintegy tizenegyezer ember. Hadikfalvától délre Suceava közelében fekszik Józseffalva, román és német falvak között, 40—45 kilométerre a többi magyar teleptől. A magyar falvak környékén jórészt románok laknak, de itt-ott rutén lakossággal és erős német telepes falvakkal is találkozunk. A rutének nagy része és egy-két kisebb német szórvány elrománosodóban van. A nagyobb német falvak azonban jól tartják magukat és társadalmi szervezettség tekintetében mintaképpül szolgálhatnak a közeli magyar falvaknak. A bukovinai magyarokat két csoportra oszthatjuk. A délit alkotják a teljesen magukra hagyott Józseffalviak, kiknek helyzete izoláltságuk folytán nemzeti szempontból sokkal rosszabb, veszélyeztetettebb, mint az északiaké. Józseffalvának nemcsak a környéke román, de maga a falu is 45%-ban az. A románok száma már a háború előtti években növekedő tendenciát mutatott. Pedig a 90-es években még alig 25—30%-át alkották a falu lakosságának. Terjeszkedésük következménye

egyrészt a békebeli nagy magyar kivándorlásoknak, másrészt az 1919-es céltudatosan román nemzeti szempontokat követő földreformnak is, mely a falu határában szétosztott földbirtokok nagy többségét román kézre juttatta. De a románosítás még Józseffalván is kudarcot vallott. Bár lakossága mindenfelől román hatásnak van kitéve, iskolájában magyarul még fakultative sem tanítanak, magyar papján kívül intelligens vezetői nincsenek, nyelvében és nemzeti öntudatában ennek ellenére ma is változatlanul magyar. A faluban élő románság és magyarság között összeházasodás nincs és ha ritkán van, az még most, háború után is a magyarság javára történik. Megmaradásuk egyik okát éppen ebben a vallási és társadalmi elkülönülésben kell keresni. Az iskola románosító hatását legtöbb helyt pótolják az öntudatos szülők, akik nem sajnálják a fáradságot és szerény tudásuk szerint megtanítják magyarul írni és olvasni gyermekeiket.

Az északi telepek helyzete a Józseffalvánál kedvezőbb. Itt már nagy tömegű magyarság él egymás mellett és a románosítási törekvésekkel gazdaságilag és kulturálisan egyaránt jobban szembe tud szállani. Legrosszabb a helyzet Fogadjistenen, mely Józseffalvánál is kisebb telep. Míg Józseffalván 7—800 magyar él, addig itt összesen 250-en laknak. Iskolájuk nincs, egyházilag pedig a szomszéd Istensegítséghez tartoznak. De zárkózottságuk révén beolvadásról itt sem lehet beszélni. Hadikfalva, Andrásfalva és Istensegítség tiszta magyar faluk, mindössze 150—200 zsidó él közöttük és néhány német, lengyel és román család. Tizenegyezer magyarral szemben alig áll itt 200 idegen. Románosítás itt sincs. Sőt a Székelyföldet sem véve ki, bármelyik erdélyi magyar falu mintául vehetné bukovinai testvéreinek a magyar nyelvhez való ragaszkodását. Valóban ritka és csodálatos dolog, hogy ez a maroknyi kis magyarság, mely beékeltlen él ötszázezer román között, máig is megtartotta nyelvét, hűséggel és öntudattal vallja magát magyarnak. Az elnemzetietlenedés tényét vizsgálva, számos erdélyi faluban és városban azt a törvényszerűséget tapasztaltam, hogy sohasem a távolabbi környék nemzetiségi viszonyai számítanak, hanem mindig az illető falu vagy város speciális viszonyai. Józseffalva helyzete pl. sokkal kedvezőbb, mint egy mezőszéki falué, ahol háromnegyed többségben élnek románok, bár legyen az Kolozsvártól csak néhány kilométerre, mert nem Bukovina háromszázezer románjával áll szemben tizenegyezer magyar, hanem csak a közvetlen környék román és német lakóival, akikkel érintkezéseik sokkal ritkábbak, mint e falvak egymásközi magyar kapcsolatai. Viszont a Kolozsvártól alig tizenöt kilométerre fekvő Ajtony község még a béke éveiben nagyrészt elrománosodott és mit sem használt az, hogy tőle nem messzire egy tömbben hatvanezer öntudatos magyar élt. E falu magyar lakossága ugyanis gazdasági és kereskedelmi érintkezéseinek kilencven százalékát nem Kolozsvárról, hanem a nagy többségben román környékének lakosságával bonyolította le és elrománosodásának gyors tempója csak ennek tulajdonítható.

A bukovinai magyarság igazi centruma Hadikfalva, amely egyébként egyik legjelentősebb vasúti gócpontja Dél-Bukovinának. De nemcsak vasúti csomópont, hanem fontos kereskedelmi átvonuló-

hely is. Csemovitzba, Radautzba és Szereibe rajta át vezetnek az autóbuszvonalak, ezzel a falu kereskedelmi életének nagy lendületet adva. Bevándorlások lengyel, román, német és rutén részről kisebb mértékben mindig voltak a bukovinai magyar falvakban (ezt a személynevekből is meg lehet állapítani), de a bevándorlók rövid idő alatt kevés kivétellel mind elmagyarosodtak. Hadikfalvának a hivatalos népszámlálás adatai szerint 1930-ban 4573 lakója volt, ma 4900 lehet. Az egyházi kimutatások szerint 1920 és 30 között 2769 ember született Hadikfalván és 1489 halt meg. A tiszta szaporulat tehát 1280. Ugyanezzel a nagy szaporulással találkozunk a többi magyar falvakban is. Sajnos a nagy gyermekhalandóság és a ragályos betegségek pusztításai a lakosság óriási növekedését nagy mértékben ellensúlyozzák. Ha így halad a bukovinai magyar falvak gyarapodása, a legközelebbi népszámlálás 11.000 magyar helyett már tizennégyezret fog itt találni. Akármelyik bukovinai faluba menjünk, mindenütt a gyermekek nagy tömege és a hosszú végeláthatatlan utcasorok tűnnek szemünkbe. Egyedül Hadikfalván közel ezer ház van. Andrásfalva és Istensegíts végtelenbe nyúló sugárútjai a nagy magyar Alföld óriási kiterjedésű falvaira emlékeztetnek. A túltömöttség különösen Hadikfalván nagy, hol a falu határa alig négyezer hektár. Tehát egy lakosra átlag még egy hektár föld sem esik. Az utóbbi években Hadikfalva egy új kis rajt bocsátott ki magából Satumare községbe. Ez a raj rövid másfél évtized alatt megvetette lábát az új községben és ma már kétszáz lelket számlál. Úgy Hadikfalván, mint Istensegítsen és Andrásfalván magasabb mezőgazdasági kultúrával találkozunk, mint a környező román falvakban. A lakosság főterményei a hagyma és a káposzta. Hadikfalva után nagyság szerint Istensegíts következik. 1930-ban 3139 lakója volt, ma 3300. Itt is volt földreform, de a föld nagy részét itt is a szomszéd falvak románjai kapták. A bukovinai falvakban minél nagyobb faluba megy az ember, a szegénység általában annál nagyobb. A falvak sűrűsége miatt terjeszkedni semerre sem lehet. Egyetlen mód az intenzív gazdálkodás és a kivándorlás volna. Ma mindkét eshetőség megszűnt.

Bukovina legészakibb magyar faluja Andrásfalva. Az 1930-as statisztika szerint lakóinak száma 2539. Ez az egyetlen falu, ahol reformátusok is laknak. Egyházközségük már több mint százéves, de híveik száma a háromszázat sem éri el. Új templomukat a háború előtti években avatták fel, régi felekezeti iskolájuk is van, ahová körülbelül 75, kizárólag református gyerek jár (a román törvények ugyanis másvallású gyerekek felvételét nem engedélyezik). A hivatalos statisztikai adatok szerint Hadikfalván, Andrásfalván és Istensegítsen összesen 10.251 lélek élt 1930-ban 2082 épületben. Nemzetiségileg 98 százalékban magyarok. Ez a szám két év óta 600-zal emelkedett. Józseffalva és Fogadjisten 300 magyarját ideszámítva a bukovinai magyarok teljes számát ma tizenegy és félezerre tehetjük.

Ami a gazdasági helyzetet illeti, a bukovinai magyarok anyagi viszonyairól pontos képet adni nagyon nehéz. Legfőbb akadály a román statisztikák hézagos és megbízhatatlan volta, de ettől eltekintve az 1930-as népszámlálás eredményei sincsenek még közzétéve. A

magyar falvak lakossága legnagyobb részét kisbirtokosok alkották. Birtokkülönbség van itt is a parasztság körében, de a gazdag parasztszám elenyészően kevés. Hadikfalva ötezer lakójából mindössze húsz-harminc földműves birtoka haladja meg a harminc holdat. Átlagában úgy Hadikfalván, mint a többi magyar településeken egy-egy család kettő-négy holdnál többel nem igen rendelkezik és ebből a néhány holdból kell megélnie sokszor tíz-tizenöt embernek. Valamikor a kilencvenes években átlagában húsz-harminc hold földje volt egy-egy gazdálkodónak. Ma, és ez a folyamat a háború utáni években még rohamosabban mutatkozik, a föld mind jobban és jobban aprózódik szét. A föld szétaprózódása rövidesen oda fog vezetni, hogy a bukovinai magyar falvak lakossága nagy többségében teljesen leszegényedik, nem lévén számára sem a kivándorlás, sem súlyos anyagi helyzete miatt új földvásárlás lehetősége adva. A földnélküliség egyre növekvő folyamatát Hadikfalván figyeltem először meg. A falu külső negyedei szegénységben nem különböznek a nagyvárosok nyomortanyáitól. Vannak házak, ahol hiányoznak a legegyszerűbb bútorok is, mert a háború alatti orosz pusztítás következményeit még mai napig sem tudták nagy szegénységük miatt kiheverni.

A bukovinai magyarság legnagyobb problémája a nagy szaporaság. A moldvai csángókhoz hasonlóan, minden családnak legalább 8—10 gyermeke van. E tekintetben sem a háború, sem az azt követő mély gazdasági és erkölcsi válság változást nem hozott. Hogy a bukovinai magyarság nyelvi szempontból oly jól áll és sorsa a közeljövőre is biztosítottnak látszik, annak okát éppen nagy szaporaságában kell keresni, mellyel a háborúütötte hézagokat néhány év alatt pótolta. A kivándorlás teljes megszűnése nehéz helyzetet teremtett e falvak fokozatosan növekedő szegény rétegei számára, akik kenyerüket falvaikban már nem képesek megkeresni. Kénytelenek tehát munkájukat áruba bocsátani sokszor a legmegalázóbb feltételek mellett. Különös előszeretettel mennek közmunkákra és legtöbbször a Botosam, Dorohiu, Roman, Iasi körüli nagybirtokokon végez szezonmunkát. Hogy milyen keveset kapnak munkájukért úgy a falvaikban lakó birtokosoktól és gazdagabb parasztoktól, mint Moldvában, arra jellemzésül álljon itt néhány adat. Fogadjistenen pl. a Capri-féle mintagazdaságnál, hol minden a racionalizált mezőgazdaság legutolsó eredményei szerint folyik, a szomszéd falusiak 25 lei napszámot és kosztot, a helyi magyarok azonban csak 15 leit kapnak koszt nélkül naponta. 15 lei ma mindössze 40 fülér és e csekély kereset is csak időnként kínálkozik számukra. A regáti nagybirtokosok a háború utáni években aránylag túrhatóan megfizették munkájukat, de a gazdasági válság beálltával épp a krízisre hivatkozva, úgy a pénz, mint a természetben való fizetést a lehető legmélyebbre szállították le. Volt alkalmam számos ilyen munkaszerződést látni Istensegítsen, miket a községi bíró jelenlétében, a moldvai nagybirtokosok intézői és a munkájukat eladó parasztszám egymás között kötöttek. A tél közepén, mikor a magyar falvak szegényei nélkülözni kezdenek, kifogy utolsó kenyerük és fájuk, akkor jelennek meg hiénamódra a Regát ismert munkásszerzői, hogy a kiéhezett parasztszám munkára toborozzák. És a szegény parasztszám, melynek

életnívója hallatlanul alacsony, igényei minimálisak, minden esetben bedől a leglealázóbb munkafeltételekbe és jóformán ingyen adja el saját és családja munkáskezeit Moldova bojárjainak. Tavasszal és nyáron, a cukorrépa ültetvényekre tömegesen vonulnak ki szekereiken Bukovina magyar szegényei. Legtöbb munkás elviszi családját tíz éves gyermekétől felfelé. Természetesen nemcsak a teljesen földnélküliek mennek Moldvába, de az egy-két holddal rendelkezők jórésze is, mert népes családjaik eltartására e néhány hold semmiképpen sem elegendő. Egy férfi keresete négy hónap alatt 1800 lei és 700 kg kukorica. Magyar pénzre átszámítva összes keresetük nem több négy hónap alatt 100 pengőnél. És mégis amikor megjelennek télen a regáti bojárrok ügynökei, a szegény nép tömegesen siet eléjük, hogy szónéklül aláírja az egyre rosszabbodó szerződési feltételeket. A moldvai szezonmunkának rendkívül sok káros következménye van. A tüdőbaj és a trachoma elterjedésének egyik főokát szintén a szezonmunkák alatti egészségtelen lakás és ételmezési viszonyoknak tulajdoníthatjuk.

Volna még egy megélhetési lehetőség a túl szapora népesség számára, az ipar. Ezen a téren azonban nem történt elég propaganda bukovinai testvéreink között. Ezért van az, hogy legtöbb falusi iparos a magyar falvakban is vagy zsidó, vagy bevándorolt és elmagyarosodott német. Alig néhány magyar megy újabban ipari pályára, számuk azonban oly elenyészően kevés, hogy semmivel sem járul a munkanélküliség lényeges csökkentéséhez. A meglévő iparosok helyzete sem rózsás. Iparengedélyeiket állandóan adják vissza, mert nem bírják fizetni az egyre növekvő adókat.

Bukovina magyar falvai gazdaságilag csak a környező városokkal tartanak fenn összeköttetést. Erdélyben se iparosnak, se gyári munkásnak nem mennek. Így tehát az erdélyi magyarsággal semmiféle közvetlen kapcsolatuk nincsen. Gyéren bár, de vannak kapcsolataik a moldvai magyarokkal. A nyári munka folyamán gyakran dolgoznak együtt ottani csángó testvéreinkkel, sőt nem egyszer jutnak el magyar falvakba is. Nyelvi szempontból sem a moldvai tartózkodás, sem a katonáskodás nincs döntő jelentőséggel. Románul valamennyien megtanulnak felnőtt korukig, de nyelvük tisztaságát ez egyáltalán nem befolyásolja. Ebben a tekintetben össze sem lehet őket hasonlítani a moldvai csángókkal, akiknek tekintélyes része tömegesen használ ma már román szavakat, sőt sok helyt kevert nyelven beszél.

Egészségi viszonyaik megdöbbentően rosszak. A gazdasági válság elmélyülése még jobban növeli a gyermekhalandóságot, mert a szegény szülők nagyszámú gyermekeiknek még a minimális táplálékot sem tudják biztosítani. Különösen nagy a tüdővész pusztítása. Hadikfalván a járásorvos statisztikája szerint 50% a tüdőbajos gyerekek aránya. Helyenként pedig a lakosság 20—30%-a trachomás. S bár Hadikfalván van állandó körorvos és patika is, de orvosi kezeletről a nagy szegénység miatt szó sem lehet. A bukovinai magyar ember háza rendkívül tiszta, legtöbb helyt két szoba, konyha van, amelyikből az egyik vendégszoba. A vendégszoba fenntartása azonban ma már egyenesen káros, mert benne a család nem lakik, csupán dísznek használja azt. Legtöbb család, bármilyen nagy legyen, egy

szobában él együtt. Ilyen körülmények között érthető tehát, hogy a tüdőbaj és minden más betegség tömegesen szedi áldozatait.

Vallási tekintetben a csángók kilencvenöt százaléka katolikus. Csupán Andrásfalván van református egyházközség. Egyházi téren intenzív vallásos életet lehet mindenütt tapasztalni. 1918 előtt Bukovina katolikus papjai a lemergi püspökség alá tartoztak, ma az impériumváltás után, a iasi-ihoz csatolták őket. Püspökük Robu, elrománosodott csángó, aki Moldva magyar katolikusait ma is terror alatt tartja és egyházközségeibe egyetlenegy magyar papot sem küld. Le kell azonban szögeznünk az igazság kedvéért mint tényt, hogy Robu püspök a bukovinai magyarokkal szemben eddig nem próbálta még érvényesíteni románosító politikáját. A megüresedett két papi állást a legutóbbi években magyarokkal töltötte be és ezzel a bukovinai magyar katolikusok szerzett jogait tiszteletben tartani látszik. A vallásosság számos jelével találkozunk. A háború utáni években egyedül Hadikfalva lakói 700.000 leit költöttek templomuk restaurálására. Sokat áldoznak katolikus nyomtatványokra és lapokra is. A falvak tele vannak keresztekkel, a házak belsejében pedig régi és új szentképek tömege díszíti a falakat. Műkedvelő előadásai is legtöbbször vallásos témájúak. Így adta elő idén Józseffalva fiatalsága Szent István napján fiatal költő-papjának, Németh Gellértnek Szent Imre darabját.

Népművészet tekintetében a bukovinai magyar falvak semmi különöset nem nyújtanak. Szótteseik nagyrészt a Csíkból hozott motívumokat őrizték meg, de itt-ott a környező népek befolyása érződik már. Balladáik és népdalaik értékesebb részét Bartók még a háború előtt összegyűjtötte. Legújabbán Domokos Pál Péter járt közöttük is, és próbált hasonló irányú kutatást végezni. Sajnos e téren sokat már nem várhatunk. A műdal teljesen kiszorította a régi balladákat és dalokat. Volt alkalmam egy idősebb asszonnyal elénekelteni egynehány régi balladát, de közelebbi vizsgálódás után újat ezek között sem találtam. Az Erdélyszerte fellendült dalkultusz utolsó hullámai ide is elértek. Istensegítsen néhány éve kitűnő dalárda működik. Lelkes tagjai rövid idő alatt sokat tettek már a magyar dal megszerettetése érdekében, Istensegíts tudós plébánosának, Elekes Dénesnek kezdeményezésére pedig, ki egyébként a bukovinai magyarok részletes történetének megírásával foglalkozik, nagyszabású akció indult meg egy magyar kultúrház létesítésére. Ez a ház magyar népkönyvtárt, olvasótermet és dalárdát foglalna magába, és valóságos központja lehetne az egész környék magyar kultúrtörekvéseinek. Megvalósítása nemcsak a bukovinai, de az egész erdélyi magyarság szívügye kellene legyen.

A bukovinai magyarság legnagyobb sérelme a román impérium alatt iskolaügye. Józseffalván és Fogadjistenen csak románul tanítanak az egykor annyi áldozattal létrehozott magyar iskolákban. Istensegítsen, Hadikfalván és Andrásfalván a régi tanítók egy része megmaradt, de az iskolák tanítási nyelve román. A magyart csupán 2—3 órában tanítják hetenként. Szerencsére a megmaradt magyar tanítók ezt a kevés időt igyekeznek jól felhasználni, hogy a gyer-

mekek legalább nagyjában elsajátíthassák a magyar írást és olvasást. Az iskolakérdés mielőbbi megoldása Bukovina magyar falvaiban, ahol annyi gyermek van, rendkívül fontos. A hadikfalvi tankötelesek száma például 1932 őszén 1372. A múlt évben csak 687 gyerek járt iskolába rendszeresen, a többi gyerekeknek se cipője, se kellő ruházata nem volt és ezért kénytelen volt távolmaradni az iskolából. Az 1372 iskolaköteles gyerek közt mindössze 12 román, 11 német, 10 zsidó, 2 ukrán és 2 nagyorosz van, a többi mind magyar. De a nem magyarok is tökéletesen tudnak magyarul. Legtöbbjük ha a faluban marad, a színmagyar környezetben bizonyára el fog magyarosodni. Andrásfalván 552 a tankötelesek száma, 10 német kivételével mind magyarok. Istenségsítsen valamivel több az iskolakötelesek és az iskolalátogatók száma. Józsefialva állami iskolájának hallgatói is jórészt magyarok. 1918 előtt a bukovinai magyar iskolák gazdag könyvtárral voltak ellátva. Ezek nagy része már a háborúban elpusztult, a megmaradt könyveket pedig az impériumváltás első idejében a nacionalista román tanítóság elégette. Az állami iskolák románizáló hatása azonban szerencsére itt is, mint Erdély többi színmagyar vidékén, csődöt mondott. A bukovinai magyar falvakban jár néhány magyar lap is, így például néhány évvel ezelőtt egyedül Hadikfalvára 80 példányban járt a Magyar Nép, de a gazdasági válság folytán az előfizetők nagy része erről is kénytelen volt lemondani.

Kulturális téren nagy problémák várnak még megoldásra. Első és legfontosabb feladat volna e kis nyelvszigetet izolált helyzetéből kiragadni, állandó jellegű összeköttetést teremtve az erdélyi magyarság és e falvak lakói között. A magyarsággal való együttérzés elevenen él és minden bukovinai magyar tudja, hogy Erdélyben milyen nagytömegű fajtestvére lakik. Budapestről is sokat hallanak, különösen azóta, hogy a rádió bevonult e falvakba. Magam is láttam, amint házigazdám háza előtt a budapesti műsort este kíváncsi emberek tömege hallgatta a sötétbeborult utcáról és a távolról jövő magyar szó hallatára templomi áhítat ült az arcokra. Itt az ideje tehát, hogy az erdélyi magyarság vezetői megtalálják azokat a módokat, amelyekkel a bukovinai magyarságot Erdély magyar életébe be lehetne kapcsolni. Az erdélyi magyarság politikai vezetőinek kétségtelenül legsúlyosabb feladata ez. Az elemi oktatásnak anyanyelven való biztosítása mellett lehetővé kell tenni, hogy e falvak tehetséges gyermekeiket középiskolákba küldhessék. Természetesen itt nem arra gondolok, hogy az amúgy is nagyszámú erdélyi magyar középosztály felduzzasztását mozdítsuk elő ezáltal, hanem arra, hogy e kis nyelvsziget lehetőleg saját véreiből neveljen tanítókat, papokat, egy-két orvost és ügyvédet magának, akik érdekei védelmét hathatósan tudják majd a jövőben képviselni. 8—10 gyermek oktatása, ösztöndíjjal való ellátása nem jelent nagy terhet sem az erdélyi magyar középiskoláknak, sem az erdélyi magyar társadalomnak. Nagyon fontos volna a bukovinai magyarok gazdasági beszerzése szövetszervezetek révén, gazdasági iskola létesítése az intenzív mezőgazdasági kultúra tovafejlesztésére, mely iránt ottani véreink amúgy is nagy hajlamot mutatnak. Nagy feladat vár az iskolán kívüli népművelésre szintén.

Elsősorban népkönyvtárakra volna szükség, hol a régi és új magyar irodalom mellett tudományos és főként gazdasági népszerűsítő munkák álljanak a nép rendelkezésére. Fontos volna az is, hogy az istensegítsi dalárda példáját követve a többi magyar falvak is létesítsenek dalárdákat. A magyar falvak egymásközi kulturális kapcsolatait dalosversenyekkel, színielőadásokkal lehetne gyakoribbá tenni, mert csak így képzelhető el e falvak egymásközi izolálódásának megszüntetése. Szükséges volna továbbá naptárt, vagy havonta megjelenő magyar lapot indítani, mely tisztán a helyi szükségleteket tartaná szem előtt, de egyúttal mind az erdélyi, mind az összmagyarság sorsáról is értesítené bukovinai és moldvai testvéreinket. Az Erdéllyel való kulturális kapcsolatok megteremtését illetőleg a kolozsvári magyar egyetemi hallgatóságra gondolok, mely elsősorban hivatott magukra hagyott bukovinai, moldvai és bukaresti magyar testvéreinek segítségére sietni. Nagyon sok állásnélküli fiatal magyar orvos, ügyvéd, iparos és intellektuel tudna ily módon elhelyezkedni, amivel Bukovina magyarsága szintén be fog kapcsolódni az erdélyi magyarság kulturális vérkeringésébe. Mert ami eddig történt ebben a tekintetben, az a semmivel határos. Mindössze néhány orvos és tanár fordult meg e távoli magyar falvakban, de egységes és tervszerű akció ottani fajtestvéreink megsegítése érdekében máig sem történt. A regáti magyarságot, és itt elsősorban a bukovinai és moldvai magyarokra gondolok, nem szabad politikailag beszervezni. Szavazataik száma úgyse sokat jelent s ha talán egy-két képviselőt be is tudnának hozni a román parlamentbe, ezzel csak azt érnék el, hogy a román nacionalista közvélemény figyelmé rájuk terelődne és békés, kulturális megmozdulásaikat is megfojtaná. Ha kulturális és gazdasági megszervezésüket meg lehet csinálni, úgy ezzel Erdély magyarsága és regáti testvéreink is meg lehetnek elégedve, hiszen többet ők sem akarnak, mint megmaradni magyarnak és idegen földön bár, de a magyarság nyelvi és szellemi közösségében tovább élni. A bukovinai magyarokat tévesen csángóknak hívják. Velük beszélgetve, valahányszor ezt az elnevezést használtam, élénken tiltakoztak és valósággal sértésnek vették azt, mert a csángó szó a régi székely nyelvben „kóborlót“, „csavargót“ jelent. „Mi semmivel sem állunk a többi magyarok mögött“, — mondották — és büszke önérzettel hivatkoztak arra, hogy nyelvüket másfél század alatt sem felejtették el. Sorsuk azonban intő figyelmeztetés számunkra, mert a magárahagyatottság lassanként felőrli e kis nyelvsziget derék népének nemzeti öntudatát és aláássa a jobb jövőben való hitét is. Regáti testvéreink megszervezésében a németiség példája kell szemünk előtt lebegjen, mely valamennyi európai nyelvtestvérét számontartja, beszervezi, kulturálisan és gazdaságilag támogatja. Az erdélyi és az összmagyarság feladata, hogy hozzá hasonlóan, szerény eszközökkel bár, de magára hagyott véreit legalább nyelvében és kultúrájában veszni ne hagyja!

OSTOROS KÖZSÉG SZOCIOGRÁFIÁJA*

A KÖZSÉG NEVE ÉS FEKVÉSE. Ostoros község Borsod vár-
megyében van. A megyeszékhelytől, Miskolctól 54 km,
a járásszékhelytől, Mezőkövesdtől 13-5 km, Heves vár-
megye székhelyétől, Egertől 7 km távolságra fekszik.

A község területének megoszlása művelési ágak szerint:

A község területének megoszlása művelési ágak szerint :

Szántóföld	2134	kat.	hold
Legelő	863	„	„
Szőlő	405	„	„
Rét	228	„	„
Terméketlen	175	„	„
Erdő	172	„	„
Egyéb.....	III	„	„
<hr/>			
Összesen	4088	kat. hold	

Északi része hegyes, dombos (legelő, erdő, szőlő), déli része sík, kötött talajú, művelésre alkalmas terület.

A község lakóinak száma 1932-ben 1962.² Ebből 1953 r. kath., 3 ág. ev., 6 izr. Színmagyar község. A belterületen él 1943 lélek 483 házban, 599 lakrészben. A külterületen él 19 lélek 4 házban, 11 lakrészben. Ostoroson 487 ház van, ebből 103 kőbe vájt barlanglakás.

I. BIRTOKMEGOSZLÁS, gazdálkodás módja. Egyéb foglalkozások és keresetforrások.

A földbirtok megoszlása:
(falubeli gazdabirtokosok között)

½—5 holdas birtok	302
5—10 „ „	50
10—15 „ „	16
15—20 „ „	10
20—30 „ „	10
30—40 „ „	2
összesen	390

Nagybirtok, 1000 kát. holdon felül: az egri érseki szeminárium birtoka. Ebből:

¹A ma már örvedetesen megindult falutalanulmányok elősegítésére, példaképpen közöljük a fenti tanulmányt, melyet a szerző a helyszínen folytatott hivatalos működése alatt készített el. *A szerk.*

² A közleményben felhasznált statisztikai adatokat részben az M. kir. Központi Statisztikai Hivatal, részben a község előjárósága bocsátotta rendelkezésre.

Szántóföld	568	kat.	hold
Legelő	424	„	„
Erdő	172	„	„
Rét	103	„	„
Egyén.....	17	„	„
Szőlő	12	„	„
Összesen		1296	kat. hold.

Idegenek az említett nagybirtokon kívül 425 kat hold területet bírnak a falu határában.

Egyéb birtokosok: A volt úrbéres telkesgazdák legelőtársulata: 357 kat hold és a volt úrbéres zsellérek legelőtársulata: 42 kat hold legelőterülettel. Ostoros községnek 142 kat hold túlnyomórészt terméketlen területből álló birtoka van.

A földterület megoszlása:

Nagybirtok	32	%
Középbirtok	—	„
Kisbirtok	20	„
Törpebirtok	48	„
összesen	100%	

Ostoros községben 179 földnélküli mezőgazdasági munkavállaló van, ehhez hozzáadhatjuk a ½—5 kat hold birtokkal rendelkezőket és a 6—10 kat holdas birtokkategóriából is körülbelül húszat, akiknek földje, akár minőségénél, akár családtagjaik magas számánál fogva megélhetést nem nyújt, levonjuk az uradalomban alkalmazott mezőgazdasági cselédek számát: 36. Tehát körülbelül 460 embernek és családtagjainak egész évi megélhetése függ attól, hogy sikerült-e sommásszerződést vagy állandó napszámosmunkát kapniok.

Tagosítás nincs. A gazdálkodást megnehezíti, hogy a legtöbb birtok 5—6 különböző helyen van. Helyenként nyomásos művelési

Juh	692	—	692
Szarvasmarha	70	247	316
Sertés	126	92	218
Ló	6	160	166
Ökör	28	—	28
Kecske	—	20	20
Tenyészállat	224		

rendszerrel és zöld ugarolást is alkalmaznak.¹ A faluban 6 cséplőgép és 12 vetőgép van használatban. Főtermékek: gabonafélék, szőlő, kapásnövények, gyümölcsök.

Állatállomány (1933 dec. 31.)

Uradalom	Gazdák	összesen
tulajdona	tulajdona	

Tehát a község lakóiból minden 21 emberre jut 1 sertés, 12 emberre 1 ló és 8 emberre 1 szarvasmarha.

A mezőgazdasági munkán kívül egyetlen számbavehető keresetforrás a fuvarozás. Háziipar nincsen. Termény értékesítés Egerben 7 (km) és Mezőkövesdal (13*5 km).

II. ÉLETMÓD. Fehérje és zsírszegény táplálkozásuk sem mennyiségi, sem minőségi szempontból nem kielégítő. A lakosság zömé-

¹A nyomásos gazdálkodás olyan termelési rendszer, amelynél dűlök szerint előre meghatározott vetésforgó szerint művelik a földet.

nek nagy szegénysége miatt nem áll rendelkezésére elegendő alapanyag, továbbá helytelen főzéstechnikájuk erősen csökkenti a minőségi élelmezést.

Főtáplálékuk a kenyér. Ebből nagy mennyiséget fogyasztanak. Évente egy felnőttre 3 q búza számítható. Miután a napszám és általában a mezőgazdasági munka bére igen alacsony (sommásmunkások havi i q 10 kg, i q 40 kg búzát keresnek és 5—6 hónapig vannak alkalmazásban, a napszamosok pedig 0.70—1.50 P-t kapnak naponta), a keresett búza nem fedezi egész évi szükségletüket ott, ahol népes a család.

Ínséges esztendőben megrendítő a nép nyomora. 1932—33 telén akárhány szegény napszamoscsalád a tél vége felé, — amikor minden készletük elfogyott és munkát még nem kaphattak — napi 10—12 cső főtt kukoricából és nyersen megreszelt sárgarépból élt.

A tejet, tejtermékeket és a tojást nem fogyasztják, hanem a közeli városba, Egerbe hordják vagy eladják a Központi Tejszövetkezet helybeli fiókjának.

Örvendtes azonban, hogy a zöldsézelékeket és a gyümölcsfélét szívesen fogyasztják. Így táplálékuk legalább nem vitaminszegény. Ennek a — falusi lakosság életében — annyira ritka jelenségnek a magyarázata az, hogy a falu határában létesített bolgár kertgazdaság kertészeitől elsajátították a zöldsézelékek és gyümölcsfélék helyes termelését és megtanulták megbecsülni értéküket.

Sajátságos, hogy a faluszociológusok csaknem egyöntetű megállapítása, amely szerint: „A földművesnép táplálkozása változik a szerint, hogy milyen mezőgazdasági munkát végeznek“ — itt csupán kismértékben érvényesül. Azok, akik sommásmunkára szegődtek (1933-ban a falu keresőnépességének legfeljebb egyharmada), feltétlenül jobban táplálkoznak, mint az otthonmaradt gazdák és napszamosok. Utóbbiak téli és nyári táplálkozása igen kis eltérést mutat, amint azt az alábbi, napszamosok és gazdák által bevallott étrendforma mutatja:

Nyáron:

Reggel: kenyér és paprika (esetleg szalonna).
 Délelőtt: kenyér és paradicsom.
 Délben: kenyér és gyümölcs (esetleg szalonna).
 Este: leves és főtt tészta (burgonyával, vagy túróval, vagy lekvárral vagy mákkal)
 vagy, leves és főzelék.
 Hús legfeljebb egyszer hetenként, aratási időben minden nap.
 Főtt tészta kétszer-háromszor hetenként.

Télen:

Reggel: kenyér és hagyma vagy rántottleves vagy olajoskenyér.
 Délben: leves és főzelék (bab, burgonya, lencse, káposzta, paradicsom, kelkáposzta)
 vagy: leves és főtt tészta (leggyakrabban burgonyával vagy mákkal).
 Este: kenyér és déli maradék,
 vagy olajoskenyér,
 vagy kenyér és hagyma.
 Hús legfeljebb egyszer, főtt tészta kétszer-háromszor hetenként.

Ez az általános étkezési séma, amely legfeljebb a módosabb gazdánál bővül a nagy munkaidőben és télen hússal.

Igen nagy szegénység jele, hogy aránylag kevés földműves tud sertést tartani. De ennek a számnak nincs nagy jelentősége, mert a hizott sertést a legtöbbször eladják és árából ruha- stb. szükségletüket fedezik. Olcsósága miatt leggyakrabban birkahúst vásárolnak, azonban olyan keveset, hogy egy-egy családtagra sokszor még 5 dekagramm sem jut, így a birkahúsnak inkább levesizesítő szerepe van. Népszerű az ú. n. lebbencsleves. Kedvelt ételük még a krumpli- és kukoricaganca“. A főzelékeket „vastag rántással“, a tésztákat — ha van elegendő zsír — túlzsírozottan készítik. Igen nagy szegénység jele, ha már főzni sem tudnak. Ez azonban ritkán fordul elő. A hiányzó disznózsírt napraforgó olajjal pótolják.

A cukorfogyasztás igen alacsony. Cukor helyett saccharint használnak, amelyet a nagyon elszaporodott saccharincsempészekről olcsón vásárolnak. A kávé és tea élvezete csak az asszonyok és gyermekek körében terjedt el helyel-közzel.

Az étkezés terén tapasztalt zsugoriságig menő takarékoság mellett szembetűnő az egyes alkalmakkor kifejtett fényűzés. A lakodalmat a legszegényebb ember is költséges mulatozással ünnepli meg.

Bortermelő vidék lévén (itt terem a híres egri bikavér egy része), a borivás általános népszokás. A pálinkafogyasztás csekély. Nemcsak a férfiak, hanem az asszonyok és a gyermekek is isznak bort. Sokszor a téli, hagyma és kenyérből álló száraz reggelit borral teszik élvezetesebbé.

Az antialkoholista propaganda közöttük meglehetősen eredménytelen, mert a bornak nemcsak erősítő és kedvderítő, hanem egyenesen gyógyító hatást tulajdonít a néphit. A nyilvános részegség — az ünnepélyes alkalmak kivételével — nem gyakori, de nem is ütköznek meg rajta. Általában csak a legszükségesebb mennyiségű bort tartják meg maguknak, a többit eladják. Gyakran előfordul, hogy a tél vége felé elfogy a borkészlet s ilyenkor a már eladott bort — természetesen jóval drágábban — a vendéglőstől visszavásárolják. „Mert — mondják — jó ha egy summában kapjuk meg a pénzt a borért és nem érezzük meg nagyon, ha pár litert apránként veszünk.“

Lakás. A községnek kőbányája van, így a lakóházak kőből épülnek. Az alapincézés ismeretlen, a nedves lakás igen gyakori.

A lakások 90%-a földes. Zsupos ház a legnagyobb ritkaság. A legtöbb ház cseréppel, néha palával fedett, ami a gazdagság látszatát kelti, oka pedig valójában az 1926. évi földrengés után történt újjáépítkezés, amelyet nagyrészt a Faksz által nyújtott kölcsönök tettek lehetővé.

Nagyon elterjedt olcsósága miatt a barlanglakás, amely kivétel nélkül nedves és egészségtelen. Lakói között gyakori, gyermekeknél a rachitis, felnőtteknél a tbc.

A lakások legnagyobb része szoba-konyha. A berendezés a legnélkülözhetetlenebb tárgyakból áll: ágyak, padok, amelyek fekvőhelyül szolgálnak, asztal, székek, fiókoszekrény. Az egyetlen dísz néhány bibliai tárgyú kép a falon. Így lakásuk meglehetősen sivár, rideg, csak menedékhely a hideg, eső és sötétség ellen.

A lakás csinosítására nem is nagyon törekszenek. Kézimunka, térítők majdnem teljesen hiányoznak. A módosabbak előszeretettel

gyűjtenek vásári emléktárgyakat, színes poharakat. A valaha híres falusi ágynemű a legtöbb helyen legenda már. Eladogatták az Ínséges esztendőkből. A fűtés még a legszegényebbnél sem probléma, mert fűtésre alkalmas gallyat, hulladékfát munka ellenében a 10 km távolságban fekvő uradalmi erdőkből hozhat.

Ruházkodás. A nők jellegzetes népviselete az utóbbi években sok városias elemmel keverődött. Határozott fejlődés tapasztalható a célszerűség felé. Változtatás a női divatban mindig közmegegyezéssel jön létre. Pl. a világháború alatt az asszonyok elhatározták, hogy a megdrágult anyag miatt kevesebb szoknyát fognak hordani és ezt a határozatot keresztül is vitték. Az addigi 8—10 szoknya helyett már négy, legfeljebb öt szoknyát viselnek. Megszűnt a nők csizmaviselete és helyét a vásári—legtöbbször magassarkú—cipő foglalta el, amelynek vasárnapi elmaradhatatlan tartozéka a divatos selyemharisnya. Érdekes a hajviselet változása. Az utóbbi tíz évben a fülre fésült síma és csinos hajviseletről áttértek a magasan feltornyozott kontyra. Népviseletükhöz általában azért mégis ragaszkodnak és azt a városba szolgálónak került leány is megtartja, mert a „kivetközött“ leányt, asszonyt, kinevetik, kicsúfolják.

A hímzést, szövést, fonást nem ismerik. Szövő-fonó asszony csak az öregek között akad, az is ritkán.

A férfiak vasárnapi viselete: csizma, testhez álló posztónadrág, egyszerű, egyenes kabát és az ismert falusi kalap, minden jellegzetességet, egyéni ízlést nélkülöz. Hétköznapon viselt munkaruhájuk piszkos, agyonfoltozott, de sohasem rongyos. Fehérneműjüket gyakran otthon varrják, mivel az asszonyok legnagyobb része ért a varráshoz, mégis az utóbbi időben mind többen vásárolnak kész fehérneműt.

Lényeges eltérés az öltözködésben az egyes birtokkategóriák között nem található. Viseletük eléggé egyszerű, nem fényűző, mégis anyagi képességüket felülmúlja. Gyakori a gyári tömegáru, kötöttkabát, stb. Különös varázssal bír a nőkre a fekete plüsskabát, amelyet nagyon elegánsnak tartanak.

A gazdasági válság a falu lakossága életében minden téren éreztette hatását, csupán egyet hagyott úgyszólván érintetlenül: a nők vasárnapi öltözetét. Idegen előtt érthetetlen, hogy a ruhátlan és mezítlábás gyermekek mellett, — akiknek egyrésze éppen a ruhahiány miatt az iskolát sem látogathatja — hogyan tudják a nők a ruhakérdést aránylag ilyen fényűzéssel megoldani. De ha jobban megismeri a falusi ember mentalitását, látja, hogy leánya, asszonya érdekében a legmesszebbmenő áldozatra is hajlandó. „Az én leányom nem alábbvaló“ (nem kevesebb) mondja az anya és inkább hónapokon keresztül zsírtalanul készíti el a mindennapi levest és főzeléket, hogy rendszeren öltöztethesse „eladó leányát“, aki különben nem mehetne férjhez.

Tisztaság. A szappan használata általános, bár beszerzése a szegényebb helyeken sok nehézségbe ütközik. A fogkefe és a zsebkeendő használata az utóbbi évek fokozott iskolaegészségügyi munkája következtében, — lassan ugyan — de terjedni kezd. Hétköznapon megelégszenek a kéz és az arc megmosásával, szombaton este vagy vasárnap reggel derékig mosdanak. Az iskolásgyermekek nyáron a

pataokban nagy élvezettel fürdenek, de a legalább hetenkénti tisztasági fürdőkre nem vehetők rá. — A csecsemőket rendszeresen fürösztik. Fehérneműt hetenként egyszer váltanak.

Takarítani általában nem szeretnek. Nyáron a dologidőben hónapokig nem takarítanak. Érdekes megfigyelés, hogy a szegények tisztábbak, nagyobb gondot viselnek lakásukra, mint a módosabbak.

A nagy ünnepek (karácsony, húsvét, búcsú) előtt azonban valószínűsítő takarítási láz vesz erőt az asszonynépségen. Akkor is főként a ház kifelé mutatóbb részeinek tisztogatásában merül ki. Pl. a házfal alsó részén szabályos csíkot húznak és a házat kb. 20—25 cm magasságban körültpasztják, ősi népszokás a szoba földjének sár és trágyából készült keverékkel való ktpasztása. Évenként kétszeri meszelés kötelező. Aki ezt elmulasztja, rendetlen, piszkos asszony hírébe kerül.

Miután petróleumlámpával világítanak, a petróleummal, — annak magas ára miatt — igen takarékoskodnak. Ezért télen sokan már szürkületkor aludni térnek. Télen takarékoskodniok kell a fűtőanyaggal, nem szívesen szellőztetnek alaposan. „Nem szellőzhetünk mert kimegy a meleg.“ Így a lakások levegője elhasznált, áporodott. A nyári szellőztetés is sok kívánni valót hagy hátra, mert félnek a nagy rajokban beözönlő legyektől. A légyinvázió ellen az ajtóra tett „függönnyel“ és légyfogókkal védekeznek — meglehetősen sikertelenül. Az egészségügyi felvilágosító munka következtében néhány helyen már alkalmaznak az ablakra szűnyoghálót is.

Az étkezések családiassága közös tál, közös pohár használatában jut kifejezésre s ennek egészségügyi veszélyei iránt meglehetősen érzéketlenek. Az újabb generáció azonban már jobb belátásra nevelhető ebben a kérdésben is. Állatokkal nem laknak együtt, legfeljebb csibét keltetnek a szobájukban.

Életszínvonal. A falu lakossága a vagyon nagysága szerint különböző kategóriákba osztható. Jóllehet a társadalmi megbecsülésben igen különböző mértékben részesül a napszámos, gazdasági cseléd és a tehetősebb gazda, — életmódjuk nagy vonásokban azonos. Táplálkozásuk, ruházatuk, sőt lakásviszonyaik is majdnem egyformák, a barlanglakások szomorú kivételeitől eltekintve. A tehetősebb gazda, annak ellenére, hogy két-három szobája van — ú. n. „tiszta szoba“ — éppen úgy egy helyiségben él összezsúfoltan, mint a napszámos vagy a gazdasági cseléd és az egyedülalvást éppen úgy felesleges fényűzésnek tekinti.

III. KÖZEGÉSZSÉGÜGY. A falu egészségügyi személyzete 1 körorvosból, 1 egészségügyi védőnőből és 1 szülésznőből áll.

Az általános egészségvédelmi munka a faluban 1930-ban szerveztett meg és ellátja a terhes-, anya-, csecsemő-, kisgyermek-, iskolásgyermek, tuberkulózis és trachoma gondozási ágakat.

A kútviszonyokra jellemző, hogy az Országos Közegészségügyi Intézet a megvizsgált 6 kút közül (ebből 3 közkút), mindössze két kút vizét találta ivásra alkalmasnak jelenlegi állapotában, azonban ezeknél is átalakítást javasolt. A kutaknak leggyakrabban téglával, és kövel, ritkábban betongyűrűvel vannak körülrakva, környékük nin-

csen feltöltve, nem tökéletesen fedettek, a becsurgás nem akadályozott, tehát egyaránt fertőződhetnek a föld alatt és a föld felett is. Leggyakoribb a kerek vízkiemelő szerkezet.

Az árny ékszék nagy problémája a falu közegészségügyének. Sok helyen teljesen hiányzik, — ide tartoznak a barlanglakások is — más-
hol pedig nem felel meg az egészségügyi követelményeknek: nem tartható tisztán, könnyen hozzáférhető a legyek részére, stb. A primitív árnyékszéknek — ½1 méteres gödör deszkaülökével, amelynek lécei között hézagok vannak és nem is fedhető, kukoricaszárból, esetleg, deszkából készült házikóval — nagy szerepe van a fekáliák útján terjedő járványos betegségek terjesztésében. Gyermekek ritkán használják az árnyékszéket, nyáron a kertben, télen a szoba földjén végzik el szükségletüket. A fekáliát lapátra teszik, a tűzbe dobják vagy kiszórják az udvarra, helyét pedig homokkal behintik.

Ehhez még hozzájárul az is, hogy jóllehet a legtöbb helyen nyit-
hatók az ablakok, a lakást csak a konyhán keresztül szellőztetik.

A barlanglakások lakóinak legnagyobb része az udvaron, trágya-
dombon vagy a domb tetején végzi el szükségletét, árnyékszék hiányá-
ban. Mérhetetlenek ez állapotnak egészségügyi és morális veszélyei.

Az általános egészségvédelmi munka sok programmpontja közé az árnyékszék problémát is felvette, s bár elgondolásai anyagi okokból nem vihetők egyelőre keresztül, javulás ezen a téren mégis várható a jövőben, mert propaganda előadásai felhívták a figyelmet a probléma fontosságára és annak megoldását már a gazdák is sürgetik.

A község lakosságának száma 1920-ban 1680, 1930-ban 1925, 1932-ben 1962 volt, a születések száma 1920-ban 75, 1930-ban 53, 1932-ben 65, a halálozásoké 1920-ban 47, 1930-ban 39, 1932-ben 45, a szaporodás tehát 1920-ban 28 (1000 lélekre 16 66), 1930-ban 14 (7-27 ezer lélekre), 1932-ben 20 (10*99 ezer lélekre).

A tuberkulózis halálozás száma 1920-ban 4, 1921-ben 6, 1930-ban 5, 1931-ben 6, 1932-ben 3 volt, tehát tbc. halálozás esett ezer lélekre 1920-ban 2.38, 1930-ban 2.60, 1932-ben 1.53. A község tbc. halálózása ismeretlen okból alacsonyabb a mezőkövesdi járás tbc. halálózásánál.

A csecsemőhalálozás okai között elsősorban a bélhuratot, másod-
sorban a veleszületett gyengeséget jelöli meg az orvos halottkém.

A csecsemőhalálozás évről-évre csökkenő irányzatot mutat, jól-
lehet még mindig magasán az országos és járási átlag fölött van. Ebben és a falu egészségügyi színvonalának emelésében az általános egészség-
védelmi munkának tagadhatatlanul része van.

„Az egészségvédelmi munka eredményének egyik fokmérője a népmozgalmi statisztika egyes komponenseinek kedvező alakulása“ — írja dr. Bielek Tibor, a járás tisztiorvosa 1932. évi jelentésében. Ostoroson az egészségvédelmi munka még nem tekinthet olyan nagy múltra vissza, hogy máról holnapra várható lenne a szembetűnő javulás. Ezért hangsúlyozni kell azt az igazságot, hogy a jelenlegi egészségügyi statisztikák nem tüntetik és nem is tüntethetik fel azt az eszmei tökélet, amelyet az egészségvédelem munkásai a munka során tartalékoltak, s amely csak a jövőben fog számszerű eredményeket hozni.

Kuruzslás. Jóllehet az egészségügyi felvilágosító munka követ-
keztében egyre jobban növekszik azoknak a száma, akik betegsüggükkel

orvoshoz fordulnak, igen sok az alkalmi gyógyító, akik tapasztalataikra hivatkozva — tanácsaikkal mindig készen állnak. Kifejezetten kuruzsló tevékenységet senki sem folytat. Az utolsó kuruzsló, — másfalubeli — ú. n. tudós szent ember, öt évvel ezelőtt halt meg.

A csecsemőt „szemverés okozta“ hasmenéséből a következőképpen gyógyítják: Éjfélkor a temetőben az anya kilenc sírról füvet szed, ebből fürdővizet készít és másnap a három harangszókor megfürdeti. Szemfájás ellen anyatejet fej a beteg szembe. Pertussisban szenvedő gyermeknek a gondos anya felfőzött szamárvizeletet ad, etc. Egy hatásos régi recept a szt. Antal tűz (így hívják az erysipelast) gyógyítására: el kell vinni a beteget a tudós emberhez, aki ráolvas a beteg testrészeire, azután rácsahol, (valószínűleg kovával tüzet csihol) azután kámforguglit (kámforgolyót) metél reá és a gyógyulás érdekében piros kendővel, majd zsákkal bekötözi. Bizonyos betegségek, és ide tartozik a legtöbb, fertőző természetébe nem tudnak belenyugodni, és sokszor csak büntető szankciók kilátásba helyezésével félemlíthetők meg és taníthatók elővigyázatra.

Az orvosi gyógykezelés igénybevételének nagy akadálya a pénztelenség és a mezőgazdasági munkásbiztosítás hiánya. Trachomások száma 1934-ben 24. Ezek rendszeres kezelésben részesülnek. Nemi betegekről az orvosnak nincs tudomása.

IV. CSALÁDI ÉLET. A házasságkötés szokásos ideje leányoknál 15—18 év, legényeknél 18—23 év. A húszéves leányt már vénlánynak, a 25—26 éves legényt öreg legénynek tekintik. Az egyes birtokkategóriákhoz tartozók csak egymás között házasodnak, s legnagyobb ritkaság, hogy szegény leányt gazdag legény vegyen feleségül és fordítva. Az utóbbi húsz évben nem is fordult elő. Ami nem jelenti azt, hogy nincs is vonzódás a különböző vagyonú fiatalok között. A házasság azonban mindig megtörik a szülők ellenállásán. Gyakori eset, hogy a szülők határozzák el előre a házasságot.

Esküvő után a fiatalok a férj szüleinek házába költöznek addig, amíg házat építenek maguknak. Háztartásuk legtöbbször független az öregektől: „Külön kenyér.“ A legtöbb családi háborúságnak mégis ez az együttélés az oka, mivel az öregek természetadta joguknak tekintik a legmesszebbmenő kritikát. A gyermekek vagyonrészét a szülők életükben nem adják ki, ez befolyásuknak alapja.

A vagyontalanok házasságában személyi hajlamok döntenek.

A családi élet nem annyira lelki-, mint munka- és vagyonközösségen épül fel. Bár az utóbbi időben egyre gyakoribb itt is a lelki különbségek, a megneemtés miatt megszakított együttélés.

Az asszony keresete, munkája nélkülözhetetlen járuléka a család megélhetésének és ez az oka annak, — nem csupán háztartási és hitvesi erényei — hogy nagyon sokszor döntő szava van nemcsak családi ügyekben, hanem férjén keresztül községi határozatokban is.

Az asszonyverés igen ritka — a közvélemény helyteleníti — és miután az ostorosi menyecskék általában harciasak, sokszor férjveréssel végződik.

A gyermekekkel jól bánnak. Veréssel büntetik ugyan, de ritkán alaptalanul. Korán, 8—9 éves korában házkörtüli, 11—12 éves korában könnyebb mezei munkára fogják. Ha beteg, a költségek miatt nehezen viszik orvoshoz, de úgy nyilatkoznak, hogy ingyenes orvosi kezelés esetén gyógyíttatnák. Természetesen kivétel itt is az egyetlen.

A preventív tanácsadásra nagy számban viszik a csecsemőket (átlagos forgalom 20—21) és lehetőség szerint eléggé gondozzák őket. Általában azonban jellemző felfogásukra az a kijelentés, amelyet egy ostorosi asszony tett a védőnőnek, aki rábeszélte, hogy vigye beteg gyermekét az orvoshoz: „Ha a jó Isten elveszi, nem teszek ellene, legyen meg a kedves akarata.“

Az iskolának nagy fontosságot tulajdonítanak: „A tudatlan ember nem boldogul.“ S gyakran előfordul, hogy télidőben az anya hátán viszi meztlábás gyermekét az iskolába. Ha csak egy pár cipője van a családnak, a gyermekek felváltva viselik.

Nemi erkölcs. Mint a legtöbb közösség: a kettős morál alapján állanak. A szabados életet folytató leányt, házasságtörő asszonyt megbélyegzik, az ugyanilyen férfit pedig ügyesnek, vonzónak tartják. A házasságon kívüli viszonyt csak a házasság feledtetni el a közvéleménnyel. A „magáról megfedkezett“ leány nehezen vagy egyáltalán nem talál férjet. — Sokkal enyhébben ítélik meg az egyedül élő asszonyt, aki özvegy, vagy akinek férje Amerikában van, vagy különváltan él. Nagyon megróják az este egyedül kószáló leányokat. Ezeknek nincsen „becsületei“.

Egyre jobban terjed közöttük az a nézet, hogy „csak az ostobának van sok gyermeke“ — s ezzel együtt az egysem-, egyke-, kettőkérendszer. Oka: módosaknál kistrészen kényelemszeretet, nagyrészen, hogy a földet nem akarják megosztani. Szegényeknél a nyomor. Ez az oka annak, hogy a 15—16 éves korban férjhezment leányok gyakran csak 24—26 éves korukban lesznek anyák.

A gyermekszámkorlátozásnak, illetve a fogamzás meggátlásának elterjedt módjai vannak. A terhes asszony gyakran sajátmaga manipulál addig, amíg a vérzése megindul, akkor kórházba megy. Azonkívül valószínűleg abortörökhöz fordulnak. Ezt azonban titokban tartják és semmit sem hajlandók elárulni.

A falu vezetőinek egyöntetű megállapítása szerint a fogamzást gátló szerek használata és az abortus a háború utáni időkben terjedt el.

Vallásosság. A vallásosság külső megnyilatkozása a templomlátogatás. A templomlátogatók többsége asszony, leány, gyermek, öregember. Legény, a leventék kivételével és javakorbéli férfi, számarányánál sokkal kisebb részben jelenik meg. Szokásosak az ú. n. keresztjárónapok és a búcsúkra való járás. Ezekben a férfiak is — különösen szárazság, elemi csapások idején — nagy számban vesznek részt. A papot általában szeretik és megbecsülik. A vallás náluk nem világnézeti probléma, hanem adottság, amelybe beleszülettek. Az élet értelméről és céljáról alkotott szemléletük ebben az elhangzott kijelentésben fejeződik ki legtalálósabban: „Születtem, élek, amíg a jó Isten el nem szólít.“ — A haláltól a fiatalok félnek, az öregek, akikben tehetetlenségük miatt egyre erősebbé válik az

élet terhének érzése, imádkoznak a korai halálért. Interjú egy öreg-asszonnal: „Rosszabbak-e az emberek most, mint régen? — Kevés az ennivaló, hiányzik a kenyér, hát rosszabbak. — És szomorúbbak. Nincs multság, kevés a lakodalom. — Milyen volt az élete? — Mindig nehéz. Hol a munka csigázott el, hol a gyerek. Sohasem voltam üresen. Hol terhes voltam, hol szültem, hol szoptattam. — Siratja-e a férjét, sajnálja-e, hogy meghalt? — Hát igen. Mindenkinek fáj a hitves halála. De... bár én is mennék utána. Az öregnek semmit sem ér az életyi...”

V. TÁRSADALMI SZOKÁSOK. A FALU BELSŐ ÉLETE. Hagymányos szokások: a halotti áldomás, keresztelezés az újszülött megajándékozása, fényűző lakodalmak tartása és évenként háromszor, farsangkor, szüretkor és búcsú előtt bál. Ez teljesen kielégíti örömgényüket. A lakodalmak igen költségesek: 2—300 P. Ebben benne van a menyasszonyi ruha ára is. Ezt az összeget a legszegényebb ember is előteremti, még kölcsön felvételével is. Kedves szokás farsang utolsó napján a „kérészek” falujárása. Tarka ruhába öltözött leányok, legények házról házra járnak és tréfás mondókával köszöntik a háznépet. Ezért ajándékot, lisztet, babot, burgonyát, esetleg pénzt kapnak. Még mindig dívik a karácsony előtti „betlehemezés” szép szokása. Ebben csak legények vesznek részt, akik magyaros versekben énekelik el a kis Jézus történetét.

Szabadidejüket, este, vasárnap, ünnepnap és télen, az asszonyok foltozgatással, varrással, a férfiak beszélgetéssel, kártyajátékkal töltik. A beszélgetések témája: aktuális események, a megélhetés nehézsége, falusi divat, pletykák; előszeretettel foglalkoznak a falubeli vezetőségiségek magánügyeivel. Férfiak a vetéskilátásokról, tapasztalataikról, adókról stb. beszélgetnek. Szívesen kártyáznak otthon. Divatos és népszerű szerencsejáték az „opre”, amelyet rézpénzzel játszanak.

Igen érdekes, hogy a legritkábban akad köztük olyan leány vagy asszony, aki a városba megy szolgálni, erre csak a végső szükség viszi rá őket.

Ennek az idegenkedésnek egyrészt a rendszeres házimunkában való járatlanság az oka, másrészt a városi háztartási alkalmazottak erkölcsi elhagyatottsága. Gyakran előfordul, hogy a városban szolgáló leány terhesen vagy kisbabával jön haza. Az apátián gyermek, akinek eltartásáról apja legtöbbször nem gondoskodik, nagy anyagi terhet

Három egyesületük van:

Polgári lövész e. Taglétszám.....	50
Levente e. Taglétszám	155
önkéntes tűzoltó e. Taglétszám	28

jelent a megélhetésért különben is nehezen küzdő családnak.

Elismeréssel kell megemlékeznünk a leventeegyesületnek a falu ifjúságát átformáló eredményes munkájáról. Nagyrésztben az egyesület agilis és rátermett vezetőinek köszönhető, hogy a virtuskodó játékok, amelyek gyakran késsel végződnek, lassankint veszíteni kezdenek jelentőségükből és helyüket hasznos és veszélytelen szórakozások foglalják el. A régi felfogást, amely szerint a verekedés: virtus és a győzelemmel végződő verekedés avatja a fiút legénnyé, mindjobban háttérbe szorítja ez az eredményes nevelő munka. A leventeegyesület

évenként kétszer-háromszor műkedvelő előadást rendez, melyre kivonul az egész falu. Legszívesebben rövid falusi jeleneteket játszanak, amelyeknek életizű alakjai sokszor kitűnő alakítások is.

Társadalmi helyzet Akinek 1 fertály földje van (12kat hold), az már „gazda“. A tekintélyes osztályhoz azok tartoznak, akiknek a földje a megélhetésre elég. Kevésbé tekintélyesek azok, akiknek van ugyan földjük, de azért napszámba kell járniok. Harmadik fokozat a mezőgazdasági cseléd, akinek létalapja biztos, irigység tárgyát képezi, bár függő viszonyánál fogva mégis csak „cseléd“. Rangsorban a bizonytalan megélhetésű napszámosok következnek, akiknek nincs földjük, csak házuk és napszámos- vagy summásmunkával foglalkoznak. A legkisebb súlyú osztály tagjai, akiknek még házuk sincsen és „bérben“ laknak. A falubeli iparos és kereskedő középhelet foglal el a gazdák és az értelmi foglalkozásúak között.

A vagyonos és képzett emberen kívül tekintélye van még a köztisztviséget viselőnek is, különösen a bírónak. Pl. aki bírói tisztviséget viselt, annak családján hosszú ideig — mint nemesi előnév — rajtamarad a „volt bíró“ elnevezés.

Jellemző kis történet: trachomaviziten trachomásnak találta az orvos a bíró unokáját. Másnap az anyja felháborodva közölte a védőnővel, hogy nem érti, hogyan lehet trachomás, „hiszen a bíró unokája“.

A paraszti sorból kevesen emelkednek ki. A közeli város felszippant néhány vállalkozó szellemű embert. Az utóbbi 20 évben 14 iparos, 6 szolga, 12 gyárimunkás, 2 tisztviselő, 1 gazdasági akadémiai tanár került ki a faluból. Jelenleg (1934-ben) 3 papnövendék tanul az egri szemináriumban. A közvélemény általában helyesli, ha gazdag ember taníttatja a fiát. Büszkék rá, ha közülük való kiemelkedik. Általában helyzetüket adottságnak tekintik és sokan meggyőződéssel mondják: „Ha én tanulhattam volna... ez és ez lehettem volna.“ Mégis a fölfelé törekvés vágya nem általános.

VI. KULTÚRA ÉS ESZTÉTIKA. Analfabéta csak az öregek között található. Tanszemélyzet: 1 kántortanító, 1 tanító, 2 tanítónő.

Olvasmányuk főként a kalendárium, néha véletlenül a kezükbe került regény. A népművelési könyvtárt a fiatalabb gazdák szívesen veszik igénybe. Újságot mindössze kilenc gazda járat: Magyarország, Felsőmagyarország, Szabadszó, Friss Újság, Pesti Hírlap, Igazság. A kiolvasott újságot kézzől kézre adják és különösen a gazdasági politika helyzetüket érintő rendelkezéseiről vitatkoznak szívesen, sokszor meglepő tájékozottsággal és gyakorlati érzékkel.

A világháborúban résztvettek műveltebbek és szélesebb látókörűek, éppen úgy, mint azok, akik Amerikában voltak. Fogékonyabbak az újítások és a szociális reformok iránt. Soraikból kerül ki a népművelési előadások hallgatóságának nagyobb része, akik nemcsak meghallgatják ezeket a gyakran tanulságos előadásokat, hanem azok eredményeit alkalmazzák a gyakorlati életben is. Ők azok, akik kultúrház építését sürgetik, a szabadidő hasznos eltöltése céljából.

A zene és ének iránt általában fogékonyak. Népdalok nem keletkeznek a faluban, de a behozottakat szívesen éneklük. Saját fűvés-

zenekaruk van: „banda“, amely lakodalmon, bálon muzsikál. Nagyon elterjedtek a divatos pesti slágerek, amelyeket rádión keresztül vagy Egerben tanulnak meg. Így pl. közkeletűségnek örvend a „Tenyeremen hordom“ kezdetű dal, amelyet „Terenyemen hordom“ átírásban énekelnek. Ellensúlyozásképpen a levanteénekkar vezetője igyekszik megkedvelteim az ifjúsággal a régi magyar dalokat.

A faluban kilenc rádiókészülék van üzemben, ezek közül kettő kereskedők tulajdona. Csupán egy gazdának van rádiója. Valószínű magyarázat: villamos világítás nincs és a telepes készülék beszerzése és üzemben tartása igen költséges és nehézkes.

Virágoskert a legtöbb háznál van, de télen a lakásban virágot, muskátlit kevesen tartanak.

A város közelségének tulajdonítható, hogy egyre jobban terjed a faluban a dohányzás költségesebb formája: a cigarettázás. Ma már csak az öregek pipáznak.

A város hatása alatt törekszenek rendezett utcasorok építésére is.

Mégis: a város legnagyobb ösztönző hatása, hogy felébreszti bennük a jobb és szebb életformák utáni vágyat. Ez sokszor helytelen formákban talál kiélési lehetőséget. Pl. ünnepélyes alkalmakkor: lakodalom, keresztelő, tortákat hoznak a városból. Nem azért, mintha ízletesebbnek és jobbnak találnák az otthon készült tésztánál, hanem mert városi divatos szokás. Azonkívül a falusi asszonynak különös öntudatot is ad, ha kereskedővel, iparossal szemben mint vásárló léphet fel, akivel szemben az eladó megkülönböztetett udvariasságra kötelezett. Jellemző kis történet: Az egyik egri cukrászdában vásárol N. N. ostorost asszony. Előtte egy úriasszony vásárol, akit a cukrász „Kezét csókolom nagyságos asszony“ köszöntéssel üdvözl. Azután megkérdezi az ostorosi asszonyt: „Mit adjak menyecske?“ Mire az asszony felháborodva mondja: „Lenne csak kalap a fejemen és nem kendő, akkor nem lennék én magának „menyecske“, hanem nagyságos asszony“ — és haragosan kifordul az üzletből.

VII. A FALU KRIMINALITÁSA. A leggyakrabban előforduló bűnözések: mezőrendőri kihágások, határsértések, könnyű- és súlyos testi sértések, apróbb lopások, becsületsértés miatti perlekedések. Gyilkosság az utóbbi tíz évben egy volt, halált okozó súlyos testi sértés öt. Évente 10—15 késeles, könnyebb testi sértés fordul elő. A gyújtogatás igen ritka. A közigazgatási kihágást, amely pénzbírsággal megváltható, nem ítélik meg súlyosan. Ilyen kihágások: a vadorzás, a mezei lopás, könnyebb testi sértés, dohánycsempészés. A jegyző szerint: Alig van ember a faluban, aki kisebb-nagyobb kihágásért ne „ült“ volna.

Mindennapi párbeszéd: „Hova megyen N. N.?“ „Elmegyen rabnak Kövesdre.“ A szabadságvesztés szemükben nem megbélyegző, kivétel a büntető bíróság által kirótt büntetés.

VIII. A FALU BELSŐ SZOLIDARITÁSA és magatartása más csoportokkal szemben. Egymáson sokszor segítenek, főként rokonsági alapon. Idegenen kevésbé. A beköltözöttet nem fogadják be teljesen.

„Érzik rajta az idegenszag.“ Legnagyobb számban egymás között házasodnak, idegen falubeliekkel legfeljebb 2—3% arányában.

A közvéleménynek sokszor igen helyes és találó kritikája jelentkezik a ragadvány-nevek adományozásában, amelynek gyakorlati jelentősége különben az, hogy az azonos hangzású nevéket egymástól megkülönbözteti. Ezek érdekes megnyilvánulásai a népieleknek és sokszor nagy emberismeretről tesznek tanúságot, mint néhány „csúfolódzó név“:

Sintér (kellemetlen természetű ember).

Kis ember pl. Marcis Kálmán kis ember.

Kóburd (kb. 15 km távolságra fekszik a Kóburg birtok. „Kóburg“ elnevezéssel az előkelősködő családokat illetik).

Káplár (katonás modorú).

Róka (világos, hogy ravasz embert jelent).

Betyár (kéteshírű ember).

Cinege (pl. sovány ember).

Az értelmiséggel szemben tanúsított magatartásuk alaphangja a bizalmatlanság. Elismerik, hogy szükség van papra, tanítóra, jegyzőre stb., de fizetésüket sokalják. Bizalmi embereik közöttük nincsenek. Vannak ugyan kérdések, főként jogi, néha gazdasági problémák, amelyekkel, mint szakértőkhöz, az értelmiséghez fordulnak. Azonban minden más problémájukban zárkóztak. Sem úrtisztelet, sem úrgyűlölet nincs bennük, inkább félnek az úrfélettől. A jegyző szerint: „A kommunizmus ideje alatt tanúsított magatartásuk kifogástalan volt.“ Bizalmatlan álláspontjukra jellemző az általuk gyakran idézett közmondás: „Nem jó a parasztnak egy tából enni az úrral a cseresznyét, mert meglövi a magjával“.

IX. A FALU VISZONYA AZ ÁLLAMHOZ ÉS A VÁRMEGYÉHEZ. Minden felülről jövő intézkedést, akár állami, akár vármegyei, kritikával fogadnak. A falu autonómiáját fikciónak tekintik és jóllehet nincsenek meggyőződve a képviselőtestület határozatainak keresztülvihetőségéről, különösen költségvetési kérdésekben, egyöntetűen ellenállást fejtenek ki minden — annak összegét növelő tétel megszavazásánál.

Nyilvánvaló tény előttük, hogy amíg a városi ember befizetett adójáért ellenértéket kap (jó utak, megkönnyített közlekedés, villany, vízvezeték, kultúrjavak), addig a falusi ember adójáért cserébe csak állampolgári jogait kapja. „Mi vagyunk az ország mostoha gyermekei“ — mondta elkeseredve egy előljárósági tag. „Mi is tudjuk, hogy sok minden újírtásra van szükség, de nincsen pénzünk! A befizetett adó 60%-át elviszi az állam és a vármegye. A falu dolgozik és fizet — amíg tud. A városi ember „flaszteron jár“ — művelődik és lenézi a tanulatlan parasztot, aki megfizeti az ő fényűzését.“ Különösen sok a panasz a házadó és az iskolaadó nagysága ellen.

A folyton rosszabbodó gazdasági viszonyok miatt állandóan növekedik az adóhátralékosok száma és egyre gyakrabban jelenik meg a faluban a végrehajtó. A csendőr előttük az államhatalom szimbóluma. Nagy respektussal viseltetnek iránta: „Csendér úr“.

X. ELVÁNDORLÁS A FALUBÓL. 1901-ben kezdődött meg a kivándorlás Amerikába, főként Kanadába. Körülbelül 75-en voltak kint

az Újvilágban, 26 még nem jött vissza. Valamennyien nagyobb pénzösszeggel tértek haza, amelyért földet, házat vettek, adósságokat törlesztettek. Az „amerikások“ (így nevezik őket) mint világlátott és tapasztalt emberek, nagyobb tekintélyre tettek szert és főként ők azok, akik közügyek iránt érdeklődnek. Érdekes megfigyelés, hogy visszatérésük után valamennyien szorgalmasabbak lettek. Egy sem akadt közöttük, aki nehezen szerzett pénzét elpredálta volna.

1920-tól 1930-ig 43 ember vándorolt be a faluba, ugyanez idő alatt a járás területéről 3308 vándorolt el. Utóbbi jelenség magyarázata a mind nehezebbé váló megélhetés, amely a lakosságot az ország más területén való elhelyezkedésre kényszeríti. Azonban az ostorosi bevándorlásra magyarázat nem található, hiszen még az állandóan ottlakóknak sincsen elegendő munkaalkalmuk.

XI. AMIRE A FALUNAK LEGNAGYOBB SZÜKSÉGE VAN. I . Út. AZ esős időszakokban a község alig közelíthető meg, legfeljebb gyalogszerrel, mert útjai járhatatlanok. A terményértékesítés megnehezített. A közigazgatási hatóságok, különösei/a járás agilis főszolgabírája igyeksenek a lehetetlen állapoton segítem. Ennek köszönhető, hogy az utak építése már megindult.

2. Kultúrház. Szeretnének a gazdák egy helyen összegyűlni, ahol beszélgethetnek, olvashatnak, rádiót hallgathatnak.

3. Állami támogatás. A falu nem elég tehető arra, hogy mind ezért áldozatot hozhasson, ezért az állam támogatását kéri.

4. Munkaalkalmak szerzése. Ne múltjék véletlenül félezer ember existenciája. Szervezessék meg a mezőgazdasági munkaközvetítés. Részben a mezőgazdasági munkaközvetítés hiánya, részben a jelenlegi katasztrofális gazdasági helyzet az oka annak, hogy a mezőgazdasági munka természetéből következő időszakos munkanélküliségen kívül igen szomorú az abszolút munkanélküliség statisztikája. Jellemző példa erre, hogy a kereső népességből 1933-ban dolgozott:

januárban	2%	júliusban	93%
februárban	4%	augusztusban	84%
márciusban	20%	szeptemberben	70%
áprilisban	42%	októberben	63%
májusban	60%	novemberben	9%
júniusban	82%	decemberben	3%

Tehát a legnagyobb dologidőben sem dolgozott a kereső népesség egész száma.

A falu lakója megfeszített és az elégtelen táplálkozás mellett sokszor fizikai erejét teljesen elhasználó munkával képes csak a létminimumot biztosítani magának és családjának. Elképzelhető tehát, hogy mit jelent helyzetében a munkanélküliség. Ha a dologidőben nem jut munkához, családjá egész éven keresztül ellátatlan és rongyosan, éhesen, fázva kínlódja át a telet, fásult reménnyel várva a tavaszt, amely talán majd munkát és kenyeret juttat.

Valószínű, hogy a mezőgazdasági munkapiac megszervezése és a helyes telepítési politika nemcsak átmenetileg, de tartósan segítene a falun.

PIACKUTATÁS ES AGRÁRREKLÁM¹

A MEZŐGAZDASÁGI TERMELÉS során felmerült problémák tudományos megvizsgálásának s az eredmények népszerűsítésének szüksége már a XVIII. század végén tudományos intézeteket és szakiskolákat hívott életre.¹ Az azóta eltelt másfél évszázad alatt a mezőgazdasági szakoktatás fejlődésében két olyan korszakot lehet megkülönböztetni, amelyekben a szakoktatás eltérő irányelveket tartott szem előtt. A múlt század folyamán a mezőgazdasági tudományok művelésében inkább a mezőgazdasági termelés technológiai szempontból történő tudományos vizsgálatán volt a hangsúly, s a leszűrt eredményeknek népszerűsítésére csak kisebb súlyt helyeztek. Ez az irány általában a háborúig, az európai országokban pedig a háború befejezéséig tartott. Ezideig a földműveléssel foglalkozó agrárlakosság fiatal generációjának viszonylag, de abszolút értelemben is csak elenyészően kis hányada került mezőgazdasági szakiskolákba és nyert szakképesítést. A mezőgazdasági termelés pedig szükségszerűen — eltekintve néhány nagyüzemtől — a hagyományok és sok esetben a helytelenül magyarázott tapasztalatok alapján folyt. Az amerikai mezőgazdaságnak a háború előtt és a háború alatt történt enormis kibővülése, majd az éles verseny, ami a hadat viselt európai országok gazdasági reorganizálódása után bekövetkezett, arra készítette az amerikai szakköröket, hogy a mezőgazdasági szakoktatást széles alapokra helyezték, mert ez úton látták elérhetőnek a rentábilis mezőgazdasági termelést és azt, hogy a termelés a piacok mindenkori követelményeihez tudjon majd igazodni. Az lett a feladat, hogy az agrárlakosság fiatal generációját a különböző fokú mezőgazdasági szakiskolákban a szakszerű földművelés, állattenyésztés, üzemvitel, stb. feladataival megismertessék. A háború előtti rendszerrel szemben tehát az lett a törekvés, hogy az agrárnépesség széles rétegeit mezőgazdasági szakoktatásban részesítsék, s ez a háború óta eltelt másfél-két évtized jelenti a mezőgazdasági szakoktatás új, második korszakot

¹ Részlet a szerzőnek az Új Magyarország Társasága kiadásában e hó folyamán megjelenő „Az agrárpolitika feladatai Magyarországon“ című munkájából.

² Encyclopedia of the Social Sciences. Vol. I. 538. Agricultural education. Bulgáriában 1791-ben Timován, Magyarországon 1797-ben Keszthelyen, Németországban 1806-ban Noeglinben, Szászországban 1818-ban Hohenheimben és Franciaországban 1829-ben Grignonban létesült mezőgazdasági szakiskola.

A gazdasági élet fejlődésének során kialakult új szükségletek egy új tudományággal, a piackutatással szemben lépnek fel különösen nagy igényekkel. Ezzel függ össze, hogy a mezőgazdasági piackutatás az utolsó évtizedben külföldön, különösen az Amerikai Egyesült Államokban és Németországban rohamosan fejlődésnek indult. A fejlődésnek ez az iránya szükségszerű volt, mert végső soron a fogyasztó szükséglete és fizetőképessége dönti el, hogy a mezőgazdasági termelő mely és milyen minőségi termékeit, mely mennyiségben és mely ár mellett tudja értékesíteni. A mezőgazdasági termelésnek is mint minden termelésnek célkitűzéseit u. i. a piac adja meg. Erre azonban a mezőgazdasági termelés igen sokáig nem volt tekintettel. De azt is elhanyagolta, hogy a mezőgazda a maga részéről is hozzájárulhat a piac kiszélesítéséhez s hogy a piacnak az értékesítési szervezettel megfelelő befolyásolása révén az értékesítéssel járó költségeket és ezáltal a termelői és fogyasztói árak közötti különbségeket is csökkentheti, ami a mezőgazdasági termelés jobb rentabilitásának legfőbb biztosítója lehet.

A mezőgazdasági piackutatás keretében megoldandó problémák ennek következtében rendkívül sokfélék. A piackutatás termékenként vizsgálja az értékesítés lehetőségeit, a fogyasztás minőségi igényeinek alakulását és megoszlását, azt, hogy a kínálat változása miként befolyásolja az árakat — ez a fogyasztás elaszticitásának nagyjelentőségű problémája —, a külföldi verseny viszonyait, az egyéb árukkal való helyettesítés kérdését, a várható terméshozam korai megállapításának lehetőségeit és módzatait, az általános gazdasági helyzet változásainak visszahatását a különböző termelési ágakra stb. De foglalkozik a kollektív agrárreklám ügyével is, aminek szerepét és fontosságát a következőkben röviden ismertetem.

Mіндеzen problémákkal külföldön az ú. n. piackutató intézetek foglalkoznak. A mezőgazdasági piackutatás az Amerikai Egyesült Államokban a földművelésügyi minisztérium támogatásával (United States Department of Agriculture) fejlődött magas fokra. A mezőgazdaság gyors fellendülése és a termények elhelyezésének növekvő nehézségei 1906—7-ben arra készítették a földművelésügyi minisztériumot, hogy a piackutatás munkáját megkezdje. A piackutatás feladatkörének bővülése 1913-ban szükségessé tette egy külön piackutató intézmény (Office of Markets) létesítését. Az intézmény évről-évre bővült s a háborús évek alatt megnövekedett igények azt eredményezték, hogy 1921—22-ben szélesebbkörű és szervezeti piackutató intézetet, a Bureau of Agricultural Economics-ot létesítették. Az Intézet 1931—32. évben 7.2 millió dollár költséggel, 1400 alkalmazottal és 107 belföldi és külföldi kirendeltséggel dolgozik s ez utóbbiaknak az a feladatuk, hogy a piac alakulásáról jelentést tegyenek. Ezek után érthetőbb, hogy miért jut el az amerikai búza, fagyasztott hús s a kaliforniai gyümölcs a tőlünk néhány száz kilométer távolságra levő európai piacokra, s konkurrál ott a dunai terményekkel.

A mezőgazdasági piackutatás azonban Európa néhány országában szintén fejlett fokon van. Angliában az 1926-ban létesített Empire Marketing Board feladata, hogy tudományos módszerek segítségével

a Szigetország, illetve a Birodalom agrártermelését az értékesítésre vonatkozó tanácsokkal ellássa. Az intézet vizsgálatának költsége 1930—31-ben 476.000 fontot tett, amit a parlament az általános takarékosági rendelkezések ellenére az 1931—32. évre 659.000 fontra emelt fel.

Németországban a mezőgazdasági piackutatást az 1928—29. évben a berlini mezőgazdasági főiskolán létesített Institut für Landwirtschaftliche Marktforschung a porosz földművelésügyi minisztériummal karöltve végzi. Az intézet 12 főosztályra oszlik, amelyek a mezőgazdasági termelés különböző ágainak értékesítési problémáival foglalkoznak. Az intézet vizsgálatának eredményét folyóiratában — Blätter für Landwirtschaftliche Marktforschung — teszi közzé.

Magyarország sem nélkülözheti a piackutatás intézményét, különösen akkor, ha az ország mezőgazdasági struktúrájának gyökeres megváltozására számítunk, amely a megszokott problémák mellett még sok új kivizsgálandó feladatot teremt. Hogy Magyarországon mennyire időszerű és hasznohozó lehetne ilyen munka, annak az is bizonyossága, hogy az Egyesült Államokbeli Bureau of Agricultural Economics intézete a mezőgazdasági államok piacai állandó megfigyelésének akkora jelentőséget tulajdonít, hogy évekkal ezelőtt többek között a Duna-medence országai helyzetének megvizsgálására Belgrádban hivatalt rendezett be. Magyarország helyzetének megfigyelése szintén az iroda feladatába van utalva. Mint az intézet vendége, meggyőződhettem működésük eredményességéről. Ez intézet különös módszert dolgozott ki arra nézve, hogy miként' lehet a magyarországi búzatermés valószínű hozamát jókor és a magyar földművelésügyi minisztérium termésbecslésénél megbízhatóbb módon előre megbecsülni. De egyéb problémákat is feldolgozott a belgrádi amerikai intézet, többek között azt, hogy milyen összefüggés van a magyarországi belföldi gabonafogyasztás alakulása és a termelés nagysága között.¹ Amíg tehát a külföldön már Magyarország agrárviszonyainak megvizsgálásával — természetesen nem a mi érdekeink szempontjából — foglalkoznak, addig Magyarországon e kérdések vizsgálata még egészen elhanyagolt.

A PIACKUTATÁS EREDMÉNYEINEK hasznossá tételét szolgálja a kollektív agrárreklám.

A jelen munkamegosztásos társadalomban az ember szükségleteinek tárgyát nem önmaga állítja elő. A nagyfokú specializálódás oda vezet, hogy az egyes termelési ágaknak a nemzetgazdaság életében betöltött fontosságát rendkívül nehéz megítélni. A magángazdaság keretei között a termelés és a kereskedelem megtalálja annak a módját, hogy az egyéni életre mind kevesebb időt fordító fogyasztó figyelmét akkor hívja fel az egyes szükségleti cikkek kiválóságára, amikor erre éppen alkalom kínálkozik, az utcán, a színházban, moziban, stb. A reklám teljesíti ezt a feladatot s szerepe az, hogy az emberben egy

¹ Methods of Forecasting Hungarian Wheat Yields. Special Report No. 57. A, Bureau of Agricultural Economics. Danube Basin District.

Relations between production and home consumption of cereals in the Danube Basin. Special Report No. 66.

tudatalatti kívánságot ébresszen bizonyos cikkek iránt. A reklám e hatása akkor realizálódik, amikor az ember szükségleti cikkeit beszerzi. Mindnyájan tapasztalhattuk, hogy pl. amikor fogkrém és szájvizet kértünk és a drogista elsorolta a forgalomban levő márkákat, akaratlanul az Odolra gondoltunk, mert gyermekkorunk óta megszoktuk az Odol-reklámok finom színeit és formáit. A reklám eredményességének természetesen egyik alapvető feltétele, hogy a propagált áru valóban a mondott célnak megfelelő, kitűnő minőségű legyen.

A reklám, legyen az plakát, film, előadás, stb. rendszeren az egyes gazdasági érdekeltségek fegyvere, amellyel a közönséget saját fogyasztótáboruk számára megtartani, vagy abba betoborozni igyekeznek. A vállalkozási kedv különböző mértéke a reklámnak eltérő szerepet juttat. Így pl. a lüktető amerikai gazdasági életben a reklám nagy, sőt a mi fogalmaink szerint túlzottnak látszó szerepet is játszik. A szónak szorosabb értelmében vett reklám, tehát a plakát, hirdetés, film, fényhirdetések, stb. az amerikai közgazdaságnak egy milliárd dollárjába kerül évenként, amihez még egy milliárd dollár járul az utazók és egyéb, ú. n. „talking advertisement“ költségei címén. Németország reklámköltségét 1924-ben 1026 millió márkára becsülték s az egyik reklámszakértő ez összeget inkább alacsonynak, mint magasnak tekinti. Általában az ipar termelése értékének 1%-át, a kereskedelem pedig forgalma értékének 2%-át fordítja reklámcélokra.

A gazdasági életnek koncentrációk irányában való fejlődése a reklámnak egy új fajtáját hívta életre, az ú. n. kollektív reklámot. A kollektív reklám már nem csupán az egyes vállalatok érdekeit képviseli, hanem egész termelési ágak termékeit propagálja. Az agrártermelésben jutott mind nagyobb szerepre a kollektív reklám, amelynek elterjedése a szövetkezetek, illetőleg a nagy értékesítő szervek fejlődésével haladt párhuzamosan. Az amerikai agrárértékesítő szerveket a kollektív reklám bevezetésénél az a szempont vezérelte, hogyha a monopolisztikus árszabályozásról le kellett is mondaniok, s ha az árakat nem tudják is diktálni, legalább a piac felvevőképességének növelésével emeljék azt.

A mezőgazdasági termelés érdekében használt reklám csak úgy lehet eredményes, ha az áru állandó kitűnő minősége biztosítja a hatékony reklám alapját. A standard minőségek megvalósítása esetén a kollektív reklám bámulatos eredményt mutat. A kaliforniai gyümölcsértékesítő szervek valóban sok millió dollárt költenek reklámcélokra, de forgalomba csak olyan gyümölcsöt hoznak, amelyek a hirdetett minőségű standard mértéket szigorúan megütik.

Amint a magángazdaságban a termelőmunka eredményessége nagy mértékben függ a munkások testi és szellemi képességeinek mértékétől s azok iskolázottságától, vagyis, hogy a munkát milyen hatásfokkal végzik el, éppúgy a nemzetgazdasági tevékenységnek — termelés, értékesítés, fogyasztás, stb. — sikere nagy mértékben attól függ, hogy helyesen ítéljük-e meg az egyes gazdasági feladatok jelentőségét az ország egyetemes érdekei szempontjából. Minden módszer tehát, amellyel a társadalom széles rétegeinek gazdasági látókörét növelni lehet, az ország gazdasági kultúrájának emelkedését és gazda-

sági létalapjának megszilárdulását mozdítja elő. Mert pl. ha a gyümölcs-termelő vidékeken a jelenleg szakismeretekkel alig rendelkező lakosság valamely módon saját érdekein keresztül felismeri, magáévá teszi és célul tűzi ki a piacépes standard gyümölcs termelését, úgy a felvilágosító-munka, mint az ország gazdasági erejét növeli. Hasonlóképpen a mind nagyobb fontosságú baromfi- és tojástermelés irányításával az ország legszélesebb néprétegének, a törpe birtokos-napszámos-réteg és a kisbirtokos osztály gazdasági erőit és jólétét lehet fokozni. De az is kedvezően befolyásolja az ország gazdasági helyzetét, ha a fogyasztók számszerűen képet kapnak az ország termelési eredményeiről s a piaci lehetőségekről.

Angliában a naponta ezer és ezer embert befogadó gyárak kapui mellett, de a brighton-i és a margate-i fürdőhelyek promenádjain is ott láthatók az óriási plakátok, amelyeknek ábrái pl. arról informálják a különben is öntudatos angolt, hogy az elmúlt évben elfogyasztott gabonaműből, vajból, húsból, cukorból stb. mennyi származott a brit birodalomból s az ezt szemléltető vonal alá az van írva, hogy Rise The British Line (fogyasszál több brit árut!). Ezek a plakátok, amelyeket havonként változtatnak és amelyeket az Empire Marketing Board helyeztet el, kétségkívül mély benyomást tesznek és ezáltal nagy hatást gyakorolnak az egész ország gazdasági életének alakulására. Ezek a plakátok a szigetország népét helyesen informálják az anyaország és a birodalom távoli tagjainak egymásra utaltságáról és a közöttük fennálló gazdasági kapcsolatok alakulásáról. A közvélemény, amelynek alakulását hathatósan lehet befolyásolni, képezi alapját az évszázados brit gazdasági kapcsolatoknak.

Magyarország nem hasonlítható az angol világbirodalom komplikált gazdasági berendezéséhez. Magyarországon a mezőgazdasági vidékek és a városi fogyasztó centrumok között ugyan nincs nagy távolság, az együttműködés szempontjából azonban a mezőgazdasági és a városi lakosság között óriási szakadék tátong. A kollektív agrárreklám hivatott arra, hogy a vidék és a város között tapasztalható ellentéteket, amelyek főleg egymás problémáinak nemismeréséből származnak, eliminálja. A vidék a fővárosi sajtó útján tudomást vett úgy, ahogy az ország központjáról, de a főváros a vidék gazdasági problémáiról csak igen felületesen értesülhet. A vidék gazdasági életének alakulásáról a fővárosban csak elkésve vesznek tudomást. A kollektív agrárreklám feladata Magyarországon az, hogy egyrészt a városi fogyasztókat saját érdekeik szem előtt tartása mellett úgy irányítsa, hogy azok szükségleteiket a mezőgazdasági termelőréteg érdekeivel párhuzamban igyekezzenek kielégíteni, másrészt pedig az, hogy a mezőgazdasági termelés úgy kvantitatíve, mint kvalitatíve a fogyasztók igényeinek megfelelően befolyásoltassék. Az ilyen reklám feladata, hogy a nagyfogyasztó centrumokban az agrártermények fogyasztását fokozza. Magyarországon e szempontból sokat lehet elérni, hisz Budapest lakosságának fejenkénti és naponkénti tejfogyasztása csak 0.35 liter, szemben a nyugati államok ipari és általában városi lakosságának 0.4—0.6 liter tejfogyasztásával. A cukorfogyasztás fejenként és évenként Magyarországon 1927—28. évben 13.5 kg volt, szemben Ausztria

30.0 kg és az Egyesült Államok 49.6 kg-os fejfogyasztásával. Városi lakosságunk tojásfogyasztása alig éri el az évenkénti és fejenkénti 80 darabot Amerika 220 darabos fejfogyasztásával szemben, de városi lakosságunk hús-, vaj-, gyümölcsfogyasztásában is ráknézve előnytelen eltéréseket találunk.

A kollektív agrárreklám eredményeképpen Magyarországon a fogyasztás jelentékeny növelésére van kilátás, különösen akkor, ha a mezőgazdasági termelés átszervezésével a termelés volumenje is megnövekedik. Ugyanakkor a kollektív agrárreklám feladata, hogy a külföldi származású élelmiszekek helyett hazai termékeket propagáljon.

A közvélemény politikai természetű részét a sajtó igyekszik irányítani, de a széles néprétegek gazdasági aktivitásának helyes, a nemzet egyetemes érdekeit átfogó irányítása teljesen hiányzik. A sajtótermékek közgazdasági rovata sem a városi lakosság, — fogyasztói minőségben, — sem a vidéki lakosság gazdasági irányítása szempontjából nem kielégítő. Olyan eszköz válik tehát szükségessé, mely alkalmas az ország széles néprétegeinek felfogását gazdasági kérdésekben helyes irányban alakítani. Ennek a célnak legjobban a kollektív reklám egy fajtája, az ú. n. gazdaság-statisztikai plakát felel meg.

A minden községben a legforgalmasabb helyen, — községháza, piactér, templom — valamint a városok főbb forgalmas pontjain elhelyezett gazdaságpolitikai plakátok feladata, hogy egy hónapig a közönség figyelmét, akarva nem akarva, a kérdéses probléma felé fordítsa s a lakosság a plakátok helyes irányítását magukévá tegye.

E plakátok azonban eredményes hatást csak akkor érnek el, ha olyan tárgyat dolgoznak fel, melyek az egyes vidékek főbb gazdasági problémáihoz igazodnak. Nem jelent pl. semmi hasznot egy dohánytermelésre vonatkozó tábla Baranya, Győr, Komárom, Sopron, Vas, Veszprém, Zala vármegyék lakosai számára, minthogy a megyékben együttvéve csak 140 kat hold területen termelnek dohányt, míg Szabolcs és Szatmár megyék — ahol az ország összes dohánytermő területének kb. fele terül el — lakosságát az olyan plakátok, melyek a dohány minőségi termelését propagálják, nyilván érdeklik. Hasonlóképpen a tejtermelés ökonómiáját népszerűsítő plakátoknak Tolnában nagyobb, a jelentősége, mint pl. Békésben, mert e csaknem azonos kiterjedésű megyék közül Tolnában évenként 2'4-szer annyi tejet fejnek, mint Békésben. Ugyanígy vagyunk a bortermeléssel is: az ország tíz megyéjében fekszik a szőlőterület több mint 70%-a úgy, hogy a többi 15 vármegye gazdasági életében a bortermelésnek nincs jelentősége. Ezek a megfontolások a termelés minden ágára érvényesek.

Az elmondottakból következik, hogy a gazdaságstatisztikai plakátok nem szerkeszthetők egyöntetűen az egész ország számára. A plakátok tárgya nemcsak az ország egyes vidékeinek eltérő művelési ágaihoz kell, hogy igazodjék, hanem a plakátok egy részének, amelyek az agrártermelés szempontjából fogyasztó városi lakosság számára készülnek, egész más tárgykört kell feldolgoznia. A plakátok két főtípusát kell tehát megkülönböztetni. Az egyik, amely a vidéki lakosság — kb. 3400 községben élő 69 millió lélek — számára készül, arra van hivatva, hogy megmutassa a termelés nagyobb ökonómiájának útját

és az értékesítés lehetőségéről tájékoztassa a termelőt. További feladata pedig az, hogy akár az egész országban, akár csak egyes vidékeken, előnyösen fejleszhető üzemágot propagáljon. Hivatása még az is, hogy a szövetségi mozgalom terjedését elősegítse. A kollektív-reklám által megmutatott előnyöket ugyanis a termelők főleg a standardtermelésre őröködő szövetkezetek útján érhetik el. Az agrár-reklám ez a fajtája tehát általában agrár- és főleg a kis agrárexisztenciák érdekeit képviseli. A plakátok másik fő típusa, mely a nagyvárosok — 1.7 millió lélek — számára készül, nem foglalkozhatik a termelés kérdéseivel, hanem hivatva van a terméseredményekről beszámolni és arról adni képet, hogy a belföldi (vidék, város) fogyasztás és az export müyen részét teszi a termelésnek. E plakátoknak azt kell célozniok, hogy fogyasztóközönségünk igényeit az ország termelési viszonyaival hozzák összhangba. A városi lakosság tájékoztatására szánt plakátokat úgy kell szerkeszteni, hogy a plakátok a kérdéses termények piacra hozatalával egyidoben, vagy valamivel előbb jelenjenek meg. A gyümölcsfogyasztást propagáló plakátoknak pl. júniusban kell megjelenniök, amikor az összes gyümölcsfélék terméskiállításáról kell a közönséget tájékoztatni és a fogyasztást e szerint irányítani.

MATOLCSY MÁTYÁS

KRISZTUS A TANYÁK KÖZT

A MAGYAR TÁRSADALOM ELŐTT majdnem teljesen ismeretlen területei is vannak országunknak, amelyekről ugyan tudja, hogy megvannak, de életüket nem ismeri, soha nem járt a tájain és csak ez lehet az oka, hogy azok gondolatai, örömei, problémái iránt alig van érzéke. Ilyen ismeretlen terület a városi lakosság előtt a tanyavilág. Tanyán élő ember, ha időnként a városba kerül, meglepetten látja, hogy a városiak előtt, még a különben művelt emberek előtt is, mennyire ismeretlen a tanyavilágunk élete. Sokan messzi, idegen világok egzotikus népeinek életéről többet tudnak, mint a magyar Alföld földműveseiről. El se bírják képzelni a néhány hold földnyi terület közepére szerte, elszórtan építgetett kis tanyaházak lakosainak az időjárások szeszélyeivel küzdő, városi szemmel nézve szinte szomszédatlan életét. Nem tudják gondolataikat, nem ismerik életproblémáikat és azokat az energiákat se ismerik, amelyek az egész Alföldön elszórt kis tanyák népében élnek.

Tagadhatatlan, hogy a régi Magyarország legmostohábban kezelt gyermekei az Alföld lakói voltak és csak a nagy összeomlás, az ország feldarabolása után terelődött a figyelem az Alföld felé. Akkor, amikor kincsekben leggazdagabb vidékeinket elveszítettük, eszméltünk arra, hogy a járhatatlan dűlőutakon, az év jó része alatt kocsitengelyig sáros, kőnélküli országutakon döcögő parasztszekerek sok kilométeres távolságokból hordják a városok felé koldussá lett országunk még megmaradt kincseit: a blúzárt, kukoricát, a föld egyéb terményeit, az állatokat, mindent, ami egy agrárország gazdasági mérlegét egyensúlyban tarthatja.

Az is bizonyos, hogy amint az elveszített háború, az összeomlás, az országcsönkítés kétségbeesett, csüggedt kábulatából magához kezdett térni az ország, az újjáépítésnek már a legelejétől az építők figyelme az Alföld felé fordult. Sok történt azóta az alföldi nép szociális, egészségügyi és kulturális kívánalmi érdekében és a megkezdett munka a szűkreszabott keretek között tovább folyik. És kell is, hogy folytassuk azt, mert még nagyon sok olyan hiány van az Alföldön, amelyet minél előbb pótolni kell.

Ezek közé tartozik az is, hogy Krisztus még mindig nem juthatott el mindenhová az alföldi tanyák között.

A megbukott forradalmak világszerte halálra ítélték a materialista gondolkodást, az emberek a földi bálványokat halomra rombolják,

elfordulnak a kótyagos életelméletek zűrzavarától és egyre tisztultabb lélekkel Krisztus felé irányítják tekintetüket. Egyaránt látjuk ezt a műveltek és a kultúrának még kezdetleges fokán élők között is.

Budapest külvárosaiban templomok épültek, magasba nyúló templomtornyok hirdetik ott Krisztus dicsőségét. Orgonabúgás, gyertyafény és fehér templomok zsoltáros áhítata, hol hogyan hiszik az Ő igazát, de valamennyiben megváltó keresztségének diadalát hirdetik.

De az Alföldre, a magyar tanyak közé még nem tudott eljutni, legalább is nem annyira, hogy igéi elérjenek ott minden tanyaházba, ahol vágnak azokra.

Tagadhatatlan, hogy az ötezer népiskola mellé, amely a háború után épült a magyar vidéken, itt-ott, egyes tanyaközpontokon új templomok is épültek, de az Alföldön keresztülrobogó vonatok ablakából látszó néhány templomtorny még mind olyan nagyon kevés, hogy számottevő eredménynek nem lehet mondani.

Pedig ott nagy szükség volna ennél jelentősebb eredményekre. A tanyak népének mai életberendezkedése mellett nagyon sok ok sürgeti ezt.

Legelsősorban számolnunk kell azzal, hogy tanyavilágunk lakói majdnem mindenütt egy-egy nagy területű város határában élnek, amelyek között nem is egy van akkora, hogy területe majdnem egy kisebb vármegyét tesz ki. Életkörülményeik egészen mások, mint a falvak közösségében élő magyarok életkörülményei, ők városiak. Városiak, de sokan közülök jó, ha évente egyszer-kétszer jutnak be városuk belső területére, amikor a legtöbbször adót mennek oda fizetni. A megnehezült viszonyok között azonban sokan már erről az időnkénti, sokuknál harminc-negyven kilométernyi kirándulásról is lemondanak, amelyhez ha hozzávesszük a visszakocsizást is, hatvan-nolcvan kilométert tesz ki. Mást bíznak meg, hogy fizesse be adójukat. Bent a városban való élés öregkorukra beteljesülendő álom azok számára, akiknek kis házikójuk van ott, vagy egy élet munkájával össze tudnak kuporgatni egy házacskára valót. Ilyenkor a tanya, a pusztán való munka és élet a gyerekekre, s azok családjára vár.

Akik kint vannak a pusztán, magukban élnek a munkájuknak. Társaságuk csak egy-két szomszédjuk és ha valamelyik olvasókört megközelíthető körzetben van a tanyájuk, vasárnaponként odajárnak. Egyetlen művelt ember a közelükben a tanító, ahhoz fordulnak tanácsért, az intézi el olyan ügyes-bajos dolgaikat, amelyekben ők járatlanok. A kis templom tornya csak messziről integet feléjük, oda csak szinte leküzdhetetlen fáradsággal juthatnak el, ha vágnak is áhítatos elmélyedésre.

Ez az elszórt életük nehezíti meg lelki gondozásukat. Mert csak kevés helyen olyanok a körülmények, hogy ott tanyaközpont alakulhatott ki, ahol rendes templom épülhetett, amelyben a hívek hétről-hétre részesülhetnek vallásuk szükségleteiben. De akik messzire laknak a tanyaközponttól, már csak nehezen, és éppen ezért ritkán jutnak el a templomba.

Azt kívánni, hogy tanyai népünk ugyanolyan állandó vallási gondozásban részesülhessen, mint a falvakban lakó, nem lehet, mert

megvalósíthatatlan. Olyan leküzdhetetlen akadályai vannak, amelyeket mai életberendezkedése mellett elhárítani nem lehet.

Templomok szaporítása ezt a kérdést csak kis részben oldaná meg és ha el is kelne az Alföldön még jónéhány templom, tanyai népünk erkölcsének elmélyítésére, Krisztus igéinek szolgálatára ennél kisebb költségű, egyszerűbb, a mai nehéz körülmények között is könnyen megvalósítható módok mutatkoznak sürgetően.

Mert nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy az alföldi nép sokféle vallású. Ott nem lehet találni községeket, mint az ország más részein, hol a lakosság egy hitet vall, egy temploma és papja van. Az Alföldön olyan községek is vannak, amelyeknek öt-hat különböző templomuk van, öt-hat különböző vallás papjai hirdetik bennük igéiket.

De így van ez nemcsak a sűrűbb tömegekben élő községekben, hanem a tanyak között is. A legtöbb helyen legalább három felekezet között oszlanak meg a hívek, ami így még megháromszorozza a távolságot a templomuktól, illetve lehetlenné teszi, hogy a templomok annyira szaporíthatók lennének, hogy csak megközelítően is ugyanúgy el lehessen látni a tanyai nép lelkiszolgáltatását, mint amilyen kielégítő állapotok vannak ma már a tanyai népoktatás terén.

A mai helyzet azonban semmi esetre sem tartható fenn.

A népművelés kérdését háború utáni kultúrpolitikánk kétségtelenül előbbre vitte, s az azóta felépített sok népiskola olyan állapotokat teremtett az Alföldön, hogy ott majdnem mindenütt van négy-öt kilométernyi távolságban egymástól tanyai népiskola s így iskoláztatás nélkül alig maradnak ott gyermekek. A tanyai népiskolákban a vallástani oktatását papok hiányában tanítók végzik. Az állami iskoláknál a tanítók kinevezése, beosztása olyan körülményekkel történik, hogy egy felekezethez tartozó gyermekek se maradnak vallásoktatás nélkül. A szomszédos iskolákhoz más-más vallású tanítókat osztanak be, aszerint, hogy hány felekezet hívei között oszlik meg a környék lakossága. Így aztán egy-egy tanító több szomszédos iskolában is tanítja a maga vallása tanait. Hogy ez kivált télvíz idején, járhatatlan dűlőutakon, hétről-hétre öt-hat kilométeres napi gyaloglással milyen töredelem, azt bővebben magyaráznunk sem kell. Pedig a tanyai tanítók jórésze az iskolai munkáján kívül, amely egymaga is egész embert kellene, hogy igénybe vegyen, még leventeoktatással, járlatírással, a körzetéhez tartozó olvasókör iskolán kívüli népművelésével, gyakori esetben a fogyasztási szövetkezet irányításával és sok minden más egyébvel kell, hogy foglalkozzék. Mindezekhez járul még a vallásoktatás és ezt is csak a gyermekek kapják, s ez se lehet elegendő azoknak. De vannak helyek, ahol a vallásoktatásnak még ez a lehetősége sincs meg. Mert kisebb községek felekezeti vagy községi tanyai iskoláinál sokszor csak a tanítóval egyvallású gyermekek részesülnek hitoktatásban. Imára, vallásuk törvényeire csak az anyjuk tanítja meg őket. Az anyjuk, aki ugyanúgy, mint a gyermekei, soha hitoktatásban nem részesült. Így történik meg aztán, hogy felnőnek tanyai magyarok, akik vasárnapi misét, istentiszteletet felnőtt korukig, talán sohasem hallgattak, szentségekhez, úrvacsorához soha nem járultak,

templomban nem voltak. Papot csak apjuk, anyjuk temetésén láttak, mert talán csak a temetések azok, amikor pappal találkozunk.

Hogy ez a hit nélküli élet, vallásoktatás nélküli gyermekkor mire vezethet, éveink bűnkrónikái bizonyítják. Hogy alföldi asszonyok gyilkosságokra, hitvesgyilkosságokra vetemedhettek, a legtöbb esetben csak úgy történhetett meg, hogy lelkükből hiányzott a hit, annak parancsai, a bűntől óvó lelkiismeret. Az utóbbi évek bűnkrónikáinak lapjain bőven szerepelnek a tanyák között elkövetett rablógyilkosságok, hitvesgyilkosságok, bosszúból eredő emberölések. És ha nem is állítjuk, hogy akármilyen elmélyült hitélet is teljesen kiküszöbölné azokat, az is bizonyos, hogy számukat lényegesen csökkentené.

De van még egy parancsoló ok, amely tanyai népünk vallási szükséglete elhanyagoltságának megszüntetését követeli.

Az utóbbi időben egyes napilapok cikkírói rémképekben tobzódó tudósításokat közölnek az Alföld tanyavilágában egyre jobban terjedő szekták életéről. Ezek a cikkek néha jóhiszeműen túlzottak, sokszor megmosolyognivalóan naivak, gyakran politikai ellenszenv sugallja azokat és ez festeti a rémképeket. Azonban szinte valamennyin meglátszik, hogy írójuk csak néhány órát töltött azon a helyen, amelyről ír, és a pár órás megfigyelésből megalkotott felszínes tapasztalatokat közli olvasóival.

Tagadhatatlan, hogy terjednek a különböző szekták hívei a tanyavilágban, csak hogy ennek elsősorban nem a szociális nyomorúság az oka, hanem a tanyai nép lelki elhanyagoltsága. A szekták hívei legtöbbször a legvallásosabb emberekből kerülnek ki, akiknek kiválása az egyházak vesztesége. A nép vallási gondozásban alig részesül és így a lelkében ott élő istenhit váltja ki belőle azokat a vallási mozgalmakat, amelyek az elismert keresztény egyházakkal szemben terjednek az Alföldön. Pap kevés van, azokhoz nem igen fordulhat, hogy eloszlássák lelki kételyeit. Valamelyik bibliához jut, olvasni, magyarázni kezdi. Vallásos füzetet hoz valahonnan a városból és a misztikum felé hajló parasztlélek máris építgetni kezdi a maga tévelygő istenhite elveit. Téli esték ráérő idejében beszélgetni kezd róla. Itt is, amott is megfordul, többfelé akad olyanokra, akik hisznek benne és már megvan az új szekta, amely újabb és újabb hívekre talál.

Hangsúlyoznunk kell, hogy ezek legtöbbször jószándékú ember, aki Krisztus-keresésében jutott el tévelygéséhez, tehát hatósági úton fellépni velük szemben eredménytelen, fölösleges, sőt negatív eredményeket ér el, mert mártírokat csinálhat belőlük és ezzel csak népszerűvé válnak mások előtt és újabb követőkre találnak.

Csak papok szállhatnak ezzel szembe. Csak az igazi Krisztusnak hódításával lehet az Alföld ilyenfajta bajain segíteni!

Már említettük, hogy templomok szaporításával csak részben lehetne a kérdést megoldani. A mai viszonyok között alig gondolhatunk erre, tehát más úton kell keresni a segítséget.

A legelső, amit tenni szükséges, az, hogy szaporítani kell a papok számát az Alföldön. A tanyai nép nem tudja felkeresni a tanyáitól nagyon messzire lévő templomokat, tehát a papoknak kell elindulniuk a tanyák közé. Iskolák, olvasóköri mindenütt vannak, azok egy-egy

vasárnap délelőttre átváltozhatnak templomokká. A tanterem dobogójára oltárt lehet állítani, amelyet a papra váró áhítatos lelkek teledíszítenek kertjeik legszebb virágaival.

Az a kevésszámú pap, aki a tanyák között él, az év bizonyos részében most is tart ilyen pusztai miséket, istentiszteleteket. Csakhogy ma egy-egy tanyai templom beláthatatlan körzetében csak egy pap végzi az egyház szolgálatait, aki a távolabbi helyekre évente legfeljebb egyszer juthat el. Emberi erőt meghaladó munkát kell végeznie, ha jól akarja ellátni hivatását. A templomához tartozó óriási területen a betegeknek nyújtandó vigasz szinte lehetetlenség. Ugyanígy a temetések elvégzése is, ha egy napra több is talál jutni az ellenkező pusztarészek kis temetőiben. Mert temető több van a pusztákon, mint templom. Amellett még néhány szomszédos iskolában a hitoktatást is ellátja.

Azonban mindjárt megváltoznék a helyzet, ha csak egy segédlelkész jutna egy-egy templomhoz. Máris sokkal több munkát tudnának elvégezni. Vagy ha olyan helyekre is kerülne pap, ahol templom sincs. Hiszen Budapest most épült külvárosi templomai előtt az egyházközségek tantermeket és iskolapincéket alakítottak át kápolnákká és híveiket oda kezdték el gyűjteni.

A tanyai papoknak pedig egészen más, nem egy helyhez kötött volna a hivatásuk. A két pap közül az egyik mindig a határt járná és ha nem is minden héten, de legalább havonként, kéthavonként eljuthatna minden pusztarész iskolájába, olvasókörébe vasárnapi istentiszteletet tartani, mindenhová, ahol ugyanolyan vallású hívek vannak. A vallásoktatás is legalább nagyjából az arra mégis csak hivatottabb papok kezébe kerülne.

A missziós munka szép hivatás. A mi szegény magyar életünk is meghozza áldozatait a távoli földek missziói számára. Anélkül azonban, hogy ezeknek a külső misszióknak jelentőségét csökkenteni akarnék, gondolnunk kellene a mi belső misszióinkra, a magukra hagyott kis magyar tanyákra, a magyar Alföld jórézérére és ezért a belső misszióért is meg kellene hoznunk a magunk áldozatát.

Amint láthattuk, ez az áldozat csak kisebb mértékben volna anyagi, nagyobb mértékben azoknak a fiatal papoknak a munkaáldozata, akiket a tanya közé küldenének. Megfelelő emberek akadnának, hiszen ma is vannak az országban városok, amelyekben a tanyavilág elhagyatottságához képest aránylagosan több a pap. Meg aztán néhány esztendő alatt nevelni is lehetne annyit, hogy elegendő volnának, akik betöltsék Krisztust szolgáló magasztos hivatásukat.

Akiket sorsuk a tanyák közé állított, legyen az orvos, tanító, mind nagyon nehéz munkát végeznek. Ezeknek a tanyák közé kerülő papoknak se lenne könnyű a munkájuk. De paphoz méltó, szép munka volna. Ugyanolyan, mint amit már azok végeznek régóta, akiket korábban a tanyák közé rendelt hivatásuk Krisztus szolgálatában. Mert aki látott már egy-két tanyai iskolában, olvasóköri megtartott szentmisét, istentiszteletet, sohase fogja elfelejteni. Megható nézni, hogy milyen nagy távolságokról gyűlnek össze a hívek. Hány öreg ember csoszog oda, rokkantakat, betegeket kocsikon hoznak, csak híre menjen, hogy pap érkezik az iskolába vagy az olvasókörebe. Nem egy eset volt rá,

hogy deresfejű emberek ott járultak az első gyónáshoz, áldozáshoz, konfirmációhoz. A fehérre meszelt kis termet a templomok áhítatos csendje hatja át és tisztult lélekkel távoznak el onnan a hívek a mindennapok pusztító robotjába. Csak az a baj, hogy a mostani körülmények között egy egész robotos esztendő telik el, amíg újra megjelenhet közöttük a pap.

Ezért van szükség papokra a tanyák közé, akikre ott az a munka vár, amelyet fentebb vázoltunk. Fáradságos, töredelmes munka, de nem nehéz. Könnyebb azoknak a papoknak a munkájánál, akik Párizs külvárosainak vágtak neki, hogy ott Krisztus ellenségeivel is megküzdenek és könnyebb Budapest külső városrészei papjainak küzdelmeinél is, mert azoknak az egyházgyűlölet és az istentelenséggel kellett megküzdeniök. A tanyai papoknak, legyenek azok bármelyik hitfelekezet szolgái, legfontosabb munkája Krisztus széthulló nyájának összetételése.

SIMÁNDI BÉLA

BASAGIC SAVFET BÉG

A BOSNYÁK MUZULMÁNOK KÖLTŐJE

GHAZI HUSREV BÉG mecsetének kertjébe beköltözött a negyedik lakó, a legnagyobb horvát muzulmán költő, BaSagic Savfet bég. A bosnyák muzulmánok e Pantheonjának első lakója maga a mecsetalapító. Immár elmúlt négyszáz esztendeje, hogy az arab építészet e legszebb balkáni remekét felépítette a bosnyák történelem legnagyobb alakja, a Ghazi. Ereiben horvát és török vér egyesült. Atyja, Ferhad Szandzsák bég, az iszlámot felvett bosnyák nemesség sarja, anyja Selcuka török császárlány volt. Husrev Konstantinápolyban együtt növekedett a török császári hercegekkel, de szívében mindig bosnyák maradt. Nándorfehérvár megvételekor (1521) igen kitüntette magát és jutalmul azt kérte császári urától, állítsa őt Bosznia élére. Így lett Bosznia vezére és haláláig, húsz esztendőn át, ő kormányozta kis hazáját. Résztvett a török hadjáratokban. Ott harcolt horvát muzulmán véreivel ellenünk a mohácsi csatásíkon. Bevette Jajcét (1528), amivel Bosznia a maga egészében török uralom alá került. De nem hadi dicsősége teszi a legnevezetesebbé, ő adta meg Boszniának azt a szervezetet, melyben az ország a török uralom alatt élt. A Ghazi a mecseten kívül muzulmán medresát (főiskola) alapított Sarajevóban, mely sok viszontagságon át mind a mai napig áll (KurRumlija). Mellőzve sok egyéb alkotását, csak azt említjük meg, hogy végrendeletében óriási vagyonát vakufiá (alapítvány) tette és ez a vakuf szintén fennáll, jó-téteményeiben évente a muzulmánok ezrei részesülnek.

A második lakó Ghazi Tardié Murad bég clissai, majd pozegai szandzsák bég, a nagy Ghazi legjobb barátja és vakufjának első muteselijája (igazgató). Türbéje (sírkamra) ott áll a nagy Ghazié mellett. A harmadik lakó hosszú századok múlva költözködött be: Firdus Ali bég, a bosnyák muzulmán egyház autonómiájáért folyt küzdelem diadalmas vezére. Most íme bevonult nagy elődeihez Firdus Ali bég mellé a horvát muzulmán irodalom atyja.

BASAGIÓ-REDZEPASIC SAVFET BÉG a hősök földjén Hercegovinában, Nevesinjen 1870 május 6-án látta meg a napvilágot. Atyja Ibrahim bég (1841—1902) török kajmekam (főszolgabíró), majd 1876—78 között a török parlament tagja, aki szabadelvű beszédeivel tűnt fel. Az okkupáció után négy évig a monarchia szolgálatában állott, azután nyugdíjba ment. Sarajevóban telepedett meg. Iroda-

lommal is foglalkozott, de törökül írt. Néhány nevezetesebb bosnyák muzulmánnak megírta az életrajzát és Edhem név alatt verseket szerzett. Költőnk anyja Cengic Dede pasa lánya. Almosa volt, a híres Cengic Smail aga unokája. A családot eredetileg Redzepacinnak hívták, a Bécs második ostromakor vitézkedett Redzep pasáról. Savfet bég atyai nagyatyja, Lutfullah bég, baágai (tartományi pasa) tisztet viselt. Így alakult ki a kettős név. A költő utóbb a Redzepacit nevet elhagyta.

Savfet bég először a muzulmán vallási elemi (mekteb) és középiskolát (ruzdija), majd a sarajevói gimnáziumot végezte el. Végül a bécsi egyetemre iratkozott be (1895—1899). Keleti tanulmányokkal foglalkozott és utóbb belőlük doktori diplomát is szerzett (1910). 1900—1906 között a sarajevói gimnáziumban az arab nyelv tanára volt. (Az arabot a görög helyett lehetett tanulni.) 1906-ban elbocsátják, mert nem szerzett tanári oklevelet. 1908—1910 között többnyire Bécsben van, a könyvtárak bosnyák és keleti anyagát tanulmányozza és doktorátusra készül. Költeményeivel és tudományos működésével már olyan nevet szerzett magának, hogy Klaić Vjekoslav zágrábi egyetemi tanár egy keleti tanszék szervezését kezdeményezi számára. Ez azután abbamaradt, mert Baágiót képviselővé választották és a bosnyák sabor elnöke lett.

1919—1927 között a sarajevói Országos Múzeum őre. Lassan elhatalmasodó betegsége miatt 1927-ben nyugdíjba ment. Nem tudott járni és mint egyik kedvenc költője, Heine a „matrácshoz“ láncoltan stoikus nyugalommal várta a halált, dolgozgatva egész az utolsó hetekig. Sok egyéb csapás is érte. Aránylag későn házasodott meg, feleségét hamar elvesztette és négy kisgyermeket nevelt fel, köztük hosszú betegségében őrangyalát, Almosát. Anyagi ügyei is rosszra fordultak. Sohasem volt gazdag ember. Vagyona maradékát elvitte a szerb agrárreform. Kénytelen volt nagybecsű keleti kéziratától megválni, amit holtig fájlalt. Gyűjteményét a pozsonyi cseh egyetem vette meg. 1934 április 9-én örökre lehűnta szemét.

MIRZA SAVFET néven adta ki első verseit, melyekkel egy csapásra meghódította a horvát muzulmán közönséget. Néhány jelentéktelen kísérlettől eltekintve, tulajdonképpen ő az első horvátul verselő muzulmán költő. Költészete szorosan összefügg a horvát muzulmán népköltéssel, melynek buzgó gyűjtője volt és amelynek keleti indítékai áthatják verseit. Lírai versei rendszeresen megmaradnak a bosnyák muzulmán élet keretei között. Sok verse népdallá vált, hiszen alig különbözött a sevdalinkáktól, a Boszniában divatos muzulmán szerelmi daloktól. Szerelmi lírájának legjobb kritikája ez: az ő közönsége megtalálta benne azt, ami neki kellett. Hogy ilyen és olyan elméleti készültségű és elfoglaltságú kritikusai ilyen és olyan hiányokat fedeztek fel költészetében, nem sokat jelent. Bizonyos az, hogy új hangot hozott a horvát műköltészetbe, a muzulmán vüág szemlélet hangját és újat hozott a maga közönségének is: horvát nemzeti öntudatot. Egyik versében programmszerűen hirdeti, hogy a horvát nyelv csengése össze tudja kötni a Keletet és Nyugatot. Egész működése e tétel igazolása.

Három verses kötetében (Trofanda 1890, Misii i cuvstva 1906, Izabrane pjesme 1913) bőséges szerelmi lírája mellett vallásos és gondolati költészetet is találunk. De vannak románcféle versei is. Ezek tárgyát többnyire a bosnyák történelemből veszi. Bosznia állandó jelzője a horvátság ajkán a büszke (Bosna ponosna). Bacagicnál büszkébb bosnyák főnemes alig akad. Nem lefelé volt ő büszke, hanem kifelé. A bosnyák történelem fényét és gyászát nála tudatosabban senki át nem érezte. És a tudomány és költészet minden eszközével iparkodott ezt a tudatot nemzetében is felkelteni. Balladáinak is egyre visszatérő indítéka ez a bosnyák büszkeség. Az a tény, hogy egyes balladáit otthon népszerűekké váltak, mutatja, hogy célt ért.

Írt Basagié drámákat is. Egy töredéken kívül két befejezetten. Mindkettőnek tárgyát a bosnyák történelemből vette és mindkettő a bosnyák büszkeség dramatizálása. Színházi élet, különösen muzulmán színházi élet Sarajevóban a jövő reménye. BaSagic Zágrábban és Bécsben járt színházba, de ez nem sok nyomot hagyott rajta. Drámaiban is a lírikus lép előtérbe, két drámája (Abdullah pasa, 1900, Boj pod Ozijam 1905) nem színpadi alkotás, hanem dialogizált lírai képek sorozata. És ha bosnyák muzulmán műkedvelők nagy sikerrel adták is elő őket, a siker okai nem a naivan romantikus cselekvényben keresendők, hanem a bosnyák muzulmán múlt dicsőségének csengő-bongó, áradozó versekben való megzengésében. Az első drámának hőse Teftedarija Abdullah pasa bosnyák vezér, aki 1785-ben inkább megmérgezte magát, semhogy a szultán rendeletére az Una mellékét átadja Ausztriának. A másik dráma magyar tárgyú: Nagykanizsa 1602-i ostromát adja elő, melyben a horvát Novoáherlija Ibrahim pasa nagyvezér és egy csomó más horvát muzulmán hős tüntette ki magát. A cenzúra miatt azonban az első drámában Clisának Velence számára való átadásáról van szó, a másodiknak meg a cselekvénye át van helyezve az orosz-lengyel határon fekvő Ozija várba és a magyarok helyett lengyelek szerepelnek. Egyébiránt a keresztények a drámában oly elmosódottan vannak jellemezve, hogy semmi magyaros vagy lengyeles nincs bennük.

Bacagic költői működésének kétségtelenül nagyobb a kultúrhistóriai jelentősége, mint az esztétikai értéke. Basagic népszerű dalai, balladáit felrázták hittársait abból a letargikus álomból, melyben az okkupáció óta szenderegtek. Meggyőzte őket, hogy ők is képesek arra, amire keresztény társaik, hogy nemcsak múltjuk dicső, hanem a jelenben és a jövőben is van hivatásuk, megvannak felvirágzásuknak feltételei. Természetesen Basagic költészete a katolikus horvátok fejlett irodalmához képest az elmaradottság jeleit viseli magán. Baágié szerette volna egyszerre utolérni Zágrábot. Ezért néha sokfelé kapkodott, különböző irányzatoknak hódolt. Alaptermészete szerint azonban romantikus és ez az irányzat kapta meg legjobban primitív közönségét is.

A KÖZÉLETI SZEREPLÉST Basagic nem ambicionálta. A bosnyák muzulmánok helyzete azonban olyan volt, hogy senki, aki bizonyos tehetséggel vagy tanultsággal bírt, nem térhetett ki a közéleti munkásság

elől. Basagic horvát hittársai között kétségtelenül korának legnagyobb elméje volt. Így a közélet hívó szava nem kerülhette őt sem el.

Az okkupáció után a muzulmánok sehogy sem találták meg a helyüket. A gyaur kormányzatot gyanakvással és idegenkedéssel látták és visszavágytak a szultán uralma alá, holott vele évtizedek óta véres harcokat vívtak. Eleinte évről-évre várták a „svába“ kitakarodását, a türelmetlenebbek meg elkótyavetyélve mindenüket, Törökországba vándoroltak ki. A svába azonban maradt és minden téren megkezdte az ország modernizálását. A muzulmánok egy része néma megvetéssel zárkózott el az új világ elől, más része meg a modernizálásból eltanulta mindazt, ami szerinte az életet kellemessé teszi: a mulatóhelyek látogatását, a Koránban tiltott szeszes italok élvezetét, a vallási parancsok cinikus félretételét. Hogy ez a muzulmánok végleges pusztulását eredményezi, arra a nemzet jobbjai csakhamar rájöttek és nagy propagandát csináltak amellett, hogy az ifjabb muzulmán nemzedék látogassa a Monarchia kitűnő bosnyák iskoláit, hogy a félezer év történelme által megszentelt iszlám vallási hagyományokhoz való ragaszkodás mellett legyen tudatos horvát és tegye magáévá a nyugati kultúra vívmányait. Basagic nemzedéke volt az első, mely leküzdve az öregek ellenállását, a gyaur iskolákat járta. BaSagic a keleti nyelvek kitűnő ismerője, a keleti kultúra nagy tudású megértője és magyarázója, a bosnyák mekteben és ruzdiján kívül soha keleti iskolába nem járt, sőt a Keleten mint utas sem fordult meg.

1900-ban Mulabdic Edhem, Hadcic Osman Nuri, Spaho Fehim és Mesic Adem aga barátaival megindítja a Behar (Tavaszi) című muzulmán szépirodalmi, tudományos és családi folyóiratot. A Behar körül csoportosultak a fiatal muzulmán írók és a folyóiratot az olvasóközönség is szívesen fogadta. A Behar hozott vallásos cikkeket is és maga Basagic, a szakirodalom széleskörű ismeretével hadisz-magyarázatokat írt. (A hadiszok a prófétának tulajdonított mondások.) E hadisz-magyarázatok miatt a konzervatív ulemák (jogtudósok) nagy lármát csaptak és a kormánynál kieszközölték, hogy cenzúra alá vehessék BaSagicé fejtegetéseit. A költő erre megszüntette magyarázatait. Pedig az iszlám igazi szellemét ő képviselte és nem az akkori bosnyák ulemák, amit két hitelesnek tartott hadisszal igazolhatunk: A tudományt a jámborság elé teszem. A véleményeltérés gyülekezetemben az isteni irgalom jele. A Behar tíz éven át virágzott és mikor a szerkesztés a bosnyák muzulmán hitélet nagy reformátorának, a későbbi reis-ül-ulemának (a jogtudósok feje, érsek) CauSevic Hadzi Mehmed Dzenaluddinnak kezébe ment át, az ulemák elhallgattak.

Basagic egy másik jelentékeny alkotása a Gajret (Buzgalom), muzulmán kultúregylet, melynek főhivatása a középiskolákat és egyetemeket látogató muzulmán ifjúság támogatása (1903). A Gajret lelke Öt éven át Basagicé volt. Akkor az egylet régi ellenzői beléptek a Gajretbe és Basagicot kibuktatták az elnöki székből. A költő tovább is támogatta az egyesület áldásos működését.

1907-ben politikai lapot indított a haladó szellemű muzulmánok számára, az Ogledalót (Tükör). A lapot közönség és kormánykörök

nagy érdeklődéssel olvasták, de színvonala olyan magas volt, hogy elegendő előfizetőre nem talált. A 13-ik számmal megszűnt.

Legfontosabb közéleti szereplése képviselői működése. Az első és egyelőre utolsó bosnyák sabor (1910—1915) tagjává banjalukai hit-társai úgy választották meg, hogy még programbeszédet sem tartott. A sabor elnökségét a bosnyák alkotmány szerint a három fő-felekezet tagjai közül az uralkodó nevezte ki, mégpedig úgy, hogy az elnök és a két alelnök évenként más és más felekezetből kerültek ki. Az első elnök, Firdus Ali bég, nem érte meg a sabor megnyitását. Helyébe Ferenc József Basagicot nevezte ki. A következő két évben alelnök volt, a negyedik évben újra elnök. A háború kitörésével a sabort elnapolták, majd feloszlatták és az elnöki hivatalt egész az összeomlásig Basagic vezette. Mint az elnökség állandó tagja, ritkán vett részt a vitákban, de lényeges befolyása volt a muzulmán politika alakulására. Nagy része volt abban, hogy a muzulmán képviselők nagy többsége a katolikusokkal szövetkezett és támogatta a bosnyák országos kormányt. Mikor másodszor emeltetett az elnöki székbe, nagyon tartalmas beszéddel foglalta el méltóságát. Nyíltan hangsúlyozta ugyan, hogy a sabor kompetenciájának kiterjesztését kívánja, de figyelmeztette képviselőtársait, hogy rózsás elméletek helyett a lehetőségek megvalósítására törekedjenek.

A bosnyák alkotmány szerint a sabor tagjai sorából kilenc tagot választ és ezek képezik a sabor elnökével az ú. n. országos tanácsot, mely tanács a bosnyák ügyekben közvetlenül érintkezik az országos kormánnyal, a közös pénzügyminisztériummal, az osztrák és a magyar kormánnyal. Basagic mint az országos tanács elnöke, ismételten megfordult Budapesten is. Bár kis hazája kívánságait mindig erélyesen képviselte, osztatlan rokonszenvenek örvendett és Ferenc József többször is kitüntette.

Az összeomlással Baáagié politikai pályája lezáródott. Betegsége teljes visszavonulásra kényszerítette. Megérte azt, hogy nagyszerű alapítása, a Gajret, kormányerőszakkal a szerb orientációjú muzulmánok kezére jutott (1920). De megérte azt is, hogy a horvát muzulmánok az elveszett Gajret helyébe megalapították a Narodna Uzdanicát (Nemzeti Reménység), mely új életre hívta Baáagic hajdani folyóiratát a Behart, Növi Behar (Új Tavasz) néven. Baáagic e folyóirat munkatársa lett. A folyóirat BaSagic hatvanadik születésnapját külön számmal ünnepelte meg. Halála után tartalmas emlékszámot adott ki alapítójáról.

TUDOMÁNYOS MUNKÁSSÁGA, ha szűkebb körben is, de még maradandóbbá teszi nevét, mint akár költői, akár közéleti tevékenysége. Baáagié igen helyesen jelölte ki a bosnyák muzulmán történetírók feladatául Bosznia török korának kutatását. Az alapvetés munkáját derekasan elvégezte ő maga. Számos kisebb-nagyobb cikkén, tanulmányain kívül van három olyan munkája, melyet a horvát történetírás mindenkor a standard work-ok közé fog számítani.

Időrendben az első közöttük Bosznia törökkori történelmének összefoglalása (Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine. Sara-

jevo, 1900, 215 l. 8°). A szerényen „rövid útmutatásnak“ nevezett könyv először világított be a törökkori Bosznia eladdig annyira zavarosan ismert életébe és fejlődésébe. Amit ma a horvát történelem Bosznia e korszakáról tanít, azt ebben a könyvben találjuk meg. Maga Bašagić későbbi tanulmányaiban, különösen a Ghazi Husrev bégről írt szép életrajzában (1907) csak új adatokkal igazolta e könyv tételeit és a nyomába lépő újabb írók sem változtattak rajta semmit sem.

Bašagić állapította meg, hogy a muzulmánok ősei a bosnyák bogumilek, akik a török hódítással egyidőben tömegesen vették fel az iszlámot. A bogumil nemesség ezzel a török uralom alatt is biztosította Bosznia horvát jellegét, hiszen maga kormányozta tovább is az országot, melyet a nagy padisah védelme alatt hatalmasabbá, gazdagabbá, műveltebbé tett, mint amilyen volt a szabad bosnyák királyság korában. Bosznia urai, mint az egyetlen történeti nemesség a török birodalom határain belül, óriási szerepet játszottak az egész birodalom kormányzatában. Soraikból nagyvezírek — 1544—1612 között nem kevesebb mint kilenc nagyvezír — pasák, el a messze ázsiai és afrikai tartományokig, ulemák fel a Sejk-ül-islamig (az iszlám feje, a kalifa megbízásából a legmagasabb vallási és jogi méltóság), tudósok, költők, az arab, török és perzsa irodalom dicsőségei kerültek ki. Mikor a Ilkái granicar-renegát Látás Omer bosnyák pasa vérbefojtotta a bosnyák főurak felkelését és Boszniát valóban hódított török tartománnyá tette (1851), melyet a szultán önkénye szerint a bosnyák jogok sárba-tapodásával kormányoztak, akkor megkondult a lélekharang a török Bosznia felett.¹ Bašagić e könyvéből nemcsak Bosznia török korát ismerte meg a tudomány a maga valóságában, hanem az egész török történelem is bizonyos új színezetet nyert.

Második nagy munkája bécsi doktori disszertációja, mely pár év múlva teljesebb horvát kidolgozásban is megjelent. (Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj knjizevnosti. Sarajevo, 1912, 170 l. 4°). A könyv pontosan összeállítja, hogy mekkora részük van a bosnyák muzulmánoknak az arab, a török és a perzsa irodalmakban. Hangyszorgalommal és a szakirodalomban való bámulatos tájékozottsággal sorolja fel a bosnyák eredetű írókat, állítja össze életrajzukat és munkásságukat és jelöli ki helyüket az iszlám-irodalmakban. Mellőzve a csak névszerint ismert írókat, 91 bosnyák eredetű keleti írónak életrajzát adja itt, némelyikről 8—10 lapos monográfiát írva. Ez írók túlnyomórésze eddig ismeretlen volt és nagyon sok másról nem volt ismeretes bosnyák eredete vagy munkásságának terjedelme. A könyv értékét nagyban emelik Bašagićnak a szövegbe beleszótt szép műfordításai. A fordító kiemeli, hogy ezek között az időben, térben, nyelvben, műfajokban, problémákban egymástól oly távol eső költők között van egy kapcsolat, mely millió és millió különbözőség mellett is összefűzi őket: a bosnyák népköltészet lépten-nyomon előtérbe nyomuló világos hatása műveiken.

¹ Itt csak a legfontosabb eredményeket foglaltuk össze. A részletekre nézve l. „Új könyvek Boszniáról“ (Budapesti Szemle 1932 július, 90—114. l.) és „Bosznia és Hercegovina vallási viszonyai“ (Katholikus Szemle 1933 szeptember, 161—186. l.) c. tanulmányaimat.

A harmadik munka egy életrajzi lexikon, mely a török időkben bármily téren szerepet játszott horvát muzulmánok életrajzeit tartalmazza (Znameniti Hrvati u Turskoj carevini. Zagreb, 1931,80 l. 4°). E munka összeállításakor Basagic már súlyosan beteg volt, úgyhogy régi jegyzeteit egy fiatal muzulmán író, Nametak Alija állította össze, és az egész munkát Basagic neki mondta tollba. Ha ily módon bizonyos hiányok akadnak a munkában, nem csodálatos. Azonban ez is egyedülálló alkotás. A lexikon 689 életrajzot tartalmaz, többnyire távirati stílusban megfogalmazva, de mindig a szakirodalom felsorolásával és sokszor még kiadatlan kéziratokra való utalásokkal. Az életrajzok a keresztnevek ábécéjébe vannak szedve, miután a muzulmánoknál gyakran ismeretlen a családi név, elkezdve a legnagyobbon, Ghazi Husrev bégén. Sajnos, a családi neveken nincsenek utalások, ami elég nehézzé teszi a lexikon használatát. Ez azonban csekély hiányosság az adatoknak abban az óriási tömegében, melyet minden oldalon találunk. A tudomány számára itt tárul fel először hitelesen az az óriási szerep, melyet a bosnyák muzulmánok a török időkben (1394—1878) játszottak. A könyv a magyar történetírás számára is rengeteg adatot tartalmaz. Megjelenésekor végigolvastam és nem kevesebb mint 86 olyan muzulmán horvátot találtam benne, aki Magyarországon is működött. A magyar történelem a török hódoltság alatt itt élt muzulmánokat általában törököknek tartja, pedig íme, jelentékeny számban horvát muzulmánok is szolgálták hazánkban a szultánt. Sokolovic Mehmed pasa nagyvezír pl. horvát volt, úgyhogy Szigetvárnál a török császár és a magyar király zászlaja alatt két horvát vezér állott egymással szemben. Horvát volt az utolsó budai török pasa Abdurrahman, aki Buda védelmében hősi halált halt, amint volt több horvát a budai pasák között kivüle is. Mostari horvát volt az a Derviș pasa, aki 1603-ban a budai Margitszigeten esett el. Dervis, korának egyik legnagyobb török költője, megérezve sorsát, a halála előtti napon megírta a török irodalom legszebb gázeljét a végzettről, melyet Basagic művészi erővel ültetett át horvátra. Horvát volt a pécsi születéséről Pecevi-nek nevezett török történetíró is, akinek könyve olyan fontos forrás a hódoltság idejére nézve. Igazi neve Alajbegovic Ibrahim bég. Még folytathatnék a felsorolást, de talán ennyi is elég annak jelzésére, hogy Baagicé lexikona a magyar történelemre nézve is nagy érdekléssel bír.

Basagic egy ifjúkori versében epedve kérte, hogy nyíljanak meg előtte a varázsos égi udvar kapui, ahol a keleti tündérek zengik isteni dalaikat. Allah kegyelme hamar feltárta neki e paradicsom kapuit. Amit ott hallott és látott, azt egy emberélet kemény munkájával örök hagyományként átadta horvát nemzetének. Élete derekán a Sokolovic Mehmed pasáról írt bölcselő versében önérzettel hirdeti, hogy bár a bosnyákok kevesen voltak, idegen nemzeteknek is tudtak nagy férfiakat adni. Nem veszhet el az a nemzet, mely ennyi kiválóságot tudott kitermelni.

HARABAT a címe Baagicé egy másik filozófiai versének, melyben vallási türelmet hirdet. Ezzel is az iszlám igazi szellemét képviseli,

hiszen a próféta egy szép hadisza mondja: Aki jogtalanságot követ el a kereszténnyel vagy a zsidóval szemben, az ellen én teszek tanúságot az utolsó ítélet napján! Az iszlám terjedésének korában harabatnak hívták azokat a külvárosi perzsa kocsmákat, ahova a próféta hívei is el-eljártak, amikor a korán ivási tilalmáról megfeledkeztek. Később harabatnak hívták a bohémvilág gyűlhelyeit, hiszen itt sem történt minden Allah parancsai szerint. Végre a perzsa miszticizmus valami túlvilági várat csinált a harabatból, ahova csak a szellemi élet vezérszellemei juthattak be vallási különbség nélkül.

Baáagió bejárta költészetében a harabat sokféle fokát és ifjú korában nem egyszer feledkezett meg a korán parancsairól. Nyugati költőideálja, akit egy mélyenszántó versben dicsőített, a nagy pogány Voltaire volt. Az a keleti költő, kinek szellemes epigrammáit annyi műgonddal és genialitással ültette át, a perzsa Chajjam Omer volt, akit némi túlzással a Kelet Voltairejének lehetne nevezni. Omer bizony csipősen kritizálta az iszlámot (Rubáije I Sarajevo, 1920, 42 l. II. U.o. 1928, 20 l. 8°).

Az iszlám még sem lett soha közömbös Baáagié számára. Ez nem is lehetett másként, mikor egész működése az iszlám horvát ágának volt szentelve. És az iszlám nem is volt számára csupán történeti valóság, kultúrfejemény, hanem mélyen átértzett, minden idegszálába felszívott, minden csepp vérében ott lüktető valóság, hit, melyhez az értelem és szenvedés tévelygésein át alázattal visszatért. Legelterjedtebb munkája, az egy évtized alatt három kiadást megért Mevlud, az ének a próféta születéséről. Nem eredeti munka, nem is egyszerű fordítás, hanem a horvát nyelv szellemében való átköltés. Bizonyára több emberöltőn át lesz Basagic gyönyörű Mevludja a horvát muzulmánok vallási érzelmeinek tiszta forrása.

Mindössze egynéhány kimondottan vallásos költeménye van, de ezek a horvát muzulmán líra legjobbjai közé tartoznak. Az istenkeresésnek a világirodalomban alig van költőibb kifejezése, mint az emberi értelem korlátoltságát beismerő Zadnja spoznaja (Végső megismerés). Képzületét leggyakrabban a muzulmánok nagy ünnepe, az Izsák áldozatát jelképező Kurban Bajram (Az áldozat ünnepe) foglalkoztatta. Megadatott BaSagicnak, hogy mégegyszer megünnepelje az idén a Kurban Bajramot és aztán megtérjen Allahhoz.

1934 április 10-én délután négy órakor Ghazi Husrev bég mecsetének minaretjéről ünnepélyesen hívta a müezzin icindija namazra (délutáni ima) a-hívőket. Utána Baagic Savfet bég tetemeit lebo-csátották a kaburba (sír), miközben a dovát (halotti ima) recitálták. És a hívők ezreinek fülében ott csengtek a költő Kurban Bajramra írt hatalmas ódájának szép korán-reminiscenciái: „Allahu ekber! Állaim ekber! Egy az Isten valamennyiünk felett. Egyetlen Ő, minden teremtmény teremtője. Nem szülte őt senki és Ő sem nemzett senkit. Az Ő akarata szerint változik minden az égen és történik a legkisebb dolog is a földön. Allahu ekber! Allahu ekber! Nagy az Úr!“

BAJZA JÓZSEF

A KÖZÉPKOR ELISMERTETÉSE

HA AZON ÉRDEKLŐDÉSNEK a nyitját keressük, mellyel a világ ma a középkor felé fordul, azt látjuk, hogy a tudós és laikus egyaránt keres valamit a középkorban, valamit a tárgyi és adatokban kifejezhető igazságon felül: lelket és életet. Az újkor nagy vívmányai, melyek birtokában annak embere már annyiszor elparentálta a középkort, lassanként meghozták végzetes gyümölcseiket. A vallásos és nemzeti eszme, az egyéniségkultusz, a gépkultúra elfajulása ráeszméltette a kutató elméket arra, hogy letértünk az egészséges fejlődés biztosítékait hordozó középkori alapokról, melyek a maguk sokszor kezdetleges és kialakulatlan voltában is az egyedül biztos utat jelentették. A hibakeresés, a bizonyosfokú újrakezdés ösztönös gondolata adja meg tehát a középkor iránti szokatlanul nagy érdeklődés kulcsát. Hogy ezen gondolat jelentőségét a maga mélységében értékelni tudjuk, egy kis történeti átpillantásra lesz szükségünk. Egyrészt be kell mutatnunk, hogy miként változott a középkor értékelése a múltban, másrészt ki kell emelnünk, hogy mennyire függ némely modem eszme, berendezkedés és legfrissebb felfedezésnek tartott tudományos és gyakorlati állásfoglalás a középkortól.

A középkori világregnd és világnézet értékelésének mélypontja először e világregnd megbontójában, a renaissance, a humanizmus és a hitújítás eszmevilágában jelentkezik, melyben egyszersmind merev elutasítás és megvetés az osztályrésze.¹ Nagyon jellemző, hogy a renaissance itáliai képviselői gúnyosan a római birodalom szétrombolóiról, a gotokról nevezték el a középkor jellegzetes építőstílusát. Az ellenreformáció ugyan ismét kedvező megvilágításba helyezte a középkort, de hatása e téren csak a katolikus körökben maradt állandó. Az ellenreformációt követő felvilágosodás azonban a maga szuggesztív erejével még jobban kimélyítette a középkor és az újkor között tátongó szakadékot. Voltaire a világ legintelligensebb nem-

¹ Érdemes megemlíteni, hogy a „sötét középkor“ ismert jelszava, bár már a XV. században is előfordul, először a humanisták harcaiban, a XVI. században játszik nagyobb szerepet. E korban nemcsak Németországban, hanem Franciaországban is sokat használják a humanista írók ezt a kifejezést. Elítélő és megvető jellege azonban legélesebben a XVIII. századi felvilágosodás íróinál nyomul előtérbe, akik történeti érzék híján e csatakiáltással Ítélték el nemzetük múltjának legértékesebb századait. V. ö. Lucas *Varga*, *Das Schlagwort vom „Finsteren Mittelalter“*. Wien 1932.

zeteinek nevezi a görögöket és a rómaiakat s a következőket írja „Essai sur les moeurs“ c. művében: „Ha a római császárság története után azon népekét vizsgáljuk, melyek azt nyugaton szétdarabolták, úgy érezzük magunkat, mint az az utazó, aki elhagyva egy pompás várost, egyszerre csak tövisbokrokkal benőtt, vad pusztaságban találja magát. Barbár nyelvjárások a szép latin nyelv méltatlan örökösei, azon nyelvét, melyet az Atlas-hegységtől Illyriáig beszéltek.“ Ugyanő megvetéssel beszél a középkori történet több kiemelkedő eseményéről is, így pl. élesen kikel a kereszteshadjáratok ellen. Hasonlóan nyilatkoznak a társai is, pl. Montesquieu. A német felvilágosodás ezzel szemben egészen más jellegű .. ez inkább átmenetet alkot a romantikához, melyben a középkor lelkes méltánylóra talált. Herder, aki Rousseau tanítványa volt és akitől Hegelig vezetnek a fejlődés szálai, felismerte a középkor két legjellegzetesebb hatóerőjét, a kereszténységet és a germányságot; teológiai felfogása pedig, mely szerint a történelmi fejlődésnek egy isteni üdvterv az alapja, nagyon előmozdította a középkori szellemvilág iránti érdeklődést.¹ Ilyen alapon már nyugodtan továbbépíthettek a romantikusok, akik a maga egészében újra felfedezik s a nemzeti megerősödés és a szellemi felemelkedés kiapadhatatlan forrásává teszik a középkort. Amikor a hódító Napoleon árnyéka lidércnyomásként nehezedett az európai nemzetek lelkére, a középkor felé fordult az elnyomottak, főként a németek tekintete, mert a régi nemzeti nagyság képét látták benne. Rendkívül tanulságos lesz, ha ezt a nagy átmenetet egy a német irodalomból vett példával szemléltetjük. Amikor a zürichi Cristof Heinrich Myller 1782-ben az általa kiadott Nibelungenlied első példányát megküldte Nagy Frigyesnek, a király, mint a francia felvilágosodás hű követője, egy 1784 február 22-én kelt levelében durván pálcát tört a kiadott költemény és Myllemek a középkori német irodalom feltámasztására irányuló törekvései felett. Myller kiadása kissé korán jött, mert a XVIII. század nem ismerte s éppen ezért nem is értékelte a középkort. A történelmi tudományok akkor még gyermekkorukat élték s a nemzeti érzés még nem ébredt fel a felvilágosult és kozmopolita németek között. A kor figyelme és érdeklődése elsősorban a klasszikus (főként a görög) ókor és az osszianizmustól propagált, javarészt költött nemzeti őskor felé fordult. Nagy Frigyes kemény ítélete tehát nagyjában megfelelt az egész kor felfogásának. Még a nagy német klasszikusok sem voltak kivételek. Klopstock nem ismerte, Goethe meg sem nézte a Myllertől neki megküldött kötetet. Lessinget csak mint filológiai munka érdekelte. Herder, aki a költői szépséget még a legexotikusabb népek dalaiban is felismerte, akkor még nem tudja olvasni ezeket a „hosszú epikai költeményeket“. Schiller szintén alig olvasta Myller kiadását. Hasonló volt kortársaik legtöbbszörének a véleménye, amennyiben egyáltalán tudomást vettek a gyűjteményről. Napóleon uralmának és főként a szörnyű jénai vereségnek (1806) kellett jönnie, hogy fölverje a németeket a felvilágosodás érzékletlenségéből és múltjuk nagyságára utalja őket. Mikor

¹ V. ö. Hans *Hirsch*, *Das Mittelalter und wir* (Das Mittelalter in Einzeldarstellungen. Wien 1930, i—12. 1.).

Fr. H. von der Hagen Nibelung-kiadása megjelent (1810), az már nagy nemzeti tett számba ment, melyet az egész ország ünnepelt. Ennek az új hazafias és nemzeti szellemnek felidézői és nagygyátevői a romantikusok voltak, akik a középkort minden vonatkozásában feltámasztani és rehabilitálni törekedtek. Klasszikusan szép példája ennek Novalis „Die Christenheit oder Europa“ c. értekezése, melyben a középkort mint a legeszményibb és a legköltőibb korszakot dicsőíti minden téren. Mások viszont gyakorlati ésszel felismerték a középkorban rejlő, de eddig még fel nem fedezett, az idők vagy az ellenszenv és a közöny porával betemetett erőket és éppen ezért erős kézzel hozzáfogtak a középkori emlékek és források kiadásához. A fiatal romantikus költők, Novalis, Tieck és a nagy protestáns teológus Schleiermacher újból felfedezik a legendát, a vallást ismét méltányolják a kultúra fejlődésében, a vallásos élményeknek helyet adnak a költészetben. A Grimm-testvérek megalapítják a nyelvtudományt és a régiség-tudományt, kiadják a német nép meséit és mondáit. Görres József kiadja a német népkönyveket, Brentano és Amim a német népdalokat. Pertz megindítja a legnagyobb német történeti forrásgyűjteményt, a Monumenta Germaniae Historica-t. A Schlegel-testvérek, Gries, Tieck és Eichendorff megnyitják a román és a keleti népek szellemvilágának kincsesházát a németség előtt s ezzel megvalósítják Goethe gondolatát a világirodalomról. A germanisztika megalapítása és a legtöbb ó- és középfelnémet irodalmi emlék felfedezése és kiadása is a romantikusok érdeme.¹

Voltaire, Montesquieu és az enciklopedisták felvilágosodott irányzatát a francia romantikában is felváltotta a vallásos értékek megbecsülése. A nagyrészt protestáns jellegű német romantika mellett e romantikus katolicizmus első és legnagyobb alakja Franciaországban Chateaubriand. Hatása a romantika első korszakára rendkívüli volt s a romantikusok világnézete csak 1830 táján fordult el az általa megjelölt iránytól. Nagy vallásvédő műve (Génie du Christianisme) és prózai hőskölteménye (Martyrs) a maguk korában ellenállhatatlan erővel terjesztették az őskereszténység, a nemzeti őskor és a középkor szeretetét s költői szépségük még ma sem vesztett erejéből. A középkor kultuszát terjesztik a francia romantikusok első nemzedékében Lamartine és J. de Maistre ragyogó tollal írt művei is. A második romantikus nemzedék középkor-kultuszában nagy szerepe volt Jules Michelet-nek, kinek a francia középkorról szóló, költői szépségekben gazdag történeti művei a harmincas években jelentek meg. Igen nagy érdemeket szerzett magának a középkor ébresztése terén Charles Montalambert is, aki Lamennais atya köréhez tartozott. Árpádházi Szent Erzsébetről (Hist. de Sainte Elisabeth de Hongrie, 1836) és a nyugati szerzetességről (Hist. des moines d'Occident, 1860) írt alapvető munkái még ma sem avultak el és még ma is sok barátot szereznek a középkornak. Az elsővel különösen nekünk, magyaroknak tett megbecsülhetetlen szolgálatot, mert Szent Erzsébet magyar voltát véglegesen megrögzítette általa

¹ Lásd ezt bővebben: Fr. Kummer, Deutsche Literaturgesch. des XIX. und XX. Jahrh. Dresden 1924, I. k. 70—78. 1.

a világ katolikusainak köztudatában, úgyhogy csak a németek nevezik őt ma is „thüringiaiának“.

A német és a francia romantika hatása alatt az angol irodalomban is megjelenik a középkor-kultusza s elsősorban a prerafaeliták költészetében ölt határozott alakot. A prerafaeliták (főként Dante Gabriel Rossetti, Christine Rossetti és William Morris) erősen hajlanak a katolicizmus felé és éppen ezért szívesen választanak középkori tárgyakat, kedvelik a középkor nemes egyszerűségét, misztikus hangulatait, új életre keltik a legendát, felkeresik az ősi középkori, a népvándorlás előtti és a nép mitikus korába visszanyúló meséket s a lovagi középkor vallásos esztéticizmusának szellemében átértelmezve újból elmesélik azokat. Az olasz és a spanyol romantikában is megtaláljuk a középkor kultuszát. Érdekes, hogy német és francia hatásnak kellett jönnie, hogy ez a két román nép, mely történetével és irodalmával a legtöbb romantikus kelléket adta a világirodalomnak, végre önmaga számára is felfedezze múltja nagy értékeit. És mégis, távolról sem aknázták ki egyik sem a maga középkorát annyira, mint az idegen, a Tieck-, Musset- vagy Byron-iskolák.

Az európai irodalmak romantikus középkor-kultusza, mint látuk, legalább gyökerében a német romantikára vezethető vissza. A német szellemnek ez a monumentális megmozdulása természetesen nem volt hatás nélkül a szomszédos és a németséggel ezer szállal egybefonódott magyarságra sem. A nagy magyar történeti forráskiadványok megindulása, a magyar középkor sajátos műveltségének és szellemének felkutatása, régi irodalmunk emlékeinek kiadása, a népiesség nagy mozgalmának megindulása és kifejlődése, a magyar történet- és nyelvtudomány, a magyar irodalomtörténetírás stb. fellendülése mind szoros kapcsolatban van a német romantikával. Igaz ugyan hogy a magyar romantikái irodalom kezdetben nem annyira nemzetünk középkora, mint inkább annak őskora felé fordította figyelmét, de azért a németség középkorrajongása nálunk sem maradt teljesen visszhang nélkül. Ez különösen akkor lesz szembeötlő, ha tudományos és irodalmi életünk mozgalmait a nemzeti klasszicizmus korában is megvizsgáljuk ebből a szempontból.

A romantika középkortiszteletére csakhamar jött az ellenhatás, mely hármas irányú volt: politikai, szellemi és vallási. Politikai szempontból a romantikusok sóvárgását a szent római német birodalom visszaállítását követően felváltotta a kisméretű történetírók éles kritikája e birodalom felett, kiket még a bismarcki politika sikerei is támogattak az elméletileg jobban felvértezett nagynémet történetírókkal szemben. A középkor ellenzéke azonban szellemi és vallási téren is támadott. Szellemi téren nagyfontosságú Jakob Burckhardt „Kultur der Renaissance in Italien“ című művének megjelenése (1860). A könyv alap gondolatai, melyek az olasz renaissance-nak a modern világkép kialakulására gyakorolt egyedülállóan nagy hatását hangsúlyozták, Európaszerte erős visszhangot keltettek. Joggal állíthatják ezért egyesek, hogy Burckhardt e művében kora modern vallásának, az esztéticizmusnak paradicsomát alkotta meg. És ha a könyv nagy sikerét tesszük vizsgálat tárgyává, azt látjuk, hogy a középkor új

értékelésében nem az játszotta a főszerepet, amit Burckhardt a középkorról írt, hanem az, amit mások az ő szuggesztív gondolatainak varázsa alatt a középkorról írtak és gondoltak. A „Junges Deutschland“ képviselői (Heine, Laube, Gutzkow, Mundt és mások) ismét visszatértek a XVIII. századi újhumanizmus állásfoglalásához, nyíltan hirdették a visszatérést a pogány hellén eszményhez és az elfordulást az askézistól, a nazarénizmustól, melyekben a középkor jellegzetes irányait látták. Heine gyűlölete a katolikus vallás és a középkor ellen egyenesen megdöbbentő méreteket öltött. A kölni dóm ellen írt költeményét manap mint az alantas stílus iskolapéldáját idézik az elméletírók. Nagyon természetes, hogy miként a romantikusoké, úgy a „Junges Deutschland“ mozgalma is élénk visszhangot keltett hazánk szellemi életében.¹

A „Junges Deutschland“ középkorelles törekvéseit erősen megtámasztotta egy forradalmár vallási és bölcséleti mozgalom, mely nemcsak a kinyilatkoztatás igazságát vonta kétségbe, hanem annak forrásait is megtámadta s a vallást az emberi szív legnagyobb tévedésének bélyegezte. E mozgalom megindítója David Friedrich Strauss (1808—1874) volt. Követői (L. Feuerbach, M. Stirner) még szélsőségesebb elveket hirdettek, úgyhogy az egész irány lassanként a materializmusba torkollott, politikai téren pedig az anarchizmus és a kommunizmus eszmekörét gazdagította. Es mindez abban az időben történt, amikor Európa népeinek szemei előtt egy erős északnémet császárság alakult és amikor Schopenhauer és Nietzsche „Übermensch“-bölcselete, a liberalizmus és a szocializmus térhódítása már érezte a hatását. Mindez együttvéve újra visszazorította a középkor megbecsülését.

A középkorral való tudományos foglalkozásra azonban végül is mégsem hatottak oly károsan az ismertetett mozzanatok. A romantika és a jelenkor között eltelt időben megoldották vagy legalább is megközelítették a kutatók azokat a feladatokat, melyeket a romantika a középkor felkutatását illetően maga elé tűzött. Felvirágoztak a történeti segédtudományok; a középkor története nálunk is, a németeknél is megtalálta a legmegfelelőbb, sokszor klasszikus tökéletességgel író monografusait. Egyháziak és vüágiak karöltve dolgoztak a középkori művelődés, irodalom és művészet történetének megírásán. Óriási anyagokat gyűjtöttek össze, de a kor materialista és pozitivistá szellemének megfelelően a részletekben feledtek és nem tudták megtalálni a középkor lelkét. A világháborúnak és szörnyű következményeinek kellett jönniük, hogy közvetlen és gyors beavatkozással a középkor felé fordítsák a kutatók és a közönség szélesebb rétegeinek az érdeklődését.

A változást itt három szempont szerint vizsgálhatjuk. Politikailag a világháború elvesztése, az országcsönkítések, a nemzeti büszkeség megalázása, stb. ellenállhatatlan vágyat keltett különösen a németekben a középkor után. A második, a bismarcki császárság összeomlása az elsőnek, a hatalmas középkori német-római császárság-

¹A magyar párhuzamokat lásd Farkas Gyula, A „Fiatal Magyarország“ kora. Budapest 1932. A Magyar Szemle Könyvei V. 142-154. és 251-259. 1.

nak dicsőséges emlékét idézte fel. A német birodalom külső hatóerejének megbénulása, a nemzeti diaspora szomorú képe a németség középkori békés terjeszkedésére hívta fel a figyelmet, melynek eredményeit a világháborút követő évek megsemmisíteni látszanak. Bennünk magyarokban is felébredt már némileg a középkor utáni vágy, amikor egységes, nagy és gazdag országunk vezető hatalom volt Közép-Európában. A Hunyadi-kultusz és a hatalmas magyar koncepciók, a Szent Imre és a Szent Erzsébet jubileumok világraszóló sikere s az ezek nyomán megindult irodalmi munkásság a magyar középkornak bár lassúbb ütemű, de fokozatos ébredéséről tesznek tanúságot.

A szellemi téren beállott nagy változásban a középkor a nagy protestáns szellemtörténész, Ernst Troeltsch munkásságának köszönhető legjobbat.¹ Troeltsch eszméinek hatása alatt kezd már letűnni az az irányzat, mely főként Heinrich v. Eicken „Geschichte und System der mittelalterlichen Weltanschauung“ (1887, 1923) című népszerű munkája által terjesztve sok szempontból tévesen ítélte meg a középkort. Eicken alap gondolata, mely szerint a szentségi papság, a lemondás, a világtól való menekülés, a világfelettség és a világalom gondolatai lettek volna a középkor vezető eszméi, már kezdettől fogva helytelen volt tárgyi és módszertani szempontból egyaránt, mert csak az aszketikus irodalomra támaszkodott és így a középkor világát a kolostori világra redukálta, azonban az utóbbinak megítélésében is csak a rendestől eltérő mozzanatokat emelte ki. Eicken követői (Oswald Spengler, Albert v. Hofmann, stb.) még nagyobb túlzásokba estek, amennyiben ők a „világkerülő“ középkort a kultúra- és az életellenesség vádjával is illették. Míg tehát Eicken és hívei azt hirdették, hogy a középkor világnézete a test és a lélek, az Egyház és a világ, a világtól való menekülés és a világalom dualizmusán épül fel és míg Martin transzcendentális monizmust, Schmalenbach pedig a monizmus és a dualizmus egységére való törekvést lát ugyanott, addig Troeltsch hangsúlyozza, hogy dualizmusról szó sem lehet és kimutatja, hogy a túlvilágvágy és az élettágadás mellett a földi dolgok utáni vágy és az életigenlés is nagy szerepet játszik a középkori katolicizmus szervezetében, különösen a XII. század óta. A laikusság, a vallásosság és a papság alkották az egységes corpus christianumot. Ezt az egységet azonban csak a világi eszménynek az evangéliumi eszmény teljes uralma alá való helyezésével lehetett elérni, ami egyedül a középkorban volt lehetséges és éppen ezért a középkori világnézet legjellemzőbb tulajdonságának ezt kell tartanunk. Mivel ez az alárendelés nem mindig sikerült, gyakran ellentét, feszültség keletkezett, úgyhogy a középkor kereszténysége az ellentétek, a feszültség jegyében él. Troeltsch gondolatai, ha megcsodáljuk is bennük a problémavezetés tökéletességét, mégsem egyeznek meg teljesen a történeti tényekkel. Troeltsch túlságosan sokat támaszkodik az egyháztörténetre és elfeledi, hogy az ellentétek nagyon gyakran nem a középkori világnézetből, hanem általános emberi indítékokból fakadtak, vagy pedig idegen hatások eredményei, mint ez pl. az anyag, a test ellen való kizárólagos

¹ Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen. Gesammelte Schriften, I. Band (1912), 226 és köv. lapok.

küzdelem túlzó megnyilvánulásaiban is látszik. Bár Troeltsch dogmatörténeti alapvetése is sokszor támadható, mégsem szabad elfelejtenünk, hogy az ő kutatásai nemcsak közelebb hozták a középkort és kultúrértékeit a modern ember lelkéhez, hanem egyúttal a középkori szellemvilág egységes újraértékelésének lehetőségét is megadták.

Troeltschnek köszönhető, hogy a bécsi műtörténész. Max Dvorak, az ő nyomain haladva, lényegesen új szempontok szerint tudja láttatni a középkor jellegzetes stílusát, a gótikát, amennyiben kiemeli, hogy a gót szobrászat, festészet és építészet nem jelent hanyatlást az ókori után, — amint azt sokan állították, hogy a „sötét“ középkort felváltó renaissance művészi és egyéb érdemeit annál jobban kiemelik — hanem önálló művészi fejlődést egy az ókoritól eltérő irányban. Maga Troeltsch talán a legtágabb értelemben fogta fel a gótika problémáját, amennyiben ő nemcsak gót művészetéről, hanem gót kereszténységről, gót embertípusról, stb. is beszél. Ez a gót ember szerinte még ma is él bennünk és vonásaink kifejlesztésére, öntudatosítására legalább is akkora gondot kellene fordítanunk, mint amennyit eddig lelkivilágunk, modern műveltségünk antik és renaissance elemeinek felvirágoztatására szenteltünk. Amennyire áldásos volt ez a megállapítás a maga eszmei voltában, a gyakorlatban csak nehézségeket okozott és végtelenül merész általánosításoknak lett forrásává. A valóságban ugyanis lehetetlen egy évezredet átfogó, anyagi és szellemi fejlődésében annyira gazdag, bonyolódott és sok szempontból még feldolgozatlan, még több szempontból teljesen dokumentálatlan korszakot egyetlen alapformulára visszavezetni. Nem beszélhetünk tehát gót emberről, hanem csak középkori keresztény emberekről, a középkor századainak ezernyi változatot felmutató embertípusairól szólhatunk. Ugyanez áll a középkori világnézetéről is. Erről már sokan írtak, pedig még maga a probléma, hogy volt-e specifikusan középkori világnézet, sem áll világosan előttünk. Feltételezve azt, hogy volt, egységes volt-e vájjon? Látnivaló, hogy már az alapvető dolgoknál is a megoldatlan problémák seregére bukkanunk. Így érthető az is, hogy Paul Landsberg kitűnő történetfilozófiai munkája (*Die Welt des Mittelalters und wir*. Bonn, 1922), melyre tanulmányunk több helyén támaszkodtunk, sem tudott megbirkózni e kérdéssel, éppen az átfogó anyagismeret híján és ezért nem tudott kiszabadulni a szellemes, de történetileg sokszor igen gyengén megalapozott feltevések és általánosítások útvesztőjéből, mint elődei, Eicken, Troeltsch és Hofmann sem.¹

A modern szellemi életet kétségtelenül ezer szál köti össze a középkorral és egyes ágai jóval nagyobb részt kívánnak a világháború óta a középkorból, mint azelőtt. Amint már említettük, az újabb kutatások nagyon kedvező megvilágításba helyezték a gótikát² Míg azonban

¹V. ö. Heinrich Günter alapos tanulmányát: *Der mittelalterliche Mensch*. (Hist. Jahrbuch der Görres-Gesellschaft 1924, 1—18. l.) j továbbá G. Weise, *Das Schlagwort vom gotischen Menschen*. (Neue Jahrbücher für Wissenschaft und Jugendbildung 1931, 404—437. l.)

²W. Worringer, *Abstraktion und Einfühlung* 1908, *Formprobleme der Gotik* 1910, *Griechentum und Gotik* 1928; *Frankl*, *Meinungen über Herkunft und Wesen der Gotik* 1923j M. *Dvofak*, *Idealismus und Naturalismus in der gotischen Skulptur und Malerei* 1918. Az idevágó egyéb fontosabb tanulmányokat Weise fentebb idézett kitűnő összefoglalásában mind megtalálhatja az olvasó.

Wormger általánosító és tipizáló törekvései erős ellenzékre találtak a szakemberek körében, Dvoraknak Troeltsch nyomán járó fejtegetései igen nagy elismerést arattak ugyanott és egy összefoglaló, elméleti és részletmunkákban igen gazdag irodalomnak lettek a forrásává. Ennek a mozgalomnak nálunk is megtaláljuk a hatását Divald Kornél, Gerevich Tibor, Genthon István, Hoffmann Edit, stb. működésében. A magyar középkor templomai, számyasoltárai, szobrai, egyházi és világi ötvösművészete, várai és fegyverei új életre kelnek és ismét a nemzet közkincsévé válnak műveikben.

Korunk irodalmi élete is nagyobb részt kíván immár a középkorból. A lírában itt-ott franciskánus jellemvonásokra ismerünk. Franz Werfel balladáit, Stefan George és Ruth Schaumann versei is sokban a középkor szellemét sugározzák. Nálunk a vallásos líra szokatlanul nagy fölvirágzása (Harsányi Lajos, Sík Sándor, Mécs László, Kocsis László, stb.) is összefüggésbe hozható a középkor kultuszával. Ez a kultusz Dantét is újraélesztette. Régebben az eljövendő újkor dalnokát szerették benne látni, ma azonban ismét a középkori világnézet nagyszabású szimfóniájának ismeri el mindenki az Isteni Színjátékot. A Dante-jubileum 1921-ben a maga óriási irodalmával és magas színvonalú ünnepségeivel világszerte lángrollobbantotta a középkor szeretetének tüzét. Babits Mihály páratlan tökéletességű fordításával a magyarság kincsévé tette a teljes Isteni Színjátékot. Az irodalomról szólván, meg kell említenünk, hogy a középkor himnuszköltészete sohasem szűnt meg közvetlenül hatni a modern lírára. Goethe Faustjának misztikus kórusai Abélard himnuszainak hangját zengik tovább. Nagyon sok modern költő írt már verset a himnuszok modorában, latin és hazai nyelven egyaránt. Az elmúlt évtizedekben egymás után adták ki a modern nyelvű himnuszfordítások szebbnél-szebb gyűjteményeit. Babits Mihály legutóbb megjelent *Amor sanctus*-a a legértékesebbek közé tartozik e téren. A középkori misztikának is nagy szerepe volt a modern irodalom és a vallásos élet megtermékenyítésében. A nemrég elhalt Henri Bremond nem volt ugyan az első, de eddig legszebben fejtette ki egyik művében (*Prière et Poésie*, 1926) azt a már régen ismert igazságot, hogy a misztikát nagyon sok szál fűzi a modern költészethez. Bremond mondotta ki azt a tételt is, hogy a költői műalkotás lélektanára a misztikusok lelki életének tanulmányozása vet legtöbb világot. A most megjelenő misztikus-kiadások, fordítások és szemelvényes gyűjtemények is a misztika újjáéledéséről tanúskodnak. Nálunk is több fordítás forog már közkezen Nagy Szent Gertrud, Nagy Szent Teréz, Keresztes Szent János, stb. műveiből. Az epikai műfajok között különösen a legenda újraéledését látjuk, de találkozunk a középkori példákkal is novellává bővített formában. A drámai irodalom terén is észrevehető a középkor felé való fordulás. A gót misztériumjátékok újraéledtek, mert az írók is, a közönség is értékelni tudják a bennük rejlő mély gondolatokat és a mesterkéletlen szerkezetet. Werfel több darabot írt a misztériumdramák modorában. Hofmannsthal *Jedermann*-ja annyira sikerült átdolgozása egy régi darabnak, hogy a salzburgi ünnepi játékok állandó műsorszáma lett. Nálunk Sík Sándor tett próbákat e nemből. Legjelentősebb e téren

mégis Paid Claudel teljesítménye. Claudel tudatosan visszatért a drámának középkori, egyházi hagyományaihoz, mert észrevette, hogy a modern dráma komoly fejlődési lehetőségei már kimerültek és a bennük ábrázolt eszméje az embernek egyre jobban eltér az igazi humanitástól. Claudel kezdeményezése nem csekély lehetőségeket rejt magában, csak akadjanak követői, akik klasszikus tökéletességig ki tudják majd fejleszteni azokat.¹

Határozottan állítható, hogy ma nagyobb az érdeklődés a bölcséleti és a teológiai kérdések iránt, mint régebben. A középkori szellem története éppen ezért emelkedett ki a tisztán tudományos érdekkörből az általános érdekű dolgok közé és napról-napra több hívet szerez magának. Ez a folyamat már a múlt század második felében megindult és megküzdve az ellenséges koráramlatokkal, diadalt diadalra halmozva, jutott el mai kulminációjához. Még minden téren folyt a harc az Egyház ellen s a szabadkőművesség politikában, bölcséletben, tudományban és irodalomban egyaránt elsöpréssel fenyegette annak kétévezredes világszemléletét, Aquinói Szent Tamás szellemének felújítása, miként a XVI. század szellemi harcaiban, a XIX. század ellenséges korszellemével való küzdelemben is győzelemre juttatta a középkori gondolatot. XIII. Leó Aetemi Patris kezdetű encyklikájában (1879) megadta egyrészt az újszolasztikus bölcsélet továbbfejlesztésének a programját, másrészt biztosította is az alkotó munka előfeltételeit a középkori történelmi kutatás előmozdításával, a vatikáni levéltár megnyitásával és a skolasztikus bölcséletét művelő főiskolák és tanszékek föllállításával. A kezdeményezés nagy sikerét mutatja, hogy az újszolasztikus bölcsélet a következő évtizedben már igen értékes folyóiratokkal, évkönyvekkel és egyéb időszakos orgánumokkal rendelkezett minden művelt országban. Nagy tudósai támadtak, akik a patrisztika és a középkor forrásainak kiadásával, monográfiák írásával, az újszolasztikai bölcsélet egyes ágai művelésével foglalkoztak.² A világháborút követő években pedig szinte az egész tudósvilág és az egész művelt közönség a középkorra vetette magát valláskülönbség nélkül. Egy pillantás a különböző irodalmi repertóriumokba, a tudományos és közérdekű folyóiratokba mindenkit meggyőzhet állításunk helyességéről. Különösen Németország mutat példát a középkorral való foglalkozás terén. Amerika pedig — míg egyes európai országok, sajnos, részben Magyarország is közéjük tartozik, középkoruk emlékeit újabban fájdalomosan elhanyagolják — a tudós szervezeteknek egész sorát állította az ókereszténység és a középkori latinság felkutatásának szolgálatába.³

A nagyközönség érdeklődésének fölkeltésében kétségkívül fontos szerepe volt a már előbb említett jubileumoknak is, melyek a középkori szellemtörténet legnagyobb alakjainak emlékét idézték fel sokszor felejthetetlen bensőséggel. (1921: Dante halálának hatszáz-

¹ Lásd erről bővebben: G. Hasenkamp, Von Gerhart Hauptmann zu Claudel. (Literaturwiss. Jahrbuch der Görres-Gesellschaft 1931, 1—24. I.)

² Mindezt bővebben lásd *Kühár* Flóris, A keresztény bölcsélet története. Budapest 1927, 276—295. I.

³ V. ö. *Balogh* József ezirányú cikkei: Egyetemes Philologiai Közlöny 1926 és 1927; *Minerva* 1926; *Budapesti Szemle* 1926.

éves, 1923: Aquinói Szent Tamás szenttéavatásának hatszázéves, 1924: a nápolyi egyetem alapításának hétszázéves, 1925: A. Szent Tamás születésének hétszázéves, 1929: Szent Benedek Regulájának ezernégyszázéves, 1930: Szent Ágoston halálának 1500 éves, Szent Imre halálának kilencszázéves, Roswitha halálának ezeréves, 1931: Szent Erzsébet halálának hétszázéves és 1933: Canterbury Szent Anzelm születésének ezeréves jubileuma.) Ezek után vagy velük egy időben nagy tudományos és népszerűsítő irodalom indult meg, különösen a németeknél. Értékes művek jelentek meg a középkori bölcsélet minden ágáról, a középkor művelődéstörténetéről, irodalmáról, művészetéről, a középkori állameszméről, jogról, zenéről, gazdasági életéről, természetvizsgálatról, stb. A magyar teológiai irodalomban főként a domokosrendi Horváth Sándor alkotott mélyenszántó műveket e téren. Gerevich Tibor és iskolája a magyar középkor művészetének történetét gyarapította alapvető és hézgapótló munkákkal. Horváth János új rendszerbe foglalta és eredeti megállapításokkal világította meg a magyar irodalmi műveltség kezdeteit. A nagyszámú, középkorral foglalkozó történész közt Hóman Bálint emelkedik ki legjobban, mert forráskritikai, gazdaság- és társadalomtörténeti tanulmányaival nemcsak a részletekben adott kiválót, hanem egyúttal a magyar középkornak az új történelemszemléleten alapuló hatalmas szintézisét is megalkotta.

A fentiekben ismertetett középkorkutató irányok munkásai iparkodtak műveikben meggyőző és igaz választ adni mindama vádakra és ferdítésekre, melyekben a középkor ellenségei ítéletüket összefoglalták. Valamennyinek közös vonása, hogy a lelket keresi a középkorban a közelmúlt évtizedek természettudományos gondolkozásának anyagelvűségével ellentétben. És meg is találják a középkori gondolkodás, világnézet és bölcsélet középponti elvét abban a gondolatban, hogy a világ kosmos, szépen és logikusan berendezett egész, mely Istentől fakad és Isten felé irányító örök törvények szerint fejlődik és mozog. íme tehát, a modern ember büszkén vallott elvét a természettörvények általános érvényéről és az ebből fakadó vak bizodalmit a saját rendszere megingathatatlanságában is a középkori világnézet alapozta meg, a mindenség célszerű berendezettségét hirdetve. Már Szent Ágostonnál is megtaláljuk ezt az elvet: „Deus ordinem saeculorum tamquam pulcherrimum carmen ex quibusdam antithetis honestavit“ (Civitas Dei, XI, 18.). Hegel történetbölcsélete voltaképpen ennek az eszmének pantheists visszhangja csupán. Szent Tamás pedig, a középkori világnézet legnagyobb alakítója, abban látja a filozofálás célját, „ut in anima describatur totus ordo universi et causarum eius“.¹ Ez az „ordo“ a rend eszméje, sehol sem valósult meg gyakorlatilag oly tökéletesen, mint a középkor társadalmában. Ennek hármas tagozódása (kezdők, haladók, tökéletesek, vagy tanítók, védők, táplálók), mely lényegében azonos Platon eszményi államának társadalmi tagozódásával, a leg-tökéletesebb megvalósítása az emberi élet Istentől akart elrendezésének. A jogok és kötelességek, a becsület, a foglalkozás, a táplálkozás és ruházkozás azonossága s általában a legteljesebb szolidaritás minden

¹V. ö. Landsberg, Die Welt des Mittelalters und wir. Bonn 1925, 12—15. l.

anyagi és szellemi dologban, biztosította az egyes osztályokban és az osztályok között a zavartalan összhangot, megakadályozta a kizsákmányolást, a felesleges fogyasztást, a túltermelést és az igények ama végzetes megnövekedését, illetőleg erőszakos lecsökkentését, ami ma szinte lehetetlenné teszi a társas együttélést. Ilyen keretek között természetes, hogy a középkor embere az élet valódi értelmét, Isten színrőlszínre való látását a halál után is világosabban látta, míg ma az ennek erős hiányára valló öngyilkossági járvány megdöbbenő arányai arra utalnak, hogy ezen a téren is sokat kell még tanulnunk a megvetett középkortól. A mondottakkal szorosan összefügg a középkori ember sokat gúnyolt és megdöbbenő példákkal ecsetelt *kötöttsége* is, melyet mint a vallási, társadalmi és lelkiismereti szabadság teljes hiányát szoktak emlegetni és egyben büszkén hirdetik, hogy az említett és hozzájuk hasonló szabadságok az újkor vívmányai, melyekről nem mondhatunk le többé. Nem tagadjuk, hogy a középkor ezen a téren egyes esetekben sokszor túlzásokba esett ugyan, de korlátai, megkötöttségei sohasem ölték ki az egyénből a nemes és értékes tulajdonságokat, hanem inkább azok érvényesülését akarták elősegíteni, ha sokszor nekünk könyörteleneknek látszó eszközökkel is. Az újkor ezzel szemben jóval több korlátot rakott elénk, bár más és szelídebb nevekkel illeti őket. Itt van például a nemzeti, a faji és nyelvi megkötöttség, a különböző egyesületek, társaságok és pártok rabsága. A trösztök, kartellek, az állam, a bankok, a gyárak, a sajtó, a milliányi felesleges és sokszor ártalmas szórakozás, a reklám, a sportélet túltengése és a gépkultúra egyéb vívmányainak igája oly súlyosan nehezedik egész nemzetek, sőt világrészek életének minden testi és lelki fázisára, hogy bizony korunkban is lámpával lehet keresni a szabadságot. E tekintetben tehát korunk sem vehet sokat a középkor szemére, sőt a középkor marad fölényben, mert ott legalább magasabb, természetfölötti érdekeknek áldozták fel az emberek egyéni szabadságukat s éppen ezért szabadabbak voltak, mint mi, mert igájuk sokszor az Úr gyönyörűséges igája volt.

Hasonló módszerrel átvizsgálhatnók a mai élet, tudomány, irodalom és művészet minden ágát és mindenütt akadna valami értékes mozzanat, amiben tanulhatnánk a középkortól. Ne értsen bennünket senki sem félre! Nem kívánjuk, hogy korunk visszatérjen a középkorban elhagyott fejlődési fokokra és nem akarjuk fehérre mosni a középkor hibáit, nem akarjuk eszményinek feltüntetni sok esetben még kezdetleges viszonyait és berendezkedését. A fentiekben elmondottakkal csupán az volt a célunk, hogy levonjuk a kínálkozó tanulságokat és megállapítsuk, miben tanulhatunk még ma is a középkortól. Légióként pedig azt céloztuk, hogy reális és igaz keretek közé helyezzük a középkor értékelését a mai kor embere számára. Ez különösen fontos napjainkban, amikor már nagyon sok jel mutat arra, hogy egy új műveltség küszöbén állunk, mely ismét a keresztény és az antik eszmevilág legjava elemeiből fog összetevődni.

KARSAY GÉZA

A CIGÁNYZENÉTŐL A NÉPZENÉIG

GVADÁNYI JÓZSEF GRÓF, a verselgető generális 1790 táján az Alföld meg a Felvidék városaiban ismételten találkozik egy-egy zenélő cigánycsoporttal. Feltűnnek neki, megkedveli őket, a szeredi, szatmári, galántai, badalói, fehérvári bandát egyformán. Játékuk annyira elragadja az öreg katonát, hogy feljegyzi róluk:

„Ámbár ezek párttest nem tudnak, sem kótát,
De mégis oly rendin megvonják a nótát,
Hogy ki őket halija, elfelejti holtát...”¹⁶

S mi az, amit tőlük hall? „Régi magyaroknak palotás táncait” játsszák, s úgy „megvonják”, hogy „a hallgatók lábait mozdulásra hozzák”... De játszanak a verbunkostól rókatáncig mindent, játszanak külföldi koncert-muzsikát, divatos tánczenét és még sok egyebet. S jól figyeljünk az öreg generális hangjára: egyébként bizony megvetett, alsórendű jelenség szemében a cigány, sokszor durva tréfák tárgya, de mikor muzsikálni kezd, Gvadányi is „elfelejti holtát” s elragadja a cigány játékának tüze, lendülete, intenzitása.

Gvadányi hangja azután uralkodó marad a 19. században is; 1880-ban nagyjában ugyanúgy írnak a cigányokról Magyarországon, mint 1780 táján. A cigány ekkor is ezermester, halálfeleltető mágus, egy egész társadalom, egy egész narkózist-kereső világ szolgája, pajtása, bűvésze és démona egyszemélyben. Ekkor is mindenhez ért, ekkor is „naturalista”, ekkor is hatalmát veszti, ha nincs vonó a kezében... A 19. század a cigányzene nagy százada magyar földön.

Hogyan lehetséges ez? Hiszen ebben a korban a magyar zene már hatalmas lendülettel emelkedik a magasba, a cigány pedig jóformán alig hogy hegedűt fogott? „Tegnap” még fegyverkovács volt, vagy hóhér, régi magyar rezidenciák alsórendű napszámosa, megvetett csavargó — s most egyszerre a magyar zene koronázatlan fejedelme?

Igaz, az ő „tegnapi” múltja sem olyan rövid, mint első pillantásra hinnők. Hiszen már Beatrix királynénak vannak lantos cigányai, később, a 16. században már hegedülnek, cimbalmoznak, énekelnek, a 17. század főúri rezidenciáin fel-feltűnnek muzsikusi szerepben. De Barna Mihály és Czinka Panna, Bihari János és Polturás Jancsi, a Bokák, Bunkók, Patikárosok, Sárköziek sorozata mégis csak a 18. században indul meg. Addig mégis magyar vagy nyugati ember e rezidenciák udvari muzsikusa.

Csakhogy a 18. században, az európai zene nagy beáramlásának korában a magyar házimuzsikus nem tud többé lépést tartani a fokozódó nyugatias igényekkel; parlaginak számít, kiszorul a főnemesi rezidenciákról, helyére pedig bevonul a cseh, német, olasz muzsikás és muzsika. A magyarjellegűnek megmaradó házizenélés viszont beéri a leprimitívebb napi szükségletekkel. S ezen a ponton még egy súlyos akadály támad: az 1800 körüli magyar nemes nem tekinti magához méltó foglalkozásnak a zenész-pályát. „Magyar nemes emberbe sokkalta szembetűnőbb nemzeti büszkeség légyen beoltva, mintsemhogy hegedűje szolgálatba által kívánná keresni kenyerét... Ezt a lealacsonyodást bizza oly külföldi nemzetbéliekre, akik hajlandók a hasznot vadászó leereszkedésre“ — írja egy zenekedvelő köznemes 1818-ban. Éppen ez a jellemző: az ilyenfajta nemesi gőg nyilvánvalóan nem a zene lebecsüléséből fakad — nem, zeneszó mellett szívesen elmulatunk, elábrándozunk, elkesergünk; de zenéből élni, „zenével kalmárkodni“ — alsóbbrendű mesterséget jelent. Ezt az alsóbbrendű mesterséget tehát nem vállalja a magyar úr, — Lavotta s még néhány kivételek — hanem vállalja a cigány.

És van-e rá nála hivatottabb? Emlékezzünk rá, milyen glóriában jelenik meg Liszt Ferencnek a „társadalomkívüli“ romantikus cigányzseni, mindenekelőtt Bihari, akinek zenéje az alkimisták életelixírjéhez hasonlóan „új életerőt öntött ereinkbe“, akinek varázsos hegedűje mint „izzó esszenciaceppeket“ árasztotta magából a zenét — aki felidézte hallgatóiban „lelkének királyát, a bánatot“, majd a szenvedély diabolikus mámorát... Ki alkalmasabb a magyar muzsika megszólaltatására, mint az ilyen cigányzsenik? Ezzel a hódító nimbuszal jelennek meg a 19. század küszöbén a magyar zene történetében — s ezt a nimbuszt a század utolsó nemzedékéig megőrzik.

MERT KEZDETTŐL FOGVA szövődik körülöttük a legenda (Liszt Ferenc lesz leghatalmasabb továbbálmódója) és hozzájuk tapad egy egész délibáb-hálózat, a megejtő illúziók egész sorozata.

Fellépésük ugyanis egybeesik a magyar zene újkori történetének egyik legmélyebb válságával és újjászületésével: a verbunkos és a népies műdal kialakulásával. Ha a cigánymuzsikás származása, egyénisége, művészete egymaga nem lett volna rá képes, hogy ködöt és délibábot teremtsen maga körül, ez a két zenei műfaj, főként pedig az őket övező légkör, önmaga is megteremtette volna ezt a mítoszt; a cigány itt szinte csak „kapóra jött“, az egyidejű és „egymásnak dolgozó“ történelmi folyamatok csodálatos egyezésével, találkozásával. Ez a két műfaj ugyanis valósággal szülőágya s egyúttal prototípusa mindannak, ami a magyar zenében illúzió, ábránd és legenda, 1780-tól 1900-ig, sőt azon túl. A verbunkos, a 18. század alkonyán megszületett új magyar zene, kezdettől fogva a nemzeti romantika s e révén egy sor megragadó terv, ábránd és utópia zenéje; már szárnyrakelésekör réginek látott, ősi nemzetinek bélyegzett, hamarosan utánzott, egyetemes érvényűnek elismert daliás, ragyogó muzsika, az újjáébredő szabad nemzet szimbóluma; amellet valódi „asszimiláló“ zene,

nemzeti formulák kész gyűjtőhelye;, mely valósággal csábítja idegen kultúrák tagjait is a csatlakozásra. A népies dal pedig, a nóta: amint a 30-as évek műdal-irodalmából kibontakozik, Egressytől Szénfyn, Simonffyn és Szentirmayn át Dankóig: a 19. századi magyar élet képe az úriosztály lelkének tükrében. Legfőbb hivatását az abszolutizmus idején találja meg s népszerűsége is ekkor áll tetőpontján; ekkor nemcsak a városba költöző régi köznemes búcsúja vidéki emlékeitől, hanem a hazafias lelkesedés ébrentartója, felvillanyozója is. Vidéki műkedvelők borozóasztala mellől szárnyrakelve, ekkor járja be az egész országot. Ekkor már öntudatos program is megszületik körülötte s ez a program azt tanítja, hogy a magyar zene törzse, a verbunkos mellett, épp a nóta; a népdalt nem hagyhatjuk meg a nép kezén, meg kell nemesítenünk, sőt pótolnunk valami jobbal, művészzel; adjunk a népnek, sőt parasztnak és úrnak egyformán, jobb dalolnivalót! Ezek a dalszerzők tehát — majdnem mind vidéki műkedvelők, „naturalisták“ — nem csekélyebb feladatra vállalkoznak, mint hogy pótolják a népdalt, pótoljanak egy ezredéves, roppant mélységű népi kultúrát, melyet nem ismernek, a maguk egyenetlen (sokszor talpraesett és hajlékony, de jóval többször félszeg és botladozó) invenciójával és féltudásával. Szívesen hozzájárulnak, hogy dalaik névtelenné, „gazdátlankodva“ kezdjenek szájról szájra járni — hogy Egressy „Ne menj rózsám“-jától Simonffy „Jaj de magas“-áig és Kralovánszky „Fekete szem éjszakájáéig, mint „népdalok“ árásszák el az országot, sőt hogy idővel halhatatlanul megduzzadva és szerteágazva, kiszorítsák az igazi népzene-t a 19. századi magyar közvélemény látóhatáráról.

De ki is emlékeznék az igazi népzene-re? Talán a népdalgyűjtők, a népdalkiadók? A gyűjtés, igaz, megindul e korban, vagy talán nem is annyira a gyűjtés, mint a kiadás; az 50-es évek óta egész sor dalgyűjtemény lát napvilágot. De egyik úgy, hogy szerkesztője vidéki kisasszonyok kótásfüzeteiből másolja ki anyagát, a másik úgy, hogy a gyűjtő nagyrészt kisvárosi tanítóktól szerzi be a dalokat, a harmadikat színészek és kardalosok diktálják, a negyediknek kiadója nem győz csodálkozni a paraszti dalok különösségein, „a szabályos és szabálytalan hangnemek legfurcsább változatosságán“, melyet „a szabályos zenéhez szokott fül alig képes meghatározni“... (Ki kötné lelkére ennek a gyűjtőnek, hogy épp a nép szabálytalan zenéjétől tanuljon új szabályokat?) Főként pedig minden gyűjtemény úgy készül, hogy a jól-rosszul leírt kevésszámú igazi népdalt egybekeveri a nótatermés-sel. Az irodalom már tisztázta a „népi“, „népies“ és „népszerű“ fogalmait, már megjelentek az első nagy tudományos népszöveggyűjtemények, már feltűntek az első nagy népballadák — itt, a zenében, még zavar és össze-visszaság uralkodik. Mátray és Füredi gyűjteményeiből a magyar népzene-t époly kevésé lehetett megismerni, mint Bartaluséból — a magyar közönség ezen az úton nem juthatott el a népzene-hez, a muzsikusok még kevésbé.

De hát akkor mit kívánunk a cigánytól? A cigánytól, aki nem önmagának muzsikál, mint ahogyan a nép énekel, hanem közönségnek; akitől csak azt fogadjuk el, ami ismerős, tehát ami úgyis a mienk, aki tetszeni akar, akinek éltető eleme a hatás!

Így született meg, szükségszerűen, az illúziók egész bonyolult, szinte regényes szövevénye, melyet a mai történész aránylag könnyen követhet, ártatlan kiindulópontjától konklúziójáig.

A CIGÁNY NÓTÁT, verbunkost, csárdást játszik; de mit „csinál“ ő mindezekből! Figyeljünk páratlanul szuggesztív, fénylő hegedűhangjára, a banda szabad tempóira, általában a cigány-előadás ábrándos, csillámló szabadságára, a rögtönzött ornamentika szeszélyes villogására, erre az egész keleties, bőbeszédű, elringató ékesszólásra, erre a csupa-fantázia, csupa-fényhatás művészetre. Mennyire alkalmazkodik a személyes igényekhez, a „fölbhúzás“-tól a „hazamuzsikálás“-ig; hogyan kiszolgál, hogyan pajtáskodik, hogyan mulattat, hogyan rikat, hogyan vigasztal! És magában a zeneanyagban: variál, megtold, kiszélesít és összevon; a zene — az ismerős zene — újjászületik keze alatt. Csoda-e, ha Liszt el sem tudja képzelni, hogy az ilyen muzsika más is lehet, mint előadójának alkotása? És ha kiderül is, hogy a cigány nem az a társadalmonkívüli „szabad“ lény, aminek Liszt álmodta, ha nyilvánvalóvá lesz is, hogy mindenfajta hallgatójának olyan zenével szolgál, aminőre a hallgató igényt tart s ha néha komponál, mindig meglevő stílushoz alkalmazkodik: ki mondaná ezért, hogy a cigány nem áll feladata magaslatán, hogy művészete nem igazi művészet, hogy zenéje nem magyar zene, sőt a magyar zene? Talán csak az a pár „reformer“-rajongó, a Zenészed Lapok fanatikus és doktrinér köre — s az is csak pár évig, a hatvanas évek derekán. Bármily felháborodást kelt Magyarországon Liszt „Cigányokról“ írt könyve (1859), ez az ábrándos cigánymítosz: a felháborodás lényegében szűkkörű és felszínes, mert hiszen a magyar társadalom sokkal kevésbé tud és akar lemondani a maga cigánykultuszáról és cigánylegendájáról, mint Liszt Ferenc az övéről. A közvélemény számára egyre nyilvánvalóbb, hogy „a mi zenénk akkor a legmagyarabb, ha cigány húzza“: a magyar zenének ő az igazi inkorporációja, hordozója, terjesztője. Más magyar előadóművészet, népies, tömegekhez szóló előadóművészet a század folyamán nem is alakul ki sehol; a cigány ilymódon természetes betöltője egy érzékeny résznek a magyar zene társadalmi szervezetében. Sokoldalúsága és simulékonysága egyaránt erre predesztinálják. Hogy faluhelyen „parasztosan“ játszik, csak a városban „úrias“, épp a magyar társadalommal való szoros egységét igazolja; hogy zenekara régi nemesi zenekarok utódjának rémlik, hogy hangszerei (már a 18. század végén: hegedű, kontrahegedű, bőgő, cimbalom, régebben itt-ott duda és tárogató) magyar hangszerek, az csak a magyar hagyománnyal való összeforrottsága mellett bizonyít. Mindez valahogyan felmenti a 19. század magyar muzsikusat, általában zenei közvéleményét egy gyökeresebb, mélyebb hagyomány megkeresése, felszínrehozása alól; legalábbis egyre több jele mutatkozik annak, hogy a magyar zenésztársadalom felmentve érzi magát minden ilyenemű nyugtalanító kötelezettség terhétől. S mikor azt látja, hogy a cigánybandák külföldön is jelentős sikerrel szerepelnek, hogy a Farkas Miskák, Sárközi Ferencek és Kálozdi Jancsik odakint az érdekes exoti¹ um varázsát keltik: ez a zenésztársadalom úgy érzi, hogy cigányai révén most a magyar zene

hódítja meg a világot. E külső és belső sikerek nyomán kivirágzik a korszak utolsó, végzetes illúziója a teljes magyar társadalom öntudatában: minden jól van így, a korszak nagy műve itt is készen áll, csak erre volt szükség; a magyar zene teljesítette feladatát, betöltötte az országot, magyarrá tette minden lakóját s most kiszárnyal a világba, hogy halhatatlan dicsőséget szerezzen a magyar névnek. Íme a 19. század magyar világhódításának álma, ahogyan az a magyar romantika zenéjéből kivirágzott. Azok a kevesen, akik úgy érzik, hogy a magyar zene mellékvágányra került, zsákutcában jár: sértődötten és mogorván félrehúzódnak, nem tehetnek semmit a közvélemény ellen és csakhamar belepi őket a magyar vidék homokja.

A nemzedék, mely ez illúzióknak igazi melegágya és médiuma, mely ezeknek az illúzióknak áldozatul esik, nem annyira a reformkor vagy az abszolutizmus nemzedéke, mint inkább az 1860—70 óta városivá alakuló köznemesség, a század utolsó harmadának középosztálya. Itt virágzik ki az új „magyar áfium“, itt lesz a cigányzene a korszak magyar zenéjévé — annál is inkább, mert ezalatt a főváros zenekultúrájában is végzetes fordulat áll be: Erkel—Liszt—Mosonyi nemzedékének, a magyar romantikának európai-magyar összefogó programját nem veszi át új generáció s a város zeneéletében gyökeretlen nyugatos törekvések kapnak lábra. Úgy rémlik, hogy ami magyar akar maradni, szükségszerűen a vidék hagyományához kell hogy forduljon, akkor is, ha ez a hagyomány „parlagot“ jelent; magyar parlag és idegenből hozott kultúra szembefordulnak egymással s nem törődnek vele, hogy ellentétük magyarságot és kultúrát egyaránt pusztulásba visz. Jobb fel nem eszmélni, jobb tovább álmodni; a cigányzene félhomály és narkózis: álmodjunk tovább.

IDŐKÖZBEN PEDIG verbunkos, csárdás és nóta-zene erőtlen epigonok kezén rohamosan fakul és foszlik szerteszét; a cigánynak nem-sokára nincs mit kiszíneznie és feldíszítenie — legalábbis új nincs többé, a régiből kell élnie neki is. S hogy a népies műzene mennyire betöltötte a kor zenei látóhatárát, az legélesebben épp most, épp itt mutatkozik meg, amikor 1900 felé az idősebb, az immár öregkorba hajlott romantikusok, Ábrányi, Bartalus és mások, a magyar zene pusztulását hirdetik-panaszolják — mert hiszen a népies műzene pusztulóban van. Említettük, hogy ehhez a vigasztalan képhez Budapest zenei légköre is hozzájárul; ezidőben a nyugatos műzenei törekvéseknek sincs többé lényeges és komoly mondanivalójuk s Budapest éppúgy kifáradt, éppúgy önmaga áltatásából él, mint a vidék. A magyar zene mélypontra érkezett; különös, hogy ez a halotti hangulat épp azokon lesz úrrá, akik kevéssel előbb a teljes győzelmet, mindennek rendbenlétét hirdették. És ez a hangulatváltozás igen gyors, szinte átmenetnélküli. Most egyszerre nyilvánvaló, hogy káprázatok játszottak velünk; mikor „magyar, parlag“ és nyugatos divat, magyarság és kultúra két ellentétes, meddő táborra szakadt, mindkettő egyaránt cserbenhagyta a komoly ideálokat; a magyar zene épülete romokban hever. Ebben a pusztulásban már csak a cigány vonója szól, valami halotti tor elcsukló zenéjét borítva a romok fölé.

Csak nagyon kevesen látják az „örtornyokból“, hogy két fiatal költő közeledik a romlott falak felé s mögöttük, Bartók és Kodály mögött, mint erősödő kórus, mint növekvő hajnali derengés, felemelkedik a magyar nép igazi zenéje.

Az új magyar zene új egyetemes zenei műveltséget hoz — magyarságot és kultúrát elválaszthatatlan egységben — s ez a kultúra egyik legfőbb feladatának tekinti, hogy a magyar zeneélet jelenségeit az őket valóban megillető helyre állítsa. A cigányzenével is van terve; őrizzen meg mindent, ami benne érték s maga is maradjon meg különleges értéknek, emléknek, megbecsült sajátosságnak; de sohase foglalhassa el a magyarság zenéjének helyét, mert csak az igazi népzene lehet a nemzet igazi, lényegből fakadt, reprezentáns művészete. Legyen elpihentető kirándulás, legyen ritka fűszer, de ne mindennapi kenyere a művelteknek is. Illúziókról nehéz és fájdalmas a lemondás; de mikor a valóság immár szebb minden illúziónál, talán ezt a lemondást sem várja tőlünk hiába a magyar zene új reformkorszaka.

-SZABOLCSI BENEC

A VIDÉKI IRODALOM KÉRDÉSE

ÚJ FOLYÓIRATOK VIDÉKEN

A VIDÉKI MAGYAR IRODALOM problémája ma sokkal időszerűbb, mint bármikor volt és a vele kapcsolatos elvi kérdések tisztázása sohasem lehetett sürgetőbb, mint napjainkban. Szinte napról-napra kapunk híreket irodalmi, társadalmi és kulturális mozgalmakról, melyek vidéki városainkhoz kapcsolódnak. A vidék sohasem követelhetne volna oly joggal a maga érdekeit, mint éppen most: a tájegység, a népi jelleg hangsúlyozásának korában.

A decentralizáció gondolata korántsem újkeletű, országos jelentőségű kérdéssé azonban csak a háború után szélesedett. Ahogy irodalmi és kulturális életünk Budapesten kiteljesedett, tüstént felvetődött a főváros határain kívüli irodalom szükségének érzése. Vidéki városaink irodalmi életét azonban — túl a kisigényű, többnyire csak közművelődési szempontból jelentős vidéki irodalmi társaságok munkáján — mindmáig nem sikerült megteremteni. (A vidéki irodalmi társaságok közül tisztelet annak a kevés kivételnek, mely jelentősebb hatást tud gyakorolni.) A magyar klasszicizmus után a honi tájjal és kultúrájával foglalkozó szellemi áramlat lett volna az első alkalom arra, hogy a decentralizáció megvalósuljon. A decentralizáció azonban nem csupán stíluskérdés, elsősorban irodalomtársadalmi és műveltségi probléma s vidéki városaink kulturális állapota még felkészületlenül fogadta ezt a törekvést. Németországban a nagyváros irodalmi uralmával szemben határozott és erős mozgalom állt e stílus mögött, nálunk a németekéhez hasonló Heimat- und Dorfdichtungról alig beszélhetünk. Szegeden a Heimatkunstnak Tömörkény mellett egész kis gárdája termett¹ és itt élt hosszabb ideig ennek a stílusnak két legjellemzőbb magyar képviselője, Gárdonyi Géza és Mikszáth Kálmán. Ennek ellenére Szegeden épügy nem támaszkodhatott ez az irány egészséges irodalmi életre és kiterjedt olvasótáborra, ahogy az ország más városaiban sem.

Ha Szeged példáját ragadjuk is ki, körülbelül ugyanez volt a helyzet többi vidéki városainkban is. A vidéki nagy magyar városok műveltségi színvonala annyira nem tért el egymástól lényegesen, mintha a Mecsekalja nem is különböznék Szeged világától, vagy

¹ V. Ö. Ortutay Gyula: Tömörkény István. (Szegedi Fialok Művészeti Kollégiumának kiadása, 1934.) 62. old.

Szeged Debrecentől. 1906-ban az ifjú Juhász Gyula cikke kapcsán¹ — melyben az akkor még alig ismert, kezdő poéta fiatalos lendülettel tárgyalja a vidéki irodalom kérdését — élénk vita indult meg. Juhász felveti, hogy lehetséges-e Szegeden irodalom? Megteremthető-e Szeged irodalmi élete? A kérdésre a korabeli Szeged irodalmából kiinduló, erősen szubjektív, de tanulságos kritikái cikkben válaszol. „Szeged irodalmi szempontból két részre oszlik: Szegedre és vidékére. Vagy mondjuk így: az irodalom szerint van Szeged város és Szeged megye. A városnak nem volt és nincs irodalma, mert nem volt története, múltja és egyéni jellege. Szeged nem volt soha irodalmi fészek ... A szegedi városi író voltaképpen csak magyar író. Valójában átutazó Pest felé.“ A szegedi népieseket viszont Juhász nem tartotta tehetségeseknek. (Később, mikor maga is Szegeden maradt, Tömörkényről megváltozott a véleménye. A Dugonics-társaság megbízásából életrajzát is megírta.) „A szegedi városi írókat, ha érnek valamit — folytatja tovább — előbb-utóbb úgyis meglátja és elnyeli Budapest. Ki tudja, talán akad egyszer egy szegedi író, aki Budapestet nyeli el! De annak meglehetősen óriásnak kell lenni. Addig marad Szeged, ami volt: a magyar írók feltételes megállóhelye.“ A cikket követő vitában Juhásznak szemére hányták fiatalságát, a támadások sora már az ízléstelenség határát is érintette, de legérdekesebb a mi szempontunkból Csuka Ferenc szegedi újságíró hozzászólása, aki komoly tárgyilagossággal ismeri fel a vidéki irodalom kibontakozásának legfőbb akadályát:² nem mondja, hogy nincs szegedi irodalom, igen becsüli Tömörkényt és a többieket is, de igazi irodalom csak ott lehet, ahol közönség is van. S Szegeden aligha van több, mint 250 könyvvásárló. (!) Ezek olvassák Tömörkényt, de Adyt és Zolát épúgy. Ők azok, akikre ránehezedik a részletfizetéses könyvsorozatok egész garmadája. A Singer és Wolfher, a Franklin-társulat épúgy számít rájuk, mint a szegedi írók. S mit csinálna Tömörkény a Singer és Wolfher nélkül, hacsak a helyi 250 olvasóra kellene számíttania? Szegeden, ha van is író, nem lehet igazi irodalom, mert a publikum érdeklődése hiányzik.

Ahogy ezekből a kiragadott hírlapi idézetekből is kitetszik, vidéki irodalmunk kibontakozásának legfőbb akadálya—legalább is egyesekben —már a háború előtt tudatos volt, akkor, mikor még a Heimatkunst, ez a par excellence provincia-művészet megteremthette volna a vidék irodalmát. A vidék igazi tehetség számára fejlődésének csak átmeneti lakóhelye lehetett, vagy, mint Juhász Gyula mondta: a magyar írók feltételes megállóhelye. „Mikszáth és Gárdonyi, kikben az irodalmi közfelfogás szerint elsőnek jelentkezik a Heimatkunst, hamarosan szűknek találják mondanivalóik számára ezt a formát. A magyar vidék ekkor még nem érett meg kifejlődő, életképes irodalmi életre, a vidéken maradt tehetségek önkénytelenül elszigetelődnek, fejlődésük iránya egy formának szűk keretén belül megakad, s még szerencse, ha ennek az egyetlen adódó formának és mondanivalónak a legtisztább, a legmegfelelőbb hangját találják el.“³ Világos példája ennek a gondolatnak

¹ Szegedi irodalom. (Szeged és Vidéke, 1906 július 15.)

² írók és irodalom. (Szeged és Vidéke, 1906 július 22.)

³ Ortutay Gyula: I. m. 64. old.

a pályája végéig vidéken maradt Tömörkény és Petelei munkássága s Juhász Gyula költészete is, mely épúgy elszigetelődött és egy formának szűk keretei közé szorult, mint az előzőké.

Ezek a történelmi tények nagy mértékben még ma is állnak, de ha szétnézünk vidéki városaink újabb mozgalmi között, mégis más eredményekre kell jutnunk, mint a háború előtti évek íróinak. Ma a vidék elsőrangú országos probléma. A haladó magyarság mindenestől tudatában is van annak, hogy értékeinek művészi kiaknázása és tudományos számbavétele a magyarság létkérdései közé tartozik. A vidék kulturális befogadóképessége a háború után minden bizonnyal fokozódott, s irodalmi és tudományos termése is jóval túlhaladta a háború előtti évek statisztikáját. Az elszakított Erdély irodalma Tamási Áron és Nyíró József székely népies tárgyú írásaiban mély művészi alkotásokat adott, a csonka ország vidéki mozgalmához azonban még korai volna esztétikai szempontokkal közeledni. A vidék mozgalmainak irodalmi problémája — legalábbis egyelőre — nem is lehet esztétikai kérdés, sokkal inkább kulturális és politikai megfontolásokat igényel. A háború előtt vidéken élő tehetséges író céltudatosan Pest felé törekedett, ma már több és több író akad, aki egyenest harcot indít a vidék műveltségének emeléséért, hogy ezzel megvesse a vidéki irodalmi élet alapját.

Nem szükséges kifejtteni, hogy a nép és a vidék problémái, az új népies irodalom felé három író: Ady, Móricz, Szabó Dezső és a folklorista Bartók és Kodály irányította a fiatalság figyelmét s rajtuk keresztül lett a vidék fiatalságunk legtöbbet vitatott kérdése. A magyar vidék háború utáni kulturális mozgalmi főként kezdetben az országnak Budapest után három legnagyobb, egyetemmel rendelkező városához: Debrecenhez, Pécshez és Szegedhez kapcsolódnak. Az itteni munka időrendi kezdetén azonban nem az az ifjúság áll, melynek első arcát a nép felé forduló modern magyar művészek formálták meg, hanem maguk az egyetemek. Az egyetemi belső munka mellett ezekben a városokban megjelennek az egyetemek folyóiratai is. Pécsen a *Minerva*, Szegeden a *Széphalom*, a *Népünk és Nyelvünk*, legújabban pedig a *Szegedi Füzetek*, és végül a harmadik egyetemi városban a *Debreceni Szemle*, s itt említhető a *Dunántúl* a *Pannonhalmi Szemle* is. Persze ezek az egyetemi folyóiratok egészen más célkitűzéssel indultak, mint a fiatalságnak akár folyóirat hasábjain, akár más területen megnyilatkozó kísérletei. Nem lehet itt célunk munkájukkal foglalkozni. Rövid szemlénkben néhány újabb vidéki folyóirat munkájára szeretnénk rávüágítani.

A helykutatás terén, szigorú pozitivisták szempontjaival az 1930-ban indult *Győri Szemle* igyekezett legtöbbet megvalósítani. Kitűzött programja is ez: „Győr, majd Győr megye és az egész Felső-Dunántúl kultúrájának ismertetése és teljesebbé tétele.” Persze, ha eddig megjelent füzeteket részletesen szemügyre vesszük, kutatási szempontjaira vonatkozólag nem egy kritikai megjegyzést kellene tennünk. Mályusz Elemér a német helykutatás folyóiratairól és a magyar *Győri Szemléről* írva¹ reználtan állapítja meg, hogy milyen messze

¹ Három Folyóirat. (Századok, 1934. évf. 45—65. old.)

maradt el a magyar tudományos kutatás attól a hatalmas munkától, melyet a müncheni Deutsche Akademie kezdeményezésére, országhatároktól függetlenül, a világ német tudósai végeznek. Az új német tudomány nemcsak elvonatkoztatott értelemben végzett jelentősei, hanem öntudatosította a világ minden németjét, felébresztette bennük kulturális összetartozásuk tudatát. Tudatosította bennük azt az eszmét, amely Trianon óta az elszakított magyarságnak is alap gondolata lett, — sajnos, nem olyan messzemenő teremtő bélyeggel, mint a németeknél — hogy egy nép nem ott végződik, ahol az ország, hanem ott, ahol a nyelv, a kultúra határai vannak. A vidéki magyar kutatást bizonyára ugyanaz az erő teremtette meg, ami a német mozgalmakat, de a mi vidéki íróink legtöbbször nem tartotta maga előtt azokat a korszerű gondolatokat, melyeket a német tudomány követett s módszerbelileg sem követte azokat a szempontokat, melyeket mai kutatóknak semmi esetre sem lehet szem elől téveszteni. „Ma a nacionalizmus világszerte új formát öltött és a polgárságon kívül a nép gondolkodását is át akarja hatni. Történettudományunk megtehetné, hogy nem vesz tudomást erről az óriási átalakulásról és a szellemtörténet finom szálaival befonja magát, se látva, se hallva a nagyvilágon történekről. Egy nép, mely elveszítette valóságérzékét és így önmagát elsorvadásra ítélte, megtehetné ezt. De mint a német példa mutatja, az élni akarók nem így járnak el. Nem a tudományos igazság elhomályosításáról van szó. Ez a tudomány minden legkisebb munkása előtt is szent marad mindig. Szükséges azonban a polgári, illetőleg nemesi kultúra alatti rétegek vizsgálata is, továbbá a magasabb művelődés magyar jelenségeinek újszempontrú feldolgozása.“¹ Mályusz finom különválasztással nem a Győri Szemle vezetői és életbentartói ellen szól, hanem a tudományos kutatás máról megfélekedése, módszertani rugalmatlansága ellen. Az olyan folyóiratnak, mely Győr vármegye tudományos feldolgozását tűzte maga elé, nem szabad megfélekedni az elszakított Felvidék anyagának megismeréséről. A német példa hatalmas ösztönző lehetne itt is: a Deutsche Akademie a felvidéki németiség művelődésének kutatása céljából folyóiratot tart fenn s öntudatot ad annak a német masszának, melynek azelőtt nem volt meg a német összetartozási érzése, s ugyanakkor mi nem adjuk meg a felvidéki magyarságnak a modern tudományos kutatás alapvetésével azt a fundamentumot, melyen ezeréves magyar tudata fennmaradjon.

A Győri Szemléhez hasonló helykutatósi programmal indult nemrég a *Folia Sabariensia* (alcíme: *Vasi Szemle*). Évnegyedes folyóirat, mellyel Szombathely is bekapcsolódik a vidék tudományos és kulturális munkájába.¹ Legtágabb értelemben igyekszik szolgálni Vas vármegye helytörténetét: természettudományok területén épúgy, mint szellemtudományoknál. Az első két számban — melyet Vas megye jeles természetkutatója, Gáyer Gyula emlékének szenteltek — túlteng a természettudományi cikk. A 3. számban már találunk néhány igen érdekes, figyelmet érdemlő kultúrtörténeti dokumentumot. Fábián Gyulától értékes néprajzi tanulmányt a jaki geren-

¹ Mályusz Elemér: I. m. 65. old.

² Szerkeszti: Dr. Pável Ágoston.

cséerekről, archeológiai cikket, történelmi közlést, Szombathely város-esztétikai problémáiról értekezést, Schwartz Elemértől pedig Burgenland magyar neve címmel cikket, stb. stb. A Folia Sabariensia a Győri Szemlénél szélesebb tervet állít maga elé. A történelmi Vas vármegye feldolgozását tűzte maga elé. Tehát az osztrák uralom alatt élő nyugat-magyarországi területet is. Ha szélesebb perspektívát látunk is a Folia Sabariensia előtt, mint amit Győr folyóirata óhajt megvalósítani, a helykutatás modem felfogásában eddig még alig jutott tovább megelőzőjénél. Míg a Győri Szemle, ha pozitivistá szemlélettel is, de alapos és megbízható tanulmányokat adott ki, Szombathely folyóiratában az idézett cikkek mellett találunk olyan értekezést is, melyet korántsem a tárgyilagos megismerés törekvése diktálta, hanem a táji öntudat romantikus elképzelése. Sz. Csorba Tibor cikkére gondolunk: „A kék Dunántúl irodalomtörténete“ elé. Sz. Csorba Tibor a dunántúli irodalom történetének megírásával foglalkozik. Azonban a német kutatás idevágó eredményeiről épúgy nem vesz tudomást, mint Farkas Gyula munkáiról: sem A magyar romantikáról, sem pedig a művelődési körzetek vizsgálója számára semmiesetre sem nélkülözhető Táj- és nemzedékszemlélet a magyar irodalomban c. tanulmányáról. Módszeres tanulmányozás helyett megelégszik azzal, hogy az új erdélyi irodalom eredményeire gondolva, felületesen, kívülről megközelítve beszél dunántúli lélekről. „Kell-e külön kötetbe szednünk az egyetemes magyar irodalom történetéből a dunántúliakat? — írja. — Első kérdésünkre megkapjuk a feleletet, ha magunk elé tesszük Magyarország térképét.“ Igen. Csakhogy a hegy- és vízrajzi térképről nem lehet leolvasni kultúrhistoriai adalékokat. A geográfiai szempont — melyet Csorba Tibor felvet ugyan, de bizonyítékokat nem épít rá — csak princípium, Dunántúl önálló kulturális egységének kérdése nem magyarázható meg ezzel a felületes utalással. A kérdés sokkal összetettebb, semhogy ilyen magyarázattal megoldható lenne. Sz. Csorba Tibor cikkéből kiérezzük, hogy elgondolása Kós Károly transzilvanizmus elméletére megy vissza. Kós Károly is Erdély földrajzi különállásából indul ki, de nem egyedül a geográfiai szempontból magyarázza az erdélyiség fogalmát, hanem a földrajzi különállás kapcsán létrejött erdélyi történelemből, mely aztán gazdaságilag és kulturálisan is egyéniséggé predestinálta ezt a földet. Sz. Csorba Tibor megáll a princípiumnál és nem is kísérli meg, hogy valóban megoldja ezt a szép és szakképzett tudós számára olyan nemes és tiszteletreméltó feladatot.

Megjegyzéseink korántsem annak a tiszteletreméltó mozgalomnak szólnak, melyet a Folia Sabariensia létrehozói olyan tiszta és becsületes szándékkal megteremtettek. Szombathely vállalkozására épúgy, mint a győriekre, igen nagy feladatok várnak. Azonban, ha azokat a célokat, melyeket maguk elé tűztek, teljességgel keresztül akarják vinni, a magyar tudomány egyetemes kérdései szempontjából fel kell figyelniük a németység rokon célkitűzésű munkájára. „Mert ha nem, — írja Mályusz idézett cikkében — akkor új viszonyok között valóra válhat Rómer Flóris hat évtized előtti keserű jóslata: Elgázoltatunk vagy

Izenet címmel jelent meg Szegeden egy új folyóirat első száma.¹ „Az Alföldet szeretné megszólaltatni, anélkül, hogy tagadná a szellem egységét és egyetemességét“ — írja a beköszöntő. Az eddig megjelent egyetlen számból még nem láthatjuk, hogy az új magyar szellemiséget, melynek szolgálatára indult, voltaképpen miként is értelmezi. Szegedi kötelességeket tűz maga elé. A folyóirat vezető tanulmánya (Bálint Sándor: Szeged a magyar kultúra történetében) is erre utal. A szegedi jelleget azonban nem viszi végig keresztül. Csak pár írója itteni, csupán néhány cikk foglalkozik helyi kérdésekkel, viszont találunk munkatársai között olyan neveket, akiknek sem az Alföldhöz, sem pedig Szegedhez lényeges közük nincs. Az Izenet érdekessége inkább a szándékban van. Inkább hiányokat észlel, sem-hogy valamilyes kérdés megoldását tűzné maga elé.

Németh László Debreceni Káté-jával szoros kapcsolatot tartva fenn, indult meg a „Válasz“ folyóirat.² Debrecenhez fűződik megindulása, hisz a Debreceni Káté mellett megelőzője az a szerény külsejű, de igen értékes könyvsorozat, melynek Új írók címmel másfél év alatt tizenegy kötete látott napvilágot. A Válasz azonban sokkal mélyebben igyekszik belenyúlni a jelen kérdéseibe annál, hogy megelégednék egyetlen város helyi érdekeinek szolgálatával. Ott van a hangsúly a vidéken, de ahogy nem egyedül Debrecen, ugyanúgy nem pusztán a vidéket akarja szolgálni. „Meg kell szüntetni a bénító ellentétet, föl kell emelni a fővárost és a vidéket egy közös oromra, nem lagymatag kiegyezések semmitmondó szürkeségébe, hanem komoly termékenyítő összetételbe... Ha kell, fővárosellenes, s ha kell, vidékellenes. Tiszteli és számontartja a földrajzi integritást, de tiszteli és számontartja ennek föltételét, a lelki integritást is ... igazi célja, hogy a magyarság önismeretét fejlessze, európai tájékozódását tökéletesítse, a fiatalokat munkára sarkalja, a kisebbségi sorban élő magyarokat magyar hídfőkké szervezze.“ Számontartja a vidék szellemi életét. Körkérdéseket küld szét az ország különböző városaiba, melyekben adatszerű beszámolót kér a helyi kulturális viszonyokról. De számon óhajtja tartani mindazt, ami a magyarság égető kérdései közé tartozik. A lap jellege az essai-szerű cikkek irányában halad. Verset, novellát csak elvétve közöl. Második számában már határozottan kibontakozik törekvése. Egyik oldalról a nemzeti gondolatnak a népi talajba való visszahelyezése, de vallja, hogy: „A népies irány minden érdeme és jelentősége dacára nem monopolizálhatja irodalmi életünket. Szép és elodázhatatlan feladatot jelent magyar szempontból, de egyes művelői sok hajlamot árulnak el arra, hogy irodalmi vonatkozásban állítsák fel az extra Hungáriám non est vita elvét. A népies irány csak részlet, nem pedig totális program lehet, kiépítésre és variációra szorul, öncélú magyar szellemi élet a XX. század Európájában elképzelhetetlen, tehát az eddig ugyancsak kevés méltánylásra talált európai szempontok kimunkálására is súlyt kell helyezni.“³ A Válasz a háborúutáni

¹ Szegedi folyóirat az új magyar szellemiség szolgálatára. Szerkeszti: Berczeli Anzelm Károly.

² Szerkeszti: Fülep Lajos, Gulyás Pál és Németh László.

³ Pongrácz Kálmán: Magyar Irodalompolitika. (Válasz, 2. szám.)

fiatalságnak kétségtelenül első folyóiratmegnyilatkozása, melyben valódi korraébredés minden romantikától mentesen nyilatkozik meg.

Említettük, hogy a vidéki mozgalmak nem elsősorban irodalmi téren nyilatkoznak meg, esztétikai szempontokkal eltévesztett lépés volna feljűk közeledni, sokkal inkább politikai és kulturális megfontolásokat igényelnek. Ez az új nemzedék Ady, Móricz, Szabó Dezső, Bartók és Kodály alkotásain keresztül a nacionalizmusnak új értelmezéséhez jutott el. Ez az új nacionalizmus a népi értékek felszívására törekszik, de mint Pongrácz szavaiból is kitetszik, a Válasz mozgalma, mely kifejezője ennek a gondolatnak, nem veszik el az egyoldalú népszemléletben, hanem európai humánus értelmezést óhajt neki adni. Kulturális téren a vidék műveltségének emelésére törekszik, s így építő munkája szem előtt tartja a decentralizáció érdekeit. Az első indító, Szabó Dezső szavait idézik: „Magyarországon az irodalom legégetőbb és legnagyobb kérdése a közönségnevelés. A magyar olvasó szellemi színvonalának emelése nélkül irodalmi téren előbbrejutni nem tudunk, mert a közöny és megnemértés legkiválóbb íróinkat fogja hallgatásra vagy szellemi emigrációra kényszeríteni.”¹ Vidéki városaink műveltségi állapota még ma sem emelkedett annyira, hogy elbírna önálló életű, decentralizálódott irodalmi életet. Ha a háború utáni mozgalmak irányvonala elsősorban irodalmi stílusterékvés lenne, nem gondolhatnánk arra, hogy valamikor is kifejlődjék vidéki városaink irodalma. A vidék mozgalma napjainkban így nemzeti mozgalommá szélesedik, azonban a Válasz munkája mellett — amelyet témánknál fogva a vidék mozgalmi közül kiemeltünk — szükséges, hogy a szaktudomány is elvégezze korszerű helykutatói munkáját, ami egyúttal megadja a Győri, Vasi és más Szemléknek is korszerű létalapját.

TOLNAI GÁBOR

¹ Pongrácz; i. m.

FIGYELŐ

A KISEBBSÉGI MAGYARSÁG SZELLEMI VÉDELME

TIZENÖT ÉVVEL Nagy-Magyarország feldarabolása után hovatovább itt az ideje, hogy hozzáálljunk az elszakított magyarság védelmi rendszerének kiépítéséhez.

Júniusi nagy beszédében, melyet Debrecenben mondott Bethlen István gróf, félreérthetetlenül kijelölte a csonkaországi magyarság kötelességeit az erdélyi, felvidéki, délvidéki elszakított testvérekkel szemben. „Ha a mai nehéz történelmi és sorsdöntő időkben — úgymond — ereje teljes megfeszítésével nem gondoskodik az alföldi magyarság arról, hogy fajtestvéreink kultúrája a határokon túl fenntartható legyen, ez a nemzet nem történelmi nemzet többé, hanem elmerül a körülötte élő virágzó és győztes szomszédok között...” Azoktól a nyugati publicistáktól, akik a magyar revízió kérdésében negatív álláspontot vallanak, valamint a kisanant vezető államférfiaktól Bethlen egyet követel: „tegyék lehetővé, hogy eljuthasson az elszakított magyarsághoz az az áldozatkészség, amelyet a magyar társadalom mindenestre tanúsítani fog”. Kívánsága az, hogy „ne akadályozzák a csonkaországban élő magyarság áldozatkészségét, hanem engedjék, hogy támogassuk Erdélyben, a Felvidéken és a Délvidéken magyar testvéreinket!...

Az elszakított magyarság kulturális léte: egyháza, iskolái, könyvei, hírlapjai; színháza és képzőművészete; magas tudományossága.

Külön elhatárolt terület ez, melynek rendszeres ápolása és művelése erre hivatott szervek egész, körültekintő munkásságát, hivatott humanisták és szervezők teljes energiáját fogná lekötöni.

A háborúelőtti idők német művelődési törekvéseinek egy eszméjét kell kisajátítanunk és a magunk használatára alkalmaznunk: meg kell teremteni az egykori Allgemeiner Deutscher Schulverein mintájára (mely 1910 táján a Verein für das Deutschtum im Auslande nevet vette fel) azt a nagy magyar szervezetet, mely egyfelől megmozgatja a csonkaország társadalmának áldozatkészségét az elszakított magyarok szellemi istápolása érdekében, másfelől hármastagozatban felkarolja a felvidéki, erdélyi és délvidéki magyar művelődési munkát és elmélyedve annak legkisebb részleteibe, elviszi a magyarság egyetemes erejéből táplálkozó segítséget minden megtámadott pontra.¹

Nagy cél ez, a legszentebb cél, melynek megvalósítása érdekében bizonyára félre lehet és szabad tenni ideig-óráig a politikai szempontokat, fel lehet függeszteni a vágyakat, érzelmeket és illúziókat. Az elsőrendű

¹ Itt lesz helyes megemlítenünk, hogy a „külföldi németiség” összes művelődési problémáinak tudományos művelésére a németek a háború óta egy újabb szervezetet létesítettek. Az „Akademie zur wissenschaftlichen Erforschung und zur Pflege des Deutschtums” ez, röviden Deutsche Akademie, München székhellyel; ugyanilyen nagy intézetek vannak Stuttgartban és Marburgban.

realizmus munkájára vállalkoznék ez az új magyar művelődési egyesület és abban a mértékben, ahogy áldozatokat hoz a külföldi államok hatalmával szemben, ugyanabban a mértékben követelheti a magyarság emberi, mert a lelkekben gyökerező jogainak tiszteletét és érvényesülését.

Ne áltassuk magunkat hiú reményekkel: ez a politikamentes, tisztán kulturális munka is szörnyen küzdelmes lesz és rendkívüli anyagi és szervezeti akadályokba fog ütközni. Egyházak és iskolák, színházak és könyvtárak segítése, szabadegyetemek és népi műveltségterjesztő előadások szervezése — mindez példátlan önzetlenséget, lemondást, önfeláldozást kíván. Mind e munkának azonban megvannak a tizenöt esztendő alatt lassan megvetett alapjai: nem a kezdet kezdetén kell megindulni, hanem csak folytatni kell és összefoglalni, tervszerűvé és tudatossá tenni, ami sporadikus volt és gyakran a semmibe veszett. Az elszakított magyarságnak vannak folyóiratai, hírlapjai és könyvkiadása; vannak megmaradt iskolái és szintársulatai. Mindez azonban inkább elhalófélben van, mint erősödőben, és az új társulásra vár a nagy feladat, hogy ebbe, az egyetlen szervezetben átölelt művelődési munkába a mozgalom erejét és lelkesedését, a haladás és fejlődés büszke Öntudatát vigye belé.

A CSONKAORSZÁG ÉS AZ UTÓDÁLLAMOK magyarsága közt elszakított szellemi és nyelvi kapcsolat megteremtése: ez az első halaszthatatlan feladat és ennek a feladatnak két lényeges pontja van: a politikamentes magyar könyvnek és a magyar sajtónak szabad átjárása a trianoni határokon. Ezek azok a feladatok, melyeknek megvalósítása érdekében mindeddig nem sikerült elhatározó lépést tenni, mert minden ezirányú törekvés menthetlenül megtört az utódállamok nyílt ellenállásán, vagy néma, de annál szívósabb passzivitásán. Az elképzelt magyar szervezet munkája tehát e két ponton fog megkezdődni.

Más helyen¹ néhány hónappal ezelőtt már felvettem azt a gondolatot, hogy a magyar könyv exportját a külföldi államok felé ama külkereskedelmi tárgyalások anyagába kell beiktatni, melyeket Romániával, Csehországgal és Jugoszláviával időről-időre megújulóan folytatunk. Bár abban a meggyőződésben élünk, hogy az igazság érvei és az igazságból táplálkozó érzelmek örökéletűek és hatalmi eszközökkel el nem nyomhatók és a vámsorompók nem szabhatnak nekik határt, tudomásul kell vennünk, hogy birtokát mindenki olyan eszközökkel védi meg, aminőket e védelemre helyeseknek ítéel. Ha tehát az utódállamok fenntartják maguknak a kifejezetten politikai művek cenzúrájának jogát, ez sajnálatos ellentétben áll ugyan államaik liberális-demokratikus conceptusával — mellyel pedig a nyugati nagyhatalmak társaságában fennen büszkélkednek —, kétségkívül ellentétes a szellemi élet nemzetközi szabadságával is, de bírálatunkat fenntartva, tudomásul kell vennünk; a magyarságra itt nem várhat más feladat, mint biztosítani mindazon művek szabad belépését a határokon túl, amelyek ellen a cenzúra kifogást nem emelt.

A legelső feladat tehát a magyar könyv exportja körül, hogy egyfelől világosan lássuk magunk előtt azon mechanizmust, melybe a magyar könyvnek bele kell kerülnie, mielőtt Erdélybe, a Felvidékre és a Bánátba eljut; másfelől azonban a szabaddá vált könyvek útját kell biztonságossá tennünk, más szóval el kell érnünk, hogy a cenzúrán átesett magyar könyv ugyanolyan áruvá váljék, mint pl. a magyar gépipari vagy agrártermék, mely államközi kereskedelmi szerződések anyaga, melynek szállítása, határ-

¹ Budapesti Hírlap, 1934 június 7: „Szellemi megegyezés a kisantant államaival.“

átlépése, kereskedelmi forgalma és fizetése szabályszerűen biztosítva van. A politikamentes és a cenzúrán átengedett könyv ezzel a magyar ipari termelés közönséges árucikkévé válik, melynek útja szabad kifelé, aminthogy mi bebocsátjuk magunkhoz a kőolajat Romániából és az épületfát Csehszlovákiából.

Amilyen egyszerű, világos és megtámadhatatlan az a gondolatmenet, amelyet itt vázoltunk, — szinte pironkodva ír le az ember ilyen közhelyeket — annyira elengedhetetlen feltétele az elszakított magyarság szellemi védelmének, hogy hozzá a komoly és értékes magyar könyv akadálytalanul eljusson. Szvatkó Pál e folyóirat lapjain¹ kitűnően kimutatta, hogy az elszakított magyarság magasrendű irodalom nélkül elparlagiasodik — az erdélyi kevésbé, mert virágzó autochton szépirodalma és némi tudományos irodalma is van, a felvidéki inkább, mert a magyar székesfővároshoz való közelsége, egy felvidéki kultúrcentrum hiánya, mindig a budapesti szellemi élettől tette függővé. Az állami és nemzeti létéből kivetett magyarság népi mivoltában csak akkor fog fennmaradhatni, ha a magyar kulturális élet folytonosságának tudata valóság lesz számára. Minden iskolázott kisebbségi magyar-nak látnia kell, hogy a csonkaországi magyarság miként munkálkodik tudományában és szépirodalmában, miként műveli erkölcsi egyéniségét, nyelvi értékeit. Mihelyt a magyar könyv eltűnik az utódállamok magyarságának könyvespolcáról, a népi műveltség és nyelv távoli és részben megragadhatatlan képletekké válnak. Klasszikusainknak és moderm íróinknak olcsó és tetszetős kiadásokban ott kell lenniük utódállami véreink kezében: legalább olyan elengedhetetlen feltétele ez nemzeti életünknek, mint aminő fontosnak tartjuk gazdasági érintkezésünket Prágával és Bukaresttel. Ha gyökeret ver a meggyőződés, — és gondoskodni kell róla, hogy gyökeret verjen — hogy Magyarországgal nincs mód gazdasági megegyezésre más-ként, mint a politikátlan szándékú magyar könyv tisztességes exportja útján, — célt fogunk érni.

Addig is, míg az itt előljáróban vázolt magyar művelődési egyesület létrejön, külön szervezetnek kell kezébe vennie a magyar könyvexport sorsát. Olyan testületeink, aminő a Magyar Tudományos Akadémia, tovább fogják szorgalmazni és remélhetőleg teljes erkölcsi sikerrel, a nemzetközi fórumok előtt könyveink szabad forgalmának elvi jelentőségű kérdéseit. De emellett talpra kell állítani egy agilis szervezetet kiadókból, írókból, könyvnyomdák-ból, amely államnál és társadalomban szüntelenül napirenden tartsa ezt a mindennél élőbb problémát. A Magyar Könyvbizottság, vagy hívjuk akárhogy, mindnyájunk élő lelkiismeretévé fog válni és nem fogja munkáját mindaddig befejezni, míg ki nem alakítja a magyar könyvexport gyakorlati pragmatikáját.

DE ÉPPOLY FONTOS, mint a könyvkérdés megoldása, a csonkaország sajtókapcsolata az utódállamok magyarságával. Mi e téren a helyzet? Tizenöt év alatt nem sikerült Magyarországnak elérnie, hogy a hírlapok szabadon járjanak át a trianoni határokon. Megesett, hogy egyik vagy másik lappal kivételt tettek, aszerint, ahogy a prágai, bukaresti vagy belgrádi külügy-minisztériumok sajtóirodája kedvezőbben vagy kedvezőtlenül ítélkezett egy-egy magyar sajtóorgánium általános tendenciái felől, de végül is csak olyan lap esett át a szitán, amely a magyar nemzeti eszmélet teljességgel feladta s ilyen lap tudunkkal huzamosabb ideig nem akadt. A sajtókérdés tehát megoldhatatlannak látszott és látszik mindmáig. A csonkahazai magyar gondolkodás alfája: a békeszerződések területi revíziója; nincsen magyar

¹ Magyar Szemle, 1934 május, 79: „A szlovenszkói magyar középosztály.“

napilap, mely a magyar patriotizmussal, mint elemi tényezővel szembe-
szegülhetne, tehát nincs magyar lap, — egy-két színpadi és strandmagazin-
ról nem szólva, melyeknek „kultúrunkája“ inkább negatív előjelű — ame-
lyet az utódállamok magyarsága másként, mint kézipoggyászban egyszer-
egyszer átcsempészve olvashatna. Világos, hogy itt sürgős segítségre van
szükség, mert hárommillió magyart a csonkahaza hírei és mondanivalói
nélkül hagyni nemzeti öngyilkosság; világos az is, hogy a megoldás a sajtó-
orgánumok új típusának megteremtésében rejlik. Itt a segítségünkre jön
egy kiváló és lelkes erdélyi magyarnak velünk közölt tapasztalata, amely
körülbelül így szól:

„A magyar napisajtót nem olvashatjuk, a mozgalmasan szerkesztett és
eléggé érdekes budapesti napilapokról való lemondás keserű. De meglepő
egy tapasztalatunk. Ha időről-időre valamely véletlen folytán kezünkbe
akad, esetleg néhány napon át folyamatosan, egy-egy pesti újság, csodálatos,
hogy a mohón olvasott hírek mily távolról jönnek felénk. A kis-magyarság
országos politikájának másodrendű eseményei, a székesfővárosi politika,
egyesületi és mozgalmi hírek többé-kevésbé érdektelenek lettek számunkra,
mert nem tudjuk már, hogy voltaképpen miről és kikről van szó. Panamák,
botrányok és személyi támadások csak mélységes csalódást keltenek bennünk.
A tragikus sorsban, amely osztályrészünké vált, a hírlapok ékelődő és
könnyű hangja diszsonanciát jelent. Röviden: a kis Magyarország napi-
sajtója úgy, ahogy mi olvassuk, számunkra idegenné válik..

A megoldás útja, mint mondtuk, új laptípus megteremtése az egye-
temes magyarság számára.

E laptípus lassan ki fog érlelődni azokból a tapasztalatokból, amelyeket
a ma elszakított területen meglévő hírlapok, hetilapok és folyóiratok szol-
gáltatnak. Jellegével és tartalmával ma még nem foglalkozunk, egy későbbi
cikk feladata ez. De azzal, hogy az egyetemes magyarsághoz fog szólni:
a csonkaországhoz éppúgy, mint az elszakított területekhez, sőt a tenge-
rentúli magyarsághoz is, már konceptusában ki fog emelkedni a kis
próbálkozások köréből és hatalmas nemzeti kezdeménnyé válik.

A legjobb fog csak győzni, minthogy csak a legjobbnak van joga a teljes
győzelemre. A magyarság legjelesebb elméinek, legkiválóbb tudósainak
össze kell fognia, hogy példás külső kiállításban, olcsó áron, tízezerszám
legyen eladható a kisebbségi magyarság körében ez az új orgánus.
Sikere nem maradhat el. Tartózkodó hangjával és választékos tartalmával
tisztetletet fog magának szerezni az uralmon lévő kisantant-nemzeteknél is
és a hatóságok nem fognak ellene szót emelni; élő és forró kapcsolatot fog
teremteni egyfelől az „Alföld“ — mint Bethlen gróf mondta Debrecenben
— és Erdély, a Felvidék és a Bánát között; de össze fogja kapcsolni az utód-
államok magyar kisebbségeit egymással is. A híreknek, tanulságoknak, véle-
ményeknek hasznos körforgása fog megindulni, melyre oly nagy szükségünk
van s melyről hovatovább le nem mondhatunk.

BALOGH JÓZSEF

ANGLIA 1934-BEN

EGY ANGOL ÍRÓ KÖNYVE HÁROM ANGLIÁRÓL

MIKOR MEGHALLOTTAM, hogy J. B. Priestley, a regényíró útirajzot írt „English Journey“ cím alatt a mai Angliáról, azonnal megvásároltam a négyszázoldalas könyvet. Olyan türelmetlen és ideges voltam, mintha az angol író történetesen nem Angliának, hanem Magyarországnak szentelt volna négyszázoldalas könyvet. Nem tudom Priestley olvasói és bámulói hogy vannak vele, de egyszerre éreztem, hogy ezt a könyvet minél gyorsabban el kell olvasnom. Hat esztendeje, mióta Angliában élek, folyton keresem-kutatom azt a könyvet, amelyben végre egy angol író ír népszerű stílusban a mai Angliáról és megmutatja a sziget igazi képét. Ilyen könyv eddig még nem akadt. Renier, a Londonban letelepedett hollandi író írt egy szellemes és mélyenzántó könyvet „Emberek-e az angolok?“ cím alatt. Cohen-Portheim, a tavalyelőtt elhunyt németül és angolul egyformán író osztrák zszurnaliszta megírta „Anglia, az Ismeretlen Sziget“-et, és külföldi és angol írók (köztük André Siegfried) itt-ott írtak Anglia válságáról, gazdasági problémáiról, társadalmi berendezéséről könyveket, amelyeket kisebb-nagyobb csalódással félretettem. Egy sem volt az igazi.

Az angol kritikusok állítása szerint az olvasóközönség óriási többsége nem tudja, mit akar és csak arra szorítkozik, hogy elfogadja vagy félredobja a szállított árut. Ilyenmódon úgy látszik a közönségnek azon csekély hányadához tartozom, aki tudatában van annak, hogy mit vár az írótól. Ezt röviden összefoglalva, olyan könyvet vártam, amelyben egy a hazáját ismerő író végre Anglia mai képéről beszél és Összehasonlítást tesz a régi és az 1934-es év Angliája között. Olyan könyvet, amelynek a szerzője ért az átértékeléshez és jószemű megfigyelő, aki röviden, népszerűen, de nem pletykázva és anekdotikusan beszél és inkább valamennyire az elvont dolgokra szorítkozik, a gondolkodás és a világnézet kérdéseire, mint a közgazdasági problémákra, hiszen ezekre nézve annyi kitűnő forrásmunka áll rendelkezésünkre.

Ezért siettem Priestley könyvét megvenni. Előre éreztem, hogy ez a melegszívű, hazáját ismerő és szerető angol ember bizonyára útikalauz lesz.

James B. Priestleyt Dickens örökösének tartják az angol irodalomban. Igazi angol ember: a gyáripari Yorkshireből származik. Mint író nem él elefántcsonttoronyban, sokkal jobban érdekli maga az élet, erős színeivel és hangos zajával, amelyet az irodalom igazi anyagának tart. Nem stiliszta, Dickens sem volt az és hasonlóképpen nem is túlságosan kulturált. Regényeinek hősei éppen úgy, mint Dickenséinek, jó emberek és rossz emberek, de nagyon ritkán gentleman-ek. Az angolon kívül más nyelven nem tud, ennél fogva a külföldi irodalomból is keveset ismer. Ami talán jól is van így. Priestley tele van eredetiséggel és földijeire jellemző nehézkes erővel. Ez az erő és vitalitás azonban nem „földszagú“ és „misztikus“, mint az oroszoké, hősei közt nincsenek félkegyelműek, gyógyíthatatlan iszákosok és borotvátalan bátyuskák, hanem pirosarcú és realista, tudóveszes és álmodozó angolok. Alakjai a „fekete Anglia“ figurái, az angol Midland kohói, nehézipari gyárai között élő emberek, akik sört isznak, életük foszórakozása a futballmeccs, csúf házakban lagnak, sokszor nyomorban élnek, de ennek dacára nem hatnak nyomasztólag az olvasóra. Éppen ebben van Priestley írásainak varázsa. Realista, de nem túlzó realista, aki mindig megtalálja az egyensúlyt, éppen úgy, ahogy Dickens is megtalálta. Mosolyogva ír s talán egy kicsit idealista is, és szentimentális. Mindkettő az egészséges, jól kiegyensúlyozott lélekből származik.

Sokan szídják Priestleyt, különösen a kis angol irodalmi klikkek, akik még mindig Piouston rágódnak és a stílust tekintik az irodalom legelső problémájának. Ezek lefitymálják gyakran göröngyös stílusát és egy kicsit elsápadnak, amikor könyvein megjelenik a sárga szalag, hogy elfogyott az ötödik, hatodik, tizedik kiadás.

Priestleynél jobb vezetőt erre az útra el sem lehet képzelni. Nem válogat, nem megy a pikareszk, „az érdekes“ után. Mindent érdekessé tud tenni a tollával. Ebben az útinaplóban pedig úgyszólván azt írta le, amit akart. A regényírónak folyton harcolni kell önmagával, vigyázni arra, nehogy a valóságábrázolás szétrepessze az írásmű kereteit. Az élet sokkal fantasztikusabb, összetettebb és valószínűtlenebb, semhogy a maga teljes egészében lehetne az irodalom tárgya.

Az „Angol Út“-ban három Angliáról van szó: a régi gótikus Angliáról, amely napjainkban már csak jólkonzervált maradvány: székesegyházak, oxfordi kollégiumok, régi udvarházak, várfalak, főleg idegenforgalmi jelentőséggel bíró dolgok. Ez az Anglia alig érdekli Priestleyt. Könyvében inkább más két Angliával: a tizenkilencedik századbeli és a háború utáni Angliával foglalkozik.

Lássuk mit ír a tizenkilencedik század Angliájáról, amely gondolkodásunkban úgy szerepel, mint „Anglia gazdasági hatalmának megalapozása“.

„Zöld és kellemes országot talált a XIX. század Angliában“ írja „és piszkos téglák vadonát hagyta hátra. Befektetette a szántóföldeket, megmérgezte a folyókat, kizsarolta a földet és piszkot és csúfságot hintett el kövér keze. Az ember nem csinálhat rántottát anélkül, hogy el ne törje a tojást és nem árulhatja szenét, nem készíthet vas- és pamutárukat, anélkül, hogy valami piszkot hátra ne maradjon. De valahogy úgy tetszik nekem, hogy ez a XIX. századbeli Anglia kevés rántottát produkált a sok hátrahagyott tojásbélyhez arányítva“.

„... Minél többet gondolkozom Anglia gazdasági fölényének ezen a korszakán, annál jobban kialakul bennem az a vélemény, hogy ez a korszak óriási gaztethez hasonlít. A kereskedelmi nagyság egyik oldalán karikászemű, kiéhezett gyermekeket látunk, amint a gyárak gépei között botorkálnak, a másik oldalon pedig a tengerentúli üzletembereket, amint rossz pálinkával itatják a bennszülötteket.“

Aztán az író felül egy villamosra, amely Birmingham egy ipari külvárosába visz:

„Amit láttam, talán nem is Birmingham volt, hanem a mi városi és ipari civilizációnk. Iszonyatos volt. A csúfságnak, a szennynek és az egészségtelen közönségességnek (a korhadt, vérszegény közönségességnek) hosszú mérföldjei. Gyűlöltem a boltok hosszú sorait, utálatos élelmiszereikkel, tyúkszemtapaszaikkal, löversenytipjeikkel, ragados, olcsó bútorokkal, rosszminőségű, rikító ruhaneműikkel, légyköpött cukrászsüteményeikkel, végeladásaikkal, hazugságaikkal, nyomasztó voltukkal és csúfságukkal“.

Aztán meglátogat egy puritán, protestáns templomot, amely gyermekora óta nem változott Angliában:

„A ‚deacon‘-ok (a gyülekezetnek azon tagjai, akik tányérral körüljárnak Istentisztelet után és pénzt gyűjtenek a hívőktől) ugyanazok a figurák voltak, mint gyermekkoromban. Pénztárosok és rőföskereskedők. Hegyes szakállt hordtak, aranykeretű cvikkert és zsakettet. Rettentő tekintélygerjesztők voltak. Már a járásuk, amivel a tálat körülhordozták, elég volt ahhoz, hogy megsemmisítse az eredendő bünt.“

Az angol vásárnap sem kerüli ki figyelmét, amely különösen a puritán Midland városaiban nyomasztó intézmény. Színház, szórakozóhely, tánc, sportesemény nincs. Csak a templom van nyitva és délután a korcsmák.

Nyíltan megmondja, hogy ezek az intézkedések képmutató, álszent, idejétmúlt gondolkozás szüleményei.

Körülbelül ezekben az idézetekben foglalhatók össze a viktoriánus Angliáról mondott véleményei, ami számunkra annál inkább érdekes, mert a gótikus történelmi Angliát csak fényképeztük és látogattuk, de ha Angliáról esett szó, az majdnem mindig a tizenkilencedik századbeli Angliát jelentette. Ezt az általunk bámult és tisztelt vagy irigyelt Angliát a szerző élesen kritizálja. Nem szocialista, de mégis elítéli azt a kapzsi, szűklátókörű társadalmi osztályt, amelyet az Ipari Forradalom hozott létre: az angol kapitalistákat. Ez a vélemény azonban nem elvakult, az író hibáztatja őket, de elismeri, hogy szolidak, megbízhatók, komolyak voltak és egész emberek.

Az utat a Southampton! kikötőnél kezdi s onnan megy először keletre Bristolba, majd a festői gloucesteri grófságba, amely a tizennyolcadik század rurális Angliájának úgyszólván egyetlen maradványa. Innen aztán a legszomorúbb „fekete Anglia” felé veszi útját. Coventry, Birmingham, Leicester és Nottingham az útirány. Ezekben a midlandi városokban és Észak-Angliában játszódtott annakidején le az Ipari Forradalom és innen származott a nagy viktoriánus angol örökség. Ez tette pénzügyi hatalommá a londoni Cityt. Most kihűlt, füsttelen kémények, rombadólt gyárak merednek a látogató elé és utcáikon hosszú sorokban vonulnak végig a munkanélküliek, akik az állam jóvoltából segélyt élveznek. A kép még sötétebb lesz, amikor északra a lancasteri grófságban, Liverpool és Manchester környékén folytatja az utat, ahol annak az idealistának, aki pamutárut akar gyártani, ingyen bocsátanak gyárat rendelkezésére, ha megígéri, hogy munkaalkalmat teremt. Itt már hat éve nincs munka. Az angol munkanélküliség sűrűségét ábrázoló térképeken ezek a részek a legfeketebbek. Régi százados cégek mennek tönkre. Nem annyira a gazdasági krízis sújtja ezt a vidéket, mint a japán verseny, az indiai bojkott és az a körülmény, hogy a gyapjú és a műselyem az egész világon lassan kiszorítja a pamutárut.

Aztán a yorki grófság jön sorra. Ez a könyv leghosszabb fejezete, ami érthető is, mert hiszen az író innen származik és a világnak ezt a sarkát ismeri és szereti legjobban. Leírásai tele vannak a múlt átértékelésével. Itt cseng ki legjobban a könyv egyik vezérmotívuma: a lassú, vélemküli angol forradalom, amely a XIX. század forradalmához hasonlóan lassan átalakítja a Szigetországot.

Yorkshireből megy Newcastle és Durham vidékére, ahol a legjobb angol szenet bányásszák. Most csupa kialudt kohó, összetört emberek, akik életük javát a föld alatt élték le és a munkanélküli segélyen tengődik az egész családjuk.

Ionén a szerző a keleti Anglia két grófságán, Lincolnon és Norfolkon keresztül visszatér Londonba. Ezek inkább földművesvidékek lévén, a gazdasági helyzet itt nem annyira riasztó és reménytelen, mint fenn északon a rombadólt gyárkémények tövében.

A könyv vége egy nagyszerű összefoglalás — „summing up”, — amely főleg a harmadik, a mai Angliára vonatkozik. Ez az Anglia, bár legjobban érdekelné bennünket a három közül, talán legkevésbé ismeretes a magyar olvasó előtt. Inkább csak kurta újságcikkek, felületes elmélkedések számolnak be róla a magyar sajtóban. Érdeklődési körünk a háború óta okvetlenül szélesedett, de ezzel sekélyebbé is vált és gondolkozásunkat inkább szomorú, közvetlenebb napiproblémák foglalják le.

Ennek a harmadik Angliának alakjaival Priestley hadilábon áll. Ez az Anglia szerinte elfelejtette azokat a tradíciókat, amelyek az országot nagyvá tették. Ez az Anglia azoknak az időknek a jelét mutatja, amelyek őt sem kímélték meg. Ez a demokratizált, standardizált Anglia nincs így. Azt

vallja, hogy a piszkos öreg gyárakban sokkal keményebb, szolidabb, erősebb karakterű emberek dolgoztak, mint azokban a modern üzemekben, amelyek Londontól nyugatra a szivárvány minden színében pompáznak, nagy üveg-»ablakaik vannak és csillognak a krómiumtól.

„Nem tehetek róla, ha azt érzem“, mondja „hogy ebből az Angliából hiányzik a jellem, ambíció, életkedv, ízlés, vélemény, zamat, ironia, tetterő, eredetiség és ezek súlyos gyengeségek. Egyhangú, de könnyű munka és az olcsó luxuscikkek és szórakozások liberális fejadagja igen könnyen olyan embercsoporttá változtathatja őket, amelynek tagjai minden ambíció és minden gondolkozásra és tetterre való vágy nélkül tökéletes alanyaivá válnak egy vaskezü egyeduralomnak.“

A könyv vége üzenet az olvasónak. A szerző a hazafiságról beszél. Nem is beszél, kiabál. „Mi angolok nemcsak azt tettük, hogy végszámra gyártottuk a kalikót és ezerszámra a gépeket. Ha boltosok vagyunk is, mi-csoda bolt ez az Anglia! A kirakatban ott van Shakespeare és az angol zsenik százai. Tántorgunk örökségünk súlyos terhe alatt. De inkább égessünk el minden könyvet, bontsuk le a székesegyházakat és építsünk helyükbe gyárakat, mintsem hogy elhidegüljünk a múlt nagysága iránt és elfelejtsük az angol szellemet. Évszázadokon keresztül vezettük a világot. Vezessük továbbra is. Ez a feladat veszélyes, talán bele is pusztulhatunk, de inkább pusztuljunk bele, mintsem hogy zsugorian és mint az állatok éljük le életünket.“

Ez talán kissé szónokias, de erre szükség van. Priestley felismerte az írora váró nagy feladatát, hogy a művészet közegein keresztül tanítson, fel-emeljen, lelkesítsen, kijelölje a jövő feladatait. Priestleyt eddig is Dickens örökösének tartották. Ezt az állítást mostanáig kételkedve fogadtam, mert lelki beállítottságától, helyenkénti megjegyzéseitől, és érzelmességétől eltekintve kevés hasonlatosságot fedeztem fel a két író között, most azonban magam is csatlakozom e véleményhez,

Charles Dickens a tizenkilencedik század első felében prédikált és milyen sikerrel! Könyvei nyomán sorra revízió alá került az angol börtön-ügy, az adóstörvény, az iskola, a bírászkodás, a lelencek ügye és a jótékonyági intézmények. James B. Priestley a huszadik század első felében ugyanezt teszi. Felhívja a közönség figyelmét Anglia legsúlyosabb problémáira és nagyjából megmutatja a kivezető utat is. Az angol embert felrázza ez a könyv. „Valamit kell csinálni“ mondja az olvasó, de ez a probléma nem marad az angol ember magánügye.

HEGEDŰS ÁDÁM

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

A július 25-i bécsi események — Az olasz akció — Magyarország helyzete — A Schuschnigg kormány — A szegedi és firenzei látogatás — Hindenburg halála és utóda

A VILÁG POLITIKAI HELYZETE a jelek szerint távolabb áll a nyugalmi ponttól, mint bármikor 15 év óta. A nyugtalanságot okozó események újabb sorozatát a Röh-m-puccs véres leverése indította meg, amelynek azonban a belső nyugalmat sikerült helyreállítania Németországban. Az Ausztriába való beavatkozás számos követelójének sommás kivégzése után joggal lehetett volna arra következtetni, hogy a feszültség a német-osztrák viszonylatban is enyhülni fog. Hiszen a Mussolini—Hitler-féle velencei találkozó, ha nem hozott is világos megegyezést, legalább is annak

a kívánatos voltát bizonyította, hogy a két államférfi és a két ország közeledjék, azt a benyomást kelthette, mintha német részről kerülni akarnának minden súrlódást. A német-olasz súrlódások fő-, sőt egyetlen oka pedig Ausztria, a német Anschluss-politika. Azonban minden másképpen történt.

Nem könnyű dolog a kortársnak, de még nehezebb lesz a historikusnak valaha is a július 25-i bécsi események pragmatikus történetét megállapítani. Megkíséreljük, anélkül, hogy teljességre tarthatnánk számot, vagy azt hinnők, hogy minden részlet, vagy minden ok és indok világosan áll előttünk. A tények, ahogy az események egymásutánjából és az időközben lefolytatott vizsgálatokból meg lehet állapítani, a következők: a Dollfuss-kormány szerdán, július 25-én délelőtt a Bundeskanzleramt ballhausplatzi palotájában minisztertanácsra ült össze. Főként nyilván a Dollfussnak ama hét végére tervezett riccionei utazását előkészítő megbeszélésre. A minisztertanács javában tartott, amikor, kb. 10 perccel 12 előtt, Fey miniszter azt a híradást kapta, hogy a neubau negyedben egy tornateremben gyanús gyülekezés folyik s a terem előtt teherautók állnak. A kancellár az első hír vételére a minisztertanácsot feloszlatta és a két biztonsági miniszter, Fey őrnagy és Rarwinsky államtitkár kivételével elküldte őket a kancelláriából. Meg lehet állapítani, hogy ez volt az egyetlen bölcs intézkedés, sőt egyáltalában az egyetlen intézkedés, amit a készülő veszéllyel szemben a kormány elrendelt. A kancellár ezután a két visszatartott miniszterrel tovább tanácskozott a megteendő intézkedésekről. A nap történetének egyik máig fel nem derített pontja éppen az, miért tartott ez a tanácskozás több mint egy óra hosszát, anélkül hogy bármily intézkedés történt volna, anélkül hogy a ballhausplatzi épület kapuját becsukták volna. Elég az hozzá, hogy az egyidejűleg az osztrák rádió, a Rawag épületében az ott párhuzamos puccsot rendező lázadók — két ember élete árán — bejelentették, hogy a Dollfuss-kormány lemondott és helyébe Rintelen akkori római osztrák követ kormánya lépett. Körülbelül ez időpontban 144 Heimwehr-, Bundesheer- és rendőregyenruhába öltözött suhanc — két tiszti egyenruhás vezetővel teherautókon a Bundeskanzleramt épületébe érkezett, a nyitott kapun behatolt, az ott levő csekély számú rendőrszemélyzetet lefegyverezte, a kancellária hivatalnokszemélyzetét a kancellárral, Fey miniszterrel és Rarwinsky államtitkárral elfogta, magát a kancellárt pedig éppen az említett egyik tiszti álegyenruhás vezető két revolverlövéssel megsebesítette. A világtörténelem kevés olyan gyáva kegyetlenséggel és barbár brutalitással végrehajtott orgyilkosságot ismer, mint amilyenek a kistermetű, rokonszenves egyéniségű és ritka erkölcsi bátorságú Dollfuss Engelbert áldozatul esett. A kancellárt, ápolás nélkül, a szó legszorosabb értelmében el hagyták vérezni; nemcsak ápolás nélkül, hanem — ami katolikus ember számára, mint amily hívően vallásos Dollfuss volt, még százszoros szenvedést jelentett — anélkül hogy papot engedtek volna hozzá, aki egyházának törvényei szerint előkészíthette volna az utolsó útra.

Egy másik titokzatos körülmény, amelyet nehéz lesz históriáikig felfedni, de amely felderítésre vár, az, vajjon hogyan magyarázható meg, hogy ez az önmagában jól előkészített és majdnem teljes sikerű puccs nem hozta meg a puccsistáknak a teljes politikai sikert. Részben azért, mert a főváros lakossága a legtökéletesebb passzivitással figyelte az eseményeket: sem pro, sem contra nem vett részt benne; másrészt a haderő és a rendőrség a maguk egészében hívek maradtak esküjükhöz és minden tétovázás nélkül rendelkezésére állottak a kormánynak. Eltekintve attól, hogy a vidéken, különösen Rarintiában és Stájerország egyes vidékein a nemzeti szocialisták a szó szoros értelmében harcot folytattak a fegyveres erővel, az események azt az elterjedt felfogást, hogy Ausztria lakosságának 70%-je náci és csak a

jelre vár, hogy a rezsimet felborítsa, teljesen megcáfolták. Röviddel a ballplatzi támadás után a kancellári palotán kívül maradt kormánytagok rendeltére gépfegyverrel és gáztámadásra felszerelt csapatok vették körül a palotát, rohamra készen. Hogy rohamra mégsem került sor, annak oka az volt, hogy a bekerített lázadók Fey miniszter útján, aki a palota erkélyén két fegyveres náci kíséretében megjelent, tárgyalást kezdtek, szabad elvonulást követelve. Ezek a tárgyalások, amelyekbe később, az esti órákban, a kancellári palotából, magától Feytől hozzá érkezett felszólításra, Rieth német követ is bekapcsolódott, 7 óra tájban megegyezésre vezettek a lázadók és a csonka kormány között. Ennek a kormánynak az élére a Wörthi-tó mellett tartózkodó Miklas elnök időközben ideiglenesen Schuschnigg közoktatásügyi minisztert nevezte ki. Az elnök bátor és önérzetes elhatározásának, amellyel a lázadóknak Fey által közvetített kívánságát, hogy Rintelent nevezze ki kancellárnak, amely esetben szabad elmenetelt biztosítanak az elfogottaknak, visszautasította, köszönhető valószínűleg, hogy Ausztria a július 25-i eseményeknek még súlyosabb katasztrofális következményeitől megmenekült. A megegyezés szabad elmenetelt biztosított a lázadóknak a német határig, azzal a feltétellel, hogy a német kormány hajlandó legyen átvenni őket és hogy lázadásuknak halálos áldozata ne lett legyen. Az osztrák kormány azonban végül azzal az indokolással, hogy a kancellár áldozatul esett a támadásnak, megsemmisítette az adott *salvus conductum* és elfogta a lázadókat. Dollfuss gyilkosait pedig és egyes fő vezetőket a puccsot követő két héten belül kivégeztette. A lázadók ugyan a vallatásnál azt állították, hogy amikor a *salvus conductum* tárgyalás folyt, a kormány már tudomással bírt Dollfuss haláláról, de úgy látszik, ez a kérdés is az örökre fel nem derítettek közé fog tartozni.

Közben a szabadlábbon levő kormány Rintelen római követet, aki néhány nappal előbb érkezett Bécsbe, szállásáról a hadügyminisztériumba kérte, azután ideiglenes letartóztatásba helyezte, minthogy szerepe gyanúsnak látszott. Rintelen szerepe, akinek nemzeti szocialista összeköttetései évek óta ismeretesek s akit a Németországgal való kibékülés kancellárjának tartottak, tényleg további felderítésre szorul. Nem titok, hogy Dollfuss a múlt év októberében azért küldte Rómába követnek a számára kényelmetlenül gyanús stájer tartományi főnököt, mert ezt a nagyhatalmú és befolyásos politikust távol akarta tartani az országtól és azt remélte, hogy a római környezet befolyása meg fogja változtatni politikai gondolkodását. Rintelen a hadügyminisztériumban számára kijelölt szobájában öngyilkosságot követett el, mellbelötte magát, de minthogy életben maradt, valószínűleg módjában lesz szerepét akár katonai, akár speciális törvényszék előtt tisztázni.

25-én estére tehát a rend Bécsben ismét helyreállott, a lázadók zár alá kerültek, a kormány a keresztényszocialista párt egyik vezérférfiának vezetése alatt ismét működött. Veszedelem nemzetközi komplikációk formájában fenyegette nemcsak Ausztriát, hanem egész Európát. Dollfuss megöletése két nappal azelőtt, hogy a Dúcét meglátogatta volna, Olaszország miniszterelnökét nemcsak mint kormányférfit, hanem személyileg is igen közelről érintette. Az a veszély pedig, amelyet a nemzeti szocialista lázadás vidéki akciói rejtettek magukban, még sokkal súlyosabbá tette a politikai komplikációt. Néhány napig félonak látszott, hogy az osztrák fegyveres erő nem lesz elegendő a majdnem egész Karintiára kiterjedő fegyveres lázadás leverésére. Németország állásfoglalása, a németországi osztrák légió és a német sajtó viselkedése bizonytalanak látszott. A birodalmi kormány ugyan teljesen korrektül viselkedett, hiszen Hindenburg elnök az osztrák szövetségi elnöknek, a német külügyminiszter pedig a kormány új fejének rögtön táviratilag fejezte ki részvétét. A bécsi német követet pedig kor-

mánya, azért mert felhatalmazás nélkül közvetített az osztrák lázadók és az osztrák kormány között, még aznap visszahívta. (A diplomácia történetében nem ismerünk precedenst arra, hogy egy diplomata valaha is ennyire elfeledkezett volna magáról és elvesztette volna józan ítéletét arról, mit tehet, mit nem.) Egyes hírek viszont úgy szóltak, hogy az osztrák légió a bajor határon gyülekezik s betörésre készen áll. Kétségtelen az is, hogy a müncheni rádió, továbbá némely német birodalmi lapok viselkedése a puccs órájában nem volt teljesen mentes — legalább is a tapintatlanságtól. Az Ausztriával szomszédos államoknak tehát el kellett készülniük arra, hogy esetleg hosszabb belső harcok fognak dúlni határaik közvetlen közelében. Az első állam, mely erre megadta a megfelelő választ, Olaszország volt. Mussolini parancsára, már csütörtökön, 26-án 4 hadosztály indult az olasz-osztrák határra. Ennek az intézkedésnek a hatása különböző volt az egyes szomszédos országokban. A jelek szerint rokonszenvével legközelebb állott a nemzeti szocialista puccshoz Jugoszlávia. A belgrádi kormányt Párizsból gyanúsították meg azzal, hogy a kárintiai felkelőket fegyverrel látja el és egyáltalában nem zárkózik el azzal a merevséggel az Anschluss elől, amely a francia kormány egy szövetségeséhez illenék. Mindenesetre Belgrád elég harciasnak mutatkozott a fegyveres beavatkozás esetére: Csehszlovákia is tett katonai intézkedéseket az osztrák határon.

Magyarország helyzete különösen nem volt könnyű ezekkel az eseményekkel szemben. Olaszországhoz a legszorosabb baráti viszony fűzi, amelynek fenntartását érzelme és értelme egyaránt kívánják és parancsolólag előírják. A Mussolini-Dollfuss-Gömbös római találkozásával megpecsételt hármas baráti egyezmény egész politikai elgondolásának alapvető tétele. Az együttműködés az osztrák kormánnyal Dollfuss kancellár politikájának szellemében szintén olyan rekvizituma a magyar külpolitikának, amely egyaránt alapszik a magyar közvélemény érzelmein és Magyarország helyesen felfogott politikai érdekein. Egyet azonban nem szabad elfelejtenünk s ez az, hogy a békeszerződések maguk sok tekintetben sorsközösséget, legalább is célközösséget teremtettek a Német Birodalom és Magyarország között. Szem előtt kell tartanunk azt is, hogy a Német Birodalom sorsa determinálja Közép-Európa sorsát és kialakulását, minthogy Európa e részének egyik legsúlyosabb faktora. A magyar külpolitika számításaiból nem szabad kihagyni azt a körülményt sem, hogy a hitleri Németország, legalább is gazdasági téren, nagy megértést tanúsított Magyarország iránt és következetes engedményekkel igyekezett a magyar-német áruforgalmat számunkra kedvezően befolyásolni. Az adott körülmények között Magyarország politikája tehát nem lehetett más, mint a legnagyobb határozottsággal kitartani a római protokoll alapelvei mellett, nem ingadozó hűséget mutatni úgy Olaszország, mint a súlyos helyzetben levő Ausztria iránt, de sem hangban, sem gesztusban vagy tettben semmiféle barátságtalan cselekedetre nem ragadtatni magunkat Németországgal szemben.

A birodalmi kormány a bécsi követ visszahívásával egyidejűen még egy további lépéssel is kifejezésre juttatta, milyen mértékben óhajta most már a normális jószomszédi viszonyt helyreállítani a szomszédos németnyelvű állammal. Hitler kancellár egy július 27-én nyilvánosságra hozott levélben felkérte Papén alkancellárt, tehát a német közélet egyik legsúlyosabb egyéniségét, hogy vállalja a birodalom bécsi képviselőjét és közölte vele, hogy az elnök hozzájárult bécsi követi kinevezéséhez. Ez határozottan barátságos gesztus volt, annak ellenére, hogy két körülmény mégsem tette zavaratalanul kellemessé ezt a kinevezést Ausztria számára. Az egyik körülmény az a tény, hogy a nemzetközi diplomáciai szokásoktól kissé brüszk eltéréssel a birodalmi kormány Papent követté nevezte ki s ezt nyilvánosságra is

hozta, még mielőtt az osztrák kormány előzetes hozzájárulását a kinevezéshez megszerezte volna. A követfogadás joga minden kormány szuverén tényelhatározása és a kormányok bármilyen indokolással kijelenthetik, hogy valamely követi kinevezés nem kellemes számukra. Ezért szokták a kinevezéseket mindaddig titokban tartani, amíg az előzetes puhatolózás után az agrément meg nem jött. A másik körülmény pedig az a tény, hogy, Hitler levele szerint Papén bécsi missziójában nem a külügyi hivatalnak, hanem neki személyesen lesz alávetve. Ettől a kis zavartól eltekintve, egy percig sem látszott kétségesnek az, hogy az osztrák kormány nem fogja Papén visszautasításával véglegesen törésre vinni a dolgot, hanem előzetes tárgyalás után megadja a hozzájárulást az alkancellár bécsi kinevezéséhez. Az időközben — július 30-án, Dollfuss temetése után — megalakult Schuschnigg-kormány augusztus 7-én meg is adta az agrément-t és a birodalom új bécsi követe, akit a rokonszenv, ellenszenv és gyanakvás jeleivel fogadtak Bécsben, 16-án át is nyújtotta megbízólevelét a szövetségi elnöknek.

Az új osztrák kormány ismét a keresztényszocialisták és a Heimwehr közötti egyensúlyon épült fel, amelyben a keresztényszocialisták bizonyultak politikailag erősebbeknek, megtartva a kormány vezetését, míg a közbiztonság legfőbb ellenőrzése a két Heimwehr-vezér: Starhemberg alkancellár és Fey kormánybiztos kezében maradt. A kormányzás alapelvei és alap gondolata továbbra is a meggyilkolt kancellár koncepciójával azonosak maradnak. Talán a belpolitikában lesz valamelyes változás, mert lehetséges, hogy a Schuschnigg-kormány aktívabban fogja keresni a szocialistákkal való kibékülést. Hiszen a nemzeti szocialistákkal való teljes megbékülés, akármilyen kerülő úton történék is, végeredményben egy vagy két nemzeti szocialista miniszternek a felvételét jelentené, ami pedig előbb vagy utóbb azokhoz a nemzetközi bonyodalmakhoz vezetne, amelyekről éppen hogy megmenekült Ausztria. Ma már nem kétséges senki előtt sem, hogy a Hitler-kormány nem fogja az Anschlusst erőszakolni, sőt minden erejével azon lesz, hogy az anchlussista mozgalmat letörje. Ennek bizonyítékaként — bár az osztrák kormány a Papennek megadott agrément-t, nagyon bölcsen, nem tette függővé előzetes politikai feltételektől — a birodalmi kormány az osztrák nemzeti szocialista párt müncheni direktóriumát feloszlatta, a veszedelmesebb agitátorokat, mint Habichtot és Frauenfeldet állásukból elmozdította, az osztrák légiót Dél-Bajorországból Észak-Bajorországba helyezte át és feloszlátására is megteremtette a kezdeményeket. Annak a politikai békének az útjai tehát, amelynek, ha az ezekben az intézkedésekben jelentkező szellem és politikai bölcsesség vezette volna a birodalmat másfél évvel ezelőtt, már akkor meg kellett volna vetni az alapjait, most egyengetve látszanak. Hogy létre lehet-e ezt tényleg hozni, és lehet-e az osztrák kérdést az ellentétes érdekek labirintusából kiemelve megoldani, ez ma még olyan kérdésnek látszik, amelyre, prófétai képesség nélkül, senki sem adhat komoly választ. Kérdéses az is, vajjon szó lehet-e Ausztriában egy népszavazásról, amely, ha a szocialistákkal valamilyen megegyezés létrejöhet, a mai kormányzat bizonyos mértékig megerősítené. Schuschnigg kancellár egyik nyilatkozatában ilyen szavazásra tett célzást: nagyon kétséges azonban, hogy kormányzati programmá válhatik-e ez a ma még kockázatosnak látszó elgondolás.

Külpolitikailag az osztrák-magyar viszony érzelmi és értelmi megerősítéséhez egészen rendkívüli mértékben járult hozzá a kancellár-közoktatásügyi miniszter ama szerencsés és tapintatos elgondolásával, hogy első látogatása Szegedre, az Ember Tragédiája szabadtéri előadására vezette a magyar zseni — a magyar írói és a magyar rendezői zseni — ünneplésére. A Burgtheateri előadás után Ausztria kancellárjának — akinek a cseleke-

deteire a nyugati művelt világ politikai okokból figyel — e gesztusa egészen különös mértékben hívta fel a figyelmet Madách Imre nagy alkotására. Schuschnigg kancellárnak Gömbös miniszterelnökkel folytatott budapesti tanácskozásai rövid idő alatt arra a megnyugtató megállapításra vezettek, hogy az osztrák és magyar politika továbbra is párhuzamosan fut és Dollfuss szellemében fejlődik.

Schuschnigg kancellár ugyan legitimista hírében áll, de úgy látszik, túlságosan okos és világosfejű ember arra, hogy — éppen, mert jó legitimista és nem kalandorpolitikus — ezt az elgondolást egy korai vagy nem időszerű politikai kísérlettel végleges sírjába fektesse. A legitim megoldás kierőszakolására vagy diplomáciai sikerére a mai körülmények között, a mai Európában semmi kilátás nincs. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ezt a különösen tiszta magyar alkotmányjogi szempontból, de politikailag is értékes elgondolást szabad legyen akár Magyarországnak, akár Ausztriának végleg elejtenie.

Schuschnigg kancellárnak Mussolinival folytatott firenzei megbeszélése megnyugtatóan pecsételte meg a nagy olasz birodalom és a kicsiny, de önérzetes és függetlenségéért küzdő Ausztria viszonyát. A kiadott kommunikéből nyilvánvaló, hogy az államférfiak—valószínűleg a párizsi és londoni kormányokkal egyetértésben — keresik a módját annak, hogy lehetne Ausztria függetlenségét minden megtámadtatás ellen intézményesen biztosítani. Ezenkívül konstatálhatták a római protokollumok megnyugtató működését és azt, hogy érdemes azok hatáskörét kiépíteni. Hogy vájjon ez azt jelenti-e, amit egyes kommentárok hozzáfűznek: új államok csatlakozását, az nyilván attól függ» vájjon a csatlakozó államokban megvan-e az elhatározás, hogy beilleszkedjenek azokba a keretekbe, melyeket a protokollok előírnak és elfogadják-e a „reális feltételeket“, amelyektől a római jegyzőkönyvek aláírói a további csatlakozást függővé tették.

ALIG EGY HÉTTEL Ausztria kancellárjának tragikus halála után a német birodalom elvesztette elnökét, azt a nagy egyéniséget, aki 20 éven át a németység legtündöklőbb reprezentánsának, legnagyobb hadvezérének és államférfiának bizonyult. Hindenburg tábornagynak, a németység nagy jellemtulajdonságai e tökéletes megtestesítőjének 1934 augusztus 2-án — 87. évében — végelgyengülésben bekövetkezett halála nemcsak az egész német népet borította gyászba, hanem bebizonyította, hogy az emberileg nagy egyéniség feletti gyászában az egész művelt világ osztozkodik. Ha visszaemlékezünk azokra a támadásokra, amelyekben az agg tábornagy mindig egyenlően tiszteletreméltó, higgadt és bölcs egyéniségét a volt szövetségesek — elsősorban Franciaország — lapjainak kórusa részesítette, amikor először jelölték a birodalmi elnökségre, és ezeket összehasonlítjuk a most elhangzott tiszteletnyilatkozatokkal, ezen a különbségen lemérhetjük a politikai előítéletnek, a rosszindulatnak és együgyűségnek azt a fokát, amellyel Németország volt ellenfeleinek egyike-másika 15 éven át állandóan hamisan, megértés nélkül kezelte a német nép és a Német Birodalom ügyeit.

A nagy Reichspräsident halála felvetette az utódlás kérdését, ennek minden súlyos politikai konzekvenciájával. A ma még formailag érvényben levő weimari alkotmánynak két évvel ezelőtt novelláris úton létrejött egyik szakasza a Reichspräsident halála vagy akadályoztatása esetére az elnökséget ideiglenesen a birodalmi törvényszék elnökére ruházta. Ezt a javaslatot annak idején a nemzeti szocialisták terjesztették be, de ma, amióta hatalomra jutottak, már nem felelt meg elgondolásuknak. Minden jel arra mutatott, hogy Hitler maga fog a birodalmi elnök helyére lépni és hogy átalakítja az alkotmányt a Washington-féle alkotmányok mintájára. Tekintettel azonban

arra, hogy a birodalomban a nemzeti szocialista vezér legfőbb elhatározásának semmiféle korlátja nincs, — nem úgy, mint az Egyesült Államokban, ahol a kongresszus az elnök hatalmát igen hatásosan tudja korlátozni — a Hitler által választott megoldás, amely az elnöki hatalmat őrá, a kancellárra ruhazza, sokkal jelentékenyebb hatalomösszesítést jelent, mint amilyen a Washington-féle elnöki hatalom. Sőt hozzáfűzhetjük, hogy a római cészárok óta nem igen volt uralkodó vagy államférfi kezében egy ország, egy nagy birodalom felett rendelkező oly hatalom egyesítve, mint amellyel ma Hitler Adolf, a Reichsführer, Reichskanzler rendelkezik. Belső, szinte vallásos meggyőződése szerint csakis a német nép javára fogja gyakorolni ezt a lenyűgöző felelősségű óriási hatalmat. De a kancellár maga is érezte annak szükségét, hogy a kormány e rendeletével végbement alkotmányváltozást a német nép szavazata alá bocsássa és ezért augusztus 19-ére népszavazást rendeltek el afelett, vajjon a választók helyeslik-e a törvényt, azt, amellyel a kancellári és az elnöki hatalom Hitler kezében egyesítettett — igen vagy nem? A szavazás eredménye percig sem volt kétséges. Hitlernek ma is olyan szuggesztív hatalma van a német nép tömegeire, amely benne látja megmentőjét, hogy ezt megingatni semmiféle belső politikai krízis, még a Röhm-puccs és annak leverése sem bírta. A nagy propaganda ellenére a szavazásnál a törvényjavaslat nem kapott ugyan több „igent“, mint a múlt novemberi szavazásnál, amikor az a kérdés került eldöntésre a választók előtt, hogy helyeslik-e a birodalom kilépését a Népszövetségből, a küzdelmet a birodalom egyenjogúságáért. Nyilvánvaló, hogy emellett a német nép létérdekét érintő és érzelmileg a németiségre nagy hatást tevő elhatározás mellett sokkal nagyobb tömegnek kellett megnyilatkoznia, mint a mellett az alkotmányjogi kérdés mellett, helyeslik-e a két legmagasabb közjogi pozíciónak egy kézben való egyesítését. A 45,900.000 választó közül tényleg nem 40 millió felelt igennel, mint novemberben, hanem csupán 38,200.000. A leszavazott 43 és fél millió közül kb. 4 és egynegyed millió nemmel felelt, közel 900.000 szavazat pedig érvénytelen volt. Arányszámokban kifejezve, az összes szavazásra jogosultak 84.3%-a szavazott igennel, a többi 15.7% vagy tartózkodott a szavazástól vagy nemmel szavazott vagy érvénytelen szavazatot adott le. Ez határozott oppozíciót jelent, de nem olyat, amely azt mutatná, hogy a német nép egysége ne lenne teljesen Hitler mellett. A birodalom népe bízik benne és tőle várja a folyton tornyosuló gazdasági nehézségek leküzdését, a birodalom kiemelését mai aggasztó izoláltságából és végül politikai és katonai egyenjogúságának megszerzését. Aziránt sincs semmi kétség, hogy a kancellár maga az ihletett ember önbizalmával hisz missziója teljes sikerében. A következő tél, amely a csökkenő export mellett mindig nehezebbé teszi a szükséges nyersanyagok beszerzését és amely egy sorozat politikai problémát is fel fog vetni, valószínűleg választ ad a Német Birodalom sorsára nézve és determinálni fogja a birodalom helyét a legközelebbi jövőben.

OTTLIK GYÖRGY

ROMÁNIA ÉS A KÖZPONTI HATALMAK I. KÁROLY HALÁLÁIG

II. AZ 1914 AUGUSZTUS 3-1 KORONATANÁCS

JÚNIUS 28-AN LŐTTÉK LE a trónörökös párt Szarajevóban. Az első benyomás, amit Bukarestben a merénylet okozott, részvét volt és megdöbbenés. Ferenc Ferdinánd népszerű volt Romániában; mikor 1909-ben feleségével Szinajában volt, a román királyi család sok tisztelettel és az összesereglett erdélyi és regáti románság nagy lelkesedéssel fogadta. A világháborút megelőző években a románok még nem várták az osztrák-magyar monarchia közeli felbomlását, aspirációik egyelőre egy federalizált osztrák egyesült államok létrejöttének reménységében merültek ki, radikálisabb lehetőségre, Nagyrománia megvalósulására nem mertek gondolni. A federális osztrák állam elméleti megalapítója az erdélyi Popovici Aurél, szószólója a szintén erdélyi Vajda Sándor volt, megteremtését pedig Ferenc Ferdinándtól várták. Csak egy páran voltak, regátiak, Brátianu, Take Ionescu, Iorga, akik Ferenc Ferdinánd federalizmusában sem bíztak s az irredenta Nagyrománia eszméjét egy pillanatra sem adták fel.¹

Mindenesetre a tragédia első pillanatában a románság túlnyomó része úgy érezte, hogy nagy reménysége foszlott széjjel és önző gyászba borulva siratta az osztrák és a magyar trónok örökösét. Gyászba borult az uralkodócsalád is, „az aggodalom közös érzése összetartotta tagjait, mint állatokat a közelgő vihar érzése“, írta e napokról Mária királyné. Különösen az öreg uralkodó, túl a hetvenen, törekény testtel, viaszszínű arccal, kereste emberek társaságát, mialatt kínzó és folyton fogyó reménységgel várta az események fejlődését.

A BUKARESTI BÉKE elrontotta a helyzetet a Balkánon. Az 1912—13-iki háborúból az osztrák-magyar monarchiától irredenta területeket követelő két állam, Románia és Szerbia, területben és önérzetben megnagyobbodva került ki s a bolgár—román viszony a dobudzsai kompenzáció folytán teljesen megromlott. A román balkáni politika alapját a bukaresti béke változtathatlansága, a bolgár politikáét a béke revíziója képezte. E törekvések automatikusan sodorták Romániát a szerb barátság felé s távolították el, karöltve a folyton gyarapodó erdélyi irredentizmussal, Ausztria-Magyarországtól, ami a hármasszövetséggel való szakítást jelentette, úgyhogy — írta a bécsi külügyminisztériumnak a szarajevói merénylettel egyidőben Berlinbe

¹ I. Russu Abradeanu: *Indragojtirea unui Habsburg de o frumoasă Română din Ardeal*. 163—171. lapokon.

küldött memoranduma — már kétséges volt, hogy egy európai összekötés esetén meme-e Carol király és kormánya a monarchia oldalára állani? A memorandumot a gyilkosság hatása alatt Ferenc József sajátkezű levelének kíséretében küldte el Vilmos császárnak s ebben ezt írta a szövetséges Romániáról:

A szerb oldalról jövő pánszláv veszedelmet növeli az a körülmény, hogy szövetségi viszonya ellenére Románia szoros barátságot tart fenn Szerbiával és benn az országban egy éppen olyan gyűlölködő agitációt tűr el a monarchiával szemben, mint Szerbia.

Az uralkodó (Ferenc József) nem akar egy olyan régi barátnak, mint Carol király, a hűségében és jó szándékában kételkedni, de az utolsó hónapokban ő maga mondta több ízben a monarchia bukaresti követének, hogy tekintve a közvélemény Német- és Ausztria-Magyarország-ellenes hangulatát, nem hiszi, hogy szövetségi kötelezettségének eleget tudna tenni.

A külügyminisztérium nézete szerint a román politika irányváltásával szemben nem marad más hátra, mint közeledés Bulgáriához, ami természetesen ismét káros befolyással lesz a román viszonyra.

Ilyen volt a román helyzet, mikor július 23-án a monarchia átnyújtotta Belgrádban az ultimátumot. A politikai világ képe egy csapásra megváltozott Bukarestben; a közömbösséget, ami a szarajevói eset iránt közvetlenül érzett részvétet követte, mérhetetlen felháborodás váltotta fel. „L’Autriche est devenue föllé“, Ausztria megbolondult I.A. háború réme egyszerre határozott irányba terelte a román közvéleményt. Az emberek észrevették, hogy a román ideál megvalósítása másképp is történhetik, mint békés úton, államjogi átalakulással, federális Ausztria útján: nem békés eszközökkel, hanem háború útján és nem a monarchia oldalán, hanem a monarchia ellenére.

De a hivatalos politika útja nem volt ilyen durván egyszerű: a román politika egy csaknem megoldhatatlannak látszó paradox előtt állt; a román irredentának igénye volt „úgy a Kárpátokon túl, mint a Pruth másik partján: az első konfliktust jelentett az osztrák-magyar monarchiával, a másik Oroszországgal“. A román „igények“ kielégítése konfliktust jelentett mindkét hadviselő féllel, az egész világgal. S ezt a politikai szétszóródottságot fokozta a nemzeti vonzalom szakadozottsága. „Mi mind szeretjük Franciaországot és mind félünk Oroszországtól“, — magyarázta Marghiloman a bukaresti szerb követnek — „a legjobb viszonyban vagyunk Németországgal és állandó krízisben Ausztriával“. „Je suis germanophile, mais j’adore la France“, németbarát vagyok, de imádom Franciaországot, mondta egy másik román politikus a bukaresti francia követnek, Saint Aulaire-nak, s ezek a vegyes érzelmek hol russo-, hol austrofobiában jelentkeztek. Amíg az orosz terjeszkedés volt imminens a Balkánon, a románok tőlük féltek és háttérbe szorult az osztrák, jobban mondvá magyar-gyűlölet; de amilyen mértékben halványult a berlini kongresszus emléke és enyhült az orosz nyomás a keleti határon, olyan mértékben gyarapodott a magyarországi románok elnyomását hangoztató irredentizmus és nőtt a monarchia elleni hangulat.

A háború kitörésének pillanatában az egész román közélet az erdélyi irredentizmus és a legyőzött bolgártól való rettegetés hatása alatt állt, az egész románság osztrák-, magyar- és bolgárellenes volt.

Egyedül Carol király állt és tartott ki megalkuvás nélkül a központi hatalmak mellett. „Amíg én uralkodom, addig kizárt dolog, hogy Románia fegyvert fogjon Ausztria ellen“ — mondta Waldhausennek, a bukaresti német követnek. De azért őt se a román politika céljai, hanem német becsületérzése vezette.

Az ősz uralkodón kívül őszintén mellette csak az öreg Carp Péter tartott volt ki, meggyőződéses németbarát, aki ifjúkorában rajnai egyetemeken vált a német kultúra rendíthetetlen hívévé.

Valamennyire Marghiloman is a központi hatalmak barátjának számított: ő volt a germanofilek „legpárizsiasabb“ képviselője. De ő már csak azért nem akart már most a központi hatalmak ellen fordulni, mert „még nem tartotta az erdélyi kérdést elég érettnek, hogy miatta mindent kockára lehessen tenni. Még húsz év kell“, — mondta Carol királynak — „hogy a dolog megérjék, mikor a monarchia Magyarország miatt szétesik“. S az uralkodó helybenhagyta.¹

A többi, kezdve a miniszterelnökön, Bratianun, végig a véreszájú antantbarát, háborúspárti Filipescuig, mindenki osztrákellenes volt, csak politikai ravaszságuk mértékében különböztek, hogy vajjon egyelőre ideiglenes semlegességet mondjanak-e ki; most, azonnal, vagy később támadják-e meg a monarchiát, vagy ha győznének a központi hatalmak, hogyan állhatnának akkor mégis a győztes oldalára?

Az uralkodó előtt a maga teljességében állt a helyzet nehézsége.

Pár nappal az augusztus harmadiki döntő koronatanács előtt audiencián fogadta Marghilomant s megmutatva neki Vilmos császár és a cár sürgönyeit, melyekben mindkettő „régii barátságukra“ hivatkozva szólította fel, hogy mellette lépjen a háborúba, mérlegelte a király a lehetőségeket:

1. a közvélemény és a hadsereg osztrákellenes;
2. ha Ausztria mellé áll Románia, Oroszország a maga oldalára billenti Bulgáriát s Románia két ellenség közé szorul, elvágják a tengertől;
3. Ausztria ellen küzdeni: tiltja a becsület; ott van a hármaszövetséggel való szerződés.

Valami olyan gondolattal halasztotta el a király az állásfoglalást, hogy meglehet várni Olaszország döntését.⁸

Így érkezett el augusztus 3-ika, „journée decisive pour la Roumanie“.

AUGUSZTUS 3-ÁN DÉLUTÁN 5 órakor ült össze a koronatanács a szinajai Peles-kastély zenetermében. A hosszú, hivatalosan zöld asztal közepén vörös marokkóba és zöld bőrbe kötve heverték a „híres és miszteriózus“ államszerződések példányai.⁸

¹ Marghiloman: Note politice, I. 227.

² U. o. 226—228.

³ A koronatanács lefolyásáról nem vezettek jegyzőkönyvet, de jelenvoltak feljegyzései láttak napvilágot az utóbbi időben, melyekből a tanácskozás külsőségei és lefolyása összeállítható.

A. Marghiloman: Note politice, I. 230. és köv. 1. — I. G. Dúca: Consiliul de coroană dela Sinaia din 3 august 1914. — P. Lindenberg: König Karl von Rumänien. II. 306. — Georges Fotino: La neutralité roumaine, une scéance historique au conseU de la couronne. „Revue des deux Mondes“ 1930 augusztus 1. 529. lap. — N. Poliziu-Micsunesti: Consiliile de coroană din 1914 și 1916. „Adeverul“ 1933 január 10.

Carol király Ferdinánd trónörökös kíséretében sötét, tábornoki kis uniformisban jött az összegyűlt államférfiak közé: ott voltak az akkor liberális Brătianu-kormány összes tagjai: a miniszterelnök, Ionéi Brătianu, Porumbaru, Costinescu, Mortun, Radovici, Constantinescu, Anghelescu, Antonescu és Dúca s a kamara elnöke, Ferechide; ott volt két életben lévő volt miniszterelnök, Theodor Rosetti és Petre Carp; a konzervatív párt vezetői, Marghiloman, Lahovary és Gradişteanu és a konzervatív-demokrata párt tagjai közül Take Ionescu, Dissescu és Cantacuzino-Pascanu. Az uralkodó jobb- és baloldalán ült a két volt miniszterelnök, szemben vele a trónörökös, mellette egyik oldalon Brătianu, másikon Marghiloman; a többiek az asztal körül szerteszéjjel.

Temetői csend lett, amint az uralkodó belépett — írja Dúca, a nemrég leölt miniszterelnök. — Az volt az érzésünk, hogy valami hatalmas súly nehezedik reánk és nyom le. A hozandó határozatok súlya magától értetődő izgalmat és leírhatatlan ünnepélyességet kölcsönzött a pillanatnak. Pár szótlán pillantást váltottunk egymással az asztalon keresztül s azután a király megtörte a csendet. Izgatott volt és nem leplezhető erőfeszítésébe került, hogy nagy lelki felindultságát el ne árulja.

Románul kezdett beszélni; kérte, hogy tekintve a kérdés rendkívüli fontosságát, mely felől a nemzet nevében döntenünk kell és mivel gondolatait pontosan akarja kifejezni, franciául szólhasson, jegyzetből olvashassa és a tanács tagjai is franciául szóljanak hozzá.

A román nép jövőjére oly fontos koronatanács tárgyalása tehát egy idegen nyelven folyt le.

Az uralkodó széttárta írásait és reszkető hangon egy aránylag rövid memorandumot olvasott fel:

„Az európai háború kitört s e veszélyes helyzetben szükségesnek tartom, hogy országom államférfiaival, akik hosszú uralkodásom ideje alatt oldalamon álltak, tanácskozást tartsak és e súlyos pillanatban meghallgassam véleményüket. Hazaszeretettükre és jóérzésükre appellálok, hogy könnyítsék meg nehéz feladatomat és a rettenetes felelősség elviselését, mely engem és az egész országot egy olyan döntés elé állít, melytől Románia egész jövője függ. Érzelmi politikának nincs helye egy olyan órában, melyben egész Európa sorsa forog kockán s amelynek keretében Románia magatartása, hála okos külpolitikájának, fontos tényezőt képez. Az okosság nagy erény, de nem szabad túlzásba vinni. El kell, hogy határozzuk, hogy melyik úton haladjunk.

Elsősorban szóba jöhet az ország semlegessége.

De a történelem tanúsítja, hogy azok az államok, melyek egy általános összecsapás alkalmával semlegesek maradtak, második helyre kerülnek és a békekötés alkalmával nem részesülnek figyelemben. Románia nem érdemel ilyen megaláztatást.

A másik lehetőség, hogy egyik vagy másik hadviselő fél oldalára álljunk.

Kétkedem, hogy az ország hangulata olyan volna, hogy Oroszországhoz csatlakozzunk.

Tehát csak az a lehetőség marad, hogy a hármasszövetséghez kössük magunkat.

A hármasszövetség olyan hatalmas katonai erők felett rendelkezik, hogy nem kétséges, hogy a háborúból győztesen fog kikerülni. Románia politikája harminc év óta e szövetség politikájához irányul, azóta köt minket formális kötelezettség hozzá. Az egész országra nézve becsület kérdése, hogy tiszteletben tartsuk az adott szót, csak ezen feltétel alatt számíthatunk az irántunk barátságos hatalmakra. A közvéle-

ménnyel nem lesz könnyű a nehéz kérdést és a fennálló kötelezettségeket megértetni, annál kevésbé, mert más célok fognak megpróbálkozni, hogy felülkerekedjenek; mindezek ellenére meggyőződésem, hogy eljön a nap, mikor az ország áldani fogja azt a politikát, melynek követésére mi kötelezve vagyunk. Természetesen minden háború a hadseregektől függ, de csaknem bizonyos, hogy mi a győztesek oldalán fogjuk magunkat találni s elhatározásunk megkapja méltó jutalmát.

Életem végén, uralkodásom befejezésekor egy óhajom van: hogy Romániának olyan jövőt biztosítsak, mely a nagyhatalmakkal egy vonalba emeli. A kilátás megvan reá, mert a háború befejezésekor Románia szavának meghallgatása nélkül nem történhetik döntés s ha Isten is úgy akarja, az dicsőségben és meggyarapodva fog történni.“

Az uralkodó befejezte és hosszasan, várakozóan nézett tanácsosaira: sehol egy szó, sehol egy mozdulat. A király Brátianuhoz fordult, de a miniszterelnök azt kívánta, hogy előbb az ellenzék tagjai szóljanak hozzá a kérdéshez.

Az ősz Rosetti szólalt meg:

Kis, fiatal állam vagyunk, tegnap szabadultunk fel a rabságból: ne akarjunk nagypolitikát csinálni. Szerződéseket meg kell tartani, de a hármasszövetségi szerződés nem kötelez a háborúban való részvételre. Annál, hogy a közvélemény ellenére viseljünk háborút, jobb, ha semlegesek maradunk.

A királyra láthatóan kellemetlen benyomást tettek Rosetti szavai, kitől, Carp bizalmas barátjától, elvárta, hogy ne hagyja őt cserben. Rosetti után Carp szólalt fel:

A semlegesség úgy erkölcsi, mint anyagi szempontból lehetetlen. Romániát egy szerződés köti, melynek eleget kell tenni, ha a művelt államok sorában akar maradni. Úgyis hiába jelentjük ki semlegességünket, nem fogjuk tudni fenntartani, előbb vagy utóbb megszáll egyik vagy másik hadviselő fél. A központi hatalmak győzelme pedig biztos.

Egy pillanatnyi szünet után kérdezte:

Mit jelent ez a háború?

A germánság és a szlávság küzdelmét. Az ország érdeke pedig az előbbi győzelme, mert Oroszország győzelme Románia halálát jelenti. Minden habozás nélkül kívánom, hogy üzenjük meg a háborút Oroszországnak.

Beszélnék közvéleményről! Engem a közvélemény nem érdekel. Az államférfi kötelessége nem az, hogy megköttesse magát általa, hanem hogy vezesse azt. A közvélemény tévedhet, a világos ítéletű államférfi a maga útján kell, hogy járjon. A közvélemény még hálás lesz egyszer, hogy nem követtük tévedéseiben.

Carp szenvedélyes felszólalása, mint Dúca írja, erős benyomást keltett, de csakhamar paralizálta Marghiloman hideg, logikus beszéde.

Marghiloman szerint kétségtelen, hogy egy nemzetközi szerződés kötelez, de a jelen esetben az 1883-1 szerződés szerint nem forog fenn Románia számára a casus foederis. Kérésére maga az uralkodó olvasta fel a szerződés idevonatkozó szakaszát és megállapították, hogy Románia nem köteles az intervencióra.

Vizsgálom én is a két lehetőséget — folytatta aztán Marghiloman. Ha Ausztriával megyünk... (a király közbeszólt: Németországgal) az első eredmény az lesz, hogy le kell hogy mondjunk a bukaresti békéről. Belenyugodhatunk, de azzal a tudattal, hogy ez a Bulgáriával való barátságot és megnagyobbodásába való belenyugvást jelenti. Meg-

engedhető eredmény, de növelni fogja a közvélemény előítéleteit. Azután jelenti a román eszme feladását Ausztriában és másutt. Egyetlen kilátás, hogy a győzők oldalán lennénk s ez döntő jelentőségű. Olaszország félreállása ugyan ezt is csökkenti és kétségessé teszi.

Az Oroszország mellé való állás igen nagy erkölcsi kárral jár. Senki sem kívánja s én sem tanácsolom.

Tehát csak a semlegesség marad hátra.

Lehetséges-e?

Oroszország kívánja és respektálni fogja. Nem áll érdekében, hogy a másik oldalra billentsen.

Ausztria? Ausztriának sincs érdekében, hogy elkedvetlenítsen és boldog lehet, hogy rendelkezhetik azokkal a hadtestekkel, melyeket egyébként ellenünk kellene, hogy küldjön.

Megegyezik-e a tisztességgel?

Kétségtelenül. Casus foederis nem létezik. Ha úgy lehetne magyarázni, hogy egy szomszédos állam területén folyó intrikák támadásra adhatnak jogosultságot, akkor egy napon azt mondhatnák, hogy a Liga Culturala feljogosít, hogy megtámadjuk Ausztria-Magyarországot.

Ha Olaszország úgy fogja magyarázni, hogy nincs casus foederis, senki sem fogja megérteni, hogy mi miért magyarázzuk másként.

Lahovary szintén a semlegességet ajánlta. A háborút Ausztria-Magyarország kezdte és célja a bukaresti béke felforgatása. Az eredmény, ha a központi hatalmakat győzelemhez segíti Románia, egy hatalomban megnőtt Magyarország volna, amely még jobban elnyomná a románságot, mellette egy területben gyarapodott Bulgária és egy meggyöngített Szerbia; a keleti határon pedig egy 150 milliós legyőzött Oroszország, ellenségként, melynek egyetlen célja volna Besszarábia visszavétele. A német győzelem se teljesen bizonyos; Olaszország esetleges semlegessége nagyon csökkenteni fogja a központi hatalmak kilátásait.

Carp, ki növekvő izgatottsággal hallgatta Lahovaryt, itt hevesen közbeszólt:

„Az lehetetlen, az utolsó hírek ennek ellenmondanak“, és ismeretes heveségével állította, hogy lehetetlen, hogy Olaszország semleges maradjon: Olaszország eleget fog tenni szerződéses kötelezettségének.

A heves összeszólalkozásnak a király vetett véget, átadva a szót Gradisteanunak, aki teljesen Lahovary szellemében beszélt s a semlegesség mellett foglalt állást.

Habozva és meggyőződés nélkül beszélt Take Ionescu:

Első az ország becsülete, — mondta — de casus foederis esete nem fog fenn. Abban igaza van Carpnak, hogy a háború a német és a szláv világ összecsapása lesz, de nincs igaza abban, hogy ne volnánk kötelesek tekintetbe venni a közvéleményt. Az utolsó időkben Ausztria olyan magatartást tanúsított Romániával szemben, ami lehetetlenné teszi, hogy melléje álljon, — viszont az utolsó harminc év története azt sem engedi meg, hogy Oroszország oldalán legyen.

Románia számára nem lehet más út, mint a semlegesség.

Miután Dissescu és Cantacuzino nem akart beszélni, a kormány nevében Brătianu szólalt fel:

Románia — mondta — nem kötheti sorsát szövetségeseiéhez, akik nem vették a fáradságot, hogy terveikről előzetesen értesítsék, hogy szándékukat közölték volna. Mint szuverén állam nem engedhetjük, hogy így bánjanak velünk. Különben is, Románia nem vehet egy olyan háborúban részt, melynek célja egy kis állam megsemmisítése.

A közvélemény teljesen a háborúban való részvétel ellen van. A közvéleményt teljesen az erdélyi románság sorsa dominálja. A hármasszövetséghez való tartozásnak mindig ez volt a sötét pontja. Az utolsó időkben Ausztria-Magyarországban mind olyan dolgok történtek, melyek megakadályozták a szövetség szellemének érvényesülését. A románság helyzete túl a hegyeken, a romanizmus nemzeti ideálja: olyan kérdések, melyeket egy román kormány sem hagyhat tekinteten kívül.

Ha jelentéktelen kérdésekben figyelmen kívül hagyható is a közvélemény, a nemzeti élet nagy kérdéseiben egy államférfiú sem teheti magát túl a nép akaratán. Mi nem viselhetünk olyan háborút, melyet a nemzeti öntudat nem ért meg és nem helyesel.

Most maradjunk semlegesek: a háború nagyon hosszú lesz; lesz még alkalmunk, hogy beszéljünk.

Még be sem fejezte felszólalását, mikor hevesen közbevágott Carp: „Ez a gyávaság politikája: nincs bátorságuk, hogy viseljék a jelen óra felelősségét, kényelmesebbnek találják, hogy a közvélemény háta mögé bújjanak!“

Brătianu tiltakozott s a két hevesvérű államférfiú között olyan harc indult meg, amilyen ritkán esett meg a világon: összecsapásuk a tanácskozás tetőpontját képezte. „Soha Carp ilyen ékesenszóló nem volt“ — írta Dúca. — „Egy szavával sem értettünk egyet, de bámultuk ennek az aggastyánnak az erejét és ékesenszólását.“

A szóharc közepett nyílt az ajtó s egy lakáj telegrammot adott át a miniszterelnöknek: a hivatalos értesítés volt, hogy Olaszország deklarálta semlegességét. A király egy lemondó mozdulatot tett. Mindenki Carpra nézett, aki pár perccel ezelőtt még konokul állította, hogy Olaszország teljesíteni fogja szövetségesi köteleességét. De Carp rendíthetetlen volt: állította, hogy Németország olasz és román semlegesség ellenére is győzni fog, követelte a központi hatalmak mellett való fegyverfogást: „kész vagyok érette a felelősséget vállalni“.

Felszólalt Ferechide és Costinescu, mindkettő a semlegesség mellett. „De erre már nem volt szükség“, — írta Dúca — „a játszmát már megnyerték azok, akik a semlegesség mellett voltak. Annyi politikai vezér és politikai alakulat közül, amely itt volt képviselve, egy ember maradt Carol király mellett; a sors iróniája folytán éppen az, akivel addig soha sem bírták megérteni egymást: — Carp! Kínos volt a király helyzete s testileg, lelkileg annyira letörtnek látszott, hogy mindnyájan mély részvétet éreztünk iránta.“

Újra megszólalt Carp:

„Sire“, kezdte éles hangon, „konstatálni akarom, hogy az országra nézve e legsúlyosabb pillanatban és egy hosszú nemzeti fejlődést jelentő uralkodás után, Felsőgedet minden párt és minden párt vezére elhagya.“

Ez a rettenetes vád egyszerre új mederbe terelte a tanácskozást. Brătianu élesen tiltakozott: egy meggyőződést, mely a haza legszen-
tebb érdekeinek védelméből fakad, nem lehet a trón iránti illojalitás-
nak magyarázni.

„Drága Carp“, vette át a szót Marghiloman, „azzal, hogy mi tanácsot adtunk öfelségének, nemhogy elhagytuk volna őt, hanem fedezzük a koronát. Amilyen ma a közvélemény hangulata, ha hagynók, hogy az uralkodó hadat üzenjen, a világ azt mondaná, hogy a háború nem a nemzet, hanem a király háborúja. Éppen ez az, amit mi a korona presztízsének érdekében kerülni akarunk.“

A király még egy utolsó kísérlettel akarta tanácsosait a maga igazáról meggyőzni; izgatottan, csaknem reszketve, halk és elhaló hangon így szólt:

„Uraim, én a központi hatalmakhoz érzem kötve magamat; ha önök úgy érzik, hogy Románia máttól fogva más külpolitikát kell, hogy kövessen, én kész vagyok, hogy visszavonuljak“ ... a trónörökösre mutatott... „utódom itt van, csak ...“

Ferdinánd heves kézmozdulattal tiltakozott. Carol körülhordozta szemét a jelenlevőkön, de senki sem szólt egy szót sem, senki sem mozdult, csak az arcok árultak el némi kételkedést. A király megértette, hogy manővere nem sikerült, — írta Dúca.

Megszólalt végre Lahovary:

„Felséged nem veszi észre, hogy Ausztria nem közölve szándékát Romániával, szövetségesével, — Berchtold úgy bánt Felségeddel, mint vazallusával?“

Ez már sok volt, a király elvörösödött és haragtól izzó hangon szólt:

„Lahovary úr, ön nagyon jól tudja, hogy én sohasem túrném el, hogy velem valaki mint vazallusával bánjék.“

„Bine, bine, Sire“, folytatta Lahovary, „de azért mégis úgy van .. és megismételte amit mondott, kissé enyhébben fejezve ki magát.

Lahovary után még csak Morşun szólalt fel, ő egyedül románul. Azután a király bezárta a tanácskozást és mindenkire egyenként feltette a kérdést, hogy a semlegesség mellett vagy ellen van-e?

Carpon kívül mindenki mellette szavazott s Carphoz csatlakozott a király. »Egy ember benyomását keltette, aki nem akarja hinni, amit hall s egy kikerülhetetlen fátum súlyos csapásaitól megtörve mondta el az utolsó szavakat:

„Megállapítom, hogy országom képviselői csaknem egyhangúan a semlegesség mellett foglaltak állást; én, mint alkotmányos uralkodó, alárendelem akaratomat. De félek, hogy az ország tekintélye megcsorbulva kerül ki erről az ülésről s e határozatot Románia meg fogja bánni a jövőben.“

Felállt, Carphoz lépett, kezét szorított és pár szót váltott vele, s távozott: egy megtört, szomorú ember, — írja Mária királyné — „országáért kemény munkában eltöltött hosszú élet után megtagadva népétől“.

Mikor Marghiloman később Carp mellett elhaladt, az odaszólt hozzá:

„A király holnap lemond.“¹

¹ A koronatanács után Bukarestben el volt terjedve a hír, hogy a király le akar mondani. Carp következtetése az uralkodónak utolsó beszélgetésük alkalmával tett egy megjegyzésén alapult.

„Gratulálok“, mondta neki a király, „úgy beszélt, mint államférfiúhoz illik“ és hozzátette „n'importe, cela (a király megnyitó beszéde) sera publié un jour; cela sera mon testament politique.“

„Et lon saura“, felelte Carp, „que le roi a ete abandonné par son peuple.“ (Poliziu-Micjuneşti cikke és Marghiloman emlékirata.)

A KORONATANÁCS HATÁROZATÁT másnap közzétették a hatalmakkal.

Bécsnek és Berlinnek azt izente a kormány, hogy sajnálja, de nem állhat melléjük Románia: casus foederis esete nem forog fenn, mert a monarchia nem közölte előzetesen a belgrádi demarsot. De az orosz határon történendő csapatösszevonások Ausztria-Magyarország előnyére fognak szolgálni, mert a monarchia nem keU, hogy délkeleti határának védelméről gondoskadjék és ennek megfelelően másutt alkalmazhatja a másként ide küldött haderőket.

Berchtold mit tehetett: bonne mine á mauvais jeu. „A két központi hatalom“ — telegrafálta Bukarestbe — „méltányolja a koronatanács határozatát s úgy tekinti, mint a baráti viszony kifejezőjét s a hatalmak továbbra is szövetségesükkül fogják tekinteni Romániát.“

Az oroszokat sem hagyta szó nélkül Brátianu.

Poklewszkit, a bukaresti orosz követet biztosította, hogy a határmenti csapatkoncentráció csak a várakozási álláspont kifejezője s egyáltalán nem irányul Oroszország ellen. Ellenkezőleg: „Románia sohasem fogja elfelejteni a cár őfelségének jóakarató magatartását 1913-ban, s a román kormány különben sem cselekedhetnék az ország közvéleménye ellen.“ Poklewszki örömmel vette tudomásul, hogy Oroszország megmenekült a hadizenettől.

MIKOR A HÁBORÚ KITÖRT, ötvenéves fordulója közeledett annak az időnek, hogy Hohenzollern Károly román földre tette lábát. Egy a nyugati civilizáció kapuján kívül lévő, török szuverénitás alatt álló, fanarióta és bojár uralomhoz szokott országba jött, hogy abból moderm, tisztességesen kormányzott, a tizenkilencedik század demokráciáján felépült államot csináljon. Egyszerű, aszkéta ember volt, egyenes, becsületes, adott szavát tartó férfiú, büszke arra, hogy trónját nem örökbe kapta, hanem mint self-made király ült reá. Munkáját komolyan vette, országból csinálni akart valamit.

De oly környezetbe került, amelyben mindannak az ellentétének volt értéke, ami benne volt: ahol az erős kiszipolyozza a gyengét, a bojár a parasztot, ahol nem volt alkotmány s amikor lett, írott betű maradt; ahol nem köt az adott szó, politikai és erkölcsi élet intrikán és korrupción épül fel, ahol mindenkinek két arca van.

Amit az európai politika segélyével el lehetett érni, azt megcsinálta Carol: a vazallus fejedelemségek helyébe „Romániát“, kivívta fegyverrel függetlenségét, csinált belőle királyságot. De a román népből nem bírt európai nemzetet csinálni. Egyszer ő maga mondta: „a román nép nem tud kormányozni s nem hagyja, hogy mások kormányozzák“. Arra az osztályra gondolt, mely a nép vezetésére volt hivatva s monopolizálta a kormányzatot. Arra „a kultúra, különösen lelki kultúra nélkül való, korrump, megvehető osztályra, mely ellenséges táborokra szakadva, századok gyakorlatában hozzászokott, hogy párhónapi uralom után elkeresse trónjáról uralkodóját; örökös hajszában a hatalom után — hatalom alatt azokat az eszközöket értve, melyeknek segítségével kifoszthatta az államot saját érdekében“.¹

¹ C. Stete: Marele r&sboiu 91 politics Romăniei, 34. lap.

Ebben a román világban magánosán állt Carol, a Hohenzollem. Egyedül egy idegen világban, barátok nélkül. Volt pillanat, mikor oda akarta dobni koronáját hálátlan népének, mely benne is a múlt századok fanariótáját akarta látni. Míg eljött a világháború, hogy a maga élességében megmutassa, hogy király és népe egy fél évszázad alatt különböző világban élt és soha meg nem értette egymást, ötven év után jöttek rá a románok, hogy uralkodójuk nem román, hogy ideál-jaik mások, ötven év után konstatálta keserűen a király: „Egyedül vagyok!“ ötven év kellett, hogy elteljék, hogy nyilvánvalóvá váljék, hogy királyi becsület és román ideál két különböző dolog.

Mária királyné szarkasztikusán írta: „Legenda úgy tudja, hogy Carol királynak megszakadt a szíve. Én nem tudom, hogy szívek tényleg szakadnak-e meg, de bizonyos, hogy tragikus volt, hogy Carol király élete végén szembekerült népével.“

A történelem egyik nagy tragédiája!

Egy ötven éves becsületos uralkodásban megvénült király, aki élete alkonyán zokogva borult íróasztalára s remegő kézzel próbálta letépni nyakáról a „pour le mcúíc.. rendjelét!

Így kezdődött „egy királyi lelkiismeret tragédiája...“

Carol király naplójegyzeteket hagyott maga után s naplójának utolsó lapjain a következők állnak:

Augusztus 4. — Egész Európa fegyverben. .. Bulgária és Törökország a hármasszövetség oldalán. Sazonov Erdélyt ígéri nekünk.

Augusztus 11. — Szép idő van. Brátianu mondja, hogy az egész közvélemény Magyarország ellen van.

Augusztus 17. — Egész nap ágyban, fájdalmaim vannak. Japán megüzente a háborút Németországnak. Mindenütt csak ellenség.

Szeptember 4. — Este tíz órakor Waldhausen Vilmos császár telegrammját hozza: kér, hogy támadjuk meg az oroszokat.

Szeptember 10. — A vélemény itt az, hogy vegyük el Erdélyt és Bukovinát... mindenki Orosz- és Franciaország győzelmében bízik.

Szeptember 11. — Szép idő. Brátianu volt reggelin; ő is, Erdélyt akarja.

Szeptember 21. — Egész nap ágyban; sokat szenvedek. Éjjel-nappal nagy fájdalmaim vannak.

Szeptember 28. — Az összes politikusok Erdélyt akarják. Nagy fájdalmaim vannak.

Szeptember 29. — Homályos nap. Fél 12-kor jön Brátianu. Azt mondja, hogy ura a helyzetnek. Sazonov garantálja orosz győzelem esetén Magyarország román területeit és kész írásban adni. Koronatanács kell, hogy összeüljön; ha biztos a semlegesség fenntartása. Ferenc József érdeklődik egészségem iránt, azt mondja, hogy a helyzet minden reményre feljogosít. Válaszoltam neki, hogy itt nagyon súlyos a helyzet.

Október 5. — Hideg, eső. Fájdalmak, morfium. Czemin aggódik. Az oroszok betörték Magyarországra. Itt háborús a hangulat.

Október 8. — Erősen havaz, minden fehér. Tizenkettőkor Brátianu; csupa intrika.

Október 9. — Havaz ...

Itt megszakad a napló. Október 11-én hajnalban meghalt a király. Három hónappal igen későn.

SZÁSZ ZSOMBOR

MAGYAR SZEMLE

1934 OKTÓBER

XXII. KÖTET 2. (86.) SZÁM

*BETHLEN ISTVÁN GRÓFNAK
HATVANADIK SZÜLETÉSNAPIJÁRA
1934 OKTÓBER 8:
A MAGYAR SZEMLE DOLGOZÓTÁRSAI*

BETHLEN ISTVÁN ERDÉLYISÉGE

Az ERDÉLYI SZÓT itt nemcsak eredethatározó értelemben veszem, hanem politikai alapgondolatot és irányelvet értek alatta. Olyan minőséget, amely egy egész politikai életpályát meghatároz. Divatosan ma transylvanizmusnak neveznék, de ugyanazt mondja ez is, mint amit az „erdélyiség”. Bethlen István erdélyiségéről beszélünk azért, mert ez az erdélyiség Bethlen Istvánra alapvetően jellemző, az erdélyi gondolatra pedig a Bethlen István felfogása iránymutató. Összes nagy politikusaink között jó pár század óta ő a legerdélyibb, s az összes erdélyi politikusok között ismét jó pár század óta ő a legnagyobb.

Bethlen István erdélyiségét három megnyilvánulásban tudom szemléltetni.

Első az, hogy Bethlen István erdélyi ember és nemcsak véletlenül az, hanem szívvel és lélekkel. Az erdélyiség lelki életének, kedélyvilágának legmélyebb rétegeiből ered, ennél fogva jellemének őstényezőit színezi. Ifjúságának minden emléke, családjának minden nagyszerű hagyománya, pályakezdésének minden komoly ígérete, az első csalódása és az első sikere ezzel a világgal függ össze. Lelkében azok a pontok, amelyek leginkább fájnak, azok a húrok, amelyek elszakadtak, azok a sebek, amelyek titkon véreznek, mind az erdélyiséggel vannak kapcsolatban. Erdélynek ő két arcát látta. A századvégi Erdélyt, amelynél verőfényesebb társadalomképet alig találhatott volna a magyar történelemben és az Összeomlás Erdélyét, amelynél sötétebb és szívszaggatóbb képet alig mutat fel a világtörténelem. Aki ezt a két ellentétes világot bejárta, annak a lelkében megmarad valami eltitkolhatatlan mélabú; e mélabúból könnyek szivárognak el nem apadóan és benne elhervadnak a mosolygások.

Azonban ez az érzés nem tisztán hangulati tényező, hanem politikai irányelvvé, alapgondlattá vált Bethlen Istvánnál. Tisza alföldi ember volt és az Alföld hangulata, jelentése, kedélyének legmélyebb rétegeivel szövődött össze és a szenvedélynek legbensőbb

kitöréseit színezte. De az alföldiség nem lett politikai alap gondolatává. Tisza Istvánról nem lehetett azt mondani, hogy a magyar Alföld politikusa volt, mert éppen úgy volt a magyar városé vagy a Bánáté, vagy a Felvidéké. De Bethlen István Erdély politikusa volt és Erdély szemszögéből csinált politikát akkor is, amikor Erdély már nem tartozott a gondjaira bízott magyar nemzethez. Volt abban valami alig elhordozható tragikum, hogy a legerdélyibb lelkű politikus legyen az Erdély nélküli ország gazdája s olyan politikát csináljon, mintha nem is volna Erdély. Ezért volt Bethlen Istvánban mindig ösztönös törekvés, hogy e csonka hazában is Erdély javára csináljon politikát

Bethlen István politikai életművét a magyar nemzet helyreállításának megindítása és előbbrevitele teszi, ő a nagy újrakezdés hőse. Célja az volt, hogy a világháború után egy új Magyarországot alkosson, amely lehetőleg a régi Magyarország folytatása legyen s annak integritását állítsa helyre, ugyanakkor pedig egy más Magyarországot jelentsen. Világos dolog, hogy ezt nem tudta Erdély nélkül elképzelni és mindent, amit a Csonka-Magyarország lábraállítására érdekében tett, úgy tette, hogy azzal Erdély helyreállítását lehetővé tegye. Volt a politikájában valami elhallgatott kritérium, amelyik minden cselekvést abból a szempontból mért meg, hogy jelent-e értéket Erdély szempontjából és ha úgy találta, hogy Erdély helyreállítását hátráltatja, vagy Erdély képét elhomályosítja: rögtön elejtette; ha valamiről azt érezte, hogy Erdélynek hasznára válik, az ottani magyarság sorsát lelkileg vagy erkölcsileg táplálja és előbbre viszi, minden körülmények között végrehajtotta. Tisztán csonkaországi szemmel nézve ezért volt a Bethlen István intézkedésében sok meglepő, érthetetlennek látszó mozzanat, míg azok előtt, akik a magyarság egész életérdekét látták és ebből vizsgálták cselekedeteit: kiderült az ilyen rejtelmes cselekedetek tervszerű és szükséges volta. Bethlen István azért tanúsított tartózkodást egy darabig a Rothermere nevével megindult revíziós mozgalommal szemben, mert nem látta benne tisztán Erdély sorsát. Mihelyt erre a kérdésre ő, — s egyedül csak ő — megtalálta az egyetlen lehetséges feleletet: a revízió hasznosabb és céltudatosabb előmozdítója lett, mint bárki más.

Bethlen István látta tisztán, hogy a legfontosabb magyar életkérdés: kimutatni azt, hogy Európa békéje és a magyar igazság felismerése egyet jelent. Ezt úgy is ki lehet fejezni: meggyőzni Európát, hogy nem csak erkölcsi kötelessége, hanem legnagyobb politikai érdeke a Magyarországgal szemben elkövetett igazságtalanságot jóvátenni. Ezáltal lett a revízió az európai reálpolitikának egyik tengelye s azon mértékben van remény a revíziós mozgalom győzelmére, amily mértékben sikerül ezt a meggyőződést az európai köztudatban meggyökereztetni és állandóvá tenni.

A revíziós politikának sarkpontja azonban az erdélyi kérdés megoldása, mert e nélkül revízió sincs, de magyar megújulás sincs. Ezt ismét Bethlen István állította előtérbe. Nem azért, mert szerette Erdélyt. Ha véletlenül felvidéki vagy bánáti ember lett volna, akkor is ugyanezt mondta volna; mert ez már nem a hangulat, hanem

a felismerés dolga. Az erdélyi medence földrajzi alkatánál fogva a végzet teknője. Magának nem elég, másnak sok. Tragikum a ráutaltság és a fölöslegesség együttese. Csak egy másik, nagyobb medencével ad életegységet, de ebben az egységben már átutalás és megkülönböztetés van. Mégis, annál az egyszerű ténynél fogva, hogy a Délkeleti Kárpátok hegylánca abszolút népválasztó, míg az Erdélyi érchegeység s a Szamos, Kőrös, Maros völgye inkább népkapcsoló, mint elválasztó tényező: az erdélyiség antinómiája az, hogy csak Magyarországgal élhet, de tőle is szükségképpen elkülönözve él. Az erdélyiség tehát sors; azután program; s az a legjobb Program, mely ezt a sorsot — misszióvá emeli.

Így lesz Erdély missziója az, hogy aranyhíd legyen Kelet és Nyugat, két egymásra utalt nép: a magyar és román között. Politikai kapocs két nagy alföld között, — mint ahogy mindig is az volt, amikor — élt. Így keletkezett a Bethlen István ismeretes „transylvanus conceptió“-ja: a három nemzetből összetevődő független békeállamról, Erdélyről.

Ez a felfogás senki mástól nem származhatott, csak erdélyi embertől. Az, hogy ilyen élet volt, az, hogy ilyen élet lehetséges, erdélyi emberre nézve tapasztalás, mindenki másra elmélet vagy feltevés.

Még egy harmadik arca van a Bethlen István erdélyiségének. Erdélyi benne az a szemlélet, hogy ez a terv egyáltalán lehetséges. Lehetséges azért, mert a történelemben erősebb a lélek, mint a természet vagy az anyag. A nemzet mindenekfelett lelki és erkölcsi erő s csak másodsorban fizikai hatalom.

Csak Erdélyből jövő ember vallja azt, hogy azon a csodálatos kis földön három nemzet, három műveltség, három lélek meg tud élni és fel tud virulni úgy, hogy egyik a másikat nem gátolja, nem nyomja el, hanem előreviszi és ihleti. Csak erdélyi ember beszélhet arról, hogy a független Erdély aranyhíd lehetne Nyugat és Kelet között. Ez a kiegyenlítés, kiegyensúlyozás, mint a politikai cselekvés alapvető képlete, egészen erdélyi gondolat és Bethlen István ennek a gondolatnak és ennek a politikai technikának volt nemzedékében — sőt nemzedékek óta — legnagyobb művésze. Engedni az ellenmondásokat és bízni abban, hogy kiegyenlítik egymást; vállalni a kiegyenlítés eredőjét s rábízni az élet kockázatát: ez a transylvanizmus gyökere, amely legtisztábban, leghatalmasabban Bethlen István politikai művében nyilvánul meg.

Erdélyi a Bethlen István politikájában az irracionális elem: az ihletés, a kockázat, a fantázia. Az, ami nem mérhető és nem magyarázható, mert a lelki alkat lényeges és eredeti vonása.

RAVASZ LÁSZLÓ

BETHLEN KÜLPOLITIKÁJA ES KISEBBSÉGI POLITIKÁJA

I.

AMIKOR GRÓF BETHLEN ISTVÁN 1921 április havában kormányát megalakította, Magyarország külpolitikai helyzete a lehető legsivárabb volt. Ellenséges indulatú államoktól bekerítve teljes elszigeteltségben álltunk Európában. Az antant belátásába vetett remények, amelyek különösen a Müllerand-féle kísérőlevél egyik passzusának túloptimista értelmezésén alapultak, végleg füstbe mentek. Be kellett látnunk, hogy az antant-hatalmaktól még hosszú ideig nem remélhetünk semmi jóindulatot: ők bennünk csak a legyőzött ellenséget látták, amelynek óhajai különös figyelembevételre nem tarthatnak igényt. Olaszország akkor még a többi antant-hatalommal teljesen azonos politikát folytatott. Az olasz külügyminisztérium élén Sforza gróf állt, aki a rapalloi szerződésben 1920 novemberében igyekezett a bennünket közelről érdeklő olasz-jugoszláv viszonyt is úgy rendezni, hogy az Adria partján elterülő két antantállamot elválasztó ellentétek ne zavarják az antant szoros együttműködését, sőt Pasic jugoszláv miniszterelnöknek ez alkalommal Rómában tett látogatása alkalmával az olasz-jugoszláv együttérzés lármás tüntetéseiben nyilatkozott meg. Németország akkor a legnagyobb nyomás alatt állt és nem nyújthatott Magyarországnak támaszt. Hisz 1921 januárjában állapította meg az antant Németország reparációs tartozásait 226 milliárd aranymárka értékben és amikor Németország ezt az elviselhetetlen terhet vállalni nem akarta, március 15-én bekövetkezett a Ruhr-vidék megszállása, amely Németországra nézve a háború utáni fejlődés mélypontját jelentette. Míg Magyarország ilyenformán az európai nagyhatalmak sorában sehol támaszt nem találhatott, közvetlen szomszédjai szoros szövetségben egyesültek, amely Magyarországnak minden megmozdulását lehetetlenné tette. 1920 augusztusában Csehszlovákia és Jugoszlávia, 1921 áprilisában Csehszlovákia és Románia között jöttek létre szövetségi szerződések, amelyek megvetették a kisantantnak alapját. Ausztria túlgyenge volt ahhoz, hogy rá támaszkodhattunk volna, de ezenfelül Ausztria törekvései akkor túlnyomóan a német birodalommal való egyesülésre voltak irányítva úgy, hogy nem is nagyon érdeklődött irántunk.

Ebben a helyzetben Magyarország kétféle politika között választhatott: igyekezhetett megtalálni a módot arra, hogy az Ausztria-Magyarországból kiharított területekkel meggyarapodott vagy belőlük alakult szomszédjaival megtalálja a békés együttélés módozatait vagy

pedig elhatározhatta, hogy dacolva az izoláltságából fakadó veszélyekkel kivárja, míg a helyzet úgy alakul, hogy Magyarországnak az új renddel szemben tanúsított elutasító magatartása megértést és a békeszerződés revíziójára vonatkozó kívánsága a külföldi hatalmak körében támaszt fog találni. Választhatott a középeurópai és az európai politika között. Mindegyik mellett lehetett érveket felhozni.

Akik a középeurópai államok összefogása útjainak egyengetését tartották az előnyösebb politikának, azok bizonyos pesszimista alapfelfogásból indultak ki. Árra gondoltak, hogy az elszigetelt, magára maradt, ellenségektől körülvelt és befolyásos baráttal nem bíró Magyarország a legnagyobb veszélyeknek néz elébe, ha nem tud szomszédaival megférti, mert ezek katonai túlsúlyuk segítségével egy adott pillanatban összeroppanthatják Magyarországot, ha ez kellemetlen ellenségként viselkedik. Akik viszont ezt a középeurópai politikát ellenezték, azok bátor optimizmussal abban bizakodtak, hogy Magyarország, ha gerincet mutat és semmi alakban nem nyugszik bele a békeszerződés alapján kialakult állapotokba, előbb vagy utóbb barátokat fog találni azoknál a népeknél, amelyek szintén nincsenek megelégedve a békeszerződésekkel, e barátok segítségével pedig ki fogja várhatni azt az európai helyzetet, amelyben visszaszerezheti régi pozícióját és ha talán nem is régi határait, de mindenesetre lényegesen jobbkat azoknál, amelyek barátságos megegyezések esetében várhatóak voltak. A pesszimistáknak inkább a negatív cél állt szemük előtt: megvédeni az országot azoktól a veszedelmektől, amelyek túlerőben lévő szomszédjai és azok hatalmas barátai részéről érheték, az optimisták pozitív célt tűztek maguk elé: a békerevíziónak kidacolását. Akik a középeurópai államok összefogásának gondolatával foglalkoztak, azok szeme előtt egy olyan Közép-Európa lassú kialakulásának képe lebegett, amely mellett ezek az államok, egymás között kiegyenlítően és összhangba hozván a maguk érdekeit, mint öncélú közösség érvényesülnének az európai politikában. Szerintük ilyen együttműködés hiányában az osztrák-magyar monarchiából alakult államok mindegyikének idegen protektorok befolyása alá kell kerülnie, — az egyiknek francia, a másiknak olasz, a harmadiknak német, a negyediknek talán orosz befolyás alá — ez a helyzet pedig megpecsételné azt a processzust, amely Közép-Európa balkanizálódására vezet és maga után vonná azt a veszélyt, hogy minden, az európai nemzetek közt kitörő konfliktus egyszerűen háborús komplikációkat teremtene, még pedig ráknézve kedvezőtlen körülmények között, Magyarország és szomszédai között is. Ez a helyzet felidézné azt a veszélyt, hogy a középeurópai országokat — így tehát Magyarországot is — tőlük idegen érdekek, az őket pártfogoló nagyhatalmak érdekeiért fogják sorompóba állítani. Azok viszont, akik a középeurópai összefogást ellenezték, végeredményben ugyan szintén a dunamenti államok együttműködésére törekedtek, de azt tartották, hogy erről csak akkor lehet szó, ha előzőleg a békeszerződésnek valamilyen Magyarországra kedvező és azt megerősítő revíziója létrejön. Félték tőle, hogy ha Magyarország és szomszédai között előbb jön létre közeledés, azt a külföldön úgy magyaráznák, mintha Magyarország végleg beletörődött volna a békeszerző-

dés által teremtett helyzetbe és ebben az esetben sehol a külföldön támogatást nem kapnánk igényeink és törekvéseink részére. Ezzel szerintük a magyar külpolitika elterelődnék ama nagy céltól, hogy a trianoni szerződés revízióján keresztül kielégítőbb állapotok teremődjenek, amit pedig elérhetőnek vélték, ha a magyar nemzet híven kitart a „nem, nem, soha“ álláspontja mellett és az új Közép-Európa együttműködésének ezidőszerinti lehetetlenségét minden alkalommal hangoztatja, mert ebben az esetben kialakulhat az a helyzet, amely a velünk szemben álló szomszédállamokat engedékenységre kényszeríti. Magát a revízió gondolatát mindkét koncepció fenntartotta, sőt előtérbe helyezte, de míg az első azt a közvetlenül érdekeltekkel való barátságos megegyezések útján igyekezett elérni, a másik következetes propagandától és megfelelő európai konstellációnak ily módon való kialakulásától várta a revízió gondolatának az érdekelt államokra való reákényszerítését. Az egyik nézet képviselői attól tartottak, hogy a határoknak az a megjavítása, amelyet barátságos megegyezések útján el lehet érni, túlcsekély lesz, semhogy meg lehessen vele elégedni. A másik nézet szószólói attól tartottak, hogy ha barátságos megegyezésekkel nem lehet a határkérdést rendezni, akkor a revízió egyáltalában beláthatlan időig megvalósíthatatlan lesz. Voltak, akik egyes magyar területeknek barátságos egyezmények útján való visszaszerzését azért ellenezték, mert kívánatosnak tartották, hogy maradjon a szomszédállamokban magyar elem a végből, hogy ott fermentumként hasson az idegen állam szétbontásánál. Az ellenkező nézet képviselői viszont attól tartottak, hogy ha a revízió túlságosan kitolódik, a szomszédállamokban élő magyar elemek nagy része közben, elvándorlás vagy asszimilálódás révén, el fog tűnni. A középeurópai politika képviselői erősebbnek tartották az új nemzeti államokat, mint azok, akik az ellenkező politikát hirdették és abban a véleményben voltak, hogy az új államok a lappangó alakban bennük meglévő ellentétes törekvéseknél fogva magukban hordják a gyors felbomlás csiráit. Az ellentét azok között, akik a túlerős ellenféllel megegyezni akartak és azok között, akik a nemzeti intranzigenciát hirdették, némi hasonlóságot mutatott azzal az ellentéttel, amely a világosi fegyverletétel után egyfelől az Ausztriával való kiegyezés hívei, másfelől a Magyarország függetlenségéhez feltétlenül ragaszkodó elemek között fennállt.

Gróf Bethlen István már kormányzásának első évében nem hagyott fenn kételyeket aziránt, hogy az ő külpolitikája nem a szomszédállamokhoz való közeledés irányában fog haladni. Közvetlenül kormányrajutása előtt a Teleki-kormány tett ilyen irányban kísérletet, a Benes csehszlovák külügyminiszterrel Bruckban folytatott tárgyalásokban, amelyekben arról volt szó, hogy mennyiben lehetne a határkérdésben való békés megegyezéssel és egyes tiszta magyar területeknek Magyarországhoz való visszakapcsolásával alapot teremteni az egyik szomszédállammal, Csehszlovákiával való bizonyosmértű politikai és gazdasági együttműködésre. A Bethlen-kormánynak 1921 augusztusában, amikor a Benessel való tárgyalások Marienbadban folytatódtak, állást kellett foglalnia abban a tekintetben, hogy ezt a

politikát akarja-e a maga részéről is követni. A következmények azt mutatták, hogy Bethlen más utat választott. Kétségtelen, hogy az események is ilyen irányba terelték a politikát Eltekintve attól, hogy a megegyezés politikája még abban az esetben is, ha bizonyos magyar területek visszaszerzésére adott volna módot, Magyarországon népszerűtlen volt, a brucki és a marienbadi tárgyalások között folyt le Károly király első visszatérési kísérlete, amely alkalommal Csehszlovákia rendkívül barátságtalan, támadó magatartást tanúsított Magyarországgal szemben. Marienbadban ezért más volt az atmoszféra, mint Bruckban. Azért alig kétséges, hogy némi türelemmel és a megegyezés szándékával vezetett politikával sikerült volna a megegyezésre alkalmas légkört ismét helyreállítani. De Bethlennek bensőleg elejétől kezdve rokonszenvesebb volt az az önérzetes politika, amely a békervezítést nem politikai alkudozásokkal akarta megvásárolni, hanem megfelelő európai konstelláció teremtésével ki akarta kényszeríteni. Ha nem volt is ellene a középeurópai államok összefogásának, azt csak olyan időpontban tartotta kívánatosnak, amikor már Magyarország a békeszerződés előzetes revíziója révén erőben meggyarapodott, mert mindaddig felfogása szerint a középeurópai szövetségen belül Magyarország külön érdekei nem érvényesülhettek volna kellően. Szerinte azonnali közeledés esetében a kisantantországok ha nem is örökre, de hosszú időre majorizáltak volna bennünket, még akkor is, ha sikerült volna, ami eléggé valószínűden volt, Ausztriát az ilyen politikai alakulatba bevonni.

Ha Bethlen gondolt is arra, amire gondolnia kellett, hogy akisantant-hoz tartozó egyik államhoz való közeledésnek bizonyos előnyei is lehetnek, talán utolsó sorban gondolt Csehszlovákiára, amelyet három szomszédunk között a leggyengébbnek tartott. Ha már erre a politikára elhatározhatta volna magát, sokkal szívesebben keresett volna közeledést Romániához, Erdély valamilyen autonómiája alapján. Ezt részben megmagyarázza az a körülmény, hogy Bethlen erdélyi volt és az erdélyi magyarság érdekei természetesen mindig közel álltak szívéhez. De a Romániával való együttműködés mellett sok komoly tárgyi érvet is fel lehet hozni: azt a régi érvet, hogy Közép-Európában a magyar mellett a román nép az egyedüli, amely sem a szláv sem a germán fajhoz nem tartozik, tehát mindketten közös veszélyekkel állnak szemben, amelyek ellen célszerű közösen védekezni; továbbá az új érvet, hogy amaz államok között, amelyek a háború után magyar területek birtokába jutottak, Románia az, ahová a legtöbb magyar került, úgyhogy a vele való megegyezés, amely a magyar kisebbségnek fennmaradását megkönnyítette volna, a magyar fajnak nagyobb érdeke, mint a megegyezés azokkal a szomszédokkal, amelyekhez sokkal kisebb magyar kisebbségi töredékek kerültek. Sajnos, Románia sohasem mutatott hajlandóságot az erdélyi kérdésnek olyan rendezésére, amely Bethlent kielégíthette volna és azonfelül az optáns kérdés miatt Bethlen kormányzásának túlnyomó részében éppen a magyar-román viszony meg volt zavarva. Mindenesetre Bethlen nem folytatta Csehszlovákia irányában a közeledési kísérleteket. Ez a politikája akkor is megnyilvánult, mikor 1921-ben úgy a csehszlovák, mint

az olasz kormány felajánlotta közvetítését a nyugatmagyarországi területek birtoka miatt keletkezett magyar-osztrák ellentétekben. Hábó-
zás nélkül az olasz ajánlatot fogadta el.

Külpolitikáját Bethlen legvilágosabban, mintegy szervesen fel-
építve, abban az előadásában világította meg, amelyet 1933 novem-
ber 30-án a londoni balkánkomité egyik ülésén tartott. Kiindulópontja
ugyanaz a felismerés, amelytől a szomszédokhoz való közeledés szó-
szólói is vezették magukat, hogy t. i. „a nagy nemzetek nem tűr-
hetik, hogy a kis népek szomszédságukban állandó civakodásban éljék
le napjaikat, a nyugalmat és békét veszélyeztessék és civódásaikba
más nagy nemzeteket bevonni és érdekelteni törekedjenek, ami aztán
sokkal komolyabb helyzeteket idézhet fel“. Azzal is tisztában van,
hogy ez az állapot, ha háborúra vezetne, Magyarországra a legnagyobb
szerencsétlenség lenne, „mert még az is veszélybe kerülhetne, amink
megmaradt“. Az ebből levezetett politikájában azonban homlok-
egyenest más utakat követ, mint azok, akik ugyanezekre a veszélyekre
való tekintettel a szomszédokkal való közvetlen megegyezést és a
békerevízióknak ilyen úton való elérését tartották kívánatosnak. Ennek
az eltérésnek egyik magyarázata Bethlennek az a felfogása, hogy az
Ausztria-Magyarország helyébe lépett öt állam mindenike életkép-
telen, részben azért, mert mint Ausztria és Magyarország, „el van-
nak vágva megélhetésük legegységesebb feltételeitől“, részben azért,
„mert létüket a belső ellentétek és feszültségek minden pillanatban
a kirobbanás veszélyével fenyegetik“. A szóban forgó államok rra-
dandósága iránt táplált kételyeiből, amelyek jogosultságának kérdé-
sét csak a jövő fogja eldönteni, logikusan folyik, hogy nem látott okot
arra, hogy a velük való közvetlen megegyezéssel siessen. De Bethlen
nem is hitte, hogy az olyanmértű békerevízió, amilyent ő a közép-
európai államok általa is kívánatosnak jelzett kooperációja előfelté-
lének tartott, a dunamenti államok egymásközi közvetlen tárgyalásai
útján elérhető volna, mert ezek mint *beati possidentes* azokat a hatalmi
eszközöket, amelyek felett diplomáciai és katonai téren rendelkeznek,
mindenkép a háborús zsákmány megvédésére fogják felhasználni.
A revízióknak általa szükségesnek tartott mértékét közelebbről nem
jelöli meg, legfeljebb román vonatkozásban, ahol az erdélyi autonómia
mellett tört lándzsát. De a revíziót csakis úgy tartja elérhetőnek, ha
a nagyhatalmak veszik kézbe a dolgot és ha ők jutnak arra a belátásra,
hogy a tarthatatlanná vált békeszerződési intézkedések igazságos és
komoly revízióra szorulnak és hogy e nélkül lehetetlen a Dunamedence
népei olyan öncélú organizációjának megteremtése, amilyen az európai
béke érdekében szükséges volna. Szerinte Franciaországnak és Angliá-
nak érdeke volna annak felismerése, hogy ez a rendezés ma könnyeb-
ben vihető keresztül, mint később, mert ma sem Németország, sem
Oroszország nem tudja ebben a kérdésben a maga külön érdekeit
olyan erővel képviselni, mint amilyennel előreláthatólag később ren-
delkezni fognak. Az egész koncepció nagyon világos. Áll és bukik
azzal, hogy van-e egyáltalában lehetőség arra, hogy a nagyhatalmak
a magyar érdekeket ily messzemenően felkarolják és hogy ha ez
bekövetkeznék, a nagyhatalmaknak van-e hatalmuk arra, hogy szom-

szédainkra, csupa önálló államra, határaik megszükitését rákényszerítsék. Ez is olyan kérdés, amelyet csak a jövő dönthet el, bár a róla való felfogás természetesen a legnagyobb mértékben befolyást gyakorol kinek-kinek külpolitikai meggyőződéseire.

A Bethlen-kormány első éveitől kezdve hangzott el az a vád, hogy a magyar külpolitika nem eléggé aktív és hogy ennek következtében Magyarország külpolitikai helyzete változatlanul ugyanolyan kritikus maradt, mint volt. Ez a szemrehányás nem jogosult. Azokat a külpolitikai feladatokat, amelyeket ebben az időszakban megoldásra kellett vinni, Bethlen ügyesen és sikeresen oldotta meg, — ebben a tekintetben elég a soproni népszavazás kieszközlésére és a népszövetségi kölcsön biztosítására utalni. Hogy Magyarországnak ebben az években nem volt határozott külpolitikai orientációja, az nem tagadható. 1926 derekáig magyar részről semmiféle olyan céltudatos akció nem folyt, amely Magyarországnak az európai népek politikai törekvéseiben való elhelyezkedésére befolyást gyakorolhatott volna. Ámde ez természetes is és magyarázatát találja az akkori általános európai helyzetben. Ez az időszak a tapogatózások és előkészületek kora volt és nem is lehetett más abban az időben, amikor Magyarország nemzetközi kölcsön elérésére és a jótételési kérdés valamilyen rendezésére törekedett, majd pedig 1926-ig a Népszövetség pénzügyi ellenőrzése alatt állt. Ebben a korban valamilyen erőteljes külpolitikai akció legfeljebb a fent ismertetett, a dunai államok egymáshoz való közeledésére törekvő politika alakjában volt elképzelhető, mert ezt az összes hatalmak szívesen látták volna, Németország pedig, az egyetlen állam, amelynek érdekeibe az ilyen politika beleütközött volna, legalább is az 1925 októberében létrejött locamoi szerződés megkötéséig nem tudott volna, azután pedig a „locamoi szellemiben vezetett német külpolitika idejében nem akart volna e politikával szemben ellenállást kifejteni. Az a politika, amelyet Bethlen követni akart és amely arra irányult, hogy a hatalmak körében egyes barátokat találjunk a magyar ügy számára, ebben az időszakban még nem volt folytatható, mert hiszen Magyarországnak bármilyen állásfoglalása egyes hatalmak mellett más hatalmak féltékenységét és ellenséges indulatát váltotta volna ki, ez pedig veszélyeztette volna a Népszövetség előtt folyó akció sikerét. Sőt az is kérdéses, hogy az ilyen egyoldalú állásfoglalás bizonyos hatalmak mellett, amelynek előfeltétele volt ugyanezeknek a hatalmaknak Magyarország melletti állásfoglalása, az akkori európai helyzetben egyáltalában lehetséges volt-e? A Bethlen-kormány első éveitől kezdve külpolitikai tekintetben az érlelődés korának tekinthetők, amelyet Bethlen az ország belső konszolidációjának befejezésére, gazdasági és pénzügyi talpraállítására és a magyar kisebbségi politikának a szomszédállamok magyar kisebbségei tekintetében támasztott kívánságainkkal való összhangzásba hozatalára fordított. Mindez előfeltétele volt az aktív magyar külpolitika sikeres megindításának.

De érlelődtek ebben a korszakban Bethlen külpolitikai elgondolásai is. Politikájának alapvonása bizonyos optimizmus volt, amelynek világában Magyarországot erősnek, szomszédjait gyengének látta.

Ennek az optimizmusnak legmélyebb alapja annak felismerése volt.. hogy Magyarország geográfiai helyzeténél fogva Európa e részén nálunk nélkül tartós békét nem lehet teremteni. „Európának ezen pontján — mondta 1922-ben — a békének minélkülünk nincs értéke. Látszólag csak nyolcmillió ember él a megcsonkított Magyarországon, Azonban ez a megcsonkított Magyarország gravitációs központja egy sokkal nagyobb területnek és ennek a gravitációnak erejét semmiféle eszközzel nem lehet meghamisítani.“ Erre a gondolatra minduntalan visszatér. „Ezt a maroknyi népet, — mondja egy későbbi beszédében — amely a Duna medencéjének közepén helyezkedett el ezelőtt ezer évvel, geográfiai helyzete predestinálja arra, hogy a Duna medencéjének ezen a pontján vezető pozíciót töltsön be. Geográfiai elhelyezkedése lehetetlenné teszi azt, hogy akarata ellenére intéztessenek el Európa e pontján a világ ügyei.“ Ebből következteti, hogy: „ha helyesen tűzzük ki céljainkat, akkor Európa térképének újlagos rendezésénél Magyarország is meg fogja találni a maga helyét.“ Ebben az optimista hitében kevésbé lehetett érzéke olyan felfogások iránt, amelyek szerint Magyarország exponált geográfiai helyzete nemcsak bizonyos tromfokat ad Magyarország kezébe, hanem veszélyeket is rejt magában, mert éppen az ilyen kényes ponton élő kis nemzetet, ha az új rendbe nem tud beleilleszkedni, adott alkalommal az ellenséges túlerő összemorzsolhatja. Nem lehetett érzéke a megalkuvások iránt, még ha azok bizonyos mértékben talán területi gyarapodást is hoztak volna Magyarországnak. Nem ismeretlen előtte, hogy ennek lehetősége bizonyos, meg nem állapítható mértékig fennforog, hiszen 1927 október havában maga beszél róla, hogy volt idő, amikor „szomszédaink közül azok, akik a békeszerződési orthodoxiának legintranzigensebb szószólói, nem tartották lehetetlennek a tárgyalást a határkérdésről, sőt olyan nyilatkozatokat is tettek, amelyekben ilyirányú készségüket nyilvánították.“ Beszédeiben mégis hiába keresünk olyan nyilatkozatot vagy gesztust, amelybe belemagyarázható volna, hogy a határkérdés valamilyen, közvetlen tárgyalások útján elért rendezésének árán az a középeurópai kooperáció, amelyet végeredményben ő is kívánatosnak tart, megvalósítható volna, már pedig ez lett volna az az érdek, amelynek kedvéért egyes szomszédaink a határok revíziójába talán belementek volna.

Ezt az álláspontját Bethlen különösen azzal a bánásmóddal indokolja, amelyben szomszédjaink a területükön élő magyar kisebbségeket részesítik és azzal az agresszivitással, amely a kisantant politikájában és sajtójában Magyarországgal szemben megnyilvánult. Szemére veti a kisantantnak a magyar kisebbségekkel szemben folytatott irtóháborút, az erőszakos repatriálásokat, a magyar emberek birtokának elkobzását, vagyonuk elszekvesztrálását és nacionalizálását, a magyar kultúra megsemmisítését és Magyarország internacionalis jóhíraeve befektetését. Ismételten hangsúlyozza ugyan, hogy a szomszédokkal szemben „mindazt, amit egy korrekt, lojális viszony ápolásával el lehet érni, a magunk részéről meg akarjuk tenni,“ sőt éles szavakat is talál azok ellen, akik „meggondolatlan szóval, felesleges gesztussal, irredenta kijelentésekkel, amelyek mögött a külföld

többet sejt, mint amennyi van bennük“ állandóan izgatnak a szomszédállamok ellen és ezzel „csak azoknak ártanak, akik a határon túlmaradtak“. De a magyar politikát a szomszédállamoknak politikájával összekapcsolni nem akarja. A kisanantot igen helyesen, biztosítási szerződésnek tartja a háborús zsákmány megvédésére, sőt Bethlen felfogása szerint ez a biztosítási szerződés még azt is célozza, hogy a szomszédállamok az uralmuk alá jutott magyar kisebbségekkel könnyebben elbánhassanak. Ezekhez az államokhoz közeledni szerinte lehetetlen. Ha kénytelen a közeledés eshetőségével foglalkozni, szavai annyira tekervényesek, „ha“ és „azonban“ szókkal megtűzdelvék, tartózkodóak, sőt helyel-közel barátságatlanok, hogy mindig kiolvasható belőlük ennek a gondolatnak elutasítása. Néha ki is mondja, hogy „udvarlással nem megyünk sokra, az erősebb fél ezt a gyengeség és a lemondás jelének veszi.“ Olykor-olykor komorabb színben látja Magyarország helyzetét. „Mi lesz velünk, — kérdi 1926 áprilisában a Tisza-serleggel kezében. — Más nagy és hatalmas nemzetektől függő kérészeletet folytató rab-nemzet? Belekényszerítettünk a körülöttünk élő és minket gyűlölő kis nemzetekkel együtt valamely federalisztikus államalakulatba, mint házaselek, kik barátságban együttélni képtelenek, de egymástól elválni nem tudnak? Vagy képesek leszünk-e végső erőnket latbavetve, mindnyájunk összefogásával saját lábunkon megállani és Magyarországot újból tekintélyes, másoktól tisztelt és barátul keresett állammá tenni?“ De kételyei nem tartanak soká és optimizmusa csakhamar ismét felülkerekedik. Bízik abban, hogy mihelyt Magyarország kikerül a maga izoláltságából, a kisanantához tartozó országok nagyobb engedékenységet fognak vele szemben tanúsítani. Egyik 1927-ben tartott beszédében bevallja, hogy a kisananttal való viszony sok kívánnivalót hagy hátra, de ez szerinte csakis abban leli magyarázatát, „hogy oly izoláltak voltunk politikai téren és hogy oly egyenlőtlen erőkkal állott a kisanant Magyarországgal szemben“. „Ha ki tudunk jönni ebből az izoláltságból, — mondja ugyanekkor — ha külpolitikánk bizonyos támasztékot nyer barátsági szerződések révén, ez eliminálni alkalmas azt az okot, amely a kisanant és közöttünk prononszírozottan nehézzé tette a helyzetet, mert kívánatosá vagy kívánatosabbá teszi a kisanantra nézve azt, hogy keresse velünk a megegyezést oly tereken is, amelyekben a múltban nem kereste“.

Bethlen tehát a nagyhatalmak körében keresett barátokat és a népszövetségi kölcsönről folytatott tárgyalásokban azt a benyomást nyerte, hogy ebben a tekintetben Angliára és Olaszországra lehet leginkább szállítani. Ez a reménysége ismét erős optimizmusról tanúsító várokozásokat kelt benne. 1923 májusában rámutat azokra a szolgálatokra, amelyeket a két említett hatalom a magyar probléma gyakorlati megoldásának tett és kissé vérmesen hozzáfűzi: „Ne csüggedjünk tehát! Lényegesen megváltozott Magyarország külpolitikai helyzete. Nem állunk egyedül a világon többé, mert vannak, akik a magyar ügyet a maguk vállaira emelve, diadalra fogják juttatni“. Már láthatni vélte: „azt az utat, amely az igazi célokhoz vezet“ és láthatni

vélte az ehhez szükséges eszközöket is. Az a reménye, hogy ez a két ország most már Magyarország mellé fog állni, mindenesetre még Olaszország tekintetében is korai volt, mert az olasz barátsághoz is csak később, egy nagy vargabetű segítségével tudtunk eljutni, ami pedig Angliát illeti, amelynek Magyarországon közvetlen érdekei alig vannak, ez a várakozás eddig, ha a hivatalos angol politikát tekintjük, egyáltalában nem vált be. Szavai azonban éles világitásba helyezik óhajait és azt az utat, amelyen a magyar külpolitikát vezetni akarta.

Talán azért, mert ezek a remények nem akartak elég gyorsan valóra válni, határozta el magát 1926-ban arra, hogy Magyarország és Jugoszlávia között bizonyos közeledést teremtsen. Ezt az akciót, az aktív magyar külpolitika első kísérletét, a magyar államfőnek, Horthy Miklós kormányzónak, egy 1926 augusztus 26-án a mohácsi csata négyszázados évfordulóján mondott beszéde vezette be, amely meleg hangon emlékezett meg a szerbokról és a velük közösen folytatott régebbi harcokról. Abban a kedvezőbb atmoszférában, amely e beszéd nyomán Magyarország és Jugoszlávia között keletkezett, a magyar kormány egy döntőbírósi szerződés megkötésének gondolatát vetette fel. Amikor később Bethlen ezekről a tárgyalásokról megemlékezett, kiemelte, hogy azokkal nem akarta Jugoszláviát a kisantanttól elválasztani, mert ez a kísérlet, mint helyesen mondja, nem is kecsegtetett volna sikerrel. Azért talán mégsem lehet állítani, hogy ennek az akciónak kizárólag az lett volna a célja, hogy a két állam között függő kérdések megoldása döntőbírósi szerződés útján megkönnyíttessék, mert minden valószínűség szerint politikai indokok is befolyást gyakoroltak Bethlen elhatározására. Az egyik ilyen politikai indokot talán abban találhatjuk meg, hogy Bethlen valamilyen gesztust akart tenni annak kimutatására, hogy nem zárkózik el teljesen az elől a különböző hatalmak részéről hozzáérkezett biztatás elől, hogy keressen közeledést Magyarországnak a kisantantban egyesült szomszédai felé. Bethlen a kisantantban mint ilyenhez, tekintve annak Magyarország ellen irányuló aggresszív életét, nem akart közeledni és arra az álláspontra helyezkedett, hogy a szomszédainkkal való viszony javítása „csak állam és állam közti tárgyalások útján lehetséges, nem pedig úgy, hogy Magyarország együtt tárgyaljon a kisantant összes államaival, mert ezáltal kitenné magát annak, hogy olyan kérdésekbe, amelyek kizáróan csak Magyarországot és egyik szomszédját érintik, a másik szomszéd is beleszólási jogot nyerjen“. A kisantant akkori lazább szerkezete mellett különben akkor nehezebb is lett volna az egész szövetséggel, mint annak egyik tagjával tárgyalni, bár ez utóbbi természetesen nem vállalt volna kötelezettségeket szövetségeseinek megkérdezése nélkül. A jugoszláv kormánnyal szemben tanúsított barátságos magatartás azonban mégis tanúbizonyság lehetett Magyarországnak szomszédaiival szemben való békés hajlandóságaira és ez lehetett az egyik politikai cél, amelynek érdekében a tárgyalások megindultak. Sikerre különben nem vezettek. Bethlen ezt annak a lekötöttségnek tulajdonítja, amelyben Jugoszlávia a kisantant révén volt. A kisantantban tartózkodó másik két állam azonban, kivált pedig Csehszlovákia, nem nézte ezeket a tár-

gyalásokat barátságtalanul és azt remélte, hogy azok sikere esetében Magyarország velük is hasonlóan olyan megállapodásokra fog jutni, amelyek a létező feszültségek enyhítésére alkalmasok. A tárgyalások eredménytelenségének legfőbb oka az akkori jugoszláv belpolitikai viszonyokban keresendő. Nincsicsek akkori jugoszláv külügyminiszter annak az olaszbarát jugoszláv külpolitikának volt híve és exponense, amely akkor végnapjait élte és egy évvel később tényleg teljesen lekerült a napirendről. Abban a törekvésében, hogy az olasz-jugoszláv barátságot megmentse, Nincsicset nagymértékben akadályozta az a körülmény, hogy képtelen volt az Olaszországgal megkötött, de a horvátok és dalmátok által hevesen támadott nettunoi szerződésnek a belgrádi parlament által való elfogadását keresztülvinni. Ezt Olaszországgal szemben a parlament munkaképtelenségével mentegette, de ezt a mentséget lehetetlen lett volna fenntartani, ha ugyanakkor a parlament elfogad egy Magyarországgal kötött döntőbíróági szerződést.

A Jugoszláviával folytatott tárgyalásoknak azért igen fontos eredményük mégis volt, csakhogy ez nem Magyarország és Jugoszlávia között, hanem Magyarország és Olaszország egymáshoz való viszonyában állt elő. A Belgrádban megindult tárgyalások ugyanis némi idegességet és nyugtalanságot váltottak ki Rómában, amely abban az időben a Jugoszláviával való együttműködés politikájának abba-hagyására készült. Olaszországnak nagy érdeke volt, hogy Magyarország az olasz-jugoszláv ellentétben ne Jugoszlávia oldalán álljon és ezt az érdekét eléggé fontosnak tartotta arra, hogy Magyarországot maga mellé sorakoztassa. Ez az olasz közeledési törekvés Bethlennél a legnagyobb rokonszenvre és visszhangra talált. Sőt föltehető, hogy a Jugoszláviával folytatott tárgyalásoknak második és legfőbb politikai célja az volt, hogy ezek révén feltámadjon Olaszország aktívabb érdeklődése Magyarország iránt. A Nyugat-Magyarország sorsáról folytatott velencei tárgyalások, amelyek Sopronnak Magyarországon való megmaradására vezettek, olasz közvetítés alatt folytak, a népszövetségi kölcsönről folyt tárgyalásokban Olaszország, amint ezt Bethlen többször kiemelte, igen barátságos magatartást tanúsított irántunk, úgy hogy az Olaszországgal való politikai együttműködés gondolata Bethlen kalkulusaiban mindig szerepet játszott. De nagyobb értéke is volt Bethlen szempontjából a Jugoszláviához való közeledésnél, mert hiszen ennek, tekintettel Bethlennek a kisantanttal szemben elfoglalt álláspontjára, csak korlátozott jelentősége lett volna, míg az Olaszországgal való barátság végleg kivezethette Magyarországot abból az elszigeteltségből, amelynek nyomása alatt állt és megszüntethette ezzel azt az állapotot, amely Bethlen nézete szerint a kisantantot visszatartotta a Magyarország irányában tanúsított nagyobb engedékenységétől. 1927 április elején Bethlen Mussolini olasz miniszterelnök meghívására Rómába utazott és ott április 5-én egy Magyarország és Olaszország között megkötött barátsági, békéltető és döntőbíróági szerződést írt alá.

A magyar-olasz politikai érdekközösség érzetétől Bethlen mélyen át volt hatva. „Senkinek olyan nagy érdeke nincs, — mondotta 1927 május 2-án — mint egyfelől Magyarországnak abban, hogy az Adrián

erős Olaszország álljon őrt, de a másik oldalon az olasz nemzetnek abban, hogy a Duna völgyében erős, fejlődőképes magyar nemzet álljon. Az érdekek teljesen harmonikusak és egységesek ... A barátsági szerződés ezért nem egy vérszegény, tehetetlen, platonikus szerelem kifejezője, hanem két élni akaró, virilis, férfias nemzet együttműködésének kifejezője, azoknak a közös érdekeknek előrevitele érdekében, amelyekre céloztam. Nem azért, hogy kalandokba menjünk, nem azért, hogy másokat fenyegezzünk vagy bárkivel szembeszálljunk, hanem közös érdekek alátámasztásáért és megerősítéséért, a két nemzet boldogulása érdekében íratott alá ez a szerződés“. Május 19-én azután újból körülírta a magyar-olasz barátsági szerződés jelentőségét. Tagadja, hogy a szerződés mögött titkos intenciók, titkos megállapodások volnának. „Ez nem szövetségi szerződés, — mondja — amely Magyarországot vagy Olaszországot adott konkrét esetben, konkrét feladatok megvalósítására kötelezné, ez barátsági szerződés, amely kimondja, hogy bizonyos közös érdekek előmozdítása végett a két népnek a két kormánynak nemzetközi téren való kollaborációja kívánatos... A szerződésből sem békebontást, sem élt senkivel szemben nem lehet kiolvasni. Egyet azonban mégis ki lehet belőle olvasni... és ez az, hogy meggyőződésem szerint a magyar nemzet és az olasz nemzet között közös érdekek állanak fenn. Olyan közös érdekek, amelyek érvényesülni fognak a jövőben is, mindig olyan pillanatban, amikor ennek a nemzetnek vagy az olasz nemzetnek szüksége lesz arra, hogy érvényesüljenek. Ez a szerződés jelentékeny támaszt nyújt a magyar külpolitikának, mert hiszen ez a szerződés első példa arra, hogy egy győző nagyhatalom barátsági szerződést köt Magyarországgal, amely tényleg kiemeli Magyarországot abból az egyoldalú izoláltságból, amelyben az utóbbi években volt és amely ennek folytán a magyar külpolitika szempontjából jelentős vívmány, a magyar nemzet és a jövő élet szempontjából pedig nagy-jelentőségű tény.“

Azt a nézetét, hogy Olaszország érdekei teljesen azonosak a magyar érdekekkel, Bethlen három olasz érdekre való hivatkozással támasztja alá. Kettő negatív, egy pozitív. Olaszország érdeke mindenekelőtt az, „hogy feltartóztassa az északi és déli szlávok minden egyesülését, történjék az akár az őket elválasztó népek, a magyarok és a románok leigázásával, akár valamilyen területi híd — korridor — útján, akár pedig azáltal, hogy Magyarországot az északi és a déli szlávokkal konföderációba vagy szövetséges viszonyba vonják be, amelyben a szlávok dominálnának, mert ha ez megtörténnék, akkor ebből automatikusan adódnék a szláv túlsúly a Balkánon s abban a pillanatban Olaszországnak az Adriai és a Földközi-tenger keleti medencéjében való befolyása is veszélyeztetve volna.“ Olaszországnak második érdeke az, „hogy ellensúlyt alkosson a Duna völgyében a kis-antant révén megnyilvánuló francia hegemoniával szemben, mert nem tekintve azt, hogy Franciaországnak a Duna medencéjében való megtámadhatlan hegemoniája más irányban biztosít szabad kezét Franciaország részére, a francia politikának a Keleten ma is, mindig is, szláv volt a beállítása.“ E két negatív olasz érdekből folyik Olasz-

országnak harmadik, pozitív érdeke is, „hogy mindenekelőtt Magyarországot erősítse és Ausztriának is segítségére legyen, hogy Romániával barátságos viszonyt tartson fenn és hogy egyáltalában a Duna medencéjében azokat az államokat erősítse, amelyek a maguk lábán és nem szláv irányítás szerint akarnak megállni... Bethlen különben arra is utal, hogy ezek az érdekek kongruensek Németország érdekeivel is.

A magyar-olasz barátsági szerződés megkötése volt Bethlen külpolitikájának legkimagaslóbb pontja: évekre eldöntötte azt az irányt, amelyet a magyar külpolitika ezután követett és még ma is követ. A legjelentékenyebb siker volt azon az úton, amelyen Bethlen külpolitikája haladt. Azóta Magyarországnak és Olaszországnak egymáshoz való viszonya még szorosabbá és bensőbbé vált és ez lényegesen megkönnyítette Magyarország helyzetét egyes azóta felmerült nemzetközi helyzetekben, mint pl. a szentgothárdi fegyvercsempészség körül felmerült diplomáciai bonyodalmakban, az optánskérdésben, a reparációs kérdés és az optánskérdés végleges rendezésére megkötött hágai, illetve párizsi egyezmények létesítésénél, amelyek a Bethlen-kormány jelentékeny külpolitikai sikerének könyvelhetők el, a hirtenbergi fegyverszállítványok miatt Magyarországot ért támadásoknál stb. Az is megállapítható, hogy a kisantant, amely a magyar-olasz szerződés megkötéséig jóformán minden értekezletén belekötött Magyarországra, azóta ebben a tekintetben jóval több tartózkodást tanúsít. Olasz részről Mussolini miniszterelnök nagy megértést mutatott Magyarország külpolitikai törekvései iránt. Ismételten állást foglalt a trianoni szerződés revíziójának szükségessége mellett és ezzel úgyszólván nemcsak szalonképessé tette a revízió gondolatát, hanem lényegesen hozzájárult ahhoz is, hogy az európai közvélemény vagy legalább is ennek egy része megbarátkozzék a revízióra irányuló magyar kívánságokkal. Az olasz kezdeményezésre létrejött négyhatalmi szerződésről való tárgyalásokban Mussolini arra is kísérletet tett, hogy a békerrevízió kérdését a megoldásra váró nemzetközi problémák előterébe hozza, de ez a kísérlet nem járt teljes sikerrel. Magyarország támaszkodhatott Olaszországra és mindig igyekezett arra, hogy az onnan nyert támogatást a maga részéről is lojálisán viszonzza, távol tartván magát minden olyan, akár politikai, akár gazdasági koncepciótól, amely olasz érdekekbe ütközött volna. Amikor Magyarország az agrárválság folytán súlyos gazdasági helyzetbe került, Olaszország segítségére sietett a semmeringi, majd 1934-ben a római gazdasági megállapodásokkal és ha ezek hatása alatt a magyar gazdasági válság nem szűnt is meg egészen, de kétségkívül enyhült. Olaszország magatartását ezekben a gazdasági kérdésekben annyival nagyobb elismeréssel kell fogadni, mert geográfiai okokból és a gazdaságtörténeti fejlődés különbözősége folytán az olasz támogatás csak nehezen, olykor-olykor az olasz néptől hozott áldozatokkal, volt Magyarország részére biztosítható.

Külpolitikai téren a gyümölcsök lassan érlelődnek és ma, — 1934-ben — még lehetetlen megállapítani, hogy végeredményben az Olaszországra való támaszkodás fog-e és ha igen, minő

gyümölcsöket fog teremni részünkre. Ez nemcsak tőlünk függ és nem is csak az olaszoktól, hanem függ az általános európai politika alakulásától is, amelyek tekervényes útjai ezidőszerint teljesen kiszámíthatatlanok, amely azonban úgy a magyar, mint az olasz politikát sok irányban kényszerítően befolyásolhatja. Annak a kritikának, amelyet valaki a pillanatnyilag fennálló helyzetből kiindulva akarna a Bethlen által kezdeményezett olaszbarát politikán gyakorolni, alig lehet különösebb értéke. Minden külpolitikai értékmérője e politika eredményeinek terjedelme és sikerének foka, ez pedig ma előre nem látható. Aki nincsen feltétlenül meggyőződve arról, hogy Bethlen politikájának alap gondolata helyes volt és aki bensejében arra a meggyőzésre hajlik, hogy a Magyarország szomszédaihoz való közeledés talán értékesebb gyümölcsöket hozhatott volna, az nagyjában a következőket mondhatná:

Hogy Olaszország támogatásával elérkezünk-e a békeszerződések revíziójához, az kétséges. Amikor a múltban a békerevízió egyszermásszor nem egészen megvalósíthatlannak látszott, az mindig csak a közvetlenül érdekelt szomszédokkal való közvetlen tárgyalások útján mutatkozott lehetőségek, az olaszbarát politika pedig ezektől messze elvezetett bennünket. Egészen 1927-ig kivált Csehszlovákia vezető államférfiai, Masaryk elnök és Benes külügyminiszter, néhányszor kifejezésre juttatták azt a nézetüket, hogy a határok revíziójáról is lehet velük tárgyalni, ha barátságos úton, és nem fenyegetésekkel és pressziókkal akarjuk ezt a revíziót elérni. Attól kezdve, — az időpont körülbelül összeesik az olasz-magyar barátsági szerződés keletkezésének időpontjával — ezek a hangok elhallgattak, sőt azóta ugyanezen részről kijelentették, hogy határrevízióról most már nem lehet beszélni. Az tehát, hogy Magyarországnak nemzetközi elszigeteltségéből való kiemelése a kisantanthoz tartozó államokat velünk szemben nagyobb engedékenységre fogja bírni, amire való reményét Bethlen ismételtelen kifejezte, mindeddig nem következett be, ellenkezőleg, a helyzetnek ilyirányú módosulása összefüggésben kovácsolta a kisantantot, szorosabbra fűzte a hozzája tartozó államok közötti benső kapcsolatokat és szívósabbá tette szomszédainknak a revízióval szemben való ellenállását. Ha abból indulunk ki, amit egész bizonyossággal nem lehet állítani, de ami mellett lehet támpontokat felhozni, — hogy a mai Magyarországgal közvetlenül határos nyelvterületeknek egy részét a szomszédok egynémelyikével való barátságos megegyezés útján vissza lehetett volna szerezni, akkor mondható az is, — bár természetesen szintén a bizonyítás minden lehetősége nélkül — hogy az európai közvélemény mai állapota mellett ennél nagyobb területeknek Magyarországhoz való csatolása mellett a hatalmak sem fogják magukat exponálni, mert nem-magyar területeknek magyar uralom alá való juttatása egyelőre még teljesen beleütközik az általános európai közvéleménybe. Azt is mondhatják Bethlen politikájának elvi bírálói, hogy az Olaszországhoz való közeledés szükségszerűen megnehezítette annak elérését, hogy az európai kontinensen ma a legnagyobb befolyással bíró és mindeddig az angol hivatalos politika részéről is — ha nem is teljes mértékben — támogatott francia politika ne velünk szembe forduljon, de

köztünk és szomszédaink között közvetíteni igyekezzék. Végül azt is mondhatja Bethlen politikájával szemben a kritika, hogy a magyar-olasz barátság megpecsételte Közép-Európa viszonyainak a kisantant létesítésével megindult azt a kedvezőtlen fejlődését, amelyben az egyes középeurópai államok különböző európai nagyhatalmi csoportosulásokban helyezkednek el, ami azzal a veszéllyel jár, hogy a hatalmak féltékenységének és sűrűlódásainak áldozataivá fognak válni. Igaz, hogy ebben a tekintetben a kisantant járt elől, de a kisantant Magyarországgal szemben erős katonai túlsúlyban van és a Franciaországhoz való csatlakozás csak növelte ezt a semmikép nem kétes túlsúlyt, míg Magyarországra nézve minden európai konflagráció, tekintettel arra a nagyfokú aránytalanságra, amely saját katonai ereje és a szomszédok ereje között fennáll és amelyet az olaszbarátság sem tud teljesen ellensúlyozni, ebben az esetben rendkívül veszélyes helyzetet teremthetne.

Ezek a megfontolások kétségkívül alkalmasok arra, hogy erős befolyást gyakoroljanak azoknak politikai meggyőződésére, akik Magyarországon külpolitikával foglalkoznak. De olyan külpolitikai koncepcióból indulnak ki, amely merőben ellentétes azzal, amelyet Bethlen elejétől kezdve tudatosan, meggondoltan és — nem tagadható — komoly megfontolásokra támaszkodva, maga elé tűzött. Nem szabad elfeledni azt sem, hogy Bethlen külpolitikai koncepciója az olaszbarátsággal még távolról sem merült ki. Ő elejétől kezdve arra számított, hogy barátaink köréhez Olaszország mellett más államok is csatlakozni fognak. Kétségtelenül gondolt ebben a tekintetben Németországra, amelyről az volt a véleménye, hogy az rövid időn belül ismét igen számottevő hatalommal fogja érvényesíthetni a maga befolyását az európai politikában. Számított Anglia barátságának megszerzésére is és kívánnunk kell, hogy ez a számítása illúzióknak ne bizonnyuljon. Az olasz-magyar barátsági szerződés csak egyik alapköve volt Bethlen külpolitikájának és igazságtalanság volna, politikájának egész épületét ez alapkőről való benyomások alapján megítélni.

Ki kell különben emelni, hogy Bethlen a maga külpolitikájának nüanszírozásában mindenkor rendkívül óvatos, körültekintő és tartózkodó volt. Nem titkolta ugyan, hogy Magyarország a békeszerződések revíziójára törekszik, de lehetőleg keveset beszélt erről, érezve, hogy minden magyar részről elhangzott revíziós nyilatkozat csak hozzáad egy-egy téglát ahhoz a falhoz, amelyet keresztül kell törnünk, ha a revízióhoz valóban el akarunk jutni. Sőt kifejezetten intett a revízió kérdésének túlkorai felvetésétől, amely egy tapodtat sem viszi előre az ügyet és „inkább odavezetne, hogy azt lehetetlenné tegye, sőt a revízióknak alkalmas időben való felvetését elzárná előlünk.“ Igyekezett a francia politika velünk szemben megnyilatkozott bizalmatlanságát is eloszlatni és ha ezen a téren nem is érhetett el nagy eredményt, — mert az ő idejében a francia barátságot csakis a kisantanthoz való közeledés árán lehetett volna elérni, ezt az árat pedig érette megfizetni nem akarta — azért mégis tudott tűrhető viszonyt teremteni Franciaországgal is. Rendkívül óvatos volt azokban a kérdésekben, amelyek francia érdekeket érintettek és így a Németországhoz való viszonyunk

kérdésében is. Abban a politikájában, amely Magyarország jövő üdvét a békeszerződésekkel elégedetlen államokra való támaszkodással keresi, természetesen fontos szerep jutott Németországnak is, de azért gondosan kerülte Magyarország németbarátságának tüntető demonstrálását. Amikor a német-osztrák vámunió kérdése felmerült, Bethlen bizonyára gondolt ugyan arra, hogy ennek megvalósulása esetében ezt a konstrukciót Magyarország érdekében kihasználja, de átlátva a kérdés kényes voltát és számítván azzal, hogy az bonyodalmakra fog vezetni, józan előrelátással tartózkodó álláspontra helyezkedett vele szemben, ami igen nagy mértékben megnyugtatólag hatott Franciaországra.

Azok az elgondolások, amelyek Bethlent külpolitikájában vezették, benne sohasem alakultak merev rendszerré. Bethlen gyakorlati politikus minden ízében, természetes tehát, hogy politikáját a mindenkori helyzethez alkalmazza. Megvan benne a külpolitika terén működő politikusoknak három főkélléke: állandóság a végső célokban, szívósság a politika alaptendenciájának fenntartásában és simulékonyság a külpolitika közvetlen céljainak kitűzésében, az alaptendenciának a változó helyzetekhez való hozzáidomításában. Csak az a külpolitika helyes, amely ezeket a közvetlen célokat mindenkor összhangzásba tudja hozni a rendelkezésre álló erőkkkel és eszközökkel. Ezek az erők azonban a külpolitikában nem feltétlen adottságok, hanem viszonylagos értékek. Az az erő, amely bizonyos konstellációban elégségesnek látszik bizonyos célok elérésére, az általános konstelláció megváltozása esetében elégtelenné válhatik arra. A képesség az ilyen változások bekövetkeztének idejében való észrevételére, a belőlük folyó következtetések helyes irányban való levezetésére és a helyzet változása folytán elérhetetlennek bizonyult közvetlen céloknak olyan új célokkal való helyettesítésére, amelyek elérésére a rendelkezésre álló erők elegendők, nélkülözhetetlen a külpolitika irányításában és ez a képesség nagy mértékben megvan Bethlen Istvánban is.

Az utolsó időben az a konstelláció, amelyben Bethlen a jelenlegi magyar külpolitikát megalapozta, több tekintetben megváltozott. Ez a változás erősen érintette az olasz állam helyzetét, mivel pedig Magyarország a maga politikáját Olaszországhoz kötötte, jelentékeny mértékben kihat a magyar politikára is. Bethlen nem habozott, hogy ebből a megváltozott helyzetből levonja a szükséges konzekvenciákat. Éleslátására vall, hogy ennek szükségét idejekorán felismerte és hogy a magyar közvélemény figyelmét is reáterelte.

Olaszország politikáját szintén az általános európai helyzet írja elő. Az olasz politika is kénytelen a viszonyok változásához idomulni. Magyarország igen értékes figura az olasz politika sakkjáráján, de nem olyan, amellyel egymagában a játszmát meg lehet nyerni. Észszerűden volna azt követelni, hogy az olasz politika csakis Magyarország érdekei szerint igazodjék. Segítenünk kell az olaszoknak, megkeresni azokat a pontokat, amelyekben az olasz politika a változott viszonyok mellett is segítségünkre és hasznunkra lehet. Ezeket igyekezett Bethlen megtalálni.

Az olasz diplomácia rendkívül ügyesen használta ki a világháború előtt és a világháború után azt a helyzetet, amely a francia-német

ellentét folytán Európát két táborra bontotta és ma is bontja. Olaszország érdekeit ez az ellentét közvetlenül nem érintette, eszerint lehetséges volt rá nézve, hogy akár a francia, akár a német államcsoporttal haladjon együtt. Ez a rendkívül kedvező helyzet lehetővé tette részére azt a bizonyos hintapolitikát, amelyet a két csoport között mindig folytatott. Egészen felületesen ítélné, aki efelett pálcát akarna törni. Minden más nemzet Olaszország helyében ugyanúgy járna el és ha ezt nem tenné, csak a politikai képességek teljes hiányáról tenne tanúbizonyságot. Ámde ez a hintapolitika eredményesen csak akkor folytatható, amikor az európai politikában egymással szembenálló két tábor megközelítően egyforma erős. Mihelyt világossá válik az egyiknek túlsúlya, ez a hintapolitika veszedelmessé válik. Ilyen esetben abba kell azt hagyni és az erősebbik táborhoz kell csatlakozni. Van egy olasz mondás: *Pregate Dio sempre vi trovar dove si Vince*, — imádkozzatok az Istenhez, hogy mindig azok oldalán legyetek, akik győznek. Ez az elv talán nem szép, ha azt egyes emberek saját érvényesülésükre alkalmazzák, de bölcs, ha nemzetek életéről van szó.

Már most az utolsó időben az európai konstelláció úgy alakult, hogy az a csoport, amely Franciaország körül tömörül, erős túlsúlyra tett szert a másik csoporttal szemben. Franciaország mindenekelőtt oly szoros viszonyba került Oroszországgal, amely nem áll messze a szövetségtől. A Balkán-paktum, hasonlóan a már régóta létező kisananthoz, a francia befolyást erősítette meg az olasszal szemben. A kölcsönös katonai támogatáson alapuló paktumoknak hálózata, amelynek létesítésén a francia diplomácia ezidőszerint dolgozik, még akkor is, ha csak részlegesen jönne létre, Franciaország politikai céljait szolgálja. Az angol politika az utolsó időben szintén erősebben kapcsolódott össze a francia politikával, amelytől különben sohasem szakadt el teljében. Mindezek az események a francia csoport helyzetét jelentékenyen megerősítették. Viszont egyidejűleg Németország külpolitikai befolyása ezektől a változásoktól függetlenül is gyengült. Az a politikai rendszer, amelyre Németország az utolsó évben rátért, idegenkedést váltott ki majdnem az összes külföldi államokban, még a semlegesekben is és nem volt alkalmas arra, hogy Németországnak megkönnyítse új barátok szerzését. Ezenkívül Németországnak a Népszövetségből való kiválása is csökkentette a német politika pozitív befolyását. Azzal a kettős változással, amely egyfelől a francia befolyás erősödése, másfelől Németország külpolitikai helyzetének gyöngülése folytán állt elő, az európai egyensúly ezidőszerint határozottan Franciaország javára tolódott el és az olasz politika ez elől nem húnyhat szemet. Az olasz politika az utolsó esztendőben nagy erőfeszítéseket tett ennek a fejlődésnek megakasztására, de nem volt sikere. Az olasz kezdeményezésre létrejött négyes paktum holt betű maradt. A Balkánon az olasz befolyás, amely főleg Görögországra, Törökországra, Albániára és Bulgáriára volt alapítva, gyengült, mert az első két ország a francia befolyás alatt álló balkánszövetséghez csatlakozott, Albániában olaszellenes befolyások kaptak lábra és látszólag Bulgária sem áll már annyira, mint régebben, olasz befolyás alatt. Mint bizonytalan tényező az

európai politikában legfeljebb még Lengyelország jön tekintetbe, amely az utolsó időben közeledett Németországhoz, amivel lényegesen előmozdította az orosz-francia közeledést, de kétes, hogy a most kialakuló helyzetben Lengyelország fenn fogja-e tarthatni ezt a politikát és nem lesz-e kénytelen visszatérni a francia politika érdekkörébe, amelytől különben sem szakadt el sohasem teljesen. Mihelyt Olaszország arra a meggyőződésre jut, hogy Németországgal együtt is sokkal gyengébb tábor képvisel, mint a francia befolyás alatt álló csoport, kénytelen ez utóbbi felé orientálódni. Azokat az okokat, amelyek erre bírhatják, tetézi az a Bethlen által különösen kiemelt körülmény, hogy egyidejűleg Olaszország és Németország között is ellentétek merültek fel az osztrák kérdés miatt, úgy hogy ennek a két országnak együttes politikája már ebből az okból is nehézségekbe ütközik. Ez a momentum valóban igen fontos, ámbar az, aki azt hiszi, hogyha az olaszok és a németek az osztrák kérdésben Össze nem különböztek volna, Olaszországnak a francia politika irányában való elhajlása nem következett volna be, alighanem tévedésben van.

Rendkívül érdekes Bethlen külpolitikájának megismerése szempontjából megfigyelni, milyen következtetéseket von le a megváltozott helyzetből. Meglepő nyíltsággal kifejtette azokat a „Pesti Napló” 1934 szeptember 8-i számában megjelent egyik feltűnést keltő cikkében.

A Bethlen egész egyéniségét jellemző szívósságra vall, hogy bár tisztában van vele, hogy politikája a változott viszonyok mellett módosulásra szorul, annak alap gondolatát egyáltalában nem ejti el. A legcsekélyebb hajlandóság sem mutatkozik nála, áttérni ama másik politikára, amelyet Magyarország a szomszédállamokhoz való közeledés alakjában folytathatna. Látja ugyan, hogy az az erős front, amely francia befolyás alatt az európai politikában kialakult és amelynek egyik főcélja a békeszerződésen alapuló *status quo* megvédése, „momentán elképzelhetetlen hatalmú erőt és túlsúlyt” képvisel, de egyáltalában nem csügged el és változatlanul bízik abban, hogy ez a helyzet csak epizódnak fog bizonyulni. E tekintetben az ő elgondolása szerint különösen Ausztria jövőjének mikénti alakulása fog döntő befolyást gyakorolni. „Ha Ausztria — mondja Bethlen — gazdaságilag és politikailag német vezetés alá kerül, a német befolyás természetesen nemcsak Magyarországon válik a mainál sokkal hatalmasabbá, de azon a napon a kisantant szövetségi értéke is problematikusává válik Franciaországra nézve, mert a német gazdasági, politikai és katonai gravitációs erők ezen államokat is a maguk vonzókörébe vonhatják. Akkor előrelátható, hogy pl. Jugoszlávia Németországban fog támaszt keresni Olaszországgal szemben, Csehszlovákia bekerítve akcióképtelenné válik, Románia pedig egyedül maradva nem fogja hátában a rendezetlen besszarábiai kérdéssel a németellenes politika további folytatását egyedül vállalni. A jelenlegi helyzetből való minden eltolódás tehát bomlást idézhet elő az antirevizionista frontban is.” A helyzet teljes megváltozása lehetőségében bízva Bethlen, természetesen nem is juthatott olyan következtetésre, hogy külpolitikájának alaptendenciáját el kellene ejteni.

Viszont nem huny szemet az elől, hogy Olaszország politikája bizonyos tekintetben megváltozott. Nem olyan mértékben, mintha Olaszország most már „az orthodox status quo tételének elfogadása“ mellé állt, volna, vagy mintha Magyarország barátságára már nem fektetne súlyt. De mégis azt találja, hogy Olaszországnak a francia politikához való közeledése Magyarországot kényes helyzetbe sodorja, mert hiszen ezzel „Olaszország olyan államcsoport felé közeledik, amelynek mai vezetője... tudatosan és élesen fordult velünk szembe és amelynek csatlósai a magyarság kiirtását egyenesen politikai főcélként tekintik.“ Bethlen ezért keresi a lehetőségeket, hogy miként lehetne Magyarország érdekeit az esetleges olasz-francia megegyezés esetében is, sőt esetleg éppen az erről folytatott tárgyalásokban, megvédeni. Elismeri, hogy „a mai helyzetben ilyen tárgyalásoknál a revíziót illetőleg nem lehetne komoly eredményekről szó“ és hogy pillanatnyilag ilyeneket nem várhatunk. Más téren látja tehát annak lehetőségét, hogy a magyarság fontos érdekei ebben a megegyezésben vagy ennek a megegyezésnek alkalmából fokozott védelmet nyerjenek. Ez a tér szerinte a Magyarországtól elszakított kisebbségek helyzetére vonatkozó kérdéskomplexum.

Bethlennek régi, gyakran hangoztatott meggyőződése az, hogy Magyarország szomszédai politikai szövetségének egyik be nem vallott célja ezeknek a hozzájuk került magyar kisebbségeknek megsemmisítése. Ebben a meggyőződésben megerősítette, hogy az antirevizionista frontnak a közelmúltban bekövetkezett megerősödése a nyilvánvaló tények tanúsága szerint bátorítást adott szomszédainknak arra, „hogy most már nem törődve semmivel, újabb könyörtelen hadjáratot kezdjenek az uralmuk alá került szerencsétlen magyar testvérek ellen.“ Kissé tovább pedig azt mondja, hogy szomszédaink a francia külügyminiszternek egyes Magyarország jogos Önérzetét sértő nyilatkozatait „bátorításnak vették arra, hogy az uralmuk alá került szerencsétlen magyar kisebbségekkel szemben újabb gyilkos politikai hadjáratot kezdeményezzenek, úgymint nemcsak a revízió kérdése torpant meg egyelőre az európai krízis forgatagában, hanem nemzetünk egyharmadának élete és fennmaradása is.“ Azon akadályok elől, amelyek a revízió kérdésének felvetését lehetetlenné teszik, Bethlen „egyelőre“ (sohasem mulasztja el ennek a szónak hangoztatását), meghajlik. Viszont azt hiszi, hogy nem kellene egyidejűleg, még ideiglenesen sem, elejteni az alkalmat a magyar kisebbségek helyzetének megjavítására. Olaszország, mondja, most olyan államcsoport-hoz keres közeledést, amely a magyar kisebbségek kiirtására irányuló tevékenységet fedezte. Most tehát Olaszország, ha érdekei a Franciaországhoz való közeledést elkerülhetetlenné teszik, fontos szolgálatot teljesíthet a magyarság ügyének, ha keresztülviszi ebből az alkalmából a magyar kisebbségek fennmaradásának biztosítására szükséges intézkedéseket. Bethlen komoly intést intéz Olaszországhoz a kívánság érdekében. Ha a francia-olasz tárgyalások sikerre vezetnek, — mondja — anélkül, hogy általuk biztosítva volna az, hogy vége szakad a francia politika csatlósai magyarirtó kisebbségi politikájának, a magyar nemzet érzésvilágban a magyar-olasz barátság súlyos sebet

fog kapni. A magyar nemzet nem játszhat ja, mondja tovább, egyszerűen a leltári tárgy szerepét és azt a minimumot, ami felzaklatott nemzeti érzésének megnyugtatóhoz szükséges, meg kell kapnia, mert enélkül semmiféle megegyezésbe megnyugvással bele nem lehet. Viszont ha a kisebbségi kérdést illetően ily megnyugvás teremthető, akkor az olasz-francia közeledés Magyarországra nézve egyenesen üdvös és előnyös lehet.

Bethlennek ez a fellépése azt mutatja, hogy politikájának végcélját, a revíziót nem ejtette el, hanem csak „egyelőre“ háttérbe vonultatja. Azt bizonyítja továbbá, hogy Bethlen politikájának alap-tendenciájához is hű maradt, mert továbbra is a hatalmak akaratának megnyilatkozásától és különösen Olaszország jóakaratótól, nem pedig a közvetlen érdekelt szomszédainkkal való megegyezéstől várja azoknak a kérdéseknek rendezését, amelyeknek megoldása külpolitikánk elsőrendű feladatát alkotja. Viszont politikájának közvetlen célját ezúttal, számolva a megváltozott helyzettel, egyelőre nem a revízióban, hanem a Magyarországtól elszakadt kisebbségek helyzetének megvédésében látja. Ez az egyetlen pont, amelyben régebbi politikájától eltér.

Aki Bethlennel szemben Magyarország érdekei szempontjából célszerűbbnek tartaná a szomszédokkal való együttműködés útjainak egyengetését, az valószínűleg Bethlen mostani eszmemenetét sem fogja osztani. Vele szemben arra lehet utalni, hogy a kisebbségi kérdésekben a hatalmak és a Népszövetség igen keveset tehernek, amit a szomszédok a maguk szuverénitásuk körén belül rosszakaratúlag ki nem játszhatnának és hogy mindaddig, amíg szomszédaink Magyarországon hajthatatlan, revánsra vágyó és állandóan erre törekvő ellenséget, a magyar kisebbségekben pedig ennek az ellenségnek előőrseit látják, rosszakaratuk ezekkel szemben nem is fog jóakarattá válni. Bethlen külpolitikájának ellenzői talán azon a meggyőződésen lesznek, hogy a kisebbségek sorsának megjavítását könnyebben lehetne elérni olyan politikával, amely a Magyarország és szomszédai között fennálló feszültség enyhítésére törekszik, mert ezúton talán meg lehet változtatni azt a pszichológiai állapotot, amelyből a kisebbségek ellen irányuló intézkedéseknek legalább egy része fakad. Azt is fogják mondani Bethlen politikájának ellenfelei, hogy az, amit Bethlen a francia vezetés alatt álló revízióellenes front felbomlása érdekében kívánatosnak tart, az osztrák Anschluss megvalósítása, oly orvosság, amely a betegségnél is rosszabb, mert az egyik hátrány helyébe, amely ezen az úton elhárulna, más, nagyobb veszélyt idézne elő, azt a veszélyt, amellyel a 70 millió német népnek közvetlen szomszéd-sága a mi kis 8 millió népünkre feltétlenül jelentene. De ez is azokhoz a vitákhoz tartozik, amelyeket csak a jövő fejlődése dönthet el. Bizonyára nem lesz azok között, akik Bethlen külpolitikai elgondolásaival szemben ellenvetéseket táplálnak, egyetlen egy sem, aki nem örvendene, ha tévesen ítélte volna meg a szituációt, amikor nem bízott abban, hogy a francia-olasz tárgyalások alkalmából, a hatalmak parancsszavára, lehet értékes biztosítékokat kapni a kisebbségek számára. Ha ez valóban bekövetkezik, akkor Bethlen politikája igazolva lesz.

Ha egészében tekintjük azt a külpolitikát, amely Bethlen nevéhez fűződik és igyekszünk megvonni annak mérlegét annyira, amennyire azt ma meg lehet vonni, el kell ismerni, hogy még a mai, ránk nézve nem éppen kedvezően alakult európai konstellációban is, Magyarország külpolitikai helyzete jobb, mint Bethlen kormányzati tevékenysége előtt volt. Ebben lehetett része a természetes fejlődésnek és a háborúban keletkezett, gyűlölettel telt atmoszféra azóta bekövetkezett némi enyhülésének is, de igazságtalanság volna el nem ismerni, hogy ez a javulás Bethlen nevéhez fűződik és túlnyomórészt Bethlen céltudatos politikájának eredménye volt. Helyes volt-e ez a politika vagy helytelen, azt csak akkor fogjuk megítélhetni, ha eredményeit át fogjuk tekinthetni. Ma ez a politika mint befejezetlen, félig kész mű áll előttünk. Vannak, akik erős meggyőződéssel más politikai elgondolásokat képviseltek, de nincs senki, aki Bethlen elgondolásainak sikert nem kívánna. A magyar nemzet mindenesetre híven követte őt. Ösztönösen ama politika felé hajolt, amelyet Bethlen képviselt és ezzel lehetővé tette annak állandósulását. Ez az állandóság pedig nagy érték a külpolitikában, amelyet könnyelműen feledni nem szabad. Aki valamilyen erdőben bolyong és nem látja a kiutat,—mondja a francia bölc — az leghelyesebben akkor jár el, ha azt az irányt, amelyben elindult, következetesen betartja és semmi körülmények között nem tér el tőle, mert ebben az esetben előbb-utóbb kikerül a szabadba, míg ha irányát folyton változtatja, esetleg körben forog és soha sem jut ki az erdőből. Ezt érzi nyilván a magyar nemzet is és ezért híven ragaszkodik ahhoz az irányzathoz, amelyet Bethlen a magyar külpolitika részére kijelölt.

II.

BETHLEN KÜLPOLITIKAI ELGONDOLÁSAI egyfelől és a Magyarországon élő nemzeti kisebbségekkel szemben követett politikája másfelől szoros kapcsolatban állanak egymással.

Háború előtti beszédeiben Bethlent egyik kérdés sem foglalkoztatta annyira, mint a nemzetiségi kérdés. Alig van közöttük olyan, amelyben nem mutatott volna rá a Magyarországot ebből az irányból fenyegető veszélyekre. A nemzetiségekkel szemben való engedékenységet, kívánságaik részbeni teljesítését aggasztónak tartotta, mert félt attól, hogy ha nagyobb mozgási szabadságot kapnak, azzal vissza fognak élni az egységes magyar állam rovására. Ezért azokhoz tartozott, akik akkor szembehelyezkedtek azokkal az alkudozásokkal, amelyeket Tisza István gróf kezdeményezett a románokkal és amelyek nem vezettek sikerre. Későbbi külpolitikájának egyik lélektani magyarázatát talán abban találhatjuk, hogy politikai pályájának kezdetétől fogva igen erősen állt azoknak a veszélyeknek hatása alatt, amelyek Magyarországot a románok, tótok és szerbek részéről érhatték. Idegenkedése nem változott akkor sem, sőt talán még nagyobbá vált, amikor ezek a népek Magyarországtól elszakadtak és amikor ezzel szétrobbantották az ezeréves Magyarországot és az erdélyi magyarságot idegen uralom alá juttatták. Voltak,

akik reálpolitikai — talán túlságosan reálpolitikai — számítással arra az eredményre jutottak, hogy az önálló államokká változott, illetve ilyenekkel egyesült román, tót és szerb néppel szemben most már más alapon kell a megegyezést megkeresni és megtalálni, de ezek többnyire olyanok voltak, akik a régi nemzetiségi politikának azt az irányát, amelyet Bethlen követett, szintén nem helyeselték. A múltban más körülmények között kialakult politikai felfogások ilyformán bejátszanak a mai közvélemény kialakulásába is.

Egyúttal azonban Bethlen észrevette azt is, hogy a megváltozott körülmények között az új, megkisebbedett Magyarországon belül a régi nemzetiségi politikának nincsen többé létjogosultsága. Ezért a háború utáni Magyarországon megmaradt kisebbségekkel szemben más elveket alkalmazott, mint amilyeneket a régi Magyarország nemzetiségeivel szemben alkalmazni kívánt. Tisztán látta, hogy az új Magyarország érdekei a kisebbségi kérdés terén merőben különböznek a régi Magyarország érdekeitől és sok tekintetben ellenkező politikát kívánnak meg. A régi Magyarország nemzetiségi tekintetben vegyes lakosságú volt, az országon kívül magyar kisebbségek nem voltak. Az új Magyarország fajilag majdnem egységes, viszont idegen országokban jelentékeny magyar tömbök élnek. Ennélfogva a régi Magyarországon az volt a magyarság problémája, miként lehet megakadályozni, hogy az itt élő nemzetiségek törvénybiztosította jogaikkal az ország egységét veszélyeztető módon vissza ne éljenek és ez a probléma a viszonyok változása folytán jóformán megszűnt. Viszont ezidőszerint a magyarság problémája az, miként lehet elérni, hogy a határainkon kívül rekedt magyar kisebbségek minél teljesebben élvezhessék azokat a jogokat, amelyek részükre nemzetközi szerződésekben és állami törvényekben biztosítva vannak és ez az érdek a régi Magyarországon nem létezett. A magyarságnak a régi Magyarországon fennálló érdekei érthetővé teszik, hogy a magyar politika és közigazgatás a nemzet nagy érdekeire való tekintettel a kisebbségek jogainak kezelésében itt-ott bizonyos szűkkeblúségre hajlott. A mai Magyarországnak érdeke az, hogy a kisebbségekkel lehetőleg nagylelkűen bánjék, mert így szerzi meg az erkölcsi jogot arra, hogy hasonló elbánást követelhessen a külföldön élő magyar kisebbségek részére is.

Vannak azonban a kérdésnek még más vonatkozásai is, amelyekben a helyzet ma lényegesen eltér a régitől. A világháború előtti Magyarországon élt nemzetiségek nagy részben kifelé gravitáltak, velük szemben tehát a védekezés álláspontja indokolható volt. Történetek ugyan velük szemben is kísérletek a megegyezésre, de az eltérés aközött, amit a magyarság nyújthatott és aközött, amit a nemzetiségek kívántak, mindvégig áthidalhatatlan volt. Amit Tisza a nemzetiségeknek, — elsősorban a románoknak — kilátásba helyezett, a nemzetiségi párt elismerése, az anyanyelven való oktatás kiterjesztése, a sajtó- és gyülekezési jognak enyhébb kezelése stb. az szörnyű sok volt Tisza szemében, de semmiségnek tűnt fel a nemzetiségek előtt. Tisza rengeteg sokat várt az egyik, mindvégig titokban tartott engedménytől, amelyet meglepetésszerűen akart a románoknak juttatni és amely abban állt volna, hogy meg akarta engedni nekik

saját, Románia színeivel egyező, de a romániai zászlótól elrendezésükben eltérő színeik szabad használatát. Δ románok csak lemosolyogták ezt az engedményt és értéktelennek tartották azt. Arra viszont, amit a románok kívántak, Tisza mondta, hogy „azt magyar gyomor nem veszi be“ és kijelentette, ami meg is felelt a valóságnak, hogy még az általa kilátásba vett intézkedések elfogadtatása is „kemény dió“ lesz részére. Az az 500.000 főnyi német kisebbség ellenben, amely az új Magyarországon megmaradt, sohasem gravitált kifelé és államhűségét minden alkalommal nyíltan hangoztatta. Bethlen felismerte az ebben a tekintetben is megváltozott helyzetet. „Mai nemzetiségeinknek, — mondja — nincsen külön területiálisán összefüggő területük, hanem úgyszólván az egész ország területén szétszórva élnek. Nincsenek többé olyan nemzetiségeink, amelyek az ország határszélén lakván, határosak olyan állammal, amelyben az illető nemzetiség fajrokonai önálló állami életet élnek. Nincsenek többé irredenta érzelmű nemzetiségeink“. „Kisebbségeink nagy tömegei, — mondja tovább, — különösen a hazai németiség, ma hű fiai hazánknak és semmi magyarelles érzés nem él soraik között, csak azt követelik, hogy anyanyelvüket mi sem nyomjuk el és engedjük őket német nyelvük élvezetében boldogulni“. Ezek a kívánságok szerinte nem mennek olyan messze, hogy azok kielégítése ellen a magyarság szempontjából óvást kellene emelni. Az a megegyezés, amelyre Tisza a románokkal szemben hiába törekedett, a mai Magyarországon megmaradt német kisebbségekkel szemben semmi nehézségbe nem ütközik. Azok az érvek, amelyekkel Bethlen annakidején állást foglalt Tisza megegyezési kísérletével szemben és amelyek a románok államhűsége iránti bizalmatlanságában gyökereztek, a mai Magyarország német kisebbségével szemben teljesen tárgyaltalanok.

Ebben a megváltozott helyzetben tehát más politika felelt meg a magyarság érdekeinek, mint az, amelyért Bethlen a háború előtt küzdött. Nem is habozott levonni ebből a szükséges következtetéseket. A magyarságnak ma nagy érdeke annak bebizonyítása, hogy igenis lehet valamilyen, az illető államban hegemoniát gyakorló fajtól eltérő kisebbségnek politikai, kulturális és gazdasági érdekei ápolásában teljes szabadságot engedni, sőt őket e törekvésükben államilag támogatni, mert hiszen nem lehet eredménnyel több jogot kívánni a mai államokban élő magyar kisebbségek számára, mint amennyit Magyarország ad meg az ő nem-magyar kisebbségeinek. „Az a súlyos élethalálharc — mondja Bethlen, — amelyet magyar testvéreink a tőlünk elszakított területeken elnyomóikkal szemben folytatnak,..., amely harcban az egész világ előtt nekünk kell a kisebbségek jogait védenünk, nem teszi-e szükségessé, hogy megtámadhatlan erkölcsi alapon álljunk és senki se vethesse szemünkre, hogy vizet prédikálunk, de bort iszunk és hogy a magyar kisebbségek jogait reklamáljuk, de magunk sem adjuk meg azt saját kisebbségeinknek, amit másoktól számunkra követelünk.“ Bethlen kisebbségi politikájának alapja tehát az a helyes megfontolás, hogy a kisebbségekkel való előzékeny bánásmód magyar érdek, mert csak az teszi lehetővé a tőlünk elszakított magyar kisebbségek érdekeinek hathatós megvédését, de hogy ennek

az előzékeny bánásmódnak nincsenek is akadályai, mert a Magyarországon ma élő kisebbségekben nincsenek olyan centrifugális hajlandóságok, amelyeket elnyomni, vagy amelyek ellen védekezni kellene. A következtetés, amelyet ebből levont, az, hogy egyfelől éberren kell ugyan ügyelni arra, hogy a hazai német kisebbség körében államellenes irányzatok ne érvényesüljenek, másfelől azonban ezeknek a kisebbségeknek meg kell adni mindent, ami politikai, gazdasági és kulturális tekintetben megerősítésükre szolgál.

Bethlen ezen kisebbségi politikájába talán még egy másik külpolitikai megfontolás is belejátszott, bár erről sohasem beszélt. Az ő külpolitikája az együttműködést kereste azokkal az államokkal, amelyek a maguk részéről szintén nincsenek megelégedve a békeszerződésekkel. Ezekhez tartozik elsősorban Németország is. A Magyarország és Németország közötti viszonyra azonban az itteni német kisebbség helyzete és hangulata mindég nagymértékben gyakorolt befolyást. A német kisebbségnek komoly sérelmei felizgatnák a német közvéleményt Magyarország ellen. A német közvéleményben ezzel kapcsolatban felmerülő vádak viszont elmérgesíthetnék a magyarságnak Németországgal szemben való hangulatát. Ezt a fejlődést Bethlen külpolitikájának feltétlenül el kellett kerülnie és ennek szükségszerű előfeltétele volt az, hogy a magyarság és a hazai német kisebbség közt évszázadok óta fennállt egyetértés meg ne zavartassék. Hogy Németország nem gyakorolhat jogosan befolyást magyar belügyekre és hogy a német kormány a nemzetközi ildomosságra való tekintettel minden olyan beavatkozástól kétségtelenül mindig el fog tekinteni, az mitsem változtat ezen a helyzeten, mert a német közvéleménynek vannak — még a legdiktatórikusabban kezelt sajtóviszonyok mellett is — olyan megnyilatkozásai, amelyek a kormánytól függetlenek vagy ilyeneknek minősíthetők és amelyek mégis rossz vért szülhetnek. Ennek a kedvezőtlen fejlődésnek veszélye annál nagyobb, mert német részről van némi hajlandóság górcsővel vizsgálni azokat a tüneteket, amelyek megvilágítani látszanak a magyar kisebbség helyzetét és hangulatát, magyar részről pedig szintén van bizonyos tendencia, érzékenyen reagálni a német közvéleménynek egyes, gyakran teljesen súlytalan megnyilatkozásaira a magyarsággal szemben. Ebben a helyzetben a hazai németiség lehet összekötő híd Magyarország és Németország között és lehet a két országot egymástól elválasztó szakadék. Bethlen mindent elkövetett, hogy összekötő híddá alakítsa.

A nemzeti kisebbségek kérdésének kezelésére vonatkozó álláspontját Bethlen nyíltan kifejezésre juttatta 1924 február 28-án az akkori nemzetgyűlésen, ahol megmondta, hogy Csonka-Magyarországon új nemzetiségi politikát kell csinálni. Ez a politika szerinte megmaradhat az 1868. évi nemzetiségi törvény alapján, mert hiszen ennek intézkedései teljes összhangban állanak a kisebbségi politikáról vallott modern felfogásokkal. De egy tekintetben, — mondja Bethlen, — az a politika, amelynek alapján Ő dolgozni kíván, mégis talán továbbmenő annál, amely a háború előtt érvényesült. Az a tere, amelyen tovább akar menni, a kulturális fejlődés tere. Utal arra, hogy „a múltban igen gyakran összetévesztettük a nyelv használatát a hazafisággal. Gyakran

abban a hitben voltunk, hogy az, aki magyarul tud, már jó hazafi, aki nem tud magyarul, nem az.¹ Ezt Bethlen tévedésnek mondja, amelyet be kell látni és ezért szerinte „lehetővé kell tenni nemzetiségi kisebbségeink számára, hogy az oktatást anyanyelvükön is megkaphassák.“ Ez nincsen, mondja tovább, semmiképpen sem ellentétben a magyar hazafisággal. Az aki tótul tanul a népiskolában, azért lehet kitűnő magyar hazafi, míg fordítva, az, aki magyar iskolában nevelkedett, gyakran rossz hazafi lett. Ugyanezt a gondolatot ismét Ali 1926 november 28-án debreceni választói előtt. „A jó hazafiság, mondotta ez alkalommal, nem az anyanyelvtől függ, hanem a meggyőződéstől és az érzésektől. Sajnos, a múltban igen gyakran összetévesztettük a kettőt és azt, aki magyarul beszélt, de kifelé húzott, magyar embernek tartottuk, míg ugyanakkor bizalmatlanok voltunk az iránt, aki magyarul nem beszélt ugyan, de lelkének minden idegszálával ragaszkodott a magyar hazához.“ Még világosabban beszél abban a cikkében, amelyet a kormányról való távozása után a „Magyar Szemle“ 1933 júniusi számában „Magyar kisebbségi politika“ címen közzétett. Itt nyíltan kimondja, hogy „minden olyan nemzetiségi politika, amely a kisebbségek nyelvének elnyomásával dolgozott, akár az iskolában, akár a közéletben, akár a gazdasági életben, mindenütt megbosszulta magát és ellenkező eredményt szült, mert hatalmasan felébresztette a kisebbségek nemzeti öntudatát és így ellenhatást szült náluk.“ „Semmiféle országos vagy magyar érdek, mondja tovább, nem szenved csorbát azáltal, ha a hazai németiség iskoláiban a német nyelv olyan mértékben érvényesül, amily mértékben azt a német kisebbség maga óhajtja és kívánja. Ne áltassuk magunkat azzal, hogy nem kívánja és hogy tiszta magyar iskolát óhajt. Lehet ilyen kivételes eset is, de gyakran ez az óhaj csak kívülről szuggesztív kívánság. Az esetek túlnyomó részében a német polgár azt kívánja, hogy fia tanuljon meg magyarul is jól, de tanuljon meg írni, olvasni, számolni anyanyelvén is és hogy szerezzék meg mindazt az ismeretet, amelyet a népiskola nyújthat. És miután legtöbb esetben ez csak úgy lehetséges, ha ezeknek az elsajátításánál, az előadásnál, a magyarázatnál, a gyermek anyanyelve is kielégítő mértékben érvényesül, az a kívánatos, hogy az oktatás ennek megfelelően rendeztessék be. Semmiféle magyar hazafias érdek csorbát nem fog azáltal szenvedni, ha ennek az óhajnak eleget teszünk.“

Ezek az elvek és szempontok vezették Bethlent a hazai kisebbségekkel szemben folytatott politikájában. Ezek alapján állt az 1924: II. t.-c., amely „a közhivatalnokoknál a kisebbségi nyelvek ismeretének biztosításáról“ szól és ennek alapján áll az 1923. évben kibocsátott miniszteri rendelet is, amely a kisebbségi vidékeken való népiskolai tanítást szabályozza és megveti alapját azoknak az intézkedéseknek, amelyekkel a kisebbségek lakta vidékeken a gyermekek anyanyelvén való oktatásnak kiépítését lehetővé teszi. Ugyanezek az elvek vezették őt akkor is, amikor a „Magyarországi Német Népművelődési Egyesület“ az ő közreműködésével létesült, hogy e szervezeten belül a német kisebbség kulturális törekvései céltudatos és eszszerűs módon legyenek vezethetők, irányíthatók és fejleszthetők.

Politikai rövidlátásra vallana azt gondolni, hogy Bethlen ennek a szervezetnek létesítésével lovat adott a német kisebbség törekvései alá vagy azt mondani, hogy ha a németiség hosszú évtizedeken át ilyen egyesület nélkül tudott békés egyetértésben élni a magyarsággal, most sem lett volna erre az alakulatra szükség. A fejlődés egyik téren sem áll meg és folyton új igényeket teremt. Ami nem volt szükséges a mai megelőző nemzedék szemében, az szükséges lehet a mai generáció szempontjából. A német kisebbség kulturális törekvéseinek megszervezését is e fejlődés tette szükségessé. Az egyes nemzetiségek által a háború után elért sikerek nem maradhattak hatás nélkül azokra a kisebbségekre, amelyeknek a háború ilyen sikereket nem juttatott, sőt azokra sem, amelyek ilyen sikerekre nem is áhítoztak. Annyi ünnepélyes szerződés létesült a nemzeti kisebbségek jogainak és helyzetének megvédésére, annyi ünnepélyes nyilatkozat mondotta ki a kisebbségi igények tiszteletbentartására való jogot, annyi szép szó hangzott el és annyi tinta folyt a háború után a nemzeti kisebbségek sérelmeinek tárgyalásában, hogy valóban a csodával volna határos, ha ezek az eszmék nem hatoltak volna be a magyarországi németiségbe is. Lehetetlen elkerülni, hogy az a valamely hazai kisebbséghez tartozó polgár, aki minduntalan hallja, hogy mily nagy sérelem éri a tőlük elszakított területeken élő magyar kisebbségeket az iskolaügy, a közigazgatás, az állami élet terén, ne kezdjen gondolkozni azon, hogy vajjon neki magának megvan-e mindaz, amit a tőlünk elszakított magyarság részére kétségbevonhatlan jog alapján kívánunk. Ezeket az eszmeáramlatokat a hazai németiségtől távortartani annál nehezebb volt, mert hiszen a múltban — a forradalmi időkben — ezeket az akkori magyar kormányok is képviselték, sőt ezek még politikai autonómia ígéretével is kecsegtették. Talán azt is figyelembe kell venni, hogy a viszonyok teljes megváltozása folytán megszűntek egyes gátló körülmények, amelyek a németiséget azelőtt külön követelések felállításától visszatartották. A magyarországi németiség éppen államhűségéből kifolyólag óvakodott azelőtt attól, hogy követelésekkel hozakodjék elő, amelyekből azt lehetne következtetni, hogy ők sem jobbak a kifelé gravitáló nemzetiségeknél, de nem is akarták a magyar nemzetnek e téren észlelhető nehézségeit fokozni. A háború utáni Magyarországon azonban maga a németiség is érezte, hogy azok az okok, amelyek saját igényeinek erőteljes hangoztatásától régebben visszatartották, most már nem állanak fenn. Mindezekből az okokból a háború után a német kisebbségben is kialakult a vágy az ő külön német kultúrájuk fennmaradásának biztosítására és ebbeli érdekeik fokozott ápolására és fejlesztésére. Ez a vágy, ha a kormányok részéről figyelembe nem részesül, előbb-utóbb valószínűleg német kisebbségi párt megalakulására vezetett volna. Hiszen vannak ma is — inkább a magyar határokon kívül, mint azokon belül — a német kisebbségek érdekeinek olyan szószólói, akik szépséghibát találnak abban, hogy Magyarországon nincsen ilyen német kisebbségi párt, amely pedig majdnem minden országban, hol nagyobb számú német kisebbségek vannak, létesült. Az ilyen kisebbségi párt azonban a speciális magyar viszonyok közepett valószínűleg előbb-utóbb ellentétbe került volna a magyarságra támaszkodó pár-

tokkal, még ha azzal a szándékkal alakult volna is meg, hogy a magyarsággal való egyetértést ne engedje megbontani. Hisz minden párt, hogy létjogosultságát bebizonyítsa, a viszonyok erejénél fogva kénytelen megmutatni, hogy tesz valamit azokért az eszmékért, amelyeknek hirdetésével pozíciót szerzett magának és ennek érdekében azután keresve keresi azokat az alkalmakat, amikor kemény fellépéssel beigazolja, hogy rá szükség van. Nem kell sok hozzá és a kisebbségi kérdések tárgyalásánál bizonyos erősebb hang válnék szokásossá, amely azután mind távolabb és távolabb vinne attól a vonaltól, amelynek betartása a magyarság és a német kisebbség közötti egyetértés megóvása szempontjából kívánatos.

A Német Népművelődési Egyesület megalapítói azokat a törekvéseket, amelyek a háború után a hazai németiség körében mutatkoztak, nem megteremtette, hanem mederbe szorította. Alapítói és így Bethlen István gróf is, szilárd keretet akartak szabni e törekvések részére. Az eszme Bleyer Jakabé volt, aki már a forradalmi időszak kezdete óta a német kisebbség érdekeinek szolgálatába állította a maga értékes, temperamentumos egyéniségét. De Bethlen melegen felkarolta az eszmét és elejétől kezdve támogatta azt. Az egyesület alapszabályai az ő személyes közreműködésével jöttek létre, ő maga változtatott és módosított az eléje terjesztett tervre és kívánságait az egész vonalon érvényesítette. Előrelátóan arról is gondoskodott, hogy mindaddig, amíg a német mozgalom a vajúdas stádiumában van, az egyesület vezetésében kellő számú olyan egyén is helyet foglaljon, aki szükség esetében mérséklő hatást tudjon gyakorolni. A következmények azt mutatták, hogy ezekre a mérséklő elemekre alig volt szükség, mert az egyesület tagjai Bleyer vezetése alatt semmiféle szélsőséges irányba nem kalandoztak el. Az egyesület megalakításától kezdve Bethlen annak vezetésével együttműködve igyekezett különösen a kisebbségi iskolák kérdését rendbehozni és az anyanyelven való tanítást előmozdítani. A magyar népiskolák kisebbségi vidékeken három kategóriába oszlottak. Voltak olyanok, ahol a tanítás német nyelven folyt és a magyar nyelvet csak mint tantárgyat adták elő (A-típus), olyanok, ahol ennek megfordítottja történt (C-típus) és olyanok, ahol vegyes nyelven folyt a tanítás, azaz bizonyos tantárgyakat magyarul, másokat németül adtak elő (B-típus). Bethlen szándéka az volt, hogy a C-típusú népiskolák legnagyobb részét át fogja alakítani B-típusúvá és ezt a reformot fokozatosan akarta keresztülvinni úgy, hogy minden évben kb. 40 iskolának C-típusról B-típusúvá való átalakítása került volna sorra.

Meg kell állapítani, hogy ez az elgondolás akkor nem volt keresztülvihető. Az iskolák átalakítására vonatkozó akció eleinte sikeresen indult meg, de azután teljesen megakadt, mert Bethlen intenciói az iskolafenntartók egy részénél megnehezítéssel találkozott. Bethlen maga panaszkodik erről a „Magyar Szemlé“-ben megjelent már említett cikkében. Sajnálatosnak mondja, hogy „a magyar közvélemény ma sincs tisztában azzal, hogy a békeszerződések által teremtetett új helyzetünkben milyen nemzetiségi politika felel meg legjobban érdekeinknek“ és hogy „nincs e tárgyban kiforrt, egységes magyar

amely a kormányt és még inkább a kisebbségi kérdésekkel hivataluknál fogva foglalkozó kormányzati közegeket irányíthatná.“ Pedig szerinte: „a mai nemzetiségi politika feladatai és célkitűzései egészen mások kell hogy legyenek, mint a háború előtt“. Készerűen nyilatkozik azokról, akik ezt nem akarják belátni, „mert csak a magyar glóbuszt nézik és látóképességük a magyar Alföld peremén túl nem terjed“. Ez a rövidlátás folytonos akadályokat jelentett ama politikája részére, amely a hazai németeknek az anyanyelven való oktatás előnyeit akarta nyújtani. Panaszodik azon, hogy „különösen a vidéki magyar intelligenciának, a papok, tanítók, jegyzők, szolgabírák és a vármegyék vezetőinek egy része azzal vél hazafias kötelességet teljesíteni, ha befolyását nyíltan vagy burkoltan olyan irányban érvényesíti, hogy a német anyanyelvű gyermekek népiskolai oktatásánál a német nyelv lehetőleg csekély mértékben érvényesüljön vagy hogy a felolvasó-estéken és más egyházi vagy kulturális Összejöveteleken egyetlen német szó se hangozzék el.“ Ennek az állapotnak következménye szerinte az, hogy „a kormány, az adminisztratív és iskolai hatóságok, az egyházak és vezetők gyakran ellentétes intézkedéseket tesznek, illetőleg egymás intézkedéseit lerontják“. Másik következménye az, hogy így a kisebbségeknek az anyanyelven való oktatás fejlesztése tárgyában tett ígéreteket nem lehet teljes mértékben beváltani, hogy az erre vonatkozó rendeletek „nincsenek teljesen végrehajtva és az utolsó két évben végrehajtásukban fennakadás tapasztalható“. Végül következménye ennek az állapotnak az is, hogy azok, akik a kisebbségekhez tartoznak, nincsenek tisztában a velük szemben követett intenciókkal és így bennük is a bizonytalanság érzete kap lábra, amely mindenféle elégedetlenségre teremt kedvező talajt.

A közvéleményben van bizonyos észszerűtlen hajlandóság arra a hitre, hogy a kormány mindenható és hogy csak egyetlen szavába kerül megvalósítani azt, amit helyesnek tart. Így nem volt elkerülhető, hogy amikor a német kisebbség azt látta, hogy a Bethlen által kilátásba helyezett újítások, nem abban az ütemben lettek végrehajtva, mint azt nyilatkozatai alapján remélni lehetett, kételyek támadtak Bethlen kisebbségi politikájának őszintesége iránt. E sorok írója élő tanúja annak, hogy ez a szemrehányás nem jogosult. Bethlen állandóan küzdött azokkal a láthatatlan erőkkel, amelyek politikájának érvényesülését megakasztották. Érezve azt, hogy politikájának keresztülvitele a régi ideológiában élő, kellő időben újat tanulni nem tudó közvéleményben még nehézségekkel találkozik, főleg ennek a közvéleménynek átalakulásától várta a sikert. Ez azonban igen lassú processzus. Bethlen talán nem merítette ki az összes eszközt ennek az átalakulásnak gyorsítása érdekében, de ez talán csak abban találja okát, hogy kevéssel azután, amikor tudatára jött annak, hogy a vele szemben álló erők nemcsak késleltetik és hátráltatják, de egyenesen megakadályozzák és lehetetlenné teszik kisebbségi politikájának érvényesülését, eltávozott a kormány éléről. Bethlen államférfiúi egyéniségét inkább a szívósság jellemzi, mint a kíméletlen erély. Ha akadályokba ütközött, nem összetörte, hanem megkerülte azokat, új és új utakon megannyiszor visszatérve tulajdonképpen céljai felé. Az alsóbb hatóság-

gok olyan cselekményeivel szemben, amelyek politikáját hátráltatták, nem vett igénybe hatalmi eszközöket; a felelősségrevonások és fegyelmi eljárások helyett inkább a kapacitáció eszközeit szerette alkalmazni. Ez a módszer vonta maga után, hogy az országban sokfelé nem vették Bethlennek a kisebbségi kérdésre vonatkozó elgondolásait olyan komolyan, mint amilyen komolyan ő azokat hangoztatta. Azt mondták róla, — még hívei is — hogy neki külpolitikai érdekekből kell így beszélnie, de ő maga sem bánja, sőt talán ez a titkos óhaja, hogy a hatóságok ne ragaszkodjanak vakon ahhoz, amit neki állami érdekből hirdetni kell. Ez a tökéletesen téves és hamis felfogás kormányzatának vége felé mindinkább elburjánzott. De e sorok írója tanúja annak, hogy rövidebb a kormányról való visszavonulása előtt mily komolyan gondolkozott azon, hogy a kisebbségi iskolapolitikája ellen mutatkozó ellenszegülést, keresztültörri, ha kell törvényhozási intézkedésekkel is.

Bethlen kisebbségi politikája új utakat mutatott a magyar nemzetnek. Nem tudta ugyan eddig elérni, hogy az egész nemzetet rávegye ennek az útnak követésére, de világosan formulázta ezt a politikát és támaszt adott azoknak, akik vele együtt az ország egyik legfontosabb érdekének tartják, hogy a magyar közvélemény felismerje a kisebbségi kérdés helyes kezelésének mind fontosságát, mind módozatait. Az az új kisebbségi politika, amelyet Bethlen hirdetett és amelynek megvalósítását megkezdette, alkotó államférfiúi működésének egyik legnagyobb érdeme.

GRATZ GUSZTÁV

BETHLEN ISTVÁN ES AZ ERDÉLYI MAGYARSÁG

MI MAGYAROK, akik a népvándorlás korának végén először alkottunk Erdélyben szilárd államot, melyet ezer éven keresztül vérünk hullásával védtünk meg, tartottunk fenn; hol virágzó életet, kultúrát és szabadelvű intézményeket teremtettünk... mi úgy érezzük, hogy ehhez a földhöz elvitathatatlan jogunk van... melyhez a magyar történelemnek legszebb és legnemesebb tradíciói fűződnek, melyeket történelmünkben soha sem fogunk kitörülhetni: erről a földről nem mondhatunk le.

„Ezzel a kitörülhetetlen érzéssel szemben áll a román fajnak az utolsó évszázad óta ugyanezen területre támasztott igénye.

„Ez a két igény, a két különböző jogcím kiegyenlíthetetlennek látszó konfliktusa és ellentéte képezi az erdélyi kérdés lényegét. A kérdés megoldását mi is, Európa is kell, hogy keresse, ha nem akarja, hogy Európa délkeletén „a nyugalom, a rend és a kultúrának eddig elért színvonala a népek civódásában végleg elmerüljön/.¹

A kérdés megoldásához két feltétel teljesülése szükséges: „a kis népek kollaborációjának organizálása“, ami azonban csak a másik feltétel teljesülése „a népek kibékülése után, a revízió révén érhető el.“ Prius a revízió, mely a népek kollaborációjának lehetőségét és a béke bázisát képezi.²

Ez Erdély problémája, ahogyan azt Bethlen István — itt röviden összefoglalva, — a múlt ősszel az angol közönség elé vitte.

Hogy mindez megtörténjék, az természetesen időhöz van kötve: meg kell hogy történjék az elkövetett igazságtalanság felismerése és még azután annak bevállása: egy hosszú út, amit a győztesek önzése és morális félénksége barrikádoz el. De „mi bízunk Erdély területén fajunk jövőjében. Lesznek vérvesztéseink a román uralom folytán, ez kétségtelen, mert a mai román politika balkáni eszközöket alkalmaz kisebbségeivel szemben és létüket nemcsak kulturális, hanem főleg gazdasági gyökereiben igyekszik támadni. De a magyar faj egészséges és életerős, tud túrni és dolgozni. Kiirtani, vagy arányszámát a lakosság körében lényegesen leszállítani sem lesznek ezért képesek.“³

Ez talán az angol léggör adta optimizmus pillanata volt.

¹ *Bethlen István* angliai előadásai, 67. lap.

² U. o. 108. lap.

³ U. o. 82. lap.

Tíz éve annak, hogy Bethlen István „magyar véreink pusztulásáról“ beszélt az elszakított területeken¹ s most júniusban debreceni beszédében aggódva kérdezte, hogy vájjon „kik számára csinálunk revíziót, ha nem gondoskodunk arról, hogy Erdélyben biztosított legyen magyar testvéreink élete? kinek számára harcoljuk ki a revíziót, ha nem tudjuk őket megóvni az elnyomástól és attól a pusztító hadjáratától, melyet szomszédaink folytatnak ellenünk?“.

Magyarok tizenhat esztendő története adta Bethlen István szájába ezt a kérdést.

Ez A TIZENHAT ESZTENDŐ a jognélküliség és pusztulás tizenhat esztendeje volt a magyarságra nézve.

Az 1918 decemberi gyulafehérvári rezolúciók „teljes nemzeti szabadságot“ Ígértek a Románia területén „együttélő népek“ számára s a kisebbségi szerződés „a szabadság és igazságosság garanciáit“ szerezte meg nekik, hogy — a Clemenceau-level szerint, — a kisebbségek könnyebben hozzászokjanak új helyzetükhöz, tudva, hogy „elnyomás és asszimiláció ellen biztosítva vannak“.

Forradalmi határozatban, nemzetközi szerződésben és diplomáciai magyarázatban gyökerező biztosítékok bástyázták körül a magyar kisebbség jogait és fennmaradásának lehetőségét Erdélyben s az eredmény mégis az, hogy el van nyomva, jogait nem bírja védeni, az asszimiláció veszedelme fenyegeti és védelmet és támogatást nem talál sehol.

A megszállást követő első években az évszázados román bosszúvágy kielégítésének napjai következtek: kegyetlenkedések, testi kínzások, az államellenes perek, a börtön napjai. Százával mentek börtönbe a magyarok és százezrével hagyták ott Erdélyt azok, akiket kiűldözött a megszálló népesség. Ezt követték a lelki és a szociális gyötrelmek: a magyar érzés és magyar nyelv üldözése; intézmények, iskolák elvétele, lakásrekvirálások; nem volt senki biztos otthonában, nyelvének használatában. A városi lakosok sokszor huszonnégy óra alatt kellett, hogy elhagyják otthonukat, néha hazájukat. Utcára kidobott bútorok és repatriáló vagonok ezrei voltak a román berendezkedés keserves bizonyítékai.

Mindezt hangtalanul, reménykedő optimizmussal tűrte a magyarság, várva, hogy a békeszerződés megszabadítja őket a nyomortól. A béke aláírásáig Erdélyt magyar területnek és magukat magyar állampolgároknak tekintették az erdélyi magyarok és megtagadták a hűségesküt egy idegen hatalomnak s nem akartak egy megszálló állam politikai életében részt venni. A hágai konvenció alapján álltak.

Mindez megváltozott, mikor a trianoni béke valóság lett s az agresszív román politika ellen védelmet kellett, hogy keressenek. Addig a menekültek csak ideiglenesen fogadták el Bethlen István kezét, mit a Menekültügyi Hivatalból nyújtott feléjük, most már egy egész számkivetett életre való segítséget vártak tőle.

¹ Bethlen István gróf beszédei és írásai, I. 294.

² A debreceni beszédet a »8 Órai Újság“-ban közölt szövegben idézem.

Az okkupáció után négy évvel a magyarság felhagyott passzivitásával, politikai pártba tömörült és megpróbálta, hogy részt vegyen új hazájának közéletében. Abban a pillanatban érte az első csalódás: az első Bratianu-kormány alatt tudatára kellett hogy ébredjen, hogy nincs helye a román közéletben: hogy nem egyenrangú polgára az államnak a románnal, hogy a törvényhozásban nincs szükség reá, a közigazgatásban nem vehet részt; hogy kultúrájának nem viselheti gondját, gazdaságilag tönkreteszi a kormány és Erdélyt zsákmányul, gyarmatul tekinti a Regát.

Az 1923-i alkotmányrevízió nem iktatta törvénybe a kisebbségi szerződés rendelkezéseit; a kisebbségeket azzal bíztatták, hogy nyelvhasználati jogaik a közigazgatás reformjának keretében fognak szabályozást nyerni, majd később, hogy speciális törvény fogja rendezni. Nem történt meg egyszer sem. Mikor 1928-ban az erdélyi románok jutottak kormányra, azok, akik Gyulafehérvárott nemzeti szabadságról, felekezeti és kultúraautonómiáról beszéltek s most a kisebbségi jog kodifikációját és Erdély regionális autonómiáját ígérték, a magyarok bízva várták az ígéretek teljesülését. De elmúlt a Maniu-kormány, jött más nemzeti-parasztpárti uralom: a kisebbségi törvényből nem lett semmi, regionális kormányzatról sem beszél senki; de jött ostromállapot és cenzúra, megszorodtak a hazaárulást, az irredenta-perek s most tavasszal törvénybe iktatták a nemzeti munka védelmét. Ma ott van a magyarság, kifosztva nyelvéből, kulturális intézményeiből, iskoláiból, egyeteméből; névelemzéssel román iskolába kényszerítve, kultúrzónába szorítva. „A magyar gyermekeknek ma már csak egy harmada tanul magyar iskolában, magyar fiúknak és magyar leányoknak csak egy harmada tanulja a magyar ábécét és tudja olvasni a bibliát; a magyar középiskolák egész sorát pusztítják ki s az utóbbi időben a hóhérbárdot már az elemi iskolák gyökerére is odaillesztették. Tíz évvel ezelőtt még csak a magyar földbirtokos-osztályt pusztították, ma már sorra került a magyar iparos, kereskedő, városi polgár, bányász és munkás ... A magyar élet ma már semmit sem ér idegen uralom alatt Erdélyben!” állapította meg Bethlen István Debrecenben.

S körülbelül ugyanabban az időben Erdélyben mondta a másik Bethlen, a magyar párt elnöke: „Megalázott, meggyötört magyarok vagyunk; napról-napra kell, hogy érezzük és tudatában vagyunk, hogy sehol a földön nem olyan terhes, nem olyan áldozatos magyarnak lenni, mint itt, Erdélyben.“

„EDDIG TITOKBAN SZÉGYENKEZTÜNK és eltitkoltuk szégyenünket. Olyan jó takaró volt a tudat, hogy a háború és az új uralom ritkított meg, hogy a repatriálás és kivándorlás dagálya emelt sok embert hátára. Az egyéb veszteséget a helyzet okozta, mely pusztulásra vetett és történelmileg pórul járatott bennünket. Nem természetes-e, ha fogyunk, hiszen odadobtak a fosztó célzatoknak, melyek szétrombolják a családi élet feltételeit, az anyagi lehetőségeket s a nemzetközi vüági mely védelmet hazudott nekünk, ezt a célzatot meg is koronázta, mikor a gazdasági válságot szétárasztotta s a nemzeti túlfeszültség kigyóit ránk eresztette.“

Így írt Krenner Miklós egy ez évi nyári cikkében az „apadó magyarságról“ s van oka, hogy így írjon. Mert, folytatta: az erdélyi magyarság természetes szaporulata a falvakban kevésbé, a városokban erős mértékben apad. Kisebb a születési, nagyobb a halálozási szám. Az öngyilkosok sorában legtöbb a magyar; a legtöbb törvénytelen gyermeket is a kisebbségi anyák hozzák a világra.

Ugyancsak az idei nyáron, júniusban az „Universulban“, aztán a most megalakult román antirevizíós liga újon indult folyóiratának, a „Revue de Transilvanie“ első számában cikket közölt Sabin Manuila, a statisztikai és néprajzi intézet igazgatója, „Erdély demográfiai problémáiról, amint azok a háború óta alakultak.“

A probléma alapja, írja cikkeiben, az a jelenség, hogy Erdély lakosságának száma folyton fogy. Manuila nem ad abszolút, hanem csak percentuális számokat és Erdély helyzetének képét a Regáttal összehasonlítva nyújtja. Míg a Regát lakossága 1910-ben a mai Nagy-Romániát képező területek lakosságának 40.1%-át és Erdély lakossága annak 33.4%-át képezte, s míg a Regát lakosságának száma 1930-ban 487%-ra és 1934-ben 49.1%-ra emelkedett, Erdély lakosságának száma az előbbi évben 307%-ra, 1934-ben 30.2%-ra szállott alá. Ez, a Regátban a gyarapodás és Erdélyben a csökkenés a népmozgalom két alapvető mozzanatának: a születések és halálozások arányszámának és a be- és kivándorlásnak az eredménye. Az 1918. évet követő repatriálásokat külön nem említi.

A regáti lakosság nagy szaporodása, lévén ott csak román, a román faj szaporaságának köszönhető, a Regát születési aránya a legnagyobb egész Európában: 45 és 60 között váltakozik az ezerben. Egy orientális, kulturátlan faj szaporasága. Erdélyben másként van és más az arány úgy a románokra, mint a kisebbségekre nézve. Erdélyben a születési arányszám a románoknál is leszáll 29.1-re, a magyaroké pedig 23.2, a német fajoké 19.5-re. Ha ebből levonjuk a halálozási arányszámokat, az abszolút szaporodás a románoknál 11.9, 8.3 a magyaroknál és 6 a két német fajnál; s mivel a szaporodási középátlagos Erdélyre vonatkozóan 10-3, látható, hogy egyedül a románság gyarapodik, magyar és német folytonosan, évről-évre fogy és fogyóban lesz.

Ehhez járul, hogy a kivándorlás Erdélyben tisztán a magyarokra és székelyekre szorítkozik, akik, mint a múltban, most sem tengerentúlra, hanem Valahiába és Moldovába mennek megélhetést keresni s vesznek el lassanként a magyarságra nézve. Csak pár napja, hogy az egyik regáti román lap „Bukarest, mint magyar város“ címmel írt cikket s az „Ellenzék“ keserű humorral írja, hogy aki Jassiba készül, tanuljon meg előbb magyarul.

A magyarság pusztulásának képét legjobban a városok mutatják, melyek magyar uralom alatt Erdély nemzetiségi vidékein is túlnyomóan magyarok voltak. 1910-ben 49 erdélyi város között 33 volt magyar és 10 román s a többi szász többségű. Manuila szerint 1930-ban már más az arány: ugyané városok közül 23-nak a többsége román és csak 20-é magyar. Az 1910. évi 72.2%-os városi magyarság 1934-ben 41.9%-ra, a falvak magyarsága 27.2%-ról 19.9%-ra esett le.

Példaként Kolozsvárt említi Manuila s én is, de Vlád Péternek, a város közegészségügyi vezetőjének adataival, melyek részletesebbek és úgylátszik, megbízhatóbbak, mint a Manuiláéi.

Eszerint a születések arányszáma Kolozsvárt a háború óta rohamos esést mutat: míg 1919-ben 1000 lakosra 23 élveszületett gyermek esett, 1933-ban már csak 15. Se számon belül eltérő a kisebbségek szaporodása. Míg a románság százaléka az 1931—33. évi összszaaporodásban 53.8%-ról 674%-ra emelkedett, a magyarságé 29.9%-ról 26.2%-ra és a németiségé 3.5%-ról 07%-ra csökkent. Abszolút számokban ez a következőket jelenti: 1933-ban volt a városnak 102.007 lakosa, belőle 50.042 magyar, 35.874 román, 13.651 zsidó és 2440 német. 1910-ben 6581 román élt Kolozsvárt. Az évi szaporodás a magyaroknál 50.000 lélek után 680 élveszületett, a románoknál 35.800 lélek után 650, a magyaroknál 13,66‰ a románoknál 18,1‰. Ha ebből levonjuk a halálozási arányszámokat (melyeket nincs miért hogy közöljek), a románok tényleges szaporodása 3.14, a magyaroké 1.25. Nyilvánvaló a románság természetes szaporodás útján való rohamos térhódítása a magyarság rovására, még ha a kivándorlást nem vesszük is tekintetbe. Ha ezek az arányszámok a jövőre is így maradnak, kiszámítható, hogy a magyarságnak 1933-ban meglévő 14.168 főnyi többsége rövid idő alatt elenyézik.

A városok népessége — hivatkozik ezzel kapcsolatban Manuila a népmozgalom ismert szabályára — gyorsan változik, cserélődik s az eltűnő lakosságot a körülfekvő falvak születési többlete pótolja. A magyar városokat szintén a falvak kell hogy fenntartsák s ezért magyarok csak azokban a városokban fognak fennmaradni, melyek földművelő magyar falvak környezetében vannak, melyek ideig-óráig a saját szintén pusztuló lakosságukból még ki tudják egészíteni a magyar városok fogyó népességét.

Csak hogy a falu lakossága sem lesz sokáig képes.

Egy református magyar pap számolt be nemrégén egy vegyes lakosságú vidék, a Mezőség falvainak lakosságáról.

Pár száz magyar él szétszórva a román tengerben, inkább kívül egy-egy falun, tanyákon, a határban, ahonnan csak vasárnapokon jön a faluba; körülvéve minden magyar család három-négy román háztájjal. A román nép nagy kulturális gondozás tárgya: az Astra előadásokat rendez a falvakban, könyvtárakat állít fel, ügyel a nemzeti hagyományok megőrzésére. A magyarokkal senki sem törődik, a legtöbb magyar falunak nincs magyar, felekezeti iskolája, a gyermekek legfeljebb román állami iskolába járhatnak, de például, az illető faluban 550 román és magyar tanköteles gyermek van összesen, de a román állami iskolában csak 150 tanuló számára van hely s azt a román gyermekek foglalják el, a magyaroknak nincs helyük s az írástudatlanság ijesztően nő közöttük; a román paraszt trágyahordás közben is a „biblioteca pentru toti“ kiadványait olvassa, a magyar már a zsolttárt sem tudja olvasni. A legtöbb magyar háztáj már vegyes házasságon alapul, a legtöbben folyton románul beszélnek és a gyermekek nem tudnak magyarul, románokká lettek; hogy magyar történelem, magyar kultúra van a világon, arról már a felnőttek is alig tudnak.

Ilyen a helyzet városon és falun és romlik az idő folyásával. „Az idő munkája ez, — mondja Manuila — mely megvédte a románságot mostanáig és amely Trianon óta a magyar nép pusztulásának kérlelhetetlen eszköze.“

KÉTSÉGTELEN, hogy pusztul a magyar, pedig nem volna szabad, hogy pusztuljon, mert jogai, életföltételei, kultúrája nemzetközi és — a végén is — hazai hatóságok védelme alatt áll.

Panaszolt is a magyarság Genfben — tudjuk, hogy milyen eredménnyel. Hogy még mindig panaszol, teszi talán abban az illúzióban, hogy a genfi fórumon a nagy nyilvánosság előtt a világ közvéleményének érdeklődése és részvéte követi szenvedéseit. Valójában követi ott eredménytelenség és részvétlenség, otthon pedig kíséri kormány és közvélemény ellenszenvé és gyűlölködése. 1919 decemberben, mikor a törvényhozás elé került a kisebbségi szerződés, figyelemztette fenyegetően a kisebbségeket Bratianu, akkor az ellenzék vezére, hogy ne gondoljanak genfi panaszkodásra: „saját maguknak lesz kárára, mert megzavarná azt a testvéri viszonyt, mely az állam különböző nemzetiségei között fenn kell hogy álljon, ami sokkal inkább a kisebbségek, mint a többségi nemzet érdeke.“ S a jó tanácsossal se késett: „Mikor egy állam törvényei egyenlő jogokat biztosítanak az állampolgároknak, kisebbség és többség egyformán az államot kell hogy védőjeként és támaszaként elismerje. Ha egy állam polgárai két kategóriába vannak osztva, egyik az államtól fog segítséget várni, másik az államon kívül fogja azt keresni... Ezért nem fogadhatjuk el a kisebbségi szerződést, mely jogot ad némely állampolgárunknak, hogy saját államuk ellen idegen államok segítségéhez forduljanak.“ Fordultak magyarok tényleg hazai fórumokhoz — panaszoltak a parlamentben korrumpált és erőszakos választások miatt: soha a törvényhozás nem semmisített meg egy bűnös választást sem; panaszoltak hazai hatóságok előtt s talán akkor értek el legtöbbet, mikor állami bíróságokhoz fordultak. Mert még egy balkáni bíróságnak is több jogérzéke van, mint a genfi politikai testületnek. A baj csak az, hogy nincs hatóság, mely a bírói ítéletnek érvényt szerezzen.

Jogi és politikai téren tehetetlen a magyarság, nincs fórum, mely előtt meg bírná védeni jogát. Tizenhat év alatt a magyarság küzdelme a szó szoros értelmében teljesen meddő volt: román földön, román jogrend, nemzetközi védelem mellett vogelfrei a magyar.

Teljes csődje ez a kisebbségi védelemnek.

Egy tér maradt magyar és román megértés, közeledés számára: a kulturális, az irodalom és művészet tere. „Legjobban kultúráján és irodalmán keresztül ismerheti meg egymást a két nemzet, ha elolvassa egymás lelki naplóját,“ mondta Berde Mária a kiváló író.

Mikor Daianu Illés lefordította Nyirő József „Isten igáját“, az egyik magyar lap ezt írta: „Felesleges ezt a jelenséget az öröm és méltánylás újabb és újabb hevülésével átmelegíteni. Az egyszerű tény szívhez és észhez szólóan mond mindent önmagáért. De újra és újra meg kell mondanunk, hogy járjon ez a propaganda erejével

és sikerével: amit meg lehet tenni a művészet, a tudomány, az irodalom terén, az ilyen kézfogás, az ilyen karöltés, az ilyen szövetkezés, ami a faluban előrefejlik, a városban mutatkozni kezd, ezt az egymáshoz való simulást és egymáshoz való melegedést, ezt igen, a politikai, a társadalmi s a gazdasági élet egész mezején folytatni és ki kell egészíteni.“

ENNYI AZ, amit az erdélyi magyarság a románokkal szemben tehet a maga védelmére.

Vájjon jöhet-e ebben az élet-halál küzdelemben segítségére a trianoni magyarság, jött-e valóban és ha jött, úgy jött, hogy segítség segítség volt-e csakugyan az erdélyi magyarság részére?

1921 áprilisában mutatkozott be a nemzetgyűlésen Bethlen István, mint miniszterelnök. Beszédében megemlékezett a szomszédos államokhoz csatolt területek magyarságáról. Akkor még mindennek a kezdetén voltunk.

„A kormány“ — mondta — „a béke végrehajtását az adott szó erejénél fogva kötelességének tartja, de a béke, mely a győzők abszolút kényszerével jött létre, nemcsak kötelességeket ró reánk, hanem jogokat is tartalmaz számunkra. Reméljük, hogy e jogok érvényesítésében a szerződők ugyanazt a lelkiismeretességet fogják tanúsítani, mint amellyel mi lépünk e kérdések elé. Abban a feltételezésben, hogy szomszédaink azoknak a rendkívüli előnyöknek az élvezetében, melyeket nekik a béke biztosít, nem fognak megfélemlkezni azokról a kötelességekről sem, melyeket velünk szemben szerződésileg vállaltak. Itt eleve hangsúlyoznom kell, hogy egy pillanatra sem feledhetjük el azt a belső szellemi és kulturális kapcsolatot, mely minket más uralom alá került véreinkkel elválaszthatatlanul összefűz.“¹

Amit Bethlen István 1921-ben mint reményt fejezett ki, azt a magyar kisebbség nyolcesztendő s kálváriája egy forró, állami határokat nem ismerő, népi közösséget érző rokonérzéssé változtatta:

„A magyar nemzet“ —, mondta 1929 decemberben, Kenéz Béla interpellációjára felelve — „nem zárkozhatik el fajtestvéreinek szenvedéseivel szemben. A magyar nemzet nem szűnhet meg érdeklődni azoknak sorsa iránt, mert hiszen akikkel együtt éltünk még egy évtizeddel ezelőtt, akikhez családi kötelékek fűznek, akikkel egy kultúrában nevelődtünk, akikhez közös emlékek fűznek, azok közé egy napról a másikra lehet határvonalakat vonni, de ezek a határvonalak nincsenek benn a szívekben és a lelkekben. Az élet erősebb, mint ezek a határvonalak és hiábavaló volna bármely magyar kormánynak az a törekvése, hogy ne vegye észre azt, ami ezeken a határvonalakon túl történik; a magyar nemzet érzése és érzelmvilága erősebb a kormány tendenciájánál és győzedelmeskedni fog minden olyan törekvéssel szemben, mely ezek felett a jelenségek felett szemet kívánna húyni.

A magyar nemzet nem szűnhetik meg érdeklődni a magyarság sorsa iránt.“²

A népközösség mély átérzésének kifejezése volt ez.

S ami 1929-ben így, az elnyomott magyarság iránti mély együttérzésben nyilatkozott meg, az a debreceni beszédben végre mint a cselekvés parancsoló kötelessége szólalt meg:

¹ Beszédék és írások, I. 163.

² U. o. II. 239.

„A magyar társadalomnak, de a magyar kormánynak is elsődendő kötelessége, hogy a kisebbségi kérdést nemcsak felszínen tartsa, hanem mindent el is kövessen abban az irányban, hogy könnyítsen fajtestvéreinek sorsán és könnyebbé tegye megélhetésüket.“

Vájjon az utolsó mondat nem vád-e kormány és társadalom ellen? Hogy megtett-e mindent, nem volt-e túlbuzgó, helyes úton járt-e az elszakasztott magyarság érdekében?

Egy erős disztinkcióra szükség van: egyfelől kormány, másfelől társadalom és sajtó kötelessége és tehetése különböző, más formájában és más terjedelmében: ami szabad az egyiknek, az nem lehet szabad a másiknak. Bethlen István habozás nélkül megmondta volt, hogy bár egyénilig, mint magyar ember hálára van kötelezve Lord Rothermerenek, de „akciója a kormány tevékenységétől távol áll és Rothermere akciójának semmi köze és összefüggése a magyar kormánnyal nincs...“ „a kormány saját akciójában kötelességszerűen óvatos és körültekintő kell hogy legyen.“¹ A trianoni harcot „nem lehet könnyű kalandorpolitikával elintézni, mint némelyek gondolják“, legkevésbé akkor, mikor magyarok sorsáról és életéről van szó.⁸

KÉTSÉGTELEN, hogy az erdélyi magyarság a világháború után sohasem élvezte a trianoni magyar társadalom és magyar vidék népének osztatlan és fenntartás nélküli rokonszenvét. A dolog lényegében volt, hogy nem.

A román okkupáció nyomában megjelent menekültek hamar terhére lettek a hosszú háború folytán saját magában is szenvedő társadalomnak; az alamizsnára utalt „hontalanok“, „mártírok“ nem férközhettek Budapest és az Alföld népének részvételéhez, maradtak a mellékvágányokra tolt vagonokban és csikágói menedéklakásokon. Mikor pedig megjelentek a közéletben mint miniszterelnökök, külügyminiszterek, miniszteriális és közigazgatási tisztviselők, a részvétlenség ellenszenvvé nőtt azok ellen, akik beültek a trianoni magyarokat megillető hivatalokba, hogy kivegyék szájukból a mindennapi kenyeret és útjában legyenek elhaladásuknak. Érzésüket juszifikálták azzal, hogy egypár könnyelmű ember kalandorságát az erdélyiek, a székelyek nyakába varrták.

Sine ira et studio mondom ezt, panasz és szemrehányás nélkül, de így van és ez adta meg Magyarországon a lecsatolt területekkel szemben követett politika hangulatát.

Magyarországon az Erdéllyel szemben követett politika célja — én úgy látom—nem az embernek, az otthonmaradott népnek, hanem a területnek, a földnek, a visszaszerzése volt. A revízió előtt nem a harisnyás székely és a varottas ujjú kalotaszegi magyar lebeg, hanem a Maros vize és talán az Olt, a Hargita és a Kelemen-havasok — ha tudják, hogy van efféle. Ami gondjukat képezi, amiért lelkesülnek, az nem a Királyhágón túli nép megmentése, hanem területek visszaszerzése, bármilyen legyen is azon. Van szó területi integrációról, Rother-

¹ Beszédei, II. 190. és 192.

² U. o. I. 238.

mere-vonalról, homályos fogalmakról, de nincs szó a magyar nép védelméről. Ha a mezőségi magyar vagy a marosszéki székely feljött, hogy kérdezősködjék, senki se tudta megmondani, hogy beleesik-e a területvédelem fogalmának terjedelmébe — de biztatást kapott, hogy csak tűrjön türelemmel.

Ez a trianoni szerződés elleni küzdelem alapja. Félárbocra eresztjük a nemzet zászlóját, hivatkozunk Millerand kísérőlevelére, írunk és iratunk könyveket, bizonyítjuk területi igényeinket geográfiai, közgazdasági, hadászati s mi mindenféle argumentummal nem; a sajtó ír a magyarok szenvedéséről, elnyomásáról: de olyan valamit, ami könnyítsen a magyar népen, ami akadályozza pusztulását, elősegítse, hogy jogához jusson, olyant nem cselekszünk.

Adunk be petíciókat, amire senki sem kért s amelynek anyaga román állami bíróság ítélete alatt áll. Készítjük mindenféle testületben a népszövetségi eljárás reformálását, mintha a Benes és Barthou előtt lefolyó tárgyalás eredménye más volna, ha az nyilvánosság előtt és kontradiktórius módon történnék. Csinálunk mindent, sokszor „meggondolatlan szóval“, — Bethlen István szerint — „irredenta kijelentésekkel, melyek mögött a külföld többet sejt, mint amennyi van bennük“, izgatva a szomszédos államok ellen, „ártva ezzel azoknak, akik a határon túlmaradtak“. Csinálunk mindent, de úgy és olyant, hogy odalenn Erdélyben a magyarság egyik vezetője, Jakabóy Elemér azt írja: „Mi már régen fájlaljuk, hogy magyarországi testvéreink nem sokat törődnek velünk. Egy-két komoly sajtótényező kivételével... csak akkor olvashatunk a magunk életéről, ha annak eseményeit szenzációkká lehet duzzasztani. De problémáinkkal odaát nagyon kevesen foglalkoznak, az „urmánczynándorok“ megemlékezései pedig csak mérhetetlen károkat okoznak nekünk.“¹ S ha mi gyűlöletet hirdetünk, azt hirdetnek ők is Bukarestben és Kolozsvárt, de nem ellenünk, hanem az erdélyi magyarság iránt. Ha a „Patria“ szerkesztőségének ablakába kifüggesztett egyik budapesti lap cikkét olvashatja a kolozsvári román polgár, másnap olvashatja a választ nemcsak a Vajda Sándor lapjában, hanem Maniu „Romania Nouă“-jában és Goga Octávián „Tara Noastră“-jában is. És mi olvashatjuk az „Universul“-t és annak „plebiscitul“ című rovatát, mely nap nap után hozza olvasói köréből a magyargyűlölő megszólalásokat.

NEM TUDOM, hogy látható-e ebből, hogy az erdélyi kérdés keretében a területi revízió egyfelől, az ottmaradt magyarság, a magyar kisebbség kérdése másfelől két különálló problémát képez?

Mi, hogy megszületett a dacos „nem, nem soha“, arról lemondani nem fogunk. „Nincs magyar ember, bárhol lakjék, bárhol ringott a bölcsője, akármilyen legyen a foglalkozása, akármilyen legyen a társadalmi állása, bármilyen a felekezete vagy a pártpolitikai beállítottsága, aki ne azt követelné, hogy a trianoni igazságtalanságokat mentői elébb tegyék jóvá: nincs, aki ne kívánná a revíziót.“ De Bethlen István e szavai kötetében az ő „békerevízió g y a k o r l a t i politikája“ cím alatt.

¹ Magyar kisebbség, 1934. január 16, 67. lap.

találhatók. „Az életet nem irányíthatja kizárólag a szív és nem lehet az élet csak rutin, csak lélektelen munka; az életet a szív, a lélek és a lelkiismeret együtt kell hogy irányítsa.“

A magyar szív és lélek a teljes revíziót, az integer Magyarországot, a mindenáron való magyar Erdélyt akarja s kész érette vérét ontani. De a lelkiismeret, vagy talán a lelkiismeretesség, korlátokat szab: „a cselekvés“ — Bethlen István szerint — „olyan kell hogy legyen, amely a realitások határán mozog“, politikánk olyan legyen, emlegeti erdélyi báró Apor Pétert, „mit a körülmények megengednek.“ A revíziós politika pedig a realitások, a körülmények közé van szorítva; van egy szigorúan megszabott határa, melyet semmi szín alatt sem szabad, hogy átlépjen, ez a határ: a kisebbségek java: hogy ne ártson a kisebbségeknek, hogy miatta a kisebbségeket kár ne érje. Ez a határ a revízió és a kisebbségi védelem összeegyeztetésének érintkezési pontján van és ez képezi az erdélyi kérdés nehézségét, mert „amilyen mértékben helyeztük előtérbe a revízió kérdését, azt tapasztaltuk, hogy oly mértékben súlyosbodott fajtestvéreink helyzete és öltött nagyobb mértéket az üldözés velük szemben.“ Mi követelhetjük a revíziót, de a román kormány retorzióval él, „mintha azt akarnák mutatni ezzel, hogy követeljétek ám Európától a revíziót, abból úgy sem lesz semmi, mert addig megemésztjük az uralmunk alá került magyar kisebbséget s nem lesz többé Erdélyben, a Felvidéken és a Délvidéken magyar, akinek érdekében a revízió megvalósítható lenne.“¹

Minálunk — úgy kell lenni — a legtöbb revíziós írónak és szónoklónak fogalma sincs, hogy az erdélyi magyar kisebbség mennyit kell hogy túrjon és szenvedjen a revíziós propaganda túlzásaiért, hány politikai perben kell hogy védekezzen, mennyi szemrehányást kell hogy elviseljen miatta.

Most a nyár elején történt:

Július elején egy komolyan gondolkozó román ember, Turla Miklós, a biharmegyei interimar bizottság elnöke, cikket írt a „Gazeta de Vest“ című nagyváradi lapba a többségi népnek a kisebbségekkel való békülése érdekében.

A román államnak — írta — szüksége van a kisebbségek kollaborációjára, „nem engedheti meg a fényűzést, hogy nemzeti küzdelmeiből kidobja, hogy elhidegítsük őket és a nemzet ellenségévé tegyük őket.“ De egy idő óta a kisebbségi üldözés mind nagyobb mérvet ölt: „a kisebbségek nacionalizmusát összetévesztik a magyar revíziós mozgalommal, a magyar sajtó irredenta szellemét a magyar nép gondolkozásával.“ „A román nemzeti gondolat a szabadság eszméjében született“, — folytatta — „a türelmetlenség és elnyomás nem a román nemzet tulajdonsága, de a nemzet konszolidációjának vannak akadályai: egyik a magyarság helyzete, melyet komplikál a magyarországi revíziós mozgalom: ha harmonikus munkát akarunk kifejtetni, ezt nem szabad, hogy felejtjük.“

A cikket közölte a nagyváradi „Szabadság“ és szerkesztője, Hege-dűs Nándor volt kamarai képviselő válaszolt.

Konstatálja, amit mások is, Jakabffy Elemér is tett, „hogy nem mindenki lelkesedik Magyarországon sem, az olyan megnyilatkozásokért, melyek feleslegesen élesítik ki a két ország és a két nép között a viszonyt“. Vannak, „akik egyenesen pályáznak a románok megbán-

¹ Bethlen debreceni beszédében.

tására, pedig tudják, hogy annak ártatlan romániai magyarok isszák meg a levit“.

„De ez csak egyik oldala a dolognak; még nem bizonyíték, hogy a kisebbség szomorú állapotát a revíziós propaganda alá lehessen állandóan rejteni. Tény az, hogy egy-egy Anghelescu-rendelet vagy Vajda-féle hetyke nyilatkozat vagy román nyelvvizsga van olyan ludas ennek a feszültségnek a fenntartásában, mint némely szónoklat, mely Magyarországon nem alkalmas időben és tónusban hangzik el.“

Emellett az európai nacionalizmus is „lecsapta villámaint“ a kisebbségekre.

„A Romániába szakadt magyarság nem volt és ezentúl sem lesz aktív irredenta. Hogy éltek és élnek benne, eltemetve a lélek hangtalan mélységeiben revizionista óhajok, ezt tagadni egyenlő volna a hazugsággal. De veleszületett becsületességénél, kalandos hajlamoktól való mentességénél és pártatlan fegyelmeztségénél fogva tizenöt év alatt egyszer sem mozdította ujját a revízió érdekében. Igaz, azt sem mondotta, hogy ellene van a revíziónak. Ez a mélységesen komor sorshor-dozása és magatartása teszi gyanússá a többségi nép sovíniszta szárnya előtt.

„...ütött az óra, hogy itt is, odaát is vessenek számot a helyzettel s tegyék fel a kérdést: nem jött-e el legfőbb ideje, hogy a magyar kisebbség számára a lét vagy nemlét problémáját napirendre tűzzék? . . . Turla nem fogja Magyarországon találni meg a kisebbség kétségbeesett elhagyottságának okát, de Magyarország közvéleménye is rá kell hogy jöjjön, hogy magatartása nem közömbös a mi sorsunk alakulására.“

Másnap Tabéry Géza, a kiváló író szólalt meg.

A revízió kérdésével szemben való magyar állásfoglalásnak ma olyan időpontja van, amelyben ilyen kérdések úsznak a levegőben:

Az erdélyi magyarság számára mi biztosítja a megmaradást? Felér-e a történeti jog hangoztatásával, egy uralom újra kiterjeszkedésének reményével az a sok kis drága és egzisztenciát jelentő magyar fundamentum, amire itteni épületünk felépül? ... Nem émék-e meg vájjon e sok ezernyi apró erdélyi magyar fundamentumok, e jelenleg ijesztően ingásba került nemzetkisebbségi bázisaink egy lelkeken való erőtevést a többséggel való megegyezés felé?

Mi volna az, amit a románság egy számára kétségtelenül történelmi jelentőségű erdélyi njiagyar magatartásváltoztatás ellenében nyújtani, biztosítani hajlandó volna? A múltnak sok be nem váltott politikai ígéretétől eltérőleg mily alkotmányi, a jövő-menő kormányokat túlélő reális, ha kell, uralkodói szóval megpecsételt garanciákkal adnák vissza az ország határain belül életünk zavartalanságát és az általunk többségben lakott területen önsorsunk intézését?

Ezek a kérdések ma nyitva vannak ...

Magyar és román embertestvérek a kiszámíthatatlan idők anyaméhében — gondolkozatok.“

És legvégén beleszólt az eszmeceserébe „Spectator“, Krenner Miklós.

.. számunkra csak érzelmileg és nem gyakorlatilag léteznek történelmi és külpolitikai kérdések, egy revízió pedig számban és súlyban megrendítene bennünket.“

.. tehetnek velünk, amit akarnak. Továbbra is kisajátítanak anyagi lehetőségeinkből. A revizionizmus egy-egy fellobbanása, egy-egy erős sajtó- vagy parlamenti hang a románság ellen odakinn, kemény megtorlást indít a mi ártatlan fejünkre. Mít kellene tenni? Talán belényugodni... Vagy pedig egy merőben új politikát, egészen új mozgalmat szöni, mert minden eddigi siker nélkül járt? Hátha megmaradt erőink szinte kétségbeesett, végső, halálos megfeszítésével eddig nem ismert hatású nemzeti szellemet létesíthetnénk és ez kiegyensúlyozná a szembenálló nemzeti túlzást, vagy pedig megdőbbsenve reabímá, hogy igyekezzék találkozni a külföldi magyarság egy új politikai vonalával? Ha pedig lehetetlen akár a magyar, akár a román álláspontot, egyelőre valami önmentést végezni, hogy halálra szánt embereinkből

a lehető legtöbbet megmentjük ... Legyen bármiként, egy kötelesség vitathatatlan. Még erkölcsi megbélyegzés veszedelmébe sodródva sem szabad visszariadni. Im van még mód, hogy megpróbáljuk az erdélyi magyar katasztrófa föltartását vagy elodázását.“

„ . . . a román hatalom, úgy látszik, nem törődik többé, hogy miként gondolkozik az erdélyi magyarság: mit csinál és mit remél magatartásától? Talán azzal sem, hogy a magyarországi politika miként megy és alakul tovább. Az erdélyi magyarságot elintézettnek tekinti...“

Ezt, csakis ezt érezzük mi ebben a helyzetben és tényekben. Talán hasznos lesz, ha ezt a mi megérzésünket a határon túl is tudomásul veszik. És még egyet: hogy készen állunk a legrosszabbra, nem is várunk mást, mint a legrosszabbat. Azt hisszük, hogy sorsunk egyelőre meg van pecsételve!“

De az a cikk, amelyikből ezek az utolsó töredékek valók, már nem a kolozsvári „Ellenzékben“, hanem a budapesti „Magyarságban“ látott „Tudjatok meg mindent, amit Erdélyben csinálunk...“ címen világot. Erdélyben törölte a cenzúra, a kormány már nem tartotta szükségesnek a kérdés fejtegetésének folytatását.

Itt vannak előttem ezek az írások. Tudom, hogy nem az egész Erdély felfogásának szószólói, de azt hiszem, hogy csak tragikusabb színekben tükrözik vissza azt a helyzetet, amelyben minden erdélyi magyar él és élénkebb fényben azt a vágyat, mely mások szívében is lappang, ha más formában is. Gyárfás Elemér, aki egy életen át a magyar-román megértés szószólója volt és kötetekre valót írt érdekében, még az 1928. évi őszi felirati vitában mondta a szenátusban:

„Mi“ (t. i. a kisebbség képviselői) — mondta — „csak annak kijelentésére szorítkozunk, hogy a romániai magyar kisebbség azt óhajtja, hogy a kormány teremtsen minél barátságosabb viszonyt közvetlen szomszédainkkal. Mi úgy érezzük, hogy az erdélyi magyarság történelmi hivatása, hogy természetes kapocs legyen a román és a magyar nép között s e cél eléréséhez feljajnljuk támogatásunkat, mert jól tudjuk, hogy a mi problémáink sem nyerhetnek addig végleges megoldást, míg gyanú és bizalmatlanság uralkodik a lelkeken.“

A kormány a trónbeszédben azt mondta volt: „tíz év sok félreértésének és előítéletének eloszlása után a kölcsönös bizalom és határozott liberalizmus politikája jövehető . . .“

„Mi várjuk“ — felelte reá Gyárfás Elemér — „hogy vájjon a változott magatartás proklamálása fog-e tényekben is realizálódni?“

Ma már tudjuk, hogy nem realizálódott, hanem bekövetkezett a mai napok tragikumuma.

VALAKINEK MEG KELLETT MONDANI, hogy cselekedni kell.

Debreceni beszédében Bethlen István megmondta, hogy eljött az ideje, hogy „a magyar kormány és társadalom mindent elkövessen, hogy könnyítsen fajtestvéreinek sorsán és tegye megélhetésüket könnyebbé“, — az egyik, az előbbi a védelemben áll az elnyomással szemben, melyet szomszédaink követnek; a másik a magyar társadalom segítése minden eszközzel az erdélyi, felvidéki és délvidéki magyar társadalom számára.

Az elsőt Bethlen István a kormány feladataul jelöli meg és energikus eszközök igénybevételét tartja szükségesnek. Hogy milyen téren és milyen eszközökkel történjék ez, beszédében nem jelölte meg.

De mikor angliai előadásai alkalmával a revízió lehető útjairól szólott, három utat említett és mutató mutandis valamennyire ezekre lehet gondolni a kisebbségek védelme szempontjából is.

A nagyhatalmakhoz való fordulás lehetőségét, természetesen, eliminálni kell; a kisebbségi jogsérelmeknek, panaszoknak megvan a maga fóruma: a Népszövetség, azt elkerülni nem lehet, minden hatalom oda utasítana.

Ma már bizonyos az is, hogy ez a fórum, a Népszövetség is teljesen hasznavehetetlen s ahhoz fordulni eredménytelen dolog. 1929-ben Bethlen István, hivatali állásban, talán még nem adta volt teljesen fel a Népszövetségbe vetett hitét, mert az eljárás reformjáról és a garanciák effektívvé tételéről beszélt; de 1934 nyarán, Debrecenben már egy szava sincs a Népszövetség számára.¹

Ha habozva és bizalmatlanul is tehát, marad, mint egyetlen járható út, a közvetlen tárgyalás a kisebbségtartó államokkal, Romániával. Minden érzésünknek, szívünknek rosszul esik a gondolat, hogy csak félútra is kinyújtsuk kezünket, hogy leüljünk vele egy asztal távoli két végére, azzal, aki egy évezredes hazugság nyomán győztesnek hitette el magát, hogy tőlünk, a nem tőle legyőzöitektől, országunk legszebb részét elvegye és tizenhat éven keresztül gyötörje, pusztítsa magyar véreinket. És mégis meg kell hogy kíséreljük. „Igenis hajlandók vagyunk a kiegyezésre, a kompromisszumra“ — mondta Bethlen István, mikor Londonban az autonóm Erdély lehetőségéről beszélt s ha hajlandók vagyunk Erdély autonómiája érdekében, akkor hajlandók kell hogy legyünk annak priusza, az erdélyi magyarok érdekében is. A cél megköveteli, hogy elnyomjuk érzéseinket, elhallgattassuk szívünket és kövessük eszünk tanácsát és mondjuk meg, hogy a magyar kisebbség védelme érdekében is „hajlandók vagyunk kiegyezésre, messzemenő feltételek mellett, de jogfeladásra sohasem.“

A precedens megvan: a román-szerb kisebbségi kulturális szerződés; hasonló szerződésben, hasonló terjedelmű jogok biztosításával a magyar kisebbség is megelégednék. Hogy ilyen szerződés megkötésénél Románia természetesen nehézségeket támasztana a revíziós mozgalmakkal szemben, arról nemrégén írtam e folyóirat lapjain.⁸

Ha egy ehhez hasonló szerződés létrejöhetne, megvolna nemcsak lehetősége, hanem a lehetőség jogi alapja is annak, hogy a trianoni magyar társadalom a pusztuló magyarság támogatását kezébe vegye anyagilag és kulturális téren. A román-szerb szerződés biztosítja a kisebbségi iskolák kölcsönös fenntartását, abban az anyanyelv használatát, a kisebbségi tankönyvek és tanítók alkalmazását, megengedi a kisebbség anyaországából való tanítók alkalmazását is.

Akkor már csak a magyar társadalom jóakarata és áldozatkészsége volna hátra, hogy „az a magyar ember“, — mondta Bethlen István a debrecenieiknek — „aki itt él az Alföldön és minden vasárnap ünnepet ül“ gondoljon arra, hogy „a határon túl is magyarok élnek és ha van

¹ E sorok írója e folyóirat 1930 októberi számában néhány egyszerű gondolatot fejezett ki a kisebbségek védelme és a népszövetség viszonyáról s akkori véleményén ma sincs ok, hogy változtasson.

² „Román kisebbség külföldön.“ Magyar Szemle, 1934 január.

valami jogcíme az áldozatkészségnek, ez csak az erdélyi, felvidéki és délvidéki magyarságért jogosult. Ha a mai nehéz történelmi, sorsdöntő időkben nem gondoskodik erejének teljes megfeszítésével, hogy fajtestvéreink kultúrája fenntartható legyen, akkor ez a nemzet nem történelmi nemzet többé, hanem elmerül a körülötte élő, virágzó és győztes szomszédos népek között.“ Legyen a magyar élet „erősebb, mint a határvonalak.“

A MAGYAR KISEBBSÉGI SORS legnagyobb ismerője és legbölcsebb tudója, Jancsó Benedek, olyan régen, mint amikor ez a folyóirat megindult, cikket írt annak első számába. Abban bölcsen és nagy intelligenciával megmondta a trianoni magyarságnak, hogy mit cselekedjék és mit ne tegyen, ha meg akarja menteni az erdélyi magyarokat.

Ezt írta Jancsó Benedek:

„Kétféle integritás van: területi és faji, helyesebben nemzeti. Az utóbbi azonos a kulturális egységgel. A területet elvehették tőlünk, de azt kedvező és szerencsés körülmények között, ha megjön az alkalom, visszaszerezhetjük, mert az nem fog megsemmisülni. A hazát a hegyek, völgyek, folyók és síkságok mellett az emberek is alkotják, akik benne laknak. Ha a magyarság az idegen uralom elnyomása következtében e területeken részben vagy egészben elvész, akkor el fogjuk veszíteni a területekhez való legerősebb jogcímünket.

A kulturális egységgel azonos nemzeti integritást azonban a párizsi békeszerződések nem szakították szét.

A magyar társadalom csak a faji integritás alapján állva, teljesítheti kötelességét idegen uralom alá jutott testvéreivel szemben, mert csak ez nyújt módot arra, hogy valamely idegen állam belügyeibe való avatkozás vádjával segíthessük kulturális és gazdasági törekvéseiket.

Idegen uralom alá jutott testvéreink... bebizonyították, hogy nemcsak élni akarás, hanem élni tudás is van bennük.

Csonka-Magyarország társadalmának jutott feladatául az a kötelesség, hogy őket e munkásságukban támogassa.

E kötelesség teljesítése kitartó, csendes munkássággal, nagy önfegyelmellett és önzetlen áldozatokkal jár s azért nehezebb, mint a zászlólobogtatás s a hangzatos szónoklat, vagy kalandos tervek koholása. Sokkal nehezebb az embernek zsebébe nyúlni elszakított testvéreink kulturális és gazdasági törekvéseinek támogatására, mint arról szókolni, hogy a magyar hősiesség miként fogja Európa akaratának ellenére is, ha holnapután még nem, de bizonyára rövid terminusra Szent István birodalmának területi integritását helyreállítani.

A csendes és áldozatos munka, a kitartás nehéz kötelessége a tömegnek éppen úgy nem tetszett soha és sehol, mint a hangos szóvivőknek. Ezt azonban meg kell tanulnunk — és mentőik előbb, annál jobb.“

Jancsó Benedek bölcs intelme nyomán még semmiesetre sem tanultuk meg. Vájjon meg fogjuk-e tanulni azután, hogy Bethlen István oda kiáltotta a magyar társadalomnak, hogy ébredjen letargiájából, mert „elérkezett az utolsó óra ahhoz, hogy megmenthessük az erdélyi magyar emberi voltát?“

SZÁSZ ZSOMBOR

BETHLEN ISTVÁN GRÓF ÉS A TÓT KÉRDÉS

A VILÁGHÁBORÚ ELŐTTI korszakban a tót kérdés iránti érdeklődés magyar részről csak igen kis körre szorítkozott. Azok, akiknek hivatásuk, kötelességük lett volna ezzel a fontos problémával komolyan és behatóan foglalkozni, nemcsak, hogy nem ismerték a kérdést, mely Felső-Magyarországot teljes egészében befonta, hanem, sajnosan, nem is akarták ismerni. Az indolenciából fakadt tájékoztatatlanság a háborúelőtti Magyarországon éppen a tót kérdésben mutatkozott leginkább. Feltűnő jelenség volt az, hogy közvetlen a háborúelőtti években erdélyi magyar politikusok sokkal nagyobb érdeklődést mutattak a tót kérdés iránt, mint maguk a felsőmagyarországiak. Mikor a tót kérdéstről 1912-ben írt munkám részére megjelenési lehetőségeket kerestem, sem Budapesten, sem Felső-Magyarországon nem találtam módot és támogatást erre, — a segítség azonban váratlanul Erdélyből jött. Erdélyi magyar politikusok a világháború előtt behatóbban tanulmányozták publicisztikai munkámat és cikkeimet, mint a felsőmagyarországiak. Mikor 1913-ban Tisza István gróf kezdeményezésemre, melyet Szinyey-Merse István támogatott, a tót kérdésben gyökeres rendszerváltozásra gondolt és ankétszerűen kormányának felsőmagyarországi bizalmi embereitől információt kért, alkalmam volt meggyőződni, mennyire analfabéta-jellegű ismereteik voltak ezeknek a tót kérdés múltjáról és jelenéről annak ellenére, hogy a tót népterület kellős közepén éltek. Az erdélyi magyar politikusok egész lényükkel, szívükkel és lelkükkel szűkebb hazájuknak a nemzetiségi kérdésekből következő bonyodalmaival foglalkoztak. A román kérdés nyomában fakadt állandó aggodalom arra készítette őket, hogy nemcsak ezt a kérdést kísérjék állandó figyelemmel, hanem az egész magyarság erőviszonyainak alakulását is és így élénk érdeklődést mutattak a szláv és ennek keretén belül a tót kérdés iránt is.

A háborúelőtti erdélyi magyar politikusok között Bethlen István gróf egyike volt azoknak, aki a nemzetiségi kérdésben elfoglalt álláspontját mélyreható tudományos stúdiumokkal és dolgozatokkal támasztotta alá. E téren való politikai nyilatkozatait és beszédeit komoly előtanulmányok előzték meg. Érdeklődése a román kérdéssel összefüggő orosz problémán keresztül a cseh-tót kérdés felé is fordult. A háborúnak ezzel kapcsolatos eseményei természetesen ezt az érdeklődést fokozták és a nagy összeomlás után, amikor elhagyta erdélyi

otthonát, minden lehető elkövetett a maga részéről, erdélyi barátaival együtt, hogy a tót kérdésben egy magyarellenes fait accomplit meg-
hiúsítson. Az akkori, októbri kormány taktikája azonban ezt az
igyekezetét kilátástalanná tette. A kommunista időszak alatt is nagy
buzgósággal kísérelte meg, hogy a csehek által félrevezetett hatalmakat
és külföldi közvéleményt Felső-Magyarországról és így a tót kérdéstről
is felvilágosítsa és az igazságnak megfelelően informálja. Bethlen
István gróf természetesen az összeomlás óta állandóan szemmel
kísérte az elszakított Felső-Magyarország belső viszonyait és nemze-
teinek az új államalakulatban való helyzetét, ő is a tót nemzetet egy
pusztuló, izolált, elárult népnek látja, amelyet a csehek a magyarság
elleni hajsza és üldözés rohamosztagának szemeltek ki és használtak
fel, anélkül hogy ez észrevette, belátta volna azt, miszerint a cseh
expanzióval szembeni legmegbízhatóbb és legerősebb hátvédjét gyen-
gíti ezzel. Erről a pusztulásra ítélt tót nemzetről a nemzetközi köz-
vélemény előtt súllyal és hitellel bíró államférfiak részéről az össze-
omlás óta eltelt másfél évtizedben alig esett szó. Magyarország szét-
szakítását a tót nemzet felett terpeszkedett cseh orientációjú vékony
intellektuell réteg szintén örömrivalgással fogadta és ezen megkötya-
gosodott viselkedéséből a nyugati hatalmak arra következtettek, hogy
Felső-Magyarország elszakításával a tót nemzetet felszabadították,
holott éppen ellenkezőleg, súlyos elnyomatásba taszították. Magyar-
ország politikusai és államférfiai eleinte mindig az utódállamokba
kényszerült magyar nemzetrészek nehéz helyzetét és megpróbáltatá-
sait tették szóvá az európai közvélemény előtt. Bethlen István gróf
volt az első a magyar államférfiak között, aki a világ figyelmét és
rokonszenvét kérte ki azon kis nemzetek számára is, amelyeknek hely-
zetét a párizskömyéki békeokmányok a nemzeti Önrendelkezés, a népek
egyenjogúsága és az igazság alapján nem rendezték.

Bethlen István gróf ezen férfias és bátor fellépése nemcsak ér-
zelmi motívumokból fakadt, hanem politikai realizmusában is gyöke-
rezik, mert a magyar, tót, rutén egymásmellérendeltség
bázisán látja a mostani szétszakítottságból való kivezető megoldást.
Közép-Európa új és egészséges rendezését junktimba hozta a tót és
rutén nemzetek megmentésével, ő állította fel a tételt, hogy a közép-
európai súlyos sérelmeken nem segíthet csak az elszakított magyar
nemzetrészek visszacsatolása, — mert ez csupán egy részlete a meg-
oldási komplexumnak, amelyet teljessé egészítene ki a tótságnak és
ruténségnek visszaadandó önrendelkezési jog és lehetőség. Ezt a két
lépést megértő módon áthidalja az a meggyőződéses politika, mely
a kisebbségek életjogait teljes egészükben respektálja. Ennek az okos
és megtámadhatatlan erkölcsi alapon álló felfogásnak Bethlen István
gróf Magyarország kisebbségi politikájáról szóló tanulmányában
adott határozott kifejezést.¹ Fejtegetésének végkonklúziója az, hogy
a magyar revíziós törekvések egészséges alapja csakis az lehet, ha a
csonkaországban lakó kisebbségekkel szembeni politika sem szűk-
keblű, sem kicsinyes. Az elszakított tótságnak és ruténségnek nem-
csak azt kell látnia és belátnia, hogy velünk gazdasági existenciája

¹ „Magyar Szemle“ 1933 júniusi szám.

van biztosítva, de kulturális és nemzeti létük is. Magatartásunktól, politikánk helyes irányától függ tehát az, hogy „tisztában legyenek tótok, rutének s a többiek, szóval a Kárpátokon belül élő különálló kis népek, amelyeknek önálló nemzeti öntudatuk van és új hazájukban rosszul érzik magukat, mert nemzeti individualitásuk megtartása és kifejlesztése rájuk nézve ott lehetetlenné van téve, hogy ha visszacsatlakoznak hozzánk, akikkel ezer év óta együtt éltek, itt olyan teljes nemzeti autonómiában fognak részesülni — és ezt nekik ma már expressis verbis kilátásba helyezzük és megígérjük —, mint amilyenért régóta küzdenek és mint amilyenre új hazájukban sohasem lehet kilátásuk.“

A Dunamedence újjárendezésének egységes magyar programja csak ezzel a célkitűzéssel válhat életképpé és csakis így őrizheti meg aktualitását. Ez a felfogása mély tanulmányok és bölcs mérlegelés eredménye. Miniszterelnöksége idején fejtegette egy német lap részére írt tanulmányában,¹ hogy Svájcot tekinti az ideális államnak, amelyben senki sem törődik honfitársa nyelvével. Egyenjogúságban élnek egymással, mindegyikük számára vannak iskolák, a hatóságok mindig a közjót tartják szem előtt, anélkül hogy az egyik vagy a másik népeségi részt előnyben részesítenék. „A nemzeti jelleg megőrzése — írta — nem hátráltatja a nemzetek kölcsönös közeledését. A nemes nacionalizmus sokkal inkább ösztökélő erő minden nép legjobb erőinek kiképzésére és így sokban az emberi kultúra előrehaladását szolgálja.“;

Ez az ő meggyőződése azonban korántsem áll ellentétben a magyar faj jövőjébe vetett mély hitével és nemzeti büszkeségével, önérzettel hirdette éppen az elszakított testvérnépekkel való vonatkozásban, hogy Magyarország nem vad sovinizta és nem hordozza magában új, bosszúzó és hódító háborúk csiráit. A nemzetek élettartamára és fejlődésére vonatkozólag azonban a történelemből merített józan tanulságok és realizmus eszméit vallja, nem pedig az elbizakodottság túlzásait. A nemzetek szerinte nem örökéletűek — amint ezt Deák Ferenc is hirdette —, mert nemzetek lesznek és nemzetek vesznek. Az egyik nemzet erősödik, a kvalitásai kibontakoznak, a másik elcsenevészsedik, beolvad, felbomlik, eltűnik. A nemzetek fejlődésének, önálló jellegük érvényesülésének főfeltétele és jogcíme, amint ezt ismételen hangoztatta,² az életképeség. Nem az a fontos, amit fantaszta költők és írók, pedáns nyelvtudósok két nép rokonságáról hirdetnek, hogy egy államtestben való egyesítésüket előmozdítsák, hanem az, vajjon ebből az egyesítésből a nemzetek részére életképeség kibontakozhat-e? Bethlen István gróf már 1917-ben fejtegette annak a szükségét, hogy a kis népek a középeurópai „Schütterzone“ területén egymással szövetkezve, egymással tömörülve, magasabbrendű államot alkotva védekezzenek a nyugati és a keleti nagyok részéről fenyegető elnyomás ellen. Ezt a szövetséget a már

¹ „Nationalismus und Kosmopolitismus.“ („Rostocker Anzeiger“ 1929.)

² Így már 1917 március 3-iki parlamenti beszédében (Bethlen István gróf beszédei és írásai I. 123—4.) és „Hogy bánt el a trianoni szerződés a Dunamedence kis népeivel?“ c. londoni előadásában 1933 nov. 27.

meglévő monarchia formájában adottnak és megtartandónak látta, amely esetleg belső reformokra szorul. A népek egyesülésében tehát nem a rokonság, a nyelvi affinitás a döntő szempont, hanem a természet, az élet feltételei által előreszabott közös érdekek, közös életfelfogás, melyek szükségszerűen egy közös történelmi sorsban fonódnak össze. Ezért éppen úgy, mint a magyar nemzet, nem lehet a tót nemzet sem délibábkergető, mert máskülönben elveszíti életképességét és elpusztul. Nem maradhat kétségben mai helyzetéből eredhető jövő sorsa tekintetében. A békediktátumok által felállított közép-európai börtönök egyik zárkájában ott vergődik a tót és rutén nemzet is. A börtönajtókat fel kell rántani és az életképesség napfényéhez kell e kis nemzeteket visszavezetni, mert a trianoni béke által kiszabott határokra csakis egy börtönt lehetett építeni, melyben a győzők az örök, a legyőzöttek az őrzöttek. Trianon az új kérdések egész tömegét teremtette, melyeket csakis úgy lehetne eliminálni, hogy a rosszul begombolt öltönyt teljesen ki kell gombolni és újra, de rendszeresen begombolni. A trianoni ítéletre csak egy válasz lehet magyar részről, hogy azt igazságosnak „nem, nem soha“ sem fogadhatjuk el.¹ El nem fogadhatják azt a tótok sem, mert róluk a trianoni szerződés, mint önálló nemzet létezéséről, nem vett tudomást és egyszerűen rájuk fogta, hogy csehek, akiknek nászajándékaul prezentálta őket és „egyszerűen nem gondoskodott róluk sem a minoritás! jogvédelem, sem a területi autonómia révén, sem úgy, mint a többiről, akiket független nemzeteknek ismert el, hanem rábízta őket a csehekre, hogy majd azok fognak gondoskodni róluk.“⁸

A csehek azonban olyan politikát követnek, mely a tót nemzet felszívását, csehhé való áthasonulását célozza. A tót nemzet ugyan védekezik ezen erőszakos folyamat ellen, azonban ez a súlyos ellentét és a belőle kiáradó latens izgalom hozzájárul a közép-európai már amúgy is eléggé veszélyeztetett atmoszférának telítéséhez. A tótság ma nem élvezzi az önálló nemzeti lét előnyeit, de nem leledzik a kisebbségvédelemnek szárnyai alatt sem. A tót nemzetet egyszerűen megfosztották önrendelkezési jogától, mert meg sem kérdezték akaratára felől, bekényszerítették egy olyan állam kötelékébe, melyben nemzeti különállása nemcsak nemzeti autonómia által, de még a kisebbségi jogvédelem révén sincsen biztosítva.³ Bethlen István gróf ismételtén és így a londoni Balkán-komitében tartott előadásával kapcsolatos vitában is kifejtette felfogását a békerevízióra vonatkozólag, mely így hangzik:

„Mi a magyar nemzetiséghez tartozó testvéreinket akarjuk visszanyerni és népszavazásra törekszünk, mely megállapítsa, vajjon bizonyos más nemzetiségűek is vissza akarnak-e térni hozzánk, igen vagy nem. Én magam azt hiszem, hogy Csehszlovákia tót lakossága gazdasági okokból talán arra az elhatározásra jutna, hogy mellettünk döntsön. De ha szabad választással a visszatérés ellen foglalna állást, úgy abba bele kell nyugodnunk.“⁴

¹ Bethlen István gróf 1929 március 4-ikén, 1929 január 15-ikén, 1929 május 26-ikán tartott beszédeiből.

²1933 nov. 27-ikén tartott londoni előadásából.

³1933 nov. 27-ikén tartott londoni előadásából.

⁴ „New York Times“ — I. Prager Presse 1930 november 19.

Ez a korrekt álláspont arra készítette a cseh kormányzatot, hogy a plebiscitum eszméje ellen a csehofil tót pártebereket 1930-ban a költségvetési vita során felvonultassa. A szónokok,¹ akik kivétel nélkül Prága korrupt kiszolgálói, beszédeikben a csehszlovák államhoz való hűségüket hangoztatták, mely szerintük sziklaszilárd, általános és egységes, — mindamellet a plebiscitumot perhorreszkálták és nagy félelmet árultak el a plebiscitumos eszmével szemben. Ha nem lenne okuk félni, úgy nem tiltakoznának ellene és nem ismételnék azon abszurd állítást, hogy már 1918-ban keresztülvitték a tót plebiscitumot, amiről senki sem tud, mert ez tudatos meghamisítása és elferdítése az eseményeknek.² Sem a túrócszentmártoni deklaráció, sem pedig a pittsburghi egyezmény nem reprezentálhat plebiscitumot. Bethlen álláspontjával szemben nagy nyugtalanságot árul el Benes cseh külügyminiszter is, aki nyilatkozataiban és expozéiban több ízben említette a népszavazási követelést. Szerinte a népszavazás „nem abszolút igazságos eszköz,³ holott a plebiscitum megakadályozása és be nem tartása minden bizonnyal abszolút igazságtalan és az erőszakos úton létrehozott állapot elpalástolására szolgál. Szlovenszónak és Ruszinszónak az ú. n. csehszlovákok és a csehek által hirdetett konszolidált közállapotai, az állítólagos megelégedettség éppen ellenkezőleg a plebiscitumot sürgethetnék, mert Beneséknek állítólag nem kell tartaniok a demokratikus köztársaság elleni állásfoglalástól. Bethlen javasolja — kérdezzük meg Szlovenszókó és Ruszinszókó nemzeteit és mi levonjuk ebből a konzekvenciákat —, Benes feleli, hogy ez a megkérdés nem megbízható és nem abszolút igazságos módszer, pedig lépten-nyomon úgy bent, mint kint, hirdeti, hogy Trianon műve lényegesen megerősödött, Szlovenszókó konszolidált, mert eszmei alapja Trianonnak egészséges, a demokratikus elveknek, a politikai, nemzeti és szociális igazságosságnak kielégítően megfelelt stb. Ugyancsak soha el nem mulasztja azt is hangoztatni, hogy

„a demokráciában egyetlenegy népnek szabadsága sem nyugodhat egy másik nép elnyomatásán és szolgaságán. Ez volt tulajdonképpen a háborúelőtti középeurópai rendszer sajátsága, hogy két nép pozícióját és fejlődését tíz más nép elnyomatására és rabszolgaságára építette. A világháború és következményei megmutatták ezen rezsim helytelenségét és tarthatatlanságát.“⁴

A plebiscitumtól való cseh félelem, valamint a demokráciával és konszolidációval, felszabadítással való hivalkodás között kirívó ellenmondás van. A félelem valódi, míg a cseh argumentáció csupán üres frázis, mert a szlovenszókói elégedetlenség, mely az 1933 augusztus 15-i nyitrai demonstrációban (Pribina-ünnepség) nyert eklatáns kifejezést, korántsem nyújthat a csehek részére egy plebiscitum esetében megnyugtató auspiciumot. Nyitrán a tótság megünnepelte azt, hogy Nyitra már 1100 év előtt tót volt, mikor — mint Hlinka András, a tót néppárt vezetője hirdeti — „a világ semmit sem tudott

¹ Miéura, Markovic, Stodola K. stb.

² „Prager Presse“ 1930 nov. 27. — „Die Slowakei an Bethlen.“

³ Benes 1933 jan. 14-iki külügyi expozéja.

⁴ „Slovensky Dennik“ 1930 június 4. — Benes: „Trianon tíz éve.“

a cseh szokolokról és a csehszlovákokról“. Bethlen István gróf londoni előadásai során több ízben említette a tót nemzet elkeseredését, elégedetlenségét és a csehek elleni haragját. Az előadássorozat után támadt vitákban cseh részről ezt cáfolni igyekeztek, — a nyitrai demonstrációt bagatellizálták, pedig Hlinka Andrásnak a nyitrai ünnepségre vonatkozó kiáltványszerű hírlapi cikke¹ a csehek elleni felháborodás és gyűlölet, a mai tót alárendeltség feletti elkeseredés összes kritériumait magában foglalja. Bethlen István gróf a tótság helyzetével kapcsolatban objektív formában leszögezte a tényt, hogy a tót nemzet elégedetlen, a csehek elnyomják a tót nemzeti eszmét és törekvéseket — Hlinka András ennek a megállapításnak ismételtlen kifejezést adott, így a nyitrai demonstráció előtt is, amikor többek között következőket hirdette ki népének:

„Igen, ott leszünk Nyitrán. Elviseltük a cseh szokolok támadását Kassán. Kiáltoztak reám, köptek felém, lehordták, úgyszólván kitiltottak engem a tót Kassa városából és megölték Hanusovsky hívemet. De mi nem szaladtunk meg. Nem futottunk meg Poroszkáról, Zsolnáról, Nagyszombatról, Námesztórról,² nem fogunk megfújni Nyitráról sem.“

„Nincsen szükségünk tutorokra és képviselőkre. Mi nagykorú, sajátos jellegű, szuverén nemzet vagyunk.“

„Adjatok nekünk kenyeret, adjatok nekünk existenciát, adjatok jogokat, melyek Szlovenszkót megilletik. Tartsátok be a pittsburghi egyezményen eszközölt ünnepélyes aláírásokat, teljesítsétek azt, amire Amerikában köteleztétek magatokat, hogy Szlovenszkónak saját nemzetgyűlése, saját közigazgatása, saját költségvetése lesz és hogy a tót nyelv hivatalos nyelv lesz az iskolákban, a hivatalokban és a közéletben általában.“

„Mi nem tűrjük a nyakunkon a huszadik században a Mojmir-féle módszereket, mi mint szabad, önérzetes tót nemzet otthon érezzük magunkat Szlovenszkón.“

„Elég volt a hajbókolásból és az idegenek kiszolgálásából! Eleget osztogattuk szét vagyonunkat és tehetségünket másoknak. Ma elérkezett az ideje, hogy magunkról beszéljünk, saját magunkra gondoljunk és magunknak éljünk.“

Nem akarok a nyitrai demonstráció részleteire kiterjeszkedni, — ezek közismertek, — rámutatok csupán arra, hogy a cseh politikai életben mély megdöbbenés támadt, melyet különösen az egyes exponált csehofil tót pártemberek igyekeztek eloszlatni, azt hangoztatván, hogy a tót autonomista pártok szolidárisak az állameszmével, pedig Nyitrán egy spontán csehellenes népdemonstráció zajlott le, melyben a tótság csehellenes hangulata az ott megjelent kormány- és pártembereket — centralistákat és autonomistákat egyaránt — elsodrással fenyegette. Különösen Hodza Milán földművelésügyi miniszter igyekezett utólagosan olyan színezetet adni ennek az eseménynek, mintha a tót probléma egy olyan belpolitikai handicap volna, mely a csehtót államnak nem különleges specialitása, hiszen analóg problémák Közép-Európa más államaiban is előfordulnak. A probléma hajtóerejét a tót fiatal nemzedékek elhelyezkedési nehézségeiben, a munkanélküli tót intelligenciának és a tót tömegeknek a Szlovenszkón elhelyezkedett csehek elleni féltékenységében látja egyrészt, másrészt pedig az államot alkotó területek kulturális és pszichológiai különbözőségében:

¹ „Slovák“ 1933 augusztus 13. — Hlinka A.: „Nyitra a miénk.“

² Ezeken a helyeken tótellenes népgyűlési atrocitások történtek.

„Szlovenszkó és Ruszinkó 900 éven keresztül a régi Magyarországhoz tartoztak, melynek civilizációja és lelkesége oly lényegesen különbözött azon politikai és kulturális atmoszférától, melyben Csehország és Morvaország akár nemrég Ausztriában, akár pedig, mint Önálló állam, éltek. Ezekből a történelmi tényekből következnek a gazdasági és lélektani jellegű differenciák. Ezeknek kiegyenlítése, tehát a konstruktív értelemben vett nemzeti politika, kétségen kívül az államművészetnek egyik nagy feladata.“¹

A mai tót helyzetért súlyos felelősséget viselő csehtót pártvezető íme ugyanazt vallja és állítja Szlovenszkóról és Ruszinszkóról, mint Bethlen István gróf, aki a tót, rutén, horvát problémák közötti hasonlóságra az angol közvélemény előtt rámutatott, boncolgatván az uralkodó és a nekik igazságtalanul alárendelt nemzetek történelmi öntudata, gazdasági érdekei, lelkesége és hagyományai közötti mély különbségeket. Míg Hodza mai pozíciójának megfelelően bizakodva reméli a cseh államművészetnek e népi és gazdasági differenciákat kiegyenlítő sikerét, addig Bethlen István gróf helyesen mutat arra, hogy éppen ebben a kiegyenlítésben vagy kiegyenlítési törekvésben, melyet a csehek ravaszul „akkulturáca“-nek neveznek, rejlik a tót és rutén nemzetek részére a pusztulás, az elnemzetlenítés. A tótság és ruténség életérdekei a magyar Alföld felé vezetnek, de nem észak felé és a mai rendszer tizenöt esztendősi léte mutatja, hogy a Hodza által említett kiegyenlítési államművészet nem kecsegtet sikerrel, mert a tótságban van nemzeti életakarát, nem pedig a cseh „akkulturáca“ előtti deferálási szellem. A kiegyenlítési processzust a csehek erőszakkal és diktatórikus eszközökkel igyekeznek siettetni és megvalósítani, hiszen a nyitrai demonstráció óta drákói rendszabályokat léptettek életbe és egyes személyeket okoltak a történektért, holott, mint ezt a tót nemzeti párt lapja megjegyezte, két-három személy nem tudhat egy olyan nemzeti erupciót provokálni, hogy a cseh kormány és híveinek lábai alatt megrázkódott a föld.² A prágai kormány mindenekelőtt a politikai pártokra vonatkozó törvénnyel igyekszik a szlovenszkói és ruszinszkói elégedetlenségnek egy általános népmozgalomban való jelentkezését megghiúsítani. E törvény képviselőházi tárgyalása alkalmával Malypetr miniszterelnök szükségesnek látta, hogy a csehellenes tót panaszokkal behatóan foglalkozzék és számszerűen kimutatta, hogy a szlovenszkói állami bevételek nem tudják fedezni a szlovenszkói kiadásokat és hogy az állam Szlovenszkóra tulajdonképpen ráfizet, egyúttal megígérte, hogy az állások betöltésénél a tót fiatalságra tekintettel lesz.³ Malypetr nyilatkozatára a képviselőház november 29-i ülésén válaszolt részletesen Tisó tót néppárti és Rázus tót nemzeti párti politikus, autonomista vezetőegyeniségek. Ebben az időben tartotta már Bethlen István gróf angliai előadássorozatát, mely a tót sérelmekkel is foglalkozott.

Tisó részletes adatokkal beigazolta Szlovenszkó finaciális, ipari hanyatlását, folytonos elszegényedését, mindenekelőtt a betétek apadását, míg ugyanakkor a történelmi területeken ezek állandóan

¹ „Prager Presse“ 1933 szept. 23. — „Die Lehren von Nyitra.“

² „Národnie Noviny“ 1933 szept. 8.

³ Malypetr szerint Szlovenszkó részére az 1919—32. évi időszakban kiadásként elő volt irányozva 15.647,581.084 K, míg bevételeztetett csupán 14.015,392.549 K.

növekednek. Figyelmeztette egyúttal a nemzetgyűlést arra is, hogy a Malypetr-féle kimutatás hibás keretei abban mutatkoznak, hogy a költségelőirányzatokban szereplő kiadások és a tényleges kiadások között különösen Szlovenszkóra nézve tetemes különbség létezik, mert egyes tételeknél 30%-nál nagyobb eltérést találhatni az előirányzati összeg rovására. A meliorációs munkából Szlovenszkó csupán 6%-ban, az állami szállításokból 5%-ban részesült. Az általános szegénység ellenére a tót földműves az 1928-i átalány szerint aránylag 50%-kal magasabb adót fizetett, mint a történelmi területeken élők. Szlovenszkó tartománya országutaira költségvetésének 48.5%-át kénytelen költeni, míg Csehország csak 2%-ot, Morvaország 1%-ot, mert útjaikat az állam kezeli, stb., stb. Ezen panaszok kíséretében a tót néppárt szónoka követelte az alkotmánynak a tót viszonyokhoz való alkalmazását és módosítását, vagyis a területi és nemzeti autonómiát, mert végre lássák már be a valóságot, azt, „hogy a tótok tényleg tót nemzetnek érzik magukat, éppen úgy, mint ahogyan a csehek sajátmagukat cseh nemzetnek.”¹

Ugyanakkor szétszedte és kellő értékére szállította le a cseh miniszterelnök állításait Rázus Márton is, aki kimutatta, hogy a Szlovenszkón érvényes magasabb kamatláb miatt Szlovenszkó évente 200 millió koronát veszít. Az állami szállításoknál való mellőzés miatt évi 500 millió koronát. Adóban kb. egymilliárdot veszít azon vállalatok és pénzintézetek részéről, amelyeknek centruma történelmi területen van. Rázus ezenkívül még felsorolt számos olyan gazdasági és pénzügyi csatornát, melyen keresztül Szlovenszkó életerejé a cseh területek javára lecsapoltatik.²

Malypetr fentemlített beszéde előtt már megindult a cseh sajtókampány, melyben állandóan hirdették, hogy Szlovenszkóra ráfizetnek. Ez mintegy visszhang volt arra a tót követelésre, hogy Szlovenszkónak térítsék vissza azokat az anyagi veszteségeket, melyeket Szlovenszkó a cseh rezsim óta a csehek önző politikája következtében elszenvedett. Ez a követelés a súlyos gazdasági és szociális bajok nyomában fakadt tót elkeseredés megnyilvánulása. A ráfizetési állításra a tót nemzeti párt lapja következőképpen reagált:³

„Szlovenszkó nyomorog! Ez tény, melyet nem lehet azzal a hamis jelszóval elhallgattatni, hogy ennyit és ennyit áldoztak Szlovenszkóra és hogy a tótok hálátlan nemzet. A szlovenszkói gazdálkodás eredményei nagyon rosszak, az adósságok nőnek, a betétek apadnak, a gyárkémények nem füstölögnek, kereskedők és iparosok tönkremennek, a földművesek terményeiket nem tudják eladni, a munkásság nyomorog, az ifjúságot pedig a jövő miatti aggodalom tölti el.”

„Nagyon nehezen lehet megállapítani azt, hogy mi tótok mennyit fizetőink adóban, vámokban és egyéb közjárulékokban. Még kevésbé lehet megtudni, hogy mennyit kapunk ebből.”

„Ennek dacára konstatáljuk, hogy Szlovenszkó eladósodása növekszik, míg a megtakarítások Szlovenszkón apadnak, ugyanakkor azonban a Morvántúli részeken csak nagyobbodnak.”

„A gyárak egymásután megszűnnek azok, melyek még dolgoznak, a munkásságot redukálják. A földművesség a tönk szélén áll, ugyanezt

¹ Tesnopisecká zpráva o 301. schuzi posl. sn. Nár. shromázdenf R. Csl.

² U. o. 26—29. 1.

³ „Národnie Noviny“ 1933 szept. 2. és szept. 16.

lehet mondani az iparosságtól és kereskedőkről. Az intelligencia nem tud elhelyezkedni. Mindez pedig nem a mi hibánkból történik.“

„Mondják, hogy Szlovenszón körülbelül 250.000 jövevény van. Mondjuk, hogy mindegyik ilyen állampolgár évenként 10.000 K-t kap, ez összesen 2.5 milliárd K. A Morvántúli területek állandóan szemünkre vetik, hogy Szlovenszóra reáfizetnek és amellet elfelejtik, hogy Szlovenszón ma 250.000 földijük él és ezek tőlünk évenként körülbelül 2.5 milliárd cseh koronát kapnak. Ha tehát reáfizetnek, úgy csakis saját embereikre fizetnek reá.“

Ez A SÚLYOS HELYZET és az ezzel összefüggő mély csehtót antagonizmus az a valóságnak megfelelő háttér, melyből Bethlen István grófnak a tót kérdésre vonatkozó állásfoglalása és londoni fejtegetései plasztikusan kidomborodtak. Szlovenszókó nemzeteinek sorsáról mint egységes és közös problémáról beszélt, mely a magyar kérdéssel közös és sürgős megoldásra vár.

Bethlen István grófnak a tót kérdésre vonatkozó felfogása a következő megállapításokat tartalmazza: A tót nép nem saját akaratából szakított el Magyarországtól. A tótság prosperitását a tót nemzet gazdasági körülményei a magyar Alföld gazdasági életéhez szétválaszthatatlanul hozzákötik. A tót nép és a tót nyelv nem cseh nép és nem cseh nyelv. A tótságnak tót nemzeti eszméje és tót nemzeti öntudata van, melyet a cseh rezsim gazdasági és politikai eszközökkel elnyom. (Rendtörvény, párttörvény, cenzúra, lapbetiltások, bebörtönözések, igazságtalan adórendszer, kivándorlás stb., stb.) Éppen a tót viszonyokra való hivatkozással konklúzióképpen kifejtette azt, hogy a nemzetiségi elv megköveteli azt,

„hogy az általa többségben lakott területen bizonyosfokú nemzeti autonómiával bírjon, amely biztosítja azt, hogy azokban a kérdésekben, amelyek nemzeti jellegének megőrzése szempontjából életbevágóak, maga dönthesse, hogy soraiból választott tisztviselők adminisztrálják, ilyenek ítékezzenek felette stb., szóval, hogy lokális önkormányzattal bírjon és hogy a nagyobb állam életére, amelynek keretében él, súlyának megfelelő befolyással bírjon.“

„A tót nemzetnek — mondta Bethlen gróf — ma két komoly érdeke van helyzetéből kifolyólag: az egyik az, hogy nemzeti önrendelkezési joga éppúgy elismertessék, mint akár a cseheké és nemzetközi garancia mellett teljes nemzeti autonómiával ruháztassék fel, amit különben a csehek az ú. n. pittsburghi szerződésben, expressis verbis, meg is ígértek, a másik pedig abban áll, hogy hovatartozandósága felett valódi érdekei szerint szabadon dönthesse.“¹

Ezt a nemzeti autonómiát, mint ezt Bethlen gróf ugyanakkor helyesen meg is jegyezte, a csehek sohasem fogják koncedálni, amit a Bethlen fenti fejtegetéseire keletkezett cseh visszhang igazolt is, mert ugyanakkor nemzeti autonómiát kellene adniok a németiségnek, magyarságnak és ruténségnek is.

Bethlennek a tót kérdésben való fellépése után Szlovenszókó és a tót probléma egyszerre a cseh publicisztikának és a cseh politikai nyilatkozatoknak aktuális témája lett. A parlamentben s azon kívül felhangzott a cseh vélemény, hogy a tótok és a csehek között a viszonyt minél előbb meg kell oldani, meg kell találni a modus vivendit,

¹ 1933 november 27-iki londoni előadása.

mellyel a tótok igényeinek eleget lehetne tenni, — ugyanakkor azonban határozottan visszautasították a nemzeti autonómiai követelést, különösen pedig a dualisztikus értelemben való megoldást. Ilyen cseh felszólalások hangzottak el az állami költségvetési vitában 1933 decemberében. Ezeket megerősítették Benes, Kramár, Malypetr, Hodza stb. hasonló szellemű fejtegetései. Az egész nyugtalanító vita Bethlen István gróf álláspontját támasztotta alá a nemzetközi közvélemény előtt, mert hiszen állításai részére szolgáltatott kompetens adatokat. A kormány úgy akarta a tót elégedetlenség élet venni, hogy a miniszterelnökségen egy tót személyi referenst nevezett ki a tót kinevezési ügyek részére, amire jogosan jegyezték meg a tót autonomisták, hogy ilyen kicsinyes rendszabályokkal nem lehet ilyen terjedelmes problémát megoldani.

Fényesen igazolták Bethlen István grófnak londoni állásfoglalását a prágai parlamentben történt csehtót és tót felszólalások, melyek kivétel nélkül, természetesen a kormány és a helyzet által diktált kényszerből, tiltakoztak a magyar államférfiúnak a tót problémába való beavatkozása ellen, ugyanakkor azonban beszédek telve voltak elkeseredett panaszokkal Szlovenszkó lezüllése, elszegényedése, mellőzése, a közállapotoknak tarthatatlansága felett, — sőt a cseh szónokok is rendkívül deprimált kijelentéseket tettek, hogy eddig nem sikerült a két „testvért“ egymáshoz közelebb hozni. Valamennyien hangoztatták ugyan, hogy a revízió ellen küzdeni fognak, hogy a mai államkeret alapján állnak, — ám minden adatuk Bethlennek a helyzet tarthatatlanságára vonatkozó nézeteit támogatta.

Stribmy, cseh ellenzéki politikus és volt miniszter, beszédében követelte, „hogy keresniük kell a tót testvérekkel való baráti együttélés és teljes megértés útját.“

„Ha igaz, — mondta — hogy Szlovenszkóra testvéri módon reáfizetünk — nem tudom vajjon igaz-e ez, mert mai napig ez nincsen bizonyítva, — annál tragikusabb dolog, reáfizetni és odaát sem szeretetet, sem pedig megértést nem nyerni, annál nagyobb politikánk tehetetlensége.“¹

Tehát a békés együttélés és a kölcsönös megértés hiányzik, ezen azonban nem csodálkozhatni, amikor ugyanazon a képviselőházi ülésen Richter cseh képviselő kijelentette, hogy a csehek a csehtót egység alapján állnak és visszautasítanak bármilyen autonómiai programot és tervet.² Ugyancsak az autonómia ellen beszélt a cseh Spacek,³ míg Ravasz tót néppárti képviselő az angolországi revíziós akcióra való hivatkozással a tót követelések iránti belátásra szólította fel a cseheket és az autonómia megvalósítását sürgette.⁴ Bródy rutén képviselő ugyanazon az ülésen megdöbbentő adatokat közölt arról, hogy mennyire mellőzik az őslakosságot a tisztviselői állások betöl-

¹ Tesnopisecká zpráva o 301. schuzi posl. snem. Nár. shrom R. Csl. 17. 1. és 62. 1.

² U. o.

² Tesnopisecká zpráva o 302. schuzi posl. snem. Nár. shrom R. Cs1.

³ U. o.

tésénél.¹ Liska iparospárti tót képviselőnek gazdasági problémákkal foglalkozó felszólalásának adatai szintén Bethlen István gróf angliai előadásait igazolják:

„Nyíltan meg kell vallanunk, hogy Szlovenszónak nem adták meg azt, ami megillette és hogy a szlovenszói problémáknak nem szenteltek olyan figyelmet, mint amilyent megérdemelték. Mindenki előtt világos, hogy a szlovenszói gazdasági élet, amelyet a volt Magyarországtól örököltünk, a csehországi gazdasági étellel szemben hátrányos helyzetbe került.

„Nagyon gyakran járok a tót nép közé, beszélgetek a mi köznépünkkel, gondolkozásáról informálódok és mondhatom, hogy ámbár a kormány rendelkezései elnémitották ugyan tót polgárainkat, de ez nem jelenti azt, mintha Szlovenszón nyugalom lenne.“³

Szóvátette a szlovenszói ipar katasztrofális helyzetét és a tipikus tót sérelmeket. Sivák tót néppárti képviselő a tótság iskolai sérelmeiről beszélt és fejtegetéseinek végén kijelentette:

„A rezsim, mely ma Szlovenszón a tanügyi igazgatásban érvényesül, a tanügyet semmiképpen sem emeli, hanem éppen ellenkezőleg pusztítja, fenyvegeti, sőt el is nyomja. Nyíltan kijelentem, hogy ez a rezsim a tót tanügyet demoralizálja.“

Hasonlóképpen a tanügy politizáltságáról panaszkodott Scerecky rutén képviselő is, aki a cseh, rutén, orosz, ukrán nyelvi és politikai harcokról mondott el depresszív részleteket. Ruppeldt agrárpárti tót képviselő szűzbeszédének javarészt a Bethlen István gróf elleni agresszív támadásnak szentelte, holott beszédének egyéb részei a meglévő csehtót antagonizmusról, a földműves tót nép nagy szegénységéről és nyomoráról szóltak. Pólyák tót néppárti képviselő gazdasági és pénzügyi korrekciókat kért Szlovenszók javára. Benda szociáldemokrata, Ivánka nemzeti demokrata és Stunda agrárpárti tót képviselők foglalkoztak különösen Bethlen gróf angolországi előadásaival és a magyar revíziós törekvéssel, természetesen a cseh többségi pártok elfogult szellemében, mindamellett a tót gravamanek egész halmazát sorolták fel. Külön kiemelendő, hogy a költségvetési előirányzat szenátusi referense, Stodola K. agrárpárti tót képviselő, számszerűen mutatott rá Szlovenszók pénzügyi nehézségeire, tökeszegénységére, hitelviszonyainak ziláltságára, a nemzeti jövedelemnek Szlovenszón való apadására, a történelmi területhez viszonyított súlyosabb adórendszerre, — pedig Stodola a legkonokabb reprezentánsa a prágai kormányzat szlovenszói kreatúráinak, aki előadói zárszavában a szlovenszói problémáról azt mondta, hogy mindenekelőtt a tót lélekbe és a tót szívbe lenne szükséges behatolni, akkor lehetne megérteni, mire van szüksége Szlovenszónak. Ennek a problémának lelki és pszichológiai előfeltételeit kellene szerinte mindenekelőtt tekintetbe venni. Ezt azonban ő maga sem teszi cseh szellemű

¹ Adatai szerint a járási főnökök között van 7 cseh, 1 ukrán emigráns, 2 orosz emigráns és 2 rutén. A városi jegyzők közül 68.8% cseh, 9.5% ukrán és orosz emigráns és 13.5% rutén; a községjegyzők közül 66% cseh, 5.5% ukrán és orosz, 16.5% rutén és 12% magyar; segédhivatali főnökök közül 72.5% cseh, 17.5% ukrán és orosz, 10% rutén, a tisztviselők között 497 a cseh, 32 ukrán és orosz, 85 a rutén. A pénzügyi hivatalokban 1373 tisztviselő között az őslakosok száma csupán 164 (12%) stb.

² Gyorsírói jelentés a 303. képviselőházi ülésről.

anyagias magatartásával.¹ Természetesen ő is Bethlen londoni revizionizmusát említette, mely — felfogása szerint — a tótságot nyugtalanítja.

A tót nemzet mai bajai pregnánsan jutottak kifejezésre Buday tót néppárti szenátor költségvetési beszédében.

„Igenis a tótokat és Szlovenszkót sérelmek érik gazdasági, kulturális és politikai téren. Mindenekelőtt gazdasági téren. A nyomort, a gazdasági élet nehézségeit, hiányait Szlovenszkón gyakran az általános világhátrányoknak tulajdonítják. Belátom, hogy jelentős mértékben így is van, azonban mégsem lehet az egészet erre hárítani, mert ez nem felelne meg a valóságnak.“

„Míthogy a tótsággal gazdasági, kulturális és politikai téren ilyen mostohán bánnak, nem lehet csodálkozni azon, hogy az eddigi centralisztikus rendszer Szlovenszkón csatát veszített és pedig az egész vonalon.“

„... a csehtót nemzetegység ellen vagyunk és pedig azért, mert megvalósítása egy gyengébb szláv törzsnak elnyomatását jelentené egy erősebb törzs által...“

„Mi tótok, saját tót nemzeti életünket akarjuk élni.“

Kianiéka tót néppárti szenátor elkeseredéssel tette szóvá a szlovenszkói kereskedelem és iparosság elhanyagolt és súlyos helyzetét. Kovalik szenátor a cseh ígéretekkel szemben kijelentette, hogy nem elégséges csupán a belátás, hanem illetékes részről meg is kell valósítani, hogy a tót nyelv, nemzeti jelleg, kultúra kifejlődhessék.² ZiSka dr. cseh néppárti szenátor a csehtót probléma rendezését sürgette azért, hogy Szlovenszkón végre a bizonytalanság megszűnjék. Curkanoviö rutén képviselő felhívta a szenátus figyelmét arra, hogy Ruszinszkón

„számos községben majdnem általánosan éheznek. Nincsen pénz, nincsen munka, nincsen kenyér és a lakosság kétségbeesett. Azelőtt lehetséges volt eladni a tehenet, a borjút, disznót, juhot és érte kukoricát vagy lisztet venni kenyérre, — ma azonban a helyzet rettenetes, mert az összes jószágot már régen eladták a kamatok, kölcsönök és adók fizetésére, úgy hogy a parasztnak ténylegesen semmijük sem maradt.“

Az agrárpárti Selmec a tót ipar újjáélesztésének szükségét és a tót fiatal nemzedékek elhelyezkedési nehézségeit tette szóvá. A szociáldemokrata Pocisk annak ellenére, hogy Bethlen gróf angliai szereplése ellen a leghevesebben kikelt, sürgette a Magyarországhoz való gazdasági közeledést. Fidlik szenátor szerint a belügyminiszter 13 millió koronával emelte budgetjét és ezt a többletet a szlovenszkói csendőrség gyarapítására fordítja.

„... mert Szlovenszkón éhség és munkanélküliség van. Szlovenszkón revíziós kérdéstről beszélnek az emberek, ott nyugtalanság van, ott nincsen megnyugvás, ott több csendőrséget kell tartani, hiszen Közép-Szlovenszkón egy csendőrállomáson 30 csendőr van stb...“

Mező szenátor szerint a szakszervezetekben megszervezett munkások hónapokon keresztül nem tudták megkapni azt a jogos segílyt, amely hónapokkal azelőtt már el volt számolva a minisztériumnál. A szakszervezeteknek több mint 9 millió koronával tartozik a népjóléti minisztérium.

¹ Gyorsírói jelentés a szenátus 241. és 243. üléseiről.

² 242. ülés.

„Komáromban a múltban 8000—10.000 ember tudott kenyérkeresethez jutnia ma az üzemben levő három vállalat a legjobb esetben legfeljebb 1500 embert tud alkalmazni. A munkanélküliség napról-napra nő stb.“

Janesk szenátor szerint:

„Minden törvénynél Szlovenszkót azzal éri sérelem, hogy a törvényeket cseh emberek készítették, akik Ausztriában nevelkedtek és ezek a törvények az osztrák és cseh viszonyokhoz alkalmaztattak.“¹

Maga Klofác szenátor, a cseh nemzeti szocialista párt vezetője rámutatott arra, hogy ha Ruszinszkón és Szlovenszkón szeparatizmus van, úgy minden szeparatizmusnak atyja a prágai centralizmus.

LATJUK TEHÁT, hogy Bethlen István grófnak a tótságra vonatkozó nézeteit és adatait a prágai parlamentnek csehtót, tót, sőt cseh tagjai is igazolták. A tót kérdés egy bajokkal telített rendezetlen probléma. Benes külügyminiszter Bethlen István gróf fellépésének szlovenszkói ellensúlyozására előadói körútra indult Szlovenszkóra, melynek általa óhajtott hatása annak ellenére elmaradt, hogy Titulescu román külügyminisztert is elhívta Kassára, hogy szavainak nagyobb súlyt és demonstrálóbbr jelleget adjon. Pozsonyi előadásában határozott formában kijelentette, hogy a csehtót nemzetegység alapján áll, tehát a tót nemzeti eszmét, a tót nemzeti önállóságot visszautasítja:

„Sohasem fogok megszűnni hirdetni a következetes cseh nacionalizmust és ezért nem fogadhatok el semmiféle tót szeparatizmust vagy autonomizmust. A csehtót egység a sorsszerű történelmi fejlődés kérdése, amiért egyformán kell áldozatokat hozni a cseheknek és a tótoknak.“

A csehtót egységet szükségesnek és elkerülhetetlennek tartja, mert Európa fejlődése számszerűen erős nemzeti egységek létesítésére irányul és ezért fel kell hagyni a kicsinyes és felesleges mindennapi viszálykodásokkal.

Benes tehát a tót nemzeti programot felforgató akciónak tartja, mely megsemmisítheti a csehtót nemzetegységesítési törekvést.

„A csehtót kormány nem fogja elárulni a nemzeti egységet, nem fog meghátrálni az egészségtelen szeparatiztikus tendenciák előtt és meg fogja szüntetni a Szlovenszkóban megnyilvánuló felforgató törekvéseket és nem fog beleegyezni semmiféle revízióba.“

Bethlen István gróf Londonban, a Balkán-komitében megtartott előadását követő vitában kijelentette, hogy a magyar nemzet, ha a tót nemzet vissza akar térni, neki fehér lapot hajlandó átnyújtani. Mint cikkem első részében említtem, ő a kárpátalji nemzetek sajátos érvényesülésének jogosságát és Közép-Európa békés fejlődése érdekében való szükségességét hangoztatta, míg Benes követeli ugyan a tótságtól, hogy cseh vonatkozásban találja meg a „megértés útját“, ám teljes ridegséggel semmilyen koncessziót nem tesz a tót nép beolvasztása és elnemzetlenítése tekintetében. Fenyegető fejtegetései szintúgy igazolják azt, hogy Szlovenszkón nyugalom és a mai viszo-

¹ 243. ülés.

nyokba való teljes belenyugvás nincsen. Ezt a szlovenszkói depressziót Titulescu harcos kassai beszéde sem tudta eloszlatni.

Ezzel a Bethlen—Benes párbajjal kapcsolatban Szűllő Géza igen szellemes összehasonlító portrét adott a két államférfiúról.¹ Amilyen ellentétes a két férfi akciója, olyan ellentétes az egyéniségük. Benesről többek között mondja:

„Benes miniszter megcáfolja azt a mondást, hogy „a szorgalom pótolja a tehetséget“. Olyan szorgalmas ő, mintha tehetségtelen lenne, pedig egyáltalában nem az. A munkabírása, a kitartása egészen szokatlan és talán éppen ezért hatékony, a témát, amit a kezébe ragad, teljes szorgalommal dolgozza ki.“

„Tizenöt évig alig jött közénk, hogy bennünket meggyőzzön és most eljött ide. Igaz, hogy ez az út példája a szorgalomnak és fárasztó volt reá, de fárasztó volt környezetére is. Útja következménye az agitatori tervszerűségnek és a taktikának, de nem a stratégiának. Igaz az, hogy ha a hegy nem megy Mohamedhez, Mohamed megy a hegyhez ... de ki most a hegy és ki most Mohamed? .“

„Sokszor figyeltem Bethlent és azt találtam, hogy sok hasonlatosság van közte és Tisza István között. Mind a ketten Teleki ivadékok, Teleki Mihály leszármazottai. De a különbség az köztük, hogy míg Tisza erős református, Debrecenben tanult és hitt a predesztinációban, addig Bethlen erős református, aki a bécsi Theresianumban járt iskolába, de nem hisz a predesztinációban.

„Bethlen kvalitásai mások, mint Benesé. Bethlen röviden beszél és csak a témának a magvát veszi ki, a mellékkörülményekkel nem törődik. Ő sosem győzni akar, de meggyőzni. Nem fárasztja ki hallgatóit, azért hatékonyabb.“

Éppen a szlovenszkói kérdésben Bethlen gróf nemcsak egyénisége miatt ért el nagyobb hatást, hanem azért, mert az igazság, a nemzetek egyenjogúsága, a kis nemzetek felszabadítása mellett és érdekében harcol, míg Benes a beolvasztás és a megsemmisítés elvét burkolja elméleti szűrkeségekbe, vagy demokratikus színes papírokba. Benes fejtegetései ellen a tótságnak súlyos kifogásai voltak azért, mert a csehtót nemzetegység ortodox álláspontját képviselte és a tót nyelvnek a nemzeti (cseh) nyelvbe való beolvasztását természetes folyamatnak hirdette.

A cseh nemzeti demokratapárt vezére, Kramár is elutasította a tótság autonomista programját és törekvéseit a Bethlen-akció után. Azt írja:²

„Nehéz tagadni, van benne valami megszegyenítő, ha tizenöt év elmúltával még mindig a szlovenszkókhöz való viszonyunkról beszélünk, mikor az állam jellegének gondolatát mégis csak a nemzet egységére építettük fel és amikor az állam emez alapvető eszméjét nemcsak a turócszentmártoni deklaráció, hanem az állam alkotmányának a csehek és szlovákok részéről történt egyhangú megszavazása is bizonyította. És mivel nehéz föltenni részünkről, hogy rosszakarat volna bennünk a szlovákok iránt, mindennek az okát egyrészt abban kell keresnünk, hogy nem ismertük eléggé a szlovákok lelkületét, másrészt abban, hogy nem volt elég tapasztalatunk az állampolitikában.“

„Egyet a szlovenszkóiaknak nem volna szabad elfelejteniük, hogy Szlovenszko sem ma, sem a jövőben sokáig nem lesz forrása holmi nagy gazdasági előnyöknek, hanem éppen fordítva áll a dolog, mint ahogy arra nyugodtan és meggyőző számokkal utalt Malypetr miniszterelnök. Nem szabad elfelejteniök, hogy a magyarok, ha nem akarnák Szlovenszkót,

¹ „Híradó“ 1933 december 24.

² „Národní Listy“ 1934. jan. 21. — „Mi és Szlovenszko.“

akkor nemcsak a politikai, hanem a gazdasági pángermánizmus ellen, mely rájuk nézve épp úgy, mint másokra nézve is jóval veszedelmesebbé vált Ausztria-Magyarország szétválasztása után, bizonyára összekötötést keresnének felénk.“

A tót autonómiai követelést elutasítja, mert ez dualizmushoz vezetne és végeredményben oda is, ahol Ausztria-Magyarország végezte. Kramár legfelsőbb három katolikus tót középiskolát és egy szlovenszkói iskolatanácsot hajlandó a tótságnak engedményezni. Éppen úgy, mint a „Národní Listy“ — a Beneshez közelálló „Lidové Noviny“ is azon panaszkodott, hogy nem ismerik eléggé a tót lelkületet, mindamellett egységes akaratú, lelkű, kultúrájú egységes nemzetet, egységes nyelvvel, csakis lojális együttműködéssel, mindenekelőtt „akkulturáltsággal“ lehet teremteni,¹ ami az asszimilálási és beolvasztási cseh törekvéseknek új jelszava.

Említettem, hogy a tót probléma Bethlen gróf előadásai nyomán aktuális cseh hírlapi és publicisztikai téma lett. A „Národní Listy“ ankétot rendezett a tót kérdésről. Rázus Márton a tót nemzeti párt elnöke többek között kijelentette:

„A csehektől nem kívánunk uralmat, hanem testvéri érzést, testvéri érzésért.“ — „A legkényesebb probléma ma Szlovenszko szanalása gazdasági tekintetben és az, hogy neki visszaadassék a jogban és igazságban, valamint az adott szó szentségében való hite.“²

Vanco Milos dr., a tót nemzeti párt alelnöke válaszában megállapítja, hogy Szlovenszko korridor a csehek és a többi szlávok között, melyen azonban kulturális szempontokban a csehek sajátmaguk ellen sorakoztatták az összes tótokat, politikai tekintetben pedig a tótok többségét.

„Szlovenszko gazdasági érdekei az államfordulattal nem nyertek semmit, ellenkezőleg, megoldatlanok maradnak. Ez azt jelenti, hogy Szlovenszko vagyoniilag hanyatlik.“ — „Az iskolák ugyan tót nyelvűek, azonban nem a mai fejlett tót nyelvet használják és nem követik a nacionalista tót tendenciát.“³

Szerinte a tanügyi igazgatás kísérleteket tesz a tót nyelv és a tót nacionalizmus elnyomására. Megszűnt az idénymunkák lehetősége az Alföldön és ezzel lehetetlenné vált, hogy a legszegényesebb tót falvakban élő mezőgazdasági munkások ellátásukat megszerezhesék. Elpusztult a gyárpar és ezzel elpusztult az ipari munkásság egzisztenciája is. Az ankét résztvevői kivétel nélkül, refrainszerűen, azt a felszólítást intézték egymáshoz: Ismerjük meg egymást! Ez a tény is azt bizonyítja, hogy mennyire messze esik egymástól a cseh és tót lelkület és hogy milyen kevés vonatkozása volt e két nemzetnek egymáshoz. Bethlen István gróf adatainak pregnáns kiegészítését alkották ezek a cseh publicisztikai közlemények.

Feltűnő jelenség volt, hogy Hodza Milán földművelésügyi miniszter Malypetr fentemlített nyilatkozata után Liptószentmiklóson tartott beszédében megemlítette azt, hogy Szlovenszko adóalapja

¹ 1934. jan. 4. — „A tót kérdés.“

² „Národní Noviny“ 1934 jan. 13.

³ U. o. 1934. jan. 20.

évenként egymilliárddal alacsonyabb, mert a drágább hitel, a szállításoknál való mellőzöttség és egyéb megrövidítések miatt jövedelme tetemesen alacsonyabb, mint amilyen megilletné.¹ A „Národni Listy“ ankétjén Hodza többek között ezt mondja:

„Tessék elképzelni, hogy még a mai napig sincsenek hozzácsimítva vasúti tarifáink az állam földrajzi helyzetéhez és Rtiszinszko és Szlovenszko fele a tarifák rendezetlensége miatt egyenesen el van zárva a történelmi országrészekről gazdasági, kereskedelmi tekintetben. Csak tavaly sikerült ezt a hátrányt 80% erejéig (?) megszüntetni.“

„Szlovenszko gazdaságpolitikai háttérbe szorítása magában rejti a gazdasági és a szociális dualizmus csiráit és szeparatív hatást fejt ki éppúgy, mint az autonomista mozgalom, mely a mai formájában egyáltalában nem volna meg, ha a prágai sablón által okozott gazdasági, szociális mínusz nem volna meg Szlovenszkon és ezt nem lehetne kellemtelen számokban kifejezni, amelyeket azután ujjongva használ fel az autonomista, sőt még a kommunista demagógia is.“

„Ha a tót politikai autonomista mozgalom magva az ifjúság jelentékeny része, akkor kétségtelen, hogy ez az autonomista törekvés nem keletkezett magyarán indítékokból, mert ezt az ifjúságot már csehtót iskolák nevelték és pedig a cseh tanárok alapos segédkezésével. A mai autonomista mozgalom abban rejlik, hogy a gazdasági és szociális probléma szeparatista nemzeti kérdéssé mérgesedik el.“

Hodza Szlovenszko gazdasági szanalásában látja a tót politikai autonomizmus végét és egyetlen gyógyszerét, holott a baj forrása sokkal mélyebben fekszik, miképpen ezt Bethlen gróf ismételtlen megmutatta. Ha a tót nemzet lemondana nemzeti attribútumairól, nyelvéről és teljesen belenyugodnék abba, hogy csehvé átvedlik, vállalja a csehek alatti alárendeltségét, — akkor apró és lokális koncessziókkal lehetne a problémán enyhíteni, — ez azonban nincsen úgy, mint Hodza látja, mert itt két világ áll egymással szemben, az egyik nemzeti expanziótól hajtva, a másik pedig gyűlölettől.

BEMUTATTAM A CSEH és tót politikai vezető tényezőknél és politikai közvéleménynek a tót kérdésre vonatkozó véleményeit abból az időszakból, amikor Bethlen István gróf Angliában időzött. Már ebből a sorozatból is kitűnik az, hogy bármiképpen szembehelyezkedtek is a revízió eszméjével, ténybelileg, panaszaikkal és sérelmeikkel ugyanazt mondták, mint ő. A különbség az, hogy a tót politika vezetői nem vonták és nem vonják le a nemzetükre nézve egyedül helyes konzekvenciákat, amelyeket a Bethlen István gróf által kiszabott út kijelöl.

Misem természetesebb, hogy Bethlen állásfoglalását a csehtót sajtó részéről heves támadó kampány követte, melynek részleteire ki nem terjeszkedem, egyrészt, mert elfogult és ferdítő volt, másrészt pedig, mert komoly szempontokat nem tartalmazott. Rádl E. prágai cseh egyetemi tanár ennek a sajtókampánynak a tendenciájáról a következőket írta:

„Lapjainkból megtudtuk, hogy Bethlen gróf Angliában járt, hogy a békeszerződések ellen agításon és hogy az angol parlament tagjai között figyelemreméltó sikere volt. Erről a sikerről egyébként nem közvetlenül értesültünk, hanem egészen meglepve. És mi természetesen azt olvastuk, hogy Bethlen nem beszélt igazat és hogy ilyenformán az angolokat becsapta. S mi meg voltunk elégedve azzal, hogy lapjaink mennyire

¹ P. M. H. 1934 január 16.

„gleichschaltoltak“. Egyáltalában nem azért ilyenek, mert a kormány erre kényszerítene őket, hanem csak, mert a szerkesztők félnek az olvasóktól. Mert melyik lap merete volna szükségesnek találni, hogy olvasóit azon szemrehányások tartalma felől tájékoztassa, amelyeket Bethlen a mi közleményünkkel szemben hozott fel? Hogy azok magukban (an sich) nem voltak hazugságok, magától értetődik abból, hogy ez esetben az angolok átláttak volna rajtuk. Tehát igaza lett volna? S miben és egyáltalában mit mondott Bethlen ottan? Ha nálunk demokrácia van, akkor ez mégis csak azt jelenti, hogy az egyes polgár módot kaphasson arra, hogy maga alkosson magának ítéletet a helyzetről és maga tegye mérlegre Bethlen kifogásait s ehhez alkalmazkodjék. Nekem az a benyomásom, hogy egy átlagos angol képviselő jobban van tájékozva a kisebbségeinkkel szemben követett praktikákról, mint egy cseh képviselő, nem is beszélve a cseh intellektueltől.“

„A mi patrióta tanítóink és diákjaink nem nélkülözhetik a maguk zsákmányát, melyért az egész állam nemzetközi szégyennel fizet. És senkinek nincs meg a bátorsága, hogy azt a nyilvánosságnak egyenesen megmondja.“¹

Tényleg úgy volt, hogy a csehtót sajtó Bethlen fejtegetéseit megfelelő terjedelemben nem ismertette és így sem a cseh, sem a tót újságolvasó nem lehetett tisztában azzal, hogy Bethlen gróf mit is mondott Angliában.

Benes Ruzsinszkóban tartott előadásával is (ez év májusában) Bethlen István gróf fellépésének hatását igyekezett ellensúlyozni. Elmékedésével, az autonómia „fokozatos“ megvalósítására vonatkozó ígéreteivel szembenáll az egész szlovenszkói és ruszinszkói lezüllött, szertebomló társadalom és gazdasági élet. Bethlen István grófnak állításait egy kötetre menő gazdasági adattal tudnám igazolni, melyek egyúttal Benes nézeteinek tarthatatlan és alaptalan voltát is demonstrálhatnák. Erre azonban cikkem keretében nincsen helyem. A prágai kormány Bethlen István londoni fellépése után arra törekedett, hogy a tót elleniek gravamenpolitikáját csendesítse és különösen a tót néppártnak a kormányba való bevonulásának útját igyekezett egyengetni.

Pártprogramotok szegreakasztásával, elvek és nemzeti törekvéseknek pártemberek részéről történő elárulásával azonban népek életjogait nem lehet elsikkasztani, nem lehet egy nemzeti életakaratot ilyen taktikával véglegesen elnyomni. Ez az életakarat olyan eleven erő, mely az elébe tornyosuló nehézségeket és akadályokat el fogja egyszer távolítani, hogy visszaszerezhesse az életképesség természeti és jogos feltételeit, amelyeket Bethlen István gróf a tót és rutén nemzetről vallott felfogásában bölcs megértéssel meghatározott.

STEIER LAJOS

¹ P. M. H. 1934 január 27. — A „Deutsche Presse“ 1934 jan. 26-iki közlése a „Krestanské Revue“ cikke nyomán.

BETHLEN ISTVÁN GAZDASÁGPOLITIKÁJA

A TÖRTÉNELEM, mely kevésbé feledékeny, mint a kortársak, Bethlen István kormányzati működését új honalapításnak fogja tekinteni. Mikor az uralmat átvette, az állam és a társadalom teljes bomlásban volt: az állam tekintély híján elemi feladatainak sem tudott megfelelni; a társadalmat a keresztülkaszul ható gyűlölet, a nemzeti elkeseredés, a háború alatt történt ígéretek sokban csatlakozott reménye és mindenféle elméletek erőszakossága darabokra törte; áruhiány és pénzromlás s ezek elősídei; terhes, aránytalan, bár gyakran kijátszott kötöttség még növelték mindenkinek háborúját mindenki ellen; a forradalmi szellem túlélte a forradalmakat. És a küzdőtér felett, a szörnyen megcsonkított ország felett ott lebegett sötét szárnycsapásaival, zordon enyészatként a trianoni szerződés, mintha a nap sugarai soha többet nem érhetnék Magyarországot látszólag Istentől elhagyatott földjét. Nem a Bethlen-kormányt megelőző kormányok tudásán vagy jószándékán múltott, hogy a káoszából új magyar világot teremtsenek, hiszen a személyes, áldozatos bátorságtól a pénzügyi ráolvasó babonáig igénybevettek minden eszközt; de nem szabadulhattak sem a jelszavak, sem a politikusok, sem a titkos erők, sem a pénz inflációjától, mert a nemzetben nem tudták felébreszteni a vezetettség érzését. Amit más nemzeteknél az eseményekkel egyidejűleg tisztán látunk és bámulunk, mint vezeti ki valamely rejtelmes tömegszuggerziónál fogva uralomra hivatott államférfiú népét a reménytelennek látszó zűrzavarból, azt itthon — talán mert túlközelről szemlélhettük s mert a napi politika kicsinyessége elborítja a nagy vonalakat — nem tudták megjövetelekor helyesen értékelni, bár hatása alól senki sem vonhatta ki magát. Igaz, Bethlen István kormányrajutását nem jelzi semmi drámai jelenet; őt nem a hagyományok rombolásával s egy új világ teremtésének hirdetésével megnyert tömegek emdték hatalomra, hanem az államfő, e szilárd pólus az események forgatagában, nevezte ki megszokott formák között miniszterelnökké; de a nemzet mégis rögtön megérezte, hogy megjött az az államférfiú, aki vezetni tudja. Ezért rövidesen helyreállott az állam tekintélye s megindulhatott az építő munka, melynek e tekintély előföltétele.

Mielőtt Bethlen ehhez hozzáfoghatott volna, amihez a feléje áramló bizalom az utat megnyitotta, meg kellett teremtenie a belső

feszültség csökkenését, a lelkek pacifikálását. A vezetettség biztonságos érzését nyomon követte a belső rend kialakulása; ez lehetővé tette külpolitikai helyzetünk javítását, a nemzetközi bizalom visszatérését, a népszövetségbe való belépésünket s evvel a külföldi államkölcson felvételét, mely pénzügyeink rendezéséhez vezetett. Az állam önbizalmának visszatérését mi sem hirdette világosabban, mint a szabadságnak fokozatos újraéledése, mind politikai, mind gazdasági téren. A gazdasági kötöttség, mellyel a súlyos helyzetet addig orvosolni akarták, csak mélyítette a különböző foglalkozási ágak között a szakadékokat; s bár a pénzállandóság helyreállításáig a pénzügyi helyzet egyre romlott, a feszültség csökkent, mert a szabadabb mozgás a gazdasági téren kiegyenlítőleg hatott, az addig egyre erősebben szenvedő tisztviselőosztály pedig szívében újra feltámadt reménnyel bízhatott sorsa jobbrafordulásában, mert tekintélyét s evvel önbizalmát Bethlen helyre tudta állítani. Bethlen különben egész kormányzása alatt a szabadságot többre becsülte a kötöttségnél anélkül, hogy azt öncélnak tekintette volna, vagy evvel szükség esetén ne élt volna; „csak a verseny dönthet a jobb és legjobb között“ mondotta egyik beszédében. Távol volt azoktól, kik hatalmuk kiépítése kedvéért a kötöttséget öncélnak hirdetik.

A nemzet lelki egyensúlyának helyreállítására s a forradalmi hangulat kiküszöbölésére azonban nélkülözhetetlenül szüksége volt az életszint oly emelésére, mely a tíz évig tartó küzdelmek, gondok, nélkülözések végét s emberibb s bőségesebb élet kezdetét jelentette. Az organikus élet keletkezését földünkön az egyik elmélet úgy magyarázza, hogy az oly magas hőfoknál történt, mely a kihülő földön többé nem ismétlődhetik, de az organikus élet alacsonyabb hőfoknak is diadalmasan ellentáll. A nemzet organikus életének helyreállítása csupán a magasabb életszinten volt lehetséges: az újra organizmussá vált nemzet tudja csak a hűvösre vált idők viszontagságait elviselni. Ha a világválságot a magyar nemzet az utolsó években oly példásan túrte, az annak az összeforrasztó politikának következménye, mely a magasabb életszinttel a gazdasági csatornán át gyógyította a társadalom szakadozottságát.

DE A MAGASABB életszint megteremtését nemcsak e békítési folyamat egyszeri indoka tette múlhatatlanul szükségessé, hanem az egész társadalmi struktúrára kiható messzemenő elgondolás, valamint az a politikai helyzet is, melyet Bethlen István kormányrajutásakor talált. A forradalom után való korszak nem merte az egyénre bízni saját ügyeit, de a közügyet igen. Párját ritkító szélességű választójoggal vezetésre nem érett rétegek kerültek uralomra. Ez nem kritika a talaj ellen, melyből a nemzetgyűlés származott, de kritika a művelés ellen, melyben a talaj évtizedeken át részesült. Soha sem szabad szem elől tévesztenünk, hogy a Bethlen-kormánynak nem csupán a háború és a forradalmak sebeit kellett orvosolnia, hanem pótolnia kellett ama mulasztásokat is, melyeket a nemzetnevelés szellemi és gazdasági terén a háború előtt való korszak elkövetett s ugyanakkor meg kellett szerveznie az országot a keserves áldozatok árán megszerzett függetlenségben is.

Áz első nemzetgyűléssel az országot felépíteni nem lehetett: ehhez szüksége volt a kormánynak a nemzet demagógiától el nem érhető részére, a műveltségénél, társadalmi elhelyezkedésénél, hagyományainál, gazdasági függetlenségénél — (mely igénytelenségből is származhatik) — fogva vezetésre alkalmas rétegére, melynek tagjai nagyrészt riadtan, keserűen, duzzogva, részben elszegényedve vonultak vissza a közügytől. Mint a tatárjárás után az erdőkke elszéledt magyarokat, úgy kellett most is egybegyűjteni az elszéledt középosztályt. Ezeket újra bevonni a politikába, a parlamentben a parlamentarizmus kedvéért döntő többséget alkotni velük akkor, amikor még a második nemzetgyűlés, majd az országgyűlés választóinak száma a békéhez képest négyszeresre nőtt — ehhez a nagy politikai tehetségen kívül oly jogi és tényleges biztosítékokra volt szükség, melyek azt a látszatot keltették, mintha itt egy uralkodó osztály kasztszerű elzárkózásáról volna szó. Pedig éppen ellenkezőleg: Bethlen politikája első naptól fogva az volt, hogy a középosztályba, melyet az uralomra hivatottnak tartott, belénevelje a nemzetnek minél nagyobb részét. „Két pillérét látom — mondotta — a nagy és erős Magyarországnak: a kultúrában kifejtett, gazdaságban erős kisgazdaosztályt és a keresztyén magyar intelligenciát.“ A konzervatív elme demokráciája ez: előbb megteremteni ama műveltségi és gazdasági előfeltételeket, melyek mellett egyre szélesebb körökre lehet korrektívumok nélkül bízni a nemzet sorsát. „Most majd meg kell nevelnünk azokat, kiket urainkká tettünk“ mondotta egy angol konzervatív képviselő az 1867. reform után. „Hordképes középosztályt teremteni“, ez Bethlen egész kultúrpolitikájának és gazdasági politikájának célja és tartalma; olyan középosztályt, mely szellemi és anyagi életszintjében bármely nemzetével felvehesse a versenyt, kiterjedésre is s amelynek vonzóereje döntő tényező legyen nemzeti céljaink elérésében. S evvel sietni kellett: hiszen állandóan ott lebegett a nemzet feje felett az a veszély, hogy a hiányos szellemi és anyagi felkészültségű választók tömegei, kiknek számát Bethlen sem csökkentette arra a mértékre, mely a parlamentarizmust feltétlenül biztosítaná, magához ragadja a hatalmat, mielőtt azok a társadalmi struktúra változások elérhetőek lettek volna, amelyeknek Bethlen gazdasági, kulturális és szociális politikáját szentelte.

Ez ORSZÁGÉPÍTŐ, társadalomátalakító s lelkeket békítő munkához azonban sem az országban rendelkezésre álló tőke, sem a nemzeti jövedelem nem volt elegendő. A megszállt területekről idemenekült százezrek még megduzzasztották az amúgy is megduzzadt népsűrűséget; a régi alacsony életszint kielégítésére alig lett volna elégséges a meglévő jövedelem, mennyivel kevésbé a magasabb életszinthez, melyet halaszthatatlanul meg kellett valósítani. Minthogy a kellő nemzeti jövedelem előteremtése hirtelenül megvalósítható nem volt, a kormánynak nem lehetett mást tennie, mint külföldi kölcsönök beözönlését megengedni, annyival is inkább, mert a többtermeléshez magához is jelentékeny tőkék voltak szükségesek. A Bethlen-kormány uralma alatt végeredményben körülbelül háromezermillió pengő külföldi tőke jött az országba: ebből az állam és a közületek (a népszövet-

ségi és az 1931-1 kölcsönt beleértve), körülbelül ezerkétszázmillió pengőt vettek fel. Ennek az összegnek több mint a fele nem állami, hanem egyéb köztartozás, elsősorban önkormányzati közületek. Ez igen mérsékelt eladósodás tíz év alatt. Pedig nézzünk körül, mily megváltozott országot látunk 1931-ben 1921-gyel vagy akár a béke-idővel szemben. A városi kultúra, a középosztály képzésének egyik főtényezője, elképzelhetetlen módon nőtt; akárhány városunk, mely régebben még nagyobb falu látszatát keltette s melynek lakossága megelégedett a falu berendezéseivel, ma városi mivoltában, a lakosság szellemi és testi ellátásában alig marad el évszázados fejlődésre visszatekintő városoktól. A falvak fejlődése, ha nem is ily rohamos, de tagadhatatlanul jelentékeny: a falu problémáját, mint a termelési kérdésektől különálló, polgáriasodási problémát a magyar történelemben elsőnek a Bethlen-kormány ismerte és karolta; s ha ebben lassabban haladhatott csupán, annak a probléma természete az oka. Különb a városok fejlődése a körülfekvő falvak civilizációjának emelését is jelenti, annyival is inkább, minthogy a nagyszabású útpépítések őket egymáshoz közelebb hozták. Természetesen az ország képének, a főváros, vidéki városok s falvak képének változása nem csupán a közületi külföldi kölcsönöknek tulajdonítható: hanem annak a beruházási tevékenységnek is, melyet az állam s egyéb közületek bevételi többleteikből eszközöltek. Egyedül az állam beruházásai 1924—1928. évek között kilencszázharmincegyemillió pengőt tettek ki, mely Összeg túlnyomórésze a bevételi többletekből került ki, pedig a Bethlen-kormány a közterheket nem egyszer igen jelentékenyen csökkentette. S mégis tudott hatszázmilliót gazdasági célokra, főképpen a többtermelés érdekében, kétszázharmincmilliót kulturális és szociális célokra (ebből hetvenmilliót kislakásépítésre) és százmilliót egyéb építkezésekre fordítani. Természetesen az állami bevételeknek a szanaláskor várt bevételekkel szemben váratlan emelkedése nemcsak a világ fel lendülésének tulajdonítható, hanem annak a magánutakon beözönlő nagyösszegű külföldi tőkének — körülbelül ezemylőszázmillió pengőnek, — mely szerteömlve a termelőképesseget és a fogyasztóképesseget egyaránt megtermékenyítette. Kétségtelen, hogy e külföldi kölcsönök között elég jelentékeny összegű fogyasztási kölcsön is szerepel, még ha nem számítjuk is ide azokat az investíciókat, melyek nem kamatozóak; kétségtelen az is, hogy a gazdasági élet a külföldi kölcsönök felvételében, illetve közvetítésében magángazdasági szempontból nem egyszer túlment a kívánatos mértéken.

Voltak mindig egyes hangok, melyek utóbb rövid időre kórusá egyesültek, melyek azt hirdették Bethlennel szemben, hogy a jövedelmen túl költeni nem szabad s hogy külföldi tőkét csak közvetlenül, lehetőleg valutában kamatozó befektetésekre szabad igénybe venni. Ez az elmélet tagadja, hogy a pénzügyi politika a társadalmi feszültségek enyhítésének szolgálatába állítható; inkább aszkézist kíván a nemzetől, semminthogy akár saját tőkéjéből, akár külföldi tőkét fogyasszon. Mikor azonban egy nemzet lelki pacifikációjáról van szó; mikor szélsőséges elemek s elméletek meg nem szűnő agitációval résen állanak, hogy betörjenek s a meginduló nyugalmat felborítsák; mikor

a megelőző pénzügyi zűrzavarban az egyenlőtlen vagyonszerzés a társadalmi ellentéteket a pattanásig kiélezte; mikor jövedelemhez kell juttatni azokat, akik régi hazájukba jöttek új hazát találni; mikor ezenfelül s elsősorban nagy egészséges középosztály teremtése a nagy és sürgős nemzeti feladat s az az életszint gyors emelése nélkül el nem képzelhető; mikor tehát a közelmúlt szenvedéseinek feledése, a jelen követelményei s a jobb jövő reményei egyaránt a gondtalanabb és igényesebb élet megvalósulásához fűződnek: szabad-e akkor a vezető államférfiúnak haboznia, hogy — anélkül, hogy evvel saját művét, a pénzügyek rendjét veszélyeztetné — túltegye magát az elméleti közgazdaságtan — e „vigasztalan tudomány“ — tételein s megteremtse a felfelé törő élet alapjait. „Nem tudnám becsülni azt az államférfiút, aki hazája füstölgő romjain büszkén veri mellét, mondván“: nem szegtem meg a közgazdaságtan törvényeit.

SÚLYOS HIBA lett volna a magyar gazdasági élet jövőjét külföldi kölcsönök állandó felvételére alapítani. Erről azonban szó sem volt. Bethlen mindig a többtermelésben látta a magasabb életszint biztosításának feltételét s a külföldi kölcsön s az avval összefüggő nagy beruházási tevékenység s mesterséges fogyasztóképesség mindig csak átmeneti időnek volt szánva, amíg a nemzeti jövedelem maga nem elegendő a nemzet méltó szinten való eltartására. Ezt nyilvánvalóvá teszi Bethlen törekvése kezdettől fogva, hogy mindazokat a termelési lehetőségeket, melyek az országban vannak s melyek igen jelentékenyek, feltárja. Kétségtelen, hogy a nagybirtok és kisipar nagyjában befejezte történelmi hivatását: a kisbirtoké és a gyáriparé a jövő. A kisbirtokososztálynak, mely a földreformban igen megnőtt, szellemi és gazdasági emelésére való törekvés száz és száz intézkedésben nyilvánult: szakoktatásban, rádió előadásban, vetített képekben, a falunak szánt újságokban, a gazdatitkári intézményben, a mezőgazdasági kamarák tevékenységében, — mind a nagyobb átlagtermésnek, a minőségi termelésnek, új termelési ágak felvételének szükségességét és módját hirdették, melyekhez azután az állam bocsátotta a kigazdák rendelkezésére az eszközöket: vetőmagot, gépet, tenyészállatot, köves utat és pénzt. Nem csak statisztikákból, az élő élet szemléletéből mondhatni: rendkívüli haladást eredményezett e fáradhatatlan munka. S ha a mezőgazdasági válság elsősorban azokat sújtotta is, kik a többtermelés szolgálatába állottak; s ha a politikai ellenfelek káröröme nem győzte is ezt hangsúlyozni, attól sem riadva vissza, hogy evvel visszaveti alacsonyabb szintre a falusi lakosság életét, mert az politikailag újra kihasználható volt: nem kétséges, hogy egész mezőgazdasági termelésünkben elpusztíthatatlan eredményeket hozott a tíz év fölirázó munkássága s hogy a többtermelésre való vágy, az intenzívebb művelés becsülete, a tanulási készség és a tanultaknak alkalmazása a falu lelki életéből többé ki nem küszöbölhető. Ugyancsak a nemzeti jövedelem emelését, valamint a középosztály képzését szolgálta a gyáripari termelés előmozdítása, melyre a nemzet függetlensége szempontjából is múlhatatlanul szükség volt. Bethlen Istvánnak nem egyszer hangoztatott meggyőződése, hogy az ország mai népsűrűségénél

egyedül a földből megélni nem tud, hacsak nem emberhez méltatlan életszinten: ő tudta, amit a városi földosztó, a népgyűlési szónok nem akar tudni, hogy már ma a mezőgazdasági lakosságra fejenként Magyarországon kevesebb szántóföld esik, mint Európában, Olaszországot és Hollandiát kivéve, bárhol: Ő tudta, hogy még ha a nagybirtok eltűnik is, nincs más megoldás, mint a gyáripár a népfeleslegék elhelyezésére, hacsak az egyke nem hatalmasodik el; tudta azt is, hogy bármily meglepő legyen is a mezőgazdaság megmozdulása az intenzívebb művelés felé, a nemzeti jövedelem gyors emelése gyáripár nélkül nem lehetséges. Ebben nem is csalódott, hiszen a gyáripari termelés tíz év alatt majd kétszeresére emelkedett: s a jövő be fogja bizonyítani, hogy előbbi premisszáiban sem tévedett. Talán már nem is kell a jövőre apellálnia: már az utolsó három évben beláthatatlan helyzet állott volna elő, ha nincs magyar gyáripár. Nem volt könnyű az sem, e többtermelésnek utat egyengetni a világon: kereskedelem-politikai szerződések egész sorát kötötte Bethlen, melyek jelesen működtek, bár a háború óta az államoknak autarkióra való természetes nemzeti törekvése egyre nehezebbé tette mezőgazdasági cikkeink elhelyezését. Mikor pedig a szomszéd államokban a világválság hatása alatt az agrár parlamenti többségek egyre elzárkózóbb politikát folytattak — amin egész gyáriparunk feláldozása sem tudott volna változtatni — akkor Bethlen István a preferenciális rendszer első hirdetői közé állott s ő indította meg — övé volt a gondolat — azt az irányt, mely a római megegyezés gazdasági megállapodásaiban, az olasz-osztrák-magyar gazdasági együttműködésben torkollik.

CÉLTUDATOS, harmonikus és sikeres gazdaságpolitikájával Bethlen nagy lépésekkel vitte előre a lelki megbékülés s társadalmi átalakulás ügyét, mikor a világválság egy időre megállította az üdvös fejlődést. Az árak rohamos hanyatlása s a külföldi piacok egyre erősebb elzárkózása 1930-tól kezdve a nemzeti jövedelem jelentékeny csökkenésével jártak s még a jövedelem eloszlásán is állandóan mesterségesen kellett változtatni, hogy csak némiképpen is kiegyenlítődjék a viszonyok okozta eltolódás. Ugyanakkor a külföldi kölcsönök a világ egyre fokozódó általános bizalmatlansága folytán gyérebben jöttek; az 1931 tavaszán történt osztrák események s az angol pénzpiac belső bajai folytán a rövidelejratú hiteleket esedékességkor nem hosszabbították meg. Független adósságai nagy részét hirtelen kifizetni egy nemzet sem tudja, — legkevesebbé súlyos pénzügyi válság és az arany vásárlóerejének rendkívüli megnövekedése idején, — mi sem tudtunk eleget tenni e kötelezettségnek. De ha a valutavédelmi intézkedéseket hat hónappal elébb léptetjük életbe s a Bethlen-kormánynak belső kölcsönök úgy állanak rendelkezésére, mint a kormányoknak azóta, akkor az 1931 júliusi intézkedéseknek nem kellett volna bekövetkezniök: különben is felette kérdéses, vajjon nem volt-e közöttük elhamarkodott? De a döntő pénzügyi körök, melyek hónapokkal a krízis előtt helyesen látták előre a pénzpiac alakulását, nem a valutaforgalom korlátozását javasolták a kormányoknak, hanem újabb külföldi kölcsön felvételét, a belső államkölcsönöket illetőleg pedig, melyeknek akkor is,

azóta is, csak a Nemzeti Bank lehetett közvetett forrása, még teljes egészében fennállott az a régi, azóta elavult felfogás, mely teljes elméleti ridegségben azokat ily forrás igénybevételével ellenezte. Azóta Anglia és az Egyesült Államok hitelezőik megkérdése nélkül devalváltak, ami külföldi adósságaiknak körülbelül negyven százalékkal való csökkentését jelenti aranyban; a pengő belső vásárlóereje pedig állandóan emelkedett, holott jelentékeny belső államkölsönöket vettünk fel. Ez azt bizonyítja, hogy sem az adósi Minderwertigkeitskomplexe, sem a nemzetnek nélkülözésekkel való rémítésére nem lett volna szükség, ha idején felszabadultunk volna múlt felfogásoktól, melyektől mások is, mi is, azóta eltértünk. A viszonyoknak kellett kiereszokolniok lépésről-lépésre azt a pénzügyi reálpolitikát, melyet az elméletek Bethlen Istvántól még megtagadtak. Kítűnt azóta, mily túlzás volt, mikor pénzügyi összeomlásról beszéltek, holott semmi lényegesebb baj az országot nem fenyegette, mint többé-kevésbé a világválság által megtépázott valamennyi országot; kítűnt azóta, hogy az életszint csökkentése a jövedelem mai mértékére lehetetlen, mert ez a társadalmat újra darabokra tömé, sőt most az életszint emelése szükséges, mert újra jelentkeznek repedések a belső egység falán, melyen szélsőségek betömi készülnek; azóta is kölcsönökkel fedezik a nemzet deficitjét, mely csak azért oly csekély, mert Bethlen nevelési, gazdasági s befektetési helyes politikája most termi gyümölcseit.

Külpolitikai, belpolitikai és gazdasági téren egyaránt Bethlen István rakta le az új Magyarország alapjait; ez korszakalkotó érdeme, melyet a történelem fog megörökíteni. A mai nemzedéknek pedig lehetetlen el nem ismernie, hogy Bethlen István kormányzása alatt élte viszontagságos életének legboldogabb éveit.

BÁRÓ KORNFELD MÓRIC

BETHLEN ISTVÁN AGRÁRPOLITIKÁJA

Az UCCAI ELÁRUSÍTÁSRA alapított, úgynevezett „rikkancs-lapok“ jó pár év előtt azt az újítást honosították meg hasábjaikon, hogy valahányszor a politikai, tudományos vagy közgazdasági élet valamely ismertebb egyéniségéről írnak, vagy az ilyen különböző rendű „közéleti csillag“ nyilatkozatát, beszédét vagy cikkét közlik: odanyomatják a közlemény élére az illetőnek az arcképét. Persze ezekhez a korszerű és ma már szinte szokványossá vált „iniciálék“-hoz mindegyik újságnak száz-, sőt ezerszámra kell arcképkliiséket raktáron tartania. A közönség pedig már megszokta, hogy valahányszor valamelyik közéleti nagyságunk véleményét olvassa a maga lapjában, mindig ugyanaz az egyformán, esetleg a váltakozó alkalomhoz sehogyan sem illő módon beállított arckép jelenik meg előtte, mint X vagy Y megszemélyesítője. Előbb a képen, aztán fokozatosan a szövegben is háttérbe szorul, elvész az egyén és marad — a klisé.

Talán ez a klisérendszer hozta magával, hogy a nagyközönség a közéletben szereplő férfiak legtöbbszörének egyéniségét, személyes tulajdonságait csak efféle kliséen keresztül ismeri. Talán ezért is hajlandó minden ellenőrző bírálat nélkül elfogadni róluk és elveikről ugyanilyen klisészerű megállapításokat, amelyek bizony többnyire sem nem hívek, sem nem alaposak.

Hogy az ilyen, nem egyszer torzképnek is beillő klisék milyen műhelyből kerültek ki, azt többnyire meg sem lehet állapítani. A nagy többség mégis gondolkodás nélkül veszi és továbbadja őket, míg végre, szinte észrevétlenül, átalakulnak a „közvélemény“ látszólagos értékítéleteivé.

Ilyen klisészerűen a nyilvánosságba beledobott és egyre ismétlődő megállapítás volt nálunk Bethlen István grófról az a nem egyszer még saját párthívei körében is hallható vélemény, hogy Bethlen István nagyszerű diplomata és kiváló politikus, vezéri tehetséggel megáldott nagyszabású államférfiú, akinek történelmi hivatása van, de akinek — mindhiába — „semmi érzéke és hajlandósága nincsen a gazdasági politikához“. Mikor Szemlénknek ebben az ünnepi számában néhány odavetett vázlatos vonással igyekeztünk Összefoglalni Bethlen István gróf általános közgazdasági és pénzügyi, úgyszintén különleges mezőgazdasági politikai elgondolásait, irányelveit és alkotásait: legalább azt szeretnők elérni, hogy ez a hamis klisé végre lomtárba kerüljön.

A mezőgazdaság iránt való szeretetét és benső érdeklődését Bethlen István gróf már őseitől örökölte, a szülői otthonban szívta magába. Gyermekéveinek, ifjú- és férfikorának az ősi rögökhöz kapcsolódó minden emléke, öröme, bánata, küzdelme, reménysége és eredménye edzette bele leikébe ezt az alapvonást olyan mélyen és kitörölhetetlenül, amennyire azt családi hagyomány, egyéni hajlandóság, beható tanulmányok és az öröklött földvagyon adottságának összetalálkozása természetessé teszi.

Életrajzírói szerint „kora ifjúságától kezdve szenvedélyesen szeretete a gazdálkodást. Talán nagy politikai eszményképének, Széchenyi Istvánnak írásai... csigázták fel a fantáziáját az okszerű gazdálkodás, a modern többtermelés, a mezőgazdasági ipar fejlesztése iránt. Annyi bizonyos, ha valamihez hozzáfogott, akkor előbb a gazdasági szakkönyvek egész sorozatát böngészte át és nemcsak elolvasta ezeket a könyveket, hanem azokból valóságos tanulmányt készített magának, így javította a földjét, így ültette be minden birtoka minden táblájának határát fával, legtöbbször gyümölcsfával. Nemesített szőlőt ültetett, műmalmokat létesített... Majd mikor mezősámsondi birtokán földgázt sikerült találni és annak megvizsgálására ellátogatott hozzá Safarzik Ferenc, a hírneves geológus: Bethlen István a tudós professzort is ámulatba ejtő alapossággal és részletességgel ismerte már a földgáz egész irodalmát, annak hasznosítását és gyakorlati kihasználásának módszereit.“ Majd ugyanott azt olvassuk: „A Bethlenek és Telekiek közös jellemvonása, hogy... van valami a vérükben, ami a földhöz kapcsolja őket akkor is, mikor fejükkel az égig emelkednek. .. És viszont: Bethlen István gróf a trianoni béke után majdnem mindenét elvesztette, de nem vesztette el a föld és az élet szeretetét és az újrakezdés ritka képességét... És amennyiben nagyszerű gazdasági ösztönét nem élheti ki a maga és családja anyagi erejének gyarapításában — az ország érdekében használja azt ki.“¹

De nemcsak mint vérbeli gazdát és mint magánembert, hanem közéleti pályáján is állandóan foglalkoztatták Bethlen Istvánt egyes agrárpolitikai problémák. Főként az erdélyi birtokpolitika kérdéseit tanulmányozta nagy alapossággal és komor hazafias aggodalommal. Ha az erdélyi magyar birtoknak általa 1912-ben Szamosújvárott feltárt megdöbbentő statisztikai adatokból kiderülő pusztulását még akkor, amidőn Bethlen István gróf megyegyűléseken és a parlamentben először emelte fel intő szavát, alkalmas állami ellenintézkedésekkel megelőzték volna; ha a románság gazdasági térfoglalását szükségképpen követő politikai előnyomulástól óvó Kasszandra-jóslata meghallgatásra talál; sőt még ha az OMGE-ban a magyar birtokpolitika erdélyi feladatairól előterjesztett és egyhangúlag elfogadott, gyakorlati érzékű határozati javaslatát az akkori kormány sürgősen magáévá teszi és megvalósítja: ki tudja, talán másként alakult volna Erdély és Magyarország sorsa a világháború után?

Ugyancsak emlékezetes Bethlen István grófnak az az 1910 végén a képviselőházban elmondott beszéde, amikor a szerb kereskedelmi szerződés tárgyalása során hatalmas érveléssel foglalt állást a magyar

¹ Surányi Miklós: Bethlen (59. és 61. l.)

mezőgazdasági termelésnek és főként állattenyésztésünknek létérdekeit megvédő külkereskedelmi és vámpolitika mellett. Darányi Ignáchoz csatlakozva élesen tiltakozott az argentinai fagyasztott húsnak osztrák érdekből és nyomásra történt beengedése ellen, amit egész kereskedelempolitikai rendszerünkön való veszedelmes réstörésnek mondott.

Ebben és sok más agrárvonatkozású kérdésben Bethlen István gróf az OMGE álláspontjának és kívánságainak egyik nagytekintélyű előharcosa volt nemcsak az egyesület kebelében, hanem gazdakongresszusokon és a törvényhozás csarnokában is. Ezért, amidőn 1919 végén megüresedett az OMGE közgazdasági szakosztályának elnöki széke, a tagok egyhangú bizalma Bethlen István gróf felé fordult, aki ezt a tisztet másfél éven keresztül, miniszterelnökké történt kinevezéséig látta el a tőle megszokott ügyszeretettel és kötelességtudással. Az akkori súlyos időkben a magyar gazdák évszázados múltra visszatekintő, Széchenyi István alapította országos szervezetének legfontosabb szakosztálya természetesen még Bethlen István gróf vezetése alatt sem fejthetett ki olyan rendszeres és sokoldalú munkásságot, mint normális gazdasági viszonyok között. De a béketárgyalásokhoz szükséges mezőgazdasági vonatkozású anyag előkészítésével, a föld-reformra vonatkozó javaslattervezetek szakszerű és tárgyilagos bírálatával, az önállóvá lett, de megcsönkített Magyarország jövő vámpolitikája irányelveinek első ízben történt megvitatásával, a belső gazdasági forgalom szabadsága helyreállításának következetes sürgetésével, végül pedig a hadviseltek részére biztosítható mezőgazdasági munkaalkalmak összeírásának megszervezésével kétségtelenül olyan fontos és közérdekű működést fejtett ki, amelynek legalább felemlítését nem mellőzhettük a Bethlen István gróf agrárpolitikájáról vázolt kép teljessége érdekében.

Ugyancsak ezért említjük meg végül, hogy amikor az OMGE igazgatóválasztmánya 1919 február elején a Búza Barna-féle föld-reformot és Szende Pál vagyondézsmatervezetét tárgyalta, valamennyi felszólalás között Bethlen István grófé keltette a legnagyobb hatást, aki rámutatott arra, mennyire túlmennek ezek a tervezetek azon a határon, amelyet a nemzeti érdek és a reális szociális szempontok szabnak meg egy józan, nemzeti birtok- és adópolitikának. Majd sürgette az ország és a külföld szakszerű felvilágosítását a tervezett intézkedések közérdekellenes voltáról, végül pedig tomboló tapsvihárban, emelt hangon jelentette ki, hogy az OMGE erélyes tiltakozásához teljes erejével csatlakoznia kell minden önérzetes magyar gazdának, akik — hiába várja ezt tőlük a Károlyi-kormányzat — sohasem lesznek arra kaphatók, hogy az arcukba suhintó ostort néma alázattal még meg is csókolják!

BETHLEN ISTVÁN GRÓF teljes államférfiúi nagysága, egész közgazdasági és agrárpolitikája azonban csak 1921 április havában, miniszterelnökké történt kinevezése után bontakozott ki. Nem a részletekig készen és szerves egész gyanánt, mint Jupiter fejéből kipattanó Minerva, hanem eltökélt, mindvégig következetesen szem

előtt tartott nagy elvi célkitűzésekkel és a programra gyakorlati végrehajtásában a szükségletekhez és a változó viszonyokhoz alkalmazkodó finom érzékkel és államférfiúi művészettel. Mint gyakorlott vívó, nem előre betanult és az ellenfél mozdulatait figyelmen kívül hagyó vágásokkal hadakozik, hanem a támadáshoz alkalmazza kardjának háritó fogásait és mesteri visszavágásait. Nem állott az ország elé aprólékosan kidolgozott gazdasági programmal, amikor 1921 április 19-én kormánya élén a Nemzetgyűlésnek bemutatkozott. De kellett-e nagyobb szabású program, mint amikor kimondotta: „A forradalomnak vége van, legyen hát vége a forradalmi szellemnek is!” Majd rámutatott arra, hogy az ország társadalmi bajai nagyrészen a középosztály gazdasági bukásából származnak, tehát vissza kell azt segíteni vezetőszerepéhez. Azután hangsúlyozta, amit a következő tíz esztendőn keresztül tettekkel és alkotásokkal is igazolt, hogy a nemzet gerincét alkotó gazdatársadalmon kell „az erősítés munkáját jó agrárpolitikával megkezdeni“, aminek eszközei: a földreform körültekintő végrehajtása és lezárása, az arra szorultaknak és érdemeseknek házhelyekhez, hajlékhoz, családi tűzhelyhez való juttatása, a belső gazdasági szabadforgalom helyreállítása és a külfölddel való gazdasági viszonyok rendezése.

Gondoljuk csak meg, milyen politikai és gazdasági viszonyok közepette állott Bethlen István gróf ezzel a programmal nemzete és a világ elé! A világháború, a forradalmak, majd a román megszállás pusztításai teljesen megbénították a megcsonkított ország gazdasági erejét. Pénzünk értéke úgyszólván napról napra romlott s a magyarorszári monarchia szerződéses vámterületének feldarabolása teljesen új helyzet elé állította gazdasági életünket. A termelés visszahanyatlott, a hitel megszűnt, az államháztartás és a magángazdaságok is teljes bizonytalansággal küzdöttek, amikor Bethlen István vette kezébe a kormányrudat, hogy azután tíz esztendő nehéz, fáradtságos és önfeláldozó munkájával helyreállítsa a bizalmat az ország becsülete és jobb jövője iránt, idehaza és a külföldön egyaránt.

Alig lehetne jobban és szabatosabban jellemezni a Bethlen István elé kormányra lépésekor tornyosuló akadályokat, mint ezt ő maga tette 1923-ban Párizsban, midőn a Jóvátétel! Bizottság előtt Magyarország helyzetét ismertette. A trianoni országcsonkítás gazdasági következményeinek megkapó felsorolása után rámutatott nemzetközi fizetési és külkereskedelmi mérlegünk elviselhetetlen passzivitására. Kifejtette, hogy az ország sajkája „a hanyatló valutának Scyllája és az elfojtott termelés, a mesterséges megszorítások Charybdise között hanyódik“. Utalt arra, hogy az állam tömegesen kénytelen elbocsátani alkalmazottait s az ebből eredő nyugdíjterhet még a megszállott területekről, az utódállamokból kiüldözött állami alkalmazottak ellátása is tovább duzzasztja. Emellett a gazdasági és pénzügyi válság okozta munkanélküliség állandó fokozódása nem engedte lecsillapodni a belső társadalmi forrongást és az ország sem belső, sem külpolitikáját nem tudja úgy irányítani, amint ezt gazdasági érdekei megkívánják. Ezért Bethlen István gróf a Jóvátételi Bizottság támogatását kérte a zálogjogok felfüggesztése és egy külföldi kölcsön felvételének lehetővé-

tétele révén, majd pedig szívós és eredményes diplomáciái munkával megszerezte az addig mindenkitől elhagyott, árva Magyarország részére Anglia és Olaszország erkölcsi támogatását, melyekre támaszkodva sikerült elindítania ezt a sokat szenvedett nemzetet a politikai és gazdasági megújulás útján.

Mik voltak Bethlen István gróf és kormánya agrárpolitikájának legfőbb célkitűzései? Előrebocsátjuk, hogy amikor Bethlennek a mezőgazdasági érdekek védelmét célzó kezdeményezéseit, kormányzati intézkedéseit és alkotásait méltatjuk, természetesen nem feledkezhetünk meg kitűnő munkatársairól sem, akik az elnöklete alatt álló kormányokban a földművelésügyi tárcát vezették, úgymint Nagyatádi Szabó Istvánról és Mayer Jánosról, valamint a közgazdasági miniszteri hatáskörében a mezőgazdaságért ugyancsak sokat tett és maradandó érdemeket szerzett Búd Jánosról. Maga Bethlen volt az, aki az ő, valamint többi segítőitársainak értékes közreműködését mindenkor a legnagyobb elismeréssel emelte ki s akiknek fáradhatatlan együttmunkálkodása nemcsak új eszmékkel és színekkel gazdagította a Bethlen-kormány agrárprogramját, hanem annak gyakorlati megvalósítását is hathatósan elősegítette.

Bethlen agrárprogramjának első pontja volt: a termelési rend és szabadság helyreállítása a termelés fokozása érdekében. Mikor a kormányzást átvette, a legfontosabb mezőgazdasági termékek forgalma még kötve volt. A gazda termését csak hatóságilag megszabott alacsony áron értékesíthette, ugyanakkor azonban a valutaromlás következtében elvesztette megtakarított forgótőkéjét, el volt vágva régi, megszokott értékesítési piacaitól, meg volt fosztva minden hitelétől, valamint a magántulajdon biztonsági érzetétől. A gázdalkodás jövedelmezőségének hiányában pedig alig gondolhatott arra, hogy termelését területileg, mennyiségileg és minőségileg a régi színvonalnak megfelelően helyreállítsa, megcsappant eleven és holt leltárát kiegészítse és pótolja. Bethlen István gróf bátor elhatározással nemsokára kormányralépése után helyreállította a mezőgazdasági termények belső szabad forgalmát, aminek nyomán búzatermő területünk 1920-hoz viszonyítva már a következő évben 15%-kal, takarmánytermő területünk pedig 25%-kal gyarapodott. Hasonló emelkedést mutat csakhamar növénytermelésünk többi ágazata és szépen fejlődő növénynemesítésünk is. Majd megindul szarvasmarha-, sertés- és baromfi-állományunknak öröndetes számbeli növekedése úgy, hogy mezőgazdasági termelésünk pár év alatt elérte a békebeli színvonalat. Erre országos szempontból is nagy szükség volt azért, mert hiszen a trianoni országcsontkítás miatt elsőrendű szükségleti cikkeink egész sorát vagyunk kénytelenek külföldről behozni. Ezt a nélkülözhetetlen behozatalt pedig egyébbel, mint terményfeleslegeink kivitelével nem fizethetjük meg. Így csak természetesnek látszott, míg az autarkia, önellátási törekvések általánossá válása ennek útját nem állotta, hogy minél több kivihető felesleget tud mezőgazdaságunk előállítani, annál jobban és olcsóbban elégíthetjük ki nyersanyagszükségletünket és juthatunk hozzá egyes termelő eszközökhöz, valamint itthon elő nem állítható iparcikkekhez.

Ha mezőgazdaságunk pénzbeli hozadéka is mindvégig lépést tartott volna termelésünknek mennyiség- és minőségbeli emelkedésével, a Bethlen-kormány visszaállította termelési rend és szabadság páriját ritkító felvirágzáshoz vezethetett volna. Ámde mezőgazdaságunk évenkénti nyershozadéka, amely 1927-ig 1 %-ról kereken 4 milliárd pengőre emelkedett a Bethlen-kormánynak a termelést fokozó és az értékesítést megavító agrárpolitikája segítségével, ettől az időtől kezdve 1931-ig 2 milliárd alá, sőt a múlt évben már 1 milliárd alá csökkent a világpiaci árak hanyatlása és régi, megszokott értékesítési piacainknak az önellátási irányzat felülkerekedése következtében való fokozatos elzárkózása miatt.

A mezőgazdaság jövedelmezőségének fenyegető elapadása és nemzeti jövedelmünknek ily nagyarányú hanyatlása szükségessé tette Bethlen István gróf agrárprogramjának második pontja gyanánt a mezőgazdasági termények árának emelését és az értékesítés megjavítását. Ezt a célt a Bethlen-kormány elsősorban mezőgazdasági kivitelünk megszervezésével és állandó támogatásával, majd a gabonajegyrendszer bevezetésével és mezőgazdasági termelésünk nagyobb jövedelmezőséggel biztató ágazatainak fejlesztését elősegítő beruházási politikával igyekezett elérni.

A gabonajegyrendszer az idén szűnt meg, amikor már a búza árának más módon való emelése is lehetővé vált. Minthogy a gabonárak a világpiacon állandóan hanyatlottak és eddig nem tapasztalt mélypontra süllyedtek alá, nagyon természetes, hogy a magyar gazdának a gabonajegy révén biztosított termelési prémium sem volt elégséges arra, hogy a búza és rozs árát a termelési költségeket fedező színvonalra emelje. A Bethlen-kormány tehát a termésátlagok növelését tűzte célul maga elé, hogy ily módon a termelési költségek aránylagosan csökkenjenek. Ezenkívül nagyarányú beruházási politikájával, olcsó vagy kamatmentes hitelek nyújtásával, különféle termelési ágakat támogató akciókkal és több esetben közvetlen segélyek útján igyekezett mezőgazdaságunkat az egyre fokozódó válsággal szemben támogatni. Az ország belső fogyasztó- és vásárlóképesége ugyancsak a válság következtében erősen megcsappant, a szomszédos ipari államok pedig ekkor tértek át az agrárvédővamos, sőt részben beviteli tilalmi politikára, minek következtében kenyérmag- és lisztkivitelünk, élőállat-, hús-, zsír- és vaj kivitelünk jelentős részét a világpiacon kellett elhelyeznünk. Gyümölcs-, főzelék- és borkivitelünknek is minőségben, kezelésben, csomagolásban stb. alkalmazkodnia kellett előrehaladottabb versenytársainkhoz. Mindez nem sikerülhetett volna állami támogatás nélkül, amit még szükségesebbé tett az ország egész szántóföld-területének immár több mint 60%-át művelő kisbirtokok versenyképessé fejlesztése. Nemesített vetőmagot és olcsó műtrágyát kaptak a kisgazdák és a Bethlen-kormány valóban nagy áldozatokat hozott a minőségi termelésre való ránevelésük, továbbá az istállótrágya-kezelés helyes módszerének meghonosítása, pillangósnövények termelésének előmozdítása, a gazdasági szaktudás terjesztése, a baromfitenyésztés és gyümölcstermelés fejlesztése, a terméketlen területek megjavítása, a

terményértékesítést elősegítő vasúti beruházásoknak és útépitéseknek megvalósítása, ármentesítő és vízszabályozó munkálatok végrehajtása, az Alföld erdősítése, legelő-, rét- és szíkjavítás érdekében. Ezenkívül beruházási politikája keretében állandóan kutatott új külföldi piacok után, igyekezett mezőgazdasági terményfeleslegeinknek külföldön propagandát csinálni, támogatta a mezőgazdasági kísérletügyet, fokozatosan javította állattenyésztésünk színvonalát jó tenyészanyag biztosításával, a külföldi értékesítési nehézségek ellensúlyozására támogatta a hizlalást, a tejtermelést, a húsertenyésztést és a borkivitel, mert hiszen ezekre a feladatokra a teljesen legyengült magángazdaság akkor képtelen lett volna.

Hivatalos kimutatás szerint mindezekre a felsorolt és egyéb mezőgazdasági beruházási célokra a Bethlen-kormány öt év leforgása alatt 232 millió pengőt s ezenfelül a rendes költségvetések terhére még 20 milliót, vagyis összesen 252 millió pengőt fordított. Ez a beruházásokra felhasznált 931 millió pengőnyi összegnek mintegy 27%-át tette. Minta fentebbi felsorolásból is látható, a mezőgazdasági beruházások célja versenyképes, a világpiaci viszonyokhoz alkalmazandó termelés fejlesztése, a kisgazdaságok szakértelmének és termelőképességének fokozása, egész mezőgazdasági termelésünknek az értékesítési lehetőségek szempontjával számoló megszervezése volt. Habár az egyre súlyosbodó világválság — sajnos — nem egy állami támogató intézkedésnek lerontotta is a hatását s habár a részletekben történhetek is egyes beruházási hitelek felhasználása körül tévedések: annyi kétségtelen, hogy mezőgazdaságunknak 1921-től mostanáig való megerősödésében és külföldi versenyképességünk helyreállításában ennek az állami támogatásnak igen nagy szerepe volt.

A mezőgazdasági termények értékesítésének kizárólag saját erőnkől való megjavítása persze meddő vállalkozás lett volna, ha a világpiaci áralakulás nem szegődik szövetségesünkül, vagy ha kiviteli feleslegeink számára védett piacokon kedvező értékesítési lehetőségeket biztosítanunk nem sikerül. Ennélfogva a Bethlen-kormány agrár-programmjának harmadik pontja: a külkereskedelmi viszonyok rendezése, külföldi értékesítési piacok szerzése volt. Mikor Bethlen István gróf a miniszterelnöki széket elfoglalta, mindössze két ideiglenes külkereskedelmi megállapodásunk volt, Németországgal és Bulgáriával. A Bethlen-kormány már 1921-ben Portorose-ban, majd 1922-ben Genovában a nemzetközi áruforgalom szabadabbá tétele mellett foglalt állást és 1923-tól kezdve egymásután köti meg a kivitelünk szempontjából fontosabb államokkal a legtöbb kedvezményes vagy tarifa-szerződéseket, úgyhogy 1931-ben Csehszlovákia és Szovjetország kivételével Magyarországnak már Európa valamennyi államával volt kereskedelmi szerződése. A külkereskedelmi szerződéses tárgyalásokhoz természetesen szüksége volt a kormánynak vámtarifára is, amelyet az érdekeltségekkel folytatott hosszabb előzetes megbeszélések után 1924-ben cikkelyezett be törvényhozásunk. A mezőgazdasági érdekeltség a tervbevett ipari vámtételek egész sorával szemben a legerősebb ellenállást fejtette ugyan ki, mert a túlzott ipari vámvédelemtől mezőgazdasági kivitelünk jövőjét

és termelésünk megdrágulását féltette, azonban a kormány azzal érvelt, hogy az autonóm vámtételekben a külállamokkal megindítandó vámtárgyalásokra egyrészt alkutokét, másrészt harcifegyvert kíván magának biztosítani. A külkereskedelmi szerződések kötésénél azután elsősorban a mezőgazdasági kiviteli lehetőségek gyarapítása volt a kormány szeme előtt lebegő legfőbb cél. Amikor pedig az önellátási politika felülkerekedése következtében legtermészetesebb kiviteli piacaink egymásután elzárkóztak előlünk, Bethlen István gróf preferenciális szerződések kötésével igyekezett mezőgazdaságunk kiviteli feleslegei részére olyan piacokat biztosítani, amelyeken termelési költségeinket fedező árakat érhetünk el. Másrészt pedig tőle telhetőleg támogatta a Népszövetségnek az 1927. évi genfi világgazdasági értekezletből kiindult, vámfegyverszünetre és a nemzetközi áruforgalom akadályainak fokozatos elhárítására irányuló törekvéseit.

A Bethlen-kormány agrárprogrammjának negyedik pontja a mezőgazdaság termelési költségeinek lehető csökkentésére irányult. Ebben a tekintetben persze nagyon meg volt kötve a kormány keze, mert hiszen a termelési költségek között a közterhek és a vasúti szállítási költségek voltak a legterhesebbek, amelyeket az államháztartás egyensúlyának fenntartása érdekében csak kis részben lehetett csökkenteni. Bethlen István gróf állandóan arra törekedett, hogy valamennyi termelési ág teherbíró képességéhez mérten minél arányosabban viselje a közterheket, a vasúti fuvardíjknál pedig, amelyek 1924-ben magas termény- és állatarak alapján állapították meg, a bekövetkezett áresések nyomán igyekezett a kormány a mezőgazdaságot nehéz helyzetében fuvardíj-engedményekkel támogatni. A termelési költségek között fontos szerepet játszik még a hitelkamat, melynek mérséklésére a Bethlen-kormány ugyancsak törekedett; erre vonatkozó kezdeményezéseiről alább még külön lesz szó. Végül a mezőgazdaság termelési költségei között nagyobb jelentőségűek még a mezőgazdaság felhasználta ipari cikkek, amelyeknek áralakulása kiváltképpen a mezőgazdasági terményárak folytonos zuhanása következtében vált az őstermelésre nézve—az agrárrolló folytonos—táguásával súlyossá. Bethlen István gróf ebben a tekintetben is sok megértést tanúsított a mezőgazdasági érdekeltség jogos kívánalmaival szemben. Egyrészt a kartelltörvénnyel igyekezett módot találni a mezőgazdasággal szemben álló ipari vevő- és eladókartellek túlkapásainak megfékezésére, másrészt pedig külön bizottságot alakított a mezőgazdasági ipari és kereskedelmi érdekeltségek sorából olyirányú javaslatok kidolgozására, hogy mely túlzott ipari védővámtetelek csökkentésével lehetne a mezőgazdasági termelési költségeket apasztani.

A Bethlen-kormány agrárprogrammjának ötödik pontja pénzünk értékének állandósítása, tehát a jövővel számolni tudó termelő munka lehetővé tétele után: a mezőgazdaság hitelszükségletének kielégítéséről igyekezett gondoskodni. Nagy haladást jelentett ezen a téren elsősorban az, hogy a Magyar Nemzeti Bank alapszabályaiban sikerült a hathónapos gazdaváltók leszámítolását, a Jegybank vezetőségében, főtanácsában és váltóbíráló testületében pedig a mezőgazdasági érdekeltség aránylagos képviselését biztosítani.

Ezenkívül gondoskodott a kormány az 1925. évi XV. t.-c. révén a mezőgazdasági hitel útjában álló jogi akadályok elhárításáról s addig is, míg a mezőgazdaság által annyira várt külföldi hitelek folyósítása lehetővé vált, mezőgazdasági beruházási célokra 22 millió aranykorona összegnek a zárolás alól való feloldását eszközölte ki a Népszövetségnél, amit azután a pénzügyminiszter által kijelölt pénzügyintézetek útján a hitelre szorult gazdáknak folyósított. A kormány ezenkívül a mezőgazdasági hitelnújtást illetékkedvezményekkel is elősegítette s az államháztartás rendezése után bőségesen kínált külföldi kölcsönök a világháború, forradalmak és idegen megszállás következtében sokat szenvedett mezőgazdasági üzemek felújítását, a termelő munka erőteljesebb megindítását tették lehetővé. Sajnos, ezek a külföldi kölcsönök, az akkori pénzügyi helyzetnek megfelelően, meglehetősen magas kamatozásúak voltak, ámde a fölvételük időpontjában fennálló kedvező termény- és állatértékesítési lehetőségek azzal biztatták gazdaköziségünket, hogy a magára vállalt terhekkel meg tud birkózni. A mezőgazdasági válság nyomán beállott és a mezőgazdasági terményeket soha nem tapasztalt mértékben sújtó árcsökkenés azonban szétfoszlatta ezeket a reménységeket. Ily körülmények között még nagy szerencse volt mezőgazdaságunkra nézve, hogy az úgynevezett svéd gyufakölcsön segélyével legalább a földreform pénzügyi megoldása vált lehetővé. E kölcsön révén egyrészt a földhözjuttatottak az akkori viszonyokhoz képest nagyon kedvező törlesztési lehetőség mellett kerültek a nekik megítélt földterületek birtokába, másrészt pedig a megváltást szenvedett birtokosok a tőlük kisajátított föld vételárának legalább egy részéhez azonnal készpénzben hozzájuthattak.

Az időközben Európaszerte bekövetkezett bizalmi- és hitelválság, sajnos, a földreform pénzügyi lebonyolítását is megakasztotta, a terményárak szakadatlan hanyatlása pedig a háború után jóformán teljesen tehermentessé vált gazdák jelentékeny részét, mégpedig többnyire éppen a haladnivalókat és vállalkozó szelleműeket, akik üzemük fejlesztése vagy birtokuk növelése érdekében kölcsönt vettek igénybe, súlyos fizetési nehézségekbe sodorta.

Ily körülmények között, a válságos helyzet követelményeinek engedve, a Bethlen-kormány sürgősen hozzálátott agrárprogramja hatodik pontjának megvalósításához, amely az önhibájukon kívül eladósodott gazdák védelmét s az új földteherrendezést tűzte célul maga elé. Ennek megoldása érdekében alkotta meg a törvényhozás az 1931. évi VIII. törvénycíkket, melynek értelmében állami támogatással kezdték meg a Földteherrendező Országos Bizottság irányítása mellett az eladósodott és tartozásai törlesztőrészeit, valamint kamatját fizetni nem képes gazdák terheinek rendezését. Ennek lebonyolítására a törvény kíméled időt engedélyezett. A pénzügyi piacnak csakhamar bekövetkezett súlyos válsága azután a gazdaadósok védelmére jóval messzebbmenő állami intézkedéseket tett szükségessé. A kezdeményezés érdeme azonban mindenesetre a Bethlen-kormányé, amely a néhai Hadik János gróf 1929 december havi javaslata alapján az OMGE részéről előterjesztett emlékiratban foglalt kívánságokat

haladéktalanul magáévá tette, csupán a földteherrendezés eredményes lebonyolítására szükséges pénzügyi fedezetet nem tudta a gazdasági viszonyok szüntelen romlása következtében előteremteni.

Végül pedig fontos helyet foglalt el Bethlen István gróf agrárpolitikájában a földreform végrehajtása és befejezése. Bethlen István a földbirtok helyesebb megoszlását szabályozó 1920. évi XXXVI. törvénycikket politikai örökségképpen vette át az előző kormányoktól s azt a törvény megalkotójával, Nagyatádi Szabó Istvánnal karöltve, a magántulajdon elvének épségben tartásával hajtotta végre. A Bethlen-kormány alatt alakult meg és kezdte meg működését az Országos Földbirtokrendező Bíróság, amely a megváltási jogot az ország 3326 községében gyakorolta és 259.645 házhely céljára 58.586 kat hold földet ítélte meg az igényjogosultaknak, továbbá kiosztott a természetben leadott vagyonszármazékokból 432.338 kat holdat és megváltás útján igénybevett 508.168 kat holdat, továbbá elővásárlás útján megszerzett 22.295 kat holdat. Kishaszonbérletbe kiadott az O.F.B. 107.016 kat holdat, hosszútartamú kishaszonbérleteket alakított 50.570 kat holdon s végül az O.F.B. ellenőrzése alatt lefolyt magánparcellázásokból 149.263 kat holdon alakultak új kisbirtokok. Vagyis az O.F.B. tulajdonjuttatással és kishaszonbérletekkel együttevén kerekén 1,270.000 kat holdnyi területet vett igénybe földbirtokpolitikai célokra, ami az ország egész területének 8, szántóföldterületének pedig több mint 13 százaléka. A földreform lebonyolítása után 220.000-rel gyarapodott a földtulajdonosok száma s a kisbirtok területe immár az ország mezőgazdaságilag művelt területének több mint felét teszi. Az O.F.B. a földreform céljára kiosztott földek vételárát vagy haszonbérletét ítéletileg megállapította, vagy ha a megváltási ár megállapítását elhalasztotta, évi bért vagy járadékot állapított meg a megváltást szenvedők részére. A földbirtokreform pénzügyi lebonyolításáról az 1928. évi XLI. törvénycikk kívánt gondoskodni s az ennek alapján 1929-ben kiadott 1300. M. £. számú kormányrendelet megszüntette a jogviszonyt a megváltást szenvedők és a földhözjuttatottak között, a házhelyek kivételével. A megváltási ár részletekben való beszedését és készpénzben való kifizetését a kormány a Földbirtokrendezés Lebonyolítására Alakult Szövetkezetre bízta, melynek e célra a gyufakölcsönből 33,120.000 dollár állott rendelkezésére. A LEBOSz-nál bejelentett földmegváltás teljes pénzértéke körülbelül 172 millió pengőt tett ki, aminek azonban csak egy része került eddig kifizetésre.

Bethlen István gróf nem csak a földreformtörvény eredeti célzatának és szociális elgondolásának megfelelő, becsületes végrehajtásán örködött féltő gonddal, hanem igyekezett ezt az évtizedekre kiható jelentőségű reformot a termelés érdekeinek megóvásával s a gazdaságszervelet egységének megbontása nélkül megoldani. Bizonyosságát adta ennek akkor, amidőn az úgynevezett földreformnovella került tárgyalásra, melynek eredeti tervezetében sok sérelmes részletet talált a mezőgazdasági érdekeltség. Bethlen István grófinak sikerült az ellentétek legnagyobb részét kiegyenlítenie s a törvénybe iktatott novella végrehajtása aránylag kevés zökkenővel járt. Nyíltan rámuta-

tott Bethlen István gróf nem egyszer arra is, hogy a vagyonváltság lerovása és a földbirtokreform révén mekkora áldozatot hozott Csonka-Magyarország földbirtokos osztálya. A földből lerótt vagyonváltság értékét 294 millió arany koronára, a készpénzben lerótt földváltságot pedig 70 millió arany koronára becsülte, amely két tétel együttvéve 364 millió aranykoronát tesz ki, nem is számítva azokat az összegeket, amelyekkel a földhözjuttatottak a nekik megítélt földek vétel-árából mindmáig adósak maradtak. Azt is többször hangsúlyozta Bethlen István gróf, hogy a földreformot a pénzügyi lebonyolítás megoldása után véglegesen le kell zárni s hogy annak sikerét az dönti el, mennyivel tette helyesebbé és egészségesebbé a birtokmegosztást. Már pedig az e téren elért nagy haladást a fentebb ismertetett statisztikai adatok kétségtelenül bizonyítják.

Bethlen István gróf agrárpolitikájának előbb a csonkaországra nehezedő termelési, majd a piacok elzárkózása és a világpiacon áruházas következtében reánk szakadt értékesítési s végül egy súlyos hitelválság ellen kellett küzdenie. Állandó védekezésre volt kényszerítve, ami nem egyszer megbénította az alkotásban. Ámde mindamellett, ha végigtekintünk mezőgazdaságunk helyzetének a Bethlen-kormány tíz esztendeje alatt való alakulásán; ha meggondoljuk, hogy mezőgazdasági termelésünk a teljes bénultságból és leromlottságból ismét vissza tudott egykori békebeli színvonalára emelkedni; ha figyelembe vesszük, hogy az ország nemzetközi fizetési mérlegének 500 millió pengős deficitje 1930-ig 100 millióra csökkent, 300 millió pengővel passzív 1921. évi külkereskedelmi mérlege pedig 1930-ra 77 millió pengővel aktívvá vált, amely hatalmas teljesítmények elsősorban mezőgazdaságunk példátlan erőfeszítésének tudhatók be: ezek az eredmények, ha még nem sikerült is kiemelkednünk az egyébként világszerte pusztító mezőgazdasági válságból, mindenesetre sok tekintetben igazolják Bethlen István gróf agrárpolitikáját.

És igazolják azt is, hogy Bethlen agrárpolitikája egyúttal az egész ország s a nemzet minden rétege érdekében álló gazdasági politika is volt, amelynek alapelveit éppen ezért a mai kormány is változatlanul átvette. Bethlen István nagy eszményképének, Széchenyi Istvánnak szelleméből fakadt ez az agrárpolitika, mert a legnagyobb magyar örökérvényű tanítása volt az, hogy előbb gazdaságilag kell talpraállítani a napóleoni háborúk alatt erőforrásaiban kimerült Magyarországot, hogy azután az anyagi megerősödés biztosíthassa a politikai szabadságot is. Bethlen helyesen ismerte fel és igyekezett érvényesíteni ezt a 100 év előtti, de ma is érvényes igazságot, mert valóban csak mezőgazdaságunk megerősödésén és az ország teljes gazdasági megújulásán épülhet föl a minden magyar ember lelki szemei előtt egyelőre csak álomkép gyanánt lebegő szebb és jobb jövő — csak a „gazdasági revízió” keresztül vezet az út Magyarország feltámasztásához.

MUTSCHENBACHER EMIL

AZ ERDÉLYI TÁJ SZÍNVÁLTOZÁSAI

KÖZÉPEURÓPÁNAK az Alpok mellett kétségtelenül Erdély legszebb és leggazdagabb tája. A jégárak hiányoznak ugyan Erdély havasain, ezek tehát e tekintetben szelídebbek, viszont Erdély közepének medencéje egy olyan szintet képvisel, amely meg az Alpokban hiányzik. Azon pedig lehet vitatkozni, hogy a bájos Mezőség képvisel-e nagyobb tájképi szépséget, vagy az Alpok zordon és fenséges jégárai.

Mikor itt tájról beszélünk, a Föld felszíni formám kívül főként a növényzetre gondolunk, mert ez teszi elevenné a tájat, ez határozza meg legnagyobb részben a színét, évszaki változásait. S annak megfelelően, hogy Erdély földszíne gazdagon tagolt, rendkívül gazdag a növényvilága is. Itt csak futó pillantással szeretném emlékünke idézni Erdély növényvilágának gazdagságát és szépségeit, amelyekben sokan mint a formák és színek élvezői, néhányan mint a növényvilág kutatói gyönyörködünk.

Kinek ne dobbanna meg a szíve, mikor a Mezőség pusztáinak szikár füvei s a mezőket tarkára festő vadvirágai eszébe jutnak! Ha másutt nem, a kolozsvári Szénamezőn minden érdeklődő járt s a kolozsvári Szénamező valósággal élő gyűjteménye a Mezőség pusztai növényzetének. Költője ugyan nem született, mint az alföldi pusztáknak, ámde a szakemberek annál nagyobb áhítattal élvezték a szénamezői gyönyörű pusztai virágcsokor érdekességeit. Ez a szárazságot nagyszerűen tűrő és széllel, hőséggel, téli faggal játszva dacoló pusztai flóra felvonul az alacsonyabb hegyvidék oldalaira és meleg szikláira is, sőt tulajdonképpen e sziklákon érvényesül igazi szépsége, ahol minden növény egyenné lesz és tájképileg is mint egyén érvényesül. Némely növénynemzetség utolérhetetlen szépségű és rendkívül jellegzetes fajokkal ajándékozta meg Erdély középhegységi mészszikláit, így a szegfű- és a búzavirágnemzetség.

S ha a szikár füvek és mezei virágok birodalmából átlépünk az erdélyi erdők komoly világába, kinek ne jutnának eszébe a mezőségi pusztában itt-ott szigetként jelentkező, a középhegységi tájon, kivált a déli oldalakon nagyterjedelmű jellegzetes erdélyi tölgyesek, amelyekben kivált a déli tölgyek, a cser és a molyhos tölgy játsszák a főszerepet. Azután a hegyek oldalán egyszer csak elérkezünk a sötét és zárt erdőkbe, a bükkösbe és a fenyvesbe, amely utóbbi Erdélyben legtöbbször lucfenyőből áll. De Erdély erdeit ezekkel a közismert fanemek-

kel korántsem merítettük ki. Nagyon jellemző az erdélyi tölgyesekben az ezüsthárs; a Déli-Kárpátokban a diófa, az Alföld felé néző hegységek völgyeiben pedig a jóféle gesztenye. Érdekes általában Erdély erdeire, hogy sok bennük a vadgyümölcsfa, vadkörte, vadalma, vadcsereznye, vadszőlő. Mindez előászi és nyugatászi erdőkre emlékezteti a szakembert.

Végül a sötét fenyvesek is elmaradnak mögöttünk s feljutottunk a fenséges erdélyi havasokra, ahol már csak a cirbolyafenyő képviseli a magastermetű fákat, a henyefenyő alkot áthatolhatatlan sűrűségeket, a havasi rózsa a legszebb törpe cserje s a havasi réteken számos jellegzetes erdélyi virág díszük, amelyekért a növénygyűjtők fáradságot nem kímélve minden áldozatot meghoznak. Erdélynek ugyan még a bükköseiben és fenyveseiben is nem egy bennszülött növényfajt találunk, azonban havasainak gazdagsága jellegzetes és bennszülött fajokban világszerte ismeretes. Bizonyos, hogy a növénygyűjtő e tekintetben nem nélküli Erdély havasain a jégárakat.

Ha az ember így emlékezetében átfutja Erdély gazdag tájait és növényvilágát, szinte önként merül fel benne a kérdés, vajjon hogy gyülekezhetett itt össze ennyi mindenféle növény, amelyek közt valóban mindenféle szélsőség megtalálható, sokszor térbelileg nem is nagy távolságban. És honnan van Erdély növényvilágának bámulatos gazdagsága bennszülött fajokban, amelyek közt nemcsak apró-cseprő virágocskákat találunk, hanem pompás cserjéket is, amilyen például a világhírű erdélyi orgona, tudományos nevén *Syringa Josikaea*. (A Jósika nevet azért viseli ez a szép cserje, mert a múlt század huszas éveiben báró Jósikáné Csáky Róza fedezte fel s megküldve a kiváló bécsi botanikusnak, Jaquinnek, ez a Jósika névvel örököltette meg a tudományban ezt a nevezetes erdélyi cserjét, amely sehol másutt a világon nem található.)

Ezekre a kérdésekre feleletképpen először Erdély földfelszíni formáinak és klímájának gazdagságára, továbbá különleges földrajzi helyzetére utalhatunk. Ahol olyan sokféle a régió, ahol olyan sokféle a helyi klíma, ott sokféle a növényzövetkezet is, és mivel Erdély északi határánál, kivált a Keleti-Kárpátok révén már kimondottan északi tájakkal, délen pedig a Déli-Kárpátok révén a Balkánnak mediterrán elemekben gazdag tájaival érintkezik, eléggé érthető, hogy növényvilága sokféle elemet tartalmaz és különféle típusokban gazdag.

De ez a földrajzi magyarázat nem kielégítő. Mint általában a különféle hegyvidékek flórái, Erdélyé sem mutatja a fajok jellegében és eloszlásában azt a szabályszerűséget, amelyet meg kellene találnunk növényzetében, ha pusztán a földrajzi tényezők, szóval a jelenben ismert klíma és felszíni viszonyok, határoznák meg flórájának gazdagságát és fiziognómiáját. Olyanféle gazdagság, amelyet Erdély flórájában találunk, országok népességében mindig nagy történelmi múltra utal s így jogosan gondoltak a növénykutatók is arra, hogy Erdély flórájának gazdagságát és jellegzetességeit történetileg magyarázzák.

Az első nagyszabású és Erdély növényvilágához méltó történelmi magyarázatot a Kárpátok flórájának szorgalmas kutatója, a boroszlói Ferdinand Pax kísérelte meg századunk elején. Ekkor már

egész Európa flórájának történetét tisztázták a főbb vonásokban s például Észak-Európa flórájának szegénységét a jégkor pusztításaira vezették vissza. A nagy északi jégtakaró a harmadkor gazdag növényvilágát nyomtalanul letörölte az északi tájakról, ezek a tájak csak legújában, a jégkorszak elmúltával füvesedtek és fásodtak újra. Ellenben délen, a Földközi-tenger mellékén, ahol már enyhébb volt a jégkor zordonsága, sok növény megmaradhatott a harmadkorból s így nemcsak fiatal bevándorlók adják meg a táj növényzeti jellegét, hanem sok ősi, harmadkori elem is.

Pax ezen az alapon úgy magyarázta meg Erdély gazdagságát növényekben, kivált bennszülöttekben, hogy kiemelte Erdély szerencsés helyzetét a jégkorszak alatt, amely ebben a korban is lehetővé tette az ősi harmadkori növényzet egy részének változatlan fennmaradását s így átmentését a jelenkorra. Így például harmadkori maradványnak minősítette a már említett erdélyi orgonacserjét, vagy például a Radnai havasok pompás havasi szilénéjét, amely szintén erdélyi specialitás, sőt Erdélyben is csak a Radnai havasokban található. A földtani harmadkor időben óriási távolságot jelent, de ezekben az esetekben indokoltnak látszott ez a magyarázat, mert a példaképpen említett növényfajok vagy nagyon izoláltan állanak a rokonság körében, vagy pedig nagyon messzetájakon találjuk legközelebbi rokonaikat, például az említett erdélyi orgonáét valahol a Himaláján.

Pax korában még így kellett következtetni valamely terület növényzetének fiatalabb korú történetére. Noha e következtetések alapja elég szilárd volt, a részletek, hiteles maradványoknak, a természettudomány ez okleveleinek híján, a spekuláció mezejére szorultak. De sokkal jobban sarkallták a kutatókat, semhogy hamarosan fel ne fedezték volna a jégkorszaknak és a közvetlenül utána következő posztglaciális időszaknak hiteles okiratait, olyan növénymaradványait, amelyek ismeretében ma már éppen olyan jól megrajzolhatjuk Közép-Európa fásnövényzetének történetét a jégkorszaktól napjainkig, mint az emberiség történetírója például Athén vagy Róma történetét.

Az első lépéseket e cél felé Steenstrup, dán kutató, tette a múlt század harmincas éveiben s 1842-ben már összefoglaló képet rajzolhatott Dánia erdeinek posztglaciális színváltozásairól. Steenstrup ugyanazt a módszert követte, amely általában ismeretes az ősnövények felkutatására, csakhogy míg régebbi korok növényzetét őslápok feketeszénné vagy barnaszénné kövült maradványaiból fejtik ki, a dán kutató a legfiatalabb, még ma is életben lévő lápok mélyének fatönkjeit ásta ki s ezeket meghatározva következtetett a jégkorszakot követő növényzeti változásokra.

Ez a módszer nem mindenütt vált be. A lápoknak egész sorát ismerjük, amelyek kétségtelenül több ezer, vagy akár több tízezer évTe tekinthetnek vissza s fatönköket mégsem rejtegetnek mélyükben, vagy csak olyan keveset, amelyekből a vidék erdeinek színváltozásait megrajzolni nem lehet. Sikerült azonban idővel másféle famaradványokat is felkutatni, így például az őseMBER tűzhelyein mindenütt maradtak faszéndarabok s ezek meghatározása alapján nem nehéz eldönteni, milyen volt egyik vagy másik vidék erdei flórája az őstör-

téneti kornak ebben vagy abban a szakában. Magyarországon Deininger Imre már évtizedekkel ezelőtt végzett ilyen meghatározásokat, újabban pedig Hollendonner Ferenc olyan arányban folytatja a megkezdett munkát, hogy rövidesen a legteljesebb képünk lesz mindazokról az erdőkről, amelyek az őskőkor és az újkőkor folyamán Magyarország területén egymásra következtek.

A legszebb eredményeket azonban a tőzeglápok pollenvizsgálatainak köszönhetjük. A hímpor első tekintetre legkevésbé látszik alkalmasnak arra, hogy évezredekig elheverjen a lápokban. S mégis a kutatások azt mutatják, hogy minden tőzegben bőségesen találunk — természetesen kellő mikroszkópi vizsgálattal — pollent, sőt a különféle növényekről eredő hímporok alig torzulnak el évezredek múlva s így könnyen meghatározható, mely növényről származnak. Ismeretes, hogy sok és éppen legfontosabb erdei fánk óriási mennyiségben termel pollent s azt a szél szárnyára bizza, A szél pedig juttat a virágporból a közelben fekvő lápoknak is, ahol aztán a pollentömeg évrol-évre egymás fölé rakódik a tőzegben s így a láp tőzegét rétegenként átkutatva, pontos képet rajzolhatunk, hogy milyen fákból állott hajdan a lápot környező erdő.

A pollenvizsgálatoknak az a nagy előnyük, hogy mennyiségi meghatározást is lehetővé tesznek, vagyis arra is következtetést engednek, hogy mely fanem milyen százalékban volt képviselve valamely ősi korban az erdőben s ebből szinte képzelhetetlenül pontosan rekonstruálhatjuk a láp környékének ősi erdeit és azokat a változásokat, amelyek az erdőt érték évezredek folyamán. Ezt a mennyiségi pollenvizsgálati módszert Weber alapította meg és később Post dolgozta ki részletesen. Valamely tőzegréteg különféle hímporainak százalékosan feltüntetett meghatározását pollenspektrumnak nevezzük s a pollenspektrum tulajdonképpen a megfelelő korszak erdei fanemeinek a felsorolása.

A pollenvizsgálatok tették lehetővé, hogy Közép-Európa tájainak színváltozásai ma már olyan jól ismertek, mint azt fentebb említettem. Ilyen pollenvizsgálatokat nagy számban végeztek Németországban és az Alpokban, kisebb számban az északi és a keleti országokban, így Magyarországon, Erdélyben, Romániában és Oroszországban is. Keleten sokkal nehezebb volt eredményes vizsgálatokat végezni, mert a szárazabb klíma következtében kevesebb a tőzegláp, kivált az alsóbb tájakon, pedig csak ezek elég öregek ahhoz, hogy rétegeikből a poszt-glaciális korok rekonstruálhatók legyenek.

Erdély, mint Közép-Magyarország is, olyan helyzetet foglal el a jégkorszaki térképen, amelyet középsőnek kell mondanunk. Ugyanis a Kárpátoktól északra egész felső Európát letarolta ebben az időben a nagy sarki jégtakaró. Viszont már délen, a Földközi-tenger mellékén olyan jelentéktelen volt a klímaváltozás, hogy nyomait alig tudjuk kimutatni még a legmagasabb csúcsokon is. A közbeeső területeken a jégkorszak alatt a magasabb csúcsokon kisebb-nagyobb gleccsek képződtek, így az Alpokban hatalmas jégárak nyúltak le a síkságig, a Kárpátokban is voltak jégárak ebben a korban, azok azonban kisebbek voltak s csak a legalább 1000 méteren felül emelkedő nagyobb hegytömegeken fejlődtek ki.

Hogy meddig nyúltak le a jégkorban a Kárpátok s ebben Erdély jégárai, már a múlt században nagyrészt megállapították. De két kérdésre, a táj színváltozásai tekintetében a két legfontosabb kérdésre napjainkig nem kaptunk biztos feleletet. Egyik az interglaciális korszakokra vonatkozik. Az Alpokban végzett kutatások ugyanis arra vezettek, hogy a jégárok előretörése nem egyszer játszódott le, hanem körülbelül négyszer, s közben mindig enyhébb korszakok uralkodtak, amikor a jégárok visszahúzódtak, az erdő pedig felhatolt a hegyekbe. Magyarországon és általában a Kárpátokban sokáig nem sikerült ilyen klímaingadozásokat kimutatni, ezért a magyar és az erdélyi kutatók közül sokan azt állítják, hogy a jégkorszaknak csak egy kilengése volt. Mint látni fogjuk, ez a feltevés ma már elvesztette támasztékát.

A Kárpátokban kimutatott jégármaradványokból már régen igyekeztek következtetést vonni, hogy az Alpoktól keletre milyen magasra szorult le az erdő felső határa. Hogy az ilyen spekulációk mit érnek, kiderült akkor, amint sikerült az Alföldön az első kétségtelenül jégkori famaradványokat felkutatni és meghatározni. Ilyen maradványok kerültek elő néhány évvel ezelőtt Kecskemét, Tiszaug és Kiskunfélegyháza földjéből, majd később sokkal nagyobb mélységekből más alföldi vidékekről is. E maradványokat azóta pontosan meghatározták s az Alföld jégkori erdőflórájából itt csak három fajta akarok névleg említeni, ezek a cirbolyafenyő, a henyeftenyő és a vörösfenyő. Csupa havasi és alhavasi fa! Ma ezeket a fákat csak a magas hegyeken és a havasokon találjuk, a síkon csak Észak-Szibériában.

Ennek alapján kétségtelen, hogy a jégkor legzordonabb szakában az Alföldön olyan volt a növényzet, mint ma a havasokon és Észak-Szibériában. Ez az idő volt nálunk a havasi fenyvesek kora. Rendkívül fontos, hogy legújabban ilyen kétségtelenül havasi fenyves rétegek alatt vagy között olyan növényi és állati maradványokra bukkantak, amelyek sokkal enyhébb klímára vallanak. Az Alföldön például a maihoz hasonló erdei állatvilág maradványai kerültek elő havasi növényzetű rétegek alól, Középhegységünk barlangjaiban pedig a szömörce és a gyertyán elszenesedett darabjai képviselik az enyhébb klímát. Tagadhatatlan tehát, hogy az Alpoktól keletre is éppúgy változtak a glaciális és interglaciális periódusok, mint az Alpokban.

Erdélyben magán a Mezőségen még nem végeztek ilyen irányú kutatásokat, közvetlen bizonyítékunk tehát nincs a jégkorszak havasi fenyveseinek síksági szerepléséről. Ámde napjainkban már nem kérdés, hogy a Mezőség földjén is a mai puszták helyén hajdanában havasi fenyvesek zöldeltek. Ezt bizonyítják a Keleti-Kárpátok síksági tájain kimutatott növénymaradványok, így például Emil Pop a Dornapatak vadregényes völgyében, ahol e sorok írójának 1910-ben éjjel kellett gyalog végigvándorolnia, olyan tőzeglápokra bukkant, amelyeknek legalsó rétegeiben a henyeftenyőt sikerült meghatározni.

Mínthogy tehát az Erdélyi-medencétől nyugatra is, keletre is havasi fenyvesek borították a síkságokat, bizonyos, hogy a Mezőségen havasi növényzet díszlett a jégkorszak ama zordon periódusaiban, amikor a legmagasabb erdélyi hegyek tetején jégárok fehérlettek. Vagyis az erdélyi táj színváltozásainak egyes szakaszait a havasi fenyvesek korá-

val kell kezdenünk, azzal a korszakkal, amikor a hegyeken csak a síksági régiókban volt számottevő növényi és állati élet s a Kárpátok által körülölelt területen pusztán csak a havasi növényzet képviselte a növényvilágot.

Hol volt ebben a zordon korban a többi erdei fa, amely később lassanként betelepült erre a földre is és elfoglalta a klíma enyhülésével egyre magasabbra húzódó havasi fenyvesek helyét? Egészen kétségtelen feleletet csak akkor adhatnánk erre a kérdésre, ha ismemők a jégkorszakkal egyidejű mediterrán és keleti flórát. Így csak annyit mondhatunk, hogy természetesen a jégmentes és enyhébb klímájú területeken. Részben valahol keleten, részben — s a növényfajok mai eloszlásából következtetve, főként — a Balkánon. A Balkán volt az a nagy jégkorszaki növényrezervoár, amelyből újra füvesedett és erdősödön Erdély hegyvidéke és medencéje.

Mielőtt az erdők posztglaciális erdélyi felvonulásával részletesebben foglalkoznánk, szeretnék arra a kérdésre is megfelelni, vajjon megmérhetjük-e a jégkorszak és a posztglaciális szakok időközzeit évezredekkel? Különböző vizsgálatok eredményeként, amelyekre itt ki nem térhetek, megközelítőleg kielégítő számadatoknak fogadhatók el az alább közlendő. A glaciális kor utolsó havasi kilengésének időszakát, a solutrént Kr. e. 30.000—20.000 közé helyezhetjük, a következő magdalénienben lassan megindul a melegedés, körülbelül 12.000-ben Kr. e. kezdődik a posztglaciális enyhébb korszak, Kr. e. 10.000-ben véget ér az őskor, Kr. e. 10.000-tól 5000-ig tart a középkor, ezt követi 5000-tól 2000-ig az újkor, végül a bronz- és a vaskor hozzávetőleges határát Kr. e. 500-ra tehetjük.

A tőzeglápok pollenvizsgálatai az elsorolt időszakokra adhatnak felvilágosítást, vagyis a fontiek alapján körülbelül három évtizedre Kr. e. Természetesen nem minden láp tőzege kezdődik ilyen ősi koral. Ahol hiányzik a láptőzeg alján a havasi fenyvesek maradványa, ott már csak 15.000—10.000-re tehetjük a láp életének kezdeteit. Azonban bennünket, akik az élő, vagyis a jelenkori táj színváltozásai iránt érdeklődünk, ez az évtized is kielégít, mert a pollenvizsgálatok eredményei szerint éppen ez alatt az utolsó tízezer év alatt folyt le erdei fáinknak felvonulása azokról a területekről, ahol a jégkorban meghúzódtak a hideg és a jég elől.

A középeurópai pollenvizsgálatok ma már részletesen ismert eredményei szerint a posztglaciális erdőtörténetnek következő öt szakaszát kell megkülönböztetnünk:

1. erdeifenyő és nyír, 2. mogyoró, 3. vegyes tölgyes és lucfenyő,
4. bükk és jegenyefenyő, 5. újabb tölgyes kor.

E korok viszonya a fentebb ismertetett prehisztorikus szakokhoz annak a kapcsolatnak alapján állapítható meg, hogy a posztglaciális felmelegedéssel kezdődik a mogyorókorszak s ugyanakkor vagy nem sokkal ezután tűnik el az őskori ősember s helyét a gyűjtögető életmódot folytató középkori ember foglalja el. A vegyes tölgyerdő kora a posztglaciális időszak legmelegebb korszaka s a neolitikus ember előnyomulásának tanúja. Ebben az enyhe korban hódította meg Európát a földművelés. A bükk korában helyezkedett el a bronz-

és a vaskor embere s a történelmi kor kezdete a klíma újabb enyhülését jelzi.

Az Erdélyben, főként a Keleti-Kárpátokban végzett pollenvizsgálatok eredményei a főbb vonásokban megegyeznek a középeurópai megállapításokkal, de a részletekben kisebb-nagyobb eltérések is mutatkoznak s éppen ezek teszik nemcsak érdekessé az erdélyi táj színváltozásait, hanem általános európai szempontból is fontossá. Különösen feltűnő az erdélyi erdőtörténet lapjain az a szerep, amelyet a lucfenyő játszik, mert részben sokkal hamarabb feltűnik ez a fenyő Erdélyben, mint bárhol a Nyugaton, részben pedig később olyan mennyiségben jelentkezik a pollenspektrumban, mint sehol másutt Közép-Európában.

Mint fentebb elmondottuk, a posztglaciális időszakok elsejét az erdei fenyő és a nyír korának kell tekintenünk. Egész Európában Erdélytől nyugatra csak három fa hímpora tölti ki e kor tőzegeinek pollenspektrumát, az erdeifenyőé, nyír- és fűzé. Itt-ott, mint például a Magyar-Középhegység lábjaiban is, e három fán kívül némi kis tölgy-, éger- és mogyorópollen is mutatkozik, de természetesen csak mint eljövendő korszakok előhírnöke. Ellenben Erdélyben és általában a Keleti Kárpátok területén már ebben az első posztglaciális korszakban fellép a pollenspektrumban a lucfenyő, az erdélyi fenyveseknek ez a gyönyörű sudár termetű fája s mindjárt első jelentkezésekor olyan számban, hogy a pollenspektrumnak a három említett fő fanemen kívül negyedik el nem mellőzhető eleme.

Hogy a lucfenyő korai felvonulása Erdélyben nem véletlen, hanem jellemző esemény az erdők posztglaciális történetében, bizonyítják az oroszországi, Moszkva környékén végzett pollenvizsgálatok eredményei. A Moszkva környékén fekvő lápok erdeifenyő-, nyírkorának pollenspektrumában szintén helyet kér a lucfenyő. Mit jelent ez? Azt, hogy a lucfenyő a jégkorszak zordon kilengéseinek korában valahol keleten húzódott meg s onnan nyomult előre a klíma enyhülésével nyugatra. Közép-Európa felé tartó útján első állomása Erdély volt, ahová már az erdeifenyő-, nyírkorszakban megérkezett.

A mogyorókorszakot a pollenspektrumban a mogyoró hímporának fölénye jellemzi, klímailag pedig a fokozatos felmelegedés, amely lassanként átvezet a következő korszak meleg periódusába. A mogyoró tulajdonképpen a fűz helyét foglalta el a pollenspektrumban, a fűz szinte egészen eltűnik, Észak- és Közép-Európában a mogyorón kívül továbbra is az erdeifenyő és a nyír az erdők legfőbb fája, ellenben délen és keleten lényegesen megváltozik a táj képe, új fanemek nyomulnak előtérbe. Keleten Erdélyben vezető szerephez jut a lucfenyő, amely nyugatra tartó útján ekkor már eljutott az Északi-Kárpátokba, valamint a Keleti-Alpokba. Ugyancsak Erdélyben számottevő mennyiségben jelentkezik már ekkor a vegyes tölgyes, amely azonban erdélyi megjelölésével egyidőben lép fel a Déli-Alpokban, a Pireneusokban és keleten Moszkva környékén, világos bizonyítékaul, hogy a jégkorszak alatt a Földközi-tenger mellékén húzódott meg s a klíma enyhülésével most onnan tör elő északra. Végül érdeinknek az említett fenyőkön kívül legfontosabb fenyve, a jegenyefenyő,

szintén ekkor tűnik elő, de ez ellentétben a luccal, nyugatról tört előre, a mogyorókorban még csak a Pireneusokban és a Nyugati-Alpokban játszik számottevő szerepet.

A klíma további felmelegedése s az erdősödés további elhaladása folyamán a mogyoró lassanként háttérbe szorul a pollenspektrumban s előtérbe lép a vegyes tölgyerdő. A vegyes tölgyes korszaka nagyon nevezetes szerepet játszik Európa erdőtörténetében. Ekkor éri el a posztglaciális felmelegedés legmagasabb fokát s azt tartják, hogy e kor évi átlagos hőmérséklete 3—5 fokkal volt melegebb a mainál. Mindenesetre tény, hogy e korban például Németország földjén olyanféle tölgyesek díszlettek, mint ma Erdélyben és a Magyar-Középhegységben, viszont a kárpáti medencében sok déli elem mutatható ki e korban, amelyek szerepe itt később háttérbe szorult.

A vegyes tölgyes mellett Erdélyben, a Keleti-Alpokban és Közép-Európában nagy szerepet játszott a lucfenyő, a Nyugati-Alpokban a jegenyefenyő s azon az úton, amelyen előbb a jegenyefenyő hatolt északra és keletnek, megjelenik a következő korszak vezető faneme, a bükk, természetesen ekkor még csak „nyomokban“, mint a vegyészek mondanák. Ha azonban a vegyes tölgyes és a luc eme korának jelentőségét meg akarjuk ítélni az erdélyi táj kialakulásában, nem elégedhetünk meg pusztán a pollenvizsgálatok eredményeivel, hanem fel kell figyelünk azokra a vizsgálatokra is, amelyeket a magyarországi ősember tűzhelyein talált faszeneken végeztek s bár ezek lezárva még nincsenek, máris több fontos következtetést tesznek lehetővé Erdély erdőtörténetére is.

Erdély flóráját sok és nagyon szoros szál fűzi a jellegzetes balkáni flórához. Sok balkáni növényfaj átlépi Erdély határát s fontos szerepet játszik Erdély világában is. Nemcsak apró virágocskák, hanem különféle fanemek is, amelyek — mint részben már cikkem elején kiemeltem — a tájkép színében is fontosak. Csak úgy találomra ragadok ki néhány példát: így a török mogyoró felhatol a Balkánról az Alduna vidékére, a dió, amelyet mi többnyire csak mint kerti gyümölcsfát ismerünk, a Déli-Kárpátokba, az ezüsthárs egész Erdélybe, a jóféle gesztenye pedig Erdély nyugati, az Alföldre nyíló völgyeiben Nagybányáig terjed. Itt említhetjük az orgonákat is, amelyek közül a közönséges, illatos orgona erdélyi területe közvetlenül kapcsolódik a balkánihoz, ellenben a Jósika-család nevét hordó erdélyi faj csak eme testvére révén.

Ma mindezek a balkáni kapcsolatú erdélyi növények csak másodrendű szerepet játszanak Erdély területén. Ha azonban jelentőségüket meg akarjuk érteni, a vegyes tölgyerdő korába kell visszatekintnünk. Ez a kor, amelyet enyhe klímájáról és sok déli növényről leghelyesebb nálunk szubmediterrán kornak nevezni, kétségtelenül az említett fák és cserjék erdélyi és középmagyarországi életének fénykora volt. Tudjuk, hogy a vegyes tölgyerdő korának faszénmaradványai közt az Avason megtalálták a gesztenyefa maradványait is. Hogy tehát ezeknek a déli, szubmediterrán vagy balkáni elemeknek mai északi határvonala bomladozóban, feloszlásban van Közép-

Magyarország és Erdély területén, kétségtelenül a későbbi klímaváltozásban találja magyarázatát. Ez a szubmediterrán kor volt azonban a déli fák és a vadgyümölcsfák aranykora Erdélyben. E kor embere mindazt megkapta az erdőben, amit ma a gyümölcsöskertben nevel.

Ennek az arkádiai boldog kornak a klíma lehülése vetett véget körülbelül idősámításunk kezdete előtt 1000—500 évvel. A hűvösebb és nyirkosabb időjárás következtében eltűntek a vegyes tölgyerdő korának déli elemei, vagy legalább háttérbe szorultak, ellenben nyugatról előnyomult a bükk és a jegenyefenyő, amelyekről e következő kort elnevezték. E korról már a történeti idők küszöbére érkeztünk, a bronz- és vaskorba. A jegenyefenyő elhatol Erdélybe is, a bükk pedig egész Közép-Európában és a kárpáti medencében is vezető szerepet foglal el a pollenspektrumban.

Körülbelül idősámításunk kezdetén újra enyhült Európa klímája, de a táj képét ettől kezdve már újabb tényező is befolyásolja, az ember, és pedig a civilizáció történelmi embere, akit némelyek szerint éppen a bükk korának lehülése űzött mai országainak területére. Hogy az újkor erdeinek pollenspektrumában mi a természet szerepe és mi az emberé, nagyon nehéz lenne eldönteni. S ha még arra is gondolunk, hogy a múlt század óta hány külföldi fanem jutott szerephez erdeinkben s kezdi kiszorítani egyik-másik ősi fanemünket, nem túlzás azt állítani, hogy a táj színváltozásainak ez a legutolsó jelene inkább emberi, mint természeti munka eredménye.

Hogy vélekedjünk mindezek után Erdély érdekes bennszülött növényeiről? Nyilvánvaló, hogy korunk szülötteitől eltekintve, vagyis éppen az úgynevezett ősi bennszülött fajok, amelyeket hajdan olyan egyszerűen harmadkoriaknak tekintettek, semmiképpen sem támadhattak ott, ahol ma élnek, s például a Pietrosz gyönyörű havasi szilénéje a havasi fenyők korában legfeljebb a Mezőségen és a Radnai havasok lábán élhetett nagy számban, a pusztai és meleg sziklai növényzet pedig kétségtelenül a szubmediterrán korban vándorolt Erdélybe a Balkánról. Hogy hol keletkezett, olyan kérdés, amelyre nem tudunk feleletet adni.

Az erdélyi táj szépsége, gazdagsága, változatossága ezek szerint körülbelül az utolsó tízezer esztendő erdőtörténetében találja magyarázatát.

RAPAICS RAYMUND

A KÖZÉPKORI ERDÉLY

AKRISZTUS UTÁNI 895-ik esztendő őszén a havasalföldi síkról vert lovassereg kapaszkodott a hegyi patakok völgyein át a Keleti-Kárpátok magaslataira, hogy a Tölgyesi-, Gyimesi-, Ojtozi- és Bodzái szorosokon át a Maros és Olt felső folyásához jusson. Árpád fiának, Leventének hada volt ez, mely a bizánciak szövetségében a bolgárok ellen harcolt és kezdeti sikerek után súlyos vereséget szenvedve, menekülni volt kénytelen. Pontosan ugyanebben az időben váratlan támadás érte a Dnyeper és Alduna között tanyázó és a bolgár hadjáratban részt nem vett törzseket is a keletről előrenyomuló besenyők részéről. Az etelközi törzsek Árpád vezetése alatt észak felé menekültek, majd a halics—kievi vonalat elérve, délnyugatnak fordultak és a Vereckei hágón ereszkedtek le a Felsőtizza forrásvidékére.

Ezzel a kényszer által előidézett átkaroló mozdulattal több mint ezer esztendőre megpecsételődött annak a területnek sorsa, melyet a magyar honfoglalók és leszármazóik Erdélynek neveztek el. E terület hosszú idő, az avar birodalomnak a IX. század elején történt összeomlása óta majdnem gazdátlan volt, nyugatról menekült avarok, gepida töredékek és nagyszámú szlávok lakták. A dunai bolgár birodalom hatalmas uralkodója, Krum khán (802—814) meghódítja a Tiszától keletre eső területeket, fia Omortág még a Tisza-Duna közét is birtokába veszi, sőt a frank uralom alatt álló Pannónia elfoglalását is ismételten megkísérli. A kereszténység felvételével beköszöntő zavarok, de méginkább a bizánciakkal kitört ellenségeskedések gátat vetnek a bolgár terjeszkedésnek, sőt a század vége felé a bolgár uralom a Tiszántúl és Erdélyben mindinkább névleges fenhatósággá zsugorodik össze. A központi hatalom által magukra hagyott erdélyi bolgárok az élethalálharcát vívó magyarságnak komoly ellenfelei nem lehettek és így az ország többi részeinek lakosságához hasonlóan csak a pusztulás vagy a meghódolás között választhattak. Az erdélyi honfoglalás viszonylag könnyű voltát a magyar hagyománynak az itt talált székelyek — bizonytalan eredetű török néptöredék — önkéntes csatlakozásáról szóló tudósítása magyarázza.

A magyar honfoglalás általános természetéből következik, hogy megszálláson ez esetben sem szabad a szóbanforgó terület egészének birtokbavételére és betelepítésére gondolnunk. A mai kutatás világánál úgy látszik, hogy Erdély területén két magyar törzs telepedett le

a honfoglalás korában. Az egyik, a Kündü-törzs, a Szamos-Kraszna-Almás völgyein nyomult be Dés, Kolozs és Torda vidékére, birtokába véve az ottani sóbányákat. E törzs tehát a Szamos-Aranyos és Maros középső folyását szállotta meg. Jóval kisebb területet szállt meg a mai Erdély földjéből az a honfoglaló magyar törzs, melynek feje a gyula bírói méltóságát viselte a magyar törzsszövetségben. E törzs szállásföldjeinek magva a Tisza-Maros szöge volt és csak egyes nemzeti telepek nyúltak be a Maros két partján a tulajdonképpeni Erdélybe, körülbelül Gyulafehérvár vonaláig. A Kündü- és Gyulatörzs elöretolt telepeihez kapcsolódott a székelység ősi szállásföldje, melyet a két Küküllő vidékére, a mai Székelyföld határától nyugatra és a Marostól keletre kell helyeznünk. Erdély többi része szándékosan üresen hagyott, sőt mesterségesen is elvadított határvidék, gyepülve volt, sőt a megszállott terület jelentékeny része is kívül esett a belső gyepüvonalon, mely a Meszes-Réz-Királyhágó-Bihar és Erdélyi Érchegységeken húzódott keresztül. Az erdélyi honfoglalásra vonatkozó bizonytalan adatokat összefoglalva azt kell mondanunk, hogy a magyarság ezt a területet ha szórványos megszállással is, de belátható időre a maga hatalmi szférájához csatolta.

A Gyula-törzs, mely Erdély egy részét megszállotta, kétségkívül a magyar törzsszövetség egyik leghatalmasabb egysége volt. A bizánciak a X. század közepén úgy látták, hogy a magyarok már nem Árpád utódjának, a fejedelemnek, hanem a törzsek hadnagyainak, azok közül is elsősorban a gyulanak és a horkának engedelmeskednek. A Gyula-törzsnek a telepedés stratégiai adottságából nyert hatalmi állásából azonban nem szabad arra következtetnünk, mintha a magyar törzsszövetségen belül valamiféle területi megoszlás, Erdélynek, mint Erdélynek territoriális kialakulása ment volna végbe. Alkalmunk volt látni, hogy a Gyula-törzs Erdélynek csak kis részét szállotta meg, a nagyobb rész a Kündü-törzs szállásföldjéül jutott. Miután pedig nincs tudomásunk arról, hogy a gyula hatalma akár a Kündü-törzshöz, akár pedig a székelysége kiterjedt volna, Erdélynek egy fő alatti egyesüléséről, zárt törzstartományá váló alakulásáról sem szabad beszélnünk. A transzilvanizmus némely hívei azonban nem elégednek meg azzal, hogy a Gyula-törzsben az erdélyi szeparatizmus politikai előharcosát keressék, hanem ezen túlmenően a mai Magyarország és a mai Erdély tagadhatatlan kulturális különbözőségét is erre a mitikus korra vezetik vissza. Ezekre a spekulációkra az erdélyi kereszténység kezdeteire vonatkozó felettébb hézagos és bizonytalan adatok célzatos értelmezése ad alkalmat. Bizánci források tudósítanak arról, hogy a X. század negyvenes éveiben két hatalmas magyar törzsfő tett látogatást Konstantinápolyban: Bulcsu, az akkori horka és a gyula méltóságot viselő erdélyi törzs feje. A bizánciak szokásuk szerint megkísérelték, hogy a barbárokat keresztény hitre térítsék. Mindkét hadnagy eleget tett a vendéglátó császár kívánságának, kettőjük közül keresztény azonban csak a gyula maradt, aki hazájába egy Hierotheosz nevű görög szerzetessel tért vissza, akit a konstantinápolyi pátriárka előbb Turкия püspökévé szentelt. Erről a gyuláról már most csak annyit tudunk, hogy becsapásaival nem háborgatta

többé a bizánci birodalmat és visszaadta a kezébe került keresztény foglyok szabadságát. Ez a sovány adat semmi esetre sem alkalmas arra, hogy belőle Erdély megtérésére, a kereszténységnek a magyarországit messze megelőző meggyökeresedésére következtessünk. A kereszténység a gyulák családjában különben is csak felületes és rövid életű lehetett. Ha nem akarjuk a XI. századra visszamenő magyar hagyomány hitelét kétségbevonni, úgy el kell fogadnunk azt a magyarázatot, mellyel történeti emlékeink Szent István és az akkori gyula közötti ellentétet magyarázzák. Ez az ellentét elsősorban vallási volt: a gyula családjával egyetemben nem akart a keresztény hitre térni. A gyula családjának a pogányságba való visszaesését látva, így felettébb valószínűtlennek kell tartanunk, hogy az említett Hierotheosz szerzetes akár egyetlen „erdélyit“ is megtérített, vagy pláne erdélyi egyházmegyét szervezett volna. Erdély a XI—XII. században, mint az országnak egyháziilag is legszervezetlenebb része tűnik elő, ami az előbbi feltevés helyessége esetén teljesen érthetetlen volna, hiszen István a Maros-Tisza szög egyházi megszervezésében kimutathatólag az itt talált és bolgár eredetű egyházi alapvetésre épített. Kós Károly „Erdély“ című művében azt a merész feltevést kockáztatja meg, hogy Erdély „bulgáro-macedo-szláv“ őslakossága István korában már régen keresztény, mégpedig görög keresztény volt és hogy első királyunk a nyugati kereszténységet csak a magyarokkal és székelyekkel tudta elfogadtatni, míg az őslakosság „megmaradt továbbra is a keleti egyház hívének, illetve a bizánci kultúra előőrsének.“ Ez a Szent Király idejében fennálló vallási ellentét „válik egyik fundamentumává a sajátos erdélyi kultúra lehetőségének“.

Ez a szépen hangzó elmélet történetileg teljesen elhibázott. Elhibázott elsősorban azért, mert Erdély X. századi keresztény mivolta, mint láttuk, nem csupán bizonyíthatatlan, hanem valószínűtlen is. De téves azért is, mert kelet-nyugati vallási ellentétről beszélni, egy félszázaddal a nagy schizma előtt csak az egyháztörténet elemi tényeinek nemismerésében lehet. István a Csanádi püspökséget Ajtony tartományában az ott talált keresztény előzményekre építette, ezek a keresztény előzmények pedig bolgárföldre, tehát Kós szerint „keleti“ területre nyúltak vissza. Hogy első királyunk idejében mennyire nem volt kelet-nyugati egyházi ellentét, azt éppen ez a folytonosság bizonyítja. Történetileg gondolkozó emberre elidegenítőén kell hatni annak a beállításnak is, mintha a csak részben megszálott gyepüntúli és így szükségképpen alacsony kulturális nivón álló Erdély vallási ellentétek ütközőpontja, világnézeti ellentétek csatateré lehetett volna.

Szent Istvánnak az erdélyi Gyula ellen viselt hadjárata politikai és vallási tekintetben egy árnyalattal sem jelent mást, mint az ország egyéb részeibe indított expedíciói, az eredmény is ugyanaz volt, az egy fő alatt álló keresztény Magyarország megteremtése. Az ethnikailag heterogén etelközi törzseket Belső-Ázsia és Dél-Oroszország hatalmas nomád monarchiáihoz hasonlóan Árpád vezér bölcsesége és vitézsége egyesítette néppé, tette őket magyarokká. Ezt a művet a X. század bomlási folyamatának leküzdésével nagy létszármazója,

Szent István fejezte be és tette ezer évre szóló történeti adottsággá. Egyedül ennek a kezdeményezésnek köszönheti Erdély emberi műveltségét, európai-keresztény életformáját, sőt létsorsának egyéni színezetét is: Erdély a magyarság kultúrténye.

TÖRTÉNETÍRÓINK eddig két, szélsőségesen ellentétes szempontból ítélték meg Erdély középkori történetét. Vagy mindenütt és mindenáron erdélyi sajátságokat hajszoltak és ennek érdekében a fejedelemség korának állapotait vetítették vissza a középkorba, vagy pedig megtagadtak e terület történeti életétől minden egyéni vonást és fejlődését az általános magyarországi állapotok alapján szemlélték. A kérdés azonban nem a pusztá különbözőségeken és egyezéseken, hanem azon probléma vizsgálatán fordul meg, hogy az erdélyi fejlődés egyéni arculata valamely szubsztanciális erdélyiségnek folyománya, kizárólag helyi erők terméke-e, vagy pedig e különbségek csupán az egységes magyar fejlődés változó tempójából erednek. Midőn az előzőkben megállapítottuk, hogy a mai Erdély egy oly fejlődéssor eredménye, melynek kútfejénél a honfoglalás és a szentistváni országszervezés tényei állanak, ezzel feleletet is adtunk a felvetett kérdésre. A következőkben az erdélyi sajátságok felé fordíthatjuk tekintetünket és kereshetjük bennük a magyarországitól eltérő és azzal egyező vonásokat.

A középkori Erdély történetének két állandó tényezője van, melyeknek egymáshoz való viszonya változik ugyan, de jelenlétük és munkájuk e történetből lényegként bontakozik ki. Az eredetileg királyi szervezésű vármegyék és a kiváltságolt szász és székely territóriumok viszonylata az, ami az erdélyi fejlődésben egyéni és a magyarországitól eltérő, a nélkül azonban, hogy a magyar államiság egészéből kiütköző volna. Lássuk mindenekelőtt Erdély vármegyéinek kialakulását.

Erdély legnagyobb részében gypüntüli terület volt. A Gyula-törzs lázadó nemzetségei birtokukat veszítették, a gypüntüli terület pedig a keresztény királysággal bevezetett felségjogfelfogás értelmében mint gazdátlan jószág a királyt illette. Így Erdély elvileg már István korában királyi területté vált és ez az elv az ő művén továbbépítő királyok uralkodása alatt teljes mértékben realizálódott. Így Erdélyben a Szent István által megteremtett patrimonialis államkoncepció sokkal inkább érvényesült, mint az ország központi részein. Kétségtelen az, hogy Erdély közigazgatási viszonyai a XI. században másként alakultak, mint pl. Dunántúlé. Már István korából vannak adataink arra, hogy Erdély élén az egész gypüntüli terület kormányzásával ellátott királyi tisztviselő állott, akinek feladata a királyi meyerendszer kiépülése után is lényegében változatlan maradt. Ezt a közigazgatási megoldást királyaink a frank-bajor közigazgatási gyakorlatból vették át. A gypü-
elvék kormányzói a frank-bajor marchiók pontos megfelelői, címük comes confiniorum, később princeps és dux. Ily marchiók szerepelnek már István korában a nyugati és északnyugati határvidéken és ily királyi tisztviselő volt az az Erdőelvi Zoltán is, akit a király a Gyula legyőzése után Erdély felügyeletével megbízott. Az első oklevéllileg ismert erdélyi „vajda“ Mercurius volt, akit Kálmán király im-i

és 1113-i zoborhegyi oklevelei említenek. Hogy a vajdai méltóság és a régi gyula-méltóság között semmiféle összefüggés nem állapítható meg, mint ezt a transsilvánizmus képviselői hirdetik, az a terminológiából világosan kiderül. Az első erdélyi vajdák kivétel nélkül princeps, dux címet viselnek és a vajdai cím a XII—XIII. század fordulóján tűnik fel, hogy azután a XIII. század folyamán teljesen háttérbe szorítsa a hivatalos latin terminust. Horvátország és Dalmácia magyar kormányzói eredetileg szintén princepsok és duxok, nem pedig bánok voltak és így más területről vett analógia alapján nyilvánvaló az is, hogy e kormányzói tisztségek egységesen alakultak ki, a keresztény magyar királyság szervezetének expozitívái, nem pedig a helyi reminiscenciák által életrehívott méltóságok. A vajda cím vulgáris elnevezés, mely csak a XIII. században vált általánossá. A vajda nem autonóm helyi hatóság, hanem az erősen központosított patrimonialis királyság királytól függő és általa bármikor elbocsátható tisztviselője. Feladata a királyi vármegyék ispánjainak ellenőrzése, azaz oly funkciót lát el, mely éppen a királyi hatalom zavartalan érvényesülését szolgálja e térbelileg távoleső és viszonylag későn megszervezett területen.

Csak sejthetjük, hogy István király Erdélyben hatalma biztosítására több királyi várat emelt, de szinte bizonyos, hogy ezek a várak nem voltak oly közigazgatásilag, gazdaságilag és katonailag megszervezett megyék központjai, mint pl. a dunántúliak. Az erdélyi megyeszervezet kialakulása összefügg a gyepüvonal kitolásával, illetőleg a belső gyepüvonal eltűnésével. Ez a folyamat Szent László király uralodása alatt veszi kezdetét. Az ő trónralépését közvetlenül megelőző időben még csak 45 királyi vármegyéről tudunk, számuk azonban nem egészen egy félszázad alatt 72-re emelkedik és e gyarapodás egy részét a László és Kálmán idejében szervezett erdélyi megyék teszik ki.

Erdélyt a királyság számára elsősorban bányái, főként régóta művelt gazdag sóbányái tették értékkessé. A királyi sómonopóliumból eredő jövedelem a XII. század végén a regálejvedelmek jelentékeny hányadát tette ki. A királyi közigazgatás szervezésének döntő szempontja tehát kezdetben ennek a jövedelemnek biztosítása és lehető növelése volt. Így a sótermelés és szállítás területei kezdetben közigazgatási egységbe kerültek. A tordai és marosujvári sóbányák termését a Maroson szállították az ország központi részeibe, míg a dési bányák sója a Szamoson és Tiszán szállították. A sógazdasági érdek így két hatalmas megye kialakulására vezetett, egyrészt az ősi Fejér megyére, melyből Torda és Hunyad megyék csak később szakadtak ki, másrészt pedig Szolnok megyére, mely csak a XIII. század végén oszlott három részre. A további megyei tagozódás már nem a sóbányákkal és szállítási vonalaikkal, hanem a lassan benépesedő Erdély reális közigazgatási és egyéb érdekeivel függ össze.

A XII. század végén kialakult erdélyi vármegyék semmiben sem különböztek a patrimonialis királyság fénykorának magyar megyéitől. A különbség akkor kezd érezhetővé válni, midőn a XIII. század elején megindul ennek az államrendszernek a felbomlása, a várföldek eladományozása és magánföldesúri uralom alá kerülése, valamint ezzel pár-

huzamosan a nagybirtok kialakulása, a kisenemesség és birtokos szabadok szervezkedése az immár nem királyi, hanem autonóm nemesi vármegyében. E fejlődés elől Erdély sem zárkozhatott el, de gyepüntüli mivoltából eredő adottságai, lakosságának gyér volta, földgazdagsága az átalakulás Magyarországon észlelhető drámai tempóját meglassították. Erdélyben éppen a törzsi, nemzetségi megszállás hézagossága miatt nem alakult ki autochton főnemesség, a köznemesi társadalom pedig szinte kizárólag a királyi megye legelőkelőbb népeleméből, a vár jobbágyok rétegéből állott elő. Jelentékeny mértékű adományok Erdélyben is történtek, főleg IV. Béla és V. István erdélyi ifjabb királyságának idejében, de csaknem kizárólag oly törzsökös magyarországi családok sarjai részére, akik urukat erdélyi udvarukba követték. Ezek az urak jórészt néptelen területeket kaptak, melyeknek betelepítéséről maguknak kellett gondoskodniok és így az adományok sokáig nem érintették a királyi vármegye épségét, melynek alapja a szolgálátára rendelt népek termény és pénzszolgáltatása volt. E körülmények hatása alatt Erdély nemesi vármegyéi a magyarországi átlagfejlődéshez viszonyítva több mint félszázaddal később, kb. a XIV. század elejére alakultak ki és csak e század közepén olvadtak be bizonyos helyi árnyalatokkal az országos köznemesi társadalomba.

Ha az erdélyi fejlődésnek ezt a sajátosságát vennők egyedül szemügyre, akkor valóban azt kellene mondanunk, hogy ott legalább is a XIV. század első felében egy szociális szempontból kedvezőbb rend alakult ki, amennyiben a patrimonális királyság szabad népelemei régi existenciájukat hiány nélkül átmentették a kialakuló rendiség korába. A nagybirtok itt is tekintélyes ugyan, de túlsúlya legalább is a rendi fejlődés kezdetén nem oly nyomasztó, mint az anyaországban, a társadalom szerkezete egységesebb, mint odaát. De van az éremnek másik oldala is. Kétségtelen, hogy az autonóm megyékben szervezkedő kisenemesség mozgalma mai szemüvegen nézve is „demokratikus“ mozgalom, melynek éle az oligarchiává fejlődő nagybirtokosság ellen irányul. Ha ebből a szempontból vizsgáljuk az erdélyi helyzetet, akkor azt kell látnunk, hogy az erdélyi megyék nemessége sohasem jutott oly mértékű autonómia birtokába, mint a magyarországi. Míg a Királyhágón innen a nemesi adómentesség már a XIII. században megvalósult, a magánföldesúri népek immunitása elismertetett, addig Erdélyben éppenúgy, mint az Erdélyhez sok tekintetben hasonlítható Szlavóniában nemes és nem nemes egyaránt fizetett fertőpénz-, illetve nyestbőr-adót; az eladományozott vámép felett nem a földesúr, hanem a megyei hatóság ítélte, a vajda pedig semmibe sem vette a Magyarországon elismert beszélőtilalmat. Az erdélyi megyék fő- és alispánjait még 1540-ben is a vajda nevezi ki, a szolgabírákat nem az egyes megyék nemesei, hanem a vajda kormányzata alatt álló megyék generális kongregációja választja. Számuk is kevesebb, mint Magyarországon, ott négy, itt kettő. Magyarország nemeseinek a XIII. század óta sarkalatos kiváltsága, hogy felettük a király helyett csak a nádor, később az országbíró ítélhet. Királyhágón innen a nádor bejárja az egyes megyéket és mindenütt maga mellé veszi a nemesség választott bíralt és velük

együtt hoz ítéletet. Erdélyben más a helyzet. A nádor szerepét a vajda veszi át, aki nem megyénként ítélkezik az illető megye bíráival, hanem egyetemlegesen az összes megyék népe felett. Mellette pedig oly bírák működnek, akiknek kiküldése nem egyetlen megyétől, hanem az erdélyi nemesség egyetemének akaratától függ. Miután pedig az autonóm megyék a rendi társadalom exponensei, az autonómia csökkentett mértéke a rendiség gyengeségét jelenti. Az első pillanatra azt hihetnők tehát, hogy Erdélyben a király kinevezett tisztviselőjének, a vajdának égisze alatt egy erős központi kormányzat alakult ki, mely a rendi törekvéseket sikerrel szorította vissza.

A valóság azonban mást mutat. Erdély ingatag autonómiájú nemesi vármegyéi csak látszólag vannak a király kezében, a tényleges úr, a hatalom igazi birtokosa már a XIII. század végétől fogva a vajda. Erdély átalakulása konzervatívabb volt a megyei szervezkedés irányában, de sokkal radikálisabb a központi hatalom átcsúsztatása tekintetében. A magyarországi fejlődést a XIII. század elejétől fogva egy hivatalviselő nagybirtokos arisztokrácia megszületése jellemzi, mely magánhatalmára támaszkodva emel igényt a főméltóságokra, azokat családi jussának tekinti és a király tényleges akaratának érvényesülését a minimumra redukálja. Csákok, Gutkeledek, Abák korszaka ez, kik pártokra és családi koalíciókra oszolva erőviszonyaiknak megfelelően alakítják ki a király kormányát. Erdély a maga aránytalanul kezdetlegesebb berendezésével nem tudott ellentállni ennek a folyamatnak. Sőt a nemesi társadalom késői kialakulása, megyei szervezésének gyengesége egy nagy oligarcha, az erdélyi vajda prédájává tette e terület lakosságát. A szolgabírák választásának és a vajdai törvénynapok tartásának módja nem autonóm tartományi, hanem oligarchikus tartományúri jelleget mutat. A Magyar Történet II. második kötetében Hóman Bálint mutatott rá arra, hogy a XIII. század végének és a XIV. század elejének Magyarországa ily tartományurasságok kialakulása felé vezetett. De míg az ország egyéb részeiben a régóta megszervezett köznemesség a királyhoz való nagyobb térbeli közelségben némiképpen ellensúlyozni tudta ezt a folyamatot, addig Erdély életképtelen nemesi autonómiái, apró birtokos nemesi erre nem is gondolhattak. Így az a központosított jelleg, mely Erdélyben a Baranyából ideszakadt Kán nembeli László vajdasága idején lép először előtérbe, nem a nemesség tartományi öntudatának, hanem céltudatos oligarchák szervező erejének, a rendiség fölé kerekedő magánhatalmának bizonyítéka. Ez a korlátlan magánhatalom érteti meg, hogy miért mert László vajda a királyfogás szerepére vállalkozni és miért tudott eredményesen szembeszállni Károly Róberttel is. Az erdélyi fejlődés demokratikus jellege a tények világánál tehát nem igazolható. Amennyiben a rendiségben volt demokratikus elem, annak erdélyi formája azt teljességgel nélkülözte. A vajda oligarchikus hatalma Erdélyben is a familiaritás intézményén nyugodott. Hiába oszlott meg Erdély földje várjobbágyi sorból fölemelkedett köznemesek kisbirtokai és a mérsékelt terjedelmű nagybirtok között, ha ezeknek a kis- és középbirtokosoknak jelentékeny része a vajda magánfamiliárisa volt.

Az Anjouk uralmának megszilárdulásával ez a helyzet rövid fél-századra megváltozott. Az Anjouk letörték az Árpád-kor nagy oligarcha családait és bár politikájukban a nagybirtoknak kedveztek, gondosan ügyeltek arra, hogy egyes családok zárt territóriumot alkotó birtoktestekhez ne jussanak. Ez a törekvésük azonban kudarcot vallott az új katona-arisztokrácia birtokkikerekítő törekvésén és a magán-familiaritásnak a rendszerén. Nagy Lajos uralkodásának vége felé az egyensúly ismét megingott. Hat esztendő megszakítással harminckét évig Lacfiak viselték a vajdai tisztséget, többnyire a székely és a beszercei szász ispánsággal egyesítve.

Nem célja e rövid jellemzésnek, hogy Erdély oligarchikus átalakulásaival részletesen foglalkozzék. A következőkben csak néhány jellemző adatot sorolunk fel annak szemléltetésére, hogy mennyiben helytálló a transsilván beállítottságú szemlélőknek az az állítása, mely szerint Erdélyt a középkorban demokratikus berendezkedése különbözteti meg az oligarchikus Magyarországtól. 1433-ban Hunyadi János több mint négy millió kat holdra tehető birtokából több mint egymillió esett Erdélyre, Hóman Bálintnak az Anjou-kori nagybirtok megosztásáról végzett úttörő számításai pedig végleg a mesék birodalmába utasítják a középkori Erdély „demokratikus“ mivoltáról szóló elméletet. A nagybirtok arányszáma a helységszám százalékában kifejezve az egész országban 60-4%, Kelet-Magyarországon (Erdélyen kívül Máramaros és Bereg megyék hozzászámításával) 74,3%, azaz a legmagasabb az egész országban. Kiegészíti ezt a képet a világi nagybirtoknak az egyházihoz és a királyihoz való viszonya, mely egyben az oligarchia hatalmának mértékét is jelzi. A világi nagybirtok az egész ország nagybirtokának 35%-a, Kelet-Magyarországon viszont 42%-a, túlszárnyalva ezzel nemcsak az ország belterületét, hanem a többi gyepüntúli területeket is. Ez viszont a kis- és középbirtokot illetőleg annyit jelent, hogy az Anjou-kori és részben a XV. századi Erdélyben a kis- és középbirtok aránya majdnem 15%-kal rosszabb, mint a „feudális és oligarchikus“ Magyarországon. Erdély vármegyei szerkezetéről szólva beszélnünk kell az ottani jobbagyság szociális helyzetéről is. Az erdélyi nagybirtok természete magyarázza azt a tényt, hogy a jobbagyság itt néma királyi vármegye népéből, hanem óriási többségben telepített, kívülről bejövő, a magyarországinál összehasonlíthatatlanul alacsonyabb gazdasági színvonalon álló népelemből rekrutálódott. S mivel a keleti részeken a nagybirtok nyomása nagyobb volt, a jobbagyság is itt süllyedt a legmélyebbre: az első nagy parasztlázadások Erdély földjén robbantak ki.

ERDÉLY KÖZÉPKORI fejlődésére más tekintetben is a műveltségkülönbség jellemző, mely közte, mint eredetileg gyepüterület és az aránytalanul fejlettebb központi részek között fennállott. A megyei szervezet megalkotása után még mindig óriási területek maradtak kihasználatlanul, melyek a királynak csak akkor hozhattak hasznot, ha azokat munkás kezek veszik művelés alá. Ennek a helyzetnek felismerése készítette királyainkat Erdélyben is telepítő politikára, idegenek, vendégek behívására. A nemzeti és nyelvi ellentéteken felül-

emelkedő koraközépkori magyar államgondolat legsajátabb alkotásának kell így tekintenünk azt a XII. század közepén meginduló német telepítést, mely először hozott létre Erdély földjén pontosan körülírt jogú autonóm közösséget, hogy azután kialakuljon utána a székelység univerzitása, az erdélyi megyék későközépkori komunitása és ezek nyomán a „három nemzet“ együttműködése az újkori fejedelemség kereteiben.

Ezt az előzményt szem előtt tartva, azt kell mondanunk, hogy a „sajátos erdélyi fejlődés“, az „erdélyi lélek“, mely az egymással elkeveredő nyelvi, etnikai és műveltségi sokféleségben jelentkezik, végeredményben annak a magyar államgondolatnak az alkotása, melyet legklasszikusabban első királyunk fogalmazott meg: „Mert miként más és más tartományokból jönnek vendégek, akként más és más tanulságokat és fegyvereket hoznak magukkal, melyek mind ékesítik és felmagasztalják a királyi udvart és megfélemlítik a külföldiek vakmerőségét, mert gyenge és romlandó az egynyelvű és egyerkölcsű ország.“

Erdély e sajátos jellegének kialakulása a szászoknak 1143—50 közötti megtelepedésével veszi kezdetét. Ezeket a különböző vidékekről származó német vendégeket II. Géza királyunk Erdélynek a Maros és Olt között elterülő részén telepítette le, az ú. n. Királyföldön, ettől északra székelyek szállásai terültek el, földjüket délről a Fogarasi havasok határolták, melyekben talán már ekkor megjelentek az első oláhok. A szászok kiváltságait részleteiben csak az ú. n. Andreanum, II. Endre kiváltságlevele óta ismerjük. Ettől fogva az erdélyi szászok élén egyetlen ispán áll, a szebeni, akit a király nevez ki; telepeik — a későbbi székek — bíráikat és papjukat szabadon választják és megígéri a király azt is, hogy szász települési területen birtokot nem adományoz híveinek. Ezek a sarkalatos pontjai az erdélyi szászok középkori „szabadságának“. E kiváltság védelme alatt védte ki a szászság a külső befolyások érvényesülését és őrizte meg homogén belső fejlődését. A XIV. században a forgalmasabb helyek fallal körülvett városokká alakulnak és ezzel széki központokká válnak, amivel egyúttal az egész szász fejlődés városias irányba terelődik, de egyben elszigetelődésre is vezet. A szászok az egész középkor folyamán ténylegesen is fennálló területi autonómia élvezői, e terület azonban túlságosan kicsiny és súlytalan ahhoz, hogy Erdély oligarchikus fejlődését más irányba terelje. Ily törekvés különben is távol állott a szászoktól, akik mindenkor csak kiváltságaikat tartották szem előtt és csak olyankor léptek érintkezésbe a megyék nemességével és a székelyekkel, ha ezeket veszélyeztetve látták. A szászság Erdélyben mindenkor apolitikus beállítottságú elem.

A másik autonóm közösség, a székelység, helyzetét a honfoglalás-kori önkéntes csatlakozás szabta meg. A székelység mint legkésőbb csatlakozott elem a törzsek rangsorában az utolsó helyen állott és az általános nomád gyakorlatnak megfelelően Ősi szállásföldjén határvédő szolgálatot teljesített. A királyság már ily helyzetben találta és abban meg is hagyta őket. A székelyek a XI—XIII. században a várszervezettől független katonai szervezetben éltek, felettük a székelyispán parancsolt és igazságszolgáltatási tekintetben függetlenek voltak

a vajda megyéinek bírósága alól. Tudjuk róluk, hogy még 1301-ben is adót fizettek, tehát nem voltak a magyarországi nemesi jogok birtokában. De már a XIII. század közepén oly joggal rendelkeztek, mely azután nemesi állásuk elismertetésére vezetett. A szászokkal ellentétben nem megállapított számú harcost voltak kötelesek kiállítani, hanem a királyi familia tagjaihoz hasonlóan per se et personaliter követték az uralkodót. E kiváltság birtokában vívták ki később adómentességüket, mindössze megszabott alkalommal adandó ökörajándékra voltak kötelezve.

A székelység ezen a közjogi kereten belül a maga ősi nemzetségi életét élte, nemzetségi bírónak és szálláskapitányainak felügyelete alatt. Autonóm nemzetségi területének kialakulása, illetve megszilárdulása a szász univerzitás székrendszerének hatását mutatja. Az átvitel azonban a székelység viszonyainak megváltozásában gyökerezik, a székelység nomadizáló életmódjának feladásával, állandó megtelepedésével válik szükségessé.

A Székelyföld ezt a területi autonómiáját azonban sohasem tudta oly mértékben kiépíteni és megvédeni, mint a szászok. Megakadályozta ezt egyrészt a székely nemzetségi társadalomnak a magyaréval lényegileg azonos tagozódása, mely itt is szociális ellentétek magvát hintette fel, másrészt pedig az erdélyi oligarchia hatalmi túlsúlya. A hivatalviselő nagybirtokos arisztokrácia kialakulásával egyidőben általánossá vált a jövedelmet jelentő tisztségek halmozása. Az erdélyi vajda az esetek túlnyomó többségében székelyispán is volt, ami egyszerűen illúzióvá foszlatta a székely autonómiát, hiszen ezzel tulajdonképpen a vajda került a székelység élére, aki így megkezdhette az autonómia működését felörlő familiáris hálózat kiépítését. A késő-középkori székelység állandó hadilábon állott a mindenkori vajdákkal, ami a XV. és XVI. század véres székely felkeléseiben robbant ki és végeredményben a vajdai és székelyispáni tisztség elkeveredésére vezethető vissza. A XV. század végén Báthory István vajda már megkísérli, hogy adófizetésre kényszerítse a székelységet, ami egyet jelentett volna jobbágyosorba való süllyedésével. Ily törekvés különben a székely előkelőktől sem állott távol.

Az ERDÉLYI NEMESI VÁRMEGYÉK, valamint a szász és székely autonómiák kialakult állapotának korában Erdély etnikai összetételében az oláhság már jelentékeny tényező volt. Az első oláh bevándorlás a XII. század közepére tehető, ezt követték a XIII. század első felének szórványos és szivárgásszerű települései, majd a XIII. század második fele óta, főleg a XIV. században történt nagyszabású és már tudatos telepítési akciók. Az összes országrészek közül talán Erdély sínylette meg legjobban a tatárdúlást, gyér lakossága még inkább megfogyatkozott és ezzel az elnéptelenedéssel egyenes arányban növekedett annak a nagybirtoknak emberszükséglete mely a magyarországitól eltérően nem a régi királyi megye romjain, hanem megművelésre váró szűz területeken alakult ki. A nagybirtokra települő oláh jövevények szociális sorsa éppenúgy nem lehetett vitás, mint az odaköltöző magyar telepeseké: az egységes jobbágyosztályba való soroztatás.

A keletbalkáni tatáruralom elől menekülő oláhság azonban nem kizárólag a nagybirtokon talált életlehetőséget. Ugyancsak a tatárjárás következményeként a királyság is ráeszmélt Erdély fokozottabb védelmének szükségére. Az erdős, hegyes határvidék mindaddig teljesen védtelen volt, benépesítésére pedig települt, földművelő életmódja miatt az ország egyetlen népeleme sem volt alkalmas. Ez a katonai szükség hozta létre a temesi, krassói, hunyadi, szebeni, fogarasi és brassóvidéki oláh kerületeket, melyek fekvésük szerint valamely királyi főtisztviselő felügyelete alatt állottak és egy bizonyosfokú autonómia birtokában voltak. A határőr kerületek oláh telepei élén a kenézeknek nevezett telepesbírák állottak, akik igazságszolgáltatási ügyekben a magyar főtisztviselő, illetve annak familiárisa mellett, mint esküdtek működtek. De vannak adataink arra is, hogy a magyar hatóságok a kenézek mellett szóhoz juttatták a közoláhság által választott esküdteket. Ez a határvidéki oláh autonómia nagyon emlékeztet arra a szervezetre, melyben a székelység élt a székek kialakulása előtti időben. Vájjon miért nem alakult ki e határvidéken a székelységhez és szászokéhoz hasonló autonóm oláh közjogi terület? Miután láttuk azt, hogy az oláhság autonómiájának csiráit a magyar hatalomtól kapta, a mesék birodalmába kell utalnunk a nemzetiségi elnyomás amúgy is korszerűtlen feltevését. Ezt eleve félretéve, a határőrvidék oláhságának gazdasági színvonalában és társadalmi rétegződésében fogjuk felismerni azokat az okokat, melyek végeredményben itt a jobbagyság irányába terelték az oláhság fejlődését. A határvidék védelmének az oláhság elsősorban azért tehetett eleget, mert nomadizáló pásztor életmódot folytatott. Ezt az életmódot nem a magyar hatalom kényszerítette reá, hanem azt mint ősi adottságot hozta magával a Balkánról és őrizte meg részben a mai napig. Míg a szászság eredendően földművelő volt, a székelység pedig rövidesen azzá lett, addig az oláhság a maga nomadizáló életformája következtében nem tudott zárt terri-tóriumot kialakítani, aminthogy ennek előfeltétele, a telepkörzetnek székek-ké való átalakulása sem valósult meg.

A másik akadály nem gazdasági, hanem társadalmi természetű. Az oláh kenézek nem hasonlíthatók a székely társadalom vezető elemeihez, akik a társadalmi fejlődés során emelkedtek ki közösségükből. A kenézek többnyire nem is oláh eredetűek, hanem leginkább kúnok, besenyők, bolgárok, tehát valamely balkáni Herrenvolk tagjai, akik aránytalanul fejlettebb uralmi ösztönükkel kormányozzák az oláh pásztorok apró közösségeit. Egyedül ők, nem pedig „alattvalóik“ állapodnak meg a magyar földesurakkal, vagy a magyar hatóságokkal a település feltételeiben. Nagyobb fogékonyságuk következtében igen rövid idő alatt áttérnek a telepedett életmódra, birtokot szereznek és annak művelésére a határőrvidéken a nomadizáló oláhságot használják föl. Hiába nyernek tehát a XIV. század határoláhjai a magyar királyságtól oly kiváltságot, melynek birtokában autonóm közösséggé szervezkezhetnének, mikor ennek előfeltétele, a szászoknál és székelyeknél egyaránt meglévő homogén társadalom hiányzik. A kenézek és a közoláhság sajátos viszonya így a határvidék pásztor-népét jobbagysorsra predesztinálja.

OLIGARCHIKUS BEFOLYÁS alatt vergődő, igazi rendi öntudatot nélkülöző megyék, látszat autonómiában élő székelység, kiváltságaik mögé húzódozó szűk látókörű szászok: ezek az elemei a Mohács előtti Erdélyről kialakuló képnek. Ily körülmények között a rendi közszellem csak olyankor jutott szóhoz, ha az oligarchikus hatalom gyakorlásában hirtelen változás állott be, ha a vajdai tiszt betöltetlen volt, vagy ha a hatalmi viszonyok bizonytalanok voltak. Ez az oligarcha-hiány és hatalmi bizonytalanság készíteti olykor laza együttműködésre a megyéket és kiváltságolt területeket, így például 1437-ben és 1459-ben. Ezeknek a szerződéseknél az éle sohasem az oligarchia ellen irányul, hanem a kiváltságok biztosítását célozzák a forrongó jobbság ellenében, ami rávilágít egyúttal ennek az érdekcsoportnak szociális szellemére is. Nem újkori nemzetek ezek, miként ezt a liberális történetészemléletű transsilvanisták hiszik, hanem középkori eredetű privilegizált, kizárólag gazdasági-szociális beállítottságú közösségek, melyek összességük jelölésére használják ugyan a regnum Transsilvaniae kifejezést, a nélkül azonban, hogy annak bármiféle állami tartalmat akarnának vagy tudnának adni. Bajaikban a természetes dominus, a király, vagy a korona szimbóluma felé tekintenek és mi sem áll tőlük távolabb, mint az országtól való elszakadás. Együttműködésük különben is rövid életű, módszereik nehézkesek, érdekeik különbözők, így érthető, hogy e túlértékelt együttműködések után rövidesen a régi oligarchikus vajdai kormányzat kerekedik felül, mint ezt Báthory és Szapolyai példái is mutatják.

Erdély fejlődésének tehát nincsenek immanens erői, nincsenek erdélyi eredetű sajátosságai. A széles medrű magyar élet hullámai érik egész középkori története folyamán, ezért alig van hálátlanabb feladat, mint Magyarországgal szembeállítani. Így Erdély nem lehetett a későbbiek folyamán sem az oligarchia „bűnei“ miatt elbukott Magyarország megmentője. Ha mindenáron kontinuitást keresünk a középkori és újkori Erdély között, akkor ezt csakis egy erősen antidemokratikus mozzanatban ismerhetjük fel. Az erdélyi fejedelemség fénykorát nem a három nemzet együttműködése, hanem kiváló fejedelmeinek céltudatos munkája teremtette meg, akik a középkortól erőtlenséget örököltek és így akadálytalanul építhették ki erős központi hatalmukat. Ez a kontinuitás azonban nem történeti szükségképeség, nem belső fejlődés, hanem a török korszak tragikus fordulatának eredménye.

ERDÉLY ALKOTMÁNYA

A ERDÉLYORSZÁG viszontagságos történetén áttekintünk, melyben fény és árny oly gyakran váltakoztak, önkéntelenül felvetődik az a kérdés, minő volt ennek a kis országnak állami szervezete, amely egyszer, Bethlen Gábor és a Rákócziak idejében képessé tette arra, hogy fontos tényező legyen az európai politikában, máskor meg nem tudta megakadályozni, hogy török basák és császári generálisok kénye-kedvétől függjön lakóinak jóléte. Megtalálhatjuk-e benne az államszervezetnek azt a formáját, amely kis országok sorsát is irigylésreméltóvá tudja tenni?

Erdély már a középkorban, a magyar nemzeti állam virágkorában közigazgatásilag bizonyos különállást élvezett, olyan fejlődésen ment keresztül, amely megkönnyítette ott állami szervezet kialakulását. E fejlődés következtében már az erdélyi terület leválásakor megvoltak bizonyos tényezők, amelyek ha alapul nem is szolgálhattak az állami élet új felépítésénél, mégis előkészítették az utat új államérzésnek a különvált terület lakóiban.

Erdély lakosságának jelentékeny részét, a székelyeket és a szászokat honvédelmi okokból telepítették le a határok védelmére, sőt az oláhság hunyadmegyei és Szörényi telepei is katonai rendeltetésűek voltak. Honvédelmi okok tették elsősorban szükségessé, hogy az akkori közlekedési viszonyok mellett az ország középpontjától, a királyi udvartól távoleső Erdély különálló közigazgatásban részesüljön. Lakosságának megfelelően már az Árpádok korában közigazgatási szempontból három részre oszlott. A magyar nemesség, amely az anyaországból beszármazott királyi adományosokból és a királyi várak katonai eleméből, a vár jobbágyságból alakult ki, miként az anyaországban, megyékben volt megszervezve, amelyek az igazságszolgáltatásban bizonyosfokú autonómiát élveztek. A hét magyar megye élén állott a vajda, a király képviselője, aki az igazságszolgáltatás és a honvédelem vezetője és kezeli a királyi jövedelmeket. Ő a király embere, akit, miként a többi főtisztviselőt az anyaországban, a mindenkori uralkodó bizalma emel állásába. Megbízatásának ideje a király kényétől függ, akárcsak a főispánoké. A király a vajdára bízta Erdélyt, aki azután a kisebb hivatalokat, amelyek nem tartoztak a megyei autonómia körébe, saját embereivel, hű szolgálival töltötte be. Ezek: a vámjévedelmek, a bányakezelés, pénzverés és a sószállítás alkalmazottjai stb. személyes szerződéses viszonyban állottak a vajdával.

Hasonló bizalmi embere volt a királynak a meglehetősen fejlett autonómiával rendelkező székelyek és szászok felett is. A székely ispán ellenőrzi és vezeti a székelyek haderejét, gyakorolja az igazságszolgáltatási jogokat, míg a szászok felett a késő középkorig a szebeni gróf képviselte a királyi hatalmat. Katonai okok, a török elleni védekezés tette szükségessé, hogy a hadvezetés egy kézben egyesíthessék a XV. század második felében, amikor az erdélyi vajda rendszeren a székely ispán tisztét is viselte.

A három közigazgatásilag különálló egység, az erdélyi három nemzet a belső és külső viszonyok hatása alatt már a XV. században kereste a kapcsolatot egymással. Az 1437. évi nagy jobbágylázas, mely a magyar megyei területen tört ki, de azután a székely és a szász birtokosokat is fenyegette, hozta létre az első érdekszövetséget, „úniót“, a középkori birtokos szövetkezések e tipikus példáját. Ezt utóbb több ízben megújították, véd- és dacszövetséget kötve a belső és külső ellenfelek ellen, az előbbiek közül nem véve ki a királyt sem, amennyiben az régi kiváltságait meg akarná sérteni. A három nemzet szövetkezését és a vajdai hatalom egyidejűleg bekövetkezett megerősödését bőven megmagyarázza az a körülmény, hogy Erdély a XV. század közepétől kezdve állandóan a török betöréseinek volt kitéve és mivel királyainktól, akiknek politikai céljai nyugaton voltak, kevés támogatásban részesült, magának kellett védelméről gondoskodnia. Az úniók azonban korántsem jeleznek törekvéseket az anyaországtól való elszakadásra, hanem csak helyi szükségletek kielégítését célozták. Ezek az úniók, amelyek a védelmen kívül legfeljebb az igazságszolgáltatásra terjedtek ki, Mohács után mégsem szolgáltathatták új államélet felépítésének alapjait. A három nemzet mindegyike a maga körülhatárolt egységes területén továbbélte külön életét, amely társadalmilag, majd a reformáció idejében vallási tekintetben is lényeges eltéréseket mutat egymástól.

MIKOR ERDÉLY és vele Magyarországnak néhány, az erdélyieknél gazdaságilag fejlettebb, termékenyebb és népesebb keleti megyéje a kettős királyválasztás következményeképp a török szultán akaratából és parancsára elvált az I. Ferdinánd uralta nyugati területektől, amikor a török hódoltság beékelődése folytán természetes földrajzi szükségéggé vált ez a különválás, az állami élet formáit Erdély csak abból az államszervezetből vehette, amelyben eddig is élt: a magyarból. Az eddigi magáraultság pedig megkönnyíthette az elválást.

Magyarország az Anjouknak még abszolutisztikus patrimonialis kora után a XV. században fejlődött a rendi alkotmány felé, ami rohamos léptekben ment végbe a század utolsó évtizede, a Jagellók kora óta. Az ősi magyar királyi hatalom, a magyar államot megszervező és fenntartó erő korlátozása, ami az energikus Mátyás alatt nem sikerülhetett, II. Ulászló alatt egyre nagyobb mértékben vált valóvá. Azóta, hogy a XV. században Magyarországon is van már rendi gyűlés, mint állandó alkotmányos intézmény, nálunk is lehet rendi alkotmányról beszélni. A Jagellók alatti tömeges országgyűléseknek egyre viharosabb, a fegyveres küzdelemig elfajuló lefolyása, heves

pártküzdelsei, melyek az ország egész nemességét megmozgatták, és főleg az a jelenség, hogy az országgyűlések az eddigi királyi jogkörnek egyre nagyobb részébe avatkoztak be, mutatják, hogy a magyar alkotmányfejlődés a lengyel nemesi *respublica* irányában haladt.

A magyar rendi alkotmánynak alapja a szabad királyválasztás, amelynek jogához az Árpádok államalapító dinasztiájának kihalása után az a véletlen történeti tény juttatta a magyar nemességet, hogy az Anjouknak csupán két nemzedékre kiterjedő uralkodása után egy királynak sem voltak fiúutódai, egyik sem tudott dinasztiát alapítani. Miként másutt, nálunk is elismerték ebben az időben a rendek azt az elvet, hogy ha a királynak fia van, nem kerül választásra a sor. Ezt még az 1505. évi radikális és a nemzeti jogokat hangsúlyozó rákosi gyűlés is hangsúlyozta. II. Lajos születése után megkoronázásával tényleg újból megvalósult ez az elv.

A királyválasztás mindenütt alkalmat adott feltételek megállapítására. Csak ezek elfogadása árán választották meg a rendek az új uralkodót. Ezekben a rendi jogok és kiváltságok, az „ország“ szokásainak megerősítését érték el a rendek, azután sérelmek orvoslását, az előző uralkodó behozta újítások eltörlését és új jogok szerzését ígértették meg maguknak.

Az erdélyi fejedelemségben is a régi három nemzetből álló rendiség a legnagyobb súlyt a szabadválasztásra helyezte, de míg a régi magyar királyságban kívülálló tényezők nem gyakorolhattak döntő befolyást a „libera electióra“, addig mily más volt helyzete a szultán akaratóból elkülönített Erdélynek, amelynek urai évi adóval tartoztak a portának az alattvalói viszony elismerése fejében! Török és német közt mily kevésszer volt szabad az erdélyiek elhatározása! Történetünknek számos tragikus fordulatát itt is nem csekély részben okolja meg az a véletlen, hogy itt sem tudott nemzeti dinasztia kialakulni, amely az állandóságot biztosította volna.

A szabadválasztásnak fikcióját azonban állandóan fenntartották törvényben és választási „feltételeket“ fogadtattak el azokkal a fejedelmekkel is, akiket idegen hatalom parancsszavára emeltek maguk fölé. János Zsigmond elismerésekor, aki mint János király fia a már jelzett évszázados felfogás szerint joggal emelhetett igényt az uralomra, mintha ez elv hangoztatásával hajtának meg fejüket a szultán pártfogolja előtt: „A hatalmas török császár — írják az országgyűlési végzésben — azelőtt is nem azt kívánta mitőlünk, mostan is nem azt kívánja, hogy az ő birodalma úgy légyen miközöttünk, mint afféle országiban, kiben török lakik, hanem kíván engedelmisséget a mi urunk gyermekének neve alatt; azt kívánja, hogy ezt esmérjük fejedelmünknek és királyunknak lennie; ő nékie úgy engedjünk, mint tartozunk urunknak, királyunknak engedni; ezt pedig hogy a mi erőnkkel, ne az ő segítségével hozzuk bé egyenlő akarattal.“

Noha a választás csaknem kivétel nélkül hajdúeregek, török basák nyomása alatt ment végbe, a XVII. század közepén elfogadott erdélyi törvénykönyv elején büszkén hangoztatják a rendek, hogy „ez hazának eleitől való szokása szerént a fejedelmek választásában

a regnicoláknak libera electiójuk mindezeideig megtartott, melyhez képest a választandó fejedelmeknek személyek és az időnek kívánsága szerint szoktanak a fejedelmeknek conditiókat előírni...“ Mikor Báthory Gábor fegyveres erővel megválasztatja magát, lemondásra készítvén a megválasztott Rákóczi Zsigmondot, nagyban hangoztatják szabadságuk e főpillérét: „Minthogy az elmúlt sok háborúidőben mind vérünk hullásával s mind hazánkon kívül való bujdosásunkkal az egy fő szabadságunkat, a libera electiót megtartottuk és a két császártól is, valamint s valahogy lehetett kicsikartuk...”

A választó rendek Erdélyben is megkivánták az új fejedelemtől feltételek megerősítését, „a választási kapitulációk“ kibocsátását, amelyet itt is, mint más rendi országokban, alaptörvénynek szerettek tekinteni. Ezt az alaptörvényt a választáskor az előző fejedelemmel szerzett tapasztalatok szerint vagy az új személyének megfelelően átalakították: megváltoztatását avagy az előzőnek egyszerű helybenhagyását „az időnek mivolta hordozza magával“, amint a rendek mondják.

Bárhol és bármikor kiadott választási kapituláció a rendi szabadságok s így a rendi alkotmány megerősítését tartalmazta. Az egykorú államelmélkedők azt tartották róla: „Ahol nagyobb a capitulatio, ott joggal szabadabbnak tartható a nép.“ Tulajdonképpen a fejedelem részéről tett személyes ígéret volt ez, amelynek hatálya halálával megszűnt; nem olyan, mint a modern alkotmánylevél, amely tartós biztosítékot kíván adni és kihatással van az állam egész további életére. Erdélyben még azokkal a fejedelmekkel is kiadatták, akiket a török basák neveztek ki, akik tehát éppen nem a rendek megválasztásának köszönhetőek hatalmukat. A szokás előtt ezek is meghajoltak, hiszen nem származtak nagy kötelezettségeik az általános ígéretekéből.

„Noha nem tagadhatjuk, — mondják a rendek Barcsai Ákos ígéreteinek bevezetésében — hogy Nagyságod fejedelmi méltóságos tisztibe való béállása nem eleinktől reánk maradt s eddig megtartott libera electiónk által lőtt légyen, hanem a hatalmas nemzeteknek parancsolatából kényszerítettünk Nagyságodat acceptálnunk és fejedelmünknek ismérnünk... Nagyságod is pedig nem nézván azt, minémű úton lépett légyen fejedelmi tisztibe..., mind azokat a conditiókat, melyeket országul magunk jövődöbéli használatunkra alkalmasnak ítéltünk, felvállalta s azok szerént való igazgatásunkra hittet magát... kötelezte.“

A feltételek száma az idők folyamán egyre növekedett. Míg Báthory Gábor választási feltételei csak nyolc pontot tartalmaznak, Kemény János és Apafi Mihály már több mint húsz cikkben tesznek esküvel fogadott ígéreteket. De vajjon nagyobb volt-e a rendek szabadsága, fejlettebb-e a rendi alkotmány a török dűlás keserves éveiben és Apafi udvarának kormányzása alatt, mint Báthory Gábor szeszélyes, korlátokat nem ismerő uralma alatt?

A választási feltételek mindig tartalmazták a főszabadság, a választási jog biztosítását, a fejedelem ezt semmi módon ki nem játssza utódjának meghatározásával. A négy bevett vallás szabad gyakorlását biztosítja. A szabad vélemény nyilvánítását az országgyűlésen meg-

védi. Az ország törvényeit megtartja, a nemesi szabadságokat biztosítja, elsősorban és kiemelten a személyes szabadságot: senkit a rendek közül törvényes idézés és elítélés nélkül el nem fogat. Senki perébe magát nem elegyíti, válogatás nélkül mindenkinek igazságot szolgáltat. Keserves tapasztalatok alapján minden ízben megígérik a fejedelemmel, hogy a portától el nem szakad, de a többi szomszédal is fenntartja a békességet.

A választási feltételek fontos pontjai azok, amelyek a fejedelem tanácsának összetételére és hatáskörére vonatkoznak. A tanácsnak, ennek a legrégebb és Európaszerte megtalálható intézménynek az erdélyi rendek régi magyar tradíció folyományaként fontos szerepet szántak. Ebben az erdélyi alkotmány kétségtelenül folytatója a magyaroknak. Már az Árpádok idejében megvolt, az Anjouk korában fontoságban egyre emelkedett a király tanácsa, ez a szervezetlen intézmény, amelynek összetétele és működése szokásjog alapján fejlődött ki, nagyon hosszú ideig tisztán a király befolyása alatt. Már a XIII. század végén III. András idejében történt egy meg nem valósult kísérlet, mint már az akkor másutt is előfordult, a tanács összetételének meghatározására a nemesség részéről, aminek alapján tévesen azt szokták következtetni, hogy a miniszteri felelősség elve nálunk már 1298-ban megvalósult. Szó sem volt még ekkor ilyesmiről, évszázadokon át megmaradt még a király tanácsa régi patriarchalis szervezetében, illetőleg szervezetlenségében, tagjainak bármi felelőssége nélkül. Csak a Jagellók idejében kezdenek a rendek áldatlan párt-harcok közt törvényeket hozni a tanács összetételéről, tagjainak számáról és megválasztásáról, a tagok számának arányáról a fő- és a köznemesség köréből és többek közt arról, hogy a tanács tagjai felelősek az országgyűlésnek, annak ellenőrzése alatt állanak. Ezek a törvények nem maradtak papíron, mint sok középkori törvényünk, hanem kezdtek meg is valósulni, úgyhogy a XVI. század elején valóban kialakulóban van a felelős tanács. Ennek a fejlődésnek Moháccsal vége szakadt. Ferdinánd bécsi székhelyén az új bürokratikus kormányzások közreműködését, idegenek tanácsát vette igénybe; Pozsonyban helytartója mellett is volt ugyan tanács, de annak szerepe másodrangú volt.

Erdélyben is a tanács útján akartak a rendek a fejedelmi hatalom gyakorlására befolyást gyakorolni. Fráter György mellé tanácsot választottak s ez később a fejedelmek alatt is megmaradt. A tanácsosokat a három nemzetből egyenlő arányban vették, utóbb a fejedelem nevezte ki őket. Az erdélyi tanács hatásköre sem volt megállapítva, hanem az általában minden fontosabb, az országot érintő ügyre vonatkozott, amint az erdélyi törvénykönyv írja: „A tanácsrend azért szokott a fejedelmek mellé alkalmaztatni és kötelesek is azt tartja, hogy minden jó és közönséges haszonra nézendő tanácsokat adjanak...” Bethlen Gábor választási feltételeiben némileg részletezik is a rendek a hatáskört: a fejedelem „tanácsadásokhoz oly köteles legyen, hogy belső és külső országos dolgokat, a két császárhoz vagy több szomszéd országokhoz való conföderatiokat, derekas donatiokat és főtiszteket ezeknek hívek nélkül ne cselekedjék, se osszon“.

A II. Rákóczi Györggyel szerzett keserű tapasztalatok bírták rá a rendeket arra, hogy Barcsai Ákossal és utódaival megígértették, hogy követségeket a tanács nélkül nem fogad, szövetségeket nem köt, „hanem az egész országnak minden statusinak megegyezett akaratjokból országgyűlésében“. A tanács tagjait az országgyűlésen megeskették az ország és a fejedelem hűségére, tanácsadásukhoz annyira kötik a fejedelmet, hogy „azoknak megegyezett akarat) ok nélkül derekas országos dolgot ne igazgasson“, föltisztségeket azok tetszése nélkül ne adjon, azokkal együtt is csak az országgyűléssel, „különben az ország semmivé tegye“.

Volt-e az ellenőrzésnek valami módja a tanácstagjaival szemben? Illuzóriussá tesz minden óhajt, amelyet a rendek a tanácshoz fűztek, az, hogy ezt az ellenőrzést a fejedelemre kellett hagyniok. Bethlen Gábornak meg kell ígérni választói feltételei közt: „Ha a tanácsok közül országunk törvénye, szabadsága, decretumi ellen valamelyik lelkiismeretét nem tekintvén, veszedelmes és ártalmas tanácsra indítná önagyságát, a valónak kiderítése után, kedvezés nélkül afféle tanácsadót proscriptioval és hűtlenséggel büntessen“. A fejedelem gondja tehát, hogy a tanács tagjai a rendi szabadságokon és a törvényeken sérelmet ne ejtsenek.

A választási feltételekben foglalt rendi biztosítékokat a fejedelemnek esküvel kellett megfogadni és csak ez eskü fejében járt ki neki alattvalói, a rendek hűségesküje. A rendi alkotmány szerződészerű, amelyet minden egyes uralkodóval újból állapítanak meg a rendek. A régi hűbérjogi felfogásból eredő gondolat szerint a hűség egyformán kötelezi az urat a hűbéressel, valamint a hűbérest az úrral szemben. Ennek a felfogásnak az állami viszonyokra átvetítése, hogy az alattvaló is csak akkor van kötelezve hűségre az uralkodóval szemben, ha ez az ő szubjektív jogait, kiváltságait, ami a rendiség idejében egyenlő az alkotmánnyal, tiszteletben tartja. Az államegység gondolata, az objektív államhűség nem volt meg a XVI—XVII. századi Erdélyben, mint a rendiség kifejlődése idejében Magyarországon és másutt sem. Uralkodó és alattvalók, a fejedelem és a rendek, vagyis a három nemzet, mint szerződő felek állnak egymással szemben.

Ezt a felfogást világosan kifejezik az erdélyi rendek akkor, amikor II. Rákóczi György kiskorú fiát, Ferencet atyja kívánságára fejedelemmé választották és kijelentették, hogy mivel a megválasztott az esküt az ő jogaira nem teheti le, ők is elhalasztják hűségesküjük letételét: „eleitől fogva ez hazában a fejedelmek választásába observáltatott mód és rend szerint a regnicolák is homagiumokat nem deponálhatják mindaddig, míglen önagysága is a regnicoláknak tartozó juramentumát a praescribált conditiók és a haza szabadságának kívánsága szerint nem deponálhatja“. A fejedelem „az országnak“, azaz a rendek összességének éppúgy kötelezve van, mint ezek a fejedelemnek; az előbbi kötelezettségből folyik az utóbbi: „Mivelhogy a fejedelmek az országnak minden rendelnek kötelesek, úgy alattuk valók is, hogy hittel legyenek kötelesek a fejedelemnek, szükségképpen kívánatik“, írja az erdélyi törvénykönyv.

Az alattvalók hűsége feltételes és csak addig tart, amíg a fejedelem megtartja a törvényt, amíg tehát nincs ellenmondásra ok. Ha a

fejedelem a rendek szabadságait megsérti, a letett hűségskü nem kötelez. A rendek így esküsznek hűséget: „... esküszöm az élő Istenre... Erdélyország fejedelmének mindig hű leszek, ellenségének ellensége, barátjának barátja leszek, soha se titkon, se nyilván az ő nagysága méltóságos személye vagy fejedelemsége ellen nem practicálok ... Úgy mindazáltal, ha ő nagysága is az eleibe adatott conditiok szerént bír és igazgat“ és hozzáteszik a II. Rákóczi György bukása okozta pusztulás hatása alatt: „és a hatalmas török császárhoz való tökéletes hűségben végiglen megmarad“.

Szegény erdélyiek néha, a török nyomás alatt, még olyankor is kénytelenek voltak esküt letenni, mikor még régi esküjük kötelezte őket. Így mikor Barcsai Ákosnak a porta kívánságára hűséget esküdtek, hogy lelkiismeretükkel összeütközésbe ne kerüljenek, fenntartották, hogy ha Rákóczi György „a fényes portától kegyelmet nyerhet,, az ő nagysága hűségére“ szabad legyen visszatérniök.

A rendek gyakorolják az országgyűlésen a törvényhozás jogát. Gyakran tartottak országgyűlést Erdélyben, mint közvetlen Mohács előtt Magyarországon is; évente kétszer, később egyszer gyűltek Össze a rendek a fejedelem meghívása alapján. A gyűléseken nem jelent meg minden nemes, hanem a nemesországot követek képviselték. Hasonlóképpen a székely és a szász székeket, valamint a magyar városokat is. Személyesen jelentek meg azok, akiket a fejedelem erre meghívó levéllel felszólított: a főnemesek. Az országgyűlés egykamarás volt, tagjainak száma igen változó. Javaslatokat a fejedelem terjesztett elő, de a rendek is kérhettek valamit a fejedelemtől. Az országgyűlés hatásköre nem volt megállapítva, éppúgy szokásjogon alapult, mint másutt. Főerőssége az adók és a hadi terhek megszavazása, ami mindenütt a rendi gyűlések összehívásának és intézményes kifejlődésének az alapja szokott lenni.

A rendi jogok védelmére a fejedelemség korában is kötött a három nemzet többízből szövetséget. Ebben a négy bevett vallás szabad gyakorlását, a három nemzet szabadságának és privilégiumainak kölcsönös védelmét biztosították egymásnak. Ha valamely nemzetnek sérelme esnék, az értesítse a másik kettőt, keressék meg aztán a fejedelmet és tanácsát a sérelmet szenvedő ügyében „sőt minden úton és módon a három nemzetség egymásnak oltalommal, segítséggel tartozzék lenni, méltó panaszolkodásokra“. Hasonló az eljárás magán-személyek panaszá esetében is. A kölcsönös segítség tehát csak a sérelem együttes felpanaszolására vonatkozott.

AZ ELMONDOTTAK SZERINT Erdély olyan alkotmányos monarchia volt, amelyben a rendeknek kiterjedt jogaik voltak. Ez azonban csak a látszat. E jogok nagyon bizonytalanok, amit a rendek maguk is éreztek és ezért erősítették meg azokat újból és újból és tétettek le rájuk esküt. A rendi alkotmányt itt is, mint másutt, az uralkodó és a rendi gyűlés jogainak ellentéte, dualizmusa uralja, szintén a Mohács előtti magyar alkotmány örökségeként. A rex és a regnum, azaz a nemes ország, a rendek összessége, mint két ellentétes pólus, állnak itt is egymással szemben, mert itt sem ismerték az állam szemé-

lyiségét, az uralkodó és a rendek jogainak és hatáskörének szerves összekapcsolását, hanem egymással küzdő felek jogait, amelyek a küzdelem folyamán változtak az uralkodó egyénisége szerint. A rendi alkotmányban nincsen állandó fejlődés, hanem váltakozó korszakok. Az egyikben a rendi jogok nagy arányban fejlődnek, a következőkben visszaesnek. Elég nálunk a Mátyás uralkodását megelőző évtizedek, azután Mátyásnak szinte korlátlan uralma, majd a Jagellók korszakára utalnunk.

Erdélyben, ha a dolgok mélyébe tekintünk és nem felállított jogi sémák szerint igazodunk, még változás sem sok volt. A rendek látszólagos jogai mellett szinte túlnyomó a fejedelmi hatalom és sokszorosan beigazolvva látjuk azt, hogy rendi monarchikus államban valamely jogszabály formális fennállása nem jelenti annak tényleges érvényesülését.

Az erdélyi fejedelmi hatalom a középkori magyar királyi hatalomnak folytatása, amely az állami élet minden terén szabályozólag hat s amelyet itt, hol Erdély különleges külpolitikai helyzete parancsoló szükségként köti meg a rendek kezét, még adómegajánlási jogokkal sem tudtak fékezni. A fejedelmi hatalom bizonyos alsóbbfokú közigazgatási és igazságszolgáltatási autonómia mellett korlátlannak mondható. A választási feltételekbe foglalt általános ígéreteken kívül nincs az erdélyi alkotmányban semmi gondoskodás olyan intézményről, amelynek a fejedelem alkotmányos összeütközések esetében magát alávetni tartoznék.

Két tényező magyarázza a fejedelmi hatalomnak ily korlátlan irányú fejlődését. Amíg a fejedelem mögött a szultán áll, addig rendi ellenállásról úgysem lehet szó. A másik meg a protestantizmus tanítása az isteni eredetű hatalomról, amely kormányát maga választja ki. De a hagyomány sem akadályozta ezt a fejlődést. A régi magyar alkotmányt mindennél inkább jellemzi a nagy uralkodói hatalom, amelyet az Árpádok nemzeti dinasztiája alapított meg, s amely még a későbbi századokban is erőteljes egyéniségeknek az ország erejének forrásaival csaknem korlátlan rendelkezést biztosított.

A fejedelem, miként a magyar király, az államjövendelmek túlnyomó része felett szabadon rendelkezett, őt illette meg az államvagyon kezelése. Mint legfőbb hadúr, rendeli el a felkelést és rendelkezik a hadsereggel. A legfőbb igazságszolgáltató fórum, aki sokszor halasztó rendelettel, személyes ítélkezéssel vagy az ítélet végrehajtásának felfüggesztésével avatkozott bele a törvénykezés menetébe. Megvan, mint a magyar királynak az adományozási joga azokban a jószágokban, amelyek magszakadás vagy hűtlenség miatt szállnak vissza kezére. Ipari és kereskedelmi téren saját belátása szerint intézkedik, ami nagyon alkalmas új jövedelmi források megnyitására és így hatalmának emelésére.

A külügyi vezetés is teljesen a fejedelem kezében volt, hiába rendelték el törvények a tanács meghallgatását külügyi kérdésekben, A fejedelem maga küld követeket, látja el őket utasításokkal és köt szerződéseket. A tanáccsal szemben általában hasonló a fejedelmek álláspontja, mint a régi magyar királyoké. Csak akkor vették igénybe

közreműködését, amikor jónak látták és nem érezték magukat lekötve miatta. Az erdélyi tanács különben engedelmes eszköz volt még akkor is, amikor a fejedelmek több tagját önkényesen kivégeztették.

Ugyanezt mondhatjuk az erdélyi országgyűlésről is. A fejedelem nagy materiális hatalmával szemben ez sohasem mert jogaira hivatkozni. Báthory Zsigmond törvénytelen kivégzése is a rendi országgyűlés helyeslésével találtakoztak. Báthory Gábort pedig kegyetlenkedései után „a haza atyja“ nevével tisztelték meg. E gyülekezet hatáskörét a fejedelem teljesen ellensúlyozta. Javaslatával előírta, mivel kell foglalkoznia. A szabad szólás joga a választási feltételek ismételt megerősítése ellenére sem érvényesülhetett sem itt, sem a tanácsban. Javaslatának sima elfogadását a fejedelem az országgyűlés összetételével, a regalisták számának megfelelő emelésével biztosította. A többséget az udvari méltóságok, a táblai bírák és a regalisták, továbbá a megyei követek közt mindig helyet foglaló főispánok alkották, akiket a fejedelem nevez ki. Az országgyűlések ezért igen csendes lefolyásúak, erős ellenzék nem is volt ott. Legtöbbször csak egy-két napig tartottak az ülések, amelyeken az adót megszavazták és a fejedelem intézkedéseit, amennyiben jónak látta őket a rendekkel közölni, helyeselték. Ami annyit jelent, hogy a fejedelmek egyénisége szabadon érvényesülhetett, s így érthető, hogyan következhetett Báthory István és Bethlen Gábor nagy korszakára átmenet nélkül egy-egy mély hanyatlás.

Mikor a török kiűzése után a Habsburgok, mint magyar királyok, Erdélyt újra birtokukba vették, a fejedelmi hatalom örökébe léptek, amely az alkotmány fenntartása mellett is a korlátlan uralkodást biztosította, a közigazgatás legfőbb szervezésének jogán Erdélyben kormányshéket, a guberniumot állították fel, amely hivatva volt a Bécsben működő kancellária utasításai szerint a kormányhatalmat gyakorolni. A rendi alkotmány továbbra is fennmaradt és az elmondottak után nem csodálkozhatunk azon, hogy I. Lipót Bethlen Miklós közbenjárására 1691-ben diplomát adott ki, amelyben a rendek jogait és szabadságait biztosította a fejedelmválasztás nélkül és az ellenállási jog kifejezett eltörlésével. Erdély továbbra is megtartotta rendi alkotmányát, csak hogy fejedelme nem Gyulafehérvárott, hanem Bécsben székel. S ez a rendiség, a középkorvégi magyar alkotmány kései leszármazottja maradt fenn Erdélyben 1848-ig.

ECKHART FERENC

ERDÉLYISÉG A MAGYAR IRODALOMBAN

TRIANONI SZÉTDARABOLÁSUNK óta vita folyt a magyar irodalomban tükröződő „erdélyi lélekről“, sőt törtétek kísérletek egy különálló „erdélyi magyar irodalom“ fogalmának megkonstruálására is. Különösen divatosak voltak e kísérletek közvetlenül az összeomlás után, amikor az erdélyi magyarság — ideiglenesen kizárva a magyar kulturális fejlődésből, — magára hagyatva és izoláltan kénytelen volt saját maga kézbe venni szellemi életének alakítását. Minden új mozgalom — legyen bár politikai vagy kulturális — keresi a maga történeti előzményeit a múltban és így nem csodálhatjuk, hogy az erdélyi magyar irodalom fogalmát igyekeztek visszavetíteni egészen a XVI. századig és hogy pályázatokat tűztek ki a különálló erdélyi magyar irodalom összefoglaló történetének megírására.

A gondolat tetszetős és első pillanatra nem nélkülözi a valóság-látszatát. Erdély akkor szakadt ki a magyar állam közösségéből, amikor a reformáció hatása következtében a magyar nyelvű irodalom tulajdonképpen megindult. A kis ország ettől fogva századokon át önálló állami életet élt és időnként, különösen a XVII. század első felében, az anyaországát túlszárnyaló kultúrát fejlesztett ki. Elképzelhető volna, hogy a történeti fejlődés e hosszú időszakában kialakulhatott volna az Erdélyben élő és működő írók között a különálló erdélyi irodalom tudata, a különálló erdélyi irodalomé, melyet csak a nyelv közössége fűz össze az anyaországgal, aminthogy kialakult az önálló erdélyi haza történeti tudata.

A történeti tények azonban nem igazolják ezt a feltevést. A XVI. és XVII. század irodalma túlnyomóan vallásos volt. Igaz, hogy ebben a vallásos irodalomban Erdély elől járt és pl. Heltai Gáspár kolozsvári nyomdájával termékenységen kevés magyarországi vetekedhetett. Am a vallásos irodalom nem ismert provinciális korlátozást vagy politikai határokat: a hívők egyetemes tömegéhez szólt. Az erdélyi írók könyvei elterjedtek a hódoltságban és a királyi Magyarországon, Szelei Molnár Albert zsoltárait énekelték az erdélyi protestánsok, Pázmány könyveit megtaláljuk erdélyi könyvtárakban. A magyar irodalom e korbéli „kettészakadása“ elsősorban nem a politikai megoszlás, hanem a reformáció következménye volt. A XVIII. században ellanyhult az erdélyi szellemi élet. Magános vagy magánossá vált nemesurak memoárjaikat írták, melyek csak kézírásban terjedtek.

1766-ban jelenik meg a magyarigeni prédikátor. Bód Péter Magyar Athenása, a magyar irodalmi tudatnak első magyarnyelvű megnyilvánulása, egy kétszázados irodalmi fejlődésnek záróköve. Ha az erdélyi írókban valaha is élt volna az erdélyi irodalom különállásának tudata, akkor az ebben a munkában valószínűleg kifejezésre jutott volna. A szerző azonban saját bevallása szerint írását „arra a végre intézte, hogy a két Hazában, Erdélyben és Magyarországon, azelőtt élt tudós embereket, régi eltakartatok megavult hamvukból megelevenítse és újonnan világra hozza“. Mivel az erdélyiek könyveihez könnyebben hozzájutott, természetes, hogy az erdélyi Írók túlnyomószámában szerepelnek munkájában, a két haza említése azonban nem elkülönítést jelent, hanem ellenkezőleg: az egész magyar nemzet összefoglalását. Hiszen még az erdélyi százokat és a magyarországi tótokat is felveszi írói lexikonába, mivel „azok magok is magyaroknak vallották az idegen országokban magokat, írásaik által is nagy ékességére voltak a magyar nemzetnek... megérdemlik, hogy Haza fiainak neveztessenek“.

A XVIII. század közepéig tehát nem lehet semmiképpen sem külön erdélyi irodalomról, még kevésbé erdélyi irodalmi életről beszélni. A század második felében megkísérli a nagyravágyó, jóakarató, de csekélytehetségű Aranka György az erdélyi irodalmi élet megszervezését, de próbálkozásai kudarcot vallanak. A magyar irodalmi élet súlypontja ekkor már teljesen eltolódott a nyugati végekre és Bécsbe. Itt találnak új otthonra az Erdélyből elszármazott írók, akiknek a magyar szépirodalom fellendülése, az új magyar stílus kialakítása annyit köszönhet: Baróti Szabó Dávid dunántúlivá válik, a testőr-írók (Barcsay, Báróczy, Naláczy stb.) Bessenyei György köré csoportosulnak és az erdélyi szellemi élet számára mindörökre elvesznek. Amikor a dunántúli Döbrentei Gábor Kazinczy közvetítésével a XIX. század elején Erdélybe kerül, megriad attól a szellemi sivárságtól, mely körülveszi. Neki köszönhető az első erdélyi folyóirat (Erdélyi Magyar Múzeum) megindítása, támogatói nagyobbrészt erdélyi főurak, munkatársai azonban majdnem kizárólag magyarországiak. Döbrentei számára erdélyi működése csak rövid vendégszereplés, távozása után megszűnik folyóirata is és a bércecs ország ismét némaságba süllyed. Közben Pest-Budán Kisfaludy Károly és társainak nagyhatású munkálkodása folytán mindinkább kialakul az irodalmi centrum, mely minden provinciális megmozdulást rohamosan felszív. Ettől kezdve a világháborúig a fővároson kívül magyar földön nincs irodalmi élet. Jósika Miklós éppen úgy Pesten keresi érvényesülését, mint Kemény Zsigmond és Gyulai Pál, vagy később Benedek Elek és Szabó Dezső.

Trianon véget vetett Budapest centrális fölényének, de nem bonthatta meg a magyar irodalom egységét. Most már Felvidéken és Erdélyben is van — heroikus küzdelmek után — irodalmi élet (írói társulatok, kiadóvállalatok, folyóiratok), de a különálló erdélyi vagy felvidéki irodalom szerencsére csak egy átmeneti, dilettantisztikus korszak epizódja maradt. Az igazi tehetségek hamarosan betorkoltak az egyetemes magyar szellemi fejlődés folyamatába.

ERDÉLYI MAGYAR irodalomról tehát, mint önálló szellemi organizmusról nem lehet szó. Az erdélyi magyar irodalom története alig lehet egyéb, mint az erdélyi származású írók seregszemléje, vagy az Erdélyben megjelent könyvek kronologikus méltatása.

De ha különálló erdélyi irodalom létezését tagadni vagyunk is kénytelenek minden századokra, annál inkább ki kell emelnünk azt a színgazdagságot, amit az erdélyiség képvisel a magyar irodalom egységes spektrumában. Ha Mohács után a magyar állam nem szakadt volna politikailag három részre, akkor az erdélyiség bizonyosan soha nem jelentett volna egyebet tájjellegnél, vagyis annál a különös erőnél, melyet a szülőföld gyakorol szülőttjére. Nehéz irodalmi művekben ezt a tájjelleget meghatározni, inkább csak találgatásokra vagyunk szorulva és — erőszakolva, könnyen tévedhetünk mesterséges konstrukciókba. Legszembetűnőbbben az írók nyelvében jut kifejezésre, dialektikus árnyalatokban, a gondolati formák sajátos elrendezésében. Így fejeződik ki a székelység lelke nemcsak tragikus mélységű balladáiban, hanem körmönfont szójárásában, csaváros közmondásaiban, különös, száraz humorában. Már késői, romantikus fejlődés eredménye — amiről még alább szó lesz — amikor a táj közvetlenül ihleti meg a költőt és művészi alkotásokra inspirálja, mint Petőfit az Alföld.

Az erdélyiség azonban jóval többet jelent, mint csak tájjelleget. Amikor a nagy erdélyi fejedelmek, a Bocskayak, Báthoryak, Bethlenek kis országukat, török patronátus alatt bár, de nemzetközi tényezővé fejlesztik, a magyarság egy tekintélyes részének, az erdélyi magyarságnak, új küldetést írnak elő. Századokon át az volt a magyarság missziója a Dunavölgyében, hogy a nyugati keresztény kultúra szélső őrtállója legyen és megvédje azt a keleti barbárság ellen. Ez volt európai jelentősége. A királysági magyarok ezt a hivatásukat teljesítették, amikor a német-római császár mellé állottak, hogy harcoljanak hazájukért és a kereszténységért a pogány ellen, A magyarság a kereszténység pajzsa, ezt a gondolatot tükrözteti a korabeli magyarországi irodalom, ez a tudat ad mély értelmet Balassi Bálint hazafias költeményeinek, Zrínyi Miklós hősi eposzának. Az erdélyi fejedelmek ezzel szemben a török szövetségében állottak és a német császár ellen harcoltak. Nem a törökség hatalmának emeléséért szálltak síkra, hanem vallásuk szabadságáért és a magyar nemzet megvédéséért. Mert a királysági magyarok lassan elvéreztek a másfélszázados harcban, a magyar királyság osztrák provincia színvonalára süllyedt és a magyar önállóság már-már csak a múlt álmának látszott. Az ellenreformáció pedig mindinkább háttérbe szorította a protestantizmust. Így alakult ki az erdélyi magyarságnak sajátos nemzeti missziója, ellentétben a Szent Istváni állam európai missziójával. Ennek a történeti hivatásnak tudata általános volt, nemcsak Erdélyben, hanem Magyarországon is. Maga Pázmány és később Zrínyi szükségesnek tartották Erdély önállóságának fennmaradását, a Habsburgok nemzetelnyomó törekvéseinek ellensúlyozásául. .

Vallási és nemzeti érzés különbözősége mély éket vert a XVII. század folyamán a királysági és az erdélyi magyar lélek közé. Mialatt a nyugati végeken a katolicizmus Pázmány és a jezsuiták működése

következtében tömegesen szerezte vissza híveit., Erdélyben a kálvinizmus Bethlen Gábor hathatós támogatása mellett államvallássá erősödött. Az erdélyi vallásos irodalom hű tükre azoknak a lelkiismereti harcoknak, melyek a XVI. és XVII. században Európán végigviharzottak. Az erdélyi lélek úgylátszik hajlamos a végletekre, egyaránt találkozunk írói között a radikális racionalizmus és a szélső miszticizmus képviselőivel, mint különben sehol Magyarországon. Az Alföldön a kálvinizmus változatlanul megőrizte azokat a formáit, melyeket Meliusz Juhász Péter szilárdított meg. Erdélyben az unitarizmus átmenetileg államvallássá emelkedett és Dávid Ferenc lelkiismereti küzdelmeiben eljutott az istenség tagadásáig. Később Lessing az első szabadgondolkodónak nevezte. Erdélyi író, Apáczai Csere János, írja magyar nyelven az első filozófiai művet. A miszticizmus szektaképződésben nyilvánult meg vagy babonássággá fajult. A szombatosok istenkeresése, vértanaságot vállaló vallásos rajongása az erdélyi vallásos költészet legszebb alkotásait hozza létre. Babonától pedig még a legműveltebb főurak sem mentesek. Így Bethlen Miklós is mindenkor rossz ómennek tartja, ha valamely vállalkozása előtt lova megbotlik vagy kocsijának kereke kiesik. Hisz az álmokban, azok jós erejében. Különösen erős azonban a református írókban az eleve elrendelés tudata, mely az isteni akaratban való mindenkori megnyugvásra készíti őket. Az erdélyi lélek ilyenén kialakításában bizonyára nagy szerepe volt az erdélyi viszontagságos sorsnak, amikor az egyén, ha még oly hatalmas volt is, szünetlenül úgy érezhette, hogy felsőbb hatalmak uralkodnak rajta, melyekkel szemben tehetetlen. A hegyi romantikus táj pedig mindig alkalmas termőtalaja a miszticizmusnak és a babonának.

A vallás különbözősége e korban nemcsak világnézeti, hanem művelődési különbözőséget is jelentett. A nyugati országrész katolikus magyarja jezsuita iskolákat járt, ahol ékes latinságra tanították és dinasztikus hűségre nevelték. Ha külföldi egyetemen kívánta folytatni tanulmányait, Bécsbe, Grácba vagy Olaszországba ment. Műveltségében mindjobban hozzásimult a bécsi udvar műveltségéhez, mely e korban szintén erős olasz hatás alatt állott. Erdély református magyarja a nagyenyedi vagy kolozsvári kollégiumot járta, ahol német tanárok mellett a XVII. században már olyan magyar mester is tanított, mint Apáczai Csere János. Ha az erdélyi diák külföldre indult, nem állapodott meg Németországban, hanem Hollandiát, Angolországot is felkereste, ahol hitsorsosai testvéri szeretettel fogadták, így a túltengő német hatással szemben az angol és francia szellemi áramlatoknak biztosítottak szabad utat. Amikor a XVIII. század végén a magyar szépirodalom fellendülése megindul, elsősorban erdélyi írók azok, akik a francia és angol írók műveit fordítják, Bód Péter pedig irodalmi lexikonának előszavában arról panaszkodik, hogy a francia nyelv Erdélyben már annyira elterjedt, hogy „ezután talán az oláh gyermek is azon kezdi el bölcsőben sírását“.

Bód Péter aggodalma túlzott volt. A külföldi hatás Erdélyben nem tudta megingatni a magyar szellem és a magyar nyelv szuprémáciáját. Hiszen amikor Kazinczy Ferenc a XIX. század elején híres

rdélyi útját járja, éppen az tűnik fel neki legjobban, hogy Erdély mennyire magyar. Ismeretes, hogy ebben a korban, a magyarországi főnemesek nem is tudtak magyarul, de még a köznemesek is latinul vagy németül leveleztek egymással. Annál nagyobb volt Kazinczy meglepetése, hogy Erdélyben még a főúri házakban nemcsak a férfiak, de még a nők között is magyarul folyik a társalgás.

AZ ERDÉLYIEK magyarságának megőrzéséhez bizonyára nagy mértékben hozzájárult a XVII. században kialakult erdélyi nemzeti öntudat, a különleges nemzeti hivatásnak tudata. Míg addig Erdély inkább csak Magyarország függvényének érezte magát, hova-tovább megfordult a helyzet, mert hiszen most már Erdélynek kellett a királyság magyarságáért is síkra szállani. S míg a királyságot idegen király, idegen tanácsosokkal külföldről kormányozta, Erdélynek Bethlen Gáborban megvolt a maga nagy, nemzetközileg elismert fejedelme, aki békét hozott az országra, szellemi és gazdasági fejlődésnek áldását és aki gyulafehérvári udvarában valóságos fejedelmi pompával vette magát körül. S bár a kormányzásban a magyar és székely nemzettel a szász is osztozkodott, magyar volt az minden ízében. Magyarul folytak a tárgyalások, magyarul leveleztek nemcsak egymás között, hanem még a török portával is. Míg a királyságban számos példa van magyar főurak és nemesek elidegenedésére, Erdélyben találkozunk először az idegenből asszimilált magyar írókkal, így Heltai Gáspárral, aki húszéves korában tanult csak meg magyarul, vagy Dávid Ferencsel, aki szintén szász származású volt.

Erdély magyar voltának ebben a megőrzésében nagy szerepet játszott továbbá a kis ország izoláltsága. Oláh és török szomszédjai nem veszélyeztették kultúráját, a szászok túlságosan is elzárkóztak a magyarságtól, Bécs messze volt, a nyugati hatások pedig, mint láttuk, oly sokrétűek voltak, hogy kiegyensúlyozták egymást. Erdélyben a magyar kultúra jelentette a legmagasabb színvonalat. Igaz, hogy erdélyi írók is szívesen haáimálták a latin nyelvet (mint pl. Geleji Katona István), de semmiesetre sem véletlen, hogy Erdélyben jelenik meg az első magyarnyelvű történeti mű (Heltai Gáspár Krónikája), az első magyarnyelvű filozofikus munka (Apáczai Csere János Enciklopédiája) és az első magyarnyelvű irodalomtörténet (Bód Péter Magyar Athenasa).

Az elkülönülő politikai és kulturális fejlődés hátterében sajátos társadalmi fejlődés is állt. Bethlen Gábor Erdélye nem ismerte a nemességnek oly kasztszerű megoszlását, mint a nyugati királyság. Az erdélyi nemesség egy családot alkotott, melyet a rokonság ezer szála fűzött egymáshoz. S ha egyes nemzetségek családfájuk ősiségével vagy gazdagságukkal kiváltak is a többi közül, a vérrokonságot a szegényebb ágakkal ezek sem tagadták meg. Az erdélyi arisztokrácia csak a XVIII. század folyamán alakult ki, amikor a Habsburg-fejedelmek szívesen osztogattak a dinasztikus érzelmű nemeseknek grófi és bárói címeket. Mivel azonban e címeket alig volt mivel megaranyozni, az arisztokrácia még e korban sem vált el annyira a köznemességtől, mint a királyságban.

Ha az erdélyi memoáriókat olvassuk, sokszor az a benyomásunk, mintha Erdély története nem volna egyéb, mint ennek a nemesi családnak belső története. Az egyes nemzetségek sokkal élénkebb részt vettek hazájuk politikai életében, mint a királysági nemesség, melynek még legkiválóbbjai is csak a bécsi akarat végrehajtói voltak, ha pedig önálló utakra merészkedtek, könnyen vérpadra jutottak, mint Zrínyi Péter, Frangepán vagy Nádasdy. Az erdélyi nemes családok adták mindenkor a fejedelmet, vérükből való vért. A fejedelem abszolutisztikus uralkodó volt, életnek és halálnak ura, s azért az erdélyi politika legnagyobb részét a kulisszamögöttiség politikája, melyben döntő szerepet játszott az egyéni becsvágy, a vagyonszerzés ingere, a személyes intrika. Ez a politika különösen Apaffy Mihály idejében fajult el, amikor senkinek élete nem volt biztonságban, ha a fejedelem vagy tanácsosainak haragját magára vonta. Bethlen Miklós írja, hogy voltak hónapok, amikor napról-napra váltogatta lakóhelyét, hogy rája ne találjanak és minden éjjel felriadt álmából, azt hívén, hogy jönnek már érte a fejedelem német csatlósai.

A családi politika az erdélyi nemesség legjobb energiáit lekötötte. Állandó készenlélet jelentett, az összeesküvések végtelen sorát, alacsony bosszúállásokat, hirtelen kibéküléseket egy harmadik rovására, politikai természetű házasságokat, szerelmi cselszövényt: valami félelmetes végzettségű szerelmet. De azért nem mosódtak el a külpolitika nagy körvonalai sem. Az erdélyi államférfinak szünetlenül három front felé kellett résen lennie: függött a török portától, a királyság sorsától és Bécs akaratától. Alig volt erdélyi államférfi, aki meg ne járta volna Konstantinápolyi és Bécsset. Bethlen Miklós személyesen ismerte az angol és a francia királyt is, számtalanszor volt audiencián a német császárnál.

Izolált helyzetében, európai nagyhatalmak törekvéseinek ütközőpontjában így alakult ki a transszilvanizmus gondolata, mely akkor vált tudatossá, amikor az önálló Erdély napja már leáldozott: a XVIII. század elején.

Ez A TRANSSZILVANIZMUS egy sajátos erdélyi irodalmi műfajt teremtett meg: a memoárirodalmat. Az írók legnagyobb részét régi családok sarjai, akik jelentékeny részt vettek az erdélyi politikában, telve energiával és becsvágygal, míg aztán legtöbbjét elérte az erdélyi politikai sors: kegyvesztettség, börtön, száműzetés. Tétlenségre kárhóztatva tudatára ébredtek az átélt idők történeti jelentőségének, saját szerepük fontosságának és legalább közvetlen maradékaik számára kívánták megőrizni tetteiket, igazolásra, okulásra. Így írja meg Kemény János erdélyi fejedelem tatár fogságában élete történetét: „ez boldogtalansággal teljes világra származásomnak, abban töltött nyomorúságos élettemnek és annak nehéz folyása alatt forgott némely nevezetes dolgoknak, tatár rabságában lételemnek sanyarú alkalmatosságában lőtt szomorú, de igazságos leírását“. Stílusa sokszor nehézkes, latin szavakkal tarkázott, de a közvetlen élmény különös melegséget kölcsönöz szavainak, ha a nagy fejedelemről, Bethlen Gáborról szól, akinek udvarában nevelkedett. Jelentősebb Bethlen Miklós önéletírása, mely

Erdély ezen egyik legkiválóbb politikusának bécsi fogságában készült. Bethlen Miklós, Bethlen János erdélyi történetíró fia, európai színvonalú neveltetésben részesült. Járt Németországban, Hollandiában, Franciaországban és Angliában. Korbeli rendkívüli műveltsége nem halványította el szinte gyermeki vallásosságát, megható naivitással és őszinteséggel számol be gyermekkorának legintimebb élményeiről, itt-ott még akadozó, de egészen szubjektív jellegű prózában. Bethlen benneáll az erdélyi nagy történesek középpontjában, ügyes politikus, aki — bár mindig lelkiismerete szavára hallgat — mégis sokáig sikeresen kerüli el az erdélyi politika veszélyes szirtjeit. Talán az első tudatosan erdélyi író, aki meglátja Erdély sajátos misszióját és annak megvalósításáért küzd. Az utolsó fejedelem halála után egy álnév alatt megjelent röpiratban síkra száll Erdély függetlenségéért, mert a magyar nemzet és az európai egyensúly szempontjából szükségesnek látja annak megőrzését.

Cserei Mihályban, aki 1661-től 1711-ig írja meg Erdély történetét, a szélsőséges transzszilvanizmus jelentkezik. Nála elsikkad már a XVII. század erdélyi magyarjának egyetemes nemzeti küldetés-tudata. Erős elfogultsággal úgy látja, hogy Erdélyre minden rossz a királyságbeli magyaroktól származott, akikben nem egysorsú testvéreket lát, hanem ellenséges idegeneket. Verses előszavában írja:

Bárcsak ezután tanulj Erdély, édes hazám,
S a magad fiaival élj csendesén egy portán,
Magyarországiakkal ne cimborálj oly puhán,
Hogy mint most ne törődjél magad szörnyű kárán.

Cserei Mihály históriája különben a magyar prózai stílus jelentékeny fejlődését mutatja, oly időben, amikor a királysági országban a latin tudományos próza kezdi újra kiszorítani a magyart.

Erdély dicsőbb múltját idézi fel Apor Péter báró *Metamorphosis*a, mely nem történetet ad, hanem a régi erdélyi szokások színes leírását. Cserei és Apor világnézeti szempontból két ellentétes álláspont képviselői. Cserei erős református, aki fájdalommal látja az ellenreformáció rohamos térfoglalását, bánatosan emlékezik vissza arra az időre, amikor Erdély még a vallásszabadság klasszikus földje volt, ahol a legkülönbözőbb felekezetek állítólagos testvériségben éltek egymással. Ha valamely erdélyi úrnak katolikus áttéréséről kell beszámolnia, azt ezzel a szóval intézi el: „megbolondult“. Apor Péter vele szemben az új erdélyi katolikus magyar írónak első jelentkezése, mindkettőjüket egybefűzi azonban az erdélyi haza lángoló szeretete, s a rövid, de dicső múlt iránti lelkesedés.

Az erdélyi próza XVIII. századbeli legmagasabb kifejlődését Mikes Kelemenben éri el. A rodostói bujdosó francia mintáinak hatása alatt már nem elégszik meg élményeinek kronologikus megörögzítésével, hanem tudatosan szépirodalmi alakításra törekszik. Az erdélyiség szelleme benne is erősen jelentkezik, az erdélyit előbbreválóknak tartja a magyarországinál. Így írja egyszer egyik levelében: „A nemes vér, amit ígér megtartja. Ha magyarországi volna kéd, tartanék valamitől, de erdélyi lévén, ott a nemes asszonyoknak a szavok

olyan állandó, valamint a brassai havas ... Egy erdélyi asszony nem ér-é annyit, mint tíz magyarországi?“ Mikes transzilvanizmusát azonban nem szabad túlbecsülnünk. Több benne a lokálpatriotizmus, mint az erdélyi történeti tudat. Rákóczi apródját, aki gyermekfővel került el hazájából, hogy azt soha többé viszont ne lássa, a gyermekkori élmények színgazdagsága fűzi szűkebb hazájához, s számára elsősorban Zágon jelenti Erdélyt. Törökországi Leveleinek legerdélyibb sajátossága fejlett stílusa, meleg humora, csöndes rezignációja. Valóban bámulatos, hogy akkor, mikor a magyar irodalomban nem szűnik meg a panasz a magyar nyelv fejletlensége miatt, amikor nyelvújító kísérletek egymást érik, mily művészi könnyedséggel kezeli a nyelvet. Ez alig lett volna lehetséges, ha éppen Erdélyben a magyar prózai stílus nem ment volna százados fejlődésen keresztül. Mikes humora eredeti székely humor. Mária Terézia trónralépéséhez nagy reményeket fűz, a hazatérés reményét. S mikor ez nem válik valóra, ezt írja: „Tartozunk meghálálni a királynénak hazánkából való kirekesztetésünket, mivel ott az élet fogatkoztatására több ok vagyon. Itt nincsen bajunk se tisztartóval, se számvevővel. A jószág szerzésén vagy elvesztésin nem törődünk. A más sorsát, tiszttségét, előmenetelét, udvarházát nem irigyeljük. Gondolom, hogy más sem irigyli a miénket“.

A memoárirók és Mikes műve kéziratban maradtak és bár az előbbiek sokszorosan lemásolva a nemesi családok között közkézen forogtak, mégsem járulhattak hozzá az erdélyi irodalmi tudat kialakításához. Mégis ettől kezdve az erős magyar érzés, mely nélkülöz minden soviniztikus túlzást, és a múltba való visszatekintés jellemző jegyei maradnak az erdélyiektől művelt irodalomnak, mely eddig legszebb beteljesülését Kemény Zsigmondban érte el.

A XVIII. SZÁZAD második felében az európai műveltségű, széles látókörű erdélyi írók jelentős szerepet játszanak a magyar szépirodalom fellendülésében. Ott találjuk őket a külföldies irány élén. Ez a külföldiesség azonban náluk soha nem jelent elidegenedést, még kevésbé idegenmajmolást. Míg az Eszterházy hercegek könyvtárában ez időben hiába keresünk magyar könyvet s a kismartoni kastélyban olasz operákat, francia színdarabokat adnak elő, addig az erdélyi mágnások, az élén a három Teleki gróffal, lelkes pártfogói minden magyar kulturális megmozdulásnak, az első magyar színjátszó kísérletnek, magyar könyvek kiadásának. S ha Erdély politikai jelentéktelenségre süllyed is, a legjobbakban tovább él az egykori nagy múlt történeti tudata.

Nem csoda, hogy az első magyar történeti regényt erdélyi írónak, Jósika Miklós bárónak, köszönhetjük. Jósika erdélyi tárgyú regényei valósággal újra felfedezték Erdélyt a magyar olvasó számára s ha az egykori történeti atmoszférát nem tudta is megeleveníteni, annál nagyobb mester volt erdélyi tájak, szokások, társadalmi viszonyok leírásában. Nála még sok a romantikus elrajzolás, de Kemény Zsigmond regényeiből szinte a közvetlen élmény forróságával árad felénk az a nehéz történeti levegő, mely annyira jellemzi az erdélyi memoárirókat. E romantikus korban, ha magyar író történeti tárgyhoz nyúlt, azt mindig az aktualitás célzatával tette. Eötvös József azért írja meg

a Dózsa-féle parasztlázadás történetét regény alakjában, hogy utolsó órában figyelmeztesse a magyar nemességet a jobbágysággal szemben való kötelességeire. Jókai majd azért ír történeti regényeket hogy az egykori teljesebb magyar élet rajzával csüggedt kortársait kitartásra buzdítsa. Kemény Zsigmondban nincs semmi ilyen tendencia, őt maga a múlt érdekli és ebben a múltban az ember. Az erdélyi múlt, mellyel már családi tradíciói folytán is szorosán egybeforrt, szenvedélyes családi harcaival, változó fejedelmeivel, sőt intrikáival, súlyos egyéni tragédiáival, bőséges anyagot szolgáltatott neki.

Az erdélyi múlt éppen úgy a nemesség múltja, mint a magyarországi. A néppel ez a nemesség vajmi keveset törődött, bár Erdélyben — ha hihetünk a krónikások feljegyzésének — a viszony sokkal patriarchalisabb volt, mint a királyságban. Csak akkor kezdtek a néppel, különösen a székelységgel, ezzel a „legősibb“ népiséggel törődni, amikor maga a magyar irodalom német romantikus hatás alatt mind nagyobb figyelmet fordított a népi költészetre és általában a népi kultúrára. A székelység neves népdalgyűjtője, Kriza János, aki a berlini egyetem első magyar hallgatói közé tartozott, közvetlen forrásból vette a német hatást. Gyűjtésének eredménye — mint ismeretes — meglepő volt, a székely balladák népi költészetünk legértékesebb kincsét alkotják; Arany Jánost is megihlették. Amikor a múlt század negyvenes éveiben divatossá vált az ősi, a faji magyarság kultusza, az alföldi magyar mellett a székely állott az érdeklődés középpontjában. Ekkor írja Erdély egy rajongója Petőfinek: „Tiszta, szeplőtelen magyarságot egyedül a Székelyföldön ... fogsz találni... Mekkora a hűség, a becsületérzet, a kegyeleti hajlam e nemzetben. S minő mély kedélyű, s mennyire találékony, s minő eredeti! Itt, egyedül itt fog Erdélyben a te költői lelked legtöbb és legsikerdúsabb élményt találni“.

Az erdélyi néppel egyidejűleg fedezik fel — ugyancsak a magyar irodalom, főleg Petőfi hatása alatt — az erdélyi táj szépségét. Toldy a harmincas években még sajnálkozással állapítja meg: „Erdély költészeti literatúránkra nézve eddig — csodálatos — csak alig létezett.“ Alig pár évvel később az erdélyi táj megelevenedik Jósika, majd Kemény regényeiben, a fiatal erdélyi költők pedig versenyre kelnek egymással szülőföldjük dicsőítésében. Így írja Gyulai Pál 1846-ban, mintegy megteremtven Petőfi Alföldjének erdélyi párját:

Vadregényes fenyvesek homálya,
Sziklabérccek, felhők közelében!
Üdvözöllek, mint anyát a gyermek,
Hű szerelmem forró érzetében.

Szebb talán a rónaság vidéke
Délibábos pusztáknak lapálya,
S vonzó, enyhe, édes mosolyával
Vidám halmok, völgysíkok hazája.

Mind hiába... köztetek születtem,
Csermelyzúgás, bérei vad virágok!
Szívem egy és szívem egy szerelme
Csak egyért, csak értetek sóvárog.

Az erdélyiek irodalma ekkor már szerves része a magyar irodalom egységének, hogy abból soha ki ne szakadjon. Mindvégig megőrzi azonban sajátos színeit: múltrajongását, erős nemzeti érzését, az erdélyi föld és nép olthatatlan szeretetét. Amikor a trianoni elszakadás következtében az erdélyi szellemi élet hatalmas lendületnek indul, ez az a hármás gyökérzet, melyből az új hajtások nőnek. Ismét felvirágzik a történeti regény, mely értékes alkotásokkal ajándékozza meg magyar irodalmat, a széppróza a székelység lelkét tükrözteti, a líra az erdélyi táj szépségeit énekli meg. De az itt elmondottakból érthető — és másként nem is lehet, — hogy a külön állami lét most sem teremthetett kulturális transszilvanizmust, mert a magyar kultúra szétbonthatatlan egységének tudata változatlan erővel él minden erdélyi magyar író lelkében.

FARKAS GYULA

ERDÉLYI MŰVÉSZET

A TÖRÖK HÓDOLTSÁG idejéig, illetve a török szultán által 1541-ben életre hívott erdélyi fejedelemség megalakulásáig nem volt külön erdélyi művészet. Az erdélyi részek éppúgy beletartoztak a magyar művészet egységébe, mint az ország más vidékei. Ugyanazok a stílusáramlatok járták át, éppúgy kovácsolták át a nagy nemzetközi stílusokat magyarrá, fojtották ki a magyar ízlésnek virágait. Erdély művészete a XVI. század közepéig ugyanannak a szellemi közösségnek volt megnyilatkozása, a magyar képzelet varázsának ugyanaz a kisugárzása, ugyanannak az állami és egyházi szervezetnek kísérője és segítője, ugyanannak a nagy és szilárd földrajzi és gazdasági egységnek eredője, mint a Szent Istvántól alapított ország többi részeinek művészete. Ebben a nagy korszakban Erdély az egyetemes magyar művészetben belül nem mutat nagyobb különbséget, több egyéni szint, mint az ország egyéb stílusvidéke. S ha a középkori és korai reneszánsz magyar művészet pompás nagy mozaikját helyi elszínezésekkel élénkítette és gazdagította is, az elszakadásig épp Erdély volt az az ország-rész, amelynek művészete legjobban simult az egyetemes képbe.

Szent Istvánnak a művészetre is rendkívüli horderejű térítő és szervező munkája Erdélyt is felölelte, amely kulturálisan ugyanazt a megalapozást nyerte, mint a többi országrész. A magyarországi építészetet a bölcs és szent király a püspökségek alapításával és azon rendelkezései teremtette meg, hogy minden tíz falu építsen templomot.

Az erdélyi művészet sorsára mindjárt kezdetben nagy hatással volt az, hogy Szent István az első tíz püspökség egyikét Gyulafehérváron alapította meg, amit a mai székesegyház alatt 1916-ban végzett ásatások is megerősítettek, amidőn a XI. századi templom maradványai előkerültek. Az ásatások tanúsága szerint a háromhajós első gyulafehérvári templom elrendezése rokon Szent István többi bazilikájával. A jórészt most is álló s a XII. század utolsó évtizedeiben román stílusban épült, a következő században gótikusán átépített második templom alaprajza, a hosszanti hajók és kereszthajó találkozásánál emelt francia típusú toronnyal a kalocsai második székesegyházhoz áll közel. Sok viszontagság érte, 1277-ben tűz pusztította, franciás négyzetes középső toronya bedőlt. A mai homlokzati tornyot olaszos, jellegzetes római stílusban a XIII. században kezdték építeni, Széchy püspök, majd Hunyadi János folytatta s 1620-ban a főpárkánnyal a református Bethlen Gábor fejezte be, sisakját pedig a XIX. sz. közepén Haynald

Lajos akkori erdélyi püspök tette rá. A későbbi fejedelmi főváros, Gyulafehérvár székesegyháza legnagyobb középkori katedrálisunk, amely állandó stílusbeli kapcsolatban a többi vidékekkel, felvéve és ezekkel együtt magyarrá gyúrva a külföldi hatásokat, nagy uralkodók és kiváló főpapok áldozatos pártfogásával végigélte a magyar művészet egész stílustörténetét, a román kortól a XIX. századig, s szinte a jelen kor restauráló munkálataiig. A külföldi hatásokat könnyű észrevenni rajta, anélkül, hogy a pontos egyezésekre és forrásvidékekre rá lehetne mutatni, aminek egyszerű magyarázata itt is, mint műtörténetünk más hasonló eseteiben az, hogy az átvételek többnyire helyi átdolgozásban s a folyton alakuló magyar stílusfejlődésbe illesztve, nem pedig, mint egyszerű átmásolások jelennek meg. A magyar műtörténetírásnak még ma is előütőkzö régi betegsége, hogy külföldi közremüködést tételez fel olyankor is, amidön az általános európai törekvések és korstílusok helyi változatával állunk szemben, ami nem különös, söt természetes, hiszen a magyar művészetnek tisztessége az, hogy részese volt az európai művészi fejlődésnek.

A gyulafehérvári székesegyház XII. századi, félköríves, oszlopbéletteles déli kapuját műtörténészeink Regensburgból és Paviából származtatják, s hozzáfűzhetjük, hogy hasonló kapukat egyebütt Olaszországban (Toscánella, Spoleto) és Franciaországban is találunk, söt a Dunántúl (Esztergom, Lébény, Horpács, Felsőörs, Pannonhalma), Heves megyében (Bélapátfalva), Zemplénben (Karcsa), de magában Erdélyben is (Szászsebes, Kére, Kisdisznód). Közkeletű román kapu-típus ez, amely nálunk is gyökeret vert, s egy a sok példa közül, amely Erdély középkori művészetének közösségét az egyetemes magyar művészettel bizonyítja. Ivbéletteles román kapuink előfokain jutott el a magyar stílusfejlődés a jáki kapu szépségéhez. A gyulafehérvári dóm a gótikus átalakítás után a reneszánsz, majd a bárók hozzáépítéseivel bővült; Lászlai János erdélyi főesperes, későbbi vatikáni magyar gyóntató 1512-ben az északi oldalon pompás reneszánsz előcsarnokot építtetett, Várady Ferenc püspök 1519-ben az ú. n. Széchy-kápolnát bővítette ki reneszánsz stílusban, míg a XVIII. század elején III. Károly a nyugati oromzatot barokkosán emelteti Visconti olasz építésszel, Demeter nagyprépost pedig a szentély déli oldalához díszes barokk ajtóval ellátott új sekrestyét csatol. Nyugati, olasz és francia orientációt hirdetnek a templom faragványai: díszítő, építészeti tagozatok, oszlop- és pillérfejek, gyámkövek, figurális domborművek, szóval a székesegyház egész középkori szobrászata, a magyar művészettörténet egyik fontos és még alig tisztázott fejezete. A Szent István korából fennmaradt darabok ritka öspéldányai tapogatódzva induló szobrászatunknak. Az Üdvözítöt két angyal közt ábrázoló, formáiban, plasztikai felfogásában, faragásában még kezdetleges, barbár dombormű stílusát nemcsak az alsó szalagot alkotó longobard fonadék, de az alakok stílusa folytán is be lehet állítani a honfoglalást megelőző helyi művészeti hagyományokba, bár a longobard elemek Lombardiára is utalhatnak. Itáliai formákat tüntetnek fel az oszlopfők; egyik a római kompozita típus elbarbárosodott csökevénye, másik comói eredetre vall. A faragott maradványok több mesterre és műhelyre engednek következtetni.

A mesterek származását illetően feltevéseinket történeti és művészeti alapokra fektethetjük. A magyar föld. honfoglalás előtti kultúrájáról és művészetéről mind több adat és emlék kerül felszínre. A Dunántúl eddig kiásott ókeresztény temető kápolnákhöz és bazilikákhoz járul a Műemlékek Országos Bizottságától a legutóbbi időben feltárt s részben még feltárás alatt álló IV. századi fővénypusztai (Fehér m.) nagy bazilika. A szobrászati emlékek közül a gyulafehérvári XI. századi Krisztus-domborművel kapcsolatban utalhatunk az ugyancsak longobard fonattal ékesített X. századi aracsi emlékkőre (Nemzeti Múzeum) és a Nemzeti Múzeumnak Székesfehérvárról vagy Óbudáról származó s a VI—VII. századra keltezendő kőkoporsójára, amelynek érdekes keverékstílusában túlnyomó bizánci és bizánci szűrőn átment klasszikus elemek népvándorlási meg távolkeleti motívumokkal elegyednek, s amelyet újabban helytelenül tartottak akár, — mint Varjú — Szent István, akár — Díváiddal — valamely „keresztény magyar nagyúr“ koporsójának. Nem lesz meglepetés, ha olyan régészeti dokumentumok kerülnek napfényre, amelyek Magyarország földjén a kereszténység és a keresztény művészet folytonosságát a III. századtól a magyarok megtéréséig bizonyítani fogják. Mérlegelni kell azt a feltevést is, hogy a honfoglaló magyarok a vezérekkorabeli itáliai hadjáratokból és portyázásokból kultúrát is hoztak magukkal, zsákmánnyal művészetet, a foglyokkal mestereket. Az újabb olasz-magyar történeti kutatások helyes megvilágításba állították az itáliai kalandozásokat, amelyeket téves egyszerű betöréseknek, vagy rablóhadjáratoknak tartani; a valóságban szövetségi hadjáratok voltak, a honfoglaló magyarság első külpolitikai ténykedései. Másrészt feltűnő, hogy korai árpád-kori szobrászatunk és építészetünk épp azon olasz vidékek és városok, a Pó síkság, Pavia, Bologna, Ferrara műemlékeivel rokon, ahol a magyarok az ú. n. kalandozások korában tényleg megfordultak.

Az eddigi adatok nem zárják ki, hogy a gyulafehérvári Krisztus-domborműben a helyi keresztény műgyakorlat emlékét sejtjük. Viszont bizonyos, hogy az oszlopfők itáliai, vagy ott iskolázott kőfaragók munkája. Nem hagyjuk figyelmen kívül azt a körülményt sem, hogy az Olaszországból jött térítő papok, elsősorban bencések közt lehettek olyanok, akik értettek a templomok építéséhez és díszítéséhez, vagy világi kőfaragókat is hozhattak magukkal. A gyulafehérvári szobrászati emlékek második csoportja XII. századi domborművű alakokat foglal magában, amelyek semmi olyan külföldi analógiát nem idéznek fel, ami idegen mesterekre engedne következtetni; ellenkezőleg, határozott kapcsolatban állanak a dunántúli román szobrászattal, sőt Péter és Pál alakját a jáki főkapu Krisztus és apostol figurái stílus-elődjeinek tekinthetjük. A gyulafehérvári kőfaragó műhely előzménye volt a jáki iskolának, ahol hagyományai talán Bambergből közvetített francia hatással frissültek fel. A XIII. századi, átmeneti stílusú pillérfejezeteket felölelő harmadik gyulafehérvári csoport határozott franciás jelleggel és ugyancsak dunántúli (Zsámbék, Ják, Zirc, Karcsa) kapcsolatokkal bír. A későbbi gótika korában érthetően még franciásabbak a földvári (Brassó-m.) templom XIV. századbeli alakos oszlopfői és gyámkövei, amelyek viszont budai és soproni

faragványokkal zárkoznak ugyanegy stílusfejlődési vonalba, bár a földváriak emezeknél kiválóbbak. Az egyik földvári féloszlopfeleleven és szabad plasztikai érzéssel mintázott Szent György lovasa mellett tanúskodik, hogy a Kolozsvári-testvérek hasonló tárgyú szobra és egész művészete nem egyedül az ötvösségből nőtt ki, mint általában hiszik.

A gyulafehérvári ősi székesegyház nemcsak a legnagyobb magyar középkori katedrális, amelynek közel ezeréves köveiről leolvashatjuk a magyar művészet egész történetét, hanem a magyar történelemnek is megszentelt helye, fejedelmek, a Hunyadiak, Izabella királyné és fia, János Zsigmond temetkezési helye, Pantheonja. Aki a művészeti emlékeket igazán meg akarja érteni és értetni, nem szorítkozhatik a pusztá formákra; lelküket, történelmi légkörüket is meg kell éreznie. Erdély legkiválóbb műemlékében, a gyulafehérvári dómban éppúgy, mint a szerényebbekben a korokon és politikai határokon át szabadon szárnyaló magyar történelmi lélek szólal meg a művészi formák néma ékesszólásával. A modern művészettörténeti kutatás eszközeivel világosan ki tudjuk mutatni Erdély műemlékein a magyar történelmi lélek nagy egységét, amely ha a különböző politikai változásokban életformáit módosítani is kénytelen, lényegileg egy és ugyanaz marad. Külön erdélyiség, külön erdélyi lélek és művészet tulajdonképpen csak a fejedelemség korában fejlődik ki, de alapjában véve ez is magyar lélek és magyar művészet, annak más életfeltételektől megszabott kisugárzása.

Az erdélyi művészet szerves és szoros egységét a többi ország-részekkel sok más példa igazolja. Ennek az egységnek centripetális központja az Árpád-korban a legklasszikusabb hagyományokkal rendelkező magyar kultúrterület, egykor Pannónia földje, a Dunántúl. Innen ágaznak szét a templomtípusok a Kárpátok övezte ország különböző vidékeire, sőt, mint Ják esetében, a szomszéd országokba is. A térítők, majd az idegen mesterek, a nagy püspökségi és apátsági templomok példája, a szerzetes rendek, különösen bencések, ciszterciak és premonstreiek közvetítették ezeket a kapcsolatokat. A XIII. század első felében épült harinai (Szolnok-Doboka megye) román kori templom oszlopos bazilikális elrendezése a régi esztergomi székesegyház alaprajzának kibővített másolata. Dunántúli hatást árul el a két hatalmas homlokzati toronnyal ékeskedő ákosi (Szilágy m.) román stílusú templom, míg a falfestményekkel díszített s ugyancsak XIII. századi román stílusú őraljaboldogfalvi (Hunyad megye) templom, a XIII. század elejéről származó és Szent Istvánról elnevezett börsönyi templommal (Hont megye) rokon. Az Imre királytól 1202. alapított kerci apátsági templom (Fogaras megye) és az egykori Királyföldön, a szebenmegyei Szászsebesen álló XIII. századi templom kapuzata a jellegzetes oszlopbélletes dunántúli típust követi, amelynek a római diadalívek tagolására emlékeztető, gazdagabb kiképzésű s közvetlen francia hatásra (St. Gilles) visszavezethető változatát tünteti fel a II. Endre korában épült kisdisznói templom (Szeben megye). Az egresi apátságból (Torontál m.) Kercre telepített ciszterciak ennek a rendnek egy szerűsége törekvő s a díszítményektől tartózkodó építészeti stílusát hozták át Erdélybe.

A GÓTIKA korában a Dunántúl elveszti vezető szerepét. A magyar művészet súlypontja Erdélybe, majd a Felvidékre kerül, s megnő Budának, a fővárosnak Mátyás idejében tetőfokára jutó fontossága a művészi ízlés irányításában. Ekkor épül Erdélyben, Vajda-Hunyadon, a Hunyadiak fészkeiben, a legpompásabb magyar várkastély, amely építészeti szerkezetében rávall ugyan a Loire-menti francia mintákra, tömör falaiival, egyszerűbb tetőszerkezetével, takarékosabb díszítményeivel ezektől mégis különbözik. Vajdahunyad vára zárt tömegességével inkább erőt, mint francia módra játékos derűt kifejező egyéni magyar alkotás. Ekkor épül a brassói Fekete-templom, a régi ország legnagyobb, ha a kassai dómhoz vagy a csütörtökhelyi kápolnához viszonyítva nem is a legszebb gótikus temploma, amelynek némely része, különösen a kapu kiképzése rokon a kassai Szent Erzsébet egyházzal és a garamszentbenedeki apátsági templommal.

A magyar gótikus építészetnek az ország különböző vidékein elszórt emlékeit sok rokon vonás köti össze egymással. A Dunántúltól a Felvidéken keresztül Erdély délkeleti részéig (Dés, Nagyszeben, Szászsebes, stb.) gótikus templomainkra, s némelyütt a városi őrtornyokra jellemző a karcsú, magasbaszókó, gúlaalakú toronysisak négy sarkán emelkedő fiatorony, amely megoldással más-más változatban és csak ritkábban Németországban, Belgiumban, Észak-Franciaországban, sőt Spanyol- és Olaszországban is találkozunk; nálunk azonban sajátos lándzsaformát ölt s igen gyakran fordul elő, úgyhogy a magyar gótika nemzeti vonásának kell tekintenünk. Ez a toronyforma a kőépítészetből átment a fatemplomokra, amelyek leginkább Erdélyben terjedtek el, de találkozunk velük a Felvidéken, különösen a Ruténföldön is, s a múlt század második felében a Dunántúl is állt fatemplom. Erdélyben többnyire oláh lakta vidékeken maradtak fenn, amely körülményből az új oláh Imperium, s különösen annak egyik nemrég adoptált fiatalabb műtörténésze (Petrán-Petranü), a tények nem ismerésével, vagy elhallgatásával téves következtetéseket von le, s azokat hamisan és rögtönözve megkonstruált nemzeti művészetük túlbecsült megnyilatkozásainak és oláh eredetűeknek tartja. Az objektív tények azonban mást mondanak. Fatemplomokkal Skandináviától kezdve Kelet-Ausztrián át a Balkánig minden olyan vidéken találkozunk, ahol az anyagi, gazdasági és néprajzi körülmények létrehozták, s ahol a kőépítészet magasabb kultúrfejlődése azokat még meghagyta. E széles zónában elhelyezkedő fatemplomok az anyagból folyó közös sajátságaik mellett vidékenként a liturgiától, a kőépítészeti környezettől és a népművészettől befolyásolt különbözőségeket is feltüntetnek, amelyek azonban inkább regionális, mint nemzeti jelleggel bírnak. Magyarországon a fatemplomok építésére vonatkozó legrégebbi adat éppenséggel nem oláh: egy 1204-ben kelt oklevél szerint Szent László király Szent István jobbjának őrzésére Szent Jobbon fatemplomot építtetett. A magyar vidékek fatemplomai jórészt elpusztultak, hogy helyet adjanak a magasabb kultúrfokot jelentő kőépítésnek. Leginkább csak az oláh fatemplomok maradtak fenn, amelyeken bizonyos helyi, nemzeti sajátságok tényleg kialakultak, az alaprajzot illetően a liturgia meg a népszokások következtében, a külső megjelenés, külö-

nösen a torony és a magas tető tekintetében a magyar kőépítézet, a a díszítésben pedig az oláh és mellette a magyar népművészet hatása folytán. Számos oláh fatemplomon emelkednek az erdélyi építészetre jellemző sisakos, nem ritkán fiatornyokkal is ellátott tornyok, amelyeket a fatoronnyal bíró gótikus rendszerű székely kőtemplomok, a „fatornyos hazádnak ezek a kedves és arányaikban, világos szerkezetükben, egyszerűségükben is megkapó, magyar szimbólumokká nemesedett emlékei közvetítettek. Az oláh templomokon gyakran előforduló magyaros virágdíszítés és magyar feliratok szintén amellet szólnak, hogy építésükben magyarok is közreműködtek. Külön csoportot alkotnak azok az oláh kolostorok és templomok, amelyek bizánci stíljé a Balkánról, vagy Oroszországból jutott el ide, s amelyeken nem ritkán a nyugati építészeti hatása is kiütöközik. A legnagyobb erdélyi oláh templom, a brassói azonban, egymásrahalmozott, festői tornyaival messzehangzóan hirdeti a magyar középkori építészeti hatását, a magyar történeti stílusok átfogó erejét, egyesítő szerepét.

A szász vidékekre jellemző az erődtemplom, amely az istentisztelet mellett a tatár és török elleni védelmet és vagyonbiztonságot is szolgálta. Szerkezetük lényegileg gótikus, s javarészü a XV. és XVI. században épült. Amint az oláhok a fatemplomokkal teszik, némely szász író a nemzeti elfogultság rövidlátó egyoldalúságával az erődtemplomokat próbálta már régebben a szászság számára kisajátítani, sőt egyenesen a német művészetbe kebelezni, holott az erődtemplomok rendszere Erdélyben fejlődött ki s igen gyakoriak a székelyeknél is (Szent Tamás, Szent Mihály, Mindszent, Szentkirály, Karcfalva, Csíkménaság, Kászón, stb.); de más építészeti megoldással erődített templomok a Felvidéken is előfordulnak, sőt a Dunántúl a pannonhalmi apátsági templomon is fellelhetők az erődítés nyomai. Nem fog senki csodálkozni, ha egy katonai nemzetnél, mint a magyar, oly országban, amely századokon át hősi hadszíntér volt, erődtemplomok épültek, s ezeknek több változata alakult ki, amelyek élénken különböznek a német, francia vagy spanyol erődített templomoktól. Nehéz lenne elhiteni még olyanokkal is, akik a magyar emlékanyagot nem eléggé ismerik, hogy e kettős, harci és egyházi rendeltetésű építészeti típus Magyarországon, vagy akár Erdélyben épp a magyarság kizárásával jött volna létre.

A gótikus építészeti és díszítőművészet Erdélyben mély gyökeret vert s jóval túlélte saját stíluskorát, annyira mint sehol másutt, Magyarországon vagy akár a külföldön. A reneszánsz feltűntével még javában virágozik, inajd századokon át ezzel együtt él tovább. Leghosszabb ideig az iparművészetben és különösen az ötvösségben tartotta magát. A barokkal sokban rokon, szeszélyes és túlcikornyázott ornamentikája, átfonva késő reneszánsz motívumokkal a XVII. és XVIII. századi erdélyi stílusfejlődésben pótolja az ottani gyér barokkot. Bár a gótika az építészeti már korábban feladta elsőségét az Erdélyben ugyancsak hosszúéletű reneszánszszal szemben, hagyománya még a XVIII. században is kísértett. Szinte példa nélkül áll a műemléki restaurálásokról történetében, hogy a brassói fekete templomot a XVII. század végén

pusztító tűzvész után a XVIII. század elején gótikus stílusban állították helyre, holott épp leginkább ez a kor mindenhol egyebütt nem respektálta a korszerűséget s a középkori templomokat gyakran ok nélkül is a kor barokk stílusában építette át, toldotta meg, díszítette vagy szerelte fel újra. A művészettörténetben példátlanul álló konzervativizmus ez.

A fejedelemség korában a kimúlni nem tudó gótika a századok, az ugyancsak elhúzódó reneszánsz a magyarság, a megmerevedett bizánci stílus pedig az oláhok kedvelt stílusa lesz. Az inkább külső kényszerből, semmint belső államfejlődés szükségéből, vagy a népi tagozódás koherenciájából, egy idegen hatalom, a Porta külpolitikai számításából létrejött erdélyi fejedelemség nemcsak a szentistváni magyar királyság eszményét adta fel, s nemcsak a magyar népiség egységét gyengítette, mindamelllett, hogy Erdély a különélés századaiban is keményen megtette a magyarsággal szemben kötelességét, hanem meglasztotta a művészi fejlődés ritmusát és gyökeresen megváltoztatta az ottani művészet képét.

Az erdélyi művészet fénykora a gótika, Nagy Lajos és Zsigmond idejére esik. A román korszakban a Dunántúl stílusfölénye uralkodik rajta, a gótikában azonban már maga kezdeményez, kapcsolja a magyar művészetet az új európai áramlatokba. Kultúrájának dús televényéből olyan művész-zsenik nőnek ki, akik a korművészetnek az egyetemes művészettörténetben is kimagasló, úttörő egyéniségei. A vajdahunyadi várral, a földvári domborművekkel közvetlenül kapcsolódik a gótika francia hazájába. Székelyföldi freskóinak ízes magyar epikájával érdekesen gazdagítja középkori falfestészetünk sajátos stílusát. A Kolozsvári-testvérek szobrászatával megelőzi az európai fejlődést, Kolozsvári Tamás képei pedig a nagy festőnemzetekkel egyidőben indítják el a magyar festészetet, a leáldozó gótika és a felkelő reneszánsz kritikus határmegyéjén az új stílusfejlődés útjára. E három mester személyében Erdély a magyar középkor legkiválóbb művészeivel ajándékozta meg a közös hazát. A Kolozsvári-testvérek, Márton és György szobrászok, Miklós mester festő fiai, Nagy Lajos korában éltek. A nagyváradi székesegyház előtt állott s Szent Istvánt, Szent Imrét és Szent Lászlót ábrázoló bronz lovasszobraik elpusztultak, máig megmaradt azonban a prágai Hradsinon 1373-ban készült lovas Szent Györgyűk, amelyet Nagy Lajos ajándékozott nászának, IV. Károly császárnak, cseh királynak. A kolozsvári művészek prágai Szent Györgye a kereszténykori művészetben az első szabadon álló lovasszobor, s nemcsak ebben, de a friss természeti megfigyelésben is megelőzi a reneszánszt és előkészíti ennek oly mesterműveit, mint Donatello Gattamelataját és Verrocchio Colleoni szobrát. Kolozsvári Tamás festő Zsigmond korában működött. A garamszentbenedeki apátsági templom számára 1427-ben festett s ma az Esztergomi Keresztény Múzeumban őrzött nagy szárnyas oltárán a késői gótikát német és olasz hatás alatt egyéni módon vezeti át a realizmus új stílusába. Az oltár predelláján „Thomas de Kolosvár“-nak írta nevét, ami kétségtelen bizonyíték magyarsága mellett, mint ahogy magyar volt két úttörő szobrász földije, ha némely század mütörténéssz igyekszik is őket elaludni, a konkrét tényeken kívül

megfelelkezve arról is, hogy a derék szász nép művészete és egész lelkülete mindig józanul maradi volt és irtózott az újítástól.

A régi magyar művészet egyik legnemzetibb ágában, az ötvösségben, amely nemcsak nemzeti műformákat, de sajátos technikákat is kialakított, Erdély már a középkorban is kiváló alkotásokat hozott létre, bár akkor még nem vette át azt a vezető szerepet, amelyet az ötvösművészetben a XVII. és a XVIII. században betöltött. A gótika korában alig volt stíluskülönbség az erdélyi és egyéb magyar ötvösség között, amely az egész középkorban elsősorban a liturgikus művészetet szolgálta. A magyar ötvösművészet e korbéli legjellegzetesebb alkotásai, a sodronyzománcos kelyhek tekintetében csak az az eltérés volt, hogy az erdélyiek zománc-skálája sötétebb, a felvidékieké pedig élénkebb. Erdélyi munka a legszebb, leggazdagabban kiképzett s méretre is legnagyobb magyar gótikus kehely, a XV. század közepén készült sodronyzománcos Suky-kehely, amely ma az esztergomi Főszékesegyházi Kincstár ékessége. A XV. század második feléből és a XVI. század elejéről származó erdélyi későgótikus kelyhek közt ugyanazokkal a típusokkal találkozunk, mint Budán vagy a Felvidéken. Épúgy jellemző, különösen a sodronyzománcos kelyheken a buzogányszerűen kiképzett szárcsomó (nodus). Előfordul a kehely egész felületét, a csésze kivételével, finom csipkeként befutó fihgrános, magyarul bőrtüs technika is, aminek jellemző példánya Magyarország egyéb részeiben az esztergomi kincstár Mátyás deák (Matthias Litteratus) kelyhe és a budavári Koronázó Főtemplom Kincstárának egyik hasonló kelyhe. A medgyesi evangélikus templom tulajdonába került két öntött, hajlított és áttört díszítményekkel borított kehely, amihez hasonló díszítést találunk a felvidéki poprádi kelyhen. Jellemző erdélyi munka egy harmadik medgyesi kehely, amelyet már a reneszánszba átmenő stílusban, naturalista levél-, virág- és szárdíszek dús egyvelege s a talpon több finoman cizellált alak díszít, s ez a stílus szorosan összefügg két Nagyváradról származó s valamivel korábbi ámpolnával (Nemzeti Múzeum), amiből valószínű, hogy ez a naturalista stílus Váradról került a Szászföldre. A szász kelyheket és egyéb ötvösműveket a legtöbb esetben nem lehet megkülönböztetni a magyar ötvösök munkáitól, ép mert ezek hatása alatt keletkeztek. A szászok művészete ebben az ágban, akárcsak a többiben, közelebb áll a magyar mesterek alkotásaihoz, mint a német fajtestvérek művészetéhez, sőt ezzel nem egy esetben, mint ép az ötvösségben és a síremlékeken ellentétes stílusjegyekkel bír. A szász ötvösség, eltekintve a Királyföld boglárokkal díszített, nehéz népies övéktől, nem annyira stílusfogalom, mint inkább szervezeti kérdés. A szász ötvöscéhék zárt szervezetet alkottak, amelyekbe joidéig más nemzetiségűeket nem vettek fel, bár sokat dolgoztak a fejedelmek számára. A szász leltárakban szereplő különböző ötvösművek magyar elnevezéseiből is nyilvánvaló, hogy a szász ötvösök magyar minták után dolgoztak. A késő reneszánsz és a bárók korig a szász, éppúgy mint az erdélyi magyar ötvösség stílusa, kisebb változásokkal azonos volt az egész országban elterjedt s egyformán kialakult ötvösművészettel.

A fejedelemség korában a többi művészettel hasonlóan az ötvösség is jórészt önállósult. Erdély nagy része protestáns lett, aminek következtében a liturgikus ötvösség lehanyatlott s ezt inkább a katolikusnak megmaradt északi és nyugati Magyarország művelte s fejlesztette, különösen a bárók korszakban magas művészi színvonalra. Erdélyben viszont főként a világi ötvösség virágzott tovább. A régi ország két része tehát a magyar ötvösség egy-egy ágát vállalta, egymás munkáját kölcsönösen kiegészítette. A Principátus korában a protestáns egyházi ötvösség szükséglete az úrvacsora serlegekre szorítkozott. Kiválik az I. Rákóczi György erdélyi fejedelemtől a kolozsvári református templomnak ajándékozott, sodronyzománccal és domborművekkel díszített színarany úrvacsora-kehely, a fejedelem egyik kolozsvári ötvösének, Brózer Istvánnak műve 1640-ből (Nemzeti Múzeum).

A XVII. század fénykora az erdélyi világi ötvösségnek, amelynek egyik csoportjába asztali díszedények, a másikba pedig a magyar díszöltözetnek, a férfi- és női díszruhának elengedhetetlen csillogó járulékaik, az ékszerek tartoznak, élénk és jellemző kifejezői az erdélyi magyar életnek. Mind a két fajtában sajátos erdélyi formák és technikai eljárások keletkeztek. Létrejött az ú. n. erdélyi zománc, amely a magyar sodronyzománcnak egy változata, s attól abban különbözik, hogy a zománccelület keretelése nem sodrott, hanem egyenes fémzállal történik. Egy másik erdélyi zománczó eljárás a színes, derűs virágokkal ékes festett zománc, az erdélyi népies reneszánsznak, elsősorban úri ékszereken alkalmazott válfaja. A festett zománc, különösen a XVIII. században a felvidéki ötvösműveknek is kedvenc technikája, itt azonban főként kelyheken és Ürfelmutatókon, szóval templomi kincseken alkalmazzák, s nem virágmotívumokat, hanem alakokat és bibliai jeleneteket ábrázolnak, színezésük pedig sötétebb, mint az erdélyieké. A színskála fordított mint a korábbi sodronyzománcon, amelynél az erdélyi sötétebb, a felsőmagyarországi pedig világosabb.

A Habsburgok uralma alatt álló, nagyrészt katolikus Magyarországon a XVII. és XVIII. századi ötvösműveken osztrák hatást, az ugyané korbéli erdélyiekén német, elsősorban nürnbergi és augsburgi hatást találunk, amit azonban mindkét országrészben teljesen átforgattak a nemzeti ízlés. Amott, az osztrák ötvösművek domborművű, szobrászati jellegű díszítését festészeti dísz, figurális festett zománc váltja fel; Erdélyben pedig a német reneszánsz és bárók ötvösműveknek, sokszor mitologikus alakokat vagy jeleneteket ábrázoló figurális domborműveit egyszerű tagolású keretekben, világos, áttekinthető módon elhelyezett, szélesen stilizált virágmotívumok váltják fel. A virág íme, úgy az ötvösségben, mint a dekoratív festészetben, meg a népművészetben az erdélyi magyar művészetnek valóssággal vezérmotívuma. Az erdélyi ötvösművek abban is különböznek a némettől, hogy öntés helyett kiverik, kikalapálják (trébelik) vagy vésik a díszítményeket.

Az asztali edényeknek sok jellegzetes fajtája készül, fedeles kancsók, kupák, poharak, magas és üres talppal bíró, ú. n. talpas poharak, babérkoszorúba foglalt páros címerekkel díszített mennyegzői

poharak, címerekkel és sorszámokkal ellátott egybe járó poharak, vadász- vagy harci jelenetekkel ékesített poharak; a technikai eljárás szerint megkülönböztetik a sűrűn poncolt ú. n. cápás poharakat, a hullámosan televéselt gyapjas poharakat, a lefolyó cseppekkel kivert ú. n. verejtékes poharakat. Az erdélyi kupákat és kancsókat a karcsú, elegáns alkat, az egyszerű díszítés áttekinthetősége és síkszerűsége különbözteti meg az arányaiban zömökebb, szélesebb és vaskosabb, díszítésében zsúfoltabb és domborúbb hasonló német daraboktól, s ez áll a magyar ötvösségre éppúgy, mint a szászra. Egyik legtipikusabb darab a karcsú Toldalaghi-kupa a Magyar Nemzeti Múzeumban. Érdekes hordószerű formája van az ugyancsak a Nemzeti Múzeumban őrzött Teleki-csobolyónak.

A stíluskapcsolatot Magyarországgal az onnan Erdélybe vagy innen a régi közös országba került ötvösök tartották fenn. Lőcséről jött és telepedett meg 1675-ben Nagyszebenben ennek a kornak legkiválóbb magyar ötvöse, Hann Sebestyén, a legszebb magyar fedeles díszkupák mestere. Nem egy művén domborművű harci jeleneteket és vágató lovas katonákat ábrázolt. Idősebb kortársa, az ugyancsak XVII. századi Kecskeméti Ötvös Péter, Brassóban és Váradon dolgozott, majd midőn a török 1660-ban a várost felgyújtotta, a váradi ötvöscéh irataival együtt Kassára menekült, s ott folytatta működését.

Káprázatos gazdagságot, leleményes formákat és változatos technikákat fejlesztett ki az erdélyi ötvösség az ékszerben, amilyenek a gyűrűk, násfák, köztük a szalagcsokor formájú, rendszerint festett zománcos ú. n. másli, nyakláncok, ú. n. általvetők, derékpántok és övék, koronáknak nevezett diadémok, zománcos virágban végződő s hullámos szárra illesztett ú. n. rezgőtűk, a női szépségnek és a szép magyar női viseletnek megannyi méltó kísérője. A férfi díszmagyarok festői pompáját pitykék, mellsattok, övék, forgók emelték. Pompás díszfegyverek készítek, kardok, buzogányok és fokosok, amelyek díszítésén és kövein gyakran érvényesül a keleti, török és perzsa ízlés hatása. A nemes veretű erdélyi ötvösség az ország többi részét is ellátta ékszerekkel, s ezek a magyar családoknak ma is, a régi dicsőségre emlékeztető féltett kincsei, a Királyhágón innen és a Királyhágón túl.

A szárnycsontok divatja Erdélybe úgylátszik Felső-Magyarországból került, amely ennek az érdekes, a szobrászatot és festészetet építészeti keretben dekoratív egységbe foglaló oltártípusnak igazi hazája. Az erdélyi szárnycsontok nemcsak típusban, hanem a szárnyképek és a fafaragású szobrok stílusában is szorosan összefüggnek a felvidékiekkel, számuk azonban ezeknél jóval kisebb s kvalitásuk is gyengébb. Sokáig megtartják a gótikus formákat, kivált a szász vidéken, még akkor is, amidőn, eleinte a keretdíszítményekben és a szárnyképek aranybrokátos háttérében megjelenik az olasz reneszánsz, ami itt éppúgy, mint a Felvidéken 1510 körül történt. Az új stílus főként a székely szárnycsontokon áttért a figurális ábrázolásra is, ami nem a közvetlen képátvételben nyilatkozott meg, hanem az általános stílusvonásokban, a formák leegyszerűsítésében, lekerekítésében, a vonalak folyamatosabb ritmusában, a képszerkesztés tisztaságában és a benső kifejezés megnevesedésében. Ez a reneszánsz irány-

zat megfelelt a magyar lelki alkatnak és stílusérzésnek, s jobban érvényesült a szárnyasoltárok székely, semmint a gótika szárazabb, aprózó, szegletes, németes formalizmushoz ragaszkodó szász csoportjánál, amelyet, amannak derűsebb lelkiségével és élénkebb színezésével szemben az alakok komor, olykor torz arckifejezése és tompább kolorizmus is megkülönböztet. A szászöldi szárnyasoltárok németes elemei többnyire a felsőmagyarországi, elsősorban szepességi művészet közvetítésével, már átdolgozva kerültek Erdélybe, s ott helyi stílust hoztak létre; a közvetítésben részük volt a magyar művészet területén éppúgy mint Ausztriában, Cseh- és Lengyel-, sőt kisebb mértékben magában Olaszországban is elterjedt német metszeteknek. A szász szárnyasoltárok nem kerülhették el a szomszédos székely oltárképek hatását sem, s emlékeztetünk rá, hogy a legrégebb erdélyi szárnyasoltár, az Apaficsaládtól rendelt almakeréki, magyar munka. Nem állja ki a tudományos kritikát az erdélyi szász művészet legbuzgóbb kutatójának (Roth V.), az újabb nemzetiségi politika szemszögéből kivetített az a beállítása, amely a szász művészetet kiszakítani igyekszik a magyar történeti és földrajzi környezetből, s egyszerűen a német művészet gyarmatának (»Gebiet der deutschen Kunst«) tartja. Ez az egyébként kiváló kutató naiv képzelemmel romantikus mesét költ német vándorlegényekről, akik „távol hazájuktól szolgálták a művészet ügyét“; azonban se nevüket, se műveiket kimutatni nem képes. Még különösebb, hogy a szász, illetve német művészetbe az erdélyi magyar szárnyasoltárokat is annektálja, s a „német vándorlegények“ teóriáját az egész magyar szárnyasoltár művészetre kiterjeszti, holott a műtörténetileg iskolázott és elfogulatlan szem azonnal felismeri és megkülönbözteti még a német hatás alatt készült magyar szárnyasoltárokat is a németektől. Csak Felső-Magyarországról több szárnyasoltár ismeretes, mint amennyi az egész Németországban fennmaradt. Ennyi német művész emigrálását elképzelni sem lehet, mert hiszen akkor a németországi templomok maradtak volna oltárképek nélkül...

Pontos adatokkal és művekkel ki tudjuk viszont mutatni, mennyi magyar művész dolgozott Német-, Olasz-, Francia- és Lengyelországban, meg Ausztriában, vagy „vándorolt“ a külföldön, hogy azután tanulmányait itthon értékesítse. A művészek vándorlása kölcsönös s a középkorban még gyakoribb volt, mint a legújabb időkben.

A szász stílusalakulás, s általában a szász művészet helyzete szempontjából igen tanulságosak a síremlékek. A legtöbb erdélyi síremlék szász, bár a legkorábbiak s művészileg leggazdagabbak és legkülönbek, a fejedelmi síremlékek, magyarok. A szász síremlékek típusa csak a XVI. század második felében, s még inkább a XVII. században alakul ki, jórészt függetlenül a németországi, vagy ausztriai síremlékektől, sőt nagy része, a sommás megmintázásban, a lekerekített formákban, sokszor vonalas rendszerre leegyszerűsített plasztikájában és az alak nyugodt beállításában azoktól élesen különbözik, amely vonásokat a korabeli magyar síremlékszobrászat és általában a magyar formaérzés hatása alatt vette fel. Olaszok is dolgoztak erdélyi síremlékeken a XVI. és XVII. században, Bethlen Gáborét Antonio Castello faragta. Míg a szász síremlékeken az elhunyt alakja, sokszor díszes viseletben,

prémes kabátban, nehéz ékszereivel, bogláraival dominál, a későbbi magyar síremlékek nagy része szinte személytelen, fő díszük a családi címer, angyalokkal, allegorikus alakokkal vagy jelvényekkel. Az elhunyt alakjával és csatajelenetekkel díszített gazdagabb fejedelmi síremlékeken kívül is találkozunk figurális magyar síremlékekkel, amelyek közül kiemeljük Sükösd Györgynek a kolozsvári Diószegi Pétertől 1532-ben faragott szarkofágját, az elhunytnak antikizáló vérteteket viselő alakjával, címert tartó páncélos alakokkal, a Könyörületesség, Mérséklet, Igazság és Remény allegorikus figuráival.

A RENESZÁNSZ első hulláma a XV. század második felében Budáról, majd a XVI. század elején Firenzei Jánossal Esztergomból érkezett Erdélybe. Eleinte díszítményes faragványokban, egyes épületrészekben, főként kapukon jelentkezett. A reneszánsz kapuk és ajtók divatja különösen Kolozsvárt terjedt el, amely joidéig az erdélyi reneszánsz művészet központja volt. Az olasz mestereknek mihamar magyar segédei és követői akadtak, építészek és kőfaragók, akik közül többet névszerint is ismerünk, s akik az új stílust helyivé, nemzetivé formálták. Kolozsvári magyar kőfaragók nevei fennmaradtak már a XV. századból; a XVI—XVII. században gyakran visznek innen mestereket, sőt készen faragott köveket vidékre. A kolozsvári reneszánsz kapukon magyar feliratokkal is találkozunk, ami szintén magyar mesterekre vall. Hihetőleg magyar a legszebb erdélyi reneszánsz ajtónak, a kolozsvári Szent Mihály-templom 1528-ban készült sekrestye ajtajának művésze, János mester is. A dúsan faragott keret észak-olaszos reneszánsz stílusa mellett, a művésznak az ajtó záróíve alól előbújó önarcképe még a késő gótikus realizmusnak jellemző, remek alkotása.

A reneszánsz stílust elsőnek a főpapság karolta fel, s az uralkodók közül Szapolyai János, aki Szamosújvár építését Domenico da Bolognára bízta. A vár építését később Martinuzzi György folytatta és ő építtette az alvinci kastélyt is, ahol később meggyilkolták. A nagy, egyszerű faltömegek, a magas tető, a pártázatos kapu, a szabálytalan kerti homlokzat helyi mesterek közreműködésére mutatnak, míg olasz kézre vallanak a finom ablakkeretések, amelyeknek típusa hamarosan elterjedt és hosszú ideig mintául szolgált egész Erdélyben. Az alvinci kastélyt a magyarrá honosuk erdélyi reneszánsz építészet első emlékének kell tekinteni, bár nem tudjuk, hogy az épület eredeti alkatából mennyit őrzött meg.

Az erdélyi fejedelemség megalapítása döntő változást hozott Erdély művészi életére. Nemcsak Erdély, de az erdélyi művészet is elszakadt az anyaországtól, aminek hátrányait éreznie kellett, mert magára maradt, ha a feldarabolt ország többi részével, illetve a Felvidékkel a régi szálak nem szakadtak is el teljesen. Az ozmán „patrónus“ legfeljebb közömbösen állott szemben az erdélyi művészettel, amely immár a maga erejére volt utalva. Bár Erdély ekkor a megváltozott viszonyokhoz mérten az önálló művészi életre be tudott rendezkedni, s provinciálisabb léptékben ki tudta formálni sajátos zamatú nemzeti stílusát, mégis tagadhatatlan, hogy korábbi friss lendülete, újító elő-

törése a fejedelemség idején megtorpant. Újítóból maradivá lett. Stílusfejlődése meglassult, elnehezült. Az egyetemes korstílusok közül a barokkot és a rokokót csaknem teljesen kihagyta, s fénykorának utolsó stílusát, a reneszánszt, hosszúidőig párhuzamosan az elaggott gótikával, három századon át, mint szebb idők emlékét nyújtotta el és vonzolta tovább. Aközépkorban virágzó nem egy műfaja, mint a falfestés elsorvadt. Festészete szinte teljesen megszűnés jóformán csak a népies jellegű dekorációban, a kedves, de a magasabb művészi fejlődés szempontjából jelentéktelen „cifrásan festett táblás mennyezeteken“ tengődött tovább. A Principátus művészete lemaradt nemcsak az európai vonalról, hanem a határaitban megcsontult anyaországnak küzdelmesen fenntartott színvonaláról is. Kárpótlásul és vigasztalásul jóformán csak urainak komor kastélyai, polgárainak szomorú sírkövei, népművészetének kiapadhatlanul buggyanó fantáziája, s dús bányáiból táplálkozó pazar ötvösművészete szolgált. Am ezek is meggyőzően ki tudták fejezni Erdély tragikus lelkét, ha nem is azon a magasabb fokon, amelyhez az előző korok szoktatták.

Az elszakadt Erdély mecénásai, elsősorban a középnemesi sorból felemelkedett fejedelmi dinasztiák továbbra is megtartották a Corvin Mátyás és közvetlen utódai idejében a királyi udvartól és a nagy magyar főpapoktól kezdeményezett olasz műveltségi és művészeti orientációt.

Az olaszos kultúrának Erdélyben igazi meghonosítója Izabella királyné, Bona Sforza leánya volt, aki olaszokkal vette magát körül, éppúgy, mint űa János Zsigmond- A Báthoriak udvarában is otthonos volt az olasz humanizmus, az olasz művészet és különösen zene. Erdélyi ifjak a páduai és bolognai egyetemet sűrűn látogatták. Báthori István páduai diákságáról az egyetem előtt emelkedő szobra állított ki kőbefaragott matrikulát.

Olasz mesterekkel, az említett Firenzei Jánoson, Bolognai Domonkoson és Antonio Castellón kívül a XVI., de még a XVII. század folyamán is találkozunk. A helyi mesterek mellett s azok segédletével az építészek közül a Báthoriak számára Simone Genga; Bethlen Gábor, Erdély legnagyobb építetője számára a velencei Agostino Serena és a mantovai Giovanni Landi dolgozott, Váradon Ottavio Baldigara építész, Gyulafehérváron és Kolozsváron (1607) Nicoló Greco festő működött. Szász vidéken is találkozunk olasz építészekkel és kőfaragókkal, a XVI. század közepén Szebenben és Brassóban Italus Architectussal és Lucas Italus lapicidával; Besztercén Lunganói Péter az eredetileg gótikus plébánia-, ma evangélikus templom egyes részeit reneszánsz-stílusban építette át. A névleg is ismert magyar építészek és kőfaragók közül a kolozsvári Kakas Istvánt, Seres Jánost, Diószegi Istvánt, Szilágyi Jánost, Magyar Benedeket, Molnár Albertet és az Olaszországban tanult Pálóczi Horváth Jánost említjük, akik sok más társukkal és az olasz mesterek oldalán működött magyar segédekkel vitték véghez a XVI. század második felében és a XVII. században a reneszánsz erdélyi stílusváltozatának lassú folyamatát.

A magyarrá vált erdélyi reneszánsz építészet legérdekesebb emlékei a kifelé zárkózott és komor, belül derűs kastélyok, amelyekre jellemző a négy saroktorony vagy bástya, — talán még a római

castrum emléke —, a védelmül is szolgáló tömör külső fal, az erdős, hegyes erdélyi tájképbe festőien beilleszkedő magas tetőzet, a belül zömök oszlopokkal alakított tornácok, gazdagon kiképzett belső homlokzatok. Az erdélyi urak emelkedett kultúréletéről és ösztönös tehetségéről tesz bizonyosságot, hogy a legszebb erdélyi reneszánsz kastélyt, a bethlenszentmiklósit 1668—1673 közt, a kastély ura, Bethlen Miklós építette, aki az utrechti és leydeni egyetemen tanulta az építészet elméletét, olasz- és franciaországi útján pedig magukat az építészeti remekműveket tanulmányozta. Bár a nemes arányú árkádos kerti homlokzaton meglátszik az olasz klasszikus reneszánsz, a zártabb és egyszerűbb bejárati homlokzaton pedig a francia kastélyépítészet hatása, az idegen példákat egyénien s az erdélyi hagyományok figyelembevételével használta fel, amiknek őrzői a kastélyok bástyaszerű kiugró szárnyai. A kastély kerti homlokzatán velencei reminiscenciák tűnnek elő, míg a bejárati oldalon a chantilly-i kastélyra gondolunk, melynek Bethlen több ízben vendége volt, amint rendkívül érdekes francianyelvű emlékirataiban említi. Bethlen Miklós nem volt hivatásos építész, a szentmiklósi kastélyon kívül más művét nem ismerjük, de ez az egy is elég ahhoz, hogy neve a magyar művészettörténet egyik fényes lapjára kerüljön. Műkedvelő volt Haller Gábor is, aki rajzokat készített Bethlen János kisbuni építkezéseire.

A Principatus idejében sem szakadt meg teljesen az erdélyi építészet kapcsolata a régi közös országgal. A keresdi Bethlen-kastély elegáns árkádos tornáca a sárospataki Perényi-vár loggiájának visszhangja, míg a hatalmas bástyatorony felső szakaszának díszítése a felsőmagyarországi reneszánszra emlékeztet, amelynek pártázatos, sgrafittós, oszlopsoros stílusát Törösvár és a gyergyószárhegyi Lázár-kastély is átvette s amelynek hatását az egyházi építészetben a magas attikájú védőfallal övezett s eredetileg XIII. századi prázsmári erőtemplom, Erdély legnagyobb ilyen típusú temploma képviseli.

A reneszánsz meghódította Erdély népművészetét is, amelynek virágos derűje nem egy világi építményen, de méginkább a templomokban s kivált a Székelyföldön ellepi a gótikus vagy reneszánsz, gyakran elegyes építészeti formákat. A népies virágos reneszánsz eljutott a legkisebb és legtávolabbi falvakba s divatja belenyúlik a XVIII. századba. Ennek a gyökeresen erdélyi stílusnak számos szép példáját ismerjük még a XVIII. századból is. Kiemeljük Újhelyi Gábor ötvös kolozsvári házának 1724-ben faragott, tiszta reneszánsz tagozású .ablakát, melynek virágos keretdíszítése úgy a mustrákban, mint a faragás finom, szinte cizellált módjában a XVII—XVIII. századi erdélyi ötvösművekre, elsősorban a díszkancsókra emlékeztet, amiből feltehetjük, hogy vagy maga a tulajdonos faragta, vagy a saját rajza után faragtatta. A késői virágos reneszánsz legkiválóbb mestere Sipos Dávid, akinek számos műve közül felemlítjük a hadadi ref. templomnak báró Wesselényi Ferenc megbízásából 1754-ben készült szöszékét. A reneszánsz keveredése a népművészetrel Erdély XVII—XVIII. századi művészetének egyik legjellemzőbb, legrokonszenvesebb vonása.

A reneszánsz építészet századokon át alig változó provinciális formáival, lapos ívű, tömzsi oszlopos tornácaival még a XVIII. században is él, mint a vargyasi Dániel-, az uzoni Mikes-kastélyon és sok székely falusi kúrián. Erdély nagy része nem látszott tudomásul venni a nyugati művészet újabb stílusairól s a reneszánsz morzsáin élt. A bárók és rokokó iránt alig bírt érzékkel, idegen volt tőle amannak retorikája éppúgy, mint ennek játszi könnyedsége. Méltán mondta Bocskai: „Sem az dialektikához, sem az rhetorikához nem tudunk.“

A Principátus korának ez az elzárkózása az új stílusáramlatoktól engedett a Gubernium alatt. Az önálló fejedelemség megszűntével, amidőn Erdély újra a magyar királyok jogara alá került, újra megnyíltak a sorompók, s az új korművészet, a bárók, bevonult Erdélybe, amiben az ellenreformáció hullámverése és Mária Terézia kultúrpolitikája is segítette. Erdély ezzel újra bekapcsolódott a magyar művészet vérkeringésébe, amely ebben a korban, különösen a Dunántúl és az északnyugati Felvidéken éppúgy, mint Erdélyben az osztrák és délnémet bárók erős, ha nem is kizárólagos befolyása alá került. Az előzményekből s a földrajzi helyzetből is érthető, hogy Erdély távolról sem hódolt be annyira az osztrák bároknak, mint Magyarország nyugati vidékei, aminthogy ezektől különböző és önállóbb volt a bárók stílus alakulása az északkeleti Felvidéken is. Annál szívesebben fogadta a XIX. század első felében a neoklasszicizmust, amely nehézség nélkül illeszkedett a hosszúéletű erdélyi reneszánsz hagyományaihoz. Az Erdélyben soha teljesen meg nem gyökeresedett, nem akklimatizálódott osztrák bároknak, művészi jelentőségén kívül azt az érdemet is javára írhatjuk, hogy segítette helyreállítani az erdélyi művészetnek a többi országrészekkel való egységét, amelyet még erősebbre fűzött a XIX. század első felében az ország fővárosának, Pest-Budának egyre fejlődő művészi élete. Barabás és több más erdélyi művész- és író társa Pesten telepszik le s művészetileg és kulturálisan a toll és az ecset fegyverével megvalósítja az Uniót, mielőtt azt 1848-ban politikailag is kimondták volna. Azóta Erdély művészete teljesen összeforrt az ország többi részével s ha az új magyar művészetnek sok kiváló tehetséget adott is, ebben sem külön erdélyi vonást, sem külön iskolát, vagy még helyi csoportot sem fedezhetünk fel. Sőt jellemző, hogy az újabb magyar építészet és iparművészet azon csoportjának tagjai, mint Kőrösfői Rriesch Aladár, Nagy Sándor, Thoroczkai Wigand Ede, Maróthi Géza, Faragó Ödön, Kozma Lajos, kik az erdélyi népművészet östelevényébe nyúlnak vissza, az ifjabb nemzedékhez tartozó Kós Károly kivételével nem erdélyiek, mint ahogy az ottani népdal két zseniális gyűjtője és a modern magyar zene legmagasabb alkotásaiban megszólaltatója, Bartók Béla és Kodály Zoltán sem erdélyi.

Az erdélyi művészet ma újra elszakadt az anyaországtól. Ezeréves hagyományaihoz gyökerező életereje, a maradékország művészeinek épp e nehéz időkben messzire világító lánggal fellobanó tehetsége elég erős lesz ahhoz, hogy az új térképek nem örök határain túl is egybekovácsolt magyar művészi érzésnek acélabroncsát erőszakos kezek szét ne zúzzák.

Erdély magyar műemlékeit új bírálóik a történeti torzítás ismert eszközeivel kisebbségi sorsra szeretnék juttatni, elhallgatni létezésüket vagy elvitatni magyarságukat. A máséhoz nem nyúlunk, de a magunkét sem hagyjuk. Ezekkel a tudományos mezbe burkolt, de alapjában rejtett politikai célok szolgálatában álló ferdítő törekvésekkel szemben a mi polémiánk: az objektív igazság fölünyes ereje és a patinás kövek néma tanuságtétele.¹⁾

¹ Sajnálattal állapítjuk meg, hogy ebben a ferdítő munkában, érthetetlen és elvakult szenvedélyességgel egy natal erdélyi műtörténész jár elől, nagyilondai Petrán János Korjolán, vagy amint magát újabban nevezi, Coriolan Petranu, volt cs. kir. huszártiszt, a budapesti Szépművészeti Múzeum volt gyakornoka, az aradi egykori kir. főgimnázium „Petőfi” körének egyik leglelkesebb és legbuzgóbb vezető tagja ... A honválasztás optálását lelkiismereti kérdésnek tekintjük, ahhoz nem is lehet szavunk, mégsem tartjuk Petrán úr magatartását a régi hazával szemben izlésesnek. Nem hinném, hogy új gazdái ezt kívánnák tőle, mert regátbeli idősebb és tekintélyes kollégái, akár N. Jorga, az ismert historikus, az oláh Műemléki Bizottság elnöke, T. Oprescu, a bukaresti egyetem, A. Tzigara-Samurcas, a bukaresti Szépművészeti Akadémia tanára, vagy G. Bals, az oláh Tudományos Akadémia tagja, az erdélyi magyar művészettel szemben tárgyilagos és korrekt álláspontot foglalnak el. Az a hang és az a módszer, amivel Petrán úr az erdélyi magyar művészet kérdéseit, különösen a most megindult erdélyi oláh folyóirat, a Revue de Transylvanie első számában tárgyalja, felmentene bennünket attól, hogy vele akárcsak röviden is foglalkozzunk, mégis, a cikkben felhozott ellenvetéseken kívül néhány megjegyzést tennünk kell, mert a folyóiratot francia nyelven elsősorban a külföld számára adják ki. Arra a tömör állítására, hogy „az erdélyi magyar műemlékek nem bírnak nemzeti jelleggel”, az olvasó a fenti tanulmányban megtalálja a választ. Egyik érve, amellyel az erdélyi művészet magyarságát elvitatni próbálja, az, hogy magyar nevű művésszel csak „kivételesen” találkozunk. Ez először is tévedés. Több szép magyar nevet magunk is idéztünk, másokat nagy számmal találhat az erdélyi városok régi számadáskönyveiben, akár Kolozsvárt, amelynek egyetemén Petrán úr tanít. A névelemzés lehet módszere bizonyos modern politikai rendszereknek, a történeti vagy műtörténeti kutatásban azonban nem használható, mert ott igazán nem a név, hanem az egyéniség, a belső karakter, maguknak az alkotásoknak vallomása a lényeg. Ettől eltekintve is, aki ismeri a magyar családtörténetet, tudja, hogy hányszor változott a családok neve, magyarból németre, szlávra vagy oláhra és viszont. Ha például nagyilondai Petrán János Korjolán módszerét visszafordítanók s a legújabb erdélyi történetre, vagy az ő saját nevére alkalmaznánk, egész furcsa következtetéseket lehetne levonni zamatos magyar nevek viselőiről, pl. a memorandum-por vezetőjéről és némely más tagjáról, vagy akár Mihályiról, Pap-Csicsóról, Vajdáról stb., kiket a viláért sem vitatnánk el az oláh nemzeti dicsőségtől. Nagyon kedves, amint Petrán a név alapján a Teleki, Haller, Szilágyi családok magyarságát vonja kétségbe, a Hunyadiakat, Drágfiyakat, Jósikákat, Barcsayakat, Kendeffyeket, Naláczyakat, Zeykeket pedig, úgy látszik valami fantasztikus névelemzés alapján, egyszerűen az oláhság számára vindikálja. Képzeltető, mily tudományos módszerrel nyúl műemlékeinkhez. Ha valaki azt az abszurd feltevést kockáztatná meg, hogy a történettudományt a név naív alapjára helyezze, Közép- és Kelet-Európa népeinek és országainak történetét és művészettörténetét nem lehetne megírni. Jutott valaha német műtörténésznek eszébe, hogy Dürert kizárja a német művészetből, mert a Németországba szakadt Ajtós-család sarja volt, vagy beiktatta-e valaki ezért a magyar műtörténetbe? Munkácsy nem volna magyar, mert családi neve korábban Lieb volt? Másik igen könnyed módszerei játéka Petránnak, hogy az alapjában alig létezett erdélyi oláh művészet felnagyítása érdekében a képzőművészetet egyszerűen behelyettesíti a népművészettel, holott bármennyire is nagy érdeklődéssel bírhat az utóbbi az etnográfia szempontjából, alig alkalmas a műtörténeti tárgyalásra, s a tudomány eddigi rendszere és beosztása mellett sehosem szokták a művészettörténetbe sorozni, s annak keretében tárgyalni, mert kétségtelen művészi értékei mellett inkább tartozik a néprajz, emberföldrajz vagy akár a szociológia, vagy szociográfia körébe. Semmivel sem akarjuk kisebbiteni az erdélyi oláh népművészetet, amelyet annyi színes szál fűz az ottani magyar nép gazdag művészetéhez. Petrán úr akkor sem dolgozik komoly

műtörténeti módszerrel, midőn a magyar elnyomást okolja azért, hogy az erdélyi városokban nem volt oláh művészet; s hogy „ennek ellenére is az erdélyi Oláhok jellegzetes művészettel bírtak, ez elokvens érv a revízió ellen“ — írja szellemes fordulattal. Az sem tudományos módszer, hogy a magyar emlékek kronológiájában ezek kárára egy századdal téved.

Nem féltjük az erdélyi magyar műemlékeket Petrán Koriolán úr haragjától, kiálltak azok már nagyobb viharokat is. Régibb tudományos munkássága mutatja, hogy ennél a „corioláni“ munkánál többre képes és érdemes. Reméljük a legjobbat.

Annál nagyobb Örömmel látjuk, hogy az erdélyi vagy onnan a csonka hazába szakadt magyar kutatók, különösen a fiatalabbak, mind többet és mind rendszeresebben foglalkoznak Erdély művészetével. Hadd iktassuk ide, dicsérettel és magyar hálával legalább nevüket: Hirschler Józsefét, a nagyérdemű kolozsvári preláthusét, Kelemen Lajosét, a fáradhatatlan levéltári kutatóét, Kós Károlyét, a zseniális író és művészt, Bíró Vencelét, Debreceni Lászlóét, K. Sebestyén Józsefét, a kitűnő készültségű fiatalokét, a szorgos Balogh Jolánét és a sok reményre jogosító Csabai Istvánét (akik legújabban az erdélyi reneszánszról végeztek alapvető kutatásokat), az erdélyi barokk buzgó és kiváló kutatóját, Bíró Józsefét; s ne feledkezzünk meg Bielz Gyuláról, a nagyszebeni Bruckenthal-Múzeum agilis és tudós igazgatójáról, Jekélius Emilről, a Barcaság érdemes építészettörténészéről és az ugyancsak erdélyi szász származású Horváth Henrik egyetemi magántanáról, a budapesti Fővárosi Múzeum őréről, a magyar művészettörténet egyik legértelmesebb és legeredményesebb művelőjéről, akik nemes bizonyosságot tesznek fajtájuk tudományos rátermettségéről s nem tagadják meg a magyarsággal való nyolcszázéves kulturális együttélés emlékét és kölcsönös értékét.

GEREVICH TIBOR

AZ ORTODOXIA MŰVÉSZETE ERDÉLYBEN

AZ ORTODOXIA MŰVÉSZETE ERDÉLYBEN még a múlt század utolsó éveiben megkezdte a régi falképfestészet emlékeiről készült másolatok gyűjtését. Festőművészeket, rajztanárokat küldött szét nyaranta az országban, kik vízfestésű másolatokban rögzítették meg a halványuló eredetiek formáit és színeit. A gyűjtés egészen a háború kitöréséig folytatódott, eredményeképp a bizottság hétszáz és egynéhány másolatot mondhatott magáénak, melyek kartonokra húzva, egymás mellé állítva várják a tudományos vizsgáldás eredményeit.

Rengeteg munka és még több pénz fekszik ezekben a másolatokban. Egy-egy vízfestmény száz koronájába is belekerült az államnak. A műemlékfényképezés gyorsabb, olcsóbb és hasonlíthatatlanul pontosabb eljárását a bizottság nem vette igénybe. Csökönnyösen ragaszkodott a vízfestésű másolatokhoz, főképp a színezés érzékeltetése kedvéért, holott ha a színek leírását nem tartotta elegendőnek, tökéletesen megfelelt volna egy-egy halavány, alexponált fényképkópia kézzel való kiszínezése s annak csatolása a szintelen fényképanyaghoz.

A TRIANONI békeszerződésfalképeink javarészét elzárta a további kutatás elől. Helyettük a vízfestmények maradtak meg, melyek inkább csak emlékeztetésre jók. Formai alakításuk nem mindig megbízható, az eredeti emlékeket stílkritikailag vizsgálni e másolatok segítségével csaknem lehetetlen. Talán ez az oka annak, hogy a hazai falképfestészethez Rómer Flóris 1874-ben megjelent nagyszabású, de ma már erősen elavult munkája óta csak egy doktori értekezés közeledett, Puskás Lajos füzete, mely az Árpád-kori emlékeket foglalta egybe. Középkori képtábla-festészetünk és könyvdíszítésünk története a megmaradt emlékek alapján ma már nagyjában ismeretes, a freskófestészetéről csak az Árpádok korát illetően van összefoglaló képünk, a későbbi századokat homály borítja: néhány rapszodikusan kiragadott emlék alapján összefüggő fejlődéstörténeti képet kialakítani lehetetlenség.

Pedig a magyar freskófestészet megérdemelné a tüzetes tanulmányozást, részletekbe menő feldolgozást. Ha művészi értéke nem mindig kifogástalan, egyéb szempontok indokoltá tennék azt. Így például ikonográfiailag páratlanul változatos, sokkalta változatosabb, mint az oltárképek. Olyannyira, hogy a hazai vallásos gondolkodás

és műveltség homályba vesző első három-négy százada igen becses útmutatásokat és adalékokat találna történeti megírásához. Fontosak viselettörténeti szempontból is, egy-egy ótestamentumi vagy passió-jelenetben sok szeretettel és részletességgel örökítik meg az aktuális, korbéli ruházatokat, pontosabban és bőbeszédűbben, mint a főlíán-sokba rajzolt vagy oltártáblára festett társaik, ami érthető, hiszen a falképek mestereinek jóval több hely állott rendelkezésre s e bőség bőbeszédűségre ihlette.

Amennyire az eddig feltárt és tudományosan kiadott emlékanyagból megítélhető, a magyarországi emlékanyag a nyugateurópai fejlődéshez igazodik, mint művészetünk valamennyi jelentősebb alkotása. Olasz, francia és német hatás osztozik létrejövésükben, hol az egyiknek, hol a másinak fölülkerekedésével. A hatások azonban messziről jönnek, elfáradnak, módosulnak. Beleolvadnak a falképek egységes keverékstílusába, azt színezik hol németesebbé, hol franciásabbá, hol olaszosabbá.

Első falképeink, melyek az Árpádok korából származnak, az építészet és szobrászat sok beszédes emlékével szemben kevesebbet mondók, szegényesek. Táblaképek az olasz ducento-festészet vagy a német és németalföldi korai oltárképek értelmében nem maradtak meg az országban. A festészet emlékanyaga mindössze néhány miniatúrra meg falképre szorítkozik. A különös csodaképpen megmaradt legelső freskók a feldebrői templom kriptáját díszítik, a két falkép Kain nagyjában ép és Ábel igen töredékes, de nagyszabású alakjával 1100 körülről származik. Erős bizánci hatás alatt készültek, de impresszionisztikus formaadásukkal még az ókeresztény katakombafestészetet idézik emlékezetbe. A XII. századból származhatott a pécsi székesegyház azóta elpusztult, töredékes freskóinak egy csoportja, míg a XIII. századból már több ismeretes. Jakon például több freskó maradt meg, közöttük a sárkányölő lovas Szent György rendkívül mozgalmas alakja, amely újabb megállapítás szerint a XIII. század végéről való s a bizantinizáló olasz művészet hatásáról tanúskodik. A jaki freskó az eddigi emlékanyagban igazodásával egyedül áll. Az ócsai templomban a hajó falait és a szentélyt díszítő, ugyancsak XIII. századi, erősen megfakult freskók, melyeken az utolsó ítélet s néhány apostol látható, délnémet művek hatása alatt készültek. Az ócsai templom festett díszé azért is nevezetes, mert itt jelenik meg először a magyar freskók egyik legkedveltebb, nemzeti tárgya, a Szent László-legenda, melynek egyes részlete, különösen a szent király leánymentésének története, csaknem valamennyi freskódíszes templomunkban annakidején feltalálható volt, Dunántúl legnyugatibb falvaitól kezdve Erdély legkeletibb határáig. Románkori falképfestészetünk további emlékei fellelhetők a veszprémi Gizella-kápolnában, a borsodmegyei Szalonnán, a Kecskemét melletti Benepusztán s végül Győrben, illetve a legutóbbi csak fellelhető volt, azóta elpusztult.

A XIV. században a műfaj virágkorát éli. A gyéren maradt szárnyasoltár-töredékekkel szemben a freskók jelentékenyebbek. Tárgy szerint rendkívül érdekes a szepeshelyi székesegyház rosszul restaurált, 1317-ből való falképe, mely Róbert Károlynak a Madonnától

való megkoronázását ábrázolja. Ez a szokatlan kompozíció, mely korbéli szereplőket örökít meg, közöttük a magyar királyt is, sajnos, művészetiileg jelentéktelen. Bizantinizáló formái, elkésett formanyelve arra vall, hogy kisebb tehetségű, elmaradt vidéki piktör alkotása. Ugyanezt lehet elmondani a szepesmegyei Zsegra templomának falképeiről, melyek részben újszövetségi jeleneteket ábrázolnak, de a falakon a magyar királyok képei is megjelennek. Stílusukban a bizánci hatás a délnémettel keveredik. XIV. századi freskóink egy érdekes csoportját a radkersburgi származású Aquila János festette. Aquila a dunántúli Mártonfalván, Tótlakon és Keleméren dolgozott a század utolsó éveiben. Széles elbeszélő kedvvel festett tiroli s itt-ott felsőolasz ízlésű falképei műveltségtörténetileg is igen becsesek, A megmaradt falképek messze állanak az udvari kultúrától. A királyi paloták Budán, Visegrádon és Diósgyőrött, vagy a nagy székesegyházak Székesfehérvárt, Esztergomban, Kalocsán és Nagyváradon megsemmisültek s velük együtt a festett emlékek is, melyek az udvari művészet állapotát mutatták. Az udvari stílus magas fokát ma már csak a miniéit kéziratokból — így elsősorban a Képes Krónikából — lehet kiolvasni, meg az ötvösművekből, melyek különösen szép számmal maradtak meg.

A KÉSŐBBI SZÁZADOKBAN, a későgótika virágzása idején a freskófestészet sokat veszített műfajának tisztaságából s a szárnyasoltárok képeinek összegezőbb előadásához közeledett. E változás főképp a metszetek térhódításával magyarázható, oltárképek mesterei és freskófestők egyaránt javarészt metszeteket másoltak s a metszetek sűrítettebb elbeszélő-módja erősen hatott s lassanként meg is szüntette a falképek jelentőségét. Nevezetesen ebből a korból a százdi, teljesen olaszos, sőt talán olasz kézből származó falképek, Rozsnyai János mester 1445-ben készült németalföldies, sokalakos kálváriája a nagyszebeni ev. templomban. A XVI. században a szárnysoltár-festészet annyira felkerekedik, hogy az hat a freskóra, amit a lőcsei Szent Jakab-templom Fájdalmas Krisztust ábrázoló lünetta-képe (1515) vagy a veresklastromi refektórium Cranachra emlékeztető, brutális kínszenvedés-ciklusa (1520) bizonyít a legjobban.

Az általános magyarországi fejlődés vonalával együtt tart Erdélyé is. A Királyhágón túli középkori falképfestészet csakúgy olasz, francia és német igazodású, alatta helyi, kissé provinciális alaprétégű, mint az anyaországé. Az időrendben első, még román stílusú freskó a homoródi templomban mostanában került ki a mészréteg alól, sajnos, az erősen rongált mű egymagában nem elegendő ahhoz, hogy alapján a festészet korbéli igazodását megismerjük. De a következő századokban, a gótika idején kivirágzik a műfaj. A homoródi románkori freskómaradvány után korszerint ugyancsak a homoródi templom későbbi töredékei következnek, így az az igen szép, némiképpen olaszosnak mondható, XIV. századi kompozíció, mely Krisztus és Szűz Mária összeölelkezett félalakját mutatja, mellettük mondatszalogot tartó angyallal. Az Anjou-kor legdúsabb erdélyi freskótermését az almakeréki templom takarította be, melynek szentélyét a sok kompo-

zicció teljesen beborítja. Ezek a falképek változatos csoportelrendezéseikkel rengeteg apró, kultúrhistoriailag is igen becses részletükkel tűnnek ki s ami művészi értéküket illeti, lehet mondani, hogy vetekszenek Aquila János dunántúli alkotásaival. A freskók erősen emlékeztetnek a miniatúrfestészet modorára, mint ahogy Gerevich Tibor éles szeme észrevette, a magyar freskófestészet nem a nálunk amúgysem népszerű monumentális mozaikművészetből fejlődött ki, mint Itáliában, hanem az illuminált kéziratok képecskéit hangszerelte át a nagyszabású formanyelvre. Az almakeréki dús, falra festett „szegények bibliáján“ kívül említésre érdemesek még az ugyancsak XIV. századi, de rendkívül rongált vajdahunyadi töredékek, melyek — ellentétben boldogult Forster Gyula báró megállapításával, ki a Hunyadi-család származási titkának megoldását látta e roncsokban — a lovagkorban oly divatos udvari-szerelmi jeleneteket ábrázolnak; szoros kapcsolatban állanak a korbéli irodalommal, mint a runkelsteini vár vagy a firenzei Palazzo Davanzati épében megmaradt ciklusai S amennyire megítélhetők, felsőolasz-francia hatásból fogantak.

Sok falkép ismeretes a székelyek lakta vidékről, közöttük talán a legérdekesebb a derzsi unitárius templomban látható sorozat, melyet István fia, Pál mester festett 1414-ben. A képek erősen naív, népiesség felé hajló felfogással, melybe a bizánci ízlés félreismerhetlen hatása vegyül, bibliai jeleneteket s Szent László legendájának egyes epizódjait ábrázolják. Pál mester egyik képének feliratában csordultig telt szívvel vallja be, hogy festés közben egy szép leány járt az eszében, — íme, olykor a festészet is szolgálhat megkapó írásos dokumentumokkal a középeurópai »Középkor ősze« jövendő szerzőjének. Az általános fejlődés felvázolásával kapcsolatban szó volt már a későbbi freskófestés legigényesebb tetteről, Rozsnyai János nagyszombati Kálváriájáról, mely sajnos oktalan restaurálók szorgoskodásából erősen át van festve. A nagyméretű alkotás az olasz és németalföldi művészet együttes hatását mutatja, az utóbbi elem erőteljesebb érvényesülésével. Az ábrázolás gondos részletezése már erősen emlékeztet a képtáblák előadási módjára.

AZ UTOLSÓ fázist nem képviselik hasonlóan értékes alkotások. A berethalmi két falkép — Angyali üdvözet és Királyok imádása —. Multscher művészetének ismeretében fogant, mint a Magyarország más területén készült aranyosmaróti képsorozat s vele együtt 1460 körül készülhetett. Jelentéktelenebb a körösi templom Szent János lefejezését ábrázoló falképe vagy a segesvári hegyi templom néhány töredéke. Végül 1480 körül való a brassói Fekete-templom tiszta rajzú, szép timpanonképe, mely Madonnát mutat szentekkel. Az érzelmes, szelíd kompozíció a jánosréti mester stílusának nyelvén beszél, tehát a berethalmi falképekkel együtt azt mutatja, hogy a freskó ekkor már sajátos formanyelvét elvesztette és a képtáblafestészethez fordult ihletért. Ez az idő, a XV. század vége, nem kedvez a falképeknek, az 1500 körül festett székelydálllyai, főképp dekoratív falfestmények ötletes lombomamentikáikkal sem tudnak versenyezni az oltár-

festészet határozott helyi szint, erdélyi képzőművészeti műveltséget mutató iskolájával.

Olasz, német és francia hatáson kívül Bizánc is részt kért a fejlődésben. A műtörténet bizánci hatás alatt nemcsak azokat az impulzusokat érti, melyek a keletrómai császárság fővárosából indultak szét a világba, hanem általában az ortodox művészetét. Bizáncnak a törököktől való elfoglalása után ez a merev, szertartásos, fejlődésében megállott formanyelv tovább élt az ortodox szlávok területén, átszivárgóit Oroszországba is, hol a vallásos művészetnek még ma is egyedüli formanyelve. Az ortodoxia stílusa Erdélyben is jelentkezett, ami könnyen érthető, hiszen Erdély az európai művészet legkeletibb, messzire kitolt bástyafoka, mely földrajzi helyzeténél fogva rendkívül sokat érintkezett a szomszédos népekkel s így megismerhette azoknak művészetét is.

LIVERPOOLTÓL Csíkménasáig, ami a művészetet, annak európai stílusok szerinti igazodását illeti, kevesebb a változás, mint Csíkménaságtól a már-már szomszédos regátbeli román faluig. Csíkménasáig, általában Erdély keleti határszéleig terjed az európai művészet birodalma, a román stílus, a gótika, a reneszánsz és barokk kivirágzóatója, szülőhazája. E vonalon túl a mozdulatlan ortodoxia egyhangú tája kezdődik, kietlen és hatalmas pusztaság, mely felnyúlik Moszkváig s keleti széle az ázsiai puszták végtelenségében vész el. Románia régi művészete ortodox művészet, semmi köze sincs a nagy európai stílusokhoz. A bizánci formanyelv eltanult frázisain elégedt egészen a XIX. század végéig, midőn százados álmából nagyhitelen felébredve a francia festészet legújabb eredményeibe szédült bele, azt kezdte utánózni. Azóta két nemzedék iparkodik a pótoltnak mulasztani és sikerült is elérnie, hogy Bukarest és Jassy éppoly szintelen párizsi importművészetet termel, mint az ugyancsak mély álomból ébredt s nyugatossá kendőzött Belgrád, Szófia vagy Konstantinápoly.

Az őseket azonban tiszteletben tartja s bizáncias, ortodox falképfestészetét igyekszik feldolgozni. Erdély birtokába jutván, a tizenötévi uralom alatt egyetlen európai jellegű emlék nem ihlette meg műtörténeti kutatóit — ezt a munkát átengedte a magyaroknak és a szászoknak — hanem ha valamivel foglalkozott, az az Erdélyben is sporadikusan fellelhető ortodox freskófestés volt.

Több kisebb cikk és tanulmány után az összefoglalás munkáját Silviu Dragomir kezdte meg,¹ melyet hamarosan egy példátlan fényvel kiállított, kétkötetes monumentális kiadvány követett francia nyelven. Szerzője I. D. Stefanescu, a Sorbonne doktora² Az utóbbi mű az óhazának és Erdélynek valamennyi számottevő emlékét fel akarja dolgozni s az egészről fejlődéstörténeti képet adni. Pompás illusztrációk kapcsán csaknem száz folio-lapon foglalkozik az erdélyi ortodoxia művészetével, mintha Erdélyben egyéb műemlék nem is lenne. A világháború előtti magyar kutatómunka érthetően nem sokat

¹ Vechile bizerid din Zarand și dtori lor în sec. XIV. și XV. Kolozsvár 1930.

² La peinture religieuse en Valachie et Transylvanie depuis les origines jusqu'au XIXe siècle. Paris, 1930.

törődött ezekkel a harmadrangú és az európai fejlődésből kieső emlékekkel. Most azonban érdemes végignézni a sorozaton, sorra venni az emlékeket s azoknak összessége alapján keresni, hogy mi a jelentősége az erdélyi ortodox művészetnek.

Stefanescu az alábbi freskóciklusokat sorolja fel:

Zeykfalva (mai nevén Streiu, Hunyadmegye). Románstílusú egyhajós, homlokzati toronnyal épült templomkája a magyar művészet-történet régi ismerőse. Rossz állapotban megmaradt freskói apostolokat s más szenteket ábrázolnak. Stefanescu a mester nevét, sőt önarcképét is meg vélte találni a művön, melyet sok nagyképű és oda nem tartozó analógia után a XII—XIII. századba helyez. A cirill betűkkel írt mestemév Ambrozie, a mestert magát a szentély egyik imádkozó alakjában véli felfedezni, aki lovagi ruhában, fején sisakkal áll, ékes bizonyosságául annak, hogy egy szent lovag, talán Szent György. Hogy stílkritikailag mennyire megbízható a könyv, mutatja a következő példa. Szent Pál, a XII. vagy XIII. századi falkép egyik főalakja Zsigmond király korabeli német ízlésű pallost tart a kezében. A falképek művészi értéke igen csekély, koruk a XV. század első fele.

Óraljaboldogfalva (Santa-Maria-Orlea) templomát és freskóit sokszor ismertette a magyar műtörténeti irodalom; legszebb falképét, mely a Szent kereszt feltalálását ábrázolja, Divald népszerű könyvében, Magyarország művészeti emlékeiben is reprodukálta. A rendkívül terjedelmes ciklus főképp az újszövetségből meríti tárgyát. Stefanescu a freskók készültét a XIII. század végére vagy a következő század elejére helyezi, a viseletképek — főképp a korhú, pajzsos, páncélos lovagok — arra vallanak, hogy a XIV. század végén öltöttek testet.

Priszkop (Prizlop). Szerző szerint XIV. századbeli építésével egykorú vagy XVI. századi falképek láthatók. Reprodukció híján bajos állítását ellenőrizni.

Kristyor (Crisdor, Biharmegye) templomában érdekes freskók láthatók. Egy részüket Stefanescu óvakodik bemutatni, Szent István, Szent László királyok és Szent Imre herceg képét, melyeket annak idején Silviu Dragomir leközölt. A falképek a XV. század végéről származnak Stefanescu szerint, ki igen kétségesnek tartja Dragomir meghatározását. Csodálatos, hogy a szerző, ki az ikonográfiát oly nagyra tartja, hogy művében külön nagy fejezetet szentel neki, éppen Erdély hajdani urait, szent királyait nem ismeri. Vagy talán az volt kellemetlen, hogy a freskók donátora, a román Béla vajda nem gondolt a jövődre és a magyar szenteket is megörökíttette? A freskó legkorábban 1500 után készülhetett.

Sztrigyszentgyörgy (Streu-San-Giorgiu, Hunyadmegye). Legérdekesebb falképe a donátorokat ábrázolja, hosszú cirillbetűs felirattal. A magyar irodalom régóta publikálta ezt az 1409-es évszámmal ellátott kompozíciót, melyet a XVIII. században, pontosabban 1743-ban átfestettek. Akkor került rá a felirat — nem kell paleografusnak lenni, hogy a néző ezt észrevegye — s az 1409-es évszám. Az átfestés, jobban mondva átmázolás miatt a falkép kora meghatározhatatlan.

Ribice (Ribita, Hunyadmegye). A templom freskóinak donátora két román házaspár. Ennek ellenére a hajó északi falán ismét Szent

István király és Szent Imre herceg képe jelenik meg, bizonyítékaul a magyar szentek általános tiszteletének.

Demsus (Densus, Hunyadmegye). Központi elrendezésű, érdekes temploma több magyar ismertetőre talált, kikről Stefanescu hallgat. Erősen rongált falképei hihetőleg a XV. század végéről valók.

Csolnakos (Cincis, Hunyadmegye). Jelentéktelen mázsolmányok 1776-ból, melyeknek mestere Simon pópa volt, ki nevét is megöröktette a falképek alján.

Déva, református templom. Falképei — magyar szent királyokkal — csak fényképből ismeretesek, mert a templomot azóta lebontották. A fényképeket a dévai múzeum készítette még a román uralom előtt.

Gurazsáda (Gura-Sada, Hunyadmegye). Szentek álló alakjai és passió jelenetek ismeretlen, közelebbről meghatározhatatlan korból, 1765-ben átfestve.

Lesnyek (Lesnie, Hunyadmegye). Sok szent alakjával. A templomhajó délnyugati sarkában Stefanescu szerint a következő felirat olvasható: „Hoc opus fecit Martinus Asztalos Comitatus Liptoviae Teplensis anno 1768 die 8. februari-i.“, ami a famennyezetre vonatkozik (!) A falképek a XVI. századból valók. Jelenlegi ismereteink szerint a festett famennyezetek mesterjelzése mindig a művön magán történt. Asztalos Márton nyilván a falképek festője vagy egyik festője.

A XVII. és XVIII. század festett emlékei között Stefanescu felsorolja még a kisebb jelentőségű ezódi, nuksorai, vajdahunyadi (nem a várban, hanem a görög-katholikus templomban látható), a bodrogi, fogarasi, lipovai, brassói (Szent Miklós-templom északi kápolnájában), kistalmácsi és resinári freskókat. Műtörténeti jelentőségük majdnem semmi, feldolgozásukat csak műtörténeten kívül álló szempontok indokolják, az erdélyi román múlt mindenáron való fitogtatása, mely néhol Asztalos Mártonok nevével kénytelen megelégedni.

AZ ORTODOXIA nemcsak a románság művészete volt, hanem a görög-katholikus egyházé is. Görög-katholikus magyarok már több század óta éltek a románok egyházi kötelékeiben, innen magyarázhatók a felbukkanó magyar mesternevek. Stefanescu impozáns méretű munkáját a légüres térben való műtörténészkedés mellett a történeti ismeretek hiánya teszi könnyű súlyúvá. Eltekintünk attól, hogy az ortodox művészet legkorábbi és legbecsesebb emlékeit, a malomvízi freskókat nem ismeri s hogy nincs tekintettel a bizánci hatás legkirívóbb példáira, például a derzsi falképekre (talán azért, mert Szent László életéből mutat be jeleneteket) s hogy csak oly nyomon indul el, hol már előtte jártak akár az elhallgatott magyar szerzők, akár Silviu Dragomir, A politika és műtörténetírás összetalálkozása sohasem volt szerencsés, ebben az esetben sem. Erdélyből, az európai művészet e provincializmusában is megkapó földjéből nem lát meg egyebet, mint a legjelentéktelenebb emlékek töredékes sorozatát, azokat publikálja oly fénytel és bőbeszédűséggel, mintha Kolozsvári Márton és György vagy Kolozsvári Tamás nemzetközi jelentőségű művészete nem is lett volna a világon. E munka méltó párja Coriolan Petranu könyvének,

mely az ortodox Strzygowski-követők legszejtesebb frazeológiájával keresett és talált feldolgozási tárgyat a biharmegyei fatemplomokban, e félig népies, jelentéktelenül vidékies építményekben.

Erdély új urai csak ennyit látnak az ezeréves kőplasztikás, erőd-templomos, szárnyasoltáros és büszke kastélyos műtörténeti fejlődésből? S ha csak ennyit látnak, megérdemlik-e hogy urai legyenek a földnek, melynek ecsettel elővarázsolt és kőbe vésett beszédét képtelenek megérteni?

GENTHON ISTVÁN

ERDÉLY NÉPE

NÉPRAJZI GONDOLKOZÁS SZERINT a népeket a hagyományosan, alig észrevehető vagy éppen ismeretlen utakon alakult szellemi és tárgyi javak összességének sajátossága különbözteti meg egymástól. Ebben a sajátos együttesben a leggyakrabban emlegetett megkülönböztető, a nyelv, csak egyetlen jel ezer meg ezer között. Az ismertetőnek nem könnyű a jelenségek végeláthatatlan sorából válogatnia, ha a részletes bemutatás helyett csak arra van módja, hogy néhány vonással jelezzen egy olyan végtelen idők alatt alakult, sokszínű, ágasbogas jelenségtömeget, amelyben a közösségbeli emberélet minden nyilvánulása benne van, az étkezés fakanala, a szilvaaszaló cserénye, a zsendely és bocskor formája csakúgy, mint a másvilágról való hit, a táncbeli bokázás vagy a beszéd diftongusai.

Az olvasó ezek tudatában bizonyára megfogja állapítani, hogy mi minden hiányzik azok közül a vonások közül, amelyek Erdély népe hű rajzához szükségesek, de vázlatunkból hiányoznak; egyebek közt azért is, mert figyelmünk most első sorban a magyarság arcára irányult.

A FALVAK JELLEGZETESSÉGÉNEK képét az avatatlannak kevésbé szembeütő településformán kívül különösen a telkek építményei adják meg. A községen belüli nemzetségek szerinti településnek különösen a székelyek között maradtak nyomai. A Bálintok utcájában a Bálintok, a Söstörök szorosában a Szilveszterek, a Pálfiak nevű falurészen a Pálfiak laknak („a Pálfiakon lakik“). A teleknek az erdőalj i övezetben legfelölőbb s Erdélytől nyugatra egyre csökevényesedő épülete nem a ház, hanem a csűr, a szalmás gabona és részben a szalastakarmány elraktározóhelye; de rendszerint bennefoglaltatik a lovak istállója, szarvasmarhák pajtája, disznók óla is. Szinte monumentális alakú csűröket a székely bennvalókon látunk, amelyeknek nagysága ugyancsak meghaladja a házét. A szabadban való nyomtatás Erdélyben nem volt szokásos; a cséplés pedig a c s ű r p i a c á n történt (fedél alatt) s történik sok helyen még ma is. A nagy uradalmak nagy csüreiben régen, a cséplőgépek kora előtt, szinte egész télen szólt a kézi csép ütemes zenéje.

Az erdélyi építkezés hagyományos anyaga a fa; csak a Mezőség felé kezd sűrűbb lenni a paticsfal s magán a Mezőségen, amely fát-

lannak mondható, a sárfal. Ma is a legteljesebb mértékben faépítkezésű terület pl. Csík megye s általában a havasalji övezet, ahol, mint Csíkban vagy a háromszéki keleti szélen, a zszindelykészítés is a háziiparok közé tartozik. A faépítkezés hagyományából következik, hogy az erdők alján az ácsmesterséghez mindenki ért s aki házat épít, nem tudományért, legfennebb kézi vagy ígás segítségért megy a szomszédba. Szokás különben házat is kalákában építeni, éppen úgy, mint szilvát pattogatni. Az erdélyi ház legszembetűnőbb sajátása—az anyagot nem tekintve — nem külsőségeiben van, hanem bent a házban. Az a készüllet ez, amely miatt felerészben maga a fedél is épül, a tűzhely. Közeli a földhöz, néha csak pár ujjnyi tapasztott kőpadkán épül s föléje vesszszöböl font vagy színes, díszes cserépcsempékből rakott jó alkatú füstfogó borul. Lényegében tehát azónos az úri házak kandallójával. Melegít és világít s tökéletesen szellőzteti a házat. Hogy sok fát fogyaszt, az az erdőelvi földön nem sokat számít. Eltanulta ezt a fűtómódot a mezőségi románság is, ha mezőségi pásztornépek szokása szerint szárított állati trágyával kénytelen is benne tüzelni. Mezőségi nyári esték puliszkaforzó tüzének, füstjének alant terjengő illata a hortobágyi pásztortüzekeket juttatja eszünkbe, ahol szintén ez a tüzelőszer. A kandallószerű füstfogós tűzhely, amelyet anyaga szerint cserénynek, gógnynak, cserépe nek vagy a román szomszédtságban kuptomák neveznek, főz, süt, melegít és világít s a házat tökéletesen szellőzteti. A székely ház levegője, különösen a fenyőtüzelésű helyeken, valósággal illatos; s igazában dögleletes levegőt csak a zárt tüzelésű magyar házakban tapasztal az ember, különösen a jó móddal épített boglyakemencés alföldi házakban. Az alföldi banyakemencés, a dunántúli füstös (= füstvezetés nélküli, szabadtüzhelyes), a palóc és felvidéki tökéletlen tűzhelyes kemencés háznál tehát az erdélyi sokkal tökéletesebb, egészségesebb. Az erdélyi házak is, mint ország-szerte, általában három helyiségűek. Közbul a pitvar, ettől jobbra-balra egy-egy „ház“, azaz szoba, amelyek közül azonban csak az egyiket lakják. Sajátos a székely ház középső, pitvarszerű része, amelyet eres-nek neveznek; elül-hátul deszkafalú s ez a deszkafal is cifrán kifűrészelt. Rendszerint ebben van a sütökemence, előtte padkáján füstfogótlan szabad tűzhely, olyanszerű, mint a palóc házé. Itt csak nyáron tüzelnek, főznek, tartózkodnak, télen csak kenyeret ha sütnék benne.

Az építmények között mint erdélyinek tartott sajátosságot meg kell említenünk a székely nagykapukat, a székely kapukat, amelyek a cintermeket s a jómódú székely belsőségek elejét díszítik. Valóban fejedelmi építmények. Ilyennek látta erdélyi útja során József császár is, mondván tréfásan, hogy mindenik mögött egy-egy uralkodótársa lakik. A korábbi romantikus szemlélok egyenesen „Ázsiából“ eredeztették ezeket a pompás építményeket s szívesen idézték melléjük Priskos Rhetor leírását Atilla palotájáról. Valószínűbb azonban, hogy mai formájuk szerint sokkal későbbi, részben újkori várkapuk, táborkapuk népies másai s a székelység egykori katonai hivatásában van a gyökérük. Régi mesterei a várak és táborok „abrákos molnárai“ lehettek.

Az erdélyi, nevezetesen a székely és torockai, kalotaszegi ház belső képe magasabb szintű lakásműveltség emlékeit őrzi, mint nem egy más magyar terület, egykori fokozottabb igények hagyatékaképpen. Úgy látszik, az európai divatokat zavartalanabb történeti élete folyamán hamarabb követte, — ha évtizedekkel vagy évszázaddal mögötte járt is — mint például a Dunántúl déli része vagy a palócság; előtte járt a még nem búzaexportáló Alföldnek s benne még Debrecennek is, amely utóbbinak egykori nyomorúságos földbesülyedt putriépítményeiről számszerű adataink vannak. Az ősi kezdetleges körülállózott házbelsőnek erdélyi magyar házakban alig vannak nyomai, nem úgy, mint például a palóc házban. A középkori eredetű szegeletre rendezett házbelső Erdélyben nemrégén még általános volt s a csúcsíves szabású nagy kamarás asztal valóban étkezőasztal volt. A renaissance-hozta színes, virágos bútornak Erdélyben nagyobb és kitartóbb divatja volt, mint bárhol az országban. A szövött holminak kényelemadó és díszítő szerepe szinte napjainkig érintetlenül megmaradt, s a függő rudak hagyományos ünnepi földdísztése (árúdravalókkal) pl. Kalotaszegen sűrűbben látható, mint bárhol az országban. Erdélyben ma is mindenütt szőnek.

Az erdélyi magyar és szász földön még szép számmal vannak csúcsíves szabású templomcskák s ezekbe beledolgozott korábbi románkori maradványok. Ha ezek az emlékek az idejét múltó művészettörténeti szemléletmód szerint csekély értékűek is, arra jók voltak, hogy a népi, monumentálisnak nevezhető faépítkezés és fafaragás módját, ízlésbeliségét a maguk korában, sőt jóval később is meghatározzák. Ezeknek az egykori magyar fatemplomcskáknak csak tornyai maradtak meg, azaz a tatárjárás után a templomokat jobbadán kőből építették, fából pedig csak tornyokat (haranglábakat). Az egykori templomépítő fatechnikát a szegényebb, erdőalji románság őrizte meg számunkra, akiknek fatemplomépítése még a XVIII. században is, sőt később is csúcsíves szabású. Keletre fordulva e formákat a Kárpátokon túl hiába keressük, mert élőföldjük addig terjed, ameddig a nyugati műveltség két legkeletibb népe, az erdélyi székely-magyar és szász, ezt az ezúttal stílusban jelentkező nyugati műveltség-hajtást elplántálta.

Ilyenformán nyomozhatjuk nyugatiságunk erdélyi emlékeit a népélet más tárgyi. és szellemi megnyilatkozásaiban is. Egyebek között a csúcsíves, renaissance, barokk jellegű bútornak is itt, a csíki havasok nyugati alján vannak legkeletibb határai; a részben hasonló jellegű erdélyi magyar-székely és szász öltözet is ilyen határjelző. Kétségtelenül el fog jönni művelődéstörténetünk s benne művészettörténetünk tudományának az az ideje, amikor a kutatás nem elégszik meg azzal, hogy csupán a korok legmagasabb szintjén élt nagyműveltségű és bő pénzü fejedelmek, főurak, főpapok és városi polgárok ránk örökített előkelő, de szórványos emlékeit tartsa számon, hanem a mélységeket is meg fogja ásni, kutatva azokat a vékony erecskéket, amelyekeken ha szegényesen, félreértve és megkésve is, de ezer rejtett úton a napban fénylő, pompázó, drága alkotások szerény másai a nép legszélesebb rétegeibe leszivárogtak; még oda is, ahol ünnepi eledel-

nek számít a túróspuliszka s ahol a nappal (legénytelen) fonóba meghívott vendég leánysereget a vendéglátó, délben, főtt krumplival és hideg, nyers káposztacikával vendégeli meg. A nyugati műveltség legkeletibb bástyájába nemcsak katonai erények, politikai állásfoglalások, fejedelmi intézkedések, törvény és igazgatás falállító erői vannak beleépítve, hanem a mélyben ott vannak azok a széles alapok is, amelyeken ez a bástya felépülhetett, s amelyektől megelkesült. A magyarság legkeletén, a Kárpátok aljában sorakozó székely templomcskák Szent László-freskói mélységes szimbólumok.

HANEM TÉRJÜNK VISSZA a mindennap nehéz erdélyi életére. Az erdőelvi földnek legfennebb középső tájai alkalmasak arra, hogy a lakosság tisztán mezőgazdálkodásra alapítsa megélhetését. Az erdők alja s az erdőövezet erre nem alkalmas s a valamelyes gyér hasznú szántás-vetésen kívül főleg állattenyésztésre, fatermelésre, különböző iparokra s ezzel együttjártó kereskedésre utalja a lakosságot. Alföldi ember álmélkodva nézheti, hogy milyen oldalakat szánt fel nemcsak a közszájon forgó Gagy község, de számtalan más osztályos társa is. Embernek és baromnak keserves munkahelyek ezek, ahonnan kerékfordulat nélkül csúsztatják le a rakott szekeret, a termést; a szálas termelvényt sohasem nyomórúd nélkül. Az ilyen helyek tájéka az autarkias, háromfordulós rendszerű gazdálkodás területei, ahol a szét-szórt pántlikaföldekből álló határ tagosítását még csak szóba sem lehet hozni. A rend: ugar, szemes termény, kapás növény; az utóbbi rendszerint tengeri, erdélyi szóval: törökbúza. Az ugart (nyomást) legeltetik, a gabonát ma is sarlóval aratják s nem kaszával. Erdélyben ez a szó: aratni — csak sarlóval való munkát jelent. A háromfordulós rendszerben a tarlót is legeltetik. Az ugart a foltokként szükséges bővebb trágyázás végett kosaraztatják, azaz a juhok szétszedhető aklát (a kosarat) más-más helyen állítják föl.

Mínthogy Erdélynek mezőgazdálkodásra alkalmas középső része, különösen a Mezőség, fatlanabb dombvidék, ahol csak az uradalmaknak, egyházaknak vannak a hegytetőkön kisebb, néha csak pár holdnyi erdei, ez a terület jó fogyasztója a hegyvidék faiparának s egyúttal élelmezője a hegyi lakosságnak. A hegyek népe, különösen a székelység, készít szekeret, szuszékot, disznóólat, létrát, szövőszéket, vékát, mezőgazdasági szerszámokat, kosarat, szalmakalapot, cseréholmit, deszkát, zsendelyt stb. Némelyek „kereket falazni“ járnak a Mezőséget. Utaznak, házalnak s ipari termékeiket búzára, de szívesebben tengerire cserélik el. Az utakon mindennapi látvány a borszékvidéki borvizes székely, aki szénsavas vízzel kereskedik. Székely kereskedelmi cikk a tengelykenő „degett“ is, stb. Egy-egy falu egész népe fazekas, mint például Jára, Korond vagy Csíkmadaras. Erről az utóbbiról mondja a székely tréfa:

Ez a falu Madaras,
Itt a pap is fazekas.

Egyes falvak ősi soron specialisták s messzi vásárokon is erről ismeretesek. Régen vasverő falvak is voltak, mint például Torockó, ahon-

nan ásóval, kapával, ekevassal fél Erdélyt ellátták. A gyáriparok olcsó termelésével ezek a kisiparok, háziiparok súlyos válságba kerültek s dolgozó népük napról-napra nagyobb nyomorba sodródik. Torockó vasipara egykor kivételes jólétet teremtett s ebben fejlett olyan színessé, gazdaggá e község öltözködése. Egy-egy menyasszony kelenygyéje például ezer forintba is bdekerült. De a „verők“ ma hallgatnak s a viszonylag magas igényű lakosságot a hegyekből alászálló románság szorítja ki.

A háziiparok között egyetemes elterjedésű az asszonyi munkájú fonás-szövés gyapjúból és kenderből. Mindkettő nyersanyagát maga a nép gazdálkodása termeli. Még a múlt század közepén is az öltözetnek majd minden anyagát a háziipar szolgáltatta. A fehérnemű kendervászon volt s a felsőruhafélék is vászonzól vagy házi szövésű gyapjúposztóból készültek. A posztó kallóságát, ványolását (döngölését) erre épült ványolók, malomkerékkel hajtott döngölőművek végzik, így a szászok és székelyek között. De a havasi románság körében olyan kezdetleges posztókallókat látunk, amelyek minden valószínűség szerint olyan régiek, mint maga a szövés mestersége. A gyapjú máig megtartotta jelentős szerepét, de a kendert újabban a színes, készen vett gyapjúfonál kezdi fölvaltani. A bocskor régen általános volt, s azt szintén házilag szabták. A sapkát falusi kontár szücsök is készítették s egyes falvak népe fonta és varrta az Erdély-szerzte mindkét nem közt kedvelt szalmakalapokat.

A régibb szabású öltözetek közül megemlíjtük a székely férfiruhákat. Szűk rövid mellény, szűk, rövid zsinóros gyapjúkabát (kürti), olyan szűk nadrág (harisnya), hogy a bolha is visít alatta, cepők vagy bokoncs, újabban csizma. A kürti helyett viselnek szinte „bokigérő“ gyapjúposztó (harisnyaposztó) kabátot is, többnyire zsinórosat, barnát, inkább felálló gallerral. Ez lehetett az egykori lófők köpönyege (zeke). A fejen báránybőr süveg. Vidékenként más-más színű harisnyaposztó s más-más színű zsinór, vitézkötés és hajtóka. E székely ruhafélék bizonyára sokat megőriztek az egykori ezredek vagy nagyobb közületek katonai jelzései közül, talán nemcsak a határőrvidék szervezése óta, hanem korábról is.

Színesség és mutatósság dolgában a székelyt meghaladja a kalotaszegi, s különösen a torockói, kivált a női öltözet. Ezekből nem egy ruhaféle múltját a középkorig nyomozhatnók.

Igazi ősiségeket, el egészen az őskorig, öltözetben is, egyebekben is a románság havasi és havasalji része őriz, éppen úgy, mint általában a Balkán. A mezősegi románság öltözetben és sok más tárgyi tekintetben középtt áll a székelység, kalotaszegi magyarság és a szászság között, többé-kevésbébbé legközelebbi szomszédaihoz igazodva. Nyugati hatások megkésve érkeznek hozzá: az alföldi széles karimájú posztókalap 60—80 év múlva érkezett el a Mezőségre.

A díszítő művészet elemeinek mértanias jellegű ősrétegét, amelynek másai az őskorban és más földrészek természeti népei birtokában is megtalálhatók, nálunk leghívebben a románság őrzi, amelyet a legújabb időkig nem érintettek az európai történeti stílusok hatásai.

A történeti haladásban elüljár a szászság; a magyarsága székelység a nyomában. Legszebben tanulmányozható ez a hímzéseken, amelyek egészben véve a szőttestechnika kényszerű díszítményeiből keletkeztek. A szöttes eredetű szálánvarrott legszebb, legváltozatosabb példái a székelységben találhatók meg. A nyugathoz közelebbi Kalotaszeg s részben a mezőségi magyarság, valamint a Kisküküllő-menti székelység már írás (rajz) után is hímez, szálszámlálás nélkül, de a díszítmények elrendezése ma is mértanias. Bár a székely főemberek ivadécai házában s a templomi fonalas holmi közt szép régi renaissance ízű darabokat látunk, a székely közemberek asszonyai ezeket sokkal kevésbé utánozták, mint a felvidéki jobbágy tótság a maga uraiét és egyházáét. A székelység ilyen tanuló iskolára nem volt ráutalva.

Erdélyt a népi díszítő művészet leggazdagabb területének szokták tekinteni. Ami a nagyobb tárgyak faragását s részben a hagyomány szerinti szövést, hímzést illeti, ez a vélekedés helytálló. Más országrészhez képest többet őrzött meg a fél-népi, festett bútorokból, s a részben hasonló jellegű cserépholmikból. A cserépholmikát nézve, megállapítható, hogy a Felvidék, nevezetesen Nyitra és környéke területét kivéve, csupán Erdélyben vehető észre határozottan a régen újkereszténynek emlegetett, újabban nálunk is habánoknak elkeresztelt német eredetű anabaptista jeles iparosok hatása, akiket Bethlen Gábor telepített meg Alvincen. A kiváló régi cserépholmit a szászok azóta is alvinci edénynek nevezik. Cserepeken Erdély kedvelt színe, legalább hagyományosan, a fehér alapon kék, zöld és barna, ritkábban sárga szín. Típusosak a kalotaszegi ugyancsak újkeresztény hatású győri nevű edények, s a sajátos színű és díszű székely b o k á j o k (kancsók). A legősibb díszítőelem-hagyatékot, tisztán mértanias formákat, a székely tarka pokrócokon látjuk, ilyeneket a magyar nyelvterületen egyebütt nem is készítenek. Ugyancsak ez ősiségek közé sorozhatjuk a nők számára készült szövöeszközők díszítményeit. Talán ennél is becsesebb csoport a ma már igen gyéren felbukkanó szarvasagancs-puskaportartó és a fakéregből készült apró, sótartó dobozféle, amely két tárgycsoport díszítése a legtöbb rokonságot mutatja egyes őskori tárgyakéval. Ezeken óeurópai hagyományokat őrzünk. Erdély a tarkaság, szingazdagság iránt, legalább a hímzés-féléken, sokkal inkább tartózkodó, mint más, cifraszűrös, cifraködmönös, tarkahímzéses magyar országrész. A hímzések színe fehér, kék, piros, fekete; ezek is csak egyenként. Csupán a kék-piros együttes gyakoribb. A tarka hímzéses szücsholmi Erdélyben csak újabban kezdett hódítani. Korábban bőrholmit is, posztómunkát is csak azonos anyagú, színes applikációval, rátétmunkával díszítettek. Ami nagyon cifra, tarka, arra az erdélyi magyar gyakran használja ezt a szót: beszerikás, ami szertelen tarkaságot jelent. (A szó eredete: biserica, annyi mint ,román templom⁴, amely kezdetleges színes képekkel, fafaragványokkal, aranyozásokkal, szöttesekkel zsúfolt szokott lenni.) Viszont eléggé tarkák szoktak lenni az újabb udvarhelyszéki nagykapuk. A régi háromszékieken vagy a legrégibb (1670-ből való) mikházi kapun szinte teljesen hiányzik minden színezés s a művész a faragásba tette belé minden tudását. Fatárgyakon

egyébként, mint a hímzések nagyobb részén, a kék és piros szín volt szokásos. Még temetői kopjafákat is festettek ekképpen.

Külön jellemző fejezet az erdélyi konyha. Már magának a konyhának fölszerelése is többnyire gazdagabb, mint a magyar terület javarészéé. Abból is következik valami, hogy figyelemreméltó régi szakácskönyveink szinte kivétel nélkül Erdélyből maradtak ránk. Az ételkészítés művészetének itt vannak legrégebb írásba foglalt magyar hagyományai. E könyvek legínyesebb fejezeteinek főforrása, mint annyi más erdélyi műveltségüneménynek, kétségkívül a magyarságot egykor egymagában reprezentáló fejedelmi udvari élet s az ennek körébe tartozó rendek ízelő hagyománya. A nép széles köre e hagyományok teljességét természetesen nem ismeri, s még kevésbé gyakorolhatja, már csak anyagi tehetősége alacsonyabb szintje miatt sem. De azon az úton, amelyen minden idők műveltségjvai felülről lefelé haladnak vagy legalább szivárognak, e hagyományok idők folyamán a népi konyhának is erdélyi ízt adtak. Az erdélyi konyhát nem a bőség, hanem az étrend változatossága s különösen az azonos nyersanyagok sokmódú elkészítése jellemzi. Hogy az azonos előkészítésű ételféléknek még formájuk szerint is más az íze, azt talán csak erdélyi ínyek méltányolják kellőképpen. Húslevesbe mindenütt főznek gyúrt, nyújtott tésztát, de hogy más íze van a hosszúlaskának, mint a kockának, eperlevélnek, reszeltnek, darának, csipedettnek vagy csigatésztának, nem minden magyar helyen tudják tudva. A töltött káposztába nem lehet rántást tenni, s nem sokat ér gyöngyös és hájszeles s néhány darab füstölthús nélkül. E nélkül kár hozzá is fogni. A májasba mazsola is kell, hogy enyhítse a máj keserűségét, de kolbászt kár elrontani paprikával, mikor legfeljebb bors való bele, esetleg valamicske fokhagyma. Füstölthúsos tört fuszujka (paszírozott paszuly) mellé káposztacikát (egészben savanyított káposzta-cikkek belseje), de fuszujkaleves mellé hagymát kell adni. A palacsinta nem akkor jó, — mint ahogy elvastagodott ínű mástáji magyarok gondolják — ha vastag, hanem ha mentői vékonyabb, s a pánkó (fánk) sem akkor, ha szájunk szélén lecsordul a zsír belőle. Tudni kell, hogy melyik ételhez a marhának melyik részéből lehet vagy nem lehet bizonyos ételeket készíteni, s melyik ételhez kell a húst a rostok irányában hosszába vagy keresztbe vagdalni.

Erdélynek számtalan sajátos eledele van, s nem egynek keleties a mellékíze. Ez a keletiség a török és az örmény konyha tanítása. Többre értékeli a fűszerféléket (a kertekben is többet termelnek), különösen a hagymát s nagyobb a becsülete a méznek és nádméznek (cukornak). A legősibb csemegék egyike a kászuba (fakéregbodonba) gyúrt, mézbe tört mogyoró, az örmény *d á l á ú z i* kezdetleges elődje. Régi vásári csemege a tordai és a székelypogácsa az utóbival együtt árulják a fenyővizet (borovicskát). Mint a kunok közt a paprikásbúrge, olyan ünnepi népi eledel Erdélyben a *berbécstokány* (berbécs = kos), amelyben legalább annyi a hagyma, mint a hús. Szegényember hagymatokánnyal is beéri, ami majdnem olyan, mint az előbbi, csak a — hús hiányzik belőle. Erdélyi étel a rostos sült flekken (fléken, leggyakrabban berbécsből),

az örmény eredetű hurutosleves, a parázstűz mellett süttött kürtöskalács s számtalan más. Sok a rántás nélküli árva-étel. Szeretik a gyümölcsből és zöldségből készült levesféléket. A legszegényebb háznak is van veteményeskertje s a legtöbbnek gyümölcsöse.

A kenyér csak jelképesen mindennapi, mert a szegénységnek — s ide tartozik a lakosság jóval nagyobb része — naponként való eledele a friss tengerilisztből — erdélyi szóval töröbúzaliszt, máléliszt, puliszkaliszt — főzött puliszka. Rendszerint minden étkezésre frissen főzik (még a hetetszaka erdőn dolgozó férfiak is) s olyan keményre keverik, hogy cérnával szokták szeletelni s kézből harapják, mint a kenyeret. Minden kenyérmelléalót esznek puliszkával: levesfélét, főzeléket, húsokat, sőt a tejfölös paprikás-csirke puliszkával úri házakban is nagyratartott eledel. De rakják is rétegesen szilvaízzel, juhtúróval, töpörtyűvel s némi zsírral megrotyogtatják. Vannak nagyúri házak is, ahol minden este fölkínálják a tejes és túrós puliszkát, mert mindig van belőle frissen, ez lévén a nem konyhai bennkosztos cselédség majd mindennapi vacsorája. Gyakran nem is szakács vagy szakácsné keveri, hanem a darabant (= hetes, udvaros), kocsislegény, bojtárféle stb. Erdélyben ez a szó: túró — mindig juhtúrót jelent s a tehéntejből készültnek tehéntúró a neve. Töröbúzalisztból sütnék is, kenyérszerű máiót; de sütik a máiót tepsiben is, tejjel, sütemény gyanánt (t e j e s m á I é). A különleges erdélyi eledel közé tartozik a b á l m o s, amelyet ugyan-csak puliszkalisztból és b á l m o s n a k v a l ó b ó l főznek; az utóbbi a juhtejből készülő nyers sajt (l á g y s a j t) másodszori nyomkodásakor kiszorított vajos savó. Természetesen van Erdélyben kenyér is, hiszen csak maga a Mezőség is búzakenyérrel tarthatná Erdély egész lakosságát. A nép szegényebb és nagyobb fele rostálatlan, mosatlan búzát, kétszerest őrlöttét, s a fátyolszítát nem ismeri, sőt süt szítálatlan lisztből is. Ebből bizony nem lesz fehér kenyér, hanem nehezen kelő, ragadós, fekete.

A bükköveget alján az ősi gyűjtögető gazdálkodás érdekes terméke a bükkmakkolaj, amelyet a sajátos szerkezetű olajütőkben ütnek és sajtolnak. Böjti eledeleket tesznek vele lecsúsztathatóvá. Ugyané tájon egyes falvakban minden házban megtalálható az ecetes hordó, benne aranysárga, ízletes almaecet, amelyet az erdők vadalmafáinak gyümölcséből készítenek. De savanyítanak erjedt juhsavóval is.

Bár a szőlőt — már ahol megterem — igyekeznek karikás műveléssel a föld melege közelében tartani, az erdélyi borok így is savanykásak, de tüzesek. Erdélyi ember ezt szokta meg (borvizesbor!) s a maga erdélyi rizlingjével (— Isten ments az olasz rizlingtől! —) még együtt sem hagyja említeni az édeskés badacsonyit. A kerti vinkókhöz szokott „magyarországi“ embert az erdélyi bor hamar megtréfálja.

Ha bor nincs a Székelyföldön, annál több a borvíz. Egyes székely falvakban vagy például Székelyudvarhely városában aligha van valaki, aki otthon egység vizet ivott életében, mint szénsavas ásványvizet.

Hogy egyikben petróleumillatú methangáz (s z e j k e v í z!), a másikban záptojásszagú kénes gázok vannak, az élvezetet ez semmiképpen sem zavarja.

A SZELLEMI HAGYOMÁNYOK világában legszembeütőbb s legkönnyebben tanulmányozható s ezért aránylag elég jól ismert megnyilatkozás a nyelv. Erdélyben három jelentős nyelv él, a magyar, szász és román. A kölcsönhatás csak a kevert nyelvű területeken szembeütő. Bizonyos fogalomkörökben nagymértékű a románság szókészletének a magyarból kölcsönzött része. A románság viszont különösen az állattenyésztés, s ebben is kivált a juhászat mesterszótárából adott kölcsönszokat a magyarságnak, különösen azóta, amióta a juhászságot a magyar gazdák is román eredetű bácsokra, pakulárookra bízta. Már 1711-ben megállapítja a tordai tanács, hogy juhászaira magyar ember nem kapható, erre a mesterségre tehát oláhok is felfogadhatók, s ezek a város területén megtelepülhetnek; más oláhot telepíteni nem szabad, mert féktelen, vérengző. (Egyébként abból, hogy a székelység a középkorban ökörrrel fizette a királynak földbérjellegű adóját, arra lehet következtetni, hogy állattenyésztésének fő állata a szarvasmarha volt.)

Az erdélyi magyarság nyelvi tekintetben két félre különül, erdélyi magyarra és székelyre. Az előbbinek legjellemzőbb, bár nem általános sajátága a középső nyelvállású, ajakhangok képzésének megingása vagy éppen pusztulása (mondák, törek, ülek, vagy éppen mandak, terek, hazam). A székelyt a sok nyelvjárasterület s különösen az éneklő hangsúly jellemzi, amiről a góbét azonnal felismerik Erdélyben is.

Erdély nyelvjárásaiban szinte az egész magyarság nyelve él, sőt szűkebb körre szorítva él magában a székelységben. Alig van olyan, a laikusnak is szembeütő, kivált régi nyelvjárású tünemény, amelyet Erdély s különösen a székelység valamely részében meg nem találhatnánk. Erdélyt általában a hosszú magánhangzók kedvelőjének tartják s valóban nemcsak ilyeneket hallunk: vidék, jogász, m ú t a t, de nagy területen, mint a Tiszántúl is, hosszú minden magánhangzó a szótagzáró l, r, j hangok előtt: gondol, s ó r, f ó j t. De Háromszéken éppen úgy röviden ejtik az ur, kút, viz, bíró, búza szavak magánhangzóját, mint a Dunántúl nagy részén. Az ember nemcsak Szegeden embör, hanem a székely nyelvterület hosszú vonalán, sőt itt-ott Kalotaszegen is. Tor dán vagy a keleti székelyek közt éppen úgy halljuk házo, má jo, j ár j o, mint néhol a Dunántúl. A keleti székely területen éppen úgy hangzik a level, tehen, nehez, madar szó s a kézvei, lábval ragozás, mint a jó palócok ajakán s minden nap hallható az ä hang rövid alakja, az ä a székely beszédben is, mint az Ipoly mentén, bár csak bizonyos hangtani helyzetben: apám, kaszál. A király, székely szavakat Dunántúl királ, székel-nek, egyebütt kiráj, székeinek ejtik, csak a palócos jellegű területeken ejtik ki igazán az l y hangot; de így ejtik egy erdélyi nyelvjárás-szigeten is, a szebenmegyei Szakadátan. A sziép, züőd s ezek visszája, a széip, zőüd

diftongusai nem kizáróan a nyugatmagyarországi, illetőleg a Mátra-vidék vagy a Tiszántúl nyelvi sajátosságai, mindkettő megvan a székelység nyelvjárásaiban is. Keleti székelyek közt csakúgy meg-együk (= megesszük) a borsostokányt, mint Tolnában a lecsót. Az ikes ragozást s az igeragozásbeli idő- és állapotkombinációk régi hagyományú alakbeli gazdagságát egyetlen élő nyelvjárás, sőt az irodalmi nyelv sem őrizte meg olyan híven, mint a székelység: jár, jár a, jár vala, járt, járt volt, járt vala, járt lesz, járt volt lesz stb. Ha a háború utáni román filológusok nem egészen politikamentes magyarázatai vagy — ami mindegy — a politikusok egészen filológiamentes elképzelései szerint a székelység, „elmagyarosodott. románság, mivel magyarázható a székelység nyelvjárások nagy tarkasága? Kittől tanulhatott a székelység nemzet ennyi-féle magyar nyelvet? Ha ez a politikába oltott balkáni filológia sok kárt nem tesz is, azért az erdélyi nyelv körül kétségkívül vannak veszedelmek. Nem az, hogy a mai erdélyi magyarok a puliszkát mamaligának, a kertészt gredinának, a vonatot Irénnek, a menyecskét nevéstának kezdik mondogatni, — egyelőre tréfából, de amiből később komoly dolog válik — hanem mindenekelőtt a magyar nyelv zenéjének, fonetikájának veszedelme, nevezetesen az idő'mértékbeliségek megingása, a rövid és hosszú magánhangzók határozott különbsége tudatának elhomályosulása. Ez a nyelvi elfajzás a román nyelv hatása. A román nyelvben a rövid és hosszú magánhangzók megkülönböztetésének nincs jelentősége, nem úgy mint a magyarban. Ennek a megingásnak szomorú tünete a kevert lakosságú területeken a háború előtt is megvolt, ma azonban, sajnos, még a székelységudvarhelyi bennszülöttek nyelvéből is kiütöközik. Ez a mondat például: *édes apám is kérje meg, ma már székelység szájából is hallható így: édes apám is kérje meg, azaz valamennyi magánhangzó röviden.* Sajnos, a román nyelvi hatással foglalkozó magyar nyelvészek s a nyelvhelyesség hivatott őrei ezt a súlyos megbillenést eddig nem vették észre s nem emelték köztudatra. Az a nyelvi tünet ez, amely mint a dgányos beszéd jellemzője, nagyközönségünknek — legalább a színpadok népszínműveiből — régi ismerőse.

Az erdélyi nyelv iránt a kegyelet is tiszteletet parancsol, mert jelentős része volt irodalmi és köznyelvünk kialakulásában. Minden irodalmi és köznyelvnek valamely nyelvjárás az alapja, akár terjedelme adta súlyánál fogva, akár mert magasabbrendű, utánzásra méltó műveltség hordozója, akár nagyhatású író szülötteinek példaadása révén. A könyvnyomtatás, e fő irodalmi-nyelvközpont találmány elterjedtsége óta, a török hódoltság és az egyidejű részleges „német királyság. tartama folyamán a nemzeti gondolat hathatós képviselője Erdély — s magyar köznyelvvé az erdélyi fejedelmi udvar, a körötte kialakult erdélyi úri társaságok, az országgyűlések, törvények, hivatalok, az Apor Péterek, Kemény Jánosok, Bethlen Miklósok beszélt (nem székelység) magyar nyelve válik. Pázmány Péter — egyébként maga is a Partium szülötte — csak betetőzte azokat a falakat, amelyeket az erdélyi közélet szereplői építettek irodalmi és köznyelvünk alapjául.

Az erdélyi községneveknek és egyéb helyneveknek az az érdekessége, hogy legnagyobb részük Erdélyen kívüli magyar területen is megtalálható. Ez a szótári anyag legbecsesebb okmánytárunk az első foglalás kérdésében. Ezt a régi szókészletet a románság hagyománya is gyarapítja. Az ilyen erdélyi román családnevek: Sin dean, Dămbian, Uilăcan, Sărmăsan: Szind, Domb, Újlak, Sărmás magyar községek nevét hirdetik. Sőt a mezőségi Budălăcan családnev megőrizte Budatelke korábbi Budalaka nevét, mint ahogy nem egy más magyar tulajdonnév is csak a románság útján maradt ránk, mint például Botfalu korábbi Bőd neve, amely egyúttal székely nemzetségnév is.

Alig van még egy magyar nyelvterület, ahol olyan nehéz volna a genealógia művelése, mint a székelyek közt. A székelység — úgy látszik — jóval tovább őrizte az egynevűség szokását, mint más magyar nyelvterület. Ez az oka annak, hogy egy-egy községben a családneveknek száz százaléka is keresztnév: Ábrahám, Demeter, Dénes, Ferenc, Pál, Péter stb. Ezekből ered aztán a sok Pálfí, Péterfí, Győrfí, Áronfí s egész csomó becéző keresztnévből származó családnev: Demeterből Deme, Döme, Domokosból (székelyül: Damokos) Damó, Benedekből Bene, Bede, Bedő, Ambrusból Bums és Borús, Salamonból Sala s számtalan más. Akit ma Szilveszternek hívnak (de csak Söstör néven emlegetnek), ezelőtt hetven-nyolcvan évvel még Serestelynek van elkönyvelve a matrikulában. Aki ma Damó, esetleg ezen a néven is keresheti az őseit: Damokos. Egyébként a székely névöröklés gyakori rendje ez volt: Péter Barabás fia: Barabás Pál, ezé Pál Dénes, ezé Dénes Mihály. Vagy így: Barabási Pál, Pálfí Dénes stb. Szembetűnő, hogy a székelyek mennyire kedvelték a legújabb időkig a bibliai neveket; az Ábél, Ábrahám, Áron, Dávid, Jákob, Ézékiel, Mózes, Zakariás, Sámuel (Sámel), Salamon éppen olyan közönséges keresztnemek, mint családnevek.

Ha a székely kiszáll falujából, szívesen jelzi kilétét pontosabban is, így: udvarhelyszéki etédi Pálfí Péter. Ez szükséges is olyan nemzetben, ahol ezerszámra vannak a Pálfí Péterek. Ez a szokás a magyarázata annak, hogy a „Magyarországra“ kiszármazott székelyek is gyakran írják nevük elé, mintegy előnévül, falujuk nevét, anélkül hogy ez egyúttal idekint szokásos nemesi előnév volna. Itt jegyezzük meg, hogy Erdélyben a nevek ipszilonnal írása nem szokásos; nem írták a fejedelmek sem: Apafi, Barcsai, Rákóczi. A fonetikus írás elve szerint a hangjelölésben nincs különbség köznévi és tulajdonnévi között; ebben a józan felfogásban Erdély volt a példaadó.

Ha már az írásnál tartunk, említsük meg, hogy a jobbról balra haladó ősmagyar rovásírás minden emlékét Erdély őrizte meg; csak legújabbban is két becses emléke került elő a bögözi ref. templom freskójáról s a derzsi unitárius templom egyik téglájáról. Ezek a legkézzelfoghatóbb jelek ősi műveltségünk egykori (honfoglalás előtti) török kapcsolatairól.

A KÖLTÉSZETI HAGYOMÁNYOK körében különösen az epikában gazdag föld Erdély. Az egész országból együtt sem kerül elő

több, dallamával együtt élő, históriás ének, ballada, mint magából Erdélyből, kísérve gazdag változatok sorától. Ha egyik-másiknak tárgya a román népköltészetben is megvan, mint például a Kőműves Kelemenné, ez csak a járatlanokat ingerli a kölcsönzés kérdését tisztázni akaró vadrózsa-pörökre. A magyar népballadák indítékai között szembetűnő a magasabbrendű erkölcsi tételek szerepe, szinte elmaradhatatlan az erkölcsi igazságszolgáltatás.

A költészettel együtt élő dallamok sorában ama három történeti réteg, amelyet zenekutatóinknak sikerült megkülönböztetni, általában sokkal gazdagabban és tipikusabban van képviselve Erdélyben, mint egyebütt. Nemcsak az Ősréteg, pl. a jobbra alkalom és hangulat szerint rögtönzött siratóénekek, hanem ama középréteg is, amely felülről, egykori muzenéből alákerült szállomány, s amely gyér adatolású, igen hézagos zenetörténetünk egyes kérdéseinek megvilágítására igen becses hagyomány. Különösen szembetűnő a dallamok díszítésében való gazdagság. Hogy az ősi réteg jelenségei között egyik-másik más népekéivel rokon vagy azonos, abból nem mindig következik az, hogy kölcsönzés, hanem az a fölismerés, hogy bizonyos közös jelenségek egy nagy európai vagy talán eurázsiai műveltségkor ősi közvagyonához tartoznak, ahogy ezt például a hangszerek formáiban vagy a puskaportartó szarvasagancsok, a kéregmunkák és szövés díszítésmódjában is megfigyelhetjük. Ilyen ősiség a zenében a siratóének, s a székelység keservesnek nevezett dallamcsoportja, amelyet az avatatlan oláhosnak lát, különösen az a figyelő, aki alig hall egyebet, mint népzenei természetű nótáink legújabb, harmadik történeti rétegének darabjait, amelyeket zenei műdalköltészetünk bővebb és könnyebb súlyú termelése ma egyedüli irányadónak tart. A régi hangszerek közül említsük a szádok-kürtöt (fakürt), a csángó kobzát, a csángó boricasok, a maroszséki gircsózók zörgős ölszerezését, a csíki tekenőgardont, a csángó bikát (höppögetőt). Egyébként a székely tánc cigánybandája nem lehet el cimbalom és kalánéta nélkül.

AZ ÜNNEPI alakoskodó szokáshagyományok egyik legérdekesebbike, a székely regölés, a téli napfordulat évkezdő pogány ünneplése, oly elemeket őrzött meg, amelyek az egyébként bő szövegváltozatú dunántúli emlékekben hiányzanak. Egyes helyeken, pl. Maroszséken, ma is jár az egykor a regöléshez tartozó szarvasjelmezű alakoskodó, akinek hívebb jelmezű alakváltozatai az erdélyi románság között élnek. Viszont a regölés nagymúltú hivatalos helyettese, a betlehemjárás, bedehemezés, sehol az országban nem olyan komoly és bő szereplőkarú játék, mint a magyarság legkeletibb határain, Csík megyében. Tudunkkal csak a Nyárad mentén szokásos a betlehem templombavitele, oltárrahelyezése, a járulékos gyermeki éneklés kíséretében. A középkori templomból kitiltott forma késői és távoli maradványa ez.

Kétségtelen, hogy a tánc-hagyományok dolgában is Erdély a legeredményesebben kutatható terület. Nemrégén csupán Csíkban tizenhétféle alkalmi tánc dallamát jegyezték fel. A férfi magános táncnak,

valamint a verbunkos-szerű katonatáncnak, a férfiegyüttes legényesnek sehol sem él annyi változata és olyan gazdag díszítőelem-készlete, mint különösen a Székelyföldön, egy hivatásos katonanemzet táncművészetében. Köztük ma is sokkal sűrűbben pattog a táncszó, a táncolás pillanatnyi hangulatainak sokszor rögtönzött, többnyire rimes nyelvi kifejezése.

A tréfás, gúnyos dalok, a magyar néphumor kiapadhatatlan forrásából legbővebben a Székelyföldön áradnak. A tréfacsinálás és tréfakedvelés egyébként a góbéság egyik fő jellemvonása. Maga a székely mondja, hogy neki két esze van, ami azonban nem jelent egyebet, mint hogy cselekvése előtt előbb szereti meggondolni a dolognak mind elejét, mind végét, lehetőleg minden eshetőségét. Ekkor dolgozik az egyik ész a nehéz helyzetekben, váratlan fordulatok előtt, idegennel folyó tárgyalás, ügylet vagy csak beszélgetés során, ami mintegy tréfás előcsatározás; kitérő feleletek és tréfás kérdések színes, de sokszor stereotip sorakozása, hogy idő jusson a helyzet fölismérésére. Ez alatt a nyert idő alatt a másik ész a végleges állásfoglalás előkészítésén dolgozik. Kezdetlegesebb fokon, ahol idegenekkel való érintkezésre van a nép utalva (a székely utazó iparos, kereskedő is), általában nem ritka jelenség ez. Ha a helyzet tiszta, a székely éppen olyan egyenes, kíméletlenül szókimondó és szótartó, mint bármely más magyar testvére.

A szokások fogalma alá tartozó jelenségek körében egyes jogszokások hosszú élete tűnik szembe. A földközösséggel kapcsolatos jogszokások néhány ősi emléke (első foglalás, bogáti jog), a közbirtokosság! erdők használata körüli szokások, a büntető eljárásbeli tetemrehívás és halálújítás, a bűnös megkiáltása, a perdöntő bajvívások s egyebek, más magyar területről régebben kivesztek, hogysen emlékeznének is rájuk. A jogtalan elbarázdolások miatti villongások például a székelység területén még a múlt század 40-es éveiben perdöntő bajvívásban (megküzdéssel) dőltek el, hatósági személyek jelenlétében.

A múlt század második felében még sok helyen megvolt a kopjás temetés szokása a hagyomány szerinti vitézülő családok férfitagjainak temetésén, amikor a menetben kopját tartottak, amelyet aztán a sír fölhintolása után a hantba ültetett, díszesen faragott kopjafa csúcsába állítottak. Ilyen kopjafák a beleszúrt (nyeles) zászlócskákkal az udvarhelyszéki köröndi temetőben ma is láthatók.

ERDÉLY a sokfelekezetű országrészek közé tartozik, bár néhány összefüggő kisebb területe egy vallásfelekezeten van. Csík megye pl. egészen katolikus. A felekezeti tarkaság legszembetűnőbb pl. Erdély kis városaiban, mint pl. Tordán, ahol a katolikus egyháznak 2, a reformátusnak 2, az evangélikusnak 1, az unitáriusnak 1, a görög keletinek 1, a görög katolikusnak 2, az izraelitának 1 temploma van. Vannak 1000-en aluli lélekszámú falvak, ahol 4—5 felekezet tagjai élnek egymás mellett néha szoros szomszédságban. Így volt ez a múltban is. Ez a helyzet az erdélyi felekezeti türelem forrása. Az erdélyi közmondás azt tartja, hogy „minden vallás jó vallás, csak

a kárvallás rossz vallás“. Ennek az elvnek megfelelő a felekezeti buzgalom is.

Gyakran hallani, hogy az erdélyi magyarság nem babonás. A románság mérhetetlen babonásságához képest a magyarság babonahite valóban szinte észrevehetetlen, erdőalji gyom a rengeteg szélén. De azért a székelység legközepén is zöld tálba néznek déli napon az udvar közepén hason fekve, ha a v a k n a p-f e j f á j á s t akarják magukból kiűzni, mondván: „szaladj vaknak, mert jön az új nap“. Természetesen mindenféle babonának különösen az asszony nép híve. S az asszonyi praktikában jut gyakori szerephez; a férfiak szinte egyhangúan kinevetnek minden balhiedelmet. A kincsőrző öregen kívül a képzelet sem hordozza a természetfölöttinek és mögöttinek olyan végtelen sokadalmát, mint a szomszéd románság között. A babona lelegevenebben és legbővebb változatban a kuruzslásban él. Vannak községek, ahol évszámra nem fordul meg orvos, s a nagybeteg, ha férfi is, aláveti magát a legoktalanabb kuruzsló mivelkedeteknek.

VÁJON A FÖNTI néhány sajátos vonással megrajzoltuk-e Erdély magyarságának arcképét? — Bizonyára nem. De akinek módjában van, az ittenieket a hűséghez és teljességhez szükséges mértékig megtévezve, áttekinteni az erdélyi magyar nép szellemi és tárgyi műveltségvagyonán, azon az ezer ággal egymásba szövődő lélekbeli hagyományon és érzékelhető hagyatékon, amely minden nép népiségének, nép voltának lényege: arra az eredményre jut, hogy Erdély magyar-székely népe sajátosságai ellenére éppen úgy nem külön nép, mint a palóc, matyó vagy barkó, — csupán egy színhangulat a magyarság arcképén. A vizsgálódót igazában nem a különbségek lepik meg, hanem a csodálatos egyezések, különösen a Dunántúl népével. A sajátos szint az erdélyi nap, a hegyek és az erdők, a sebesen járó vizek, a hegláncokkal körülkötött erdőelvi változatos föld, azaz egyszerűen szólva a földrajzi környezet festette s a patinát rá más magyar fölthől többé-kevésbé különböző történeti élete edzette. A történeti meghatározókból a népi műveltségvagyon képén különösen két tény hatása tükrözik: Erdély sokszázados független magyar élete s a Nyugattal való zavartalanabb kapcsolata. De a hagyaték és hagyomány folyamatos fejlesztésében nem egy fék súrolta a haladás kerekét. Egyebek közt az a szüntelen iskolamesteri munka, amelyet történeti sorsa parancsából Erdély magyar, (és szász) népének vállalnia kellett. Ez a munka egy évszázadokon át tömegesen közéje szivárgott balkáni nép civilizálása és lassú áthasonítása volt. A maga közelében, különösen a sűrűbb érintkezésű Mezőségen, még antropológiájában is megmástitotta ezt a népet; megszelídítette vérmérsékletét, még beszéde tempóját is meglassította. Sok más meghatározó erőn és körülményen kívül ez az iskolamesterség is részes abban, hogy az erdélyi magyarságban szembetűnő vonássá fejlődött a körültekintés, a mérséklet, a kitartás, a szerénység, az önuralom és a liberális gondolkozás erénye. Ez a történeti hivatás is részes abban, hogy szava meghalkult és megtanulta a szomorú gondolkozók mosolyát.

Magára nézve, mintegy kétszáz év óta, tettereje javarészt arra fordította, hogy konzerválja azt a hagyományt és hagyatékot, azt a szintet, amelyet szerencsésebb századok folyamán elődei ráörökítettek. Ez az örökség az egyetemes magyar nép megismerésének s a modern értelmű művelődéstörténetnek alighanem leggazdagabb forrása.

VISKI KÁROLY

AZ OLÁH TÖRTENETÍRÁS RÉGI ÉS ÚJ ARCA

*„Les Roumains donneront un viril exemple et la meilleure preuve de la sureté de leur conscience nationale quand ils étudieront et enseigneront leur histoire loin de torn les préjugés et de toutes les illusions d'un autre âge, et qu'ils chercheront la garantie de leur avenir dans Vintelligence du présent et non dans Vexaltation vaine d'un passé fictif ...
(Gaston Paris, Romania 1878. VII, 618-19.)*

AZ ELSŐ MODERNEBB ÉRTELEMBEN vett oláh történészek annak a kornak a gyermekei, amelyben a felvilágosodás, majd a romantika új eszméinek hatására Európaszerte megindult a nemzeti öntudatosodás következményeiben beláthatatlan folyamata. Valamennyien erdélyi származásúak, mert a fanarióta igába kényszerített havaselvi és moldvai fajtestvéreik a XIX. század első feléig a vajdaságokban szellemi tespedésre ítelve egyaránt nélkülözték a nemzeti szellemű kibontakozásnak társadalmi, gazdasági és politikai feltételeit. Már a protestáns erdélyi fejedelmek megkísérelték, hogy az oláhságot a nyugati kultúra ösvényeire vezessék, ezek a törekvések azonban csak a vallási és a világi művelődés terén értek el többé-kevésbé múló eredményeket, s háttérükből még hiányzott az a nemzeti gondolat, amelynek átérése után az oláhság a vallási unió bekövetkeztével immár minden további eszközt megragadott, hogy az új helyzet nyújtotta előnyöket kiaknázza, kivívja a maga számára is az Erdély történeti nemzeteit megillető jogokat. Az unió eredményezte, hogy az oláhságnak nyugati értelemben vett izmos intelligenciája, Nagyszombatban, Bécsben a Sancta Barbara és Rómában a De propaganda fide kollégiumokban nevelkedett vezetőrétege támadt, amelyre már nem kellett többé ráerőszakolni a saját kultúráját, hanem amely nemzeti kultúrájának megteremtéséhez és az idegennek céltudatos feldolgozásához már Önmagából merítette a kezdeményező és asszimiláló erőket. Már Mária Terézia korában megindultak azok a társadalmi és politikai újítások, amelyek az unióval egyetemben az oláh kezdeményezésű tudomány megszületését előmozdították. Az abszolutizmusra törekvő II. József és a rendi alkotmány védelmében ellenszegülő magyar nemesség közötti feszültség szintén rengeteg tápot nyújtott a nemzetiségi gondolat kikristályosodásának s ennek a valóságos társadalmi osztállyá jegecesedő erdélyi oláh határórság sietett hordozójává lenni. 1791-ben már az erdélyi országgyűlés elé kerül a Supplex Libellus Valachorum, amelyet az „oláh történetírás Mózesé“ Sinkai György sugalmazott s amelyben először jutnak írásbeli kifejezésre a dákoromán „jogalapra“ fektetett politikai követelések. Az oláh történettudományt tehát nem annyira a múlt érdektelen megismerésének a vágya, mint sokkal inkább a történeti jogokat igazolni látszó adatok utáni kutatás hívta életre. Ez az ő eredeti bűne, amelynek hatása alatt áll mindmáig az oláh hivatalos felfogás, de a céhbéli tudósok nagy része is.

Amikor Sinkai és két társa az oláh tudományosság alapjait lerakták, a kritikai történetírás módszerei még korántsem váltak közkinccsé s így történhetett, hogy a nemzetiségi eszméktől fűtött dákoromán történetírók, az 1777-ben Budára áthelyezett egyetlen működő, a történelem segédtudományait kritikai alapon is művelni kezdő tanári kar tanításaiból sem közvetlenül, sem közvetve nem sokat tanultak, vagy nem akartak tanulni. Még Fejér Codex Diplomaticusának első kötetét sem érte meg az erdélyi triász egyetlen tagja sem, mivel mindhárman az 1806—1821. évek során haltak el. Levéltáraink anyaga tehát nagyrésztben elzárva maradt előlük mindvégig. Igaz, hogy Sinkai évről-évre haladó krónikaszerűen szerkesztett oláh történetéhez, mint munkája címében is mondja — harmincnégy éven át gyűjtötte az adatokat s ezzel a maga korában Cornides Dániel és Benkő József elismerését is kivívta, a felhalmozott anyag kritikai feldolgozását még sem tudta megvalósítani. Ez annál szembeötlőbb, mivel Sulzert és Engelt — a kontinuitás ezt a két tekintélyes tagadóját — is személyesen ismerte s velők az oláhok történetéről is sokat vitatkozott, meggyőzni azonban nem hagyta magát. Az első oláh történetészgárda szemében Erdély volt az oláh őshaza s hiába olvasták a félszázaddal Dácia kiürítése után író Flavius Vopiscusnál, hogy Aurelianus „Dáciám... sublato exercitu et provincialibus reliquit“ és az ugyancsak a negyedik században élt Eutropiusnál: „abductosque Romanos ex urbibus et agris“, amelyhez még Rufius Festus hasonló értelmű tudósítása járult, ettől az önkényes megállapításuktól nem hagyták magukat eltántorítani. Nem riadtak vissza a legbonyolultabb forráskritikai érveléstől sem, csakhogy az említett adatok hitelét lerontsák, de közben nem magyarázták meg, miért menti át a Dacia nevet Aurelianus a Duna jobbpartjára. Jellemző, hogy az oláhok kontinuitását bizonyítani látszó adatoknál már ők is a „credo quia scriptum est“ elvét vallották, míg az ellenkezőjét bizonyító adatok hitelességét már ők is kétségbe vonták, mint ezt mindmáig látjuk Iorga történetírói és forráskritikai munkásságában. A később nagy karriert befutó „dákoromán“ kifejezést Sinkai hozza divatba 1780-ban megjelent Grammatica Daco-Romana című latinbetűs nyelvtanával, de még szükségét érezvén az új műkifejezés megmagyarázásának, hozzáteszi „sive Valachicae“. Ebben a névben az a primitív történeti szemlélet tükröződik, amely szerint az oláhok Dacia Traianában a rómaiak és a dákok keveredéséből keletkeztek. Így lesz Traianból és Decebálból, a két halálos ellenségből, ugyanannak a népnek egyforma glóriával övezett alakja s így válik érthetővé, hogy a magát Traján légionáriusaitól származtató nép a dákoromán ideológia büszke hitvallásával a határmenti Kürtös (Curtici) nevet Decebalra változtatva, mintegy a dákok uralkodó fenyegető árnyát állítja a trianoni határra a történeti jogok szimbólumaként. Ebben a szemléletben hiába keressük a diakrónikus gondolkodás nyomait, hisz lényegében az Aeneas Silviusnál és Bonfininél megtalálható szinkrónikus elemekkel operáló ahisztórikus irány folytatását képezi: Dacia Traiana római provincia volt a Kr. u. III. században, most pedig — a XV—XX. században — szintén egy „elrontott“ latin nyelvet beszélő nép lakik

Erdélyben, tehát ott tanyázott az a III. és a XV. század közötti időben is. Az erdélyi föld régi és új etnikai keresztmetszetének közös földrajzi vonásai az oláh nyelv neolatinosságának felismerésével párosulva eredményezhették azt, hogy régebbi nyugati tudósok, mint pl. Gibbon és Kiepert, a régebbi római és az újabb oláh terjeszkedés területén a legteljesebb jóhiszeműséggel tételmék fel az etnikai folytonosságot, nem gondolva arra, hogy az oláhság későbbi bevándorlása folytán kerültek neolatinos nyelvű pásztorok a hajdani, a dunai limesen kívül eső, római tartományok földjére.

A dákoromán elmélet kimondásával azonban súlyos kötelezettségek szakadtak azoknak a nyakába, akik programmul tüzték ki annak bizonyítgatását. Mert ha a már Gallienus alatt meginduló és Aurelianus alatt csak befejezett kiürítése Dáciának, a Sinkaitól egészen napjainkig terjedő irodalom megtámadhatatlan igazságainak dacára egyszerűen hazugság, akkor a trajánusi Dáciában állítólag ottmaradt római gyarmatosok további sorsát is — történeti adatok nem állván rendelkezésükre — valamiképpen fiktív elemekből kellett rekonstruálniok. Így született meg a ma már inkább csak újságírók és fizetett politikai írók tollán még mindig továbbszámyaló mese azokról a elvesekről, akik — népvándorlás ide, népvándorlás oda — idillikus egyetértésben a még egymást sem kímélő barbárokkal s a hivatalos római impérium megszűnésének fittyet hányva, csak azért is körömszakadtáig képviselték az impériumot továbbra is, megmutatva Aurelianus császárnak, hogy ami neki és légióinak nem sikerült, azt ők könnyedén meg tudják valósítani. Azok az oláh tudósok, akik ezt mégis csak soknak találták, Erdély bérceinek magasságaiba helyezték azokat a renitens rómaiakat, akik az erős várakkal megerősített dunai limes mögé nem voltak hajlandók visszatérni (pl. Xenopol és iskolája). Hogy ehhez az ottlakó szarmaták és az ezeket elűző Athanarik mit szólnának, nem nehéz kitalálni. A közéletben nem szereplő s az oláh tudományos világban hallgatással mellőzött Philippide írja, hogy Xenopolnak „egyetlen bizonyítékot sem sikerült felhoznia amellet, hogy a népvándorlás korában Dáciában oláhok lettek volna“ (Originea Romnilor I. 740), Tanítványa Iorgu Iordan pedig mestere művét ismertetve jegyzi meg, hogy Erdélynek birtoklása az oláhok részéről nem a kontinuitás elméletének igazságán vagy hamisságán fordul meg, nem szükséges tehát ragaszkodniok hozzá. Philippide t.i. megfelelő kritikai érzékkel dolgozta fel Dácia rómaikori történetét, s nem hallgatja el, hogy már Julius Caesar, de maga Traján is ellene volt annak, hogy az imperium exhaustumból (Eutropius) azaz Itáliából vigyenek gyarmatosokat; tudja azt is, hogy a légiók legénysége ex toto órbe Romano rekrutálódott s éppen az itálikus elem hiányzott belőle s így még abban az esetben sem maradt római lakosság Dáciában, ha elfogadjuk, hogy csak a légiók vonultak ki, míg a polgári és falusi lakosság helyben maradt. Ellenben ott maradtak azok a feliratos kövek, amelyeken keleti istenségek, Baal, Malagbel, Debellahamon, Benefat stb. nevei ékeskednek egy csomó barbár személynévvel egyetemben, ami kétségtelenül mutatja, hogy az ellatinosító folyamat a legváltakozatosabb etnikai összetételű, főleg kisázsiai eredetű népesség ellenálló erejébe ütközött

s — mint ezt Buday Árpád fejtegette részletesebben — nagyobb felületen az idő rövidsége miatt eredményt elérni nem tudott. Alföldi Andrásnak nagy forráskritikai felkészültséggel, tökéletes adatismerettel és új, termékeny szempontokból megírt tanulmánya, amely Dácia feladásának történetét tárgyalja a gót mozgalommal kapcsolatban, mutatja azt az utat, amelyre a dákoromán programot detronizáló oláh tudománynak kell lépnie s amelyen Philippide előtt még csak alig egynéhányan jártak honfitársai közül. Általában sajnálatos közöny nyilvánul meg a magyar tudósok által elért és Nyugaton is széles körökben méltányolt eredmények iránt, alig egynéhány oláh tudós ismeri nyelvünket s mivel az oláh nyelv ismerete nálunk sem divik, a két szomszédállam szaktudósai általában csak a valamely világnyelven írt munkákról vehetnek kölcsönösen tudomást.

A dák mítosz különben a legújabb kutatások világánál szintén erős foszlásnak indult s aligha lehet kérdéses, hogy az Antoninus Piussal, Caracallával, Macrinussal és Maximinussal hadakozó, számra nézve erősen megcsappant s talán csak itt-ott felületesen romanizált dákságnak az oláhság etnikumának fejlődésében alig akad némi kis szerepe. Ha tehát ma Dacoromania az egyik legillusztrisabb oláh tudományos folyóirat címe, ha Kürtöst Decebalnak hívják s ha Erdélyben a római korból oláh lakosság ajkán megőrzött dák helynevek után kutatnak, úgy mindezeknek a jelenségeknek az oláh történetírás egy eljövendő — már lassan felderengő — korszakában csak az lehet az osztályrészük, hogy egy politikai elfogultság eredendő bűnében fogant irányzatnak a XX. századba átnyúló tanulságos szimptomái legyenek.

SINKAIÉK TANÍTÁSA az erdélyi oláh őshazáról lényegében akkor kezdett meginogni, amikor a nyelvtudomány fejlődésével kapcsolatban az oláh nyelv kapcsolatai szomszédjaival, különösen az albánnal, mind világosabbá váltak. Már a nagy képzelőtehetséggel megáldott, jó és téves ötleteket egyforma gazdagsággal termelő Hasdeu hirdette, hogy a rösleri probléma ügyét csak úgy lehet révbe juttatni, ha tisztázódik az oláh nyelv mind a négy ágának történeti fejlődése. Az erdélyi triász tanaival az európai nyilvánosság előtt Densusianu szakított, aki elismerte, hogy az oláh nyelv elsősorban a Dunától délre alakult ki, de azért valahogyan a balpartot sem hagyhatjuk számításán kívül. A nyelvtörténeti tények kényszerítő nyomása alatt az isztriai, az árumén és a megleni rumén nyelvjárásról ma már általában az oláh tudósok is azt hirdetik, hogy a balkáni latinság folytatói. Oly nagy azonban a dákoromán irányzat hatóereje még ma is, hogy mihelyt az északra került ágról van szó, valami lenyűgözhetetlen kényszer hatása alatt még mindig visszatérnek a nagyrészt már feladott tévtanokhoz. Pedig szinte példátlan, hogy az egyazon kultúrkörhöz, jelen esetben a bizáncihoz való tartozás, mennyire kifejezetten nyilvánul meg — kulturális és vallási tényéktől eltekintve is — az albánok, a bolgárok, az oláhok és részben a szerbek nyelvében, még pedig nemcsak a szókincsben, hanem a nyelvtani szerkezet és a kifejezőkészlet dolgában is. Mintha ugyanaz a kultúra jutna kifejezésre más-más nyelvcsaládokból kivált és egymás mellett felnőtt idiómákban egy közös nevelő —

Bizánc — felügyelete alatt, amelynek tartós befolyása azonban nem tudott áthatolni a Száva és az Al-Duna vonalán. Sokan ennek a nyelv-szerkezetben, észjárásban, szokásokban, kultúrában, vallásban megnyilvánuló balcanicumnak háttérében egy közös etnikai szubsztrátumot keresnek, amelyet a trákok vagy illírek, de nem a dákok, képviseltek volna.

Az oláh nyelv és etnikum súlypontjának áthelyezése a Balkánra az újabb oláh történet- és nyelvtudománynak olyan vonása, amelyet a hivatalosan még mindig változatlanul dákoromán nemzetnevelő Program konzervativizmusával szemben feltétlenül haladásnak kell minősítenünk. Azok a történeti igazságot kutató forrongó erők, amelyek egy téveszmékben ringatott közvélemény fanatikus merevségével szemben próbálnak érvényre jutni, lassan talán mégis utat fognak tömi azokhoz a fórumokhoz, amelyekről messzebbre fog elhangzani eleddig csendre parancsolt, lehurrogott hangjuk. Most a szószékeken még a soknyelvű, sokkönyvű, tudós népszerűségét már csak a tudatlanok előtt élvező Iorga, a kontinuitás kérdésében megdöbbentő elfogultságot tanúsító, de különben elsőrangú Puscariu, a talán jóhiszeműen képtelen ábrándokba merülő Drăganu és mások hirdetik azokat a tanokat, amelyeknek hatását félreismerhetetlenül érezhetjük nemcsak a háborútáni nagyromániai közszellem gyakran sajnálatos tettekben kirobbanó gondolatvilágában, hanem felelős külpolitikusok egyoldalú információ alapuló s a tudomány világtól merőben idegen nyilatkozatain is. Hisszük, hogy Barthou emlékezetes szavaiban csak a hang volt az övé, a kéz azonban másé, másoké. Arról is meg vagyunk győződve, hogy a francia külügyminisztert Philippidének az oláhok történetét tárgyaló nagy művéről senki sem tájékoztatta. Igaz, hogy Philippide kimutatja a kontinuitás lehetetlenségét, de viszont az oláh pásztorok bevándorlását ő is a magyar honfoglalást megelőző századokba teszi. Űz volna az oláh őshazaelmélet legújabb oláh fogalmazású, de már forradalminak nevezhető változata, amely szerint tehát az oláhság délről vándorolt be Erdélybe, de még a honfoglalás előtt. Az admigratióval szemben a tiszta immigratio bevallása két vastag kötetben egy hosszú élet szorgalmas munkájával gyűjtött bizonyítékok alapján. Philippidénél a kontinuitás lehetőségének már csak eszmei finomságú, a jogfolytonosságot mindenesetre kizáró emlegetése maradt meg: a Dáciában esetleg megmaradt római elemek vagy összeolvadtak a barbárokkal vagy megmaradtak a Duna balpartjáról felvándorló oláhok érkezétekig, akikkel nyelvüeg teljesen egybeolvadtak. Szerinte tehát, amennyiben egyáltalában maradt Dáciában latinul beszélő néptöredék, annak nyelve más irányban fejlődött, mint az oláh. Elgondolása szerint tehát Dáciában esetleg kifejlődhetett egy neolatin nyelv, amely azonban nem azonos az oláhhallal s Tiktin szerint nyomtalanul kellett eltűnnie, mat létezésének az északi oláhság nyelvében a legcsekélyebb nyomát sem lehet találni. Pedig, ha tényleg tovább beszéltek a latin nyelvet Erdélyben 271 után is, úgy ennek a román nyelvterülettől egészen elszigetelt, az ú. n. Romania-ból kinnrekedt idiómának magáraultsága az V. századig meglehetősen egységes alpból kifejlődő román nyelvekkel szemben valószínűleg azt eredményezte

volna, hogy nyelvtanából hiányozzanak az albán-oláh-bolgár, azaz balkáni sajtásokok, de szókincsében viszont hemzsegték volna a gót, vandál, gepida és egyéb germán elemek, amelyeket a háborúutáni oláh történet- és nyelvtudomány olyan meddő buzgósággal próbál kimutatni az északi oláhból. Ahhoz tehát, hogy Erdélyben nem az oláh, de a római elem, jobban mondva a latin nyelv olyanértelmű folytonosságáról beszélhessünk, amely szerint mindig volt Erdélyben latinul, illetve valamilyen neolatin nyelven beszélő nép, a következőket kellene bizonyítani: 1. Dácia Trajánában maradt latinnyelvű lakosság, 2. ennek az oláhtól merőben különböző, de neolatin nyelve fejlődött, 3. ez a lakosság fenn tudott maradni egészen az oláh bevándorlás kezdetéig. Egyedül ezt a hipotetikus neolatin nyelvet nevezhetnők dákorománnak, de semmi esetre sem az oláhot, amelynek a trajanusi Dáciához közvetlenül semmi köze sincsen. Az oláh tudósok közül Philippidén kívül még Nadejde és Tiktin vallják azt a nézetet, hogy az ilyen értelemben vett dákoromán nyelv az oláhhallal nem volt azonos. Nem szorul közelebbi bizonyításra, hogy az azt beszélő nép faji Összetételében is különbözött volna az oláhságtól.

A dákoromán üdére nyomása alól lassan felszabaduló oláh tudományosság tehát egyre több lépéssel közeledik a kontinuitás tanának elvetéséhez s jelenleg beéri a délről bevándorló oláhok erdélyi prioritásának emlegetésével. Ez utóbbit azonban adatok hiányában bizonyítani teljes képtelenség, mivel a XII. század előtt a Dunától északra se oláh pásztorokat, se bizánci zsoldban harcoló katonákat, se Blachiákat nem találunk, a Balkánon azonban a X. századtól kezdve annál többet. Mindamelllett lehetséges, hogy a később egészen Lengyelorszáig felköltöző pásztorok alkalmilag már a honfoglalás korát megelőzve fedezték fel a Kárpátok kövér havasi legelőit, sőt — miért ne csapongjon képzeletünk — még a Barcaságba is leereszkedtek. Mindez Gaston Paris-szal szólva „ne changerait rien à la question“. Egy gazdátlan föld legelőinek költözőkődő pásztorok általi kiaknázása még nem államszervező ténykedés, következésképpen nem is lehet történeti jogok kútforrása, annál kevésbé, mivel még magára az erdélyi legeltetésre sincsen megfelelő régiségű perdöntő bizonyítékunk.

Ebbe a negyedik elismert nemzetiséget követelő Klein Innocent püspök — az első oláh nemzetiségi politikus — is belenyugodott s az ő supplikációiban, amelyek a XVIII. század felében egymást érték, történelmi argumentumok még nem szerepelnek. 1746-ben azonban nagy fordulat állott be. Megjelent a Schwandtner-féle Anonymus, amely Erdélyben Gelou, a későbbi Bánságban Glád és Biharban Mén-Marót fejedelemségeiről számolt be. Sinkai, Major Péter és a többi dákoromán történetíró minden képzeletet felülmúló tudománytalansággal addig magyarázták a Névtelen művét, míg abból a kritikától szándékosan tartózkodó honfitársaik előtt nemzetiségi követeléseiknek unosuntalan citált jogforrása nem lett. Az oláh tudományosság mindmáig adós azzal a komoly tárgyilagossággal és megfelelő kritikai felkészültséggel megírt művel, amely lerázva a belemagyarázás szenvedélyét, belátná, hogy Mén-Marótról csak az állíthatja, hogy oláh fejedelem volt, aki a krónikát nem olvasta, hogy Gladhoz mindössze annyi közük

van oláhoknak, hogy seregében a kunokon és bolgárokon kívül ők is katonáskodnak s végül, hogy az egyetlen, akit a Névtelen „quidam Blacus“-nak nevez, az Gelou, akit Tétény vitézei a Kapus patak mellett ölnek meg. Kiemelendő, hogy se Gládot, se Gelout a magyar honfoglalás kútfői nem ismerik, pedig nem egy krónikásunk Erdélyen át vezeti be a honfoglalók seregét s így azt várhatnók, hogy legalább Gelou birodalmáról megemlékezzenek. Az oláhok még mindig nemzetük politikai jogainak oklevelét látják Anonymusban s képtelenek arra, hogy a tárgyilagos tudósnak a történeti valóság kihámozását célzó elfogulatlanságával közeledjenek hozzá. Különösen az erdélyieknél valóságos tradícióvá lett a Névtelen magában álló adataihoz való görcsös ragaszkodás, sőt ugyancsak erdélyi tudósnak támadt a közelmúltban az a bizarr ötlete, hogy a Anonymusra támaszkodva a Dunántúlt is belevonja az oláh őshaza hajdani területébe s hogy komoly formában feltegye a kérdést, vajjon az ottan mindmáig oláhuul beszélő népelemek nem a hajdani nyugati ősoláhság leszármazói-e?¹

A Sinkait túllícitáló erdélyi Dráganu és a tárgyilagos történetírás útjait már megtaláló moldvai Philippide, íme a két ellentétes pólus, mely annyira jellemző a háborúutáni oláh tudományosság forradalmi arculatára. Mindketten típusok, az egyik a hivatalos felfogás szolgálóleánya, a másik a dokumentumokkal dolgozó, üres elméletektől óvakodó igazi filológus. Talán a háború után alapított Revista Istorica Romána körül csoportosuló fiatal történészgeneráció is ki fog termelni olyan tudósokat, akiknek munkásságából az oláh őstörténetnek haszna lesz. Egyelőre folyik részükről az erélyes és nagyszerű ostrom Iorga és iskolája ellen. De vajjon mikor fog eljönni az idő, amikor az új tanítások éppúgy benne lesznek az oláh tankönyvekben és az európai közvéleményben, mint ahogy ma a folyton haladó tudomány eredményeinek fittyet hányó dákoromán elmélet burjánzik mindenfelé?

TAMÁS LAJOS

¹ Erről a kérdésről a Századok legutóbbi számában írtam részletesebben.

AZ IFJÚSÁG ERDÉLYSZEMLÉLETE

Egy népcsoport élete s kultúrája önmagában is bonyolult jelenség. Egyéni szándékok s a közösség gátló vagy lendítő erői, életmű s a nép kollektív alkotásai, vezéri elrendeltetés és népi sors, harc és szemlélődés, szépség és prófécia, az örök mindennapok halk korallmunkája s a történelmi válságok hullámvérése, az élet önmagát újító növekedése s a társadalmi, politikai harcok átrendező hadmozdulatai: a mindenkori közösségi élet összetevői a kisebb térben még határozottabb színekkel fonódnak egybe. S fordítsuk le mindezt az élmény sokrétű nyelvére, a személyes megtapasztalására, amely lassan gyűjti, vágyaival átszínezi, szándékai szerint átformálja, feloldja s újra rendezi a benyomásokat s amelyben nehéz megkülönböztetni, mi a valóság s mi annak tükröződése, mennyi az élet árama s mennyi a mi elgondolásunk. A motívumok sokszor az ellentmondásig élesen válnak el, hangulati velejáróik rokon- és ellenszenvek ellentétes sugárzását mutatják, múlt és jelen elválaszthatatlanul egymásba fonódnak. Ezért abban a gazdag élményvilágban, amely bennünk Erdélyhez fűződik, legalább három réteget külön kell választanunk. Az első az általánosabb s színekben gazdagabb háttér: az élet terének s tenyészetének látomása, táj, nép és történelem összefonódása egy alakuló, de önmagában nyugvó szellemi tájban. A második a tájban folyó emberi cselekvés: a jelenben ható, magát kifejtő élet, a kitűzött célok, a felismert szándékok s az elért eredmények változó világa. A harmadik saját állásfoglalásunk erőtere, az értelem s jelentőség, mellyel a jelenségeket felruházzuk, a vágy, mellyel önkénytelen válogatunk köztük s a magatartás, mellyel hatásukat fogadjuk. E három réteg a valóságban áthatja egymást: a táj s történelem erősen befolyásolja a cselekvő jellemét s akaratának sodrát, szándékainkat átformálják benyomásaink, vágyunk csak meglévő anyagban válogathat. Mindenfajta osztályozás támpontokat keres csupán, melyeken a szemlélő megpihenhet egy-egy pillanatra.

MI, AKIK MÁR NEM LÁTHATTUK Magyarországot integráns részeként, nem tudunk bizonyos érzelmi elfogultság nélkül gondolni Erdélyre. Az öregebbek is elfogódottak s aligha tudnak szabadulni attól a hangulati légkörtől, amely mindenkor körülvette a magyarság e legizgatóbb, legszínesebb táját. De ők magukénak tudták e különös

országrészt, amely ugyan mindig büszke volt sajátos hagyományaira s nem egyszer versengett, féltékenyen s vetélkedve, a többi magyar tájjal, de mégis egyre jobban elkeveredett az összmagyar világ többi elemeivel. Erdély lent volt, keleten, de büszkén nevezte magát a magyar nemzeti önállóság történelmi hordozójának. Az odautazáshoz csak vasúti jegy kellett s az „erdélyi rokonság“, mely egyre magasabb vágyakkal hagyta el pátriáját, már behálózta az egész országot. Mi, fiatalabbak, alig láttunk valamit Erdélyből. E derültebb kornak csak emlékét hordozzuk. Színesebb, boldogabb gyermekélményeinkre már árnyékot vetett az erdélyi menekültek nyomora s a „legkedvesebb ország rész“ elvesztése. Innen van, hogy Erdély-élményünk összetettebb s problematikusabb apáinkénál.

Erdély-képeink legmélyebb s legnyugodtabb rétegét a békeévek boldog gyermekélményei színezik át. Terv s cél nélkül gyűlt itt össze minden, ami az otthoninál színesebbnek s különösebbnek tűnt fel fantáziánkban. A Dunántúl szelíd lankái között Erdély elsősorban a messzeséget, az exotikumot, a kalandot jelentette: kolozsvári rokonokat, akik évenként egy-egy furcsán beszélő követet küldtek rokont látni, egy nagy vakációi kirándulást, melyet a háború hiúsított meg s melynek terveiből csak a nagy hegyek sejtelve s a Negoii különösen csengő neve élt tovább; egy-egy harisnyás székelyt, aki varrottásokat s faragott asztalt, széket árult; Gaal Mózes felejthetetlen „Marci“-ját, a zord nagyapát s a hegyilegelőket; „Daczó uram szamarát“ s „Ozdor Telegd“-et; azután az ágyúöntő Gábor Aront, a nagyszerű Bem apót s a hátborzongató s megkönnyeztető „Preszákai ámyak“-at. De ez már mind irodalom.

Amit Erdélyről tudunk, annak legnagyobb része irodalmi eredetű. Része van ebben bizonytalannal annak is, hogy csak kevesen járhattak ott közülünk. Legfőbb oka mégis az, hogy Erdély a magyarság egyik leggazdagabb s legjellegzetesebb irodalmi tája. S nem csupán mint tárgy van átszőve állandó irodalmi elemekkel, hanem azáltal is, hogy egész közéletének, még legnagyobb politikusainak légkörében is mindig van valami literátus elem: Bethlen Gábor arcképében a hadvezér mellett ott vannak az iskolaalapító s a nagyszerű levelező vonásai is. Az sem lehet csupán a véletlen s a politikai kényszer műve, hogy az elszakított Erdély is legelőször irodalmát emelte önmaga fölé, mint életerőinek sugárzó és jellegzetes kifejlődését. Mert hiszen a sors nyomására nem csupán csak irodalommal lehet felelni.

De érdekes, hogy az erdélyi táj irodalmi arca mégis eléggé elmosódó. Erdély hegyeinek nem akadt Petőfijük s ami lírában s regényben feltetszik belőlük, az valamilyen irányban mind át van stilizálva. Jósika történelmi színpadán egy elmosódó skót romantikába olvadnak; Keménynél rájuk telepszene a sors ólmos ködei; Jókai érzelmes vadregényessége sugaraival hinti be őket, „kéjzlakokat“, sugárzó és elátkozott lelkeket varázsol közéjük, szelídebb s harapósabb szellemek harcait idézi szakadékaikban. A legújabbak is, még ha egyre inkább vissza is térnek otthoni tájaik körébe s egyre figyelmesebb lélekkel mélyednek is el az őket tápláló természetbe, szeretik jelképes értelmét keresni, mint Tompa László, Kós Károly s a többiek is jóformán

mindannyian, vagy babonás, kísértetes hangulatait idézik fel, mint Nyirő és Tamási. Érdekes, hogy Petőfi erdélyi tájaiban is mindig ott bujkál az allegória s legnagyobb hatású erdélyi tájélményének: a „Szeptember végén“ hegyeinek egyéni jellege teljesen eltűnik a szimbólum általánosságában. Az erdélyi táj talán ezért él bennünk valami álomszerű túlzottsággal, a bukolikus idill s a tragikus, félelmetes zordság ellentétes megvilágításában: Tündérország és Elátkozott Rengeteg.

Ugyanez a kettős fény sugárzik a tájban megjelenő népre is. Itt „lányok ülnek a toronyban arany koszorúban s arra járnak a legények sári sarkantyúban“, ott a gyűlölt férj, „ki most is odavan keresztút állani, embert legyilkolni s egy pénzért, kettőért, nem szán vért ontani“. Ez már gazdagabb s színesebb világ: magyarok, szászok, románok változó, feszültségekkel telt világa. A magyarok legjellegzetesebb csoportjaként a székelyek tűnnek itt fel. Laikusabbak előtt még ma is szinte egyedül ők képviselik az erdélyi magyar népet. A békés, népszínműves világ csak furfangos „góbéságaikat“ ismertette s gyakran alkalmazta díszletei között a galambbugos székely kaput. A népi lélek tragikus szakadékait csak a csodálatos székely népballadák sejtették, de a derűlátó kor azoknak is csak a gyengédebbjét válogatta: Kádár Katát s Júlia szép leányt. Itt állt Torockó népe is, melynek életét szinte már mithikus fénnel idézte fel előttünk Jókai, itt ragyogott Nagybánya, a magyar impresszionista festészet e pompás ihletője, itt Kalotaszeg népe, Ady reménysége, Kós Károly alkotókedvének, harcainak erőforrása s szerényebben, elhagyottabban, a legkeletibb magyarok, a nagyhangon felfedezett s szégyenteljesen cserbenhagyott csángók. A középosztály alig jelentett számunkra különálló szint: az urak egyformák voltak Kaposvárott és Kolozsvárt. Az erdélyi arisztokrácia sajátos és határozott arculatú világáról csak később kaptunk, sokszor eltorzított képeket. S jellemző a korra: Erdély teljesen magyar jellege iránt egy pillanatra sem voltunk kétségben. A „fukar s maguknak élő szászok“, az „elmaradt, cinemintyés oláhok“ a háttérbe tolódtak: a szászokat ismeretlenül sem kedveltük, az oláhok Hórára és Kloskára emlékeztettek s az 1848-ban rendezett vérfürdőket idézték borzadó szemeink elé. De ezek a dolgok már nagyon régieknek tűntek fel; az „Elnémult harangokéban inkább a líra hatott meg, mint a társadalmi harc képe. A jelen felhőtlennek látszott, az igazi Erdély, a színes, érdekes és izgató erdélyi világ a múltban csillogott.

Az Erdélyről szóló irodalom leggazdagabb anyaga valóban az erdélyi történelem s élményeink nagyobb részét ez a történelmi háttér határozza meg. Nemcsak azért, mert Erdély önállóságunknak századokon át csaknem egyetlen támaszpontja, nemcsak azért, mert sorsát a színes és jelentékeny egyéniségek hosszú sora teszi gazdaggá, hanem azért, mert Erdélyben fejlődött ki legerősebben a történelmi folytonosság öntudata, minthogy a magyarság szupremáciája nem kis részben innen nyerte erkölcsi alapját, és méginkább azért, mert a történelmi költészet a csaknem kész irodalmi anyagnak szinte kimeríthetetlen bányáit találta meg itt. Mennyit olvastunk Erdély történelméről! Jósika ugyan feledésbe merült a gimnáziumi évekkal s Kemény is

inkább csak unalmas „kötelező“ maradt, de állandó fénnel izzott Jókai tündérvilága: Bély Páltól tanultuk a „férfinagságot s hon-szerelmet“, Jókai mutatta Fráter György tüneményes pályáját, vele utáltuk Teleky Mihályt s vele derültünk Apaffi fejedelem papucshős voltán. Ragyogó világ volt ez, s fényét csak növelte a Dávid Ferencek, Bolyaiak s Körösi Csornák lassanként megismert sora. A tragikus árnyékok itt még csupán kiemelő háttérül szolgáltak s csak lassan, az újra felfedezett Kemény lidérces látomásai s Móricz Tündérkertjének Báthory Gábrisa nyomán váltak valósággá. S ekkor egyszerre felrémlt Erdély történelmének rembrandti félhomályában is az erény és bűn, a lelki nemesség s féktelen hatalomvágy, a gyilkolva szülő élet nagy kettőssége: Báthory Zsigmond vérpada s a Bruken-thal-éra polgáriás, tereziánus békéje.

Mindez azonban mégis csak irodalom volt s a költészet megszépítő távolságában lebegett. Hogy Erdély sorsa a mi sorsunk is, hogy az erdélyi kérdés súlyos és megoldatlan nemzeti probléma, az csak akkor vált világossá előttünk, mikor már Végvári verseit szavaltuk az önképzőkörben s az „Eredj, ha tudsz“ lépett a „Tudjátok-e, mi a haza?“ helyére. Ekkor lett egyszerre forrón aktuális Ady kiáltása Erdély felé s Erdélyért; ez a lázas és profétikus írás, melyet zaklatott szívvel olvastam békés dunántúli nyárfák tövén s ekkor hangzott el Szabó Dezső keserű és vehemens vádja: „Elárul-tatok Erdélyt!“. Ekkor indultunk újra Erdély felé, most már nem tétován s „irodalmat“ keresve, hanem megdöbben, az elveszett kincs után nyomozva s aggódva figyeltük: marad-e, megkerül-e valami belőle? önismeretünk súlyos próbája volt, mikor átlát-tuk, hogy a régi illúziók ködében szükségszerűen kellett Végvári-nak jönnie, hogy Ady érthető legyen. S lassan számba vehettük, mi kallódott Erdélyben, az érc- és szénbányákon, a gazdasági javakon túl, a népi kultúra kincseiből: gazdag tájélmény, ízes, romlatlan nyelv, mély és eleven múlt, rejtőzködő, de szívós alkotóakarát s elhomályosul-tan is még eleven regionális öntudat.

A MULT CSAK AKKOR ÉL, ha saját életerőinkkel megtelítjük, ha állandóan újateremtjük. A táj csak holt háttér marad, ha nem hatja át az emberi lélek, ha beszédét nem fordítjuk le saját szavainkra. A nép passzív tömeg vagy széthulló kéve csupán, ha nem tud értelmet, egységes célt adni életének. Erdély múltja nagy volt, de az összeomlás után nem láttuk jelenének erőit, a célt, melynek jegyében tovább élhetett volna, s a jövő sötéten és reménytelenül hallgatott. Nehe-zünkre esett régi Erdély-élményünk békés illúzióitól szabadulnunk s errefelé sokan voltak, akik súlyosan megsértődtek, midőn az élet véresebb valóságaiban Erdély új arcot kezdett mutatni s régi szavait új „szakadár“ igékkal cserélte fel. De mi meg akartuk ismerni régi illúzióink árnyéka nélkül az ottaniak új életét s figyelve kerestük vágyaik s szándékaik értelmét; kezdetben magunk is meg-meghökkenve, azután egyre felszabadultabb örömmel s együttérzéssel. Erdély, gyermek-korunk szép s távoli álma kezdett a jelen kötelességeire tanítani ben-nünket. Mert az erdélyi cselekvőerő, ha mindenekelőtt regionálisan

megkötött eredményeket ért is el, a történelem új parancsainak felismerése s az új magyar ideológia kialakítása terén sok ponton megelőzte az itthoni fejlődést. Az új állami, politikai helyzetben, a kisebbségi élet kényszerén túl bizonyos elhatározó szerepet játszott ebben a nemzedékek egészen különböző rétegződése is.

Az összeomlás s a forradalmak felszámolása után itthon bekövetkezett a háborúelőtti generáció konzervatív szellemű restaurációja. Erdély felett a sors szele csakhamar elsöpörte ezt a réteget. Az új Erdély sorsát az a generáció alakította ki, amelyiknek itthoni csoportja a közösséggé forrás különböző kísérletei után szétmorzsolódott s feladta a harcot. Ez a generáció már életkorban is közelebb állt hozzánk, még inkább azonban eszméiben s szándékaiban. Az első évek ugyan teljesen a háborús és forradalmas Nagy-Magyarország politikai és világnézeti harcainak jegyében állottak ott is: emigránsok küzdtek konzervatívokkal, ködös pacifisták vitatkoztak még ködösebb militaristákkal; a „vakmagyar“ s a „hazaáruló“ jelzők ugyanolyan könnyen s válogatás nélkül hangzottak el, mint itthon; az irodalmi élet feszültségei ott is az Ady-viták s a „kettőszakadt irodalom“ csoportjai körül törtek felszínre. Hiányzott még a határozott arculatú vezetőréteg s még inkább az egységes vezérgondolat. A tervek, törekvések, kezdemények káoszában megvolt ugyan már minden későbbi győztes megmozdulás csirája, de minden elveszett a kifejezés végtelen zűrzavarában, amelyben gyakorlott epigonok üres rutinja keveredett az újat kezdők kínlódo dadogásával, amelyben ókonzervatív „nemzeti-népiesség“ csattant össze a „Dada“ Erdélybe tévedt híveinek expresszionista hörgéseivel. Ezekről a kezdetekről azonban inkább csak visszatekintő tudomásunk van. Az új Erdély akkor tűnt igazán szemünkbe, amikor itthon már szakadarsággal vádolták s legvilágítóbb homlokaira a hazaárulás bélyegét akarták rásütetni.

Ennek a fejlődés menete szerint szükségképpen így kellett történnie. Amint az első hónapok dermedt rémülete és az első évek sóvárgó reménykedése elmúlt s világossá vált, hogy Erdély elszakítása nem csupán egy-két évre szól, szükségképpen fel kellett merülnie a kérdésnek, mi legyen az a vezérgondolat, amelynek jegyében az elszakított részek széthúzó magyarsága egymásra találhat, amely beilleszthető az új történelmi erők sodrába s elég szuggesztív erővel bír ahhoz, hogy gyökeret verhessen a nép szívében. A szellemi kereteket kellett megteremteni az összeomlott államiság helyébe, hogy meginduljon a megtartás és építés munkája. Az erdélyiek választhattak a nemzetállam vagy az osztályharc között s egyiket sem fogadták el. Ez a nemzedék átélte a magyar marxizmus csődjét s osztályok harcával aligha foghatta volna össze az amúgy is széthulló magyarságot. A nemzetállam ideológiájának pusztításait saját bőrén, az új uralkodók sovinizmusának dühöngésén érezhette. Ők még ugyan a magyar nemzetállam ígézetében nőttek fel, de már megrendült benne bizalmuk: az Ady-nemzedék fiataljai voltak ők, már azelőtt is erősen ellenzékiek. A harcterekről érkeztek haza s most tanulták a politikát és irodalmat. Az idősebbek vagy eltávoztak, vagy makacs és tétlen hallgatásba vonultak vissza. Csak kevesen értették meg az új idők parancsát, mint Benedek Elek,

akinek megadatott, hogy élete végéig egyforma rajongással szeresse az ifjúság. A kisebbségi sors kényszerében a közös népiségre, a közös történelmi sorsban kialakult kulturális szolidaritásra kellett támaszkodniok: az új Erdély a sokat vitatott s mégis diadalmas „erdélyi gondolat“ jegyében ébredt öntudatra. Hogy mit jelentett ez a gondolat a liberális magyar nemzetállam itthoni őrizői számára, elmondták az ő támadásaikban; hogy mit jelent nekünk, arról később lesz szó. Erdély azt a középpontot találta meg benne, amely körüli ez az új honalapító nemzedék felverhette sátrait. Erdély önmagába tekintett s ahogy öntudatra ébredt, lassanként megtalálta hangját is. Ez a hang nem annyira a politikában, — egy kisebbség politikája alig emelkedhetik a helyi kompromisszumok fölé — mint inkább az irodalomban szólalt meg. Sokszor megírták már, hogy az új erdélyi irodalom a Nyugat forradalmának hajtása s befejezője, de bizonyos, hogy lényegesen más is annál. Az keresés volt, az egyén kalandja, felszabaduló erők szétáradása. Ez visszatérés a nép közösségéhez, újra megtalált közös hang, egymással harcoló erők összefogása. Reményik és Tompa zenétlenebb gondolatisága határozott vonásokkal válik ugyan el Áprily lágy és melodikus impresszionizmusától, Berde és Makkai általánosabb jellegű stílrealizmusa is erősen különbözik Kós, Nyiró és Tamási regionálisan kötöttebb, erdélyiesebb stílromantikájától, mégis mindnyájuk művei ugyanazon szellemi éghajlat légkörében állnak, ugyanazt az írói magatartást mutatják s ugyanaz a meleg erdélyi idealizmus sugározza át őket.

Ennek a nemzedéknek, amelynek borús „virágkora“ még ma is tart, elsősorban a „kisebbségi nemzetet“ kellett megteremtenie. A mai ifjúság már ennek kereteiben nőtt fel, másként tevődött össze, másként nevelődött s máshová, inkább a részletekbe ágyazódtak problémái is. A nemzedékek sorából Erdélyben kiesett az, amelyik itthon mint a „harmincévesek“ csoportja kezdett szervezkedni, anélkül, hogy a maga számára csikarhatta volna ki sorsa irányítását. Az „ifjú Erdély“ voltaképpen az itthoni „húszévesek“ előfiitárja. Minthogy hiányzottak a bátyák, a történelem előbb tette fel neki kérdéseit, mint nekünk s . előbb engedte szóhoz jutni, mint bennünket. Nem véletlen az, — az okok kifejtése azonban külön tanulmányt igényelne — hogy a fiatal magyar nemzedék sorskérdései először a megszállott területeken vetődtek fel s fejeztettek ki. Az erdélyi ifjúság határozott szint jelent ebben a nagy vonalaiban egységesnek látszó felvonulásban. A felvidékiek éles világnézeti harcaitól s egymással életre-halálra szembenálló csoportjaitól eltérően, úgylátszik, megőrizte egységesítő súlypontját, azt az ősi alapélményt, amelyből Erdély ifjú magyar liberálisai és katolikusai egyaránt táplálkoznak s amely értelmet, tartalmat ad a kettőjük közt morzsolódó kisebb humanista csoportnak: azt a mély otthonérzést, melyet jobb szó híján „erdélyi magyar öncélúság“-nak szoktak nevezni. Ez a harmadik erdélyi nemzedék már nem elsősorban a keretek megteremtésére s a végső összefoglaló ideák felé irányítja aktivitását. Lelkiségének kifejezője már nem az „irodalom“, a szó régi értelmében. Az otthoni, már román behatások alatt lefolyó nevelés kiszakította a régi Magyarország nemzeti ideológiájából, a mélyreható

társadalmi átrétegződés megváltozott osztályhelyzetének s feladatainak tudatára ébreszti, az egyre súlyosbodó gazdasági és politikai nyomás a kisebbségi magyarság erőforrásainak részletes megismerését s gyakorlati megszervezését jelöli ki feladatául. Szociográfia, falumunka, világnézeti állásfoglalás: ezek a jelszavak mutatják közéleti érdeklődésük főirányait. Az első nemzedék is felismerte már a népi gondolat sorsdöntő jelentőségét, a legfiatalabbak azonban elkezdtek látogatni a falukat. Azok a régi úri, polgári életformáknak legalább az illúzióját s emlékét akarták megőrizni, ezek kezdenek végleg leszámolni a változott sorssal s az alsóbb, szélesebb népi tömegek felé keresik az utat életformáikban is. Ez a visszaszorítottság megérezhető egyelőre megnyilatkozási formáikon is: amennyit látóhatárunk gazdagodott a történelmi „itt és most” jelenségeivel, annyit szűkült is otthonrekedésük következtében, amennyit figyelmük nyert intenzitásban, annyit szegényedett is tartalmában. Inkább sejtelmek és szándékaik vannak még csak, mint határozott szavaik s eredményeik. Talán ezért is merült fel olyan gyakran az aggodalom, hogy nem lesz, aki átvegye az alkotó nemzedék örökségét. De egyre több hang szólal meg a fiatalok sorában, jelezve, hogy az erdélyi magyarság nem adta fel a harcot.

Bizonyos, hogy a fejlődés nem ilyen egységes a valóságban. Az élet mindenütt harc és vetélkedés s nem kételkedünk abban, hogy féltékenykedő hatalmi csoportok, pártos, hiú és akamok egyesek Erdélyben is vannak. Még emlékezetünkben élnek Tabéry képei az első évtized küzdelmeiről, olvastuk Szentimrey helikoni levelét, melyben az erdélyi magyar sors visszaját is megmutatta. Ha Székely Mózes „Zátony”-ának apokaliptikus látomásait egy gátjátvesztett lélek észvesztő vádiratának érezzük is s inkább adunk igazat Makkai és Kós harcos önbizalmának, tudjuk: zord dolog ma erdélyi magyarnak lenni. De mi inkább a hidra nézünk, amelyet ez a nemzedék a szakadékok fölé épített, a nemes ív útját követjük szemünkkel, magunk is a mindennapi élet kicsinyes harcaiban. Déva várát látjuk és ha emlékszünk is az építők gyötrődő erőfeszítéseire s Kómíves Kelemenné vérére, ez mithosszá nőtt már előttünk, amelyet a mi érzésünk, vágyunk és akaratunk is formál s átszínez.

A TÁVOLSÁG s A VÁGY megszépíti a dolgokat. A messzeség igézetén túl Erdélyt megszépíti az a sajátos, otthonérzésből és idegenségből, aggodalomból és büszkeségből vegyített légkör is, amelynek elemeire fentebb már utaltunk. Mi nem láthattuk Erdélyt s tudjuk, hogy szemléletünk nem lehet teljesen tárgyilagos. Mégis úgy érezzük, hogyha a hangulati elemek hangsúlyozásában, a motívumok kiválogatásában bizonyos szubjektívizmustól nem szabadulhatunk is, Erdély jelentősége világos előttünk. Minden tett, mű, esemény azonkívül, hogy van, jelent is valamit. Létével magasabb összefüggésekbe kapcsolódik s az élet és történelem sodra nem egyszer máshova viszi, mint ahol maga kereste helyét. Tetteink öntudatunkban gyökereznek és tükröződnek, de rajtuk s önmagunkon túl is mutatnak. Az erdélyi magyarság létparancsa az, hogy önmaga sorsát formálja. Midőn létének értelmét keresi, sokszor pillant messzebbre: az egész magyarság s Európa

közvéleménye felé s igyekszik azt a szerepet megjátszani, amit ott szabnak elébe. Mi azonban nem ebben a szerepjátásban látjuk jelentőségét, hanem abban a világképben, amit önmagából formált ki. Rutinos alkotó, aki ismeri közönségét s csak annak akar szolgálni, nem teremtett még nagy és időálló művet. Az új Erdélyt nem „européerjei“ tették fontossá számunkra, hanem az erdélyi valóság harcosai, akik előbb önmagunk revízióját követelték s csak azután a sorsét.

Hogy nemzeti érték és öntudat szempontjából mily mérhetetlenül sokat jelent számunkra az új Erdély, azt aligha lehet kifejezni azzal a bosszantó frázissal, amellyel hivatásos honmentőink szokták szónoklataikat befejezni: „az erdélyi magyarság élete bizonyosága törhetetlen életakarásuniknak, mert amely nép... stb. stb.“ Az nem érdem, hogy az élet teret keres magának s élni akar. Abban sem tudunk csodát látni, hogy a közel kétfélmilliónyi erdélyi magyarságot nem lehetett tíz év alatt szőröstől-bőröstől elnyelni. Mi is érezzük a késhegyremenő népi harc irtózatát s csodáljuk a küzdelem hősiek erőfeszítéseit. De az „életerő“ s a harc pusztá tényénél fontosabb számunkra ezeknek jellege, háttere, célja és értelme. Azokat az erőforrásokat keressük, amelyek az erdélyi magyarság életét táplálják, a visszahatásokat, amelyekkel a sors nyomására válaszol, öntudatának tisztuló tartalmát, melyben a történelmi fordulat tanulságai leszűrődnek, az utakat, melyeken át az életösztön és tapasztalat céltudatos élettervvé formálódik, az új magatartást és életformát, melyben az új kor embere magára ismerhet.

Az új Erdély a magyar világnak nekünk egészen új, még fel sem fedezett vagy egészen elfeledett területeit nyitotta meg számunkra. Nemcsak egy különös, a magyar élet sajátos, mély értékeit rejtő tájra irányította figyelmünket, nemcsak visszafejlődött regionális életformákat, hagyományokat és intézményeket ébresztett új életre, hanem az elhanyagolt magyar néptalaj nagy, ősi és egészséges területeinek életbevágóan fontos nemzeti jelentőségére is ráébresztett. Az anyaggyűjtés és közlés terén az előző, szabadabb és gazdagabb kor többet tehetett. A kisebbségi életben, sajnos, nem készülnek új Orbán Balázsok, sem Malonyayk; a népi zene gyűjtése megakadt; az erdélyi tudományos honismeret szervei hosszú időre megbénultak s csak újabban érezhetjük ismét vérkeringésük lassú megindulását. Az a régi érdeklődés azonban inkább akadémikus jellegű volt, a magyar birtokállományt akarta elsősorban összefoglalni. A mai az élet forró áramából táplálkozik, támasztékot, menedéket keres és a halálveszedelemben lévő hozzátartozó segítségére akar sietni. Az tudományos telekkönyv volt, ez a vihartól tépett mezők valósága. Innen van, hogy minden tudományos alaposágnál mélyebben megmozgatott bennünket Benedek Elek, Nyirő József vagy Tamási Áron személyes lírával átítatott képe a székelységről, hogy Kós Károly „Kalotaszegijét jobban ismerjük, mint akármelyik erdélyi táj tudományos leírását, hogy az EMKE-nél s az Erdélyi Múzeum Egyesületnél többet tudunk a romladozó Teleki Thékáról vagy az új Kalotaszegi Múzeumról, mert ezeken az egyéni erőfeszítés s a népművészet eleven lüktetését érezzük. Ez az életközelség, a jelen roppant nyomásának áttörése jellemzi azt az új történelmi

élményt is, amelyik Erdély felől áradt szét az egész magyarság körében.

A történelmi élménynek ez az aktualizálása bizonyosan nagy veszélyeket is rejtett magában. Nem egyszer éreztük is káros hatásait. Mi sem volt egyszerűbb, mint hogy jelenünk izzó politikai s társadalmi kérdéseit vetítsük vissza egy anakronisztikusán elrajzolt történelmi környezetbe, mi sem volt hatásosabb, mint újraéleszteni Jókai aranyalbérral ragyogó romantikáját vagy Gárdonyi tömönatos „tősgyökereességét“. A regénykonfekció jószimatú nagyiparosai hamarosan észre is vették a történelmi jelmez kelendőségét és kolportázs-irodalmunk a szerelmi-, kalandor- és detektívosztály mellett csakhamar kiépítette a történelmi regény tagozatát is. Bizonyos, hogy a termelés rendkívül vegyes értékű s tartalmában is erős kritikát kíván. Három, számunkra nagyértékű mozzanat mégis megragadta benne figyelmünket. Az első a történelmi érdeklődés széleskörű feléledése, lassú tisztulása és elmélyedése. A második a jelen egy-két sorsdöntő kérdésének felvetése s bogoztatása a kényszerű történelmi allegória köntösében, akkor, midőn „vallani és vállalni“ alig lehetett nyílt s mai szavakkal. A harmadik s a legfontosabb: régi történet szemléletünk s ezzel kapcsolatban apáinktól örökölt nemzeti illúzióink átvizsgálása s újraértékelése. De ez már abba a nagy szellemi megmozdulásba torkollik, melyet egységesen, erdélyi jelszóval „önmagunk revíziójának“ nevezhetünk. Mi ebben a Széchenyi hirdette „önismeret“ mély erkölcsiségű élménynek újraéledését látjuk s elsősorban a háborúelőtti magyar társadalmi szellem, a liberális nemzetállamgondolat és nemzetiségi politika újraértékelését érezzük döntő fontosságúnak.

Erdély demokratikusabb hagyományai, a kisebbségi sors egyre súlyosodó nyomása, a régi úri osztályok felmorzsolódása, a politikai, gazdasági és szellemi kényszerűségek egyaránt közrehatottak abban, hogy — érzésünk szerint — az erdélyi közszellemben legalábbis gyökeret vert s alapvonalaiiban meg is valósult a „népközösség“ ma annyit emlegetett s annyiszor félreértett nagy gondolata. Lehet, hogy a távolság ezen a ponton is megszépíti a valóságot; bizonyos, hogy az osztályok küzdelmét Erdély magyarsága is ismeri. De ott látunk arisztokratákat résztvenni a polgárság szellemi és társadalmi megmozdulásaiban, látunk polgárokat falumunkát végezni s a parasztság mellett látjuk a kispolgárságot, mint a magyarság biztos szigetét. Valószínű, hogy a népközösség gondolatának hangoztatásában van parasztfogás is, de a politikai taktikák mélyén ott izzik a népi szolidaritás nagy élménye, ott erősödik a népközösség iránti köteleességek vállalásának akarata s ott bontakozik a társadalmi ellentéteket áthidaló egységes népi öntudat is.

A régi úri osztályszemlélettel együtt omlott szét a magyar liberális nemzetállam imperializmusa, a „harmincmillió magyar“ illúziója is. A lerombolt államkeretek helyére a kulturális és történelmi népközösség mélyebb s szervezettebb gondolatának kellett lépnie, a nyugatról hozott államelméleteket felváltotta az újraéledt sajátos erdélyi hagyomány. Erdély magyarsága mondta ki ismét, most már a nemzeti tragédia mélységeiből s egy elméleti pacifizmus illúziói nélkül azt,

hogy a Dunamedence újjáépítése nem képzelhető el a nyugati állam-eszmék jegyében. Erdély tudatosította bennünk véglegesen a többnépű állam rendkívüli jelentőségét a keleteurópai térben s Erdély útmutatása nyomán indultunk el mi is történelmünkben s jutottunk el Szent István államának hagyományához, melyet apáink, kik szobrot állítottak az „országépítő.-nek, elfeledtek vagy megtagadtak. Az erdélyi előkészítés és példa nélkül sokkal nehezebben jutottunk volna el mi fiatalok az új Hungáriához.

Meggyőződésünk, hogy a magyarság legéletbevágóbb sorskérdései a múlt században is s a jövőben is a nemzetiségi, vagy újabb szóval kisebbségi probléma körül csoportosulnak. Az új európai nacionalizmus, az „egy nép — egy állam“ gondolat roppant ígérete újra elhomályosulással fenyegeti a lassanként világosodó ősi Hungária-gondolatot. A korszerű nemzeti eszmét egyesek ismét a könyörtelen nemzetállami integrációban vélik felfedezni. A szerves, kulturális autonómiákon épülő kisebbségi gondolat megint veszedelemben forog. Apáink kisebbség szemléletének érzelmi hátterét még mindig erősen átszínezik a századforduló asszimilációs álmai. Közvéleményünket a gyilkos békeparancs s az önrendelkezéshez jutott népeknek a friss hatalom mértéktelenségével habzsoló imperializmusa a végsőkig felkavarta. Úgy tetszik, mintha vezető osztályaink egyre nehezebben tudnának ellenállni a kísértésnek, hogy a kismagyar világban ők is magukévá tegyék azt a mechanisztikus nemzeti eszmét, melynek jegyében a megszállott területek magyarságát igyekeznek eltüntetni a szabadjára eresztett sovinizmus. Bizonyos, hogy az ügyetlenül nyújtott békejobb sokszor erőtlenségnek látszik s új támadásra készíti az elvakult ellenséget. Ha az új kisebbségi gondolat jegyében nem akarjuk a fegyvert letenni s a mai helyzetet szentesíteni, akkor egész népi öntudatunkat s politikánkat is át kell alakítanunk. Nem új, gyökértelen, minden szélre forduló, vagy renegátságukat hazafiaskodással rejtegető tömegekre van szükségünk, hanem belső világunk megerősítésére. Arra a népi szolidaritásra, melyben még az elkülönző egyes s a szakadár álmodozó is népe érdekében kénytelen küzdeni, amelyben a vezető osztály nem „rátelepedett“ a népre, hanem kinőtt abból s annak öntudatát hordozza. S Erdély éppen ezen a ponton példa, okulás és intő jel. Itt nyeri magyarázatát az a nagy és figyelmes érdeklődés is, amellyel új irodalmának kibontakozását követjük.

Nem tagadjuk, van ebben valami irodalmias vágy is az idegenség és exotikum után, valami abból az érzelmes érdeklődésből is, amellyel a távoli testvér hangjára várunk és felfigyelünk. Lelkesedésünk felszínén ott habzik a nemzeti felbuzdulás és önérzet is, nagyközönségünk irodalmi érdeklődésének ez a gyakran kritikát alig tűrő mozgatója. Ha a fejlődéstörténeti folyamatokat figyeljük, abban látjuk ez irodalom jelentőségét, hogy a Nyugat nagy és termékeny irodalmi forradalmának eredményeit összeolvasztotta a magyar irodalom legjobb hagyományával s egyénieskedő különcködéseit elhagyva, az irodalmi élet széles rétegeinek birtokává tette azokat. Ami a legfontosabb számunkra, az mégis az irodalom hazatalálása az egyén kalandjaitól a közösség mély ihletéhez, a nagyvárosiasság gyökértelenebb általánosságától az

ősi táplálóerőkhöz: a tájhoz és néphez, a múlthoz s a jelen és jövő nagy kötelességeihez. A háború utáni nemzedékek legmeggrázóbb élménye az emberközösség volt s az irodalom európai válságának egyik főoka bizonyosan az egyéniség és közösség, individualizmus és kollektívizmus harcának eldöntetlensége és hevessege. Az új erdélyi írók közírónak látjuk a szó legszorosabb értelmében még akkor is, midőn legegényibb lírája hangján szólal meg. Legtöbbjük nem készült írónak s mikor az élet a harc sodró forgatagába állította őket, saját sorsuk mellett népük sorsát is vállalkra helyezte. Igaz: az új Erdély nem adott egyetlen olyan író sem, akinek műve a világirodalom magaslataira emelkednék, de visszaadta az irodalom hivatásába vetett hitünket. A művészet harc a múlandóság ellen. Az idő mégis eltemeti műveinket s a sors gyakran bűvócskát játszik velünk: ki látja tisztán szavai végső értelmét és célját? Az igazi író kiveti művét a hallgató időbe s vár. A „nagy emberiség“ s a végső dolgok időtlen ormai biztosabb halhatatlanságot ígérnek neki, mint a ma, az itt és most, a kicsi népközösség változó hullámjátéka. De tetteinket nem magunk mérjük meg s ha a korall elpusztul is, a sziget emelkedik s egyszer csak eléri a tenger felszínét. Lehet, hogy az erdélyi írók művei a Tart pour Tart mérlegén könnyűnek találtnak, de súlyt a művészetüknek is a magartás, mellyel sorsukat vállalták, a hősiesség, mellyel helyükön kitarítottak. Az egyes ember életműve szétporlik, de él a nép, melyért dolgozott. S az erdélyi irodalomban egy nép keresi élete jelentőségét s építi harcainak emlékművét.

PÁR ÉVVEL EZELŐTT Muckermannak, az új katolikus humanizmus e nagy harcosának előadását hallgattam Berlinben. Az előadó a kereszténység és a bolsevizmus küzdelméről beszélt. Ragyogó dialektikával, egy évezredes hagyomány lenyűgöző távlatával s egy hatalmas, a mában s a mával küzdő szellem mély élményszerűségével rajzolta fel a keresztény emberközösség eszméjét, melyben az egyes egy nagy összesség alárendelt tagja, de önmagát formáló, önmagáért felelős lélek is. Arról a keresztény humanizmusról beszélt, amelyben az új kor jeges és gyilkos kollektívizmusai elől szinte utolsó menedékre találhat még az európai szellem nagy öröksége: az egyéniség. Az előadást heves vita követte s az ifjú támadók szavaiban a roppant ellenfél: a bolsevizmus mellett egyszerre csak kibontakoztak az új támadó, a gyermekeit felfaló nacionalizmus arcvonásai is. Amint megzavartan s egyre nagyobb szorongással követtem a vitát, különös képzettársítások fonalán egyszerre az erdélyi probléma bukott tudatom felszínére. S ott, az idegen s mégis oly ismerős vitázók között, akik a nagy emberiség égetően jelen való kérdéseit hánytorgatták, felizzott előttem az erdélyi gondolat mély és meleg fénye. Valóban, a maroknyi erdélyi magyarság a mai emberiség legmélyebb sorskérdéseinek sugárzásában áll.

Nem a reálpolitikára gondolok itt elsősorban, nem a népi harc hadmozdulataira, keleti és nyugati erők összecsapására. A kisebbségi kérdésben, amint azt nem egy keserű csalódás mutatja, egyre inkább önmagunkra vagyunk utalva. Erdély a kisebbségi kérdés klasszikus földje, de nemcsak a politikai taktika, hanem egy magasabb, általa-

nosabb s mély erkölcsi tartalmú gondolat jegyében is. Ha lehet hinnünk tájak és népcsoportok hivatásában, Erdély új küldetése bizonyára az, hogy történelmi hagyományai, népi Összetétele s természeti adottságai szerint előkészítse s megvalósítsa a többnyelvű s többnépű ország keleteurópai mintáját. Ennek a küldetéseszmének felderengését látjuk az „erdélyi gondolat“-ban. Ez követeli az egységes táj s a közös történelmi sors formálta lakosság minden népcsoportjának szabad életkifejtését, egymás egyéniségének kölcsönös megbecsülését s a közös haza, az egységesítő, nyelvnél, politikánál mélyebben gyökerező otthonélmény parancsaival szemben egyazon kötelességét. Bizonyos, hogy e gondolat kifejlődését a kisebbségi reálpolitika is táplálta és siettetete. De ismételjük: a sors nyomására többféle felelet lehetséges. S hogy Erdély magyarsága ezt a megoldást választotta, abban lényeges szerepe van annak az ősi erdélyi magatartásnak, melyet szeretnek általában „hagyományos liberalizmusaként jellemezni. Ez a szó azonban túlságosan is sokat veszített eredeti elvi szépségéből, erősen pártpolitikai színezetet nyert s nem fejezi ki már azt a tartalmat, amit helyesebb erdélyi humanizmusnak nevezni.

Ez az erdélyi humanizmus nem jelenti s nem jelentheti azt a gyökértelen, hagyományból, népközösségből kiszakadt, különködő egyéniségkultuszt, amely méltán váltotta ki az „új barbárok“ gyűlöletét. Oly magatartás ez, amely megőrzött valamit a nagy európai humanista hagyomány keménységéből, közösségi ihletéből s életközelségéből. Nem békés évek langyos és biztonságos légkörében fejlődött ki, a magas polgári kultúra ormain, hanem a sors roppant nyomása alatt, szemtől szemben a mindennapi halál rémületével, harcban, bujdosásban, behavazott völgyek egymásrautaltságában, titkosabb csillagok alatt, másnyelvű s erkölcsű népek súrlódásaiban. Erkölcsi parancs, népi hagyomány fonódik itt össze történelmi kényszerűséggel. Erdély vallási vitáiban bizonytalannal nagy erkölcsi s népi erők is mozogtak, a „keresztény ember szabadsága“ mellett a szegény ember szabadságáért is folyt a harc. Bethlen Gábort nem csupán „nagy szíve“ s „prófétai előrelátása“ tette a „vallásszabadság védőangyalává“, hanem az erdélyi reálpolitika, a tények kényszerítőereje is. De Erdélyben, érzésünk szerint, a nyers hatalom mellett a szellem lelkiismerete is élt s a véres erdélyi harcok felett mindig ott lebegett a tiszta gondolat világa. Mi magunk is — ifjak s „irodalmárok“ örök naivitásával — szerettünk itt Marcus Aurelius álmára, a bölcsök s írók államára gondolni. Ez bizonyára illúzió. De talán mélyebb értelem s a sors parancsa is az, hogy a hatalom végrehajtói helyére annak lelkiismerete lépett. Erdély pokoljárásából, melyen önismerete felé halad, talán az itthoni magyarság is levonja a tanulságokat.

Lehet, hogy a keresztény-európai humanizmus, az ember megbecsülése, a lélek szabadsága s a nép egyénisége egy új barbár világban egyre reménytelenebb vágyak célpontja lehet csupán. A „homo homini lupus“ igazsága, különösen a mai kisebbségi világban, irtózatosan bebizonyosodik s lehet, hogy a harcot ismét a kard, a vér s gyilkos hatalmak pusztítása fogja eldönteni. Lehet, hogy Erdélyre

még szörnyű napok virradnak s tán új Gábor Áronok öntik ágyúnak az istenháza harangjait. Van nép, amelyet elaljasít az életharc s van, amelyet önmaga fölé emel. Erdély nem egyszer küzdötte fel magát történelme folyamán a sors mélységeiből a humanitás tisztább légkörébe; nem egyszer adott látszatra értelmetlen szenvedéseinek értelmet. Az erőszak és macchiavellizmus mellett van egy nagyobb s tisztább erdélyi hagyomány is: a lélek szabadsága. Erdély egykor a független államiság eszméjét őrizte meg a magyarságnak. Ma abban látjuk küldetését, hogy szenvedései mélyéből ezt a humanista hagyományt mutatja fel, hogy a mindent szétoldó individualizmus s a mindent legázoló kollektívizmus között a tiszta embert keresi, szabadságában s megkötöttségében; hogy egy osztályharcos nemzetköziség s egy vak és gyilkos nacionalizmus között a néphez fordul, a talajhoz s a gyökerekhez, amelyek az „emberiség“ elvont fogalmát étellel töltik meg. De ezen a ponton már nemcsak Erdély s a magyarság kérdéseiről van szó. Ezen a ponton a kis erdélyi magyarság igazsága európai igazsággá válik, az erdélyi író kicsi és „vidéki“ műve a „nagy emberiség“ dokumentumává.

KERESZTÚRY DEZSŐ

BETHLEN ISTVÁN GRÓF ÉS A MAGYAR SZEMLE

HÉT ÉVE ELMÚLT, hogy az ország akkori miniszterelnöke élére állott annak az akkor még kis társaságnak, melyet a magyar műveltség néhány őszinte, önzetlen barátja hozott össze egy folyóirat kiadása céljából. Az alapítók nem könnyű feladatot tűztek maguk elé. A legtöbb folyóiratot nálunk csak úgy, mint egész Közép-Európában, az osztrák és németbirodalmi területeket sem véve ki, a szépirodalom tartja fenn: regény és novella, vers és lehetőleg kép alkotja a havi vagy heti szemle gerincét s a távol Nyugatra, Franciaországra vagy Angliára kell tekintenünk, ha a szépirodalommentes, a tisztán nemzeti kulturális célokat szolgáló folyóiratokat keressük. A szépirodalom tudatos mellőzése a Magyar Szemle alapításánál lemondás volt a könnyű sikerről, de egyszersmind tanúságtétel a magyar műveltség hódító ereje mellett. Az alapítók hittek abban, hogy belső és külső viszonyaink, gazdasági, társadalmi, tudományos és irodalmi életünk nyugodt és folyamatos, a múlt század magyar klasszikusaihoz visszahajló tárgyalása magában véve is meg fogja találni az utat a magyar közönséghez, annak ellenére is, hogy annak ítéletét és ízlését immár évtizedek óta nagyvárosi sajtó, reklám, rossz szépirodalom és pártpolitika rongogatta és rombolta.

Ezt a hitet osztotta Bethlen István gróf is, amikor vállalta az új folyóirat vezetését. Ha a szépirodalom hiányát egy ideális, magasabb szempontból magunkra vett gátlásnak tekintjük, akkor azt kell mondanunk, hogy egy másik gátlást egyenesen ő rótt folyóiratára: a politikamentességet. Bethlen István gróf bár a legnagyobb politikai pártnak alapítója és vezére volt, kezdettől fogva nemcsak nem gondolt arra, hogy folyóiratát saját politikája szolgálatába állítsa, hanem ezt a gondolatot egyenesen elutasította magától, s mikor az idők folyamán újra felmerült, nem habozott kijelenteni, hogy a kormánynak megvannak a maga szócsövei, melyek az ő politikáját képviselik, a Magyar Szemlének mentesnek kell lennie a pártpolitikától. Ez a pont az, ahol a Magyar Szemle egész egyénisége teljességgel különbözik Tisza István gróf Magyar Figyelőjétől, mellyel különben főként az első években szereték párthuzamba állítani, arra támaszkodva, hogy mindkettőnek vezetője egy-egy magyar miniszterelnök, pártharcok zajától körülharsogott, de azokon messze felülemelkedő egyéniség volt. Tisza István azonban folyóiratát saját politikai céljai szolgálatába állította, abból harcos orgánumot alkotott, mely beleszólt a napi politika mozgá-

maiba, aminthogy ugyancsak az ő erősen szubjektíve színezett politikai meggyőződése volt nem egyszer a mérték is, mellyel a Magyar Figyelőben még irodalmi, művészeti és tudományos kérdéseket is bíráltak.

Hogy Bethlen István gróf nem így cselekedett, s hogy épp ellenkezőleg, kormányelnöksége alatt is időt szakított magának politika-mentes folyóirattal bajoskodni: ez erős fényt vet az ő egyéniségére. Ma már sokan és lassanként mindenki tudni fogja az országban, amit az ő kormánya alatt még csak kevesen hittek, de mi, a Magyar Szemle emberei és hívei, akkor is, bizonyosan tudtunk: benne a magyar politikai életben nélkülözhetetlen pártalapítói és pártvezéri, aktuális politikusi tulajdonokon felül élt és él az az egyéniség is, aki az egész nemzet embere, akinek gondja az egész magyarság gondja. Mert mi ezt mindig tudtuk, azért szolgálhattuk a magyar műveltség ügyét az ő égisze alatt: egyetemes nemzeti ügyet a kor egyetemes magyarjának vezetésével.

A MAI MAGYAR ÉLETBEN, tudjuk, épp az egyetemességnek vannak tragikus korlátjai, melyeket a világháború katasztrófája, a vég zavarai és a reánk kényszerített békeszerződés vontak magasra, oly magasra, hogy a trianoni korlátok ma már a magyar gondolat szárnyalásának is útját szegik. A magyar táj és a magyar ember, velük a talajban évezredek óta gyökerező magyar élet egyetemessége töretett meg, de mi lehet természetesebb, mint hogy Bethlen István gróf és folyóirata épp e legnehezebb ponton vállalta a munkát, előkészíteni, helyesebben: fenntartani a kedvezőtlen viszonyok között is a magyarságban az egyetemesség, az összetartozás tudatát. Azt, hogy a határok nem választhatják el a magyart a magyartól és hogy a táj, mely ezeréven át Magyarország volt, ezután is magyar táj, melyhez közünk van, mely része a magyar léleknek.

Ebben a munkában szintén Bethlen István gróf egyénisége volt az, ahonnan irányítást és állandóan új és új kezdeményeket nyert folyóiratunk. Nem dicsekvésből említem, hiszen nincs vele mit dicsekedni: a leszakadt magyarságban már meggyökerezett közvélemény az, hogy a csonka hazában a Magyar Szemle az egyetlen folyóirat, mely figyelmét állandósággal és szervezeten kiterjeszti a leszakadt magyarság életnyilvánulásaira, — mondom, ez nem dicsőség, hanem inkább szomorú az, hogy folyóiratunk itthon ma is egyedül van ebben. A leszakadt magyarság életét kezdettől fogva Bethlen István gróf kezdeményére figyeltük meg, aminthogy az ő bizalmas emberei azok, akik szakképzett tanulmányokban végigkísérik a leszakadt testvérek életét: kezdetben, az erdélyi viszonylatban boldogult Jancsó Benedek, majd utána »Szász Zsombor, felvidéki tót viszonylatban pedig kezdettől mai napig Steier Lajos. Ezen, Bethlen István célkitűzéseire annyira közelálló íróink egyúttal a kisebbségi jog és kisebbségi életszemlélet első úttörői Magyarországon, akik épp a magyarság egyetemessége érdekében figyelmeztetnek bennünket azon megváltozott életviszonyokra, melyekbe Trianon taszította testvéreinket, s melyeken ha egyelőre alig tudunk is változtatni, de megvan és kell, hogy meglegyen a lehetősége annak, hogy testvéreink helyzetén javíthassunk. Sajnos,

hírlapirodalmunk és publicisztikánk még mindig nem látja elég világosan e feladatokat és optimista illúziókba burkolódzva engedi segítség megkísérlése nélkül élnie a leszakadt magyarságnak az ő kálváriáját, — ebben az oroszos nemtörődömségben a mi folyóiratunk az egyetlen reális útmutató, aminthogy a trianoni korszak reálpolitikai elgondolásait is a magyar egyetemesség helyreállítása dolgában nevezett kisebbségi szakembereink írásai mellett szintén a Magyar Szemle tanulmányaiból: boldogult Magyary Géza, Gratz Gusztáv, Bajza József, Ottlik László és mások tanulmányaiból fogja megismerni az utókor.

Bethlen István gróf nemcsak állandó érdeklődéssel kísérte folyóiratunk e felvilágosító és úttörő munkáját, nemcsak megbeszélte és előzetesen bírálta egyes tanulmányokat, hanem, mint tudjuk, saját maga is tollat vett, hogy épp e kérdésekben útmutatást nyújtson a magyar közönségnek. Célja tanulmányaiban, mint angliai és más beszédeiben mindig ugyanaz: utakat és módokat keresni az egyetemes magyar gondolat érvényesülésére. Nemzeti érzése divattól és illúzióktól meg nem tántorítva kutatja a horizonton felmerülő lehetőségeket és követeli tőlünk azt a magatartást, mely a külső lehetőségek kihasználását meg fogja könnyíteni. Ennek szolgálatában nem egyszer erőlyesen szembefordul a közvéleményen uralkodó tévtanokkal, s intelligenciánk elkésett asszimiláló álmainak ostromozása — folyóiratunk hasábjain — Széchenyi István akadémiai beszédéhez hasonlít bátorság, a tömeggel szembefordulás és az európai humanitás szempontjából, mely utóbbi ma is, mint száz évvel ezelőtt azonos a magyarság igazi érdekeivel.

Ha valamikor történeti távlatból fogja a magyar lélek kutatója méltányolni a Magyar Szemle érdemeit az egyetemes magyarság szolgálatában, tudomásul kell vennie azt, hogy ez érdemek elsősorban Bethlen István gróf érdemei, az ő személyes magatartásának következményei.

HOGY VALAMELY FOLYÓIRATNAK minden egyes cikkével s azok minden egyes állításával nemcsak hogy e folyóirat legfőbb vezetője, de még szerkesztője sem köteles magát személyesen azonosítani, ez természetes és így is van az európai gyakorlatban. Bethlen István gróf is elégnék tartotta az irány megjelölését, s jellemző objektivitására, hogy kormányelnöksége alatt elvileg és gyakorlatban is egyaránt helyeselte, ha a kormány működését kritikával kísértük. A részleteken felülemelkedve a folyóiratot jellemző specifikus irányokat mind az ő helyeslése mellett dolgoztuk ki, különösen áll ez a fiatalság részvételét, a folyóirat szerkesztésébe bevonását illetőleg. Azelőtt, a régi Magyarországon alig voltak elképzelhetők oly jelenetek, mint mikor a Magyar Szemle összejövetelem a kormányelnököt a legfiatalabbak, köztük egyetemi hallgatók vették körül és velük mint munkatársakkal szinte órák hosszat beszélgetett.

Van tehát értelme annak, hogy Bethlen István gróf hatvanadik születése napján e folyóirat munkatársai, a legidősebbek és a legmagasabb méltóságok viselői csak úgy, mint a legfiatalabbak állanak össze, hogy tanulmányaikkal ez alkalmat tárgyilagosan, hízélgés és ambíció

árnyékától is mentesen ünnepeljék meg. Munkatársaink a társadalom különböző rétegeiből valók, mert ez a folyóirat, melyet pesti újságszargon szeret „előkelőnek“ titulálni, talán a legkevésbé köti magát egy társadalmi osztályhoz, egy párthoz, egy klikkhez, hanem munkatársai megválasztásánál is iparkodik egyetemesen magyar lenni. Mégis van közösség a munkatársak között, talán szociális és műveltségi téren is, talán abban, hogy mindannyian hívei vagyunk a szerves, nem improvizált és nem forradalmi reformnak, talán abban is, hogy újat akarunk, de a régi magyar, klasszikus és népi hagyomány talaján, — de ama törekvésben bizonyára egyek vagyunk, munkatársak és olvasók, hogy nemzeti életünkben az egységet és az egyetemesség régi érvényét helyre kell állítanunk. Útmutatónk és vezetőnk ebben Bethlen István gróf, akinek egyéniségéből könnyű volna kielemezni olyan tulajdonságokat, melyek korok és tájak és világnézetek szerint eltérő magyar értékekre jellemzők: az erdélyi Bethlen Gáborból éppúgy vannak ki-kiütő szilánkok lelkében, mint a dunántúli Széchenyi Istvánból. A két nagy magyar, kiket itt említettem, gyökeres magyarsága mellett is mindenkor Európa polgára is volt, abban a formában, amint az az ő korukban lehetséges volt. Mindkettő nagy volt abban, hogy nemzete érdekeit az európai népek közösségében, azokkal karöltve, s ha kell, azok érdekeihez kapcsolva próbálta érvényesíteni. Azt hiszem, Bethlen István gróf magyar nagyságának fundamentumát is ott kell látnunk, hogy nemzetünk létét nem elszigetelve, hanem Európa változó, de tőlünk nehezen megváltoztatható adottságaiban szemléli. Nemzeti életünk ily alapfelfogásából következik számára is az a tudat, hogy helyünket Kelet és Nyugat határán csakis a teljes európai műveltség birtokában fogjuk megtarthatni. Ez a kettősség, mely Bethlen Gábor és Széchenyi mellett minden igaz magyar nagyság meghatározója, Bethlen István egyéniségén keresztül az ő folyóiratának is jellemzője: gyökeres magyarság, mely lehatol a néphez és a magyar múlt nagy gondolkodóihoz, s emellett az európai műveltségben, az igaziban, a keresztényben való minél teljesebb részesedés.

Az Ő vezetése alatt ezen az úton haladunk tovább, — s örvendünk, hogy az ünnepi alkalom megengedi nekünk ezt a vallomást. Néhány évvel ezelőtt bizonyára nehezebben esett volna számunkra mindezt nyilvánosan kimondani a hatalom akkori birtokosával szemben, bár a Magyar Szemle körében annyian vannak a „lelki függetlenek“, hogy ragaszkodásunk kifejezésétől akkor sem tartózkodtunk volna.

Reméljük, szívesen fogadja ez ünnepi számot, s benne a tanulmányokat az ő kormányéveiről¹ és az ő szülőföldjéről, Erdélyről. Erdély szülötte, magyarok útkeresője számára írták azok, akik munkatársai e folyóiratban és a tőle irányított nemzeti munkában.

SZEKŰ GYULA

¹ A szociálpolitikai vonatkozású tanulmány Weis István kitűnő munkatársunk váratlan súlyos betegsége miatt nem készült el, de reméljük, hogy azt tollából utólag hozhatjuk.

MAGYAR SZEMLE

1934 NOVEMBER

XXII. KÖTET 3. (87.) SZÁM

PAX HUNGARICA

A MAGYAR FELVILÁGOSÍTÓ MUNKA a külföldön valósággal sziszifuszi feladattal áll szemben és nem csoda, ha ezt a feladatot még sok részletsiker dacára a maga egészében nem oldhatta meg. Tényállításokat tényekkel, adatokkal meg lehet cáfolni, ámde a külföldnek rólunk alkotott véleménye nem adatokból tevődik össze. Adatok voltaképp nem érdeklik a nyájas olvasót, azokat azonnal elfelejti. Ami őt befolyásolja, az valami, ami minden adatnál mélyebb s amire az adatok csak felületesen tapadnak. Ez egy lelki kép, egy vízió, amelyet adatok nem módosíthatnak, mert ami véle ellentétben van, az a szemlélőnek lelki világából úgyis kipereg.

Ez a kép, amellyel szemben állunk, egy apokaliptikus lovasnak az alakja: a honfoglaló magyarnak ijesztő lovasalakja, úgy amint az az egykori jámbor keresztény népek rémült fantáziájában megjelent, hogy ott mélyen meg is ragadjon. Idővel ez a kép, igaz, módosult, finomult: lassan átformálódott egy barbár díszruhás, gögös keleti nagy úrnak alakjává, aki azonban még mindig fegyveresen és magas lóhátról, kemény ököllel uralkodik a hatalma alá tiport szolganépeken.

Hosszú idő óta figyelem, hogyan jelenik meg a magyarság történeti képe még komoly, művelt és tárgyilagos idegen író munkáiban is. Íme: egy harcias, nomád horda ezer évvel ezelőtt belovagolt a Vereckei-hágón a Kárpátok medencéjébe és kegyetlenül leigázta az itt élő békés és politikailag tehetetlen szláv és román „öslakosságot“. A Középdunánál, ahol legnagyobb tömegben települt, idővel magábaolvasztotta az alávetett szolgáló népeket, de ezenkívül is tekintélyes területeket szállott meg, ahol mindig csak úgy élt, mint uralkodó törpe kisebbség: katona, tisztviselő, földbirtokos; holott a bennszülött lakosság jobbágy sorban gömyedezett kemény igája alatt. Ez volt az az „ezeréves igazságtalanság“, amelynek végül a trianoni béke véget vetett. Igaz, teszi hozzá a tárgyilagos és jóindulatú szemlélő, hogy a trianoni béke némileg elvetette a sulykot és a régi igazságtalanság helyébe újakat hozott: ámde ezek csekélyek azokhoz képest, amiket jóvátett...

Íme a klisé, amellyel szembenállunk. A szociológia gyermekéveiben divatos volt azt hirdetni, hogy minden államalakulás erőszakos uralkodó kisebbségek, harcias „fajok“ uralmát jelenti jámbor és békés, de politikailag tehetetlen többségi népek felett. Eszerint az arisztokráciák mindenütt más „fajúak“ volnának, mint maga a nép.

Nyelvileg azonban asszimilálódtak egymáshoz az idők folyamán s ilyenformán a demokratikus átalakulások korában általában nem nemzetiségi küzdelem folyt le, hanem osztályharc: elnyomott nép és uralkodó rétegek között. Egyedül a magyar és a török nemzet esetében lett egyértelmű a demokráciáért vívott küzdelem uralkodó nemzetiségek elleni harccal. Eszerint Magyarország megcsonkítása és feldarabolása jogos volt, mert a demokrácia szent nevében történt.

Mondottuk, az egész elmélet a szociológia gyermekbetegségei közé tartozik, a tudomány régen túlhaladt rajta. A történelem nem ismer galvanizált uralkodó rétegeket: abban az „elitek cirkulációja” a szabály, amelyet Pareto modern szociológiai iskolája már alapos konkrét tanulmányokkal igazolt. De amint az „úri” rétegek tegnapi bútorait és ízlését ma megtaláljuk a „nép” körébe leszállva, úgy lesz abból, ami tegnap „tudomány” volt, ma „publicisztika” és politikai közfelfogás. Magyarországot tehát a múlt egy elméleti divatja nevében darabolták szét Trianonban. S így lett az „ezeréves elnyomás” együgyű meséje nemzetközi jogi kategória.

A VALÓSÁG PEDIG AZ, hogy Magyarország politikai szerkezete soha és semmikor nem jelentette egy népfajnak, a magyarnak uralmát idegen népek felett. A legenda keletkezésében mégsem vagyunk egészen ártatlanok. Mert saját politikai közfelfogásunk, publicisztikánk, sőt iskolai történettudásunk is a legújabb ideig gyermekesen tetszelegve ragaszkodott a hősi lovagkor és a katonai hódítás dicsőségének virágkorában keletkezett krónikás mesékhez, amelyek a magyar honfoglalást véres és diadalmas hadjáratnak szerették rajzolni, gyönyörködve a magyarok harci dicsőségében, amelyet képzelt hatalmas túlerők felett juttattak olcsó diadalhoz.

Ma már tisztában vagyunk azzal, hogy a magyar honfoglalók részben gyéren s politikai összefüggés nélküli népek által lakott, nagyjából pedig teljesen lakatlan területeket vettek birtokukba. Tudjuk, hogy a birtoklás gerincében a magyar települő nép kezdettől fogva többségben volt s hogy máskülönben nyelve sohasem vált volna uralkodóvá. Tudjuk azt is, hogy a perifériákon sem idegen népekre ült rá a magyar mint katona, tisztviselő vagy földbirtokos, hanem hogy e területek benépesítésében ősfoglaló tömegekkel vett részt, ha mindjárt korán keveredve is kívülről települő idegen népekkel. Tudjuk végül azt is, hogy míg a „politikai magyar nemzet” uralkodó rétegei az egész történelem folyamán számolatlanul vették át és olvasztották magukba a legkülönbözőbb idegen „fajú” elemeket: a francia és olasz lovagot, a német hospest, a szláv soltész és a vlach kenézt — ugyanakkor a szabad magyar Ősfoglaló „urak” utódai ezrével süllyedtek el a jobbágyságnak szolgáló rétegeiben.

Magyarország politikai szerkezete nem egy népnek más népek fölötti uralmán alapult, hanem egy civilizációs eszmén: a nyugati kultúra határán fekvő egységes földrajzi területet, a Kárpátok medencéjét egy nyugati szellemű keresztény királyság politikai abroncsaiba fogni. Az uralom stílusa az államalapítás idején éppúgy, mint a középkori civilizáció egységének egész ideje alatt, nem „nemzeti”, hanem

nyugati „keresztény“, azaz kozmopolita. És Magyarországot nem azért hívják így, mert magyarok uralkodtak fölötte, hanem azért, mert népének túlnyomó nagy többsége, egészen a XVIII. századig magyar volt. S a különböző, talán többségükben is idegen eredetű főpapok és főurak, akik az országot a középkoron át kormányozták, — amikor minden új király, sőt királyné kíséretében egy egész „Gefolgschaft“ jelent meg idegen lovagokból, klerikusokból és artifexekből —, azért magyarosodott el, mert a nép, amely közt élt, magyar volt.

Kétségtelen azonban, hogy a Magyarországon úrrá lett nyugati civilizáció maga is átment egy bizonyos szellemi asszimiláción. Magyar jelleme lett azáltal, hogy felvette magába a szabad nép, az „una eademque libertas“ eszméjét, amely, noha csak egy későbbi kor formulázta meg, kétségkívül eredeti magyar inspirációból, az ösfoglaló magyar nép szabadságának, a királyi szervezettel szembenálló sajátos függetlenségének hagyományából oltódott bele a magyar állam véreibe. A királyi vármegyékbe fokozatosan beözönlő szabad magyarok befolyása tette azokat idővel „nemesi vármegyékké“, azaz amolyan miniatűr respublikákká; és a szabad paraszttömegek — a magyar „nemesség“ nagy többségében mindig csak szabad paraszt — ilyen szervezeti megerősödése lett a legfőbb akadályává annak, hogy Magyarországon is megvalósuljon a „területi uralom“ (Territorialherrschaft), mint a német államokban, vagy hogy a feudalizmus Magyarországon is egy keskeny nagybirtokos réteg uralmát honosítsa meg, mint pl. Csehországban.

Ez a szintézis: a Kárpátok medencéjének, mint természetes élet-egységnek egyetlen politikai keretbe való foglalása s ennek a területi impériumnak a magyar szabadságeszmével való kitöltése: ez a „magyar állameszme“, nem pedig egy népnek uralma más népek felett. S ha ezt az eszmét a „Pax Hungarica“ formájában értelmezzük, tudatosan fordulunk a nagy római példakép felé.

Tudjuk, hogy a Kárpát-medencének egyetlen impériumba való foglalása, amit tartósan csak a magyar államalapítás valósított meg, legegyszerűbben egy nagy rómainak, katonának és bölcsnek, Marcus Aureliusnak eszméje volt. Megvalósítása talán századokkal hosszabbítható volna meg a „nyugat“ római birodalom életét. S amint a római birodalom világhuralma sem lehetett másként, csupán civilizációja szellemében, egy maroknyi nép uralma rengeteg idegen ország felett, ugyanúgy a Pax Hungarica, a magyar civilizáció eszméje volt az, amely az idők folyamán szolgálatába állította számos, a Kárpátok ölében élő vagy ide bevándorolt „idegen“, azaz nem-magyar népnek vérének és gényét, hogy itt a civilizált, keresztény életnek és a nyugati kultúrának virágzó keretét és erős végvárát teremtesse meg. Amint a római birodalom és civilizáció előharcosai, védői és újjáépítői gyanánt idővel afrikai, hiszpan, illír, sőt germán „barbárok“ léptek a római „patres conscripti“ ivadékaik helyébe: ugyanúgy látjuk itt a magyar civilizációért küzdő nagy nevek sorában a francia Anjou királyokat s vlach kenézfiút, Hunyadi, az olasz Capistranot, a horvát Utyesenovicsot és Zrínyieket. Ezért a civilizációért küzdöttek 1848—49-ben

német, szerb, ír és lengyel szabadsághősök, akiknek olyika egy hangot sem tudott magyarul: ezt ünnepelték egzaltált lírai hangon a modern világnak olyan szellemei, mint a német Heine, a francia Reclus, az angol Matthew Arnold. S a híres epigramm, melynek hetvenkedő hangját annyi „puritán“ megbotránkozás vetette már szemünkre: „Extra Hungariam non est vita..tudjuk: egy XV. századbeli olasz neoplatonikustól, Coelius Rhodiginustól ered.

Ennek az egységes kárpátalji civilizációnak védő kebelében békésen és testvériesen élt egymás mellett, kiki szellemében, hitében és szokásaiban: a magyar és tót földművelő, a vlach hegyi pásztor, a német polgár, a szerb, görög és örmény kereskedő. És minden népnek megvolt a maga autochton vezető rétege. Az „urak“ a legkevésbé sem voltak mind született magyarok, noha igaz, hogy azok, akik magasabbra emelkedtek a társadalmi ranglétrán, rendszerint a magyar nyelvet is megtanulták, akármi volt is az anyanyelvük. Magyar lévén az ország karaktere és többségi népe, azok, akik társadalmi rangjuknál vagy országnagyi méltóságuknál fogva állandóan befolytak az ország ügyeinek intézésébe, nem nélkülözhatték a magyar nyelv ismeretét.

A TRIANONI ROMBOLÁS előzményei nem is ezerévesek. Annak alapjait a XVIII. század két nagy mozzanata rakta le: a törökdhült magyar felvidék feltöltődése a szomszédból beözönlő népekkel és a nacionalizmus térhódítása. A nacionalizmus elméletének lényegét abban fejezhetjük ki, hogy az felforgatja az „ország“ és „nép“ régebbi relációit. Eredetileg a „nép“ az „ország“ — földrajzi—történeti egység — lakóit jelentette: ezentúl az „ország“ azt a területet jelenti, amelyen egy „nép“ — etnikus egység — lakik. Az eredeti rendnek ez a felforgatása természetszerűen centrifugális erőket váltott ki Magyarországra talajából, amelyen különböző népek ezideig békésen megfértek egymással. Ezeknek a centrifugális erőknek növekedése pedig szétrombolással fenyegette azt az egységes civilizációt, amely a történeti magyar állam kebelében békét és boldogulást biztosított az összes országalakóknak. A történeti magyar vezető rétegek képviselői: Széchenyi, Wesselényi, Deák, Eötvös, — részletekben eltérő árnyalatokkal — a hagyományos magyar állameszmét a kor általános világnézeti liberalizmusának legnemesebb szellemében iparkodtak konzerválni. Deák és Eötvös felfogása szerint, amely a nemzetiségek egyenjogúságáról szóló magyar törvény szövegén át a magyar közjogba is átment, a nemzet elsősorban „politikai“ nemzet: az állampolgárok egyeteme. A nemzeti nyelv is elsősorban államnyelv: a többség nyelve, amely a modern centralizáció korában gyakorlati okokból érvényesül a közigazgatás egész területén, anélkül azonban, hogy a közvetlen élet egységeinek, a községeknek autonómiáját a nyelvhasználat tekintetében érintené. Az államnyelv mellett az állampolgárok anyanyelvének ápolása magánügy, amely mint ilyen, jogvédelemben részesül. Az ilyen „privát“ nyelvet beszélő polgárnak a liberális történeti államban voltaképp kettős nemzetisége van: az egyik, „politikai“ nemzetisége történet-földrajzi és állampolgári hovatartozását

fejezi ki és nem véletlen, hogy a nagy nyugati liberális történeti államok jogi műnyelvében „nemzetiség“ még ma is állampolgárságot jelent, ez is megnehezítvén közönségüknek a közép- és keleteurópai nemzetiségi problémák helyes felfogását. A második nemzetiség, amely az anyanyelvben tükröződik, az egyes állampolgárnak privát tulajdonsága, úgy, mint vallása, világnézete vagy akár a kedvenc virága, amit a gomblyukába tűz. E magánügyének ápolása céljából a liberális felfogás szerint összeállhat hasonlóan érdekelt polgártársaival s azokkal asszociációkat alakíthat. Működésük közvédelemben részesül, de voltaképp nem tekinthető közügynek. Az anyanyelv, a privát nemzetiség védelme által a liberális történeti államban az értékesnek tartott egyén s az egyénben a humánium: az ember védelme jut kifejezésre. Ez a felfogás ugyanis abban a vélelemben sarkallik, hogy az egyes ember önmagában értékes valaki, akinek van a közélettől független és határaiban át nem hágható egyéni értékvilága, amelynek körén belül ő szuverén. Az állam hatalmával nem mérkőző, de mégis olyan világ ez, amelynek önálló létjoga elismerésben részesül, sőt amelyet a liberális gondolat következetes értelmezése szerint szabad az állami világnál értékesebbnek, ezt transzcendáló világnak tekinteni. Az állam szempontjából csak az a lényeg, hogy mindenki megadja „a császárnak, ami a császáré“.

EZT A LIBERÁLIS nemzetiségpolitikai felfogást, amelyet a magyar országgyűlés már 1868-ban törvénybe iktatott, ma viszontlátjuk, némileg kezdetleges formában és rögtönzött, gyarló szövegezésben az 1919. évi ú. n. kisebbségvédelmi szerződésekből. Szellemi emelkedettségben tehát a nagy magyar liberálisok több mint egy félszázaddal előtte jártak koruknak. A valóság talaján azonban elmaradtak mögötte. A Deák—Eötvös-féle koncepciót a nemzeti kisebbségek politikai vezetői éppúgy elutasították maguktól, mint a magyar nyelvű nacionalista közvélemény. De a magyar nacionalizmus még legradikálisabb formájában sem jelentette egy népnek, a magyar népnek uralmát más népek felett, hanem változott és némiképp dekadens formában bár, még mindig megőrizte az egységes, szabad civilizáció eszméjét, a Pax Hungarica gondolatát. Hogy itt sem egy népfaj hegemóniájáról van szó, az kitűnik már abból a tényből is, hogy ezt a civilizációs eszmét modern, nacionalizált formájában nem magyarok, hanem idegenek, „asszimiláltak“ viszik diadalra. A nacionalizmus a modern polgári értelmiség világnézete. Ez a modern polgári értelmiség pedig Magyarországon túlnyomó nagy részében idegen eredetű. A nagy többségében német eredetű városi polgárság egyetlen nemzedékben önként és lelkesedve veszi fel a „lingua patria“-t, a magyar nyelvet. A magyar nacionalizmus elméletét és taktikáját pedig német, szláv és zsidó eredetű írók, tudósok és politikusok építik ki. Épp innen ered e nacionalizmus hangbéli türelmetlensége. A neofitának, a konvertitának ismert fanatizmusa mozgatja ezt a réteget, amely nem a magyar hagyományoknak ujmutását követi, hanem egy eszmének a vivőerejétől, meggyőződése hevéből van áthatva s amely büszke arra, hogy „magyarabb“ a született magyarnál s magyarságban messze túl-

harsog rajta. De meggyőződésének, türelmetlen magyarosító hevének alapja éppen az a tény, az a tudat, hogy ő, aki vér szerint „idegen“, éppoly valódi és jogaiban csorbítatlan gyermeke a nagy magyar hazának, mint a honfoglaló ősök bármely egyenes ivadéka.

Az asszimilánsok türelmetlen hangja bizonyos értelemben talán legfényesebb dokumentuma a magyar civilizáció eszméjében rejülő hódító erőnek. A németajkú polgárság gyors, önkéntes magyarosodásának magyarázatát t. i. lefelőbb is abban kell keresni, hogy ez a réteg már századosán beélte magát a történelmi magyar államba, amelyben országos rendként foglalt helyet. Politikai filozófiájában, történelmi tudatában teljesen egy volt a magyarsággal, amelytől csak a nyelv különbözősége választotta el. Legjobb megérthetjük ezt a felfogást Fessler Aurél Ignácnak (1756—1839), a magyarországi származású német írónak szavaiból: „Im ganzen und im Allgemeinen ward das ungrische Volk unter der Herrschaft des Arpadischen Geschlechtes geboren und erzogen... unter der Herrschaft der Regierung der Könige aus dem Habsburgischen Hause schritt es allmählich von Volkschaft zu Nationalität, in des Wortes höherer Bedeutung fort, und es hat dieses höhere Ziel glücklich erreicht, wenn mit den Ungern alle Eingeborenen des Landes: Deutsche, Slaven, Croaten, Serbljer, Wlachen ... nur ein Ungarisches Volk ausmachen.“

Az „egy“ magyar nép: ez a magyar civilizáció eszméjében egybeforrott s egy „szabad“, formájában monarchikus, de szellemében republikánus alkotmány keretei között élő kárpátalji őslakosság. A magyar civilizációs eszmének volt azonban egy, egyetlen százados konkurrens: a Habsburg „összbirodalom“ eszméje. Ez a Habsburgi civilizáció szélesebb horizontot fogott át, mert az egész Duna-völgyre kiterjedt: a magyar szabadság eszméje helyett azonban a dinasztikus uralom, másszóval: az általános szolgaság eszméjét hozta kifejezésre. A magyarok évszázados huzakodása a Habsburgokkal, történetfilozófiai magaslatról nézve, e két civilizációs eszme összekötését jelentette. Olyanforma harc volt ez, mint a régi római világban a republikánus ideálok megütközése a kialakuló cesarizmussal.

Nos, ebben a harcban a magyarországi német polgárság — az erdélyi szászok kivételével — állandóan együttthaladt a magyarsággal. Abban az időszakban pedig, amikor a magyar nemzet és a Habsburg-dinasztia viaskodása II. József erőszakos germanizáló törekvései nyomán a magyar államnyelv megvalósításáért folytatott félszázados küzdelembe torkollik, a német polgári rend gyors megmagyarosodása nem volt egyéb, mint végső, határozott állásfoglalás a magyar szabadság gondolata mellett, az osztrák szolgaság gondolata ellen. Ezzel a gesztussal csupán végső konzekvenciáit vonták le annak az évszázados felfogásuknak, hogy ők — nyelvüket kivéve — minden tekintetben magyarok, „olyan jó magyarok, mint bárki más“, azaz a magyar civilizáció eszméjének öntudatos hordozói.

Volt ebben a gesztusban valami magával ragadó, de egyúttal megtévesztő pátosz. Értelme ugyanis az volt, hogy az új helyzetben minden jó magyarnak illik „megmagyarosodnia“, azaz magáévá tenni

a „hazai nyelvet“, a magyart. Ez a gondolatmenet azonban egy szarvasokoskodásban feneklett meg: „a contrario“ ugyanis egyrészt azt következtették belőle, hogy aki nem beszél magyarul, „jó magyar“, azaz jó hazafi sem lehet; másrészt — még súlyosabb logikai botlással, amelytől a nagy Széchenyi oly hévvel óvta magyarjait — azt a következtetést fűzték hozzá ehhez, hogy a magyar nyelv megtanulása a magyar állameszme, a Pax Hungarica mellett való hitvallás lévén, a magyar nyelvet kell terjeszteni ahhoz, hogy a haza minden lakosa a honnak rendületlenül hú fiává legyen.

Innen eredt az ú. n. „magyarosítás“, a nagy kultúrpropaganda a magyar nyelv terjesztése érdekében, amelynek sokkal nagyobb volt a hangja, mint a fogantatója s amelynek logikája az egész vonalon vak ellentétben állott a tényekkel. Mert egyfelől a széles tömegek nagy-része anélkül, hogy magyarul megtanult volna, amire a maga röghöz tapadó életében semmi szüksége nem volt, változatlanul megőrizte hagyományos államhűségét, másfelől a magyar államegység harcos ellenségei az ország határai között mind egyszálíg olyanokból kerültek ki, akik a magyar nyelvet mintaszerűen elsajátították és annak gondosan kidolgozott retorikáját fegyverül használták a magyar állam-egység elleni harcban.

Mínthogy azonban a magyar közéletet a háború előtt nem a nemzetiségi kérdés dominálta, hanem a Habsburg öszszbirodalom eszméje elleni harc, s mínthogy az utóbbi eszmének felélesztője, Ferenc Ferdinánd főherceg, közismerten rokonszenvével és bizalmával tüntette ki a nemzeti kisebbségek politikai vezéreit, a magyar közvélemény szemében a nemzetiségi kérdés mindvégig megmaradt a Habsburg-probléma függvénye: az ő felfogása szerint a kisebbségek vezérei a magyarság elleni harcban a Habsburg-imperializmus, az „elnyomás“ eszközei voltak a magyarsággal, mint a szabadság eszméjének hagyományos előharcosával szemben. Ezért van az, hogy míg a külföldi — még jóakarató — szemlélő szemében is a magyar nép úgy tűnik fel, mint „elnyomó“, a magyarnak magának semmi sem kínosabb és érthetlenebb mint ez a vád, hiszen ő jó lelkiismerettel érzi, hogy egész története nem volt egyéb, mint harc a szabadságért, erőszakos elnyomó hatalmak ellen ...

Inter duos litigantes tertius gaudet... Sajátságos iróniája a sorsnak, hogy a világháború kataklizmája egyszerre nyelte el a dunavölgyi civilizációs egység eszméjének mindkét konkurensét: Habsburg birodalmat és történeti Magyarországot, együtt, mint hogyha a régi világban római reszpublika és római császárság is egyszerre hanyatlott volna sírjába. S a duális impérium testén éppúgy éhes, önző népek osztozkodtak, mint annakidején a római birodalom örökén: éhes, önző népek, amelyek a maguk faji partikularizmusa és imperializmusa mellett semminő összefogó, integráns civilizációs gondolatot nem képviselnek. S a második ironikus momentum abban van, hogy azt, amivel a magyarokat vádolták: egy népfajnak uralmát mások felett, éppenséggel ezek a „felszabadítók“ valósították meg a Dunavölgyben s ezzel olyan állapotokat teremtettek itt, amilyenek a török uralom visszaszorítása óta nem voltak Közép-Európában.

DE A MAGYAR CIVILIZÁCIÓ eszméje nem halt meg.

Az ifjú magyar nemzedék már hosszú évek óta dolgozik új, korszerű tartalmának kialakításán. És nem is hiába. A kép körvonalai készen vannak: részleteinek kitöltése nem lehet egyedül a mi feladatunk. Vessünk tehát végezetül egy pillantást arra, ami már kialakult belőle.

Az ifjú magyarság mindenekelőtt is felismerte elődeinek tévedéseit s ezektől elfordult. De ugyancsak elfordul az előző nemzedékek világnézetétől, annak nyilvánvaló szimplicizmusától is és az élet való szingazdagságához fordul ihletért. Az „asszimiláló“ nacionalizmus felfogását, mint mondtuk, egy különböző, jórészt nem magyar népfajok ivadékaiból kikerült polgári értelmiség alakította ki, amelynek nem lévén egységes népi talaja, a nemzetiség fogalmát csak politikai értelemben tudta interpretálni. Számára a „magyarság“ nem volt egyéb, mint tisztán egy civilizációs, eszmei egység: éppen az a népsokaság (démosz), amely a Pax Hungaricának misszióját hordozza. Másfelől a nép, mint etnosz, mint elemi ősválóság, az ő „civilizált“ szemében nem volt egyéb, mint kuriózum, muzeális emlék, amelynek mielőbb el kell tűnnie, mint a természet más kiháló teremtményeinek, a kócsagnak vagy a bölénynek. E mellett az egységes intellektuális polgári kultúra mellett, amelynek „magyarsága“ csupán szellemi és politikai állásfoglalásban állott, népi egyéniségek nem juthattak érvényre: a magyar nép itt éppúgy háttérbe szorult a maga etnikus értékeivel, mint valamennyi más.

A nemzetiségnek e merőben intellektualisztikus és politikai felfogásában a magyar középosztály a francia felfogást követte, amelyhez a magyar értelmiség hagyományos latin és rétori nevelésénél fogva mindig leginkább vonzódott. Német szellemi cselekedet volt ezzel szemben a „népiség“ felfedezése s a népi nacionalizmus ideológiájának kialakítása. Ezt a német nyomot követték a középeurópai szlávok és románok, amikor a „politikai nemzetiség“ magyar felfogásával szembeszegezték a kulturális, népi nemzetiség elméletét. Ellentétben a racionális individualizmus emlőin nevelkedett angol, francia és az ezeket követő magyar felfogással, a nemzetiség német-szláv elmélete a népet misztikus egységnek tartja s így elvben tagadja az önkéntes asszimiláció lehetőségét, illetőleg az asszimiláció tényében lélekhamisítást és lélekrontást lát. E gondolatmenet következeit a gyakorlatban a német nácik vonták le teljes tisztaságukban és ezzel — mint azt C. A. Macartney nemrég a Nouvelle Revue de Hongrie-ban részletesen ismertetett kiváló munkájában megállapította — a német „nácizmus“ nemzetpolitikája pontosan az ellenkezője lett annak, ami a „rég Magyarországnak“ álláspontja volt. Tagadhatatlanul van azért abban valami figyelemreméltó, hogy míg a régi Magyarország azzal tette ki magát az „elnyomás“ vádjának, hogy a kisebbségek asszimilációját előmozdítani igyekezett, a mai Németország azzal vonta magára a civilizált világ ellenszenvét, hogy a „népidegen“ faji elemek disszimilációjára törekszik.

A két nemzetfelfogás elméleti helyességéről vitatkozni a metafizika útvesztőibe vezetne: mondjuk inkább Hegellel azt, hogy mind-

kettő egy-egy lépcsőfokot jelent a gondolat dialektikus fejlődésében. Az egyik a tézis, a másik az antitézis. Az új magyar felfogás pedig azon van, hogy e fejlődés végső eredményét: a szintézist megalkossa. Szerinte a magyar „asszimiláns“ nemzedékek individualisztikus politikai felfogása — az „elektív“ nemzetiség elmélete, mint René Johanet nevezte — egyoldalú, mert nem vesz tudomást a népi egyéniségben, az etnikumban rejlő természeti tényekről és erőkről; a német-szláv elmélet viszont egyoldalú és tarthatatlan, mert a vegyesen lakott középeurópai térben egyes népeknek más népek felett való egyoldalú uralmára és ezzel állandó nyugtalanságra, állandó nemzetközi feszültségre vezet. A helyes megoldás szerintünk az, hogy vissza kell térni a régi magyar civilizáció, a Pax Hungarica, két alapeszméjéhez: az egyik a tér primátuszának eszméje, amely arra utal, hogy az egy geo-ökonómiai téhez tartozó népek sorsközösségének elemi tényéből kell kiindulni, abból, hogy ezek a népek szükségképp összetartoznak, mert egymásra vannak utalva; a másik az összetartozó népek egyenlő szabadságának eszméje, az' ősi magyar jogeszme: „una eademque libertas.“

Az új magyar elmélet, az „Uj Hungária“ elmélete tehát csak annyiban új, hogy a régi magyar hagyományból merített eszméket egy új történeti helyzetre alkalmazza. Egyebekben épp azért magyar, mert a magyar hagyományban, a magyar szellem múltjában gyökerzik.

A sokféleséget új egységbe foglalni anélkül, hogy ez a színek egyensúlyát megbontaná: semmi sem alkalmasabb erre, mint a régi magyar civilizáció alapeszméje. Szabadság és egyenlőség az egységben: „una eademque libertas.“ A régi rendi alkotmány — amelyet a 48 -as liberális fellángolás egy nyugati mintákat utánzó parlamentáris chartával cserélt fel — a maga ősi federatív elemeiben (vármegyerendszer, a „Szent Korona Országai“) megadja a lehetőségét a területi államtagozásnak, a rendiség pedig, amelynek itt-ott alaposan félreértett divatja ma világszerte újból emelkedőben van, kész formát nyújt az egyenrangú államnépek társulásának. A lényeg azonban az alapeszmében van, amelynek értelmében a Kárpát-medence a maga természeti kincseivel közös örökség, amelyhez e közös őshaza minden népének egyenlő joga van s ezeknek az egyenlő jogoknak csorbítása mindegyiknek közös sérelme, amelyet közös erővel kell jóvátenni.

Az előző „asszimiláns“ magyar nemzedék felfogásával szemben a mai magyarság nem a liberális individualizmus eszméjéből indul ki s ezért nem is az egyéneket tekinti a társulás elemeinek, hanem a népeket, mint elemi természetes valóságokat; a német-szláv nacionalizmus felfogásától pedig abban tér el, hogy e népeknek egyforma méltóságot tulajdonít és egyenlő szabadságot, egyenlő szuverénitást követel számukra — s egyben a szuverénitásnak egyenlő korlátozását követeli; vagyis azt a szabadságot, melyet csupán a többieknek egyenlő szabadsága korlátol.

Ez a felfogás egyúttal demokratikus haladás tekintetében is fellelte áll az eddigi politikai divatoknak. Az atomizált tömegek demok-

ráciáját elveti; a puszta számbeli többség nevében uralkodó népek és alárendelt kisebbségi népek helyett csupán egyenlő rangú és egyenlő méltóságú, nem uralkodó és szolgáló, hanem egymást megbecsülő és segítõ népeket akar látni.

Az új nemzedék azonban a változott történelmi helyzethez képest szélesebb látókört is fog be szemével, mint elõdei. Kárpát-medence helyett szívesen beszél Duna-medencérõl, mert úgy véli, hogy a Pax Hungarica eszméjében semmi sincsen, ami ne volna alapelveinek szemmeltartásával az egész Duna-medencére is kiterjeszthetõ. A lényeges két alapelv mindenképpen csak a geoökonómiai észszerûség és a népek egyenlõ szabadságának elve: „una eademque libertás.“ Ezeknek érvényesülése nélkül itt nincsen új rendezés, új hajnalhasadás lehetõsége.

HOGY EZ AZ ÉPÍTÕ és haladó magyar gondolat gyõzelemre fog-e jutni, kérdés, amelyre optimizmus nélkül nem lehet igennel felelni. Bizonyos azonban, hogy ez a magyar gondolat ma az egyetlen teremtõ gondolat a Duna-medencében. Az egyetlen, amely a népeket összekötni és nem szétválasztani vagy egymásra ráültetni igyekszik. A klaszikus, imperiális hagyományokat ma csak a magyar szellem képviseli itt. A szomszéd nacionalizmusokban nincsen más állameszme, mint egy-egy népfaj egyoldalú és korlátlan uralma más népek felett, amit a gyakorlatban ezenkívül egyes területeknek — a különbözõ „történeti“ államrészeknek — más területek — a volt magyar államrészek — felett való ugyancsak egyoldalú hegemoniája tetéz.

Optimizmusra kevés ok van, mert a ráció szükségképpen érvényesülése az emberi fejlõdésben, vagyis a haladásban való feltétlen hit egy beomlott kornak tisztos, de együgyû balhiedelmei közé tartozott. Ha van mégis egy tény, amely a maga meztelen igazságában biztató: ez az, hogy az igazi demokráciának, magának a népnek, amelynek nevében ma minden fennáll és végbemegy, mindehhez semmi köze sincs. Minden komoly megfigyelõ tisztán látja, hogy a tót, szerb, román nép gyermekei nem gyûlölik a magyart és nem örülnek annak, ha szomszédjukat sarcolja, sanyargatja és megalázza az új államhatalom, csupán azért, mert egy alárendelt, nem „államalkotó“ népfajnak gyermeke. A valóságban ez a sanyargatott szomszéd, aki ugyanabban a földben gyökerezik s ugyanannak a földnek örök és alázatos rabszolgája, jóval közelebb áll lélekben és igazságban hozzá, mint a messzirõl jött kabátos vagy egyenruhás idegen, aki az õ nevében most uralkodik. De még azok a tegnapi „elnyomó urak“ is közelebb állanak hozzá, mert azok is onnan származnak, abból a közös anyaföldbõl, azok sem egyebek, mint a rögnék magasabbra felszántott darabjai. Mint a régi magyar király, a régi földesúr sem egyéb a valóságban, mint „primus inter pares“: õ az elsõ gazda a faluban s ezért természetes vezér marad mindaddig, amíg a honi rögtõl el nem szakad. Akármilyen ellentét legyen is a föld népe és a földesurak között, ezeknek mégis csak mindig nagyobb becsületük van az õ szemében, mint a messzirõl jött idegennek, akit a falu népe mindig csak „jöttmentnek“ tekint.

A régi földesúr, lett légyen bár zsarnok a maga portáján, mindig számíthatott a maga népének hűségére és lojalitására, ha távoli, idegen zsarnokok ellen küzdött, mert ebben a küzdelemben a közös haza, a közös anyaföld szabadságáért szállott síkra s ebben mindig egyik voltak: úr és paraszt. De a mai írnok, aki a nép nevében uralkodik, ennek szemében mégis csak egy neki idegen, távoli, elvont világ képviselője, aki azt az idegen uralmat vele szemben is gyakorolja. S ha véle szemben kíméletes is, szívében lázong ellene, ha a szomszédját sanyargatja: mert az a szomszéd egy pár-darab vele s talán egy volt az ükanyjuk — olyan mindegy az, hogy milyen nyelven beszél. Az ő meggyalázása seb a falu lelkén, idegen kéz ütötte seb.

A nép- és földidegen városi intelligenciák mai uralma a régi Hungária öntudatos és büszke földművelő népei felett agyaglábakon áll. Mert ezek a népek már nem érik be a demokrácia ígéivel, ők már a demokrácia valóságát akarják. És a klasszikus angol szállóige szerint: „Democracy is Selfgovernment.“ Az új magyar állameszme lényege is ez: önkormányzó demokrácia. Aki nem fogadja el ezt a magyar gondolatot, ám hozzon mást: de építés legyen abban és haladás. Legyen benne igazi demokrácia: szabadság és egyenlőség legyen az új testvériség két szálláscsinálója. A ferdének, a rozzantnak, az erőszakos és mechanikus egyenlőtlenségnek megtámasztásával nem lehet szilárd alapot építeni a jövőnek, nem lehet arra a Béke palotáját ráépíteni.

OTTLIK LASZLÓ

DIPLOMÁCIÁNK ELHELYEZKEDÉSE A MAGYAR KÖZÉLETBEN

A VILÁGHÁBORÚ Európa képét teljesen megváltoztatta. Régi egységek szétbomlottak, hatalmi eltolódások következtek be, új erők, új keretek keletkeztek, melyek igyekeztek előnyösen elhelyezkedni az európai köztudatban. Hatalmas küzdelem indult meg ezen új Európában az érvényesülésért, különösen az új alakulatok részéről. Valamennyien azon voltak, hogy minél kedvezőbb színben mutakozzanak be, minél nagyobb befolyásra tegyenek szert a világ közvéleménye előtt. Ezt a kemény munkát elsősorban az egyes államok diplomáciai voltak hivatva elvégezni.

A modern állami és társadalmi berendezkedések a kül- és belpolitika eszközeit is megváltoztatták. A XIX. század utolsó évtizedétől kezdve fokozatosan kiépülő szerep jutott a hangulatkeltésnek, a propagandának. Nem új találmánnyal állunk szemben. A régi Magyarország a korteskedés elnevezés alatt már évszázadok óta gyakorolta különösen a megyei választásoknál a lelki befolyásolás egész technikáját, de a népek életében, a nemzetközi életben sokkal újabbkeletű ez az érvényesülési módszer. A világháborúban az antant-államok és szövetségeseik mesterileg kezelték ezt a fegyvert ellenfeleikkel szemben. Egy-egy jól megválasztott jelszó mellett makacsul kitartottak és fáradhatatlan buzgalommal, nem félve a fantáziahiány vádjától, szinte rögeszmeszerű ismételtetéssel vívták ki egy-egy jelszóval, a katonai háború bizonytalan esélyei között, biztos kézzel a politikai győzelmet. Ma már szinte groteszkül hat, ha az antant frázisarzenáljából felidézzük például azt, hogy a nyugati nagyhatalmak a kultúra, a civilizáció, a népek egyenjogúsága és az igazság védelmében folytattak keresztesháborút a barbárok és elnyomók ellen! Groteszkül hat, hogy több mint négy éven át hirdették ezt a jelszót, kombinálva, variálva, permutálva, de mindig ugyanazt, azonban valljuk be: hatásosan, eredményesen és sikeresen, csak azért, hogy a világtörténelem legbarbárabb és legigazságtalanabb békeszerződéseivel fejezzék be ezt a gigászi küzdelmet. Európa politikai átszervezése nem lehetne rosszabb, igazságtalanabb és a győzők által hirdetett jelszavakkal homlokegyenest ellenkezőbb, mint az, melynek eredménye a mai helyzet. De a siker szentesíti az eszközöket. Aki politikai céljait el tudja takarni megnyerő és hangzatos jelszavakkal, annak nyert ügye van. A tömegpsychose ma a világpolitika mozgató eleme.

Ha ezt a tételt igazságnak elfogadjuk — és nehéz lenne el nem fogadni, mert a gyakorlat beigazolta — nem tagadhatjuk, hogy a békeszerződés utáni években Magyarország súlyos mulasztást követett el. Ez volt az az időszak, melyben a Magyarország és Ausztria romjain felépült új államok bevonultak az európai areopagba és hihetetlen erőfeszítéssel helyezkedtek el a nap alatt. Belevitték az európai köztudatba ezen rövid pár év alatt mindazt, ami az ő javukra és Magyarország kárára volt. Mi pedig a külpolitikai passzivitás, majdnem közöny hallgatásába burkolva vártuk, hogy a sültgalamb a szájunkba repüljön.

A morbus hungaricus egyik legsúlyosabb szimptomája a belpolitika túltengése a külpolitika rovására. Pedig egy céltudatos és eredményes külpolitika hány belső, hány gazdasági problémánkat oldaná meg, amelyen most hiába törjük a fejünket, s amelyet kizárólag belpolitikai elgondolásban soha nem is fogunk tudni megoldani. Igaz, hogy a trianoni bukás olyan megrázkódtatással járt, hogy mindenekelőtt a belső konszolidáció megteremtésének, Csonka-Magyarország felépítésének súlyos gondjai nehezedtek állami függetlenségünk új korszakában kormányaink vállaira. De ez nem zárta volna ki, hogy parallel külpolitikai akciókat is ne folytassunk le, s fel ne használjuk a drága időt, melyet ellenfeleink maguk részére, szinte támogatva a mi hallgatásunktól, teljes mértékben kiaknáztak.

Ezen szomorú jelenség szorosan összefüggött nemcsak az ország közéletének és közvéleményének teljes külpolitikai iskolázatlanságával, de ennek révén azzal is, hogy diplomáciánk nem tudta kivívni magának befelé azt a súlyt, tekintélyt és befolyást, amely az ország létérdeke szempontjából kívánatos lett volna. De ha alaposan megvizsgáljuk ennek okait, nem a magyar diplomáciát kell vádolnunk mulasztással vagy hanyagsággal.

Nem állítom azt, hogy az összeomlás után, az 1526 óta hallgatásra és tétlenségre kényszerített magyar külpolitikai közvélemény egy csapásra kitermelte magából a minden kritikán felül álló önálló, új magyar diplomáciát. Nagy kárára volt a kezdet megteremtésének a forradalmak egészségtelen légköre és az a sok tekintetben indokolatlan antipátia, mellyel a generalizálás súlyos hibájába esve mindent támadtak, ami a régi osztrák-magyar diplomáciával állott összefüggésben. Az úgynevezett „Ballplatzi szellem.. demagóg frázis, ártalmas közhely lett olyanok szájában, kik édeskeveset értettek a külügyi adminisztrációhoz. A Ballplatz fogalom felölelt jót, rosszat. Tradíció, stílus, kitűnő adminisztráció, pontosság voltak a régi közös külügyi szolgálat jó oldalai, melyet át kellett volna vennünk, mert szinte készen kaptuk. Ami a múltban rossz volt, amit Magyarországon perhorreszkáltak, az a közös külügyminiszterek birodalmi kancellárszerű szerepe, mely a dualizmussal, tehát a magyar állásponttal, függetlenségi törekvésekkel került állandóan összeütközésbe. A kettős monarchia külpolitikájának mikénti vezetése, irányítása volt az a ballplatzi szellem, ami Magyarországon nagy általánosságban gyűlöletes volt. De ez nem függött össze a mintaszerű külügyi adminisztrációval, annak gyors és pontos munkájával, melyért tulajdonképpen irigyelték Ausztria-

Magyarországot Európaszerte. Az angol Foreign office egy kiadványában olvastam pl. egy jelentést, amely az osztrák-magyar külügyi adminisztrációt mint mintaszerűt mutatja be az angol közvéleménynek. Hogy közös külügyminisztereink politikája jó vagy rossz volt, ez igazán nem múltott szervezeti és adminisztratív-technikai kérdéseken. Azonban a közhangulat mondhatnám demagóg nyomása alatt az önálló magyar külszolgálat első körvonalai a magyar szakminisztériumok elvei és beosztásai szerint épültek fel és esztendőik kellettek hozzá, míg különleges rendeltetésének megfelelően lassacskán átalakult azzá, amivé lennie kellett és felvette a külszolgálat speciális képét, azt a képet, amely valamennyi állam külszolgálatának megfelel. Érdekes volt például megfigyelni azt is, hogy a magyar bürokrácia mily nehezen volt képes belenyugodni a Budapesten székelő külföldi diplomaták különleges jogi helyzetébe, a nemzetközi jogon alapuló évszázados privilégiumaiba. Az újjászületett Csonka-Magyarország első évtizedét egy leküzdhetetlen antipátia jellemezte mindennel szemben, ami külpolitika és diplomácia.

Igaz, hogy ez talán érthető és így menthető is. Amit nekünk a világ külpolitikája hozott, az évezredes országunk brutális és értelmetlen megcsonkítása volt. Ezt részünkről Talleyrandok és Metternichek sem tudták volna kiparírozni. A hadseregek és diplomáciák népszerűségét pedig győzelmek és sikerek hozzák meg, különösen akkor, mikor megváltozott körülmények között, új helyzetben mutatkozik be egy-egy nemzeti intézmény múlt és tradíció nélkül!

Fontos azonban tudnunk, hogy ezen beteg tünetek múltóban vannak-e, fontos tudnunk, hogy a magyar közélet beveszi-e már lassanként a külpolitikai gondolkodást, fontos tudnunk, hogy a magyar diplomáciai szolgálatot terheli-e mulasztás e téren és megfelel-e a magyar külszolgálat sorsunkat eldöntő hivatásának?

Nem ötletszerűen vetem fel ezt a kérdést. Nem oly régen bejárta a világsajtót az a hír, hogy Románia több jelentéktelennek látszó helyen követségeket állít fel, és pedig azzal az indokolással, hogy a magyar revíziós mozgalom ellensúlyozására és a világ minél alaposabb meggyőzésére a román politika helyességéről szükséges a román külszolgálat költséget nem kímélő, minél szélesebb kiépítése. Ugyanakkor pedig nálunk a rendkívül mostohán dotált magyar külszolgálat leépítését követelték nemcsak a politikai életben, de a sajtóban is, nem is beszélve a közhangulatról, mely szinte gyűlölettel gondol külszolgálati intézményeinkre és felsőbbeséges gúnnyal emlegeti egyes követségeink és konzulátusaink szerepét a külföldön. És pedig indokolatlanul és igazságtalanul.

Egy ország súlyát, tekintélyét a nemzetközi életben elfoglalt helye állapítja meg. Belső viszálykodások és egyenetlenségek megnehezítik a kifelé való érvényesülést, de nem zárják ki. Tudjuk, hogy a legyőngült, szertehúzó Franciaország Napóleon bukása után aratta legnagyobb külpolitikai sikereit, tehát a külpolitika önmagában véve is képes eredményeket felmutatni, ha megfelelően vezetik és képviselik.

A diplomácia feladata kettős. Először érvényesítenie kell minden rendelkezésére álló eszközzel országának álláspontját, nemzeti céljait,

törekvéseit külföldön. Második feladata pedig lehetőleg hű képet adni kormányának a külföldi országok álláspontjáról, nemzeti céljairól és törekvéseiről. A jólinformáltság a siker előfeltétele, mert a külpolitika par excellence gyakorlati dolog. Nem lehet teoretikus alapon kieszelni egy ország által követendő külpolitikát, hanem a folyton változó viszonyok között egy-egy adott helyzetben a céljainknak legjobban megfelelő álláspontot kell képviselni. Egy ország vezető államférfiének lehetőleg gyorsan és lehetőleg pontosan kell tudnia a külföldi államok belpolitikai, finaciális, gazdasági helyzetét, viszonyát a többi államhoz, törekvéseit, céljait befelé és kifelé, hogy ezekhez tudja igazítani saját országa érdekeinek mikénti képviselését. Ezt a nagy horderejű szerepet van hivatva egy ország diplomáciája betölteni. Működése országa existenciális problémái megoldásának jóformán alapját képezi, de hogy dolgát jól vagy rosszul végzi el, ezt kortársai legkritikábban tudják eldönteni. A diplomata informáló munkája legszigorúbban bizalmas, sőt titkos, — jelentései, eszközei, működési technikája nem kerül a nagy nyilvánosság elé és tulajdonképpen csak kormánya ítélni meg, jól vagy rosszul végzi-e dolgát.

De tovább megyek, még az is csak akkor, ha megadja követeinek mindazt, ami nagyfelelősségű működésükhöz szükséges, leszámítva az ést és rátermettséget, mert azt mindenkinek magával kell hoznia. Hogy valaki jó vagy rossz mesterember-e, azt csak akkor tudom megítélni, ha szerszámokat adok a kezébe. Vásznon, ecset nélkül Lionardo da Vinci sem tudott volna alkotni. Nagyon ráfizet az az ország arra, ha diplomáciáján gyakorolja a takarékoság erényét. Ha azt akarjuk, hogy diplomáciánk eredményesen működjék, meg kell adni neki mindazt, ami nehéz feladatának elérését lehetővé teszi.

Nézzük tehát mindenekelőtt a magyar külszolgálat költségvetési és egyéb számszerű adatait összehasonlítva egyes, minket közelebbről érdeklő államok hasonló adataival. Bevezetésül egy jellemző tényt említek meg. Az egyik kisantant-állam az összeomlás utáni időben, amidőn Magyarország pénzügyi ellenőrzéséről volt szó, számításokat eszközölt arra nézve, hogy a magyar külügyi szolgálat költségei mily összegben irányoztassanak elő, és ezt a mi érdekeink tekintetbe vételével évi minimális húszmillió aranyfrankban állapította meg, vagyis 23 millió aranypengőben. Ezzel szemben a magyar külszolgálat jelenlegi összköltségei 9,569.100 pengőre rúgnak! Szóval politikai ellenfeleink véleménye szerint azon összegnek több, mint a duplája volna szükséges egy céljainak megfelelően tudó magyar diplomácia fenntartásához, melyet jelenleg e célra szánunk!

Ami a személyzeti létszámot illeti, az is tanulságos adatokkal szolgál. 1934-ben például a magyar külszolgálat összes alkalmazottainak száma 588, szemben a 744 jugoszláv és 1268 csehszlovák külügyi alkalmazottal.

<i>Ország</i>	<i>fogalmazási szak</i>	<i>számvevőiségi szak</i>	<i>segédhivatali szak</i>	<i>tiszteletdíjasok</i>	<i>altisztek, szolgák</i>
Magyarország	157	18	200	94	119
Jugoszlávia ...	298	25	138	122	161
Csehszlovákia	359	37	474	239	159

Ha ezt a táblázatot analizáljuk, tisztán áll előttünk mennyivel intenzívebb külpolitikai tevékenységet folytatnak szomszédaink, mint Magyarország. Amíg ugyanis a számvevőségi szakban, valamint az altisztek létszámában lényeges eltolódás nincs (a számvevőségi szakban percentszerűleg ugyan volna), addig a fogalmazási szakban Jugoszlávia közel kétszerannyi, Csehszlovákia pedig jóval több mint kétszerannyi alkalmazottat tart. Mít jelent ez? Azt, hogy a külügyi szolgálat politikai és gazdasági részének sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonítanak szomszédaink, mint mi! Senki sem tagadhatja, hogy 359 vagy akár 298 ember is intenzívebb munkát tud végezni, mint 157! És ha logikusan gondolkoznánk, nem kellene-e oda konkludálnunk, hogy Magyarország sokkal inkább szorulna rá szélesebbkörű diplomáciára, mint a külpolitikailag már mindent elért kisantant-államok. De még jellemzőbb az eset az úgynevezett tiszteletdíjasoknál. Ezek ugyanis a sajtó- és propagandaszolgálatot látják el, melynek fontossága, jelentősége, előrelátó és gondos megszervezése a külpolitikai siker egyik előfeltétele. Magyarország ezen feladatra 94 harcost állít be, a szerbek 122-t, a csehek 239-et! Hol itt az arány?

De lássuk most a dotációt, vagyis az eszközöket, melyeket az egyes országok diplomatáik rendelkezésére bocsátanak. Ugyancsak az 1934. év adatait figyelembevéve hasonlítsuk össze néhány állam költségvetését abból a szempontból, hogy egyes államok összkiadásainak hány százalékát költik külügyi szolgálataikra és látni fogjuk, hogy Magyarország etekintetben is mily kevésbé áll a helyzet magaslatán. Amíg ugyanis mi magyarok állami kiadásainknak 079%-át szánjuk diplomáciánk fenntartására, tehát nem is egy percentet, addig a görögök 0.89, a csehszlovákok 0.90, a románok 0.92, a lengyelek 0.97, az olaszok 1.10, a dánok 1.27, a bolgárok 1.30, a jugoszlávok 1.34, a törökök 1.54, a svájciak 1.96 százalékot. Vannak államok, amelyek ennél is jóval többet áldoznak külszolgálatukra, Magyarországnál kevesebbet alig egy-két állam (Svédország 0.68%-ot).

Ez a táblázat nem tökéletes; az állami üzemek költségvetése nincs ez adatokba belekalkulálva, de nem tudtam valamennyi állam statisztikáját megszerezni. Azonban amit fentebb kimutattam, az éppen elég arra, hogy elmélkedjünk rajta.

Igen nehéz helyzetben van Csonka-Magyarország. Ellenségektől körülvéve, kevés, nehezen megszerzett és küzdelemteljesen megőrzött barát által is alig támogatva vívjuk elkeseredett harcunkat létfenntartásunkért és nemzeti céljainkért! Sorsunk, jövőnk azon fog múlni, hogyan tudjuk beleilleszteni az európai államok életébe szinte az életképtelenségig megcsonkított hazánk problémáit. Az állami organizáció erre a feladatra a külpolitikai szerveket jelöli meg. És ezen munkakör ellátására összes költségeinknek nem is egy százalékát, alig háromnegyed százalékát szánjuk és vannak, akik még ezt is sokallják!

Hogy ezen összeget jól vagy rosszul használják-e a hivatottak, hogy a külügyi kiadások megoszlása helyes-e vagy helytelen, ezen lehet vitatkozni. Az egészséges kritika értékét nem szabad kétségbevonni. De hogy általában diplomáciánkat igen mostoha elbánásban

E helyütt nem, vagy nemcsak a személyi járandóságokra célok. Nagyon messzire vinne, ha itt a diplomaták szereplését, magánéletét boncolgatnám abból a szempontból, hogy mily körülmények között lehet működésük eredményes. De elsősorban és főképpen abban látom a hibát, a mulasztást, országos érdekeink szem előtt tévesztését, hogy nem fejlesztjük eléggé diplomáciánkat és nem áldozunk eleget külpolitikai céljaink elérésére.

Diplomáciánknak két feladata van. Az egyik — ez a népszerűtlenebb — jelenlegi nehéz helyzetünkben, megcsonkított állapotunkban egzisztenciákat biztosítani, sorsunkon könnyíteni. A másik — és ez a népszerűbb idehaza, de annál nehezebb a külfölddel szemben — a jövő előkészítése; nagy nemzeti céljainkért, ideáljainkért harcolni, azoknak minél nagyobb számban barátokat és híveket szerezni.

Tizenöt év rövid idő a népek életében és rövid idő arra, hogy megítéljük a magyar diplomácia működésének eredményességét, vagy mondjuk inkább azt, hogy a magyar diplomácia megfelelt-e hivatásának. Ezt a történelem van hivatva eldönteni. De hogy értékes, komoly és fáradságos munkát végzett, ezt elismerik azok, kik a fennálló nehézségeket ismerik, melyekkel meg kell küzdeni külképviselőinknek. Nem akarom az ország belső adminisztrációját szembeállítani a külszolgálattal. A belső rend helyreállítása és fenntartása mestermunka volt. A külpolitika terén azonban nem is várt a belső adminisztrációtól senki eredményeket, de hatásköre ide nem terjedt, de nem is terjedhetett ki; ami történt, az tehát a magyar diplomácia érdeme.

Milyen volt Magyarország helyzete 15 évvel ezelőtt? Egy forradalmaktól szétépett, mindenki által elhagyott, darabokra szagatott Magyarország, mellyel a világtörténelem legigazságtalanabb, de egyúttal legkeményebb békeszerződését szenvedtették el. A világ közvéleményében szóhoz sem tudtunk jutni, elítéltek meghallgattatásunk nélkül, sorsunk senkit sem érdekelt, senki sem törődött velünk. A győztes nagyhatalmak éppúgy, mint kis, de ádáz ellenségeink, volt szövetségeseink éppúgy, mint a neutralisok, egyszerűen kitöröltek a népek sorából. A világsajtó az ellenséges propaganda nótáját fújta és valóssággal szabad prédája lettünk a vak gyűlölködésnek.

Hogy ma másképpen állunk, ezt a legpesszimistább magyar sem tagadhatja le. Helyzetünk javulásához hozzájárultak a megváltozott idők, viszonyok, előre nem látható események, a világ sorának a természet rendje szerinti haladása, ezt mind megengedem. De csak ennek tulajdonítani az elért eredményeket, helytelen és igaztalan volna. Vezető államférfiaink céltudatos törekvései, a helyzet felismerésén alapuló bölcs politikája nélkül soha sem értük volna el a jelenlegi, az összeomlás idejéhez képest relatív jobb pozíciónkat. De a külpolitika végrehajtása, az elgondolás keresztülvitele a diplomácia feladata volt, és ennek a feladatnak a fiatal magyar diplomácia megfelelt annak dacára is, hogy leküzdhetetlennek látszó nehézségekkel találta magát szemben. És milyen kedvezőtlen körülmények között, milyen ellenséges atmoszférában vívták meg mindennapi harcaikat a magyar külpolitika névtelen katonái!

Nem elég barátságot, szövetséget megteremteni, azt ápolni és fenntartani kell. A felvilágosító, propagandisztikus munkából az egész nemzet kiveszi a maga részét, de a hivatalos külpolitika útjai céljaikban igen, de eszközeikben nem mindig azonosak a tömegek érzései által diktált utakkal. Innen származik sok esetben bizonyos disszonancia, hol azonban a diplomáciának választania kell a kötelességteljesítés és a népszerűség között. Hogy az ország jól felfogott érdeke szempontjából utóbbit kell feláldoznia, azt nem szabad hibául felróni, de érdemül kell betudni a köz szolgálatában állóknak.

Ezzel szemben általános pénzügyi szempontoktól vezetettve, a magyar diplomáciai szolgálat az utóbbi években, az égetően szükséges fejlesztés helyett, leépítés alatt áll. A létszámot, költségeket állandóan csökkentik, s mialatt népek, nemzetek, államok valóságos titáni küzdelmet folytatnak a háborúutáni új világban mikénti elhelyezkedésükért, mi magyarok elégtelen eszközökkel, a szükségesek hiányában akarjuk megvívni a mi szörnyű nagy harcunkat. Ez nincs, nem lehet rendjén.

Üres frázis, hogy csak gazdasági szempontok döntenek el a külpolitikát! A külpolitika a nemzet gazdasági érdekeinek kell hogy szolgálatában álljon, de faji ellentéteket, geográfiai nehézségeket, hatalmi versengést tagadni abszurdum volna. A világtörténelem az ezekből származó súrlódásoknak hosszú láncsorozata. A külpolitika hosszúlejárátú feladatai, talajelőkészítő tevékenysége, informálódási szükséglete ott is kemény és nélkülözhetetlen munkát ír elő a diplomáciának, hol közvetlen gazdasági vagy kereskedelmi érdek nem forog kockán. Maga az a tény, hogy a háború utáni idők alkotása: a Népszövetség maga is komplikálja a külpolitika amúgy is szövevényes és bonyodalmas ösvényeit, oly államokkal is hoz kapcsolatba, melyekkel egyébként közvetlen összeköttetés létesítése talán nem volna feltétlenül szükséges. Az a szerep, melyet a Népszövetség keretén belül nemcsak úgyszólván valamennyi európai állam, de más világrészek néha egész kicsi és a világviszonylatban jelentéktelen államai is játszanak, kényszerít a legintenzívebb külpolitikai tevékenységre, mert a népszövetségi konstitúció következményeképpen sohasem tudhatjuk, melyik egzotikus állam fog egyik-másik, minket közelről érintő probléma megoldásánál döntő szerepet játszani.

Az eredményes külpolitika sajnos nemcsak képesség és tehetség dolga, de organizáció és anyagi áldozat kérdése is. Különösen Magyarországon szeretik emlegetni egyes kisantant külpolitikusok sikereit, elfeledkezvén azonban arról, hogy az illetők saját hazájukban szinte korlátlan pénzüsszegek felett szabadon rendelkeznek, legalább is oly széleskeretű titkos hitelek állanak a külpolitika vezetői szolgálatára, melyekhez fogható magyar külpolitikus még álmában sem lát.

Szólottam eddig a hivatalos külpolitikáról és szükségleteiről. Hol marad a sajtópolitika, a propaganda? Hol marad a modern macchiavellizmus arzenáljának sok nyílt és titkos fegyvere, melyek nélkül ma külpolitikai téren alig lehet jelentős eredményt elérni. Sétapálcával is lehet vadászatra menni, de ne csodálkozzunk, hogy a puskások zsákmánya gazdagabb lesz. A külpolitikai mitrailleuse-ök

korában a magyar külügyminiszter kapanyéllal hadakozik, mert ha Isten akarja az is elsül.

Sajnos, ez az a hangnem, amelyben a magyar közélet a külpolitikai és külszolgálat! kérdésekkel foglalkozik. Meg kell tudnia közvéleményünknek, hogy a magyar nemzeti törekvések majdnem mindenütt csak igen lassan leküzdhető ellenszenvvel találkoznak, hogy a magyar diplomata valamennyi idegen kollégájánál sokkal nehezebb körülmények között küzd hazája érdekeiért, és hogy egy jól dotált, hatalmas organizáció akadályokat, nehézségeket gördít minden lépése elé. Ez a jól dotált, hatalmas organizáció pedig ellenfeleink külpolitikai és külszolgálati szervezettsége.

Csodákat nem lehet művelni. A képesség, tehetség, rátermettség mindennél fontosabb, ezt megkövetelheti a magyar közvélemény a magyar diplomáciától is. De a munkaeszközöket meg kell adni mindenkinek, mert csak azok birtokában fejtheti ki a legügyesebb ember is képességeit. Nem a magyar külszolgálat önös érdekeiről vagy kisebb-nagyobb szolgálati kényelmi kérdésekről, nem az állami adminisztráció egyik reszortjának lokálpatriotizmusból folyó hiúsági követeléseiről, hanem Magyarországról, nemzeti céljaink elérhetéséről, jövőnkéről, mindnyájunk sorsáról van szó, mikor külügyi szolgálatunkkal szemben több megértést kívánunk a magyar közéletben.

Követségeink számát szaporítanunk kell. Ki kell építeni külügyi szolgálatunk minden ágát, elsősorban a sajtó- és propagandaszolgálatot, hogy versenyképesé tehesük a magyar diplomáciát! Hozzá kell férköznünk a népek eszéhez és szívéhez, de közvetlen utat kell találnunk valamennyi állam kormányához, hivatalos, irányadó köreihez is, hogy belevigyük a világ köztudatába a magyar kérdést. Igenis követeljük meg a mi külpolitikusatinktól is a Benesek, Titulescuk sikereit, de adjuk meg nekik azt, amit országaik Benesnek és Titulescunak megadtak, és pedig megadtak nem a siker elismeréseképpen, de előlegezve a siker elérésének eszközéül.

A magyar költségvetés a takarékoság jegyében áll, nagyon helyesen. Az adóterheket fokozni már nem lehet, sőt azok csökkentése előbb-utóbb be kell hogy következzen. De a rendelkezésre álló összegek felosztásánál országunk jól felfogott érdekében a külszolgálat fejlesztését nem szabad szem elől tévesztenünk. Egyébként külképviseleteink igen tekintélyes jövedelmet is jelentenek az államnak a beszédett illetékek révén, úgy hogy jóformán magukat tartják el, viszont a reciprocitás elve alapján a külföld Magyarországon akkreditált diplomáciai testületé is sok tekintetben kártalanítja mondjuk gazdaságpolitikai vagy valutáris szempontból az országra saját diplomatáink révén háruló terhet. De ezek elenyészően csekély jelentőségű melléktektetek. Diplomáciánknak biztosítanunk kell közéletünkben azt a helyet, mely azt megilleti, részesévé kell tenni a magyar ön- és köztudatnak és meg kell tanulnunk, hogy jövőnk, sorsunk egyik döntő tényezője a helyes külpolitika és annak helyes végrehajtása!

EGYETEMES ÉRTEKEK A NÉMET PROTESTÁNS VÁLSÁGBAN

ŐSSZEL, amikor e sorokat írjuk, már több mint negyed-éve tart az az állapot, hogy a másfél éve húzódó német protestáns egyházi válság bonyodalmai elvonattak a nyilvánosság elől. A birodalmi kormány, állami érdekre hivatkozva, egyszerűen eltiltotta a válsággal kapcsolatos kérdések bármiféle nyilvános tárgyalását. Az evangélikus egyház birodalmi püspöke pedig az egyházi sajtót vetette szigorú rendszabályok alá. Az események figyelemmel kísérését ez mindenesetre megnehezíti, kivált a külföld számára. De az események mögött álló eszmei frontok már jóval ez energikus rendelkezések előtt végleg kibontakoztak és felvonultak egymással szemközt. A további fejlemények tehát csak egyes eseményekben, a válság folyamatának egyes, előre kiszámíthatatlan drámai fordulataiban — vagy ellenkezőleg, kényszerű ellaposodásában — hozhatnak meglepetéseket. Az egymással szembenálló eszmei frontok összetétele és erőviszonyai belátható időn belül nem fognak megváltozni.

Delattre Péter jezsuita atya kitűnő tanulmánya¹ — mely körülbelül a májusig történetet foglalja össze — nemcsak elsősorú tájékoztatásra valló, hű és pontos krónikája a német „evangélikus egyház tragédiájának“, hanem ezekről az eszmei frontokról is pompásan tájékoztat. Magasrendű elfogulatlansága nem csupán abban nyilatkozik meg, hogy az egyes eseményeknek és jelenségeknek a saját vallási álláspontjáról való értékelésétől a legtöbb helyt előkelően tartózkodik — elsősorban beszámolót akarván adni és nem bírálatot. Hanem még szebb jele ennek az elfogulatlanságnak az, hogy a jézustársasági író a protestáns egyházi élet gyötrelmes belső vívódásait mesterkéletlen és leplezetlen rokonszenwel és szerető részvétellel nézi. Ez Delattre atyának egyfelől nemes keresztyén testvéri érzéséből fakad, másfelől pedig annak világos meglátásából, hogy a német evangélikus egyház tragikus sorsában nemcsak egy vallásfelekezet jutott az örvény szélére, hanem magának a keresztyénségnek egyetemes értékei forognak veszélyben. A Nyugat két nagy keresztyén életformája, a katolicizmus és a protestantizmus még sohasem kellett, hogy annyira érezzék sorsközösségüket és egymásrautaltságukat, mint a mai Németország gigantikus szellemi válságában.

¹ La tragédie de l'église évangélique. Extrait de la Nouvelle Revue Théologique 1934. Tournai-Paris, 65 lap.

Hadd egészítsük ki a Delattre atya kiváló megállapításait a magunk megfigyeléseivel, röviden rámutatva azokra a legfőbb pontokra, ahol szerintünk a német protestáns válság jelentősége egyetemes keresztyén problémává tágul.

Már maga az alapkérdés ilyen. Alapjában ugyanis a német protestáns válság nem egyéb, mint szélsőséges kiéleződése annak a kérdésnek, amely áthúzódik a keresztyénség egész történetén: az egyház és az állam, az egyház és a nemzet, az egyház és a nép viszonyának. Ez a kérdés, amint tudjuk, a történet folyamán rendkívül sokféle alakot öltött s a részletekben úgy katolikus, mint protestáns részről többféle érdekes megoldási kísérletet hívott elő. De legmélyebb lényegében a mostani német válság állítja elénk. Itt ugyanis nem kevesebbről van szó, mint erről: összefér-e az állami, nemzeti, népi életnek akár katolikus, akár protestáns keresztyéni felfogás a „totális” állam, nemzet, nép amaz igényével, amellyel önmaga számára követel abszolút, transzcendens, metafizikai értékelést s ebből következő vallásos kultuszt. Erre a követelésre nemmel felelni közös és egyetemes keresztyén érdek. Ezért a katolicizmus azt az evangélikus egyházi irányt, amely hangoztatja és tettekkkel is bizonyítja minden világi dologban a föltétlen áilamhűséget, de a lélek örökkévaló dolgai-ban nem ismeri el azt, tehát vallásos tiszteletben nem kívánja részeseíteni az államot és így a nemzeti, népi, faji misztikát sem vállalja: csak rokonszenwel nézheti.

Már pedig a német evangélikus egyház egy értékes kisebbsége ezért ment ellenzékbe és ezért lépett a mártírium útjára. A nacionál-szocialista eszmevilágnak vallási téren is föltétlenül behódolt evangélikus egyházi többség nem igazságosan vádolja ezt a kisebbséget ellenforradalmársággal és reakciós politikai törekvéssel. Amint arra Delattre atya is jól rámutat: az egyházi ellenzék tagjai és vezetői nagy részükben politikai álláspontjuk szerint maguk is meggyőződött nacionalszocialisták. Ellenzéki maguktartását tisztán vallási, egyházi, lelki szempontok irányítják. És ezek a szempontok nem elvont és természetlen, csak-elméleti és csak-teológiai kérdésföltevésekből álltak elő. Egyszerűen az eleven és meg nem vesztegethető keresztyén öntudat termékei.

Nem is elméleti, hanem teljesen gyakorlati vonatkozású ügyek indították el magát az egész válságot. Közvetlen kiindulópontja a provinciális szétszakadozottságban élt német evangélikus egyház egységesítése volt s evvel kapcsolatban az új egységes egyházalkotmány formája és rendszere. Nem igen volt olyan, egyházát szerető német protestáns, aki ennek az egységesítésnek rég óhajtott megvalósítását örömmel ne várta volna. És az új egyházalkotmány központosított formája és püspöki rendszere is még a politikai fordulat előtt határozott óhaja volt a többségnek. Ami azonban heves ellenhatást hívott ki: az az egységesítés és az új alkotmány megvalósításának módja és indokolása volt. A mohó sietség, amellyel ezt az egységesítést végre akarták és akarják hajtani, sem az egyházi élet természetes konzervativizmusával, sem a századok óta külön fejlődött tartományi egyházak erőteljes egyéni színeivel és egymástól eltérő szükségleteivel

nem számolt. Másfél év múltán ma már az a helyzet, hogy a tartományi egyházak különállásának utolsó maradványa is megszűnőben van, — amit természetesen csak a legnagyobb erőszakolással, az organikus átfejlődés tökéletes mechanizálásával és a világi politika módszereinek az egyházba való átplántálásával lehet — már amennyiben lehet — elérni. Teljesen ugyanez az eset a püspökségek felállításával is. Itt egyszerűen a „Führerprinzip.-et másolták: a világi, politikai tekintélyelv vitetett át az egyházba, nem pedig az evangélikus egyházi élet benső, mély, vallásos indítékaiból nőtt ki az új hivatal. Csak látszólag van itt szó katolikus párhuzamokról. Komoly katolikusok, mint Delattre atya is, nem triumfálnak előlött. Tisztán látják, hogy a római katolikus vallásnak és egyháznak a lényegéből és a szelleméből szervesen nő ki a szigorú szervezeti egység, a püspöki rendszer és a hierarchikus tekintély — amíg mindez itt az evangélikus egyházra kívülről, a harmadik birodalom nagy világtörténeti „Stunde“-jának parancsszavára, lényegében világi és nem spirituális indokolással húzzatik rá.

Tehát már ezeknél a gyakorlati kiindulópontjainál a válságnak egyetemes keresztyén érdek forog veszélyben: az egyház lelki ön-jogosságának és szervezeti, kormányzati függetlenségének érdeke. A katolicizmus a maga módján másfél évezrede óta vívja ez érdek védelmében meg-megújuló nagy harcait. A kálvinizmus, a maga egyéni stílusában szintén nagy történelmi érdemeket szerzett ez érdek védelmében. Az óriási többségében lutheránus német protestantizmus ellenben a történet folyamán most először kénytelen harcolni ez egyetemes keresztyén jóért. Megérdemli, hogy minden komoly keresztyén ember a szeretetnek és a tisztelemek ugyanazzal a figyelmével kísérelje vívódásait, amellyel Delattre atya.

Még nyilvánvalóbb azonban az egyetemes keresztyén érdek kockán forgása, mikor azt az eszmevilágot nézzük, amely ma a német protestánsok uralmon lévő egyházi és egyházpolitikai pártját, az ú. n. Deutsche Christen „hitmozgalmát“ (Glaubensbewegung) hatalmába ejtette. Erről az eszmevilágról ugyanis minden idealizmusának és a vele kapcsolódó minden nemes vallásos és hazafias érzésnek legteljesebb méltánylása mellett sem mondhatjuk el, hogy az a kijelentési alapon álló, tehát a szó igaz és teljes értelmében „pozitív“ keresztyénség akár katolikus, akár protestáns koncepciójának megfelelne vagy azzal megnyugtató módon összeférkőztethető volna. Amikor „artgemäss“ keresztyénséget követel; amikor az egyház legfőbb, sőt mondhatni egyetlen főadatát a nép és a nemzet közvetlen szolgálatában látja; amikor a keresztyén igehirdetéstől a germán faji önérzet lelki alátámasztását követeli és a germán faji erények kifejtését várja: akkor valójában Krisztus és az ő Egyháza fölé állít egy magasabb mértéket, az abszolútumot akarja a relativum szolgálatába kényszeríteni. Hogy pedig ebből mi következik, az már a múlt év ősze óta nyilvánvaló, mert már akkor megmutatkozott, hogy a Deutsche Christen konzervatívabb ága — amely megelégszik a nemzeti, népi és faji ideológia erős és folytonos hangoztatásával, de az egyház bibliai és hitvallási alapjaihoz nem nyúl (legalább is tudatosan)

— képtelen visszaszorítani a mozgalom radikális szárnyát, amely a faji gondolat mindenhatóságától vezetettve az ószövetséget elveti, egyenesen germán „hősi“ Krisztust követelj a megfeszített Megváltó, a helyettes elégtételt szenvedő Istenember alakját zsidó babonáságnak, tehát a „nordisch“ lélekhez és jellemhez méltatlannak tartja.' És ennek a radikális balszárnynak az emberei bent vannak és tömeghangulatot csinálnak magában az egyházban. Nem egy egyházi vezetőember, különösen az egyház nemlelkészi, főképp jogász-funkcionáriusai közül nyíltan rokonszenvez velük. Pedig nagyon is elmosódó és bármely pillanatban átléphető az a határ, amely ezt a radikális Deutsche Christen-szellemet még eddig elválasztja a kifejezetten pogány germán vallási propagandától, amely ugyan megint 5—6 féle ágra szakad, de a legfőbb célkitűzése mégis csak egységes: — ahogyan Matilde Ludendorff kifejezte — „Erlösung von Jesus Christus!“ Az átmenetet megkönnyíti, hogy az újgermán vallásosság egyes hirdetői hajlandók bizonyos jelentőséget tulajdonítani a maguk koncepciójában a Krisztuseszmének (a személynek, kinek történeti létezését is kétségbevonják, nem!) és a hagyományos keresztyén szimbolikának. És a Deutsche Christen balszárnyán is, meg a germán neopaganizmus egyes szószólói között is egyforma népszerűségnek örvend az a leplezetlenül hangoztatott ideál, amelynek állampolitikai oldalról is megvannak a maga nyílt és határozott hívei: az egységes „Deutschr kirche“, amelybe a német nép minden egyes tagjának bele kell majd valamikor tartoznia és amely nem lesz többé sem katolikus, sem protestáns, sőt még keresztyén is csak annyiban lesz, amennyiben keresztyén mivolta a németiséggel összefér (természetes, hogy ez összeférés fokát ahány irány, annyiféleképpen határozza meg — a teljes negációtól az ókor vallási szinkretizmusára emlékeztető egyeztetés megannyi kísérletéig!).

Amint tehát látjuk, itt, az egyházi harc eszmei hátterénél sem csak protestáns vallási és csak evangélikus egyházi érdekek forognak szóban. Itt egyszerűen arról van szó, hogy Krisztusból és a keresztyénségből több maradjon-e meg a pusztá nevénel és emlékénel. Innen van a bibliához és a hitvalláshoz hű „Bekennntisfront“-nak minden mártíriumot vállaló elszánt küzdelme — melyről mondani sem kell, hogy kizárólag szellemi és erkölcsi fegyverekkel vívatik — az uralmon lévő többségi párt s az attól hordozott egyházi kormány ellen. És itt a végső magyarázata annak, hogy ez a küzdelem katolikus egyházi részről is nyílt rokonszenwel és benső megértéssel találkozik. Hiszen a katolikus egyház és a harmadik birodalom közt létrejött konkordátum egyáltalában nem oldotta és nem is oldhatta fel mindazokat a feszültségeket, amelyek egyfelől a katolikus keresztyén gondolat, másfelől a totális állameszme s az azt hordozó faji misztika között fennállanak. Hitler Németországában a katolikus egyháznak is megvannak a maga súlyos nehézségei. Az ifjúság keresztyén és egyházi befolyásolásának a katolikus egyház számára époly hatalmas gátja a „Hitlerjugend“ egységes szervezése és irányítása, mint a protestáns egyház számára. És a teljes Szentírás igazsága és tekintélye elleni támadások — mint Faulhaber bíborosnak nagyszerű

hitvalló beszédei mutatják — Rómát épúgy legmélyebb életerében érintik és épúgy a közös keresztyén értékeket kidomborító védekezésre készítetik, mint Wittenberget.

A protestáns védekezés két fő módja, illetőleg szerve: a „Pfarremotbund“, egy volt tengeralattjáró tisztnek, a rettenthetetlen Niemöller Márton berlin-dahlemi lelkésznek vezetése alatt, és a különböző „Bekennnissynode“-k, amelyeken a bibliához és a hitvalláshoz százszázalékig hű lelkészeknek és egyháztagoknak együttes keresztyén akaratnyilvánítása jut kifejezésre. Ezeken hitvalló lutheránusok és hitvalló reformátusok már rég megalkották a közös veszély ellen a közös frontot, a világhírű Barth Károly bonni egyetemi tanárnak teológiai vezetése alatt. Az egyházi kormány egyre növekvő kíméletlenséggel lép föl velük szemben, sajnos, az állami hatóságok és a nacionálszocialista párt segítségét is egyre kiadósabban véve igénybe. Lelkészek állásvesztése, sőt bebörtönzése és brutalizálása — testi bántalmazásokkal is — egyházközségek szabadságának elkobzása és más hasonló diktatórikus jelenségek napirenden vannak. De aki az ilyen mozgalmak természetét a történelemből ismeri, az előre látja, hogy a legnagyobb nyomás sem fog eredményezni egyebet, mint egyházszakadást s ebből egy szabad, önálló, új egyház megszületését, amely tulajdonképpen már a májusvégi nemzeti Bekennnissynode óta készen is van s idő kérdése csupán, mikor fog formálisan is külön megalakulni. Minden bizonnyal rögtön, mihelyt a többségi párt és az egyházi pártkormány részéről gyakorolt adminisztratív nyomás és terrorisztikus tömegpropaganda akár belső, akár külső okokból enyhülni fog.

Ha valami, hát akkor katolikus és protestáns hitvalló keresztyének együttes szenvedése és Krisztus melletti együttes bizonyágtétele fogja megakadályozhatni azt, hogy az elpaganizálódó Németországból egy, Delattre atya szerint még az elbolszevizálódott Oroszországnál is félelmeőbb veszedelem szülessék meg Európa számára. Mert pusztán a politikai éleslátás és önmérséklet — amelynek a most már korlátlan hatalmú Führer más vonatkozásban nem egy letagadhatatlan jelét adta — egymaga aligha lesz képes ezt a veszélyt feltartóztatni.

A fenti soraink megírása óta e cikk nyomdába adásáig eltelt másfél hónap alatt a távolabbi szemlélő számára semmi olyan jelenség nem mutatkozott, amiből az előbbieken vázolt helyzet alapos és közeli megváltozására lehetne következtetést vonni. A cikkünk elején említett egyetemes tilalmat ugyan azóta enyhítették, illetőleg csak egyes egyháztartományok területére korlátozták, de ez nem azt jelenti, mintha maga a feszültség akár enyhült, akár csak az egyház egyes pontjaira korlátozódott volna. Még csak most bontakoznak ki teljes jelentőségükben az augusztus 9-i „nemzeti zsinatnak“ — a hivatalos egyházkormány birodalmi zsinatának — következményei. Ez a zsinat — amelyen a birodalmi püspöki kormány a többséget csak nyilvánvaló alkotmánycsinnyel tudta magának biztosítani — újabb törvényeket hozott a szigorúan centralisztikus egyházkormány és a monarchikus birodalmi püspökség megerősítésére, egyszerűsre

dig a lelkészek számára új esküformát rendelt, amellyel az egyház minden egyes lelkészét fel kell esketni az államfő hűségére, az egyházi főkormány iránti engedelmisségre és végül (1) a saját lelkészt hivataluk buzgó ellátására. A hitvalló ellenzékhez tartozó lelkészek kereken megtagadták az eskü letételét, kijelentve, hogy egy, az állam részéről megkövetelt állampolgári és közhivatalnoki hűségesküt bármikor a legnagyobb készséggel letesznek, de az egyházi kormánynak nem ismerik el azt a jogát, hogy már felszentelt, tehát már felszentelési esküt is tett lelkészekről újabb, és pedig túlnyomólag politikai célzatú esküt követeljen. Egyes jelek azt mutatják, hogy ez az erélyes tiltakozás sikerre vezet s a birodalmi egyházkormány a nagy felzúdulást keltett esküszöveget — amelyben a Jézus Krisztus, illetőleg a Szentháromság neve meg sem említetik! — hallgatólag el fogja ejteni. Más téren és más kérdések kapcsán azonban az erőszak politikája tovább folyik. Amíg az állásuktól megfosztott ellenzéki lelkészek száma már az ezer körül jár, a birodalmi püspök nagy fénnel iktattatja be magát hivatalába — jellemzőleg egy teljes esztendővel a megválasztatása után. De a beiktatásról hiányoztak Hannover, Württemberg és Bajorország püspökei, Marahrens, Wurm és Meiser, akik noha a politikában szívvel-lélekkel hívei a harmadik birodalomnak, az egyházi diktatúra tetteiért és szelleméért nem kívánták a felelősséget tovább viselni és nyíltan a hitvalló ellenzékhez csatlakoztak, az egyháztagok óriási többségével a hátuk mögött. A birodalmi püspök kormánya a legdurvább fellépéstől sem riadt vissza velük szemben, de ezzel csak azt érte el, hogy ez a három egyháztartomány most már egészében megtagadta az engedelmisséget iránta — tehát a lényegileg már addig is megvolt egyházszakadás ezen a ponton közel van ahhoz, hogy jogilag is megszülessék.

A protestáns és görögkeleti keresztyénség nagy gyakorlati egységmozgalmának (az 1925-ben megindult és „Life and Work“ néven is ismeretes ú. n. stockholmi mozgalomnak) „ökumenikus tanácsa“ a dániai Fanö-ben tartott ülésén (augusztus 26—30) kötelességének tartotta, hogy az egyetemes keresztyén értékek megóvása érdekében formailag nagyon finom és mértéktartó, de lényegileg igen határozott tiltakozást emeljen a németországi egyházi diktatúra ellen s rokonszenvét nyilvánítsa az Evangélium és az Egyház szabadságát védő hitvalló kisebbség iránt. Természetesen a tanács jelenlévő német tagjai — a hivatalos egyházkormány képviselőjében — azonnal és érthető élességgel visszautasították ezt a szerintük illetéktelen beavatkozást egyházuk belügyeibe; de megnyugtató cáfolat helyett egyszerűen csak a pusztá tagadására szorítkoztak mindannak, amivel az ökumenikus tanács tiltakozása a tények alapos és megfontolt ismeretében a birodalmi egyház kormányát megvádolta (önkényuralom, az igehirdetés szabadságának korlátozása stb.). Mondani sem kell, hogy ez az erélyeshangú, de teljesen csak általánosságban mozgó német replika, mely kimerül az egyszerű, de annál fölényesebbhangú visszautasításban, egyáltalán nem alkalmas arra, hogy megnyugtassa a keresztyén világ közvéleményét, amely megnyugvás előidézésére — ha mással nem, legalább a hivatalos álláspontnak nyugodt, részletes

és tényekkel is megvilágított kifejtésével — ez lett volna a legelső jó alkalom, amióta ez az áldatlan harc folyik.

Hogy ettől a hivatalos állásponttól, vagy legalábbis annak jelenlegi képviselőitől, a birodalmi püspöktől és kormányától az egyetemes keresztyén értékeket minden, az apostoli hitvallást komolyan vevő keresztyén ember — akinek tehát a vallási gondolkozása nemcsak politikai és faji síkban mozog — méltán félti, arra bizonyosság sok egyéb mellett az a beszéd is, amelyet Kube, Brandenburg tartomány Oberpräsidentje, előkelő kormányhivatalnok, aki egyúttal a birodalmi püspök zsinatának is tagja, a Kurmark Hitler-ifjainak összejövetelén mondott (szeptember 19) s amelynek különösen a következő mondatai protestáns és katolikus körökben egyaránt mély megdöbbenést keltettek: „Gondunk lesz rá, hogy Németország ifjúsága ne felekezeti szellemben nevelődjék. A német ifjúság hite csak a Németországba vetett hit lehet. Mert az erkölcsiség forrása, német ifjaim, a vérben van, nem pedig a dresszúrában, kivált hogyha ez a dresszúra Elő-ázsiaiából ered. Azért ma is, a felekezeti izgatás közepett, jegyezzétek meg magatoknak: Isten azt akarja, hogy a német ifjú ezen a földön Németországban és annak halhatatlanságában higgyen. Mi pedig, német ifjak, ki fogjuk számotokra erőszakolni a jogot ehhez a hithez — és akkor majd elkövetkezik az a hitleri Németország, amelyben nem lesz többé reakció és felekezeti civakodás. Hitler Adolf tegnap és ma és mindörökké: Siegheil!“

Hívó és hitvalló katolikusoknak és protestánsoknak erre természetesen nem lehet más feleletük, mint az, hogy: a Szentírás tanúságtétele szerint (a Hébererekhez írt levél 13. részének 8. versében) nem Hitler Adolf, hanem Jézus Krisztus marad „tegnap és ma és mindörökké“ ugyanaz.

RÉVÉSZ IMRE

SZÍNHÁZ ES SZABADTÉR

A nyári szabadtéri láz; a zárt illúziószínpadtól szabadulás; a tömeghatás; a rendezői feladat; magyar passiójátékok Mikófalva óta; a szegedit debrecenit tatai játékok, a magyar és szlovák Gyöngyösbokréta; a főváros és vidék várható szerepe.

A SZÍNHÁZAK ÜRESEK. A színházi válság, amelynek a legkülönbözőbb magyarázatát próbálták adni a gazdasági okoktól a világnézeti átalakulás bonyolult lélektanáig terjedő széles skálában, bármilyen eredetű is, abban mindenütt közös vonást mutat, hogy makacsul tartós és általános. A mai színház és a mai közönség végtelenül eltávolodnak egymástól s igazán egészen kivételes vonzóerőkre, sőt ezeknek a vonzóerőknek ravasz halmozására van szükség, hogy a közönséget időközönként mégis csak sikerüljön a színházba becsalogatni. A színházat szórakozó helyé devalválták s most a kultúra jelszavaival próbálják az agóniától megmenteni. De micsoda szórakozó hely az, ahová betévedni fanyalgó kultúrálodozatot jelent.

A közönség nehezen hozza meg ezt az áldozatot. Inkább álszemérem nélkül cserben hagyja a színházat. Szabad szórakozások érdeklik és foglalják le inkább. Sportok, — egy-egy focimérkőzésnek harminc-negyvenezer nézője van — turisztika, táj- és városszépségek vonzásának varázsa,— a filléresvonatok jegyeiért tülekednek, az utazási irodák mindenfelé virágzanak—az automobilizmus adnak neki testi és egyben szellemi felfrissülést is. És ezzel kapcsolatban egészen különös jelenségnek vagyunk tanúi. A magára hagyatott színjátszás nem nyugszik bele remeteségébe, merész lendülettel oda akarja hagyni a zárt színházakat, hogy kivonuljon közönsége után — a szabadba. És mintha a színháznak ez a szabadba vonulása felszabadítaná a tilalom pecsétjét: az a közönség, amelynek egész különös narkotikumokra van szüksége, hogy elhódítsa magát a színház varázsától, az első hívó szóra, az első intő jelre sietve és tömegesen tódul oda, ahol szabadtéri játéknak hírért veszi. És akik unottan fanyalognak régi nagymúltú színházak válogatott művészi eszközökkel megcsinált előadásain, még a műkedvelő kezdetlegességet is szívesen elnézik, ha szabadtéri játék ostyájában kell lenyelniök. Ma nagyon kevés embernek komoly élet-szükséglete a színház, de sokan szinte életcélnak kezdik tekinteni, hogy maguk valamilyen formában életrehívói, mozgatói legyenek a színház rabságából szabadult színjátszásnak.

VALÓSÁGOS SZABADTÉRI JÁTÉKLÁZ VAN ma nálunk, mely epidemiaszerűen terjed és a legzártabb területekre is behatol. A nyár elején az ország legkülönbözőbb vidékém szabadtéri játékot terveztek.

Ahol a legkisebb jubileumi vagy ünneplési alkalom adódott, azt szabadteri játékkal kívánták megülni. Hozzáértők vagy kontárok, céhbeliék és dilettánsok, a rendezés hivatott mesterei vagy képzeletben szűkülködő műkedvelők szinte egymás példájától szuggerálva azon törték a fejüket, hol találhatóának igazi vagy mondvcascinált alkalom ötletéből alkalmas szabadteret, amelyhez azután alkalmas darabot kereshetnek. A vágyak és Ötletek vajúdo hegyei gyakran szültek nevetséges egereket. Sem a talált tér nem volt túlságosan alkalmas, de még alkalmatlanabb volt a hozzá kényszerített darab. Egyébként maga a szabadteri láz sem fakadt túlságosan spontán belső szükségből. Idegen példák utánzása kezdeményezte s az egymás utánzásának ragados betegsége tette járványszerűvé. Mi több, nem is annyira cél volt nálunk, mint inkább eszköz. Befogták az idegenforgalmi propaganda szolgálataiba, amelyet a vidéki városok szegénysége, elhagyatottsága és mozgalomtalanúsága megirigyelt a főváros minden magához ölelő mohóságától. Itt-ott valamennyire be is váltak a hozzáfűzött remények s ez a kis siker felfokozta a vállalkozási kedvet. Mint ahogy egy-egy sikerült üzleti ötlet rövid időn belül utcaszámra termi a hasonló vagyonszerzési kísérleteket, úgy követte nálunk az egyik szabadteri játék a másikat. Kis falvak lelkesen elindított, de nem egyszer a vállalkozás nehézségein hamar megfeneklett passziójátékaitól egészen a Tragédia monumentális arányokban és válogatott művészi eszközökkel megépített s lényegében mégis elhibázott előadásáig. Alig akadt az idén jelentősebb vidéki városunk, amely a nyár folyamán ne rendezett volna valamely ürügy alatt ünnepi hetet, amelyet azután természetesen szabadteri játékkal kötött össze. Változatos volt a Programm. A folklór üde tarka színeit, kedves népművészetét csillogtató felvonulásoktól, csikós és juhász kavalkádoktól egészen a vitézkötéses és árvalányhajás árkádiai ünnepekig s a nehéz operáig minden belefért ezekbe a szabad keretekbe és a kis Magyarország kezdte már túlszárnyalni a szabadteri játékok ősi földjét, Olaszországot s a közvetlen elődöt, a német rendezői sznobizmust, melytől az első impulzusokat kapta.

MAGASABBRENDŰ ERKÖLCSI TARTALMÚ tisztultabb művészi értékekre, nemesebb élvezetre való törekvés, a drámai költészet kultikus magasztosságának újjászületési vágya azonban még így sem vitatható el ennek a szabadteri-játékláznak sokszor nevetségesen a majmolás ösztönéből fakadt és nem egyszer egészen torz formában történt megnyilvánulásától. Akármennyire érzett is rajta olykor a dilettantizmus, bármennyire csak az ügyeskedő várospolitikai inkább anyagi mint művészi célokat szolgáló bélyegét viselte is magán, ösztönösen benne élt a tömegek vágya az igazibb, jobb, művészebb és költőibb színház után, a színpadon rég kimúlt s az emberi sors titokzatos fordulásaiiban elmélyedő nagy dráma után s egyben éles kritika is volt a zárt színpad elkorcsozott, elüzletiesedett, olcsó iparcikké lejáratos rossz színházával szemben. Ez a szabadteri színjáték még így is, még ebben a hivatásának magaslatára csak ritkán jutott formájában is adott egy-két nagy lelki szenzációt és amire ma a zárt

színház már csak egészen kivételes esetekben képes, tudott igazi tömegeket vonzani, ami annyit jelent, hogy olyasvalamire nyújtott kielégülést, ami mint ösztönös vágy, mint felsőbbrendű lelki szükséglet már rég élt a tömegek lelkében.

A szabadtéri játék saját belső kényszeréből fakadó törvényeinél fogva visszavezeti a színjátszást arra az ösvényre, amelyről a zárt színpad mindjobban és jobban letért. A zárt színház megteremtette az illúziószínpadot, amelyen minden csak látszat, és az illúzióknak e világában felszínessé, játékká lett maga az életvalóság és a sors is. Az egész színpad főcélja a l'art pour l'art játék lett s az illúziószínpad technikai kényszeréből levont törvényeket fölébe helyezte a költészet örök törvényeinek. A színjáték költészetének törvényei az emberi lét és rendeltetés végső nagy összefüggéseit kereső vallási kultuszok forrásából fakadtak. A mítoszok mélységeiből merítő görög tragédia éppen úgy a kultusz szerves része volt, mint a keresztény misztérium. Az egyik az eleuziszi szentély titokzatos homályában született, a másik talán még a katakombák fáklyacsillagos éjszakájában fogant és mind a kettő Isten szabad ege alatt bontotta ki menny és föld egymásba kapcsolódó erőinek akcióját: az egyik az amfiteátrumok hatalmas ívének fókuszában, a másik a templomterek és temető-kertek közepén emelt háromtagozatú színpadon. Mindegyiknek lényegéhez annyira hozzátartozott a szabadtér, hogy sem a görög tragédiát, sem a keresztény misztériumot igazi és teljes hatással a mai zárt színházak illúzió-színpadán előadni sem lehet.

A SZABADTÉR IGÉNYEI egészen mások a darabbal, a rendezővel, a színésszel és a közönséggel szemben, mint a zárt színpadéi. A szabadtér mindenekelőtt óriási mértékben megnöveli a játékszín arányait anélkül, hogy a játékost magát megnövelné. Akár valamely erdei téren, a természetes tájkép háttére előtt, akár egy amfiteátrum tágnylású szögének a szabadtérből három oldalról meglehetősen körülhatárolt darabot lezáró sarkában, akár beépített, városi tér arra legalkalmasabb pontján történik a szabadtéri előadás, a színpad méretei megsokszorozódnak, sőt a szabad mennyboltnak bekapcsolásával szinte a végtelenbe tárulnak. A kulisszák itt természetadta, változatlan és az illúzió-színpadok valóságsszimbólumaival szemben magát a mozdulatlan ősválóságot reprezentáló formák. A színpadi kép tehát előre adva van s ezen a képen változtatni nem nagyon sokat lehet, de felvonásonkint vagy éppen színenként vagy jelenetenként való változtatás teljességgel lehetetlen.

A színpadi kép tehát változhatatlanságában, ősi természetességében és realitásában a monumentalitásig megnő, időben és térben szinte a határtalanságba kapcsolódik be. Ezzel szemben a szereplő színész, a mozdulat és a hang megmarad a maga kicsinységében, sőt a hatalmas arányokkal szemben még inkább eltölpül, veszít erejéből és jelentőségéből. Valamiképpen ki kell tehát egyenlíteni ezt az aránytalanságot. Kiegyenlíthetjük pedig úgy, ha maga a tárgy és az előadás, amely a szabad színpadra kerül, főséges, jelentőségében lenyűgöző, történésében nagyvonalú és megrázó, tehát egészében szinte monu-

mentális. Elaprózott cselekményű darabok, gyöngéden suttogó idillek, az elme finomságának borotvaélén táncoló ötletességek egyáltalában nem alkalmasak szabadtéri előadásra. Általában mindaz, ami a mai zárt színházak rendes műsorát kitölti, bohóztától az operáig, a legtávolabb esik a szabadtér követelményeitől. Egyszerűség és nagy vonalak, az emberi lét legmélyebb problémái, mindaz, ami végessé-
günket az öröklét határtalansága felé lendíti, az ősi erejű nagy realitások, a lélek elemi ösztönei, hatalmas indulatai, a földi eredet mély köldökéről felszálló homályos párázatok s a sugaras mennyei örökségek, a tiszta költészet s a nem elemezhető népiség magasztos, a szív mélyéig nyúló és magával sodró hatásai azok, amelyek a szabadtér monumentalitásában megállhatnak. Ezért olyan alkalmas szabadtéri előadásra a középkori moralitás formájában már szabadszínpadra született Jedermann. Nem csak mert változás nélkül végig egy színen játszható, hanem azért is, mert élet és halál, kárhozat és üdvösség leghatalmasabb örök útjainak kereszteződésén mennyei és földalatti erők tusájába kapcsolja be az emberi sors vívódását. Ezért lehet Calderon minden úmapi körmenetre szánt darabjából, az autos sacramentalesből kitűnő szabadtéri darabot átdolgozni, amint ez szintén Hoffmannsthalnak, a Nagy Világszínpad (Das grosse Welttheater) átköltésével igazán a legfényesebben sikerült.

Szabadtéren tehát csak a valóban monumentális, cselekményükben egyszerű és nagyvonalú, mély és igaz emberi problémák fel-emelő megoldásával minden lelket tisztultabb, fönségesebb szférákba ragadó drámai költemények adhatók elő. E nélkül a harmónia nélkül az előadás csak a legbántóbb diszharmóniára vezethet. Szó lehet még olyan felvonulásról vagy pantomimikus, esetleg oratóriumszerű látványosságokról, amelyeknél a dekoratív szépségek lenyűgöző gazdagságában vagy a pantomimiában kifejezett szimbólumok nagyszerűségében már önkéntelenül ott rejlik a monumentalitás. Mikor tehát a mai közönség ízlése a zárt színpadoktól a szabadtéri játékok felé fordul, tulajdonképpen ezt a monumentalitást, a tiszta költészet hibátlan szépségét, a dráma ősi lényegét kívánja vissza a mai színház elkorcsosult, sablonná és mesterséggé vált illúziójával szemben.

A TÖMEGEK ÉRVÉNYESÜLÉSE talán szintén egyik motívuma a szabadtéri játékok mai térhódításának. A mi századunk számos gondolkodó és társadalombölcsele szerint a tömegek érvényesülésének kora. Nemcsak a politikai életben és a társadalmi erők organizációjában, hanem a művészetekben is. Huxley ugyan az ízlés vulgarizálódását, az irodalom elsekélyesedését, a szellemi élet nagy hanyatlását látja abban, hogy a tömeguralom s a tömegek igényei érvényesülnek a szellemi alkotásokkal szemben is, ettől függetlenül azonban a tömegeknek mint társadalomformáló erőknek nagyobb súlya egészen új művészi formáknak és fogalmaknak vált forrásává. Ilyen új művészi forma, amely már kétségkívül a tömegek súlyára támaszkodik, a szavaló kórus, amelynek most vannak kialakulóban az esztétikai törvényei is. A regényben az úgynevezett kollektív-lélek, a mai tömegmozgalmak eredő erőinek irányvonalában haladó új típusok új élet-

törvényeit és problémáit keresik, lírában az egész egyetemesség hatalmas távlatát felölelő claudeli totalitás a hatalmas zengésű, új hang.

A színpadon is fokozottabban a tömeghatások felé fordul az érdeklődés, márpedig ezeknek a tömegeknek érvényesülését, robotsztus erővel való kibomlását a szabadtéri játékok sokkal inkább lehetővé teszik. A rendezőnek azonban itt is igen vigyáznia kell arra, hogy sok ember még nem tömeg. A szabadtéren legfeljebb csak több ember lehet, mint a zárt színpadon, de ennek a sokaságnak még az összetartozandóság érzetét is meg kell adni úgy, hogy a láthatatlan tömegek mögöttük álló egész kollektivitását is szimbolizálják. Az illúziószínpadon bármilyen rendezői genialitás mellett is csak illúzió marad a néhány statisztával maszkírozott tömeg. A néző részéről mindig bizonyos megalkuvást tételez fel, hogy ezeket a jelzéseket csakugyan tömegnek fogadja el. De az igazi tömegnek a végtelenbe torkoló mélységét a teljes realitásba mosódó illúzióval csak a szabadszínpad hatalmas terén érzékelhetjük. Ám ez sikerül a legritkábban s ez az igazi próbaköve a rendező hozzáértésének és teremtő fantáziájának. A Tragédia szegedi szabadtéri előadásán is csak egy-két olyan kép volt, amelyben igazi tömegek dübörgő súlyát, magával ragadó sodrát éreztük.

ELMÉLET ÉS GYAKORLAT nem mindig fedik egymást. Így van ez nálunk a szabadtéri játékoknál is. Maga a szabadtéri játékok után való vágy tisztultabb, nemesebb művészi érdeklődés, magasabb igények jele. Ahogy azonban ez a vágy legtöbbször testet öltött, vagy ahogyan divattá és idegenforgalmi propagandaeszközzé lett, abban legtöbbször a legteljesebb hozzá nem értés s a legnaívabb dilettantizmus nyilvánult meg.

Szabadtéri előadásra csak nagyon kevés darab alkalmas. Ezt azonban a szabadtéri játékok rendezői nálunk teljesen figyelmen kívül hagyták. Azt gondolták, elég ha egy értékes s a zárt színházban sikerrel előadott darabot némi rendezői átsimítással kitelepítenek a szabad térre. Olykor még ez a rendezői átsimítás is elmaradt s ilyenkor egyszerűen a zártszínpadi előadást láttuk szabadtéren, aminél képtelenebb és torzabb kísérlet el sem képzelhető.

De még a szabadtérre tökéletesen alkalmas darabok előadása is egészen más rendezői feladat a szabadban, mint zárt színházban. A szereplők kifejezési eszközeinek teljesen át kell alakulniok a szabad téren. Az elaprózott részletnaturalizmus helyett itt a természetes pátoasz, nagyvonalúság és súlyosság felé kell az egész előadás stílusát fokozni. Mindezt a leggyakrabban még legelemibb részeiben is csaknem teljesen elhanyagolták s ezért szabadtéri produkcióink terén akár ami a hely vagy a darab megválasztását, akár ami az előadás stílusát illeti, nálunk ugyancsak alapos zűrzavar uralkodott.

Legtöbbször a tér volt adva, amelyhez minden áron darabot kerestek. Ez lényegében még nem lett volna baj. A régi amfiteátrumokban kitűnően érvényesülnek a klasszikus tragédiák, amelyeket zárt színpadon előadni úgyszólván lehetetlenség. Fordítva már nem válik be olyan eredményesen a darabhoz alkalmas tér kiválasz-

tása. A Velencei kalmárnak a volt velencei ghetto történelmileg meghatározott terén való bemutatása inkább a sznobisztikus ízlésfinnyáságokat izgatta s nem komoly művészi hatások felejthetetlen benyomásaival szolgált. Volt úgy, hogy egy-egy darabot akartak mindenáron szabadtérre vinni nem azért, mert a darab zárt színpadon nem érvényesült, hanem éppen ellenkezőleg, mert nagyon is érvényesült, amiből inkább éppen ellenkező szabadtéri eredményre lehetett, sőt kellett volna következtetni. Nem áll példa nélkül az az eset sem, hogy teret és darabot egyszerre kerestek, mikor még semmi más nem volt meg, csak a pusztá alkalom, amelyet mindenáron szabadtéri játékkal kellett felcicomázni.

AZ ELSŐ SZABADTÉRI KÍSÉRLETEK nálunk a passiójátékok meghonosításának próbája voltak. Oberammergau példájára, sőt legtöbbször szolgálai utánzásával akarták a vallásos népi játéknak ezt a formáját nálunk is meghonosítani. Egy kis bükkbeli palóc községnek, Mikófalvának támadt először az a becsvágya, hogy magyar Oberammergauvá lépjen elő. Nem minden ötlet nélkül, némi eredetiséggel, igen festői és alkalmas keretben vágott neki a terv megvalósításának. Mégsem sikerült neki. Mert nem is sikerülhetett. Az oberammergaui passiójátéknak, amely lényegében nem szabadtéri játék, — a mikófalvai sokkal inkább az volt — az évszázados tradíció, a szerepeknek szinte átöröklött együvéérése a szereplőkkel, a céhszínháznak valami belsőleges primitív monumentalitása ad páratlanul megkapó erőt. Itt azonban a kép teljesen hozzáért a kerethez, abból kiemelve hatását veszti, elszíntelenedik, megfakul, csillogó fénye tompává lesz. Oberammergau élmény, sőt nagy és mély élmény, de csak ott, a százados tradíciónak s a szerepek atavisztikus átéltségének abban a nézőben is teljes lelki diszpozíciót teremtő légkörében, amely csak ott van meg és sehol másutt.

Mikófalva rövid tündöklése és balsikere nem riasztotta el a többi kísérleteket. Azóta is számos községben próbálkoztak ilyen parasztpassziókkal. Talán legsikerültebb eddig a budaörsi, alig hihető azonban, hogy végre mégis megszületik majd a magyar Oberammergau.

A szegedi dómtér monumentális kiképzése, amely méreteivel és zártságával a velencei Szent Márk-térre emlékeztet, szinte kínálkozott arra, hogy ott a Fogadalmi templom homlokzatának impozáns háttere előtt szabadtéri előadásokat tartsanak. Egy darabot igen szerencsésen is választottak meg erre a célra, Voinovich Géza Magyar passióját, amelyet a szerző egyenesen templom homlokzata elé képzelt el s amely tárgyánál és egész felépítésénél fogva a legeszményibb szabadtérre való darab. Az előadás minden tekintetben sikerült és mély benyomást tett a nézőkre. Mindenesetre sokkal nagyvonalúbb és teljesebb hatású volt, mint a passió zárt színpadi előadása. De Szeged később újat, mást, a klasszikus irodalomból valót akart. Így született meg Az ember tragédiája szabadtéri előadásának gondolata. Nem is képzelhető szerencsétlenebb ötlet. Ha van darab, amely egyáltalában nem alkalmas szabadtéri előadásra, úgy a Tragédia az. Sok színváltozása, a filozofáló költemény cizellált szövegfinomságai, sokszor egé-

szén elhalkuló lírája mind ellentmondanak a szabadtéri előadás elemi kívánalmainak. De ha még sok szépségnek és költői finomságnak feláldozásával, tisztán a tömeghatások és a látványos képek érvényesítésével elképzelhető is valahogyan szabad színpadon, semmiképpen sem való templom elé. Bár a darab egész tendenciája nem áll ellentétben azokkal a magasztos eszmékkel, amelyeknek a templom szinte gyűjtőháza, vannak olyan jelenetei, (fikciójának olyan részei, amelyeket szinte a templom pítvarában eljátszani vagy elmondani, egyenesen a blaszfémia határán áll. Ezeket a szövegrészeket tehát kihagyták. De egész jeleneteket, mint a római orgia, a Kepler-kép egyes részei, a francia forradalom, a londoni vásár, mégsem lehetett s ezek csakugyan kínos disszonanciában is voltak az egész keretet és háttérrel adó monumentális dekorációval s arra kényszerítették a rendezőt, hogy a kiállítás első és legfőbb feladatául válassza el a játékot attól a kerettől, amelynek a színpadot tulajdonképpen adnia kellett volna. Bánffy Miklós gróf rendezése néhány szépen kihozott effektusát leszámítva különben sem volt a szabadtéri előadások egészen különleges szempontjainak gondos figyelembevételével és következetes keresztülvitelével átértelmitte mise en scene-je Madách hatalmas költeményének.

Hasonlóképpen szerencsétlen ötlet volt, de szerencsére nem jutott a megvalósulásig az a terv, amely Katona József Bánk bánját a kecskeméti szellős, derűs, nyílt városháztéren akarta előadni. A folyton sötét és mély pinceboltok alatt, zárt kis zugokban lappangó összeesküvőket, a folyosók sikátoraiban, függönyök árnyékában és redői közt bujkáló cselszövényt erre a széltében-hosszában kitért térre, az ég szabad roppant boltja alá kivinni a komikum határán mozgó meg-gondolatlanság lett volna.

Hasonló balog elgondolás volt, de sajnos nem maradt meg annak, Kodály Hány János című operájának előadása Debrecenben a református kollégium udvarán. Ez az opera nem való szabad térre. De egész tartalma, irodalomtörténeti vonatkozásainak, az alak megteremtőjének, copfos barokkságának teljes komplexusa minden ízében a legszögesebb ellentétben áll azzal a tradícióval, amelyet Debrecen s Debrecen szívében éppen a kollégium lehel. A legnagyobb hiba volt azonban, hogy itt sem történt más, mint a budapesti Operaház színpadára beállított dalműnek egyszerű áttolása a kollégium udvarára. Éppen olyan ez, mintha egy épületet, amelyet bizonyos tér stílusába s az ottani környezetbe bekomponáltak, csak mert a technikai eszközök ezt lehetővé teszik, egyszerűen áttolnak egy egészen más stílusú, más hangulatú és levegőjű tér merőben ellentétes környezetébe.

De lehet sikerekről is beszélni. Eddig talán legharmonikusabb, legzavartalanabb hatású szabadtéri előadásunk a Csongor és Tünde álomszerű esti látomása volt az Esterházyak gyönyörű tatai parkjában. Ez aféle erdei játék volt és mikor a szabadtéri színházak eszméje újra felvetődött, ezekkel az erdei előadásokkal tett először kísérletet a német Harzer Bergtheater. Shakespeare Szentivánéji álma volt ennek az erdei színháznak első nagy eseménye, de végeredményében alig jutott tovább furcsa kísérletnél, amely a romantikus fantáziának ezt a bohókás, farsangi tündérvjátékát nem tudta a maga légius könnyedségének egész

költői varázsával a darab lényegétől különben is idegen, sötét tónusú harzi táj hangulatába beilleszteni. A Csongor és Tünde szintén romantikus fantázián nevelt magyar népmeséi bája viszont teljes szépségében bontakozott ki a tatai park derüesebb, tündéri fényekkel átvilágított pázsitzönyegei és lenge lombkulisszái közt. Akik látták, az igazán nagy színház felejthetetlen benyomásait őrizték meg lelkükben.

A MINDENT SZABADTÉRESÍTŐ BUZGALOM vesszőparipája különben a néhány év óta már az érdeklődés középpontjában álló Gyöngyösbokrétát is szeretné a szabadtér monumentalitásába áttelepíteni. Maga a Gyöngyösbokréta szerencsés gondolat, már csak azért is, mert segít megőrizni a magyar folklór, az igazán gazdag és dekoratív szépségű népművészet s a nép ajkán termő dal eredeti, de erősen kallódó értékeit. Azok a kis jelenetek, amelyek itt az ősi népszokások dekoratív mozdulataiból, a parasztáncok szilaj és andalgó ritmusaiból, az egyszerű versek különös lejtésű dallamaiból kialakulnak, magukban alkalmasak volnának szabadtéri előadásra, de csak akkor, ha egy nagy színpadi géniusz monumentális drámaiságot tudna adni nekik; Kodály robusztus Székelyfonója mutatja az utat.ebbe az irányba, így azonban a Gyöngyösbokréta kis jelenetsora, amelybe különben újabban már sok műdolog is kezd becsempésződni, magában kicsinyes és nagyon is töredékes. A zárt színpadon, Pekáry István sziporkázó ötletű, bájos dekorációi közt megállja valahogy a helyét, tetszik is. De a szabad színpad nagy arányai közt felőrlődve szétesővé jelentéktelenednék el.

Ezt a meggyőződésemet csak megerősítette egy igen gazdag szabadtéri népünnep, amelyet a nyáron Tátra-Lomnicon láttam. Azt mondhatnám, a szlovák Gyöngyösbokréta volt ez. Szepes, Zólyom és Árva megye falvainak festői csoportjai vonultak itt fel, szebbnél-szebb, sokszor egészen fantasztikus népviseletekben, a szláv fajta édes melódiájú dalaival és sokszor egészen változatos koreográfiájú néptáncaival. A színpad, amelyen ez a dalos, táncos és pantomimikus mutatvány lefolyt, talán a világ legszebb szabad színpada. A Tátra páratlan üde zöld bársonyszönyege a rétre terítve, kihimezve egy gazdag szépségű fauna kitündöklő színű virágaival, a háttérben a sudár fagárdistákként nekifeszülő jegenyefenyők haragoszöld sorfala. És a zöld fal fölött a Lomnici és a Nagyszalóki csúcs egekbe fonódó lilája, kékje, opálos fényeket rezgető csillogása. A nap ezüstbe-aranyba habzó szélű fellepkárpit mögött, ahonnan úgy löveltek a színpadra átszínesező sugarai, mint gigászi reflektor milliárd tarka porszemmel rajzó fénykévéi. És ezen a páratlan szépségű színpadon egészen elenyészett a különben igazán szép produkció, amelynek zárt színpadon alighanem elragadó hatása lett volna.

BUDAPEST SEM MARADHAT EL a vidék mögött, ez csak természetes. Neki is ki kell vennie részét az általános szabadtéri nekilendülésből. És most lázasan keresnek alkalmas helyet és alkalmas produkciót, amely állandó idegenforgalmi attrakciója lehetne a fővárosnak és egyben iránymutató és ízlésfejlesztő iskolája az egyetemes szabad-színházi kísérleteknek.

Számos ellenkező véleménnyel szemben sem kétséges, hogy akad Budapesten talán nem is egy olyan tér, amelyet könnyű szerrel alkalmassá lehet tenni szabadtéri játékokra. Ha más nincs, a Margitsziget ellen helytálló kifogást emelni aligha lehet. De maga a főváros nagy forgatag ja, a nemzetközi szórakozásoknak az a zsúfoltsága, mely minden jelentősebb emporium atmoszféráját csaknem egyvágású nagyvilági kozmopolitizmussal önti el, nem alkalmas annak az egészen sajátos légkörnek a megteremtésére, amelyben az ilyen szabadtéri játékok egészen különös, a mindennapitól eltérő, ünnepi keretet kapnak. A külföldön is soha nem a fővárosban, hanem attól távol eső, már táji jellegzetességükönél fogva is sajátos helyekre specializálódtak a szabadtéri játékok.

Nálunk Szeged kezdte és fejlesztette eddig legmagasabb színvonalra a dolgot. Szép és az egész országban egyedülálló tere egyébként is alkalmas erre. Bizonyos fajtájú szabadtéri játékok rendezésére különösen kínálkozó a pécsi katedrális tere, amely olyan, mint valami monumentális architektúrájú színpad. De talán lehetne más, kisebb helyen is igen jól használható teret találni. Bárhol alakuljon azonban ki ilyen állandó szabadtéri játék, a fővárostól mindenesetre függetlenítenie kell magát annyiban, hogy nem szabad a fővárosi zárt színházak műsorából áttelepítenie a darabokat szabad színpadra. A szabadtéri játék csak úgy képzelhető el, ha szervesen nő ki magából a színpadból és szervesen össze is nő vele. Debrecenben el lehetett volna például képzelni olyan szabadtéri játékot, amely a tudós Hatvani professzor históriájából költött volna valami monumentális magyar Faust drámát. A szegedi dómtérre megint egészen más természetű darab kell, de semmiesetre sem Az ember tragédiája. Talán egy mély középkori magyar misztérium, amelyhez szintén lehetne itt költőt találni. Nem a régít kell átszabni, hanem az új léleknek kell út és magasztos költői megnyilvánulást kell keresni azon a szabad téren, amely felé a régi, elposványosodott színháztól való szabadulás vágya sodorja az új és tisztultabb lelkiséget.

KALLAY MIKLÓS

A FÁJDALOM

A BIOLÓGIAI VÉDEKEZÉS SZOLGÁLATÁBAN

A TERMÉSZETTUDOMÁNYOKBA való elmerülés sokak szemében úgy tűnik föl, mint valami száraz, adatokat halomra gyűjtő foglalkozás; mintha szinte ellenpólusa volna annak a zenitnek, amelyet a költő, a művész ér el szárnyaló zsenijével. Pedig mennyire nem igaz sem ez, sem az a másik állítás, hogy a természettudomány és a vallás egymással szembenállanak! Minél inkább közeledünk a két végtelenséghez, a végtelen kicsinyhez és a végtelen nagyhoz, akár az anyagot vagy az élő szervezetet bontjuk egyre apróbb részletekre, míg eljutunk amott az elektronoktól körülkerített atommagig, itt pedig a parányi élő egységnek, a sejtnak vizsgálatához, — akár a tejúton túli csillagrendszerek fantasztikus távolaiba szédülünk bele, egyaránt elérkezünk ahhoz a határhoz, amelynél térdre kell borulnunk az örök Ismeretlen előtt. Térdrekényszerít az a probléma, amelyre felelni senki sem tudott: de mi van azon túl? ... És ki győzne elsorolni annyi, annyi csodálatos részletet! A búzaszem, amely száz év előtti napsugárban érlelődött, s ma elvetve új kalászt terem, — a körbenforgó mágnes, amely szünet nélkül indukálja azt a villamosáramot, amiből mérőföldek távolában fény, meleg és munka lesz, — a Lakihegy óriási leadója, ahol zene, beszédek alakulnak át megfoghatatlan, mindenén áthatoló hullámokká, hogy aztán talán egy kis normandiai faluban újból emberi hanggá vagy melódiává változzanak vissza — és így tovább, a misztériumok két legnagyobbikáig, a gondolatig és az átöröklésig: nem a csodáknak olyan kaleidoszkópja-e ez, amely előtt áhítattal borul le az ember, érezve porszemváltót?! Itt nem tudunk mást tenni, minthogy imádatlagon gondolunk arra az örök és legfelsőbb Bölcseségre, kinek nevét Dante képzelete még a Pokol kapuja fölé is bevésetté; — s mégha néhol ez az imádat nem követi is a dogmák tanait, azért nem kevésbé mély és áhítatos. S ahol annyi a fenséges, annyi sok a lenyűgözően nagyszerű, ott megjelenik a költészet is, a himnusz. Ha a természettudomány bármely ágát egységes, enciklopédikusán átfoglaló világszemléletbe igyekszünk beleilleszteni, csodálattal kell megéreznünk azt a harmóniát, amivel a részletek eggyé fonódnak! Milyen világosan látta és érezte ezt a legnagyobb, legemberibb ember, Goethe:

„Wie alles sich zum Ganzen webt,
Eins in dem andern wirkt und lebt!
Wie Himmelskräfte auf und niedersteigen

Und sich die goldnen Eimer reichen!
 Mit segenduftenden Schwingen
 Vom Himmel durch die Erde dringen,
 Harmonisch all. das All durchklingen!

A MAGYAR SZEMLE olvasói előtt már nem egyszer volt alkalmam rámutatni arra az érdekes hasonlóságra, amely az állati szervezet és a gőzgép között fennáll: mindkettőnek működése energiafogyasztással jár, csak hogy az energiaforrás egyiknél a kazán tüzelőanyaga, másiknál a táplálék. Többször volt már szó arról is, hogy e hasonlóság mellett mily óriási a különbség a gép és a szervezet, a „mechanizmus“ és „organizmus“ között. Utóbbinak életfolyamait talán alaposabban, plasztikusabban értjük meg, ha az energetikai alaptörvényeket is szem előtt tartjuk, de az életnek magának tisztán mechanisztikus magyarázatát adni, a nagy titok saisi fátyolát föllebbenteni mégsem vagyunk képesek. Minek nevezzük azt a többletet, amely az élő szervezetet annyival fölébe helyezi a gépnek, — megmaradunk-e a teljes dualizmus álláspontján, vagy tovább keressük az „életerő“ misztériumát, ez nem tartozik ide. Természettudományi vizsgálódásnál a legfontosabb művelet az egyes jelenségeknek minél több oldalról való megvilágítása, megfigyelése; az indukció logikai betetőzése már külön feladat, amelynek ma még egyáltalában nem érkezett el az ideje.

Tagadhatatlan, hogy a mechanizmusok, a gépberendezések között nem egy van olyan, amely annyira tökéletes, hogy az ember szinte azt érzi, hogy egy gondolkodó, akarni és cselekedni tudó élőlényvel áll szemközt. S milyen messze van mégis ez az emberalkotta csoda a természet legprimitívebb alkotásaitól, akár csak egy medúzától is! A legtökéletesebb, legkomplikáltabb gépezet is teljesen védtelenül van a véletlen szeszélyeinek kiszolgáltatva, s elégséges egyetlen alkatrész megrongálása, egyetlen csavar vagy rúgó eltávolítása, akár csak meglazítása, hogy a büszke szerkezet bénultan álljon meg. A gép sem arra nem képes, hogy a fenyegető veszélyt előre felismerje és vele szemben valamilyen módon védekező állásba helyezkedjék, sem pedig arra, hogy az esetleg elszenvedett kárt a saját erejéből pótolja, kijavítsa. Ezzel szemben az állati szervek sajátosságaihoz tartozik épp e két fölbecsülhetetlen adomány: egyrészt az őt fenyegető veszély fölismerése és az ellene való védekezés, másrészt pedig azon képessége, hogy az elszenvedett károkat önjerejéből pótolni tudja. Ez a regeneráció.

Az, hogy a veszélyt idejekorán fölismerve, ellene védekezni törekszünk (akár az elmenekülés segélyével, akár pedig oly módon, hogy a kóros behatást visszaverjük, testünkötől távoldtartjuk), nem kizárólagos sajátossága az emberi nemnek, aminthogy végeredményben az értelmes, céltudatos gondolkodás sem az. Mindenkinek, aki a természettudományos műveltségnek bár csak szerény fokára is igényt tart, be kell látnia, hogy az értelem, a következetesen céltudatos agymunka nem emberi kiváltság, hanem az állatvilágban (főként a magasabbrendű fajoknál) akárhányszor egész bámulatraméltóan van kifejlődve. Az emberi és állati intellektust nem különböztethetjük meg az ész és ösztön elnevezésekkel. E két fogalom között a különbség fennáll ugyan, de egészen más megkülönböztetési elv szerint. Talán lesz

alkalmam a Magyar Szemle olvasói előtt erről is beszélni; e helyen legyen elég annyit leszögezni, hogy az ösztönélet megnyilvánulásai az embernél is megvannak, sőt igen komplikált ösztönökkel bírunk, — viszont igen sok állatnál az értelmes, logikus agyműködést vitán felül állónak kell tekintenünk. A „non est saltus in natura“ e tekintetben is fennáll, az értelem sem jelenik meg egészen meglepetésszerűen az ember fejlettségi fokán, hanem éppúgy megfutja a maga evolúciós útját, mint minden más tulajdonságunk.

De bármilyen kecsesítő is ez a téma, el kell hagynunk, s vissza kell térnünk eredetileg kitűzött tárgyunkhoz, a védekezéshez. Már jeleztük azt, hogy az öntudatos védekezés, amely a veszély logikus fölismerésével kezdődik, nem tartozik ide. Ezúttal kitűzött célunk egyetlen biológiai berendezkedésnek vizsgálása, amely a szervezetnek veleszületett, a faji fejlődés sokszázezer éves történetén át megszerzett sajátossága, szolgálja a védekezésnek, annak előretolt őrszeme. Ez a berendezés a fájdalomérzés. Lehet, hogy első pillanatra meglepően hat ez a tétel, de mégis így van: a fájdalomérzés talán a leg-hatalmasabb és egyben legmegbízhatóbb biológiai reakció az állati szervezet védekezésének fegyvertárában.

A fájdalomnak meghatározása nehéz feladat, — nehéz magának az érzésnek sokfélesége miatt. Hanem a definíció nem fontos: ismerjük sokféleségét is, s így vizsgálódásunk szempontjából mindjárt az első lépés lehet annak megállapítása, hogy melyik szervünk képes a fájdalomérzés kiváltására, és melyik nem?

Vegyük a legegyszerűbb példák egyikét. Ha testünknek valamely bőrrel fedett részére egy meglehetősen nehéz tárgyat helyezünk, a tapintási érzés mellett a nyomásnak jellegzetes idegingerülete is tudatossá válik. Ha e nyomást lassanként fokozzuk, elérjük azt az erősséget, amelynél a mechanikai behatás már kárt okozhat: a bőrt berepesztheti, vagy az illető felületnek megfelelő izomzatot összezúzhatja, sőt talán még a csontokat is az eltörés veszélyével fenyegetheti. A még elviselhető és a már bajt okozó megterhelés határát pontosan az a pillanat jelzi, mikor az egyszerű nyomásérzés fájdalommá válik, mintegy figyelmeztetésül, hogy törekedjünk a veszélyt elhárítani, kivédeni. Ugyanez a fokozatos eltolódás állhat be a hőinger változásaival kapcsolatosan is. Amint a meleg, amely az élő szervezetre hat, azt a fokot éri el, hogy a bőr vagy a nyálkahártya élettani működését folytatni már nem tudja, sőt kárt szenvedhet (égés!), az addig melegnek mondott érzés megváltozik, fájdalommal alakul át, ismét figyelmeztetőül arra, hogy itt van a védekezés ideje.

E hétköznapi példákat fölösleges volna szaporítani: az alapelv mindig ugyanaz. Körülbelül hasonló a védekezés módja is, ami vagy abban áll, hogy az organizmus a fájdalom okozóját ledobni, eltávolítani igyekszik, vagy pedig gyorsan menekül előle. Hogy ez utóbbi mily villámszerűen mehet végbe, azt valamennyien tapasztalhattuk önmagunkon. Mindenünkkel megtörtént már az, hogy kezünket véletlenül valamely forró tárgyhoz érintettük, s oly gyorsasággal kaptuk el, hogy mire az égési fájdalom tudatossá vált, már a védekezés is megtörtént. Ezen jelenségnek magyarázata az ú. n. gerincagy reflexek-

ben van. A fájdalomérzés élettanilag előírt útja, ha a kiváltó ok p. o. valamelyik kézre hatott, a felső végtag érző idegpályáin és a gerincvelőn, majd a nyúltvelőn át vezet az agy kéregállományába, ahol öntudatosává válik. Ez az út aránylag elég hosszú, s természetesen a tudatos védekezés csak ennek megtétele után indulhat meg. De ettől függetlenül megy végbe az idegrendszerben az a folyamat, amit reflex névvel jelöltünk meg¹. Azon a ponton, ahol az érzést vezető idegpálya a gerincvelőbe lép be, az érzési ingerület már a gerincvelőben áttevődik a megfelelő centrifugális, mozgató idegpályára, s az eredmény az egész felső végtagnak hirtelen, villámszerű összehúzódása. A szervezet tehát nem vár arra, hogy a fájdalomérzés az agykéregig jusson, s hogy ugyancsak az agykéregből kiindulól, tudatosan küldjön a megfelelő izmoknak összehúzódására parancsot, hanem „önműködő kapcsolat” útján az egész idegmunkát elvégzi a gerincvelő. Mennyire fontos e berendezés, azt éppen az a jól ismert tapasztalati tény bizonyítja, hogy mire a fájdalomérzés tudatosává válik, a védekező mozdulat már meg is történt. A szervezetnek e körülményből lényeges haszna van, mert ilymódon sokkal hamarabb, sokkal gyorsabban képes megszabadulni az ártalomtól. Könnyen érthető, hogy miért: a reflexpálya hossza alig fele a tudatos, az agykéregben át vezető útnak.

A reflex¹ még bonyolultabb műveletekre is képes, ha arról van szó, hogy a szervezetet erős fájdalomtól, tehát komolyabb veszélytől kell megóvnia. Igen tanulságos példa a következő: ha egy lefejezett, agyveléjétől teljesen megfosztott béka² egyik lábára tömény kénsavat cseppentünk, az állat vagy elugrik, vagy az illető végtagját elrántja. Minthogy azonban ilymódon a fájdalomtól megszabadulni nem tud, mert a kénsav ottmarad a bőrén, a másik alsó végtagjával igyekszik letörölni az égető folyadékot. Márpedig ahhoz kétség nem férhet, hogy ez esetben még a viszonylag kezdetleges állati öntudat is teljesen ki van kapcsolva, miután az agyvelőt már előre eltávolítottuk.

Az az egy-két példa, melyről idáig szó volt, meglehetősen egyszerű; mindenik olyan káros behatással számol, amely tulajdonképpen a megfontolás, az állat fejlettségi fokának megfelelő értelmi működés által előre is felismerhető. Egy forró, tüzes tárgy közeledését mindenki megérzi, aki egy kissé figyel, s hasonlóképpen egy ránehezedeő súly veszélyes voltát is könnyű elbírálni. Sokkal gyakoribbak és egyszerűsmind fontosabbak azok az esetek, midőn közvetlen megfigyelésünk számára hozzáférhetetlen tényezőkről van szó (p. o. lappangó betegségek, belső szerveinkben végbemenő elváltozások, stb.). Ilyenkor látjuk és értjük meg igazán, hogy a fájdalomérzés mint jóbarát a szó szoros értelmében őrt áll egészségünk, testi épségünk előtt. Mennyire fontos ez a berendezkedés, az — mint akárhányszor más élettani működésünknel — akkor tűnik elő, ha valamilyen ok miatt bénítva van. Klasszikusan szép és érdekes példája ennek egy gerincagyi betegség, amelynek tudományos neve syringomyelia. Kezdő tüneteire tartozik az egész bőr-

¹ Magyarul a „visszahajtás” szóval próbálták visszaadni a reflex értelmét, — erőltetettnek és oktalannak vélem ezt a szószserinti fordítást.

² A hullók és kétélűek (ú. n. „hidegvérűek”) egyes szervei az állatok megölése után tudvalévőig még órákkal is alkalmasok maradnak élettani kísérletek számára. („Túlélő szervek“.)

felületnek érzéketlensége a fájdalommal és a meleggel szemben. (Érdekes az, hogy a tapintásban semmi zavar nincs.) Akárhányszor az vezet a betegség felismeréséhez, hogy a paciens orvosnál jelentkezik, „mert egészen érthetetlen módon sebek, égési nyomok mutatkoznak a testén, s fogalma nincs: mikor történt a sérülés?”

A bőrnek a fájdalomérzésen kívül, mint jeleztük, egyéb érzetek fölismerésére is megvannak a megfelelő idegvégkészülékei: első helyen állnak a meleg és a tapintás. Ez utóbbi roppant különböző fokban és finomsággal van kifejlődve a köztakaró egyes helyein: legtökéletesebb az ujjak hegyén, évezredes gyakorlat következtében kifinomultan, viszont legdurvább a hát bőrén. Hogy az ujjak végpercének tenyéri oldalán a tapintás mily tökélyre nevelhető, arra közismert két példa a nyomdászok és a vakok olvasása, — utóbbiak a Braille-írást, előbbiek a szedés negatívját olvassák el egész folyékonyan ujjakkal. De mi még ez is ahhoz a tökéletességhez képest, aminő a nyelvnek és a szájüreg nyálkahártyájának tapintóképessége! A nyelv egy szempillaszöröcskét, egy homokszemet megérez, s valóban szükségünk is van erre a képességre, a táplálékok szelekciója szempontjából. A nyálkahártyák kényesebbek, sebezhetőbbek, mint a bőr, s ezért sokkal kisebb, enyhébb ingerre reagálnak fájdalommal, mint emez. Legélesebben mutatkozik e jelenség legkényesebb érzékszervünkön, a szemén. Rendeltetésénél fogva ki van téve a külvilág minden véletlenének, s rendkívüli érzékenységének megfelelően a szemet borító nyálkahártya, az ú. n. kötőhártya, s méginkább a szem teljesen átlátszó középrésze, a szaruhártya (cornea) egyáltalában képtelen más érzés közvetítésére, mint a fájdaloméra. A legkisebb porszemecske, egy szempillaszőr elég ahhoz, hogy a legélesebb fájdalomérzést váltsa ki, amely addig tart, amíg azt a bizonyos tárgyat a fokozott könnyelválasztás és a gyakori pillacsapások, esetleg valamilyen külső behatás által a szemről vagy a kötőhártyazsákból el nem távolítottuk.

A szájüreg és a nyelv nyálkahártyája a rendkívül finom tapintási és fájdalomérzés mellett hasonlóképpen nagyon érzékeny a hőingerekkel szemben is. Megint kénytelenek vagyunk a célszerűségi elvet¹ fölismerni, amellyel olyan gyakran találkozunk a természet, a szerves élet törvényeinek tanulmányozása közben. Ételeink és italaink hőmérséklete, bizonyos fokon túl, komoly veszedelmet jelent a gyomor-nyálkahártya számára, amelynek viszont egyáltalában nincs saját hőérzékenysége. Ez első pillanatra valószínűtlennek tűnik föl, de így van, mint azt alább még látni fogjuk. Minthogy tehát a gyomor nem tud ezirányban védekezni (különben is: ha már lenyeltünk valamit, a kár megtörtént, s minden óvintézkedés késő), a szájnak és nyelvnek a feladata arra vigyázni, hogy ne jusson be a gyomorba olyan hőfokú étel vagy ital, amely bajt okozhat.

Körülbelül hasonló a helyzet a maró, edző hatású anyagokkal szemben is. Igaz, hogy e tekintetben a száj védekezési berendezése hiányos:

¹A teleológiai (célszerűségi) elv nagyon sok szenvedélyes vitára adott már okot. A hiba ott van, hogy a milt század második felében a lelkes teleológusok kivétel nélkül minden biológiai jelenségben ott látták a célszerűség megnyilatkozását, ami nem egy esetben már rabulisztikus bizonyításra szorult. Az igazság itt sem feltétlen, hanem a középben van.

p. o. a marólúg, ez a szomorú híru folyadék, nem okoz a száiban és garatban eléggé gyorsan olyan fájdalmat, amely már az első korty lenyelését is lehetetlenné tenné. Hány szerencsétlen egyén él közöttünk, aki szándékosan vagy véletlenül ivott lúgot, s bár a mérgezést kiheverte, összemart nyelőcsöve olyan borzasztó hegekkel „gyógyult” meg, hogy egyetlen kortynyi folyadékot sem képes lenyelni, hanem a hasfalon és gyomron ejtett állandó sebzésen keresztül behelyezett gumicső és tölcser segélyével kénytelen táplálkozni. Ez nem történhetett volna meg, ha a szájüreg a reflex gyorsaságával reagál már az első csepp marólúgra.

Bizonyos fokig hasonlóképpen tökéletlen az a védelem is, amelyet az ízlés és a szaglás nyújtanak. Egyes mérgek íze, romlott étel- és ital-neműeknek émelyítő, undortkeltő szaga, a mérges gázok egy részének fojtó bűze, mindezek a tényezők nem lekicsinylendő fontossággal bírnak a védekezés szempontjából, de — sajnos — sok esetben nem nyújtanak kellő védelmet. Mérgeink közt van nem egy olyan, amely íztelen, sőt jóízű is, s a szervezetünkre nézve mérges gázok némelyike semmiféle szaggal sem árulja el jelenlétét.¹ Ilyen p. o. a széngáz, a „vasalógáz”, — annyi fejfájásnak, mérgezésnek, sőt halálnak okozója.

A maró, csipő gázok belégzése sokszor vált ki rendkívül heves köhögést és köpködést, hasonló reflexberendezés analógiájára, mint azt a forró tárgy megérintésénél láttuk. Ugyanekkor sok esetben a szemek kötőhártyája is izgalomba jön, s megindul a kiadós könny elválasztás. Ez is egyik komponense a védekezés munkájának, hisz különben megtörténhetnék p. o. az, hogy a szaruhártya (cornea) kiszárad s berepedezik, ami a szemgolyó teljes tönkremenetelével volna egyértelmű. Már említettük, hogy a szaruhártya testünknek legérzékenyebb pontja s a fájdalomérzés az egyetlen, aminek jelzésére képes. Ha meggondoljuk, hogy a comeának mily hallatlanul fontos rendeltetése van, s mennyire védtelenül van a véletlen esélyeinek kiszolgáltatva, nem fogjuk magasfokú és kizárólagos fájdalomérzékenységét okadatolatlanak találni.

HA MOST A TEST FELÜLETÉT és a felületen levő érzékszerveket elhagyjuk s a belsőnket kezdjük el vizsgálni, nagyon érdekes viszonyok fognak elénk tárulni. Maga az elméleti megfontolás is fölhívja figyelmünket arra a körülményre, hogy itt tulajdonképpen már védett szervekről van szó, amelyeket közvetlen külső hatás nehezen érhet. Valamennyit védi ugyanis a bőr, amely minden pontján gazdagon el van látva fájdalomérző idegberendezéssel; a tápcsatornát és a légzőapparátus kezdetét, a géget védi azonkívül a szájüreg, amelynek rendkívüli érzékenységről már beszéltünk. E mellett a gége maga is — hasonlóan a szemhez — jóformán kizárólag csak a fájdalom

¹ Szaglószerünk egyáltalában a legértéktelebb valamennyi érzékszervünk közt. Példaképe annak, hogy a fajfejlődés során mindazon szervek, amelyek a létért való küzdelemben szerepet vagy egyáltalában nem, vagy csak alig játszanak, lassanként elsatnyulnak. Az embernél a védekezés egyre jobban vette igénybe a tudatos gondolkodást, majd ezen keresztül a műszereket és a fegyvereket, s egyre kevésbé volt csak a természetes adottságokra, elsősorban az érzékszervekre ráutalva. Így ezek sorjában maradtak el a tökéletesbedés fajtörténelmi vonalán: szemünk, hallásunk, főleg pedig szaglásunk még csak meg sem közelítik némely állatfajét.

megérzésére van berendezve; mindössze az enyhe csiklandozás az, amit még (rendkívül gyöngé ingerekre) ki tud váltani. Védekezés szempontjából ez a csiklandozás körülbelül egyenrangú a fájdalommal, amennyiben egyformán erőteljes köhögést váltanak ki s ily módon a belégzéskor a gégebe került porszemcse vagy hajsza kilökődik. A szervezetre nézve rendkívül fontos az, hogy a légutakba szilárd dolog bele ne jusson. Itt már előttünk áll az, amit ingerfajlagosságnak nevezünk s ami abban nyilvánul, hogy a belső szervek elsősorban olyan behatásokkal szemben érzékenyek, amelyek speciálisan rájuk nézve válhatnak veszélyessé. Ezért felel a gége nyálkahártyája a legkönnyebb szilárd tárgyacska az érintésére is heves köhögéssel, hogy ily módon attól a tárgytól, amelynek belégzése oly nagy veszedelmet, talán fulladást okozhatna, megszabaduljon. Még a légcsőnek, sőt a főbb hörgőknek a nyálkahártyája is érzékeny az ilyes behatásokkal szemben: innen van a hörghurutos betegek olykor szakadatlan köhögése s a köhögéssel együtt a hurut termékének, az ú. n. „schleim⁴-nak kiürítése. Könnyen elképzelhetjük, mily fontos ez s mi történnék, ha a szervezet ezt a védekezési berendezését elveszítené. Nem is hosszú idő alatt a hörgőknek egyre finomuló, apró elágazásai megtelnek nyálkával, a belégzés számára átjárhatatlannokká válnának, úgyhogy a megfelelő tüdőrészek légtelensége következtében a tüdőgyulladásnak egy veszélyes formája alakulna ki. Az ilyen esetek távolról sem tartoznak a ritkaságok közé: a laikus közönség is jól tudja, hogy idősebb egyéneknek még akkor is veszedelmes huzamosabban a hátukon feküdniök, ha öntudatuk teljesen zavartalan. Ha pedig ez utóbbi elhomályosult és a szervezet reflexingerlékenysége erősen csökkent, előbb-utóbb csaknem elkerülhetetlen a (legtöbbször halálos kimenetelű) tüdőgyulladás.

Magának a tüdőnek érző idege nincs, legalább is nincs olyan értelemben, mint azt fennebb láttuk. E tétel első pillanatban hihetetlenül hangzik, de így van. Közönséges értelemben véve a tüdőszövet semminemű olyan centripetális ingerületet nem képes érzékelni, amely a szokásos úton az agykéregbe vezetődve, itt fájdalom formájában jusson öntudatra. A törzsfajlás sok százézer évi alatt a tüdőnek önálló védekezésre szüksége nem volt, kitűnően elvégezte ezt a feladatot külső sebzésekkel szemben a csontos mellkas, a belélezett levegőszennyezésekkel (por stb.) szemben pedig, mint láttuk, a gége és a légcsőnek rendkívüli fájdalomérzékenysége. Ily körülmények között nem csoda, ha a tüdőszövetnek fájdalom-megérzési képessége még akkor is elcsúszott, elveszett, ha eredetileg teljes értékűleg ki volt fejlődve. Mennyire így van ez, arról a helyi-érzéstelenségben végzett mellkasi műtétek ezrei tanúskodnak.

Hát az oldalszúrás? Ez a kérdés a laikus számára csaknem önként vetődik fel, mintegy cáfolat vagy legalább is szkepszis gyanánt a fenti állítással szemben. A tény azonban az, hogy az oldalszúrás kizárólag a mellhártya részéről kiváltott jelenség, a tüdőhöz semmi köze nincsen. Jellegzetes és kínzó kísérője a mellhártya gyulladásos megbetegedéseinek s tulajdonképp oly módon áll elő, hogy a két mellhártyalemez a be- és kilégzés alkalmával egymás fölött elcsúszik s

a lobosodásban levő részletek mint két érdes felület dörzsölődnek egymáshoz. Hogy mennyire kizárólagosan a mellhártya súrlódása okozza az oldalszúrást, azt bizonyítja az a tény, hogy a tüdőgyulladásnak csak azon formáinál találkozunk vele, amelyeknél a betegség a tüdő széléig terjed s így a mellhártyát is megtámadja. Viszont a röntgenvizsgálatok rendszeres használata óta többször találkozunk ú. n. központi tüdőgyulladással, amely a tüdő felületét érintetlenül hagyja s ezeknél hiába keressük a jellegzetes „oldalnyilalást“. Egy másik bizonyítékunk az, hogy ha a száraz mellhártyagyulladás folyékony izzadmányt termel, ami a két mellhártyalemezt egymástól elválasztja, az oldalszúrás megszűnik.

Az a tény, hogy a tüdőnek érzőidege nincs, részben hasznos, mert jó csomó szenvedéstől mentesít, de másrészt baj. Mennyire meg volna könnyítve a tüdőbajnak idejekorán való felismerése, ha a beteg már az első időkben fájdalmakat érezne! Közhelyet ismételtek, ha arra emlékeztetem olvasóimat, hogy úgyszólván az egész világon, helyesebben: annak fehéremberlakta részeiben a legszörnyűbb ellenségek egyike a tuberkulózis, amelynek viszont leggyakoribb formája a tüdő-tbc. Hány meg hány esetben kerül a tüdőbajos beteg a kórnak azon stádiumában orvosi kezekbe, midőn már késő s a legkörülményesebb ápolás sem lehet eredményes — és mindez azért, mert a betegnek „nem fájt semmije“! Még szörnyűbb ez a fájdalomtalanság a rosszindulatú daganatoknál (rák, sarcoma), amelyektől az egyetlen menekvés ma is — dacára a napisajtóban hetenként bereklámozott fölfedezéseknek — a minél korábbi műtét, tehát a minél korábbi felismerés! S mily szörnyű tragikum az, hogy míg egy nyomorult idegzsába, amely az élet, a szervezet épsége szempontjából teljesen elhanyagolható apróság, olyan rémes fájdalmakat képes okozni, hogy a beteg öngyilkosságba menekül előlük, addig a rák — egészen szerencsés véletlenektől eltekintve — akkor kezd el fájni, mikor a pálca már ketté van törve a beteg fölött. A fájdalom korai formájában csak olyankor lép föl, mikor a daganat, akár elhelyezkedése, akár egyéb ok folytán ú. n. másodlagos tüneteket vált ki. De néha még ebben is csalódás érhet: így például az emésztőcsatorna (gyomor-bél) rákja az első időben semmiféle fájdalmat nem okoz, hanem legtöbbször csak akkor, midőn a gyomor-bélhuzam lokális megszűkítése által jelentős forgalmi akadályt gördít az egészséges működés elé. És ez az időpont rendszeren már késő ahhoz, hogy a gyökeres műtéti beavatkozás még kivihető volna.

Ügy érzem, e példákkal már eléggé sikerült igazolnom azon állításomat, hogy a fájdalom egyik legfontosabb védekező berendezésünk és hogy a szervezetet nagy baj érheti (akárhányszor éri is), ha ez a berendezés nem működik kifogástalanul.

VANNAK A FAJDALOMNAK olyan fajtái, amelyekre az előzők analógiáját alkalmazni nem lehet s amelyeknek megértése nem egyszer nehéz kórtani problémát jelent. Ezeknek ismertetése nagyon körülményes volna. De érdemes lesz még egy kérdést megvizsgálnunk: a hasüregben fellépő fájdalmakat. A téma önmagában is oly óriási,

hogy tudományos feldolgozása köteteket tesz ki s épp ezért a magunk szerény keretei között még csak megközelítően kimerítő tárgyalására sem gondolhatunk. Hanem egy rövid pillantás, melyet e szövevényes problémára vetünk, itt is igazolni fogja azt, hogy a fájdalom a szervezet egyik őrtállója. Természetesen nem képezheti feladatunkat az, hogy a hasüri szervek megbetegedéseinél fellépő legkülönbözőbb fájdalomféleségeket tegyük vizsgálatunk tárgyává, hanem kiindulunk abból a teljesen hétköznapi jelenségből, amit hasgörcs, kólika vagy gyomorgörcs néven ismerünk. Előbb azonban itt is meg kell barátkoznunk egy ténnyel, hasonlóan ahhoz, amit már a tüdőnél fölemlítettünk, csak annyi talán a különbség, hogy a hasi szervekre vonatkozóan már sok ezernyi kísérlet igazolta és igazolja valóságát. E tény az, hogy a hasi szerveknek a szó közönséges értelmében vett fájdalomérzése éppoly kevésbé van, mint a tüdőnek!

Szinte hallom az ellenvetéseket és ezért sietek hangsúlyozni: „a szó közönséges értelmében“. Ezen állítás helyességét az utóbbi évek bizonyították, amióta egyre több és több azon hasi műtétek száma, amelyeket a sebészek helyi érzéstelenségben végeznek el. Ilyen esetek százainál és ezreinél látták, hogy a gyomor, a máj, a vékony- és vastagbelek vághatók, égethetők a nélkül, hogy a beteg fájdalmat jelezne.

Mit jelent ez? Hisz éppen az előbb mondtuk, hogy minő sokfélesége van a hasüri fájdalomnak! Hogyan egyeztethető össze egymással a kétféle állítás?

A válasz nagyon egyszerű. Való és igaz, hogy hasüri szerveink azon ingerekre, amelyek testünk külfelületén fájdalomérzést váltanak ki s ilymódon kényszerítenek gyors védekezésre, semmiképpen nem reagálnak. Az elmondottak alapján nem nehéz megértenünk azt, hogy miért? Egyszerűen ugyanazért, amit a tüdőnél is láttunk: a külső hatásokkal szemben való védekezést elvégzi a köztakaró, a bőr, továbbá a száznak, az ajkának rendkívüli érzékenysége. Az olyan hófokú ételt vagy italt, aminőt a szánk, a nyelvünk megbír, nyugodtan lenyelhetjük: a gyomrunk sokkal toleránsabb ezen ingerekkel szemben a mellett, hogy hideg és meleg között — mint azt már említettük — különbséget tenni nem tud.¹

Más a helyzet olyan káros tényezőkkel, amelyek nem kívülről támadják meg a hasi szerveket, hanem ezeknek valamilyen okból kórossá vált működése folytán lépnek föl. Ilyenekkel szemben a testet fedő bőrnek legpontosabb berendezései sem nyújthatnak védelmet, hanem erről az illető szervnek magának kellett a törzsfajlódás folyamán gondoskodnia — már amennyiben ez egyáltalában lehetséges volt. Mert, sajnos, ez a védekezés nagyon tökéletlen. Így példának okáért láttuk azt, hogy ha a gyomor vagy valamelyik bélrészlet normális kiürülése elé akadály kerül (daganat, szűkület, esetleg a bél-

¹ Talán olvasóim közül egyik-másikkal már megtörtént az, hogy nyáron, elmelegedve, nagyobb mennyiségű jéghideg vizet ivott meg, mint mondani szokás: egy hajtásra. Néhány pillanat múlva a gyomor tájon kellemes hidegérzés lép föl, — csakhogy ez nem a gyomor lehülése, (ez esetben momentán, másodpercek töredékei alatt kellene megjelenie!), hanem a has bőrég jut el a lehülés, egyszerűen tova-vezetés útján.

tartalom túlságos fölszaporodása stb.), az illető szerv vagy szervrészlet izomzatának fokozott erőlködésével kísérli meg az akadály leküzdését, esetleg annak eltávolítását. Ez az erőszakolt izomműködés az, amit hasgörcsnek, kólikának nevezünk, ami tehát csaknem kivétel nélkül az erőlködésnek, az illető szerv vagy szervrészlet izomelemei szokatlanul heves összehúzódásainak szubjektív kifejezője. Még egy második eshetőséggel is lehet ilyenkor számolnunk: ha akár a gyomor, akár valamelyik béldarab le van növe s ezáltal szabad mozgásában gátolva van. Elvileg itt is körülbelül ugyanaz a helyzet: az izomzat egyik részlete erőlködve próbál megszabadulni a gátlást jelentő lenövéstől, ami által akárhányszor nagyon hevesen rongáltatik, húzódik, esetleg tágul. A tágulást pedig éppen úgy nem bírják az ú. n. „üreges-izmos“ szervek, mint az akadályokat: mindig erőlködve, olykor valóban kétségbeesett erőlködéssel próbálják meg a normálhoz legalább is hasonló viszonyok helyreállítását.

Mennyire fontos e körülmény helyes értékelése, azt mi orvosok tudjuk legjobban. A fájdalom maga nemcsak a szervezet védekezésének igen jelentős mozzanata, hanem egyszersmind egyik legértékesebb útmutatónk a kóros elváltozások fölismerésében is, amire nem egyszer elengedhetetlen szükségünk van, életről vagy halálról döntő elhatározásainkban.

A közönséges, most ismertetett kólikához hasonlóan jönnek létre a hasi ú. n. üreges-izmos szerveknek egyéb fájdalmai is (vesemedence, epehólyag, méh stb.); tárgyalásuk szigorúan diagnosztikai feladat s a mi kereteinket messze túlhaladná. A mi elvi szempontunkból érdekes azt látnunk, hogy a hasi szervek úgyszólván érzéketlenek minden oly behatással szemben, amely számukra gyakorlatilag nem jöhet figyelembe, minthogy a köztakaró a védekezést, illetve a veszélyre figyelmeztető fájdalomérzés kiváltását elvégzi. Viszont azon folyamatok, amelyek bizonyos értelemben belülről fenyegetik a szervezet épségét, nagyon sokszor heves fájdalommal járnak s e fájdalom lényegileg a normális élettani működés hatványozott voltától ered.

Rövid ismertetésemet nem fejezhetem be a nélkül, hogy annak hézagosságát ismételten be ne ismerjem. Már említettem, hogy vannak oly fájdalmak is, amelyeknek célszerűségét nagyon nehéz volna bizonyítani. Ilyenek a különböző neuralgiák, ischias, a fogfájás, a migrén és annyi más. Olyasféle rendeltetésük, mint az előbb tárgyaltaknak, nincsen — de bizonyos „missziót“ mégis betöltenek, mert arra figyelmeztetik az egyént, hogy baj van, keressen gyógyulást vagy legalább is enyhülést.

SZÖLLÖSY LAJOS

ÚJ MAGYAR NÉPRAJZUNK

KEVÉS OLYAN LELKIISMERETI KÉRDÉST jelentő feladatot ismerek, mint egy komoly magyar könyv megírását. Más, szerencsésebb körülmények közt élő, gazdagabb és nagyobb nemzeteknél, ha egy könyv nem sikerül, csakhamar követheti egy másik, a célt jobban szolgáló kötet. A német, az angol vagy a francia tudós valamely tárgyról a legelvontabb, a legtudományosabb módon írhat, tárgyát a tiszta tudomány elefántcsonttornyába zárkózva szemlélheti — mert ugyanakkor más megírhatja ugyanazt egy olyan könyvben, amely a széles körökhöz szól, azok szellemi szükségleteit elégíti ki. A magyar tudóst a világitótoronyórhöz hasonlíthatnám, akinek feladata, hogy minél nagyobb sugarú körben szórja szét tudásának fényét, hogy felismeréseivel a magyar élet minél szélesebb köreit szolgálja és világítsa meg. Nem elég az, ha a magyar tudós sokat tud, tiszta a látása — megismeréseit úgy kell előadnia, hogy könyvét egyaránt használhassák a tudós és a tudásra szomjas szélesebb rétegek — sőt hogy előadás- és írásmódja minél többeket csábítson a betűmezőkre. Egy magyar könyv, amely csak keveseket érdekel, évtizedekre elzárja az ugyanezen témáról szóló és esetleg többek érdeklődését lekötő műnek a kiadását — különösen akkor, ha a könyv az átlagon túlmenő terjedelmű, ha az monumentális és standard könyv. Ha ilyen könyv jelenik meg, akkor aggodalmas, izgalmas nyugtalansággal kezdjük azt lapozni, mert hiszen az ilyen magyar mű egy generációt fog szolgálni.

Mindez fokozottan érvényes akkor, amikor a könyv nemzeti életünknek valamely jelentős alkotóelemét tárgyalja, olyan kérdést, amely fontos kulturális, politikai vagy gazdasági kérdések jövőbeli alakulására nagy befolyással lehet. Épp azért az ilyen könyv — meggyőződésünk szerint — nem lehet sohasem egyszerűen leíró tudományos munka, tiszta ténymegállapítás, az ilyen könyvtől elvárjuk azt, hogy a tudományos ismereteken alapuló leírásokon túl a tények belső és külső törvényszerűségét, fejlődésmenetét és az idevágó történeti és kultúrtörténeti tényezőkkel való összefüggését tárja az olvasó elé, hogy az adott szellemi helyzettel számoljon és tudatos magatartásával eltalálja azt az irányt, amelyre reá kell vezetni az olvasók széles táborát. Természetesen ez soha nem jelentheti a tiszta tudományos igazság megtagadását: a kijelölt irány nem módosíthatja az igazságot — a felszántott és átkutatott terület teljes megértéséből kell következ-

tetnie annak az útmutató szellemi irányzatnak, mely a könyvből az olvasóba árad. Egy szóval megállapításokat várunk, melyek tudományos felismerésekre épülnek, azokból fakadnak s annál meggyőzőbbek, minél nagyobb harmóniába hozhatók velük.

Vájjon mindez nem vonatkozik-e fokozottabb mértékben a magyar nép széles rétegeinek, a földdel szorosan együttélő rétegeknek alkotásairól szóló nagyszabású és nagy olvasótábor számára írt műre, a Magyarország Néprajzára? Gondoljuk csak meg, hogy egy ilyen mű miért is íródik? Gondoljuk csak át, hogy a néprajzi tudomány vizsgálódási körébe tartozó szellemi és tárgyi alkotásoknak minő jelentősége van a magunk egészen sajátos nemzeti életére.

Azt hiszem, ahhoz semmi kétség sem fér, hogy a magyar kultúrpolitika egyik sarkalatos alaptétele annak hangsúlyozása, hogy a magyarság etnikuma eltérő a nyugati nemzetektől. Árván állunk Európa népei között, mások vagyunk — de mások is akarunk lenni, mások akarunk maradni annak dacára, hogy Szent István óta az országépítés egyik alapgondolata az, hogy a nyugati civilizáció számunkra hasznos értékeit magunkévá kívánjuk tenni, hogy a nyugati civilizáción közre kívánunk működni. Azonban ugyanakkor mégsem akarunk a magunk etnikai sajátosságainak feladásával a szomszédnépekhez asszimilálódni, még akkor sem, ha ez az álláspontunk nemzeti létünket nem kevésbé terheli. Mivel pedig civilizációnk felső rétegeiben vagy, ha tetszik, városi szektoraiban az Európához hasonulás kényszerűen eléggé messzemenő, mind nagyobb értéknek tartjuk a széles népi rétegek kultúrmunkájának eredményeit és pedig azért, mert azokban eredeti népi sajátosságaink erősebben élnek, mert ott a népi erők az idegenből átvett elemeket is a magunk sajátosságára tudták átformálni. Épp ezért, nemcsak hogy a hozzánk érkezett idegennek mutatjuk büszkén népi művészetünk virágos kertjét, amely tanúsítja egyfelől eredeti etnikumunkat, más mivoltunkat, másfelől pedig bizonyosságot tesz ennek az etnikumnak hatalmas alkotóerejéről, de ugyanakkor magunk között is mind nagyobb súlyt fektetünk ez értékeknek nemcsak megőrzésére, hanem életben tartására, az eleven életbe való bekapcsolására. Ennek pedig legfőbb és legerősebb eszköze a nép alkotásainak, tárgyi és szellemi produkcióinak megismertetése, azok értékeinek legmesszebbmenő tudatosítása. Ezt a munkát szolgálja a néprajz tudománya, mely éppen nagy nemzeti jelentőségénél és hivatásánál fogva, de különösképp egy belföldi széles olvasótábornak szánt kiadásban nem lehet csupán öncélú, körülíró és pusztán ténymegállapító mű, hanem feltétlenül népszerűnek és véleményformálónak kell lennie.

Elismerem, hogy nem kevés igénnyel lépek fel. Azt kívánom, hogy a népszerű tudományos magyar könyv, — különösen ebben az esetben — legyen sokszempontú, mert sokféle olvasóhoz kell szólnia, legyen előadásában, a tárgy beállításában, megírásában minél szélesebb olvasóközönséget magához vonzó, — s célzatában legyen nevelő, tanító és pedig alkotó értelemben tanító. Mindez magával hozza azt, hogy a magyar könyvet szerkesztő és író tudósnak nemcsak a maga tudományát kell ismernie, hanem egyúttal jótollú írónak kell lennie —

s az előtte álló közönséget szinte úgy kell ismernie, mint a maga tudománya anyagát.

Mindezek a követelmények messzemenően igazolják azt, hogy minő nagy lelkiismereti feladat egy magyar könyv megírása! De másfelől e követelmények felállítása azt is igazolja, hogy ha egy magyar könyvet bírálunk, akkor nem vezetnek személyi szempontok, kicsinyes okvetlenkedés — hanem a magyar könyv nemzeti jelentőségének legmesszebbmenő átérzése. Számunkra elképzelhetetlen olyan bírálat, amely úgyszólván kárörömmel leplezi le a balsikert; a magyar kritika alaphangja a nemzeti értékek feletti féltő gond lehet csak: lelkes öröm a sikeren, fájó szomorúság, ha egy könyv nem szolgálja úgy a nagy célokat, mint ahogy szeretnők. S ezt a fájdalmat nem leplezheti gyöngéd elnézés: a magyar sors igaz szolgája nem az, aki részvétellel leplez és ment, hanem az, aki kertelés nélkül mutat arra, aki jóakarattal dolgozik, de tévedett.

Mint már annyiszor, úgy most is feltorlódtak ezek a gondolatok, amikor a Magyarország Néprajza első kötetét kezembe vettem. Az első benyomás az őszinte öröme volt. Szép könyv, amely formailag sok tekintetben kiállja a versenyt gazdagabb országok könyveivel. Gazdag könyv, az illusztrációk százai szinte túláradnak a könyv partjain. És az építész különösen megörvendeztette, hogy a négy kötet közül mindjárt az első azt az anyagot hozta, amely őt leginkább érdekli: a magyar ház építéséről, bútortatáról, fűtéséről, világításáról szóló fejezeteket! Ilyen behatóan tárgyalva eddig csak a néprajzi folyóiratokban megjelent cikkekben ismertem kiváló etnográfusainknak a magyar házra vonatkozó kitűnő fejtegetéseit, melyek kapcsán oly sokszor merült fel bennem a gondolat, hogy mily fontos volna ezt összefoglaló formában hozzáférhetővé tenni. Éppen építészek számára mily fontos, döntő és sok nézetet tisztázó adatok hevernek e kevéssé ismert füzetekben! Milyen hallatlan technológiai készség él a magyar parasztban, aki úgyszólván semmiből, sárból és nádból, vesszőből és néhány ösztövére akácnak a törzséből megalkotta az Alföld házát. E kiváló tanulmányok ismeretében könnyen követhettem Bátky Zsigmond fejtegetéseit, melyeknek első alkalommal nagyjából való áttekintésére egy szabad vasárnapot szenteltem. Aztán több heti munka és gond következett, miközben, a szabadabb pillanatokban, mindig avval a jóleső érzéssel szálltak vissza gondolataim a könyvhöz, hogy mennyire üdvös és áldásos ennek a műnek a megjelenése, mennyi hézagot fog pótolni, mennyi téveszmének eloszlatását fogja szolgálhatni. Hiszen pl. mindnyájan tudjuk, — nemcsak mi építészek — hogy az úgynevezett „nemzet építő stílus“ megteremtésére mennyi lelkesedést és fáradtságot fordított több mint két emberöltő. De talán csak mi építészek, nevezetesen akik az építészet háború utáni újjászületésén átestünk, tudjuk, hogy ezekben a törekvésekben mennyi téveszme burjánzott fel és él még ma is! Minő tévedés volt azt hinni, hogy a magyar népművészet díszítőelemeinek, nevezetesen a textíliáknak az európai célú épületeken való alkalmazásával nemzeti stílust lehet teremteni. Hiszen ez nemcsak építészeti tévedés volt — abból a sarkalatos félreértésből eredt, hogy a díszítmény lehet stílusalkotó

tényező. De félreismerték a magyar népművészet akkori felkutatói annak lényegi vonásait, amikor csak külsőségeit látták, és pl. figyelmen kívül hagyták azt a döntőfontosságú ténytet, hogy a magyar házának konstruktív elemeit sohasem díszíti. Ki látott magyar házat, melynek falait építője tarka virágosra festette volna! A dunamenti román háza falára díszítményeket alkalmaz, vályogfalra téglapillért fest — a lengyel szobája falára színespapírból kivágott díszítményeket ragaszt — a magyarnak háza fehér, ritkábban egyetlen erős színnel festett, szobája fehérre meszelt és a fehér fal elé állított színes bútorral, de még inkább a textíliák tarka színpompájával díszített. Azonban a konstruktív fal csaknem mindig fehér marad, s a színeket ragyogtató semleges háttér szerepét játssza.

Bizonyosra vettem, hogy a Magyarság Néprajzának első kötete mindezt majd jól megvilágítja, s az emberöltőnyi tévedéseket szerte-szórja. Ezzel a reménnyel tértem vissza a kötethez, de most, amikor másodszer vettem a kezembe és az első szomjúságon túl lapozni kezdtem, csalódás ért, szomorú csalódás. Hiányokat kezdtem érezni. Elsősorban a bevezető sorokban általánosságban elmondott hiányokat — az állásfoglalásnak, a véleményformálásnak a hiányát, de rövidesen jelentkeztek tárgyi hiányok is.

Most szemembe szökött,— s úgy tetszik, a távolabb álló olvasónak majd még inkább a szemébe fog szökni! — hogy a sok száz kép között nincsen egyetlen boltíves tomácú falusi ház! Pedig a köztudatban a magyar falusi háznak fogalma szorosán összeesik ezzel a szépséges formával. Vájjon miért nem találunk ilyent Bátky tanulmányának képei között? Azt, országos elterjedése dacára, nem tartja magyar sajátosságnak? Olyan a boltíves tornác, mint a műdal, vagy a cigányzene az ősi, a népi zene ismerőinek szemében? S ha így van, miért nem világosít fel tévedésünkről? Újra olvasni kezdtem—ezúttal nem a magam bizonyos mértékig az etnográfiai tudomány előadásmódját ismerő szememmel, hanem ellenkezőleg, igyekeztem a kívülállónak helyzetébe beleilleszkedni. Azt kérdeztem magamtól, vájjon lekötik-e ezek a leírások a figyelmet, követni tudja-e az avatatlan ezeket a morfológiai taglalásokat? Az az érzés alakult ki bennem, hogy ez legalább is kétséges. A laikus, úgy tetszik, hamarosan a lapozásra fog áttérni, a képeket fogja nézegetni és az azokhoz tartozó magyarázatokat fogja keresni. Kísérletet tettem, hogy ez könnyen sikerül-e? Sajnos, azt kellett megállapítanom, hogy a képek és a szöveg: összefüggését többnyire nehéz megtalálni. Vájjon nem károsítja-e ez a könyv célkitűzését: a népi alkotások mélyebb tartalmának széleskörű tudatosítását? Mint lapszerkesztéssel foglalkozó, ismerem a képek és a szöveg összefüggővé tételének technikáját: az oldaltükör szerkesztését. Az a benyomásom, hogy ebben a kötetben a képek elrendezését a tördelő szabta meg s nem a szerző. Ami a megírást illeti, azt kérdeztem magamtól, vájjon etnográfiát csak így lehet-e írni? Elővettem többek közt Hermann Ottó tanulmányát a magyar házépítésről: milyen friss, eleven, lenyűgöző ez a negyven év előtti írás még ma is. Úgy hiszem, hogy akár tudós, akár a legegyszerűbb értelmes ember is kedvvel és érdeklődéssel olvashatja. Visszaemlékeztem Bátky elő-

készítő tanulmányaira, amelyek a legteljesebb tudományos apparátussal boncolták a magyar ház kérdését, és szellemes eszközökkel világítottak bele annak keletkezésébe, genetikájába, elemei származásának titkaiba. Természetesen ebben a könyvben az az előadásmód nem volt alkalmazható — de az eredmények, az azokban a dolgozatokban kiderített összefüggések itt is előadhatók lettek volna. Úgy tetszik, hogy aki ezt a könyvet a kezébe veszi, erre igenis kíváncsi lett volna. De az egész előadást elevenebbé tette volna a historikus szemléletének alkalmazása. Miért fosztotta meg a könyv olvasóit ettől a tárgyalást vonzóvá tevő eszköztől?

Mert lássunk tisztán a kérdésben: a szerzők a legmagasabb tudományosság módszerét, a kutató és felderítő oknyomozó módszert nem alkalmazták úgy, mint ahogy azt tanulmányaikban tették, — miért nem mentek el akkor odáig, hogy írásuk megragadja a kívül álló olvasót is? A tudományosság látszatának megőrzése kedvéért történt ez? Vájjon a Magyar Történet nagyon olvasott kötetei tudománytalanok-e? Az eljárásnak eredménye szerintem mindössze az lesz, hogy bár a könyvet sokan megszerzik, az hamarosan a polcokra fog költözni s ott hamarosan dísz tárggyá válik. S ez a sajnálatos! A Magyarság Néprajzának állandóan kézben kellene lennie, állandóan olvasottnak kellene lennie, nagyszerű célját, a magyar nép alkotásaiban rejlő értékeket kellene mindenképpen tudatosítania.

Bizonyára ebből a tudományosságra való törekvésből ered az is, hogy a könyv a tárgyakat, a házakat olyan módon írja le, mintha a magyar azokat csakis fizikai szükségletei kielégítésére róttá volna össze s amikor ezt elérte, dolgát bevégeztnek tekintette. Úgy hiszem, hogy ezzel szemben mindnyájan meg vagyunk győződve arról, hogy a nép alkotásaiban többet akart elérni: röviden azt, hogy a maga dolgai: háza, bútorzata, viselete szép legyen, szépségvágyát kielégítse! S ki tagadná azt, hogy az alkotó magyarnak ez szinte páratlan módon sikerült! Nem sovinizmus diktálja ezt a hitet, hanem benső érzés, melyet hitelessé tesz az a ragyogás, amely érzésben tőlünk idegenek szemében is felcsillan, amikor a Nemzeti Múzeum Néprajzi tárába vezetjük őket. S nem akarom elhinni, hogy a ház leírója, aki egy életet töltött el e gyűjtemény közepett, ne érezné ezt a szépséget! És mégis tanulmányában egy szót sem ejt el a magyar ház esztétikumáról, szépségének lényegéről. Nem díszítőjelzők halmozását hiányolom, — hanem komoly esztétikai értékelést, méltányolást keresek — s fog keresni az olvasó, akit a néprajz anyagában a népművészet érdekel. Meglehet, hogy a szakmabeli etnográfusok szerint az etnográfia csak deskriptív tudomány s nem értékelő. Meglehet hogy ez így van, de ismét rá kell mutatni arra, hogy ez a mű nem a szakma részére készült, — legalább is propagatív előkészítése szerint ítélve — hanem a sokak számára. S hiába, ezeket éppúgy a művészi érdeklő, mint ahogyan a népi építő a pusztai szükségletek kielégítésén túl szépségre is törekszik.

Mindennek megállapítása fájó érzésekkel töltött el. Ismét egy nagy lehetőséget mulasztottunk el: egy nagy nemzeti értékcsoporthoz

a nemzeti öntudatba való bevitele lehetőségét. Mert ez a kötet egy egészen szűk kör részére készült: a szaktudósokkal szomszédos, különleges érdeklődésű, az általánosnál magasabb műveltségi fokkal rendelkezők csoportja fogja annak hasznát látni, az fogja ezt az anyagot esetleg tovább adhatni, de azok, akikhez a könyvnek mint „népkönyvnek“ szólnia kellene, úgy tetszik, aligha fogják azt a maguk könyvévé tenni. Ez a könyv — legalább is az első kötet után ítélve — egy másiknak kiadását, másoknak megírását követeli: hogy csak egyet említsek, pl. a magyar ház esztétikáját előadónak megírását.

Hangsúlyozom, hogy mindez nem akar okvetlenkedés lenni, hanem mindez a magyar ügy, a magyar könyv feladatainak benső átérzéséből és felismeréséből fakad. A magyar könyv nem lehet öncélú, hanem annak mindig alkotó, teremtő célokkal teljesnek kell lennie. Meggyőződésem, hogy aki e felfogást osztja, el fogja ismerni azt, hogy a Magyarság Néprajza elleni kifogások a helyzet higgadt mérlegeléséből fakadtak. Nem arról van szó, hogy a könyvnek nagy értékeit el ne ismerném, hanem arról, hogy ez a könyv mennyivel több lehetett volna, ha a szerzők nemcsak a maguk anyagát ismerik, ha könyvüket nem csak az öncélú tudományosság jegyében írják meg, hanem morális felelősségük tudatában, a széles körben érdeklődő olvasók táborát a magyar etnikum sajátosságainak megismerésében egy tisztultabb véleményhez vezetik el: — ezzel e művet a tudományosság megtagadása nélkül, nemzeti célok szolgálatába állíthatták volna.

BIERBAUER VIRGIL

ISTEN ORSZÁGA KÖNYVEI¹

FILÓZÓFIAI KÉRDÉSEKKEL közelebről nem foglalkozó közönségünk hajlandó a felvilágosodás kora óta eltelt másfél száz év szellemiségét úgy szemlélni, mintha az bölceleti rendszereivel és kultúretikai irányjaival együtt, egy egységes szellemi „Entzau-berung“ vonalán, tisztára az ész terméke volna. A valóságban ennek a kornak szellemisége a kulturális élet bonyolult fejlődésének páratlan gazdagságában is csak néhány ősi kérdést vonszolt magával s problémafelvetéseiben és megoldásaiban a pozitívizmus s a materializmus rövid ideig tartó nyers áramlásain kívül mindenütt felfakadtak a vallásos élet erői is. Kant óriási elméműve háttérében a szülői ház vallásos alap-érzése áll, Hegel végletekig következetes rendszere fölött pedig Spinoza misztikus metafizikája lebeg titkos inspirátor gyanánt. Az újabb, éppen módszereikre kényes újkantiánus filozófiai s a szellemtudományi-történetbölceleti irányok legkiválóbb képviselőikben vallásbölceleti utakra kanyarodnak s a legjobb elmék között nem egyedül áll a mi Pauler Ákosunk azzal, hogy bölceleti rendszere középpontjába Istent helyezte. Mintha igaza lenne a természettörvény fogalmán spiritualistává felnőtt E. Boutroux-nak, hogy a tudás a hit sejtése után indul s csak azt dolgozza ki tiszta ismeretté, amit előbb hittel fogott meg.

Egyáltalán nem csodálatos tehát, hogy a valóság megragadásáért s az igazság megtalálásáért folyó filozófiai munkán teológusok keze-nyoma is meglátszik s termékenynek is mutatkozott. Az elsők között, kik Kant probléma-állításának a mába nyúló feldolgozását megkez-dették, ott van Schleiermacher etikai és a vallási élményre vonatkozó elméleteivel. A legújabb, divatfilozófiának induló egzisztenciális filo-zófia, mely a tudat-filozófiákból a metafizika megkerülésével az egyéni ember egész-voltának filozófiájával keres kiutat, Kierkegaardból indul ki, aki a hegeli világvalóság ijedelmes építményével szemben keresztény módon érezte, hogy az embernek az idővel és örökkévalósággal szemben a maga egyéni mivoltával kell helytállania. Nagy távlatból, az egyes gondolkodókban ható egyéb szellemi áramlatoktól elvonatkozással,

¹ Schütz Antal: Isten országa. I. Krisztus, Budapest, 1932. II. A házasság, 1933. III. Isten a történelemben, 1934. Folyóiratunk Ravasz László portréjának megrajzolásával (Máthé Elek cikke, XVIII. 38. l.) kísérletet tett azon vallási gondolkodóink életművének ismertetésére, akik egyéniségükkel a vallásos életen túl is befolyásolják a magyar életet. A Schütz Antal egyéniségét rajzoló jelen cikk után e sorozatot folytatni óhajtjuk, legközelebb Makkai Sándor és Bangha Béla portréjával.

az a benyomásunk is támad, mintha a protestáns teológiai gondolkodásban formált lelki magatartás mélyebben merült volna kora bölcséleti áramlataiban, vagy, ami ugyanaz, élesebben tud velők teljesen ellentétes álláspontra helyezkedni. A katolikus teológus viszont messzebből jött embernek érzik a koráramlatokban, filozofálása önkénytelenül is objektív ismeretvilág és értékhierarchia felé keres utat s ezeknek perennis filozófiáját építgeti. Bolzano a múlt század első felében egyedül járt a logikai tartalmak független fennállásáról szóló tétéleivel, el is feledték, míg a szintén katolikus teológus Fr. Brentanón keresztül az újabb fenomenológiai irányban korunk filozófiájának az objektív világ felé való fordulásában jelentős tényező lett, többi között egyik kiindulópontja Pauler Ákosnak is. A múlt század nyolcvanas éveiben XIII. Leó pápa által kezdeményezett s Mercier bíboros tudományos úttörésével fellendült új skolasztikus mozgalom a maga má már egészen nagy formátumú gondolkodóival az egész újkor szellemi válságából kiutat kereső metafizikus megoldásoknak szintén jelentős támasza.

Az Isten országa könyveiben ilyen messziről jött ember végez hazai szellemi életünkben rendkívül termékeny munkát Schütz Antal, a filozófus, fiatalkorában Külpe mellett dolgozott, azután a szenttamási bölcsélet műhelyében nagyranőve, ma is nagystílusú alakítója a karakterológiai problémáknak. Mint teológus — a Pázmány-egyetem hittudományi karán a dogmatika tanára — korunk egész szellemi élete iránt való érdeklődését megőrizte s így tud a hit még messzebből jött szempontjaival nagy korkérdésekben életteljes, nagyszabású megoldásokat találni. Évek óta tart az egyetemen nyilvános kollégiumot világnézeti kérdésekről, ezek jelennek meg az Isten országa könyveiben. Ezeken az előadásokon az egyetem hatalmas kupolaterme zsúfolva van valamennyi fakultásról jött hallgatókkal, az ablakdeszkákat is végigülve, százak hallgatják őt odaadó figyelemmel. Kerül minden napi aktualitást, nem dolgozik retorikai megoldásokkal, nem népszerűsít, hallgatóságával szemben a legnagyobb szellemi igényekkel lép fel s a gondolat egészen meredek útjaitól sem kíméli meg őket. Nem hízeleg hallgatóinak, megmondja, hogy kétségbeesés vagy rövidlátó romantika az a hit, mintha fiatalok történelmet tudnának csinálni, a fiatalság közvetlenül nem a történelemben, hanem az idősebb nemzedékbe kapcsolódik. A könyvek elárulják, miért hallgatják a jövő vezetésére hivatottak olyan odaadással s olyan arányokban, hogy az egyszerű piarista szerzetest születő új magyarságunk egyik legnagyobb hatású formálójának kell tartanunk.

A TÖRTÉNELEMBÖLCSÉLET első nagy kérdése: van-e a történelemnek értelme. Schütz Antal határozottan válaszolja: immanensen, a történelmen belül, nincsen; metafizikával kilépve belőle, történelmen túli értékeléssel: van s ha folyékonyan elolvasni nem is tudjuk s „alap gondolatát“ egy mondattal kifejezni még kevésbé lehet, mégis sorok és lapok olvashatók belőle, az Értelem kézjegye felismerhető rajta.

Reálisabb a nézése Schütznek, mint a felvilágosodott kor embereinek, nem fedi el a magának s a maga kora tökéletességeinek hízogó

ráció felületességével a történelem minden kort átjáró irracionalitásait, folyton kiütköző démoni vonásait, a legjobb emberi célkitűzések erőltetéseit. Nem hajlandó a történelmi folyamatok szerencsés kifejeleteiben látni a történés értelmét, mert ezek eltörpülnek a tragikum mellett, melyben népek és korok mennek tönkre; vérszegény irodalmiaskodás lenne ezt a tragikumot csak a történelem rózsaszínű képeihez háttérnek gondolni. Azt sem hiszi, mintha a Weltgeschichte Weltgericht lenne, a bűnök egyáltalán nem nyernek a történelem folyamán kiegyenlítődést. A haladás, mintha a történelem útja következetesen az egymást követő történelmi fázisok nagyobbértékűségének irányában haladna, szintén csak egyes korok önhittségének az álma. Olyan törvényszerűségekből, melyek immanens ritmusban tudnák a történelem értelmét feloldani s ezekből a jövő is előrelátható lenne, szintén nem tud hinni.

Korunk mindinkább tűnő technikai és lelki kényelmességeihez szokott emberének megdöbbenően komor az a realizmus, mellyel Schütz történelmi alakulatokban s eredményekben, önmagukban s egymáshoz mérve, nem lát utat a történelem értelme felé. Ugyanennyire biztos a tekintete azonban azoknak a történelemfeletti értékeknek, a megpillantásában is, amelyek — nem a földi teljesedések síkján — mégis értelmet hoznak a történésbe. Esmék, észfölkötti jellegek verődnek ki a történésben, s ezek az értelemhez szólnak. Értékek összeütközése a történelem napi penzuma s hogy vereségüket tragikumnak érezzük, ez maga a történelemnek fölébe növő élet már. Az emberben a természettel szemben, a nagy emberben az átlag-emberrel szemben, a történelmi fordulókban a nagy ember elgondolásaival szemben is többlet jelentkezik s ez a történelemre alkalmazható „Prinzip der schöpferischen Resultanten“ emberfölkötti erőket mutat be a földi küzdőtereken — hieroglifek, miknek kulcsa nem az emberi történésben van. Szavak, jelek, mondatok, belemondva a történelembe, nem a történelemből, hanem — Istenből. Az első moderm rendszeres történetbölcselethez, Herdernek szava: Isten jár a történelemben, igazolást nyer Schütznél, de nem Herder értelmében, mintha a történelem földi igazságtevés lenne, még kevésbbé természetesen Hegel értelmében, mintha egyenesen az isteni lét valósulása lenne. A realitások embere, Bismarck, jobban fogta meg a történelemnek ezt a nagy emberfeletti princípiumát, mint az elmélet emberei: „Az államférfi sohasem tud maga alkotni; csak várni és hallgatódzni tud, míg meghallja Isten lépteit átdöngeni az eseményeken; akkor azután előugrani és megragadni köpenye csücskét: ez minden.“ A történelemnek van értelme, de csak Istennek történelemfölkötti világán keresztül — ezt teszi le Schütz történetbölcseleti bázisának.

Erre a bázisra nem a hit állítja az író, tudományos hitvallása, széles bölcseleti felkészültsége teszi azt le. Erőtéljes, figyelmes munkát kívánó gondolatmenetekben jut el idáig. Ilyen meredek útszakasza a történés formájából, az időből vezet át a történelem időfölkötti valóságaiba. Az idő az a letagadhatatlan valami, melynek erejében minden történés egyszeri s a történelem árja meg nem fordítható irányban megy előre. Árjában sodródik az ember is, de az emberi elme, mely

maga is mint időelem a pillanat gyermeke, mégis föléje van rendelve a pillanatnak. Össze tudja kötni az időben széthulló valóságélemeket, a múltat s a jövőt, de ez csak azért lehetséges, mert van valami benne a végtelenségből, melyből kiszakadt, abból az időfelettségbe való vágyódásból, mely csak az örökkévalóságban nyerhet kielégülést. Az emberi szellemnek ez a csodálatos szaltója, melyet tovább erősít a keresztény életnek a világ fölé emelkedése, Sz. Ágoston Vallomásaiból való, de kidolgozásánál szeme rajta van Kanton, Bergsonon és Einsteinen is. Éles kontúrvezetésében pedig, mely szerint történelmet élni végül is annyit jelent, mint a végtelen szülöttének érezni magunkat, benne van a számadás a legújabb filozófiai iránnyal, M. Heidegger existencializmusával, amelyben az igényeiben s létében önmagára visszavetett, a maga megalkotásáért reszkető ember nem a végtelent éli, hanem a halál teljességéig terjedő, lényét egyedül kitevő saját jövőjét fogyasztja csak. Hasonló gazdag hangszerelésű gondolatmenetben sokszor van részünk Schütz vezetésében. Az istenérv hídjába, melynek ívét a történelmi irracionále résein kisugárzó elemekből szentágostoni architektúrában emel a történelem szakadékai fölé, a ma szellemi kultúrájának egész anyaga bele van építve. Meredek ív, de az egyetlen út, mely a historizmus ingoványaiból kivezet. Az emberi gondolat örök gravitációjának, a metafizikának szükségszerűen bekövetkezett feltámadása.

TÖRTÉNELMET ÉLNI tehát annyit jelent, mint az örökkévalóság szülöttének érezni magunkat. Erről a bázisról nyílik meg Schütz Antal előtt a történetbölcselet igazi feladata: történelmet élni tanítani, történelmi felelősségre nevelni. Az, ami igazán történelem, sohasem lehet tisztára erről a világról való. Nagy korokhoz mindig hozzátartozik a tudat, hogy nagy feladataikban s hétköznapi tennivalóikban az örökkévalóságból éreznek kötelező erőt, Istenükkel tudják magukat szövetségben s ember-ideáljukban is Isten képe és hasonlatossága ragyog fel előttük. Történéssorozatok fázisokba foglalásával a történelmet kimeríteni nem lehet, még kevésbbé lehet dilettáns történelemritmikák absztrakcióival a jövőt idézni. Történelemcsináláshoz csak aktívnak lenni sem elég, propagandával, szervezéssel, programokkal nem lehet még történelmet kierőszakolni. Nem elég — hozzátehetjük — a vér szava sem, ez sem igazi hordozója és kinyilatkoztatója a történelem emberfölötti erőinek. A történelmet végelemzésben nem csináljuk, csinálódik rajtunk. Nem műhely, melyben óriások vaskalapácsa ezer esztendőre tudná egy-egy nép sorsát kikalapálni, nem az az arc jelenik meg benne, amit ők idéztek. Inkább élősejt s a benne nyüzsgő elemek munkáját magasabb erők teszik élővé, történelmivé. Történelmet csinálni annyit jelent, mint ezekhez az emberfeletti tényezőkhöz szegődni s az idő folytonosságából a történelem- és időfeletti értékeket kihallani s ezekkel az Istennel való szövetség szálait kézbevenni. Nem lehet ezt anélkül tennünk, hogy ne a múltban gyökerezünk: „a múltból titokzatos erők, az egyesnek, sőt a nemzeteknek bírását meghaladó tényezők ágaznak és áramlanak bele a jelenbe“.

Történelmi tudat keltése és történelmi lelkiismeret nevelése: ez Schütz Antal előadásainak egyik nagy jelentősége. Végnélküli káoszban tudunk magunkat, mintha a történelem egy óvatlan pillanatban kicsúszott volna Isten kezéből — ez a pesszimizmus rossz tanácsadó, apátiát és desperádó aktivizmust egyformán szülhet s ezek magyar formáit is kitermelheti. Schütz pedagógiája a lélek legbelső és legfinomabb erőit aktiválja, a lelket magát tágitja történelmivé; ezek nélkül a belső alkotó erők nélkül a legnagyobb történelmi eszmények is retorikává válhatnak. Hogy az időt „má“-nak érezzük, Isten szavát kell benne hallanunk s a múltat és a jövőt benne éreznünk, ezekhez konkrét tevékenységgel is kell hozzákapcsolódnunk. „Minden egyéni állásfoglalás is tett, sőt minden történelmi eszmélés is már maga egy darab történelem.“ „A keresztény lelkiismeret elítéli a Jónásokat, kik leülnek a ricinus árnyékába és várják a kénköves tüzes esőt a bűnös Ninivére, és épúgy elítéli a Lótnékat, kik menekülnek ugyan a tüzes istenítélet elől, de — visszaneznek.“

A TÖRTÉNELEM SÍKJÁN az alapvető történetbölcseleti kérdések nem oldhatók meg, a történelem értelme s vele a történelmi fordulók s jelentőségük felismerése minden történetfilozófiában történelmen kívüli megfontolásokból származik. A történelmi múlt szakozásának kísérletei is mind magukon viselnek valaminő apriórís elemet. Egyes történelmi mozzanatok igazi értékelése csak a végmozzanatokhoz hozzámérésből nyerhető, a kezdet és a vég az a két pólus, melynek sugármezeje világosságot derít a történelemnek közöttük elhelyezkedő konkrét folyamára. De a kezdet és vég transzcendens a történelem számára.

Schütz úgy látja a metafizikai bázisról, hogy az kérlelhetetlenül a hit kapujához vezet. Ha egyszer minden magyarázó kísérlet a történelmi területen kívül kénytelen kényszeredett hipotézisei hídfőit építeni, valóban nem lehet a hit megoldásait kisebb értékűeknek minősíteni. Schütz tehát egyszerűen a keresztény kinyilatkoztatás világosságába áll s ennek Isten-eszméje világánál próbálja a történetiem hétepcsétes könyvét felnyitni. Páratlan látványnak válunk szemlélőivé: a legmélyebb keresztény hitigazságok vonulnak fel korunk egész szellemi tudományossága előtt s belőlük sugároznak át a történelemre értelmet adó, a tragikumot feloldó szempontok.

A történelmet ez a megvilágítás Isten teremtő hatalma, megváltó bölcsessége és közösségépítő szeretete művének mutatja be. „Teremtünk embert“, elsősorban ennek az isteni szónak kommentárja a történelem végnélküli kísérletezése; amit a Teremtőisten belegendolt ember-teremtésébe, az csak ízenként, időben tud kifejtőzni a történelem változásaiban. A történelem azután bűn és vágy a megváltás után; a bűn logikájának kibontakozása s ellenáramlatai, a tisztulás vágya, előkészület a Megváltóra s a Megváltó Istenemberhez való vonatkozás, ezek további fázisai a történelemnek s feloldói tragikumának. Az ember Isten-közösségének lelküiét s eszmények alakjában belegyökerezése a történelembé, az életnek s a társadalomnak ezek erőivel való átjárása: az Isten országa terjedése a harmadik szál, melyre a

történelem fonala sodródik. Vezérszerep e rejtett vezetésben s a fordulatok jellegzésében a megváltáshoz való viszonynak jut: új emberarcok megjelenése a történelemben s az istenközösség új begyökérfzése Krisztustól növekvést jelentenek Krisztusba, a Krisztushoz való viszony adja a történelmi fázisok igazi tartalmát. Az egyes népek és kultúrák más és más időben kerülhetnek Krisztus megértésének hasonló fázisaiba s egy-egy kor keresztmetszetében a legkülönbözőbb fázisok találhatók együtt. „Néhol advent van, másutt ragyogó lélekkel karácsonyt ülnek, ismét másutt kemény böjtben vannak vagy a kálváriát járják. Aki a történelmi folyamatnak ilyen gondolati megálljt parancsol, annak ámuló tekintete elé olyan látvány tárul, mint aki képzeletben egy adott időpontban felülről egy tekintettel végignéf a földön: itt lát nehéz álmódokat, ott friss hajnalodókat; itt fáradt hazatérőket, ott munkába sietőket; itt szenvedőket, ott víg lakmározókat; itt keresztelőt, ott temetést...”

Ezt a nagyszabású képet már hívő ember rajzolja hívő embereknek, akik lelkének örök delejtűje a Szentháromságban való hit s akiknek hite ebben a képben vüágot átfogó keresztény kultúrává szélesedik. De akik nem hittel szemlélik, azok is észre fogják venni a szélesen szétterített történetbölcseleti anyagból, hogy ez a kép jól áthidalja a történelem réseit, melyekkel az immanens magyarázatban fáradozó elméletek nem bírnak, hiánytalanul felveszi és új megvilágításba helyezi a legújabb kor történet-szociológiai és lélektani munkájával felderített történelmi tényezőket s hogy semminő elmélet ilyen egységbe, ilyen értelmességbe a történelmet együvélatni nem tudja. Hitet kíván elfogadása — de közvetett tanúságtétel ezzel arról is, hogy hit nélkül az emberiségnek nincs történelme, a „humanitás“, melynek fejlődését Herder a történelem tengelyévé tette, amint a könyv nem egy olvasója tisztán tudatára ébredt ennek, nem tud valóságá válni, csak a hit által, amint értékei is szétesnek, ha kimagasló élet lelket nem lehel beléjük.

Főként meglepő annak is, aki a hit útjára nem tudja elkísérni a szerzőt, hogy ezeknek a transzcendens pólusoknak a sugárzásából milyen termékeny szempontokat lehet nyerni. A teremtői embereszme tautológiának tűnik fel, valóságban azonban szinte kész, a legaktuálisabb kérdések megítéléséhez hasznos tételek hullanak ki belőle. Ilyenek: az embereszme történeti megvalósulása nem egy fajhoz vagy a kultúra egy mozzanatához van kötve, csak valamennyi együtt adja teljes gazdagságát —'az embereszme viszont nem is hullhat szét a történelem szétfejtő műhelyében. Az embereszme tartalma az idők egymásutánjában bomlik ki, nem lehet tehát várni olyan időt, melyben egyszerre és együtt jelenne meg egész valósága: a történelem nem végződhet sem a jök ezeréves uralkodásával, sem szocialista paradicsommal. Nincs tehát különböztetés korszakok között úgy, hogy egyben valósul a történelem értelme, a többiek meg csak ezért az eljövő korért vannak; minden kornak megvan a maga közvetlen vonatkozása a történelem örök centrumához. Istenhez. — A történelem belső formája, az idő, szükségszerűen hozzátartozik az embereszme valósításaihoz s ezért különböző korok és kultúrák hasonló

jelenségei nem megismétlődő barokkot és skolasztikát jelentenek, mert mindegyik közös névvel jelölni akart jelenségsoportnak más az idő-valeurje s így más a történeti jellege; Spengler homológiáit tegyük tehát félre. A teremtői embereszme történelembőlcseseleti szemlélete lényege szerint világtörténeti s a történelem számára egységes vonatkoztatási tengelyt tételez fel. Ezt Schütz Antal az európai történetben találja meg, mert ez a hordozója négy évszázad óta annak a világhódító és világegységesítő munkának, mely a múlt századra a föld összes lakott részeit szellemi és gazdasági kapcsolatokkal valóban világtörténelemmé foglalta össze. Magáévá teszi Ranke klasszikus megállapítását arról, hogy az európai történetnek meg Róma a csomópontja. Viszont még sincsenek történelmeden népek, mert mindegyikben készülnek értékek, melyekkel a főáramba bekapcsolódni tudnak s így történelmivé érnek.

Ez a szintézis a theológus vállalkozása, akinek hitelvei a természet rendjét s az üdvösség természetfölötti rendjét egymás számára rendelt létfokozatoknak vallják s akinek személyében intuitív erejű theológus a kor szellemi irányai iránt nagy érzékenységgel bíró gazdag szellemmel találkozott. A katolikus tradíció talaján épült fel ez a rendszer annyiban is, hogy ennek nem egy régi gondolatmenetét újból átgondolta, de azzal is, hogy azt a történetiszemléleti anyagot, mely magában az Egyház életében *via facti* felhalmozódott, intuitív erővel transzformálta széles ívre táguló gondolatmenetekre. Schütz rendszerét természetszerűleg minden ízében átjárja a szentágostoni Civitas Dei gondolat, mely a történelmet Isten országa s az istentelenség országa küzdelmének fogja fel. Szent Ágoston számára azonban a történelem múltat jelentett, szimbolikus elmélete szerint is a történelem utolsó korszakában tudta magát s a valóságban is *senescens saeculum* vette körül. Nem igen keresett és nem igen talált a nagy túlsúllyal a gonosz országának átengedett világi életkeretekben s az állami életben történelemfejlesztő erőket. Korrigálásán, anélkül, hogy elméletben magával tisztába tudott volna jönni, az egész középkor dolgozott. Schütz Antal tisztán érzi, hogy Krisztus s az Antikrisztus harca, a két ország nem osztható el szabatosan ismert történeti keretek között, bár Isten országa minden időre történelmi hátvédet nyert az egyházban. Isten országa mindenütt ott van, ahol a történelem alakulatain keresztül a teremtői embereszme vonásai megjelennek, ahol az ember a tisztulás s az Isten-keresés Istentől megjelölt útjait járja és történelmi kategóriákon belül éri el „Krisztus testének nagykorúságát“, amikor azután az ítéleten keresztül az örökkévalóságba nő bele.

Az „Isten a történelemben“ a keresztyény történelmi öntudatnak bossuet-i és görres-i erejű és jelentőségű mai önmagára eszmélése. És beszédes dokumentuma annak, hogy ilyen öntudat van s a világnak reá szüksége van.

A MÁSIK ELŐADÁSSOROZAT a katolikus házassági eszményt állítja bele a mai élet sokszínű valóságába.

Az előadó hatalmas alakítóereje a házasság szentségi mivoltának bemutatásában jut legmagasabb pontra benne. Életünk legfőbb értékei

az örökkévalóságra utalnak, ennek életünkbe beletükrözései, ígéretei, vonzásai. A katolikus tan szerint ez a beletükrözés a szentségekben a szent Istennel való közösség, a kegyelem aktív erőinek a besugárzásává válik. A szentségi jelek az élet konkrét kegyelmi igényeit, a tisztulást, az erősödést szimbolizáló cselekmények; bennük a jel Krisztus rendelkezéséből, a Szentlélek által az örökkévalóság erőinek valóságos tükrözésévé, közlésévé válik. A házasság szentségében az örök élet sugarait levonó, egyesítő tükör maga a házastársak akarata, mellyel házasság életközösségre fogadják el egymást. A házasság szentség, szent és szentelő valami, mert a legmélyebb életközösségnek, az Istenközösségnek a képe. Mint a tapasztalás alá eső életközösségek legbensőségesebb je, a maga fiziológiai és pszichológiai összehangoltságában, a kölcsönös szeretetben tükröződése és továbbtükrözése az Isten létteljességét kitevő szeretetnek, tükrözője Krisztusnak egyházához s a választott lélekhez való viszonyának, építője, segítője az egyház krisztusi életközösségének. A valóság közvetlenségével, erejével és gazdagságával ezer hangon éneklé ki, mit jelenthet a lélek számára egynek lenni az ő Krisztusával, mit az egyház számára a Krisztus-fő titokzatos testének lenni. A katolikus szemlélet egész merészségét töretlen erőben nyújtja Schütz Antal, a kézmozdulat pedig, mellyel a házasságban, mint a szemtükör a szemideget működésében teszi láthatóvá, a kegyelem életének belsejét engedi elárulni, egészen nagyszabású. A világosság, mely ebből a szemléletből a házasságra, a modern életnek erre a megtépett, szegényes jogi keretére esik, felszabadító erőket hordoz: az adni tudóknak, a segíteni akaróknak, az örök életet hordozóknak nagy élménye válik belőle azoknak, akik megértik.

Az emberi szellemnek ezt a másik csodálatos szaltóját: a legföldiesebbnek érző valóságból egyenesen az élet irracionális magjához áttörni, egységes, hatalmas lendülettel teszi meg Schütz. E lendület mellől kifulladásra maradnak el Max Weber híres *Zwischenbetrachtung*-jának attitűd-típusai, ez a gondolat-ív nem egy kultúrtörténeti típus belső logikája szerint igazodik, az ilyen vonalak megtörnek benne, a valóságnak a kultúrtörténeti fázisokban töredékekre szételő polarizációnak a hit éli benne egybe. A kupolaterem előadásainak történelmi jellegzetéhez hozzátartozik, hogy ezt a nagy messzeségekből hozott szót hallgatói — megértik, lélekkel tudnak életformáló ereje felé fordulni.

A bensőségre törekvés korunkban újjászülető hulláma örömmel fog találkozni az előadások egy másik alapvető részével, a házasság alapértelmének kidolgozásával. XI. Pius pápának „*Casti connubii*“ körlevele emeli ki a házasság gondolatának ősi keresztény tőkéből a házasság célja mellé a házasság jelentésének a kategóriáját: „a hitvesi szeretet a keresztény házasságban főhelyet foglal el“, „a házastársak segítik egymást lelkiségüknek napról-napra intenzívebb kialakítására és kifejlesztésére“ s ez a mélyebb kiegészülés joggal mondható a házasság alapvető értelmének, „*primaria matrimonii causa et ratio*.“ Schütz észreveszi és finom, Schelertől tanult analízisekkel meg is mutatja, hogy ez az alapértelem besugárzik a házasság minden mozzanatába. Belőle vezeti le a keresztény házasság összes alapvető tulaj-

donságait, miközben meglepő fénynyalábokat tud juttatni a sexus s az erős távolesőnek látszó sok kérdésére.

Mindez egészében hatalmas bemutatása a katolikus házassági eszménynek, amelyben a nemiségnek architektónikus középpontja a házasság, a házassági etika pedig a házasság mivoltának egyszerű lefordítása az erkölcs nyelvére. Kérdés azonban: megoldása-e ez a házasság modern válságának? Elbírná-e ezt a nagyvonalú belső következetességet az a kor, mely a nemiségben már már csak egyéni jogokat lát s nem életforrást és életet összetartó formát? El tud-e indulni a nagy beteg a gyógyulásra a katolikus eszmény magas követeléseinek az útján? Schütz Antal tisztában van a helyzettel, könyve igazán nem szépellemeknek írt káté Hymen boldogságáról. Tudja, hogy a meglévő társadalmi formák mögött milyen pusztulás húzódik meg s tudja, mennyire elválaszthatatlan az emberi dolgoktól a tragikum is; ismeri a bajnak egyéni problematikáját, tudja, milyen szociális szükségyszerűségek táplálják és ismeri történelmi problematikáját is. Jól tudja, hogy történelmi eszmeáramlások sodra is üzte, hajtotta a házasságot arrafelé, ahol most van, azok a történelmi erők, melyek korunkat kiformálták, mint tüntető tömegfelvonulásokban szokás, sorra a modern házassági program egy-egy pontját viszik táblájukon. A házasság ütköző pont lett egy pogánynak indult kor törekvései s a kereszténység erői között és Schütz könyvének nagy érdeme, hogy a házasság válsága mögött munkában álló szellemi irányokat felfedi. De éppen, mert a válság legmélyebb gyökereit tárja fel, tudja, hogy csak egészen mélyremenő követelmények segíthetnek, olyanok, melyek egyet jelentenek már az élet s kultúránk egész átszerelésével. Azt is tudja, hogy hiába mondaná el mindezt, ha ennek a nagy átértékelésnek a véghezvitelére nagy belső erők nem jelentkeznének; történelmi esélyek dolga is ez a fordulat. Fejtegetéseihez hozzátehetjük: a keresztény házasság s a keresztény kultúra legnagyobb, igazi történelmi esélye a hit s a napjainkban erősödő vallásosságban ez emelheti le a házasságot a zátonyról, melyre ráfutott. De ha az új katolikus intelligencia fellobogó hite feladatnak tudja vállalni a katolikus házassági eszményt, abban jelentékeny része lesz annak a hatalmas erejű átvilágításnak is, melyet Schütz Antal adott róla.

E könyvben is meglepő a hatalmas terepismeret, mellyel a világ kereszténysége-vesztett ingoványában a katolikus eligazodás cölöpjeit leveri. Főleg lélektani szempontokból van átvilágítva a sexusnak s az erosnak modern világa, az életüzem elidegesedésétől s a nagyobb lelki differenciáltság kísértetjárásaitól fel a felsőbb erős egyensúlytalanságáig s hibás metafizikai gravitációjáig. A néhány vezetőelv, mikben a katolikus eszményt konkrét pszichoetikai magatartásra váltja fel s a házasságra nevelés néhány szempontját is adja, éppen a mögöttük álló lélektani és kortörténeti összefüggésekben válnak igen jelentékennyé. Megemlékezik röviden a könyv a vegyesházasságok kérdéséről is s a katolikus álláspontban kiemeli a család lelki harmóniáját, mely mélyen hívó embereknél a vallásos érzésben való közösséget is megkívánja. Meglepő ebben a találkozása a két eszten-deje tartott stockholmi protestáns világkonferencia állásfoglalásával;

ez a konferencia a katolikus álláspontról úgy találta, hogy arra a hitelvi következetesség szorítja a katolikus egyházat, annak ellenére, hogy világviszonylatban veszteségeket jelent számára. Kiútnak a konferencia azt ajánlotta, hogy kerülni kell a vegyesházasságok kötését s ennek a programúinak a felállításakor a hitnek abban az intenzívebb légkörében érezhette magát, melyben Schütz Antal előadásai is elhangzottak, amely légkörben nem közömbös többé a házastárssa gyermek vallása, mert a sajátja sem formalitás többé, hanem életet és közösséget formáló erő.

Történelmi fordulóban vagyunk.

A HITNEK KRISZTUS ALAKJÁT szembesíti a Krisztus-kötet a mai tudományossággal.

Egy része munkájának Krisztus történelmi személye kérdéseinek a tisztázása. Természetesnek kell vennünk, hogy a kiváló teológus biztos szemmel tekinti át a bibliai racionalizmusnak másfél század óta hátráló hadállásait s frappánsan tudja kimutatni, hogy a racionalista s a hívő szemlélet között nem a történelmi források s a szövegkritika kérdései az elválasztok,—ezekben a tudományos álláspont már beérkezett a katolikus tradíció vonalára — hanem az, hogy a racionalizmus is dogmatikát űz, világnézetet sző és hitet hirdet, csak mást, mint a hívő keresztény szemlélet. A történelmi valóság felé való, elfogulatlan felnyitás dolgában a hívő semmivel sincs hátrább a racionalistánál.

Elemében van a filozófus Schütz, amikor a történelmi valóságból elinduló hitnek segítségére van a katolikus hagyománynak azzal a lépésével, mely a kinyilatkoztatás tartalmáról az észnek annyit igazol, hogy annak mondanivalói nem tartalmazzak az értelemnek ellene mondó dolgokat. Nem csinál filozófiát a hitigazságból, nem vonja az elme ítélete alá, nem hiszi, hogy emberi elgondolásoktól levezethető lenne, nem menti fel és nem fosztja meg az embert attól, hogy a hittel egy másik világot ragadjon meg, tisztára csak a kinyilatkoztatás felé forduló elme elfogulatlanságát kívánja ezzel biztosítani. Ezt a tradicionális lépést az Istenember felé a könyv nagy lelki mélységgel s nagy bölcséleti és lélektani anyag mozgósításával teszi meg, a kinyilatkoztatás belső összefüggésein s az értelemnek nyújtott szerény fogózóin mesteri módon érezteti meg mindazt az analógiás sejtést, mit a katolikus teológiai és lelki munka két évezred alatt a kinyilatkoztatás színe előtt kiérlelt.

Krisztusnak világunk számára soha sem csökkenő jelentőségét az előadások a katolikus hagyományos beosztás szerint Krisztus tanítói, papi és királyi küldetése keretében adják. Ezek a tradicionális keretek itt megtelnek életigények és koráramlatok hömpölygésével s nem tudjuk megmondani, a kérdések oldozgatásában a gondolkozás páratlan fegyelmezettsége-e avagy lelki mélységek megérzése a vezető, annyira egybefonódik e kettő e gazdag fejezetekben. Példája lehet a tudás s az élmény gyakori egybeömlésére az evangéliumi eszkatológia, a világvég közelsége kérdésének kezelése, amely a keresztény életben az idő megszokott jellege elhalványulásának, az ítélet alatt állás tudatának, az élet láthatatlan dimenziói lendítő erejének a felismerése

útján talál megoldást. Bizonyosága ez a példa annak is, történeti kérdés megoldásához milyen mély, a személy és a szó egész lelki valóságába való beleereszkedés lehet szükséges.

Egyáltalán, ami bölcselkedés a könyvben van, az csak állványozás a kinyilatkoztatott valóság körül, egészen jól észrevehetőleg nem megmerevítésére, hanem hogy elméletek le ne tördeljenek belőle. Mögüle frissen, elevenen világít az evangélium Krisztus egyénisége. Ma tudományos szempontok szerint is Krisztus egyénisége a kulcsa a mivoltára vonatkozó kérdéseknek és Schütz tudományos követelményeket is teljesít, amikor Krisztus egyéniségét egész gazdag valójában igyekszik bemutatni. A könyv legszebb részei a helyek, hol erről szól, de az egész könyvön is átsugárzik ennek a csodálatos egyéniségnek a hatása. A könyv nem titkolja, hogy írója Krisztus igézete alatt áll és így keresi a katolikus egyházzal a Krisztus titkát kifejező formákat. Egyes helyek egy mély lélek legmélyéről feldobott kincsek, melyekben tudás, hit, intuitív erő nem egyszer teljes költőiség formába olvadozva hullanak elénk: „Akárhol találkozunk vele: a tizenkétévessel a templomban, a jordáni keresztelkedésénél, a hegyi beszédben ... az Utolsó vacsorán vagy Pilátus előtt, vagy a keresztfán, mindig mintha augusztusi éjszakán tág mezőn hanyattfekve bámulnék a csillagos eget, mintha az egész mindenség nézne ránk végtelen távlatokból, és mégis mintha közvetlenül ránk borulna és belénk ereszkednék; mindig elérhetetlen messzeségben és mégis bennünk, megilletődően idegen és mégis rokon, döbrentő és mégis vonzó, más világ és mégis mindenestül a mi világunk.“

Pascali bölcseséggel: ennek a könyvnek az írója nem keresné Krisztust a ma tudománya előtt, ha nem élné Krisztust.

SCHÜTZ ANTAL született filozófus természet. Történetbölcsélete nem egy nagykulturájú író beszámolója csak korkérdésekről, hanem erőteljes gondolkodónak küzdelme korirányokkal, elméleti rendszerekkel, eredeti probléma-állításokban és mély gondolatmenetekben. A házasság etikája nála a dolgok belsejének nyitogatása. S a Krisztus istenemberi alakja körül felrakott állványzaton is érzik a gondolkodó kedvtelése.

Robusztus gondolkodó, rendkívül érzéke van ugyan lélektani finomságokhoz, világnézeti magatartások finom elágazásaihoz, de elmerülni nem engedi magát ezekben s eleven erővel szorítja félre a sokféle félséget, mi az elmúlt században a metafizikát nem engedte szóhoz. A könyvek bölcselő részei bepillantást adnak a skolasztika műhelyébe is. Seholy sem látni a házikót, melybe a bölcselő az ember végső kérdéseinek feloldhatatlan feszültségei előtt visszahúzódná, nem is kész keretbe rakosgatja sorba a tárgyakat. Schütz érvelései nem vértelen szillogisztikában mozognak, hanem erőteljes valóságérzék útcinálásai, kemény harc a dolgokkal a realitás talaján a dolgok értelméért, de lojális harc is; a valóság letördelését nem tudja elnézni. Nagyszabású világnézettani ismereteit és karakterológiai nézését is arra használja, hogy korrektívumot adjanak kezébe korokkal, gondolkodási technikákkal, rendszerekkel szemben, a valóság teljesebb megismerésére.

A gondolkodó e könyvekben a hit előtt jár. Nem a hit kedvéért filozofál, ennél igazibb filozófus — és sokkal inkább hívő, semhogy a hitből filozófiát akarna csinálni. De amikor a bölcseleti gondolatok légkörük határához érve elerőtlenednek, nem tagadja meg tőlük, hogy legalább végső sejtéssel ne érinthessék meg azt az örök valóságot, melyről tudják már, hogy előttük áll, de csak a hit alázatossága kezd majd magáról beszélni. Schütz Antalnak nincs elmélete a hit és tudás viszonyáról s ez talán szintén a korfordulóhoz tartozik. Nincs rá szüksége, szintézisüket nem elméletben konstruálja, egybeéli a kettőt. A két világ találkozó pontja nála, ha analizálni akarnék, az élet maga. Az előadásaiban felölelt széles kulturális anyag lelki valóságokat jelent neki s a dogmák sem elméleti számvetései, hanem életformáló erők számára. A kereszténység ősi paradoxona: a mának zavaros, megtépett, kusza valósága, a filozófus igazságtevése után, a dogmák életerejéből egyenesedik fel s tanul jární.

Ennek a gondolkodónak nem volt nehéz a saját kifejező formáit megtalálnia, erőteljes, plasztikus nyelvben ömlik gondolatai gazdagsága. Az előadói elevenség és fordulatosság is megmaradt a könyvekben s az elvont kérdések is színt és ízt kapnak hatalmas szemléletességéből. Mindvégig tömör marad, bár mindenütt egészen hajlékony, a dolgok legnagyobb szubtilitásáig odahajló a nyelve. Ahol a téma feszültségein a lelke megárad, ott is súlyos gondolatokat görget s ezek komor szemléletesség és önkéntelen hatalmas pátosz írói szépségével ragadják magukkal az olvasót. Az intuitív erejű tudós plasztikus kifejező ereje olvasmányának is felejthetetlen élménnyé teszi ezeket a nagykulturájú könyveket.

SCHÜTZ ANTAL szereti magát Prohászka Ottokár tanítványának mondani. Valójában a nagy egyedüljárónak legjobb intimusa volt, aki a püspök halála után mint tudós egyetemi tanár és akadémikus sem sajnált éveket a nagy halott irodalmi hagyatéka kiadásának munkájától. A gyűjteményes kiadás huszonöt kötete mögött ott van az ő tisztelő lelkesedése, a géniusznak s az apostolnak a tudós megértés mellett is áhítatos csodálata. Életrajzot is irt róla s abban először hozta Prohászka élete folyását közelebb s először vázolta életművét a széleslátókörű teológus és karakterológus illetékes szempontjaival. Nagy mestere bizonyára felszabadítólag hatott a tudósban lappangó intuitív erők kibontakozására, de egyébként Schütz saját tudós alkatának és munkavilágának közvetlen átvennivalója tőle nem volt. Benne van azonban munkájában Prohászka szellemének levegője. Mécs László és Sík Sándor sem képzelhető el Prohászka Ottokár nélkül; amit a költők kaptak Prohászktól, azt kapta a tudós is: a lelkiség levegőjét. Nagy témáinak bensőségességgel átítatottsága, lelki valóságukban megragadása, életszerűen látása, ez a könyvekben a tanítványi örökség. Ebben az értelemben mondhatjuk, hogy az Isten országa könyvei Prohászka szellemének hódító stációi magyar glóbuszunkon.

SZEKFÜ IGNÁC

A SZLOVÁK LÍRA FEJLŐDÉSE AZ ÁLLAMFORDULATIG

A „DOLCE STIL NUOVO“ felfedezése, ami a tizenharmadik században Dante, Petrarca, Boccaccio korában leválasztotta az olasz nemzeti nyelvet az egységes latin törzsről, a szlovákok nemzeti életében a múlt század negyvenes éveiben következett be, amikor Ludovik Stur vezetésével számos lelkes szlovák hazafi Pozsonyban szakított az addig egységes csehszláv irodalmi nyelv használatával és bámulatraméltó lendülettel a középszlovák nyelvjárást (az északtrencseni, árvái, liptói, zólyomi dialektust) tette meg a szlovákok irodalmi nyelvévé. Stur Németországban tanult Hegel iskolájában s az akkori lelkes német nemzeti léghőben szívta magába a kis nemzetek egyéniségének kifejlesztését propagáló tanokat. A szlovák nemzeti öntudat Halléban született meg, ahol Stur hallotta, hogy az emberi élet színessétele és az egyéniség kifejlesztése érdekében napvilágra kell hozni, ápolni és növelni a legkisebb nemzet belső jellegét is, mert különben elapad a fejlődésthordozó lelkesedés és hiányozni fog a haladást lendítő pátosz.

E romantikus filozófia vezetett a szlovák nyelv és irodalom s vele a szlovák nemzet megteremtéséhez, ugyanúgy és ugyanakkor, mint Spanyolországban a katalán nyelv és nemzet újjászületéséhez. A szlovák öntudat megszületésének tényében egy filozófia nemzetalkotó erejét csodálhatjuk: a szlovák nemzet bölcsője fölött Hegel állt őrt. — Nem Stur kísérlete az első az önálló szlovák nyelv és irodalom kifejlesztésére. A katolikus papok, akik ősidők óta elsősorban gyakorlati szempontból igyekeztek megtalálni a közvetlen nyelvet, amellyel a néphez férközhetnek, a tizennyolcadik század végén a nyugati, a csehhez kissé hasonlító, nagyszombati szlovák nyelvjárást fejlesztették irodalmi nyelvvé. Ez Bemolák Antal (1762—1813) kísérlete volt, s az ő iskolájából kerültek ki az első jelentősebb szlovák írók és költők. (Jan Holy, Jozef Ignác Bajza). Bernolák kísérlete pusztán nyelvi virtuozitás, amelyben az irodalmi akciók még nem haladnak párhuzamosan a nemzeti törekvésekkel s ennél fogva, szuggesztív erő nélkül, korai elszáradásra volt ítélve. Bernolák csak nyelvet teremtett, nem nemzetet, s ha Rudnay Sándor esztergomi érsek (1760—1831), aki Bemolák iskolájának egyik oszlopos tagja volt, híres mondásával („Slavus sum et si in cathedra Petri forem, Slavus erő“) szláv származását és mentalitását hangoztatta, ez még nem volt nemzeti öntudat (mert Rudnay politikailag magyar maradt), legfeljebb annak a jele, hogy a régi Magyarország

legmagasabb közjogi méltóságába eljuthatott olyasvalaki, aki nyíltan hangoztatta szláv származását és támogatta fajtestvérei kulturális mozgalmait.

A szlovák nemzet a szó politikai értelmében később keletkezett. A múlt század negyvenes éveiiig legfeljebb szláv — nem szlovák — faji öntudat létezett, ámbar a nagyszláv eszme is csak a XIX. század elején ébredett. Oroszország nem öntudatosította a szláv egység gondolatát (ez csak később lett politikai célja), amit a lengyelekkel való ellenségeskedése bizonyít. De a délszláv népek szabadságmozgalmi mindenfelé ébresztőleg hatottak, ahol szlávok éltek. Érdekes jelenség, hogy a nagy pánszláv hullám keletkezésénél két olyan férfit találunk, aki a szláv népek legkisebbikéhez tartozott, éppen a szlováksághoz. Jóval Sturék megjelenése előtt lépett föl a mosód születésű Jan Kollár (1793—1852) s a gömöri Pavel Jozef Safarik (1795—1861), aki a cseh Jungmannal karöltve hirdette elsőnek a szláv egység tanát, s gyakorlatilag mindenekelőtt a két nyugati szláv törzs, a cseh és a szlovák, nyelvi egységesítésén fáradozott. Kollár Jénában tanult, s abból a német filozófiából, amelyből Stur később az egyes szláv fajok külön-külön nemzeti rendeltetését következtette ki, ő még azt tanulta, — s ebben főleg Herder eszmevilágából merített — hogy a német nemzet egységesítésére irányuló törekvésekkel párhuzamosan törekedni kell a szláv népek egységesítésére is. Kollár nem ismert el külön szlovák nyelvet és csehül írt. Ez a cseh irodalmi nydv hatalmas iramban fejlődött, amióta a szláv törzsek irodalmi (a horvát, a szerb, a szlovén, a rutén, a bolgár) leváltak a szláv bibliafordítások halott nyelvééről. A magasabbrendű cseh idióma ellenére Kollár és Safarik nyelve egyébként tele van szlovák elemekkel és korszakalkotó népdalgyűjteményeikben ugyancsak tiszteletben tartják az eredeti szlovák nyelvjárásokat.

Miért vallott kudarcot Kollár és Safarik törekvése? Miért nem vált egységes nyelvvé a cseh és a szlovák? A XX. század elején föllépő modem szlovák politikai generáció, az úgynevezett „hlaszisták“, sohasem bocsátották meg Sturnak, hogy megakasztotta Kollár és Safarik munkáját és a nyugati szlávokat két nemzetre bontotta, ahelyett, hogy az erős és egységes csehszláv nemzet megszületését elősegítette volna. Fejlődéstörténelmileg a hlaszisták indokolatlan vádat emelnek Stur ellen. A mai Szlovenszko területén sohasem fejlődik ki öntudatos szlávság, ha Stur és társai nem adnak a kétmillió szláv tömegnek közvetlen nyelvet és közvetlen nemzeti öntudatot. Kollár és Safarik pánszlávizmusa visszhangra találhatott Prága intellektüelljei között, esetleg Bécsben, ha a magyarok ellen szükség volt rá, de az egyszerű szlovák néphez nem juthatott el Kollár Slávy Dcéra-jának értelme, vagy Safarik elvont elmélete a szláv egységről és sok tudományos könyve, amelyek egy részét nem is szláv nyelven írta, hanem németül. A szlovákok nyelvjárásai az évszázados külön fejlődés következtében túlmessze estek már a prágai köznyelvtől s e nyelvi szakadékat lehetetlen volt máról holnapra áthidalni. A szlovák nép szívében idegenül csengett Kollár nyelve, öntudatos intellektüellek, akik politikai célokat követnek, elszánt erőfeszítéssel esetleg átídomulhattak volna, de a

köznép nemzeti öntudatát akkoriban, a negyvenes években lehetetlen volt az idegen hangzású írásokkal fölbreszteni. Más módszert kellett választani.

Amit Stur adott, élő valóság volt. Föllépésekor a német filozófia tovább fejlődött már: Kollár még csak a nemzeti eszmét, a szabadság, az egység, az erő tanát vette át belőle. Stur már a nemzet kialakításának gyakorlati előfeltételeit: a népi gyökerek kifejlesztését és ápolását, a nép mentalitásához és stílusához való visszatérést tanulta meg belőle. A nép fogalma ekkoriban mindenütt oda került a nemzet fogalma mellé. A Junges Deutschland, Béranger vagy a magyar népies irányzat egyre növekvő tisztelettel kezelte a népies elemeket. A „népdal“ felfedezésének korszaka ez, — nem csoda, ha Stur továbbfejlesztette Kollár tanát s a leggyakorlatibban úgy vélte szolgálni a szláv nemzetek ébredésének ügyét, ha saját környezetének népi elemeit kihámozza, kifejleszti, a szlovák néphez saját nyelvjárásában beszél és nem erőszakol rá magasabbrendű eszmék szolgálatában a nép előtt papirosízűnek látszó stílust. Sturnak a maga szempontjából igaza volt. A nép észrevette, hogy a saját nyelvét kapja vissza irodalmi formában s ez büszkévé tette. Az otthonos nyelv, az ismerős báj szívesen akadt ápolókra, csinosítókra, fejlesztőkre. Lelkesedést szült, megnyerte a népet, megindította a nemzeti kristályosodás folyamatát. Ha nincs Stur, a szlovákok szláv öntudata sohasem fejlődik ki, mert Kollár és Safarik nem tudja megállítani az önkéntelen elnemzetlenítést, amit a szomszédos magyar népi fellendülés hatóereje ekkoriban megindított. Stur ellenfelei szemére vetik a nyelvalkotónak, hogy megbontotta és meggyengítette a csehszlovák egységet, de elfelejtik, hogy Stur nélkül a szlovákság nem válhatott volna öntudatos szláv tényezővé és a németországi szorбок sorsára jut.

Stur volt az első, aki az érzelmes szlovák népet felrázta apátiájából, amikor megszólaltatta népi nyelvét. Sem Bernolák, sem Holy, senki más nem tudta ezt megcselekedni. A csoda megtörtént. Stur, és társai Pozsonyban, ahol az evangélikus líceumban régóta működött egy szláv irodalmi intézet az öreg Palkovics vezetése alatt, a negyvenes évek közepén egyre határozottabb működést fejtettek ki az új irodalmi nyelv érdekében. Az eredmények igazolták az akciót. A nép felfigyelt a pozsonyi Ustav szavára és villámgyorsan, jóformán tíz év alatt kész nyelv, nagy irodalmi mozgalom öntötte el a Kárpátok vidékét. Sturék valóban értették, hogy megnyerjék a tömeget: hamarosan ötszáz népnevelő egyesületet létesítettek, újságokat, iskolákat. Amint a szlovákok hallani kezdték dalaikat, nyomtatásban látták beszédüket, nem érezték többé a beszélt nyelv és a leírt nyelv közötti különbséget, ami eddig nyomasztóan hatott kultúrájukra és szívesen követték nyelvalkotó vezérüket. A Stur-féle mozgalom legnagyobb csodája és egyúttal igazolása a hallatlan gyorsaság, amivel elterjedt. Nyolc év alatt — 1842-től 1850-ig — sziklaszilárd alapokra tett szert és fölényesen visszavert minden kísérletet, amely később létét és érvényességét megtámadta.

A szlovák irodalmi nyelv és irodalom a középszlovák nyelvjárás gazdag és szépséges népdalaiból keletkezett. Ha nincsenek ezek a nép-

dalok, a nyelvi önállósodás folyamata talán sohasem következik be, s a cseh nyelv útja könnyebbé válik Szlovenszón. Az eredet tényéből megérthetjük a szlovák irodalom fejlődésének lírai természetét. Stur a nép bájos és elragadó lírai kincseit állította példának a szlovákok elé, ezeket utánozta költészetében, belőlük vonta le a szlovák nyelv és poétika szabályait, a stílus és a dikció törvényeit. A nehézkes prózát e pazar népdalok ragadták előre. Ők hódítottak, az ő lerögzített és elemzett szépségük nyerte meg egymásután a szlovákokat a nemzeti mozgalomnak. Mindenki utánozni, bővíteni kezdte a dalokat. Belőlük vonult át a szlovák irodalomba a legtöbb motívum, a sok lelkesítő kép és érzelm. A Táttra fensége (a Táttra a szlovák líra legtöbbször szereplő, szinte szimbolikus motívuma maradt máig is), a vizek, a Duna, a Garam, a Vág romantikája és mélabúja, a Rriván, az erdők, a mezők, a bércek, a kunyhók, a népviseletek, az egész szlovák folklór, amely annyira rányomja bélyegét a szlovák líra kezdeteire, s jóformán geográfiai lírává teszi azt. A szerelmi, a vallási, a társadalmi, a városi, a filozófiai motívumok a táji motívumok kísérőjeként lépnek föl és másodlagos jellegűek.

Ha a szlovák népdalokat elemezzük, megértjük, miért volt fejlődéstörténelmi szükségszerűség, hogy új irodalom keletkezett belőlük és miért nem tudta a Kollár—Safarik-féle egységes nyelv meghódítani a szlovákságot. Külön, kész gazdag irodalmi mentalitást tükröznek e dalok, a cseh lényegtől merőben elütő világképet és érzelmvilágot. Aki e dalokat dalolta, nem érthette meg a cseh kultúrracionalizmust. Hiszen a cseh népköltészetet is hatalmas távolság választja el a szlovák népköltészettől, mint Ame Novák új cseh irodalomtörténetében kitűnően megállapítja. „A cseh népdal dűrbán van írva — fejtegeti Arne Novák — s a szláv nyugat szimbóluma, azé a világé, amelyet az egyházi és az osztályküzdelmek termékenyítettek meg. Több benne az értelmi elem, mint a szenvedélyesség. A játék és a tánc iránti előszeretettel jellemzi, a tiszta, a művésziességtől meghatározott tárgyilagosság. A szlovák népdal kifejezetten moll-jellegű, s abból a népből fakad, amely szoros együvértartozását a szlávok keleti világával sohasem tagadta meg. A közvetlen szenvedélyesség és a vad ösztönélet kifejezése váltakozik a szlovák népdalban a pátosszal és a gyerekes naívsággal. Dallamosság párosul benne a recitativál. A vezető helyet az úgynevezett „travnica“-k (fü-dalok) foglalják el a szlovák népköltészetben, ami annak bizonyítéka, hogy szoros és bizalmas viszonyban áll a természettel és kizárólag a természet ölében keletkezhetett.“

A cseh népdal racionalizmusa, amely emlékeztet a XIV. és XV. század francia népköltészetére, a fabliaux-k, a chansonok, a románcok és a rondels-ek világára, a XIX. század elején tovább fejlődött a cseh irodalomban és okos, de gyakran hideg művészté nőtt. Ezzel az irodalommal, főleg a hozzáidomult józan nyelvvel és stílussal, lehetetlen volt a vulkanikus és a rapszódikus népdalokért rajongó szlovák hegylakókat megnyerni. A különbség túl szembeszökő. A XIX. század elején a nyugati szlávoknál is megkezdődött a népköltészet istenítése és gyűjtése, s a két törzs közötti daellentét hamarosan tudatossá vált. Erben, a híres cseh író összegyűjtötte a cseh népdalokat, Kollár és

Safarik a jóval gazdagabb és egyénibb szlovákokat. A szláv egység gondolatának propagátorai a gyűjteménnyel akaratlanul előkészítették Stur útját. A nyelvalkotó megismerte belőle népe fejlett költészetét s a hegeli tanulmányokat összeegyeztetve a nemzetteremtő szándékkal, hamarosan készen állt benne az elhatározás, hogy e népi költészetből fejleszti ki a szlovákok irodalmát és az eredeti népi attitűdön át nyeri meg fáját a nemzeti gondolat számára.

A szlovák népköltészet alig rendelkezett más termékkel, mint líraival. A csehben sokkal nagyobb szerepet játszik az epika. A szlovákban az elbeszélő elemet is átította a líra. A Jánosik-dalok, a török háborúból és a hétéves háborúból maradt balladák, az újabb eredetű katonadalok éppúgy az erdei romantika, a kalandos „šuhaj“-élet, a rablóballadisztika termékei, mind a sok tiszta lírai vers. A szlovák és a cseh népköltészet különbsége a tárggyal való bánásmódban is megnyilvánul, például a szerelmi motívumok alkalmazásában. A cseh szerelmespár enyeleg egymással s nem engedi, hogy az értelem háttérbeszorításával az érzelem és a szenvedély korlát nélkül előtörjön, a szlovák szerelmespár tragikus komolysággal éli át viszonyuk sorsszerűségét, esetleg az elszakadást, az elpusztulást. A cseh népköltészet racionalizmusa máig él a prágai népszínpadon (Voskovec és Werich „Felszabadult színháza“), a szlovák népköltészet érzelmvilága viszont könnyen torkolhatott be az igazi, nemesveretű műlírába. Míg a legtöbb irodalom kezdetei a vallásos, az iskolai, a nemes irodalomba nyúlnak, az irodalmi nyelv forrásai a társaság, a kancelláriák, a városi mesteremberek köznyelvébe, a témakör a népepikába, a mesébe, a satírák argójába vagy nagy mintaképek fordításába, addig a szlovák műirodalom azonnal a népi költészet nyelvénél és motívumainál kezdődik, ami másutt később szokott bekövetkezni. Nem csoda, ha — a legtöbb kis irodalomhoz hasonlóan — a líra válik művészi tengelyévé.

Stur nem volt költő, de iskolája nagy alakjai azok voltak. A lírai jelleg megmaradt a XIX. századon keresztül s ha Sladkovic epikával is foglalkozott és Hviezdosláv, a századforduló legnagyobb szlovák költője, Arany János hatása alatt át-átkalandozott az epikai világba, az irodalom nagyjainak alaptermészete mindvégig lírai maradt. Stur iskolájának költőtagjai, elsősorban Samo Chalupka és Jankó Král, továbbá Jankó Francisci (Rimavsky), Jankó Matuska („Nad Tatrou sa blyska, hromy divo biju . — az egyik szlovák himnusz szerzője), vagy a fiatalabbak, Pavel Dobsinszky, Jan Bottó, Jozef Janco, Mikulás Dohnán, tudatosan ápták a dalszerű lírát és 1898-ig, a politikát előtérbe toló hlaszistiká föllépéséig tényleg a líra állott nemcsak a szlovák irodalom, hanem az egész kulturális élet előtérében. Kivételt egyedül a Bach-korszak sekélyes beszély-költészete alkot.

HÚRBAN 1848-AS politikai akciója hamar elviharzott, s a szlovák faj és nemzeti öntudat hamarosan lehányta magáról az ötvenes évek Bécsből támogatott „staroslovák“ mozgalmát is, amelyben Kollár hatalmi szóval megkísérelte leépíteni a Stur-féle nyelvi önállósodás eredményeit és visszaállítani az egységes csehszlovák nyelvet, s az új

nyelv új irodalma hol lendületesebben, hol lanyhábban fejlődött az új század felé. A szlovák Matica 1876-ban történt feloszlata és a két szlovák gimnázium megszüntetése természetesen nagy csapást mért a szlovák kultúra fejlődésére, de azok a költők, akik fiatalságukban magukba szívták a Matica levegőjét, tovább működtek és munkásságukkal kitöltötték a XIX. század végét. Közülük főleg három nagy irodalmi alak emelkedik ki: Gutí Országh Pál, aki Hviezdosláv néven a szlovákok legklasszikusabb költője lett, Benczúr Mátyás, aki Martin Kukucin néven először emelte a szlovák elbeszélő prózát magas rangra s megvetette a realizmus alapjait, végül Svetozár Miloslav Húrban, a negyvennyolcas vezetőnek fia, aki Vajansky néven mintegy a szlovák nemzet élő lelkiismerete maradt a legsötétebb években, a nagy „nemzeti ébresztő“, aki romantikus és passzív nemzeti felfogásaival mindaddig döntő szerepet játszott a szlovák közéletben, amíg az agresszív és modernül materialista csehpárti hlaszisták meg nem döntötték ideáljait, s a keleti, a romantikus és konzervatív szlávság helyébe Masaryk realista és nyugatbarát haladó eszméit helyezték. Azokat az eszméket, amelyektől Vajansky világlátásában irtózott.

Ebben az időben, a XIX. század utolsó harmadában, a líra korántsem volt már a szlovák irodalom egyetlen formája, de kétségtelenül az volt, amely leginkább tarthatott igényt a művésziesség és az eredeti zamatosság jelzőjére. Tradíciója volt: a népdal önálló formanyelve. Fokozatosan fejlődhetett s egyébként is megfelelt a szlovák temperamentumnak, melyről Hegel alapján már Stur megállapította, hogy nemzeti művészete a dalolás, mind az egyiptomiaké az építkezés, a görögöké a szobrászat, a román népeké a festészet és a germánoké a zene. A többi irodalmi ágban csak kísérletezés folyt. A líra megtalálta az utat a néphez, kifejezte a szlovák életet, lelkesített, híveket toborzott. Tudjuk, hogy a népdal, amiből származott, földrajzi képekkel kevert szerelmi líra volt. A XIX. század második felének szlovák lírájában a szerelmi motívum mellett egyre nagyobb és jellegzetesebb szerepet töltött be a tájrajz. A földrajzi és a természetrajzi képek halmozásából, az idillből, szinte automatikusan forró lokálpatriotizmus fejlődött ki, amely hamarosan tovább emelkedett valódi patriotizmussá s határozott nemzeti költészetté változott. A líra alaphangja ebben az időben a tájrajzból kiinduló nemzeti mélabú: a költő nézi a Kárpátok tájait, a hegyeket, a vizeket, az erdőket, leírja az egyszerű embereket, s szomorúan elmélkedik a szlovák nép sanyarú sorsáról. Az egyik legrégebb szlovák népdalban, a „Nitra miia Nitra, kedy si ty kvitla“ kezdetűben benne van már a századvégi szlovák líra főtematikája. Az epika szintén lírai természetű és a méla nemzetnézés tölti ki, csak éppen a természeti képeket történelmi képek váltják föl. Az epikai főalak a XIX. század derekán Mátyás király, aki igazságos volt a szlovákokhoz, egy-két évtizeddel később, a nemzeti öntudat emelkedésével, Csák Máté, aki hatalmas szlovák birodalom ura volt, végül a forradalmi és az elszakadási érzések kristályosodásakor Jánosik, a szlovák erdők híres gavallérbetörője. A költők e történelmi alakokból ugyanazokat a következtetéseket vonják le, mint a szlovák táj természeti szépségeinek bemutatásából s elegikus hangjuk kicsengése ugyancsak a nemzeti elszomorodás.

Formailag, különösen nyelvileg, a líra és a vele párhuzamosan futó epika egyre határozottabban csiszolja, tisztítja a szlovák nyelvet. Hviezdosláv — Arany János példáján felbuzdulva — öntudatosan növeli a szókincset, keresi az új fordulatokat s a nyelv gazdagságát annyira megnövelte, hogy bonyolult szerkezeteit és keresett szavait a fiatal szlovák generáció ma nehezen érti. A versmértékben a magyar és a cseh formák szolgáltak mintául, de Hviezdosláv igyekezett otthonossá tenni a klasszikus és a nyugati formákat. A legegészségesebb fejlődés azonban itt is az maradt, amely a népdalból indult el és a szlovák népi vers pattogó ritmusait, gyors rímkepeit teszi kiindulópontjává. Stur idejében a szlovák népköltészet formája a négysoros troheuszi vers volt rímmel, vagy főleg asszonánccal, egyszerű szerkezettel és símán folyó előadással. Ez a forma sokáig megmaradt. A külföldi minták közül a cseh, a lengyel és az orosz (kezdetben a cseh Mácha, később a lengyel Mickiewicz, a század végén az orosz Puskin) formanyelve hatott, de Viliam Pauliny-Tóth már Stur korában bevallja, hogy Kazinczy, Kölcsey és később Petőfi ihlették meg költészetét. A magyar hatás végighúzódik a századon s csak az államfordulat után gyengül, ámbar Adyval, Szabó Dezsővel és Kassákkal újabb csúcspontokat ér el a fiataloknál. A XIX. század végének három vezető írója közül leginkább Hviezdosláv tükröz magyar hatást (mint Bújnák Pál könyve kimutatja), míg a realista Martin Kukucin cseh mintaképek után indul, Vajansky pedig csodálatos szívóssággal és vaksággal bemenekül az orosz lélek romantikájába és sztatikai álmvilágába. Kevés közvetlenül új hatás érkezik ekkortájt a szlovák literatúrába, amely alapjában véve ugyanolyan epigón irodalom marad, mint a magyar irodalom nagy része volt a század végén. Petőfieskedés jellemzi szlovák kiadásban, a népiesség erőltetése, a hisztórizmus tobzódása, a formai tradíciókhoz való túlzott ragaszkodás. Nem csoda, ha a század vége felé a harcos és aktív szlovák ifjúság, amely Masaryk iskolájában tanult, elfordul az egyhangú, elmaradt, csökönyös és passzív irodalomtól és a politikában kezdi megtalálni egyéniségét. Magyarországon az új fordulat végig irodalmi maradt, amint a Nyugat körének művészete bizonyítja. A szlovák nyugatosok, a hlaszisták, talán a kimagasló írói egyéniség híjján, nagyobb mértékben és több hozzáértéssel menekültek a politikába, mint magyar kollégáik.

A régi iskola maradiságát maga Stur határozta meg, amikor annakidején szigorú utasítást adott költőinek, hogy a népdal belső formáit ne bontsák föl. A parancs bizonyos primitívséghez vezetett. Többek között nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy az első Stur-iskola legnagyobb lírikusa, Andrej Braxatoris Sládkovic (1820—1872) nem futhatta ki igazi lírai formáját. Hviezdosláv kora végre szakított a forma zártságának sturi előítéleteivel és kiszélesítette a vers külső-belső skáláját, körülbelül olymódon, ahogy Petőfi és Arany tették a népies motívumokkal. Hviezdoslávék hatalmas fejlődést jelentettek, de elkéstek és irányzatuk régen nem felelt meg többé a kor követelményeinek. A kilencvenes és a kilencszázas években a szlovák líra megrekedt azokban az iskolákban, amelyek más nemzetek költészetében az ötvenes-hetvenes években virágoztak. „Amíg odakint a pozi-

tivizmus, a materializmus rendszerei, az anarchia és a forradalmiság viaskodtak egymással, nálunk Hviezdosláv zsoldárokat ír és Vajansky Herodes történetét—állapítja meg egy fiatal szlovák esztétikus. A líra bármily lelkesedést és nemzeti öntudatot teremtett, bármily szép fejlődést futott be az élő és a halott szláv nyelv küzdelmeitől Sládkovicon át Hviezdoslávig, a századfordulókör elvesztette kapcsolatát a koral, régi formákba merevedett, sablonná vált és kihűlt.

Ekkor tört be a szlovák literatúrába Iván Kraskó „új idők új dalaival“.

IGAZI NEVE BOTTÓ JÁNOS és Gömör megyében született 1876-ban. A háború előtt mérnök, a háború után agrárpárti képviselő. Különös benne, hogy csak a háború előtt írt, a háború után elhallgatott. összesen két kötete jelent meg (1909-ben és 1912-ben), együtt talán harminc-negyven verse. De ennyi elég volt a szlovák líra megreformálására, fölszabadítására és európai rangra emelésére.

Kraskónál legelőször az tűnik föl, hogy motívumai merőben különböznek az addigiaktól. A szomorú szlovák sors mint motívum nem tűnik el költészetéből („Jehova“, „Rabszolgák“), de másodlagos szerepet játszik s a vezető helyet elfoglalja a személyes élmény: a szerelem, a byroni meghasonlott lélek vívódása, a „fin de siècle“ hangulata, az elfinomodás, az egyéni impressziók mindenekelőhelyezése. Első verskötetének címe „Nox et solitudo“, ami körülbelül kifejezi művészetének alaphangját. A francia szimbolisták és a dekadensek hatottak rá, elsősorban Antonin Sova cseh költőn keresztül, aki ebben az időben a csehek kissé idillikus „poète maudit“-ja volt. Amikor Kraskó 1905 körül Jan Cigan néven megjelent a vidékies és maradi szlovák folyóiratokban, az új hang alapos megütközést keltett a hivatalos „nemzeti ébresztés“ irodalmában. Kraskó az első antipolitikus költő, impresszionista, aki nem törődik elsősorban a közösgel, csak önmagával s ezenfelül szavai és képei új csoportosításával. A geográfiai jelleg eltűnik verseiből. A Tátra, a Vág, a szlovák paraszt, az erdők, a szlovák lélek couleur localja, Jánoáik és Csák Máté birodalma elködösül, elveszti pozitív formáit és lassan-lassan szinte apokaliptikus földöntúli kontúrokat kap. Kraskó hirtelen lüa sugaráról, vörös fákról, sápadt szerelemről kezd beszélni, s verseibe bevonul az impresszionizmus tdjes apparátusa. Részben tényleg nyugati hatás alatt dalol a költő, részben azért, mert differendált finom lelke kizárólag az újszerű formában találja meg kifejezési lehetőségét.

A népdalszerűség, a komplikálatlan forma, eltűnik művészetéből. Kraskó is ír dalokat, de ha például összehasonlítjuk „Dal“ című versét akár Hviezdosláv dalaival, szemünkbe ötlük a váratlan és ugrásszerű fejlődés, amely az előző kortól elválasztja. A petőfieskedő líra után szinte átmenet nélkül megjelenik a verlainei líra, csak a demonizmus és a szatanizmus hiányzik belőle. Kraskó finomsága ellenére alapján véve egészséges jelenség marad, csak a személyes ételle szemben megnyilvánuló pesszimizmusa óriási. Kraskó szerepe a szlovák lírában hasonlít Szinyei Merse Pál szerepéhez a magyar festészetben. Kraskó ugyanúgy önkéntelenül átélte a modem vívódások eredményét, mint

a magyar festő önkéntelenül átélte és megcsinálta ugyanazt, amit a francia művészek évtizedes küzdelemmel önmagukból kitermeltek. Kraskó modern költő, nem azért, mert a modernnek hatása alatt állt, hanem, mert lelki szerkezete kizárólag az újszerű köntösben jelenhetett meg. Nyelvüeg határtalan a fejlődés verseiben. Merész szimbólumokat, bonyolult szófüzéseket, divatos idegen szavakat hozott, attitűdje stílusában is a huszadik század fáradt és elfinomult intellektüelljének formája, szemben például Hviezdoslával, aki a XIX. század kontemplatív tudósköltőjének típusát testesítette meg.

Nem csoda, ha e finom nyugati lélek nem sok megértésre talált Turócszentmártonban. A régi gárda, elsősorban Vajansky, aki előszót írt Kraskó első kötetéhez, érezte, hogy a szlovák nyelv óriási arányú gazdagodását jelenti a különös új stílus s ezért mint nagy nyereséget üdvözölte a költőt, de belső viszonya a sturi és a hviezdoslávi tradíciókba ágyazott patrióta szlovák középosztálynak nem lehetett az új jelenséghez. A versek feltűnést keltettek, de nem hatottak s ezen a téren az egyébként párhuzamos fejlődés merőben elűt a magyar viszonyoktól. Sem harc, — mint Budapesten a nyugatosok körül — sem lelkesedés nem támadt nyomában. Egyedül csengő idegen hangnak bizonyult a nyugati finomság és dekadencia megszólaltatójának költészete a szlovák irodalomban jóval a háború utáni időkhöz. Csak amikor a legfiatalabb nemzedék össze tudta egyeztetni Kraskó impreszionista élményköltészetét, s különösen verseinek nyelvi csodatételeit a kifejlesztett és kifinomodott tradíciókkal, amikor a szabályos fejlődés végre bekapcsolódhatott Kraskó szlovák viszonylatban korai oeuvrejébe, akkor kezdett hatni az időközben elhallgatott költő, akkor állapította meg róla az ifjúság, hogy a modern szlovák líra megteremtője és világító fárosza, aki új útra vezette az egy helyben topogó szlovák költészetet.

KRASKÓ DEKADENS HANGJA nem gyakorolhatott hatást a háború előtti szlovák közéletre, mert zárkózott finomsága ellentétben állt a fellendülés, az optimizmus és az erőkítérés küszöbön álló korszakával. A fáradt és nem a honalapító korok hangja volt, meg kellett várni, amíg elérkezik ideje. — A kilencszázas évek kezdete óta az álmatagon daloló szlovák nép — Vajansky népe — letért az irodalom passzív vonaláról. A nemzeti mélabú siránkozása megszűnt közöttük, s a feltörekvő fiatal nemzedék cseh hatás alatt reális politikai munkába fogott. A fiatalok a kultúrát másként értelmezték, mint az öreg turócszentmártoniak. Nem elsősorban művészetet, magasrangú kivirágzást láttak benne, hanem népnevelést, demokráciát, politikai öntudatot, civilizációt, haladást. Masaryk befolyása egyre számottevőbb lett a Kárpátok vidékén. A magyarok nem sokat tudtak a szlovákok között bekövetkezett fordulatról. Míg Budapesten az új idők tényleg csak új dalokban jelentkeztek, a Nyugat iskolája művészet maradt, s legfeljebb politikai dilettantizmusba kalandozott át néha, a realitások teljes félreismerésével, a szervező erő hiányával, addig a szlovák modernnek hordták a „realista“ megjelölést és újszerűségük elsősorban tetteikben nyilvánult meg. Az előbbi fejtegetések folyamán többször

emlegetett szlovák Nyugat: a „Hlas“ (a „Hang“) című folyóirat végig kultúrpolitikai szemle maradt. Egyelőre mellékes dekorációnak tekintette a művészetet és kulturális feladatának nem a szép versek írását, hanem a nép megnevelését, felvilágosítását és a haladás szellemének elterjesztését tartotta. Az 1848-as Hurbán-féle fölkelés és a turóc-szentmártoniak 1862-es memoranduma óta most történt először, hogy a szlovák közélet előterében nem irodalmi, hanem másfajta kulturális mozgalom állt. Reális és okos intellektüel generáció csoportosult az indulás köré. Az eredmény nem maradhatott el.

1898-ban alapította Blahó Pál a Hlas című folyóiratot Szokolcán, de a lap rövid idő múlva Rózsahegyre költözött, ahol Srobár Vavró szerkesztette. A lap akciója kezdettől fogva Masaryk realizmusának jegyében állt, amely ebben az időben hódította meg a cseh fiatalságot. Főcélja az intelligens szlovák középosztály megteremtése volt. Olcsó könyveket adott ki, kiépítette a szövetkezeti rendszert, antialkoholista egyesületeket szervezett, amiből látni, hogy nem az irodalom állt működése középpontjában. Amikor a folyóirat megszűnt, 1907-ben ugyanez a szlovák intellektüel csoport a „Slovensky Obzor“-t adta ki, majd 1909-ben a Prúdy-t. A lapok szerkesztői és munkatársai között megtaláljuk mindazokat, akik az államfordulat után szerepet játszottak Csehszlovákia centralista szlovák politikájában. Ott volt Srobár Vavró, Blahó Pál, Stefanek Antal, Ruman József, Hodzsa Milán, Houdek Fedor, Hrusovsky Igor, Dérer Iván, Slávik György, Pavlu Bohdan, Bújnák Pál, Markovics Iván és sok más „realista“. A mozgalom gyakorlati emberekké váltak, politikusokká, — még azok is, akik mint költők és esztétikusok kezdték pályafutásukat (Szlávik).

Így történt, hogy az 1910-es évek fontos fordulatot jelentettek a szlovák életben. Az álmodozókat felváltották a realisták. A lírai jelleg, amely Stur óta vörös fonálként futott végig a kultúrán, eltűnt, vagy háttérbe szorult. Az egyetlen modern költő, Kraskó Iván, lényegesebb hatás nélkül dalolt s elhallgatott, amint a tettek kezdtek beszélni. Véget ért a kor, amelyben a lírai költemény végezte el a nemzetfelrázás, a lelkesítés munkáját s a népdal, vagy a történelmi alakok szeretete változtatta patriótákká a szlovákokat. Az iskolamesterek ideje jött el, — alapjában véve Vajansky is annak számíthat már. A régibb költők szintén elfordultak a lírától, mint Hviezdosláv vagy Kukucin s az epikát vagy a realiztikus novellát művelték. A szlovák irodalomban a háborúelőtti tíz-tizenöt év jelentette — Kraskó ellenére — a legantilirikusabb korszakot. Meg kellett várni, amíg a realisták elvégzik gyakorlati feladatukat, meg kellett várni, amíg a nagy átalakulás megtörténik, hogy a szlovák nép művészeti alaptermészete, a líraiasság, ismét előtörhessen. A megváltozott környezetben, a felismerhetlenségig módosult eszközökkel, más céllal, más jelleggel, a nemzeti népdal-líráról áttérve az egyénies vagy a szociális lírára, a háború után tényleg elkövetkezett a korszak, amelyben a szlovák líra megkezdhetette új fejlődését.

SZVATKÓ PÁL

FIGYELŐ

A BOBERHAUSI VITA A DUNAVÖLGYRŐL

NEM TÚLZÁS-E egy maroknyi egykorú, de különböző nemzetiségű fiatalember egyhetes találkozásának az átmeneti személyes élményen túl nagyobb és tágabb tüneti jelentőséget tulajdonítani? Szabad-e nemzetenként két-három emberen keresztül a korszellemet és a kortársi közös élményt, az európai vagy legalább is a délkelet európai fiatal-ság arcát keresni és meglátni?

E két kérdést — melynek jegyében ezek a sorok íródnak — egy Németországban október elején lefolyt összeövetel veti fel, amelyen sűrítve és tömörítve, szellemi és tudományos síkra emelve, de a váltott szó közvetlenségével kapott hangot Németország és a dunai államok csaknem minden időszerű problémája. Az összeövetel neve „Südosteuropa-Kolleg“ volt, amelyhez — mint a meghívója mondja — „Albániából, Bulgáriából, Ausztriából, Romániából, Jugoszláviából, Csehszlovákiából, Ukrajnából és Magyarországból fiatal akadémikusokat, tanítókat, parasztokat, diákokat és munkásokat látnak vendégül“. A találkozás gondolata a német fiatalsági mozgalom, a Jugendbewegung egy különös és teljesen egyedülálló alakulatától, a Schlesische Jungmannschaft-tól indult ki. Ma, mikor a német ifjúsági szervezetek sokféleségét szépszerével vagy parancsszóval beolvasztották a Hitler-Jugendbe, a Schlesische Jungmannschaft nem más, mint fiatal férfiak életre szóló közössége, akik elől az utánpótlást elvágták, de akiket így is összeköt és előrevisz a közös eszmény, a közös cél és a közös múlt. Még jóformán gyerekek voltak, amikor Farkas Gyula irányításával először járták be Magyarországot és utána évenként meg-megújuló csapatokban, mint a germán népvándorlási erő késői hordozói, egész Délkelet-Európát, az Óriáshegységtől a Marica-folyóig. Közülük harmincöt öltözött be a kötelező bolgár munkaszolgálatosok, a trudovari-k zöldesszürke egyenruhájába s akkor, 1928-ban, bizonyára nem gondolták, hogy a magukkal hozott módszer nyomán néhány esztendő múlva egész Németországot ellepik ezek a zöldesszürke egyenruhák. Gyalog, hátizsákosán, kevés pénzzel megismerték a Dunavölgye tájait és földjét, népeit és embereit s ami kezdetben ösztön és vállalkozási kedv volt, az, mire férfivá értek, tudássá és öntudattá keményült.

Ezen Schlesische Jungmannschaft emberei voltak azok, akik karöltve a berlini egyetem Magyar Intézetével a Délkelet európai-Hetet megrendezték és vezették s az ő otthonukban, a Boberhausban — Sziléziában a Bober-folyó partján, a finom, középkorias Löwenberg városkában — voltak az előadások és laktak a résztvevők. S a mondtak nélkül talán érthetetlen lenne, hogy ki hív meg, ki mer meghívni a nemzeti elzárkózás mai Németországában másországbeli embereket tanácskozásra, bensőséges együttlétre, vállalván a „nemzetköziség“ kiközösítő vádját. Ezek tehették, mert valamennyien tagjai a nemzeti szocialista pártnak, legtöbbjük állami szolgálatban van, nem egy vezetőhelyet foglal el. A német fiatalság keretén belül ők azok, akik eleget igyekeznek tenni nagy tanítójuk, Moeller van den Bruck szavának: „Nem elég, ha a német ifjúság politikai ifjúság, most megint szellemileg átdolgozott fiatalsággá kell lennie“. Ez vonatkozik egyébként általában azokra, akik átmentek a Jugendbewegung, különösképen a cserkészlet szűrőjén.

A Schlesische Jungmannschaft-ot tehát helyzeti energiája alkalmassá tette arra, hogy ezt a, Sziléziában három év óta első, nemzetközi találkozást megrendezze. Az összeövetelnek hivatalos súlyt és jelleget adott az, hogy résztvett a sziléziai tartományi elnök képviselője és több német egyetem diákvezére, Studentenschaftsführere, ami ma Németországban csaknem a rektorral egyenrangú hatalom és tekintély. Az előadásokban, vitákban

nagyobbrészt éppen ezek voltak a szóvivők, ami kijelentéseiknek bizonyos távlatot adott, mert fontosabb megállapítások előtt nem mulasztották el hangoztatni, hogy hatvankét millió német néptárs nevében szólnak.

ILYEN VOLT A HÁTTER és ilyen a levegő, amelyben a Délkelet-európa-Kollégium létrejött és lezajlott. Mindennap más-más ország kiküldöttei tartottak előadásokat, referátumokat és feleltek az élénk vita folyamán felmerülő kérdésekre. Mindjárt az elején Németország került sorra és ez a kollégium menetét bizonyos irányban döntően befolyásolta. A königsbergi egyetem diákvezére az új, fiatal Németország felfogását tisztázta olyan alapvető fogalmakkal szemben, mint nép, állam, birodalom. Fejtegetéseinek természetesen kicsendülése volt a Reichsidee, a birodalmi gondolat és a németiség európai, elsősorban dunavölgyi küldetése. A birodalmi gondolat lett ezután az egész hét megbeszéléseinek magva és mértékegysége. Minden előadó önkénytelenül is ehhez viszonyította mondanivalóját. Ez volt a választóvíz, amely könyörtelenül megmutatta a különbözőségeket és az ellentétet és azt a látszatot keltette, mintha ezek a különböző nemzetbeli fiatalok éppen olyan idegenül és mereven állnának egymással szemben, mint apáik. Az egyívású nemzedékek közös élménye — ami tulajdonképpen említésreméltóvá, vigasztalóvá és biztatóvá teszi ezt a találkozást — más szinten, távolabb a politikától mutatkozott meg.

A németek szószólója abban a hangnemben foglalkozott a népiség, az állam és a birodalom fogalmaival, mint a Harmadik Birodalomban általában szokásos. Végző érvként a Führer valamelyik kijelentésére hivatkozott, pontosan idézván az illető beszéd dátumát és helyét. Gondolatmenetét abba a ma mindenütt olvasható és hallható terminológiába vagy talán inkább frazeológiába öltöztette, amely szinte a szavakat is barna uniformisba bujtatja. Furcsa és csak németeknél lehetséges jelenség ez: e fiatalok mindegyike átérzi és átéli azt, amit mond, de nem akarja vagy nem tudja szavait az egyénien átélt kifejezés fokára hevíteni. Ez azután a külföldi szemlélő előtt úgy tünteti fel a német fiatalság nagyrészét — éppen a Schlesische Jungmannschaft és a hozzá hasonlótól eltekintve — mintha csak betanult frázisokat csépelne tovább.

Ez a stílus természetesen nagyon megnehezítette a német birodalmi gondolat megértését. A megfogalmazás lazaságához hozzájárult még az a szinte vallásosnak nevezhető rajongás, amivel a németek ezt az eszmét eszménnyé emelik és a tudományos megalapozottság merő hiánya, ami az előbbivel szorosan összefügg, mert belőle következik. Így a boberhausi összejövetelen elhangzott német előadás gondolatmenetét nehéz követni, még nehezebb magyar nyelven visszaadni. Meg kell elégednünk azzal, hogy jellemző részleteket idézetszerűen kiragadunk és így igyekezünk képet alkotni. Ha ez a kép csak odavetett színfoltok összhatását kelti bennünk, akkor lesz a legpontosabb, mert magukban a németekben sem él összefüggő, aprólékosan kidolgozott egész.

A NÉP ISTEN CÉLJÁNAK ESZKÖZE a földön, idézi a mai német fiatalok olvasottabb ja Moeller van den Bruckot. A nép mi vagyunk, mondja a nagy többség a leckét, a nép: a munkás és a paraszt, ahogy a Vezérrel szemben áll, ahogy a Vezér beszél hozzá. A nemzet és a nép fogalma nem mindig fedi egymást. A nemzet néppélevésének útja a szocializmuson keresztül vezet. A Szocializmus nélkül nincsen nép. Ez a szocializmus azonban természetesen nem marxizmus vagy más mesterségesen kiagyalt elmélet, hanem nemzeti szocializmus, helyesebb szóval tulajdonképpen népi szocializmus. Ez a szocializmus a nemzet gazdasági és kulturális javainak szerves és

arányos elrendezése a néppéválás érdekében. Szóval végső fokon szocializmus egyenlő néppel és nép egyenlő szocializmussal.

Az állam a népnek, e n e k a népnek szervezeti formája, testesülése, megnyilatkozási alakja, viselője a nép akaratának, letéteményese minden hatalomnak, hordozója minden felelősségnek. „Totális állam“? Ilyen tulajdonképpen nincs is, mert Hitler ezt a két szót sohasem ejtette ki. A nemzeti szocialista elgondolás szerint az állam népállam, ellentétben a francia nemzetállammal. A népállam a néppéválás fejlődésének egyik legfontosabb pontja, egyúttal a legkitűnőbb megkülönböztető a liberális és racionalista francia, „nyugatias“ felfogással és kifejezési móddal szemben.

„A népállamot — hadd idézzünk szószerint egy mondatot, stíluspróbaképpen is — nem lehet elérni sem fasizmussal, sem jezsuitizmussal, sem bolsevizmussal, sem Versailles-al“.

Versailles — ez a legfőbb jelszó. Versailles már régen nem csupán a békeszerződést jelenti. Versailles a fiatal nemzeti szocialista német szemében szimbóluma, varázsigeje minden rossznak, minden némettelennek, elindítója és oka annak a rettenetes német nyomornak, a „Notlage“-nek, amely minden éles valósága ellenére lassan szintén frázissá kopik a folytonos emlegetéstől és ráhivatkozástól. Versailles — ezt is részletesen kifejtették a Délkelet-Európa-Kollégiumon — jelenti ma a francia, sőt általában a nyugatias szellemet, amelytől a nemzeti szocializmus tudatosan és öntudatosan elfordul. De jelenti a francia politikai és katonai hegemoniát is Európában, különösen annak délkeleti részén, a hegemoniát, amelyet Franciaország éppen Versailles-ban kényszerített ki. Ez adja meg a birodalmi gondolat politikai háttérét.

Ezen a politikai, sőt reálpolitikai megfontoláson és a népállam eszméjének misztikussá tágításán keresztül jutott el a német diákság hivatalos képviselője a birodalom gondolatáig. További fejtegetéseinek során is kevés volt a történelmi és a tudományos motívum. Kijelentette, hogy a „Reichsidee“ idea és nem ideológia. „A német fiatalság borzadva gondol arra, hogy ebből a legszentebb, legmagasztosabb eszméjéből szobatudósok holmi rendszert csináljanak.“ A birodalmi gondolat a német szellem univerzális beállítottsága. A birodalmi gondolat tulajdonképpen a németiség örök küldetése, hogy a kultúra terjesztésében és védelmében előrs és hátvéd legyen, hogy utat törjön és irányt mutasson. Ez a misszió benne van a német vérben, tehát elvitázhatalatlan, megdönthetetlen. „Több, mint kötelesség: vérbeoltott valóság.“

Ennek a küldetésnek iránya és célja most az, — állítják — hogy a német földön fakadt új eszméket és elszánásokat elvigye Európa kisebb népeihez és felszabadítsa őket a francia szellemiségtől és politikai gyámkodástól. Geopolitikai adottságok következtében természetes, hogy elsősorban Délkelet-Európa népeiről van szó.

Eddig tartott — természetesen a patétikus, szónoki és érzelmi részek elhagyásával — a birodalmi gondolat lényegének ismertetése. Ettől kezdve a németek szószólója már csak a délkelet-európai népek együttműködéséről, a dunavölgyi közösségről szolt. Valamennyi ittlakó nép érzi, hogy Versailles eszméi — a francia forradalom eszméi — nem elégítik ki, új formákat, új megnyilatkozási lehetőségeket keresnek. Francia vezetés helyett új vezetésre vágyódnak. Német elgondolás, a „Leistungsprinzip“ szerint vezetésre az alkalmas, aki a legteljesítőképesebb. Minden nép megteszi a magáét, minél jobban igyekszik kifejezni önmagát, hogy így teljesítőképesebb, tehát a vezér legyen.

A délkelet-európai népek együttműködésének — tudatosan kerülték a Reich szót — formája csak az a forma lehet, amelyben az új szellemiségben élő népek — ismét szándékosan nem nevezték néven önmagukat — élnek: a bajtársias közösségen nyugvó vezérelv. Mint ahogyan ilyen bajtársiasan együttélő kisebb közösségekben a vezér a közösségből magából került ki és

nem egyéb, mint primus inter pares, úgy kell, hogy Délkelet-Európa népeinek közössége is létrejöjjön és vezettség. Itt már nem is említhették volna a mai német példát, mert a primus inter pares elve nem a helyzet valóságából fakad. „Hogy melyik nép lesz az első az egyenlők között, azt az idő és a történelem dönti el“, — egyre ez volt a németek végszava.

AKÁR UDVARIASSÁGBÓL a jelenlevő külföldiek iránt, akár politikából, ezek a német fiatalok nem mondták ki, hogy a birodalmi gondolat egyenlő leime a délkeleteurópai vagy a dunavölgyi népek közösségében a német vezérrel. Ugyancsak óvakodtak a nem-német ember számára visszásán hangzó „Ostraum“ vagy „Südostraum“ kifejezésektől is. De nem kellett túlságosan éles fülek a hallásra, hogy az ember nyilvánvalóan megértse, miről van szó. Ez kitűnt abból is, hogy az előadást követő, különben nagyon tárgyilagos vitában, a németek minden erejükkel azt bizonyították, hogy a birodalmi gondolatnak semmi köze sincs az imperializmushoz. Mert a magyarok kivételével valamennyi többi külföldi kiküldött azzal utasította el a birodalmi gondolatot és a dunavölgyi népek németekajánlotta közösségét, hogy azt imperializmusnak bélyegezte.

A Farkas Gyula és Keresztury Dezső vezetésével megjelent magyar résztvevők nem szálltak vitába sem a német szószólóval, sem magával a gondolattal. Nem nevezték imperializmusnak és nem bizonyították rá logikai ugrásokat. Nem igyekeztek „megfogni“ az előadót azzal, hogy a primus inter pares elve csak valóban egyenlők között lehetséges, már pedig Délkelet-Európában a népek között a számbeli és területi aránytalanságokon kívül világnézet tekintetében is óriási egyenlőtlenségek állnak fenn. Nem próbálták ad absurdum vezetni a dolgot azzal, hogy a bajtársias közösségen alapuló birodalmi eszme vagy dunavölgyi együttműködés ennek következtében igenis lehetővé válnék, de csak akkor, ha valamennyi nemzet nemzeti szocialista lesz.

A magyar résztvevők a német birodalmi gondolattal szemben hivatkoztak a magyar birodalmi gondolatra, Szent Istvánnak és Szent István koronájának történelmi birodalmára és a német küldetéssel szemben a magyarság történelemigazolta dunavölgyi küldetésére. Nem állították, hogy kilencmillió ember fedezi szavukat, még azt sem, hogy a fiatalság számbeli többsége áll mögöttük. Elmondták azt a régi-új elképzelést — mit ma „a húszévesek és a harmincasok jobbjai“ vallanak magukénak. Nem mondták ki azt a szót, hogy „revízió“, de kijelentették és kifejtették, hogy „a történet ritmusában majdan újra előálló Magyar Birodalomban“ a Széchenyi-féle nemzetiségi fogalom lesz irányadó. És amikor a németek és a többiek részéről egyszerre és egyhangúan hangzott el a kérdés, hogy a fiatal magyarok mikor és milyen feltételek között képzelik a Nova Hungária létrejöttét, ezzel akarván az egészre szintén imperialista mázt kenni, akkor a felelet az volt, hogy sem az időpontot, sem a feltételeket nem mi határozzuk meg, hanem azok a népek és népcsoportok, amelyek a Kárpátok karéján belül élnek. Egyedül azoktól függ, hogy mikor látják be, hogy a Szent Korona alatt jobb és teljesebb az életük. Egyedül azok szabják meg a feltételeket, melyek alapján ismét hajlandók a Magyar Birodalom testének részei lenni. Mi megteszszük kötelességünket Széchenyi jegyében a Csonkaországban élő kisebbségekkel szemben és megszervezzük az elszakított magyarság kisebbségvédelmét.

Figyelemre méltó, hogy ezt a tárgyilagos és — használjuk egyszer joggal ezt a hitelétvesztett szót — lovagias felfogást sem a németek, sem az utódállamok kiküldöttei nem igyekeztek ügyes politikai sakkhúzásnak tekinteni, annyira szervesen következett azokból az előadásokból és referátumokból, amelyeket a magyar résztvevők „A magyar állameszme különböző kifejezései ezer év alatt“ „Nép és fiatalság Magyarországon“ és „A nagyhatal-

mák és a Dunavölgye“ címmel elmondottak. Természetes, hogy például a román kiküldött a maga részéről kétségbevonta, hogy valaha is el fog következni az az idő, amikor az elszakított népek újra a Szent Korona részei akarnak lenni. De ő és a többiek is elismerték, hogy a magyar birodalmi gondolat történelmi és tudományos szempontból megalapozottabb, — szétvetné ennek a beszámolónak a kereteit, ha az ebben az irányban ott elmondottakat részleteznék — reálpolitikai szemszögből valószínűbb és külországbeliek számára rokonszenvesebb, mint a Reichsidee.

A DÉLKELETEURÓPAI-HÉT RÉSZTVEVŐINEK különböző nemzetisége ezen a ponton ütközött ki leginkább és itt nyilvánult meg legkevésbé a közös kor és a közös korszellem. Ez akkor tűnt ki és hozott létre a találkozás; résztvevői között közösségi érzést, amikor a fiatalság helyzetéről és feladatairól volt szó. Egymásután állt fel a német, a román, a bolgár, a szudétanémet, a magyar és mondta el a maga népe ifjúságának küzdelmét, sokszor vergődését. És amikor a munkához, a célokhoz, a feladatokhoz került, akkor a többiek csodálkozva néztek egymásra: hiszen ezt akarjuk mi is. Csak a német Volkskunde-nek nevezi, a román Monográfia sociologiei-nek, a magyar szociográfiának vagy társadalomkutatásnak.

Még a hármás célkitűzés is ugyanaz: tudományos, politikai és szociális. Meg akarják ismerni, fiatal németek, románok, magyarok és a többiek egyaránt, hogy mi a nép, milyen a nép, milyen az ország szociális tagozódása és felépítése. Csak úgy bízhatnak abban, hogy férfivá válván, jobb, igazabb politikát csinálnak az előttük járóknál, ha a szociális politikát, de a politikát általában, megelőzi az egész társadalom pontos ismerete.

Aki látta a tudományos eredmények és módszerek kicserélődésének örömét, aki látta, hogy különböző nemzetiségű, sokszor ellenséges fiatalok egymástól tökéletesen függetlenül ugyanazt akarják és ugyanazt cselekszik, akik látták, hogy a meglévő szociológiai irodalomból történetesen mind ugyanazt használták fel és vetették el, az bízhatik abban, hogy a korszellem és a kortársi szellem talán létrehoz ezekben a fiatalokban valami újat és vigasztalót. Talán az a kis negyedévi szociográfiai folyóirat, amelynek megindítását elhatározták, az első biztató jel. A sok összeroppant internacionálé után talán megszülethetik a tudományosan és tárgyilagosan gondolkozó fiatal nacionalisták szupemadonáléja.

Lehet, hogy a reálpolitika szemszögéből nézve mindez fiatalos ábránd és éretlen próbálgatás. De engedtessek meg a fiatalságnak, hogy idealista elképzeléseiből és elgondolásaiból megkíséreljen megvalósítani valamit, legalább addig, amíg fiatal. Joga és kötelessége ez az ifjúságnak.

BOLDIZSÁR IVÁN

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

A marseille-i orgyilkosság — Sándor király politikája — a merénylet következhesei — a kisantant Magyarország ellen — a három nyugati nagyhatalom helyzete — a francia paktumpolitika eredményei, paktum-infláció — a francia belpolitika — a román válság — Ausztria problémája Genf ben — a Népszövetség XIII. ülészaka: Oroszország, a lengyel kisebbségi javaslat, a magyar kisebbségek vitája — a spanyol mozgalmak.

MÚLT ÉV DECEMBERE ÓTA a tragikus események egész sorozata, politikailag nagyjelentőségű mozgalmak kirobbanása bolygatja meg az emberiség nyugalalmát, különösen Európáét, amely nem képes 20 év óta megzavart egyensúlyát ismét megtalálni. Háromnegyed év alatt három államfőt veszített el Európa: Albert belga királyt, Hindenburg elnö-

köt és I. Sándort, Jugoszlávia királyát, akik közül csak egy halt meg természetes halállal. Négy vezető államférfit távolított el bűnös kéz állomáshelyéről: Dúca román miniszterelnököt, Dollfuss osztrák szövetségi kancellárt, Pieracki lengyel belügyminisztert és Barthou francia külügyminisztert. Ha ehhez hozzávesszük a februári párizsi és bécsi forradalmi fellobbanások és a júniusi németországi puccs áldozatait, - az utóbbiak között egy aktív birodalmi minisztert, egy volt birodalmi kancellárt és egy volt bajor miniszterelnököt találunk, továbbá a spanyol forradalom alatt elvérzett emberek százait és ha az év politikai eseményeinek a veszteséglistáját tekintjük, szinte több a gyászkeretes vagy véresbetűs nap ebben a tragikus esztendőben, mint az olyan huszonnégy óra, amely alatt a világ viszonylag nyugalmi helyzetben volt.

Azonban bármily mozgalmas volt is az egész esztendő, az október hónap eseményei teljesen háttérbe szorították a régebbieket úgy jelentőségükben, mint hatásukban és így azt a perspektívát is megváltoztatták, amelyből az előbbi hónapok eseményeit és következményeit megítélhetjük. Emberi részvétünk az áldozatok, a gyászborult özvegy királyné és a két nemzet felé fordul: ezt a mélységes, őszinte emberi érzést méltóságteljesen juttatta az egész magyar sajtó kifejezésre. Louis Barthou temperamentumos, makacs, kemény, de kétségtelenül tehetséges egyéniségének politikája rányomta bélyegét Európára. Ez a politika, amely mindinkább zsákutcába kezdett jutni, rövidesen elvezetett volna önmaga eklatáns csődjéhez. Kezdeményezőjének a véletlen körülmények összejátszása által provokált erőszakos halálával az ő veszélyesen egyoldalú politikai elgondolása elkerülte a mindenki számára megnyilvánuló bukást, ami hogy így történt, nemcsak Magyarország, hanem Európa szempontjából igen sajnálatos.

Sándor királyt elérte tragikus sorsa; Damoklész kardja, amely 15 év óta feje felett lebegett, lecsapott reá. A szerencsétlen uralkodó Radics meggyilkolása és a vidovdani alkotmány felfüggesztése, a diktatúra kihirdetése óta tudta, hogy halálra van ítélve, mert minden lépésénél leleselkednek reá a horvát vagy macedon-bolgár fanatikus összeesküvők. Ez a kétségtelenül intelligens, de kegyetlen és nyilvánvalóan szűk látókörű államfő elsősorban szerb volt. Amikor a délszláv álom beteljesüléséért dolgozott és amikor az egységes délszláv keretbe akarta a horvátokat, szlovéneket és bosnyákokat betömi, a bolgárokat pedig beédesgetni, szemei előtt a szerb szupremácia lebegett, nem pedig ezeknek a népeknek testvéri egyesülése, egyenlő jogok és egyenlő kötelességek szövetségében. Ez a kérlelhetetlenül keresztül vitt törekvése a szerb főuralom megvalósítására, amelyhez 20 év óta minden eszköz jónak látszott számára, hívta ki ellene a gúzsbakötött horvátok ellenállását és gyűlöletét. Mert milyen érzelmekkel viseltethettek a különben nehezen megmozduló és inkább békés természetű horvátok az uralkodó iránt, aki megkegyelmezett az ő népvezérük orgyilkosának? Hogy a macedo-bolgárok régen halálra ítélték, afelől nem lehet kétség és hogy a szerb részről kezdeményezett szerb-bolgár kibékülési politika, amelynek első áldozata éppen a legerősebb macedo-bolgár szervezet — a hírhedt VMRO — lett, a paroxizmusig fokozta ezt a gyűlöletet, az nyilvánvaló volt a balkán népek lélektanát ismerő számára.

Jugoszlávia külpolitikai helyzete az utóbbi másfél év alatt különösen nehézé vált: a Balkán-Paktum, amelyet szövetségesei rákényszerítettek, de amelyhez Bulgária nem csatlakozott, mint említettük, érzékenyen befolyásolta Szófia irányában követett politikáját. A Párizs által kezdeményezett orosz barátságot kereső lázban egyedül Jugoszlávia maradt hűvös és elutasító. Sándor király hű volt a cári nagy Oroszország eszméjéhez, hű akart maradni a Romanoffokhoz, akik annakidején megmentették és akiknek a mai Jugoszlávia létezését köszönhette. Ez a körülmény is ellentétbe hozta őt nagy

francia szövetségeseivel és a kisantantbeli két másik társával. Még élesebbé vált ez az ellentét Jugoszláviának az Anschluss-szal szemben tanúsított állásfoglalása következtében. Míg a cseh szövetség számára az Anschluss a szó legszorosabb értelmében életveszedelmet jelent, mert teljes bekerítéshez vezetne, addig Jugoszlávia számára a német hatalomnak terjeszkedése délkelet felé, a közös német-jugoszláv határ azt jelentené, hogy föellenfelével, Olaszországgal szemben bizonyos politikai ellensúlyhoz jut s a két szomszédos nagyhatalom között meg tudja őrizni nemcsak függetlenségét, hanem hatalmát is. A júliusi osztrák krízis napjaiban Jugoszlávia szembe is került Olaszországgal abban a percben, amikor olasz csapatok jelentek meg Ausztria határán. Ahhoz, hogy az olasz-jugoszláv ellentétet kiegyenlítsé és Jugoszláviát a német barátságtól elvonja, amelynek jelei az utóbbi hónapokban mind láthatóbbá váltak, Franciaországnak nemcsak egész befolyására és hatalmára, hanem pénzügyi erejére és diplomáciai ügyességére lett volna és van szüksége. Sándor király párizsi útjának célja lett volna, hogy ennek a meg egyezésnek a feltételeit — a felsorolt Összes szempontok tekintetbevételével — leszögezze. Nagyon valószínű, hogy azoknak a meggyőző eszközöknek, amelyekkel Párizs ma rendelkezik, sikerült volna, ha nem is jelentékeny áldozatok nélkül, a jugoszláv királyt országával együtt visszavinni Párizs politikájának a bűvkörébe. Az aztán más kérdés, hogy az így megállapított feltételek elég rugalmasak lettek volna-e arra is, hogy az annyszor megkísérelt olasz-jugoszláv megegyezést is létrehozzák.

A marseille-i orgyilkosság, amelyet minden civilizált országban egyértelműen elítéltek, sok szempontból teljesen megváltoztatta a helyzetet: mindenesetre kétségtelen, hogy új fejezet nyílt az európai politika változatos történetében. Az első visszahatás Jugoszláviában éles szemrehányás volt Franciaország ellen. Hiszen nyilvánvaló, hogy a francia rendőrhatalóságok könnyelmű felületessége nagy mértékben elősegítette a merénylertv sikerét. Ez tehát a szerb közvéleményben pillanatnyilag erős elhidegülést eredményezett a francia szövetségessel szemben, aki királyuk életét nem tudta megvédeni. Ezt a rossz benyomást volt hivatva ellensúlyozni az a tény, hogy a köztársaság elnöke személyesen utazott el Belgrádba Sándor király temetésére. Tudtunkkal a történelemben egyedülálló eset, hogy egy nagyhatalom államfője a kis szövetséges fővárosába ellátogatott volna. Valószínű az is, hogy Franciaország spontán fogja mindazokat a feltételeket teljesíteni, amelyekért Sándor királynak Párizsban nehéz politikai küzdelmeket kellett volna folytatni. Ma befejezett tényként lehet tehát elfogadni, hogy egyrészt a francia-jugoszláv szövetség erősebben áll, mint valaha, másrészt akisantant szövetség egyes tagjai most mindent elkövetnek, hogy szövetségük megerősödve kerüljön ki ebből a megpróbáltatásból. Az egész Belgrádban összegyűlt apparátus — Lebrun, Károly román király, a cseh kormány nagy része — mind azon fáradozott, hogy megtalálja a módját a Franciaország presztízsét ért sérelem reparálásának és annak, hogyan lehet a Jugoszlávia egységét veszélyeztető merénylet következményeit elhárítani.

A legelső lépést ennek a kitűzött célnak az elérésére a szövetséges cseh és a kisantant zsoldjában álló francia sajtó tette meg, amikor megindították a rágalomhadjáratot Magyarország ellen a marseille-i merénylettel kapcsolatban. Ennek a támadásnak az átgondolt célkitűzés mellett volt egy ösztönyszerű indítóoka is: a félelem Magyarországtól, a gyűlölet Magyarország ellen és a rossz lelkiismeret az áldozattal szemben. A második ok, amiért a legkisebb motívumot is felhasználták arra, hogy a gyanút felénk tereljék, a már fentebb vázolt helyzetben található: a figyelmet Franciaország közrendészetének eme botrányáról, amely ott a belügyminiszter bukásához vezetett, más irányba vonzani. Hasonlóképpen Jugoszlávia lakosságának a hangú-

latát is kiélezni a szomszédos ország irányában és így megakadályozni azt, legalábbis egy időre, hogy a király halála következtében belső válság törjön ki, amitől belgrádi kormánykörökben valószínűleg joggal tartanak. A magyar sajtó mint a közvélemény kifejezője, fölüeny nyugalommal fogadta ezt a szervezett hadjáratot. Amilyen méltóságteljesen fejezte ki részvétét és együttérzését a merénylet pillanatában, félretéve az ellenséges érzéseket, nemcsak a jugoszlávok királya, hanem a francia külügyminiszterrel szemben is, aki olyan kegyetlenül és ok nélkül sértette vérig a magyarságot alig néhány hónappal ezelőtt, épúgy s hasonló méltó fonnák között, tiltakozott az egész magyar sajtó a magyarságra szórt koholt vádak ellen. Ugyanezt a méltóságteljes nyugalmat és hidegvért kell megőriznünk mindaddig, amíg a marseille-i tragédia következtében beállott helyzet nem likvidálódik és a felkorbácsolt hullámok nem simulnak el. A nagy, kitűzött politikai célt világosan látjuk: Magyarországot diplomáciai vereségbe akarják belekergetni, elválasztani Olaszországtól, hogy végül belekényszerítsék a kisantantba, abba a csapdába, amelyet már 15 esztendeje nyitva tartanak számára. Mi viszont reméljük, hogy a viharok elmúltával egy újonnan megalapozandó józan béke kilátásaival léphetünk be az 1935-ös esztendőbe.

Az európai politika fejlődése a három úgynevezett antant-nagyhatalom politikájának irányától és attól függ, milyen mértékben lehet Londont, Párizst és Rómát egy nevezőre hozni. Annál a befolyásnál fogva, amellyel Franciaország keleti szövetségesei felett rendelkezik és annál a politikai és pénzügyi hatalomnál fogva, amellyel ma bír, a francia politika iránya és fejlődése alapvető fontosságú ebben a kalkulásban. Azonban ezt az irányt és fejlődést elhatározóan befolyásolhatja London és majdnem ugyanilyen mértékben Róma is. Louis Barthou politikája, elődjének tétovázása után, igen határozottan, majdnem apolitikus merevséggel fejlődött ki. A béke megőrzésének örve alatt célul tűzte ki Németország bekerítését, egyrészt Oroszországnak a francia szövetségi blokkhoz való kapcsolása, másrészt saját kisebb szövetségeseinek a francia politikához való leláncolása által. Teljesen megmerevítette a köztársaság politikáját a leszerelés kérdésében, megtagadva a leszerelt államok egyenjogúságát és egyben a győztes államok haderejének fokozatos leszállítását is. A bekerítést politika eszközeként pedig a már megkötött Balkán-Paktumhoz óhajtotta az Északkelet-Európa államait összekapcsoló Keleti-Paktumot hozzáfűzni, ezt egy Dunai-Paktummal kiegészíteni, amihez végül Középtengeri-Paktum járult volna. A Keleti-Paktumnak a Barthou által Londonba vitt terv szerint aláírói lettek volna Oroszország, a Balti-Államok, Lengyelország, Németország és Csehszlovákia. A Dunai-Paktumnak Magyarország és négy szomszédja; a Balkán-Paktum tagjai tudvalevőleg Bulgária és Albánia kivételével az összes Balkán-Államok; a Középtengeri-Paktumé a Földközi-tenger parti államai lennének. Ennek a körmönfont paktum-inflációs rendszernek, amely a kölcsönös territoriális és segélynyújtási garancia elvén épült fel, közös vonása az, hogy az egyes paktumrendszereket egymáshoz nemcsak a protektorként háttérben álló francia nagyhatalom, hanem az is összeköti, hogy egy vagy két állam a különböző egyes paktumokban azonos, így pl. Csehszlovákia az eredeti terv szerint részt vett volna a Keleti-Paktumban és a Dunai-Paktumban, Románia és Jugoszlávia a dunaiban és a Balkán-Paktumban; mindegyik Balkán-Állam pedig a Földközi-tengeri-Paktumban is. Ha ez a túl-logikusan elgondolt rendszer valóra válik, akkor a mai békétlen Európát papírfalakkal bástyázták volna körül és merevítették volna meg mai formájában. Ezt a célt szolgálta Szovjetország népszövetségi felvételének kikényszerítése is. A paktum-inflációs tervet azonban már Barthou halála előtt megbuktatta az, hogy Németország határozottan megtagadta a csatlakozását a

Keleti-Paktumhoz, Lengyelország pedig teljesíthetetlen feltételekhez kötötte. Többi közt Csehszlovákia kizárásához a rendszerből, mert ez államnak a határait nem hajlandó garantálni.

Barthou az olasz-jugoszláv és ennek folyamányaképen az olasz-francia megegyezés tető alá hozásával óhajtotta művét megkoronázni. Hogy milyen jelentőséget tulajdonítottak az Olaszországgal való megegyezésnek, azt legjobban bizonyítja az az inszisztencia, amivel már hónapok óta megtörténtnek jelentették a megegyezést Párizs és Róma között olyan időpontban, amikor még az alapvonalatok illetőleg sem voltak egymással tisztában. Ha ez a megegyezés úgy jön létre, hogy valóban a tisztességes és igazságos békét szolgálja, amint azt Mussolini legutóbbi milánói nagyszabású beszédében hangoztatta, akkor Európa minden állama tényleg megnyugvással üdvözölhetné ezt az államférfim munkát Remélnünk kell tehát, hogy ha Barthou halála változást hoz is a francia politikába, amely talán ezután el fogja kerülni azt a bántó merevséget, amely a tragikusan elhunyt francia külügyminisztert jellemezte, az államférfiak a francia-olasz megegyezésen tovább fognak dolgozni anélkül, hogy emellett figyelmen kívül hagynák más európai államok életbevágó nagy érdekeit is.

A MARSEILLEI GYLKOSSÁG nemcsak a külügyminiszternek az általános benyomás szerint szintén rendőri és talán nem kis részben orvosi hanyagság következtében beállott halála miatt a francia belpolitikai helyzetre is kihatással volt. Ha Doumergue nagy tekintélye nem mentette volna meg, akkor ebbe a kormány is belebukott volna. Sarraut belügyminiszter és a rég esedékes Chéron igazságügyminiszter így is áldozataivá lettek Vlada Georgieff golyóinak. A Doumergue-kormány pártpolitikai összetétele az újjáalakítás után változatlan maradt, mert Barthou helyére az ugyancsak jobboldali Laval volt miniszterelnök, az ő helyébe, mint gyarmatügyi miniszter, viszont Rollin képviselő lépett, aki a Tardieu-kormányban volt miniszter. A radikális Sarraut helyét ugyancsak radikális képviselő, Marchandeu foglalta el úgy, hogy a radikális párt évtizedek óta őrzött fellegrát, a belügyminisztériumot, amelyből csak Tardieu mozdította ki őket pár hónapra, továbbá is megtartotta. A jobboldali Chéron helyébe a szintén jobboldali nacionalista Lémery szenátor került. Az az egy haszna a francia kormánynak a marseille-i merényletből talán lesz, hogy a külpolitikai mozgalom, amely ennek következtében beállott, esetleg meghosszabbítja életét és elodázhathatja a belpolitikai válságot, amely fenyegeti. A fiatalok és öregek frontjai lassan kezdenek kialakulni Franciaországban és az elégedetlenség azzal a kormányzati rendszerrel, amelyben a Stavisky és Prince botrányok megtörténhettek, amelyben Prince bíró meggyilkolása felfedezetlen és megtorlatlan és egy baráti nemzet uralkodója a szó szoros értelmében védelem nélkül maradhatott, nőttön nő. Az akut válságot azonban Doumergue tervezett, mélyreható alkotmányreformja pattanthatja ki.

A MARSEILLE-I ESEMÉNYEK hozzájárultak a román belső válság teljes megoldásához: a gyilkosság hírének hallatára Titulescu, aki a válságot kirobbantotta, minden további gondolkodás nélkül vállalta a külügyi tárcát az újjáalakított Tatarescu-kormányban. Homályos viszont még most is, miért idézte elő a románok e szeszélyes primadonna-államférfia ezt a kormányválságot, amelyet ő sokkal súlyosabbnak szánt, mint amilyen az a valóságban lett? Valószínűleg több, sőt sorozatos oka lehetett arra, hogy felvesse a bizalmi kérdést, azaz azt a kérdést, bízhatik-e továbbra is a miniszterelnök politikájában? Titulescut elsősorban kellemetlenül érintette Tatarescu látogatása Belgrádban szeptember elején, melyről nem

tudott előre: annak jelét látta ebben, hogy a miniszterelnök önálló külpolitikai akciókat kezd az ő bevonása nélkül, ami megszegése azoknak a feltételeknek, melyek mellett vállalta a részvételt a kabinetben. Úgy látszik elég erős ellentét fejlődött ki közöttük a kisebbségi szerződések Lengyelország részéről egyoldalúan történt felmondásának elbírálása körül is. Tatarescu a jelek szerint hajlandó lett volna támogatni a lengyel akciót és mellé állani. Ezt állítólag Titulescu akadályozta meg, erre mutat legalább a bukaresti lengyel követ éles sajtónyilatkozata bizonyos külföldi befolyásról, mely Románia érdekei ellen érvényesül. Titulescu nyilván a revíziós precedenstől fél, hiszen Románia számára a tiszteletben nem tartott s léptenyomon megszegett kisebbségi szerződések gyakorlatban úgy sem léteznek, tehát nincs szükség nyilvános lerázásukra. Harmadik ok pedig Tatarescu ama szándéka volt, hogy a propagandaügyeket a külügy hatásköréből kivesszi és külön miniszterre bízza, amit végül meg is tett. Ebben Titulescu joggal *capitis deminutio*-t és mindenesetre — nagy anyagi erőforrások elvételét látta. Tatarescu ügyes fogásával, mellyel hirtelen lemondatta az egész kormányt és Titulescu nélkül is újjáalakította, jelezte, hogy ha kell, nélkülözni tudja őt. Sándor király és Barthou erőszakos halála úgy látszik minden feltétel nélkül visszaadta külügyminiszterét s ezzel egyidőre a román válság ismét megoldást nyert. A teherviselőképeség túlfeszítésében s az ennek következtében növekvő deficitben, az adminisztráció tehetetlenségében, az új provinciák — Erdély, Bukovina, Besszarábia, Dobrudzsa — növekvő elégedetlenségében rejlő nagy belső válság viszont tovább dül s ma még nem lehet tudni, végül milyen megoldása lesz.

A FIGYELEM ELTERELŐDÖTT az osztrák helyzet felől is. Ausztria megszűnik-e végül Eris almája lenni olyan jelentékeny európai hatalmak között, amelyek megértő együttműködése a béke egyik záloga? Papén, az új bécsi német követ, igen rövid bécsi időzését békülékeny szellemben használta fel. A német sajtó kerüli az osztrák témát, az osztrák kormány pedig felkérte a bécsi sajtót, hogy kímélje a Führer személyét és a nádpolitikát. A németországi osztrák légiót, ha nem is oszlatták fel, áthelyezték Észak-Bajorországba és — szeretnének megszabadulni tőle. Frauenfeldet és a veszélyes Habichtot, propaganda-főnökét, a jelek szerint elhallgattatták; mindkét oldalról kifejezésre jut tehát valamilyen békülési akarat; hacsak az osztrák náci-vezérek csalódott reményei és egyéb — nem utolsó sorban szocialista és kommunista:— befolyások más irányban nem érvényesülnek, egyes feltételek adva lennének a megegyezésre, legalább is a viszály elcsendesedésére.

Időközben az Ausztria függetlenségének biztosítására különböző oldalról, különböző céllal indított akció Genfben papírgyőzelemmel végződött. Az osztrák kormány úgy vélte, hogy érdeke lenne, ha a nagyhatalmak egyedül vagy pedig összes szomszédjai effektív biztosítékot nyújtanának integritása, illetve függetlensége védelmére. Európai érdeknek látszanék másrészt, hogy Olaszország, amely gyors és bölcs akcióval júliusban lehetővé tette az osztrák belső rend helyreállítását, amennyiben hasonló eset megismétlődne, a két másik nagyhatalom hozzájárulásával és támogatásával tehessen hasonló biztosító lépéseket. Franciaország, bizonyos kautélák mellett, ehhez hozzájárulhatott volna, ha kis szövetségesei megengednék, illetve hajlandók lennének politikájukban a francia érdekekhez alkalmazkodni s nem azt követelni, hogy Franciaország kövesse az ő utasításait. Már említettük, mily ellentétesek a kisantant egyes államainak érdekei az Anschluss-szal szemben. Ezeket a genfi tárgyalások alatt annyira sikerült áthidalni, hogy megegyeztek olyan formában, mely szerint Ausztria

függetlenségének veszélyeztetése esetén a népszövetségi Tanács döntene a további teendőkről. Ezt a formulát—minthogy az Olaszország számára elfogadható megoldást a kisantant ellenezte — Barthou is magáévá tette, de ez természetesen nem felelhetett meg sem a gyakorlati érdeknek, mely esetleg rögtöni akciót kívánna, sem Olaszországnak és Angliáénak. Anglia ugyanis hagyományos politikájánál fogva kerülni akarja, hogy a kontinensen létező addigi katonai kötelezettségeihez újak járuljanak. Már pedig ha a Tanácsra bízna a döntést, csak két alternatíva közt választhat: vagy megakadályozza a Tanács határozatát saját szavazatával, ami kellemetlen ódium, vagy pedig vállalnia kell a létrejövő határozatból ráháruló katonai kötelezettségeket. Végül a teljes ellentétes érdekek és nézetek egymást paralizáló összeütközéséből a népszövetségi közgyűlés utolsó napján megszületett a három nagyhatalom egy újabb deklarációja. Ez a szöveg a London, Párizs, Róma által február 17-én külön-külön tett s Ausztria függetlenségének biztosítását kívánatosnak jelző nyilatkozatot közössé alakította át, megerősítette és hozzáfűzte, hogy ez az elgondolás fogja „közös politikájukat inspirálni“. Valamit létre kellett hozni, de kétségtelen, hogy Ausztria függetlensége azáltal, amit létrehoztak, nem látszik lényegesen biztosabbnak, mint előtte volt, hacsak más, békés úton nem biztosítják.

A NÉPSZÖVETSÉG évi közgyűlésének szeptember 10-étől 27-éig tartott tizenharmadik ülészakát az osztrák kérdésben a kulisszák mögött folytatott küzdelmen kívül három esemény tette érdekessé és nevezetessé: Oroszország felvétele, a lengyel bejelentés a kisebbségi szerződésekről és a magyar kisebbségekről szóló vita. Az Oroszországnak Franciaország által kieroszakolt felvételéről megindult vitában a legtiszteletreméltóbb volt Svájc szereplése: kiváló delegátusa, Motta szövetségi tanácsos, a közgyűlés egyik legtiszteltebb személyisége, elmondta mindazokat az erkölcsi és nemkevésbébbé gyakorlati érveket, amelyek a Szovjetnek a más elveken felépült társadalmakon nyugvó államok szövetségébe való felvétele ellen szólnak. Nyilvánvaló volt, hogy azt mondja el, amit a delegátusok nagy többsége belsejében vall és érez, de nem mer kimondani. A szavazásnál az opportunizmus győzött az elven és az erkölcsi parancsokon. Meg fogjuk látni, melyiknek van igaza a gyakorlati politikában?

A nehezen meginduló közgyűlési vitát Beck lengyel külügyminiszternek kijelentése kavarta fel: minthogy, mondotta, a nagyhatalmak nem egyeznek bele a kisebbségvédelem általános kiterjesztésébe, Lengyelország a maga részéről megtagadja a részvételt minden olyan nemzetközi intézményben, amely a kisebbségvédelemmel foglalkoznék. Szerinte a lengyel alkotmány a kisebbségeknek teljes védelmet nyújt. Ez az elhatározás, amely a Lengyelország által aláírt kisebbségi szerződéseket egyoldalú akarat-elhatározással felbontja, óriási konsternációt keltett elsősorban az ezeket a szerződéseket aláíró nagyhatalmak körében. Nagy-Britannia, Franciaország és Olaszország képviselői rögtön válaszoltak Becknek, tónusban és felépítésben különböző, de lényegükben azonos beszédekben. Rámutattak arra, hogy a kisebbségi kötelezettségeket vállaló új, vagy nagy területekkel megnövelt régebbi államok létrejötte, illetve területgyarapodásának kiegészítő feltétele volt, hogy az uralmuk alá jutó tekintélyes nemzeti kisebbségek védelmére nemzetközi szerződések által biztosított és a Népszövetség égisze alá helyezett kötelezettségeket vállaltak. Ezeknek a szerződéseknek érvénye alól csupán a többi aláíró hatalmak hozzájárulásával mentesíthetik magukat: ugyanez a módja a változások elérésének. A hatalmak hajlandóknak mutatkoztak ezirányú tárgyalások felvételére, de figyelmeztették Lengyelországot, hogy az új szerződés létrejötteig a régi szerződés

s az arra felépülő kisebbségi procedurális tanácsi határozatok, melyek alatt Lengyelország aláírása is szerepel, kötelezőek. A kisebbségi védelem kiterjesztését minden államra a nagyhatalmak továbbra is kereken visszautasították. Kiemelendő a vitából Aloisi báró olasz fődelegátus beszéde, aki kijelentette, hogy Olaszország mindig a szerződések revíziója mellett foglalt állást, mert az egészséges nemzetközi fejlődésnek ez az alapja s állandó békéhez és nyugalomhoz csak ez vezethet el, de kizárta az egyoldalú, egyetlen kontrahens — szerződésaláíró fél — akaratából végrehajtott revíziót. A békés revízió melletti állásfoglalás világos és nyilván Magyarországra vonatkozott a Duce nagyszabású politikai elgondolásának megfelelően. Ezt mint újabb jelét annak, Mussolini milyen megingathatatlan következetességgel vezeti Olaszország politikáját, Magyarország mély hálával és örömmel vette tudomásul. Így a lengyel bejelentés, amely bennünket oly közvetlenül és életbevágóan érint, tulajdonképpen nem a kisebbségvédelem lerázása szempontjából jelentett precedenst, hanem - egyelőre legalább — ismét demonstrálta általában a szerződések észszerű revíziójának a szükségét.

A lengyel akció különben pedig ráterelte a figyelmet a kisebbségvédelem égető kérdésére. A magyar kormány helyesen ismerte fel azt a kötelességét, hogy különösen az erdélyi magyar kisebbségek tragikussá váló üldöztetésének ügyét komoly formában hozza fel az erre illetékes fórumok egyike, a Nemzetek Szövetsége Közgyűlése előtt. Eckhardt Tibor, Magyarország egyik fődelegátusa, két nagyszabású beszédben tette szóvá a Magyarországot és a magyarságot az utódállamok részéről ért sérelmeket. Az egyikben a szellemi együttműködés témájának tárgyalása kapcsán arra a visszaélésre mutatott rá, hogy az utódállamok a Magyarországról származó magyarnyelvű szellemi termékeket nem engedik be államaik területére és pedig nemcsak a politikai tárggyal foglalkozókat, hanem irodalmi és tudományos műveket sem. Bár a Közgyűlés politikai főbizottságának elnöksége, sőt a Szellemi Együttműködés Nemzetközi Intézete részéről megértés mutatkozott, a kisantant államai továbbra is megmaradtak kultúr-ellenes álláspontjuk mellett, amelyet 15 éve a legridegebben fenntartanak. Jellemző, hogy éppen ők szoktak szemrehányást tenni és bennünket a külföldön megvádolni azzal, hogy közeledési kísérleteiket nem honoráljuk — s teszik ezt akkor, amikor a területükön élő őslakos magyarságtól elzárják azokat a szellemi termékeket, amelyek hivatottak arra, hogy fenntartsák a szellemi és érzelmi kapcsolatokat a magyarság különböző csonkjai között.

Másik, szintén nagyszabású beszédében Eckhardt Tibor különösen a magyarság rendszeres üldözésére és annak kegyetlen eseteire mutatott rá, amelyeknek Erdélyben esik áldozatul. A kisantant képviselőinek válasza — a vitában Benes személyesen vett részt, míg Romániát és Jugoszláviát genfi diplomáciai kiküldöttjük képviselte. — elsősorban azt a tételt fejtegette, hogy a Közgyűlés nem kompetens a kisebbségi kérdés tárgyalására, mert ezt a szerződések a Tanács kompetenciájába utalják. Ez az érvelés azonban nem helytálló: a Nemzetek Szövetségének Egyezségokmánya alapján a Közgyűlés minden olyan kérdés tárgyalására hivatott, amely a nemzetek közötti békét érinti. A Közgyűlés VI. Bizottságának kiváló elnöke, Madariaga spanyol nagykövet is erre az álláspontra helyezkedett és nem korlátozta a magyar delegátus szólásjogát. Benes inszINUÁCIÓKKAL telt viszonzásában azt a javaslatot tette, hogy teljes reciprocitás alapján szívesen tenné a kisebbségek helyzetét Csehszlovákiában és Magyarországon nemzetközi vizsgálat tárgyává. Amidőn azonban ezt a propozíciót a magyar delegátus nagy taktikai ügyességgel magáévá tette és az együttműködés szellemében azt javasolta, hogy Magyarország és a három utódállam forduljon a népszövetségi Tanácshoz és kérje egy nemzetközi bizottság kikül-

dését, amely hivatott lenne a kisebbségek helyzetét a négy államban vizsgálat tárgyává tenni és megállapítani, megfelelnek-e a kisebbségi szerződésekben foglalt kötelezettségeknek, Benes is, társai is kibújtak az előbbi propozícióban erkölcsileg vállalt kötelezettség alól. Visszatértek ugyanis ahhoz az állásponthoz, hogy a Tanács normális eljárási szabályai szerint kezelje a kérdést, ami nyilván annyit jelent, hogy vég nélkül el akarják húzni a tárgyalást a Tanács vagy annak hármás bizottságai előtt. Reméljük, hogy a Nemzetek Szövetségének Közgyűlése előtt méltósággal és ügyességgel felvetett problémát, amelytől az egész magyarság léte és jövője függ, a magyar kormány nem fogja elejteni, hanem következetes munkával legelsőbbrendű kötelezettségének fogja tekinteni e méltányos, igazságos és a szerződéseken alapuló megoldás szorgalmazását és kikényszerítését.

UGYANAKKOR, mikor a Nemzetek Szövetsége a civilizált polgári államok e közösségébe nagy szótöbbséggel, csupán három állam — Svájc, Hollandia, Portugal — szavazata ellen felvette a Szocialista Szovjetköztársaság Szövetségét, a legkülönbözőbb helyeken és országokban látjuk nyomát a kommunista propaganda különböző robbantó megnyilvánulásainak. Érdekes volt ebből a szempontból az október elején lezajlott spanyol forradalom eseményeit és tanulságait figyelemmel kísérni. Az 1931 áprilisában lezajlott köztársasági forradalom a radikális és szocialista elemeket juttatta uralomra; de már a következő választás, amely 1933 őszén zajlott le, megmutatta, hogy az ország relatív többsége konzervatív és katolikus. A mai cortezben a radikálisok beszámításával a polgári, konzervatív és katolikus pártoké a többség. A cortez legerősebb pártja a katolikus agrárpárt, amely a köztársaságot csak elismeri, de nem nevezi magát köztársaságinak. Mint-hogy eddig a szocialista párt bevonásával csak kisebbségi kormányt lehetett alakítani, a cortez e legnagyobb pártja megtagadta Samper kisebbségi kormányának támogatását, hogy lehetővé tegye az alkotmánynak és a parlamentarizmusnak megfelelően egy többségi kormány alakítását. Alcalá Zamora elnök kénytelen volt ezt az alkotmányjogilag megtámadhatatlan tételt alapul elfogadni és Lerroux radikálispárti vezért megbízni egy többségi kormány megalakításával. Ekkor már nyilvánvalóvá vált, hogy a szocialisták és kommunisták ezt a kormányt, amelynek programja nyilvánvalóan az agrártörvényhozás megváltoztatása és az alkotmány egyházellenes szakaszainak törlése lesz, a legélesebben, esetleg forradalom útján fogják eltávolítani akarni. A kormány a radikálisok, a liberális demokraták és a katolikus agrárius szövetség tagjaiból alakult meg. Erre a forradalom elsősorban Katalóniában és Aszturiában, de Madridban is a következő napon kitört. A kormány azonban megmutatta, hogy a helyzet magaslatán áll. A hadsereg hű maradt hozzá és ennek az erejével leverte a zendülést. Amidőn a katalán kormány kimondta Katalónia függetlenségét a szövetséges spanyol köztársaság kebelében, maga Barcelona katalán nemzetiségű katonai kormányzója is szembefordult Spanyolország történelmi egységének megtörőivei. A katalán forradalmat 12 óra alatt leverték s az eredmény a vérmes és telhetetlen katalánok számára valószínűleg az lesz, hogy ellenkezőleg a Companys-kormány által legutóbb kicsikart — különösen az agrártörvényhozás téren elért — engedményeket is el fogják veszíteni. Megnyugtató a mai turbulens Európában, hogy Spanyolországban a mai helyzet szerint maradék nélkül a polgári gondolat győzött, amely a polgári társadalom eddigi vívmányait, többi közt a vallás szabadságának tiszteletét, fogja ezután is fenntartani.

CSEH POLITIKAI ARCKÉPEK

PEROUTKA MEMOÁRJAI¹

Peroutka egyénisége, cseh álláspontja a tótokkal szemben — a tótok szerepe az államalkotásban — a cseh légió — Stefánik, a tótok hőse, alakja és halála

I.

A CSEH ÉS TÓT KÖNYVTERMELÉS az elmúlt másfél évtizedben garmadaszámmra hozta a piacra a világháború és az államfordulat csehtót részleteire vonatkozó könyveket. A komoly és értékes munkák száma természetesen jóval alacsonyabb, mint a bombasztos, személyi célzatú munkáké. Tagadhatatlan az, hogy a közelmúltnak ezen leírásaiban is, akár komoly és értékes tartalmúak, akár pedig kevésbé azok, két főszempont vezette az írókat. Az egyik a párthoz való tartozandóság szemüvege, a másik pedig, hogy milyen módon lehetne a legjobban az önálló csehtót állam alakításának dicsőségéből és érdemeiből a személyi pozíció részére egy jó nagy karajt lehasítani. Ezért ütődik ki különösen a memoármunkákból a személyeskedés és a pártgyűlölség. Ami pedig a csehtót testvéri viszonyt illeti, — a cseh munkák, majdnem kivétel nélkül, hol direkt módon, hol körülírva vagy adatok célzatos csoportosításával, a tótság inferioritását, politikai éretlenségét és a „szabadság korszaka“ előtti gyávaságát és tehetetlenségét mutatják be. Ezt a megállapítást variálja több formában Peroutka tíz kötetre tervezett művének első három kötete is.

Peroutka Ferdinánd a cseh publicisztika egyik legtehetségesebb reprezentánsa, a „Lidové Noviny“ politikai cikkírója és a „Pfitomnost“ szerkesztője, aki néhány figyelemreméltó essay-gyűjteményt adott ki.^a A „Lidové Noviny“, mely szerkesztőtulajdonosa, Stránský dr. révén a Hradsinhoz közel áll és Benes külügyminiszter belpolitikai apparátusában rendkívül fontos helyet foglal el, mert hiszen e lap segítségével harcolta végig a Stribfny, Gajda, Hodza és Kramáf elleni támadásokat, — szerkesztéstechnikai szempontból a legjobb cseh napilap, melynek politikai cikkei mindig figyelemreméltóak. A „Pfitomnost“ című hetilap saját szerkesztőjének sok ellenséget szerzett, mert ebben nem korlátozza olyan pártcélzatú megkötöttség, mint a Lidové Novinyban. A lap programja szerint a szerkesztő erkölcsi érintetlenségének és politikai függetlenségének lehet köszönni azt, hogy a lap politikai slendriánnak nevezi a politikai slendriánt, a korrupciót korrupciónak, a gitschet gitschnek, a művészetet művészetnek, a sportot sportnak, az akrobataságot akrobataságnak és hogy az igazság érdekében gyakran

¹ Ferdinand Peroutka: „Budováni státu. Ceskoslovenská politika v letech poprevratovych“. 1.1918. 524.1. II. 1. a 2. dil. 848.1. — Fr. Borovy Praha 1933—34.

² »Bojeodnesek“. — „Aoane“.

népszerűtlen is mer lenni. Peroutka ma a tót politikai körökben egyike a leggyűlöltebb cseheknek, ám nem azért, mert talán cseh sovíniszta-allűrjei lennének, vagy mert talán a cseh-tót problémában a tótelles cseh türelmetlenségnek lenne leghangosabb kifejezője, hanem mert lapjában Weiner Richard nevű párizsi munkatársának egy tanulmányát leköszölte,¹ melyben ez a revízió lehetőségével foglalkozván, ajánlja, hogy ha — mint ezt a magyarok állítják — sérelem történt, úgy ez elimináltassék.

Elgondolását azzal támogatja, hogy ha a magyarságnak átadnák azokat a területeket, melyeken a magyarok laknak, akkor ezzel kivennék hatékony revíziós propagandájuk kezéből a legerősebb fegyvert, hiszen ezután nem fogják már meggyőzhetni Európát arról, hogy sérelem esett rajtuk, mert ilyen módon valamennyi magyar Magyarország fennhatósága alá kerülne. Viszont, amint ez megtörténik, Magyarország demokratikus állammá alakul, mely demokratikus szomszédaival békében fog élni. — Ez az álláspont heves és gyűlölködő támadások központjává tette nemcsak a cikkíró, hanem a szerkesztő Peroutkát is, aki feleletében² hangsúlyozta azt, hogy nem lehet bezárt szemmel a revízió eshetőségének kérdése mellett elhaladni. Fejtegetései a háborús és a békés revizionizmusról megmutatták, hogy nincsen puhafából faragva, — ámbár ő is kifejezetten a cseh nemzeti álláspontot képviseli és cseppet sem revizionista, mert hiszen a revízióval mindenképpen való megakadályozását ő is óhajtja, nem zárkózik el azon belátás elől, hogyha a revízió lehetséges, inkább lenne kívánatos egy békés és kompromisszumos megoldás, mint egy háborús. Később egy magyar interjú miatt, melyről határozottsággal kijelentette, hogy nem fedi az igazat, ismét heves tót támadások keresztüzébe került.

„Az államépítés korszaka. A csehtót politika az 1918—1928. években“ című munkájának első két kötete újra alkalmat adott a tót politikai közvéleménynek, hogy pereat-ot kiáltson rá, mert állítólag igazságtalanul bánt el történelmi kritikájában a tótság egyes prominenseivel és magával a tót politikai vezető réteggel. Tény az, hogy rendkívül éles judiciummal figyelte meg a politikai szereplők tetteit és viselkedését. Ezt az éles kritikai tehetségét azonban olyan célzattal használja, melyből politikai beállítottságára lehet következtetni annak ellenére, hogy lépten-nyomon meglátszik, miszerint igyekszik ezt leplezni. Peroutka a köznapi demagógia ellenségének tartja magát, a pártok, klikkek, személyi érdekek kulisszamögötti és nyílt harcának leírásában érdekes adatokat ismertet. Peroutka nem szürke író, hanem erőtől és önálló szellemiségtől duzzadó tehetség, akinek írásait élvezet olvasni még azoknak is, kiknek elszánt ellenfelük. A két kötetbe foglalt időszakról írtak mások is. Munkája azonban merész szárnyalásával messze maga mögött hagyja például egy Chaloupecky ügyefogyott és könyvmolyos botorkálását, egy Opocensky szürkeségét, vagy egy Houdek naív és fontoskodó dilettantizmusát és sok mást.

Munkájának anyagát okmánygyűjtemények, a statisztika, a nemzetgyűlési naplók, a sajtó és irodalmi termékek és végül a kortársak

¹ „Naše spějenceká politika“. — Pfitomnost 1933. 13—14. sz.

² „Na vysvětlenou“ — Pfitomnost 1933. 16. és 17. sz.

személyes információi szolgáltatták. Ennek az utolsó körülménynek is lehet tulajdonítani azt, hogy a kötetekben előforduló személyi jellemzések, portrék sok esetben túlélés kontúrokat mutatnak, aminek következtében az elrajzolt részletek feltűnőbbek lettek. Ezt látjuk nemcsak Stefánik Milán alakjánál, hanem Kramár, Hodza, Hlinka, Smeral, Sramek rajzánál is, míg viszont Masaryk, Benes, Svehla, RaSin, Srobár portréinál már nem használja a fekete-fehér technikát, hanem meleg pasztellszíneket, elmosódó kontúrokkal. Peroutka tudatosan kerüli ugyan a legendaszöveg tarka történelmi díszletezését, — mégis két csoportba osztja e korszak történelmi szereplőit — a neki rokonszenvesekre és a többire. Azok, akiről azt hiszi, hogy túlértékeléssel jutottak az e korszakról szóló közfelfogásba, rendkívül kíméletlen lelki bonckés alá kerülnek. A többieket is szigorúan kezeli, ám ez már csak látszólagos és inkább fogalmazástechnikai és stílusgyakorlati eljárás, melyből a neki rokonszenvesek elégtétellel kerülnek ki. Mindenesetre értéket ad művének az, hogy a cseh nemzeti közéleti férfiak monográfiáit történelmi anyaggal organikusan összeszöve és egybeforrasztva adja. Behatóan foglalkozik az államgazdasági és pénzügyi, valamint szociális kérdésekkel is, — de ezekkel összefüggően túlnyomóan a cseh területekre van tekintettel és nincsen semmilyen figyelemmel Szlovénia, pláne Ruszinszkó. A munkának azonban nagy hiányai is vannak. Ezekből a hiányokból is következtethető a magyarellenes tendenciára. A német problémának ugyan néhány fejezetet szentel, de a magyar nemzetiség kérdéseivel egyáltalában nem foglalkozik, pedig 1919—1920-ban erre vonatkozólag bőséges anyag halmozódott fel. Nem találjuk a munkában a pittsburgi szerződés adatait és körülményes következményeinek előjeleit. Ruszinszkóról alig tesz említést, mintha ez a terület nem is tartoznék a cseh-től államhoz.

Említettem, hogy Peroutka egyik főtürekvése arra irányul, hogy az eseményekről és a szereplő emberekről lehámozza a cseh-től öndicsőítésnek egyre vastagodó kérgét és hogy bemutassa a maga meztelenségében mindazt, ami e kéreg mögött van. Ezt azonban nem minden kérdésben cselekszi egyforma kíméletlenséggel. Vannak helyek az események sorozatában, ahol nagyon is kényeskedve kezeli a témát. Ez mindenesetre annál kirívóbbá teszi kíméletlen módszerét a többi esetekben. Nem tartom egészen megbízhatónak és világosnak mindjárt az első fejezetet, mely a cseh opportunisták politikája végét rajzolja. Peroutka megállapítja ugyan azt, hogy igazságtalan eljárás lenne elítélni a két tűzbe helyezett vas politikáját és mindazokat megvetéssel illetni, akik ezt tették, mert hiszen a politikának minden eshetőségre el kell készülni, mégis igen cinikus és lekicsinylő megjegyzéseket ír azokról, akik nem a Masaryk—Benes-fronton álltak, hanem arra az eshetőségre is gondoltak, hogy a középeurópai hatalmak győzni fognak és viselkedésükkel elejét akarták venni annak, hogy e győzelem esetében a cseh nemzet alárendelt sorsba kerüljön. Ezeket az opportunistákat sok tekintetben áldozatul dobták oda a cseh vezetők az ujjongó cseh nacionalizmus bosszúszomjának, — ez azonban nem változtathat azon a tényen, hogy a csehek sokkal nagyobb erővel és intenzivitással harcoltak az antant ellen, mint mellette és valóban érdemtellenül lettek

a békediktátumok kegyencei. A központi hatalmak győzelemszériája a négy évig húzódó háborúban sokáig tartott. Ezen idő alatt a cseh opportunisták előtérben álltak és valósággal a cseh politikának egyedüli intézői voltak; mihelyt azonban világossá vált az, hogy a kocka megfordult, — előkerült a másik tűzben tartott vas, úgyhogy 1918-ban már csak egy vasuk izzott, mert az opportunistákét elhajították. Peroutka szerint ez a folyamat a cseh íróknak 1917 májusi deklarációja után kezdődött. A 222 cseh író nyíltan állást foglalt e nyilatkozatban a hivatalos politika ellen és dezavualta a „Cesky Svaz“ című cseh pártközi szervezetet is, mely ha a kényszerítő körülmények szorítása alatt, de mégis többízben a cseh emigránsok politikája ellen foglalt állást és Stanek vezetése alatt ezekétől teljesen eltérő utakon járt, melyeken szintén már 1917-ben csehtót egyesítésre törekedtek. Feltűnő, hogy Peroutka a „Cesky Svaz“ ezen működését mellőzi, holott ez előkészítette a cseh nemzeti bizottmány útját. Peroutka bizonyos szemrehányással állapítja meg azt, hogy 1917 májusáig hiányzott a cseh politikai nyilatkozatokból „a szabadságra való törekvésnek világos kifejezése“, — ámbár kénytelen megemlíteni azt is, hogy alig történt a cseh közvélemény részéről ezzel ellentétes sajtóbeli vagy más megnyilvánulás. Ha itt-ott elszórtan előfordult a sajtóban a tiltakozás a Masaryk—Benes-akció ellen, úgy ennek szövegét a hatóság fogalmazta, amint ez a Czemin gróf által megrendelt Cesky Svaz-féle nyilatkozattal is történt. Ezt Peroutka szerint maga Czemin írta meg és a Cesky Svaz saját maga ellen sütötte el ezeket a pisztolyokat abban a reményben, hogy nincsenek megtöltve, elutasította a szabadságot, azt remélvén, hogy mégis leköszön, kihirdette, hogy nem fogadja el az emigránsok segítségét, valójában azonban elvárta tőlük, hogy ezt nem hiszik el. Tisztázódott a helyzet akkor, — mikor megalakult a cseh nemzeti bizottmány, mely látván a harctéri helyzet alakulását, teljesen a Masaryk—Benes-csoport politikájához igazodott, mindamelllett a cseh reichsrati képviselők, Masaryk tiltó figyelmeztetése ellenére, továbbra is résztvettek az üléseken, mert kellemetlen meglepetéseket nem tartottak kizártnak. A „Národny Vybor“-nak nem volt tót nemzetiségű tagja, ámbár már nyíltan használta a „csehtót nemzet“ kifejezését. Ez a bizottmány már előkészítette az önálló cseh-tót állam törvényeit. Kidolgoztak egy politikai és egy gazdasági jellegű törvényt, melyeket már a Maffia is megtárgyalt. Az egyiket Pantucek dr., a másikat Preiss dr. szerkesztette. A Cesky Svaz és a Národny Vybor szervezeten kívül létezett egy szocialista tanács is, mely az orosz átalakulás hatása alatt radikalizálódott. Ez már október 14-én akarta a cseh-tót köztársaságot proklamálni és a polgári pártok attól félttek, hogy ez a nap válhat a cseh önállóság kiinduló pontjává, holott a bolsevizmus felé igazodó radikális szocializmus akkor nem volt jó ajánlólevél az antant előtt. A cseh polgári pártoknak sikerült leszerelniük a szocialistákat, akik azután teljesen alárendelték magukat a nemzeti bizottmánynak, melynek vezető tagjai igen elítélően nyilatkoztak a szocialista taktikáról. Ezen a kialakult egységen szenvedett hajótörést Károly király föderációs manifesztuma is, mely Peroutka szerint az október 28-iki prágai eseményekre azzal a hatással volt, hogy megakadályozta

a vérontást és a cseh nemzeti bizottmány útját veszélytelenné tette. Peroutka előadásából kitűnik, hogy a csehek félték Károly királynak békére hajló és modernebb szellemű politikájától, mely az antant körökben is ismeretessé vált és attól tartottak, hogy sikerül majd neki Ausztria szétbontását megakadályozni. A háború nem volt a császár szívügye és mikor a háború bestialitása tetőfokát érte, megkegyelmezett Kramárnak és Rasinnak, — az uralkodó azonban érezte gyengeségét, mondja Peroutka, különösen a magyarokkal szemben. A föderációs tervet a csehek elutasították, mert Magyarország integritását respektálta és a csehországi németeket el akarta különíteni. A cseh taktikára döntő befolyással volt Klofác információja, aki az uralkodónál való audienciája után közölte a cseh vezetőkkel, hogy őfelsége egészen nyíltan békés és vérontás nélküli likvidációról beszélt, tehát a bécsi kormány erőszakos fellépéséről nem kell tartani, mert erről az oldalról teljes kapituláció fog bekövetkezni.

Figyelmet érdemelnek Peroutkának a svájci cseh tanácskozásokra és a prágai október 28-iki eseményekre vonatkozó adatai, melyek szerint Svájcba a Benessel való tárgyalás céljából azokat az idősebb cseh politikusokat küldték, akiknek az új államalakulásban tetteleges vezetőszerpet nem szántak, mert nem bíztak akcióképességükben. Kramáí, Stanek, Klofáé utaztak Svájcba, Prágában maradt Svehla, Stribny, Raáin, — a nemzeti radikálisok, akik azután október 28-án kibocsátották a csehtót államalakulásra vonatkozó első törvényt, melyben kihirdették az állami függetlenséget. Peroutka is megállapítja azt, hogy az október 27-iki Andrássy-féle jegyzék „volt az a kő, mely megindította a meredély szélén felhalmozódott lavinát“. Ettől a perctől kezdve a kormány a németek részéről is izoláltatott. Az Andrássy-féle jegyzék Prágában cselekvésre bátorította a vezetőket, mert Ausztria elfogadta Wüson felfogását, hogy maguk a csehek döntsenek saját sorsuk felett, tehát ez a jegyzék volt a bekövetkező események hajtóereje. Az önállósági törvényt ugyan már régebben előkészítették, de még korainak tartották kihirdetni és csak a jegyzék hatása alatt eszközölték ezt. A törvény az eseményeket úgyszólván megelőzte, mert a csehtót állam proklamálása nem felelt meg az akkori tényleges helyzetnek, hiszen sem a cseheknek, sem a tótoknak nem volt hatalmuk. Szlovenszón még nem döntöttek e kérdésben a tótok. Az Andrássy-féle jegyzék a föderációs császári manifesztumhoz hasonlóan a bizonytalanságnak olyan atmoszféráját teremtette, melyet a cseh nemzeti bizottmány mesterien tudott kihasználni. A prágai események nem tartoznak azon forradalmi átalakulások közé, melyeket saját erejükkel küzdöttek ki. A frontokon dőlt el az átalakulás ügye, — ám Peroutka nyíltan megmondja, hogy a cseh légiók is csupán egy vízcseppet jelentettek ebben a gigantikus mérkőzésben — még a szibériai cseh anabázisnak sem volt döntő jelentősége. A légiók csupán egy véres manifesztáció céljára szolgáltak, hogy megtámasszák Masarykéé akcióit, melyek a konjunktúrát kihasználták. A politikai konjunktúra segítette tehát önállósághoz a csehekét és nem forradalmi, sem harctéri tetteik. Ez a konjunkturális magatartás intézte el a cseh kérdést külföldön.

Érdekes olvasmányok a munkának a szibériai légiókra vonatkozó fejezetei, melyekben Peroutka a tót Stefánik Milán dr. tábornok és első csehtót hadügyminiszter személyével behatóan foglalkozik. Stefánik dr. ma a tót nép legendás hőse. A tót fantázia rendkívül fogékony legendaszöveg tekintetében. Nemcsak a köznép, hanem az intelligencia rétege is. Ez a kis népek bizonyos „MinderwertigkeitsgefűhT-jével áll összefűggésben. Nagynak, hűsinek, büszkének, szépek, majdnem természetfeletti tökéletességűnek képzeli el és annak hiszi is kiváló fiait. Stefánik Milán karriérje és tragikus halála rendkívűl alkalmas anyagot tartalmazott a népfantázia élesztésére. Valahányszor a csehek részéről felhangzik a lekicsinylű megjegyzés, hogy a tótok csak alárendelt szerepet vittek a „felszabadítási“ munkában, — a tótok mindig Stefánik dr. nevét emelik védűpajzsként a támadás ellen. Úgylátszik Peroutka Stefánikra vonatkozó kíméletlen kritikájával ezt a védűpajzst is ki akarja csavarni a tűtság kezeibűl: történelmi szerepét alapos redukűi alá vetette.

Amikor 1918 augusztusában az antant kűrűkben a cseh légiónak szibériai sikerei felett nagy őrűm és bizakodás mutatkozott, — magában a légiűban már megindult a defetizmus, zűllés folyamata, mert a légiű az antant hatalmaktűl sűrgűsen segűtséget kért és ez a segűtség teljesen elmaradt. Wilson is megtagadta ezt és így megbukott a nagy terv, hogy a légiűk segűtségével felszabadítassák Oroszországot. A légionáriusok többsége nem akart a bolsevikiek ellen harcolni és csupán azt kívánta, hogy az orosz kormány engedje át őkűt háborítatlanul Oroszországon keresztül. Már októberben írta a légionárius Svec ezredes, hogy a harc készség nulla alá szállt. A légiűt az antant segűtségével biztatták, — ám a sereg tisztán látta a helyzetet és nem akart idegen érdekekért harcolni. Amikor október 28-án Prágában kihirdették az állami önállűságot, — akkor helyezték sűrba messze Szibériában az űngyilkos Svecet, aki a légionáriusok defetizmusa és fegyelem-megtagadása feletti kűtségbeesésében fűbelűtte magát. Az egész légionárius tábor csakis a hazatérési vágyban és akaratban volt egységes. Ennek tudható be a Kolcsákkal szembeni viselkedésűk is. Benne a cízizmus reakciűs képviselűjét látták és a légionáriusok nem akarták a cízizmust restaurálni. November elején érkezett Janin francia tábornokkal Stefánik Milán dr. Szibériába. Mindkettű egy nagy offenzív haditett tervével és reményével tette meg a nagy utat. Stefánik útja elűkészítése kűzben sűlyos nézeteltérésbe került Benessel. Stefánik és Benes kűzűt valűsűnűleg személyi versengés volt, fűltékenység és mint Peroutka mondja, Stefánik Moszkván keresztül a gyűzelmes légiűk élén akart hazatérni és pedig még elűbb, mint Benes. Janin tábornok is hitt ebben, mert Vladivosztokban fennen hangoztatta, hogy az egész Szovjetoroszország tizennégy nap alatt teljesen kűrűlzáratik és kűnytelen lesz kapitulálni. Ennyire félrevezette Őket a cseh légiűk haditetteirűl szűlű nagy cseh propagandalárma, — a valűság mást mutatott. Stefánik teljesen megtűrve látta reményeinek szűtfoszlását. A dicsű és legendás légionárius sereg helyett egy politizálű, szertezűllű, fegyelmezetlen tábort talált, mely nyugalom és béke után sűvűrgott és éppen ezért gyakran valűsággal pánikhangulat-

ban leledzett. November 28-án Stefánik kénytelen jelenteni a prágai kormánynak, hogy a hadsereg lelkileg és testileg megrendült. Be kellett látnia, hogy egy ilyen sereggel nem lehet harcolni. Peroutka szerint Stefánik a külsőségek embere volt és mint ilyen alkalmatlannak bizonyult arra, hogy a légionárius önkéntes seregben sikerrel hajthassa végre terveit. Egy érzékeny és beteges ember, akinek intézkedései a légió belső zavarait még növelték. Megtiltotta a légiók parlamentjének összehívását és tanácskozását. A fegyelmetlenséget szigorúsággal kezdte büntetni és a rangjelzést személyesen is letépte arról, aki nem engedelmeskedett. A légiók Stefániktól azt remélték, hogy békét hoz számukra, ő azonban nagy haditervekkel jött és mikor látta, hogy a légió helyzete ezeket kizárttá teszi, indulatos és haragos magatartást mutatott. Egész ezredek megtagadták neki az engedelmességet, mert a légiók politikai autonómiáját meg akarta szüntetni és a csehtót kormány alá rendelni, ugyanis a légiót az oroszországi csehtót nemzeti tanács szibériai kirendeltsége vezette, melyet a légionáriusok gyűlése delegált. Ennek a bizottnánynak radikális tagjait egy követtség ürügye alatt elküldte Európába. Masaryk és Benes később dezavualták Stefánikot, — nem hatalmazták fel ezekre az intézkedésekre. Rossz néven veszi Peroutka Stefániktól azt is, hogy a légió tulajdonában levő orosz államkincset felajánlotta a francia követség útján a franciáknak. Stefánik intézkedései következtében a légióban lázongás jelei mutatkoztak, az engedelmesség teljesen meglazult. Ilyen helyzet és hangulat közepette Stefánik menekülésszerűen otthagya a légiót és visszautazott Európába. Teljes volt a személyi kudarca, a hadseregtől nem is köszönt el, senkivel sem közölte, hogy Kínán keresztül siet haza, Vladivosztokot elkerülte. Hirtelen eltűnése felett a légionáriusok, akik azt hitték, hogy hazavezeti őket, még jobban elkeseredtek, intézkedéseit szabotálták. A légió politikai autonómiáját felfüggesztő rendeletét is elutazása után küldte el a kormány megbízottjának. Stefánikot terveinek kilátástalansága egész lényében megrendítette. Peroutka előadásából önkéntelenül felvetődik a kérdés, vajjon nem a Benes iránti féltékenysége hajszolta-e vissza vagy pedig a tótság jövő sorsa feletti aggályai, látván teljes meztelenségében Szibériában a cseh prepotenciát. Hozzárult ehhez, hogy a Masaryk által Washingtonban kibocsátott alkotmányhatározó deklarációval, melyet Tokióban kapott kézhez, nem értett egyet, aminek kifejezést is adott. Visszatérve látta, hogy szibériai missziója következtében itt Európában már nemcsak tót nemzete, de saját személye szempontjából is sokat mulasztott. Sok tekintetben lemaradt és ezért valósággal apátiába esett. Nagy elvi ellentét választotta el őt Benestől a csehtót állam jövő orientálása tekintetében is. Stefánik Olaszországhoz akarta az új állam politikai hajóját kötni, Benes Franciaországhoz. Stefánik Párizsban rezignáltan közölte Foch-sal, hogy a légióra nem lehet támaszkodni. Innen Olaszországba siet, majd két olasz kísérővel repülőgépen Pozsonyba, ahol a város határában cseh katonák a repülőgépet lelőtték, állítólag abban a hiszemben, hogy a gép magyar. A gép lezuhant, Stefánik és két kísérője ott lelték halálukat. — Peroutka ezzel a tragikus életbefejezéssel kapcsolatban következő jellemzésben foglalja össze Stefánik alakját:

1919 május 4-ikén, egy szép vasárnapi napon, a hivatalos Pozsony készülődött, hogy Stefánik Milán Rastisláv tábornokot, a fiatal cseh-szlovák köztársaság hadügyminiszterét, a forradalmi külföldi kormány három tagjának egyikét, — egyikét azoknak, akiket felszabadítóknak neveztek el, ünnepélyes fogadtatásban részesítse. Dél előtt távirat érkezett, hogy repülőgépen elhagyta Olaszországot. Küldöttségek és a kormány képviselői várták a pillanatot, amidőn annyi esztendő után ismét hazája földjére lép. Déli tizenkettő előtt néhány perccel nagy kétfedelű olasz repülőgép jelent meg Pozsony felett és köröket írt le a közeli repülőtér fölött. Szeles idő volt. Talán a szél billentette föl, talán más valami történt, ma már meg nem állapítható ok következtében a repülőgép megingott, elvesztette egyensúlyát, lezuhant és eltűnt a szemek elől.

A közeli kis erdő mögül fekete füstoszlop emelkedett a magasba. A tragédia, — mint sejtették — megtörtént. Autóbuszok, motorkerékpárok, kerékpárok és a gyalogosok tömegei siettek a szerencsétlenség helyére. Az erdő mögötti tisztáson még égett a repülőgép maradványa és a romok közül néhány megszenesedett holttestet húztak ki a mentők. A katasztrófa színhelyétől néhány méternyi távolságban feküdt egy tábornoki egyenruhában levő férfiú holtteste, mely kevésbé volt a tüztől megsérve, mint a többi. Nyilvánvaló lett, hogy a férfiú még a zuhanás előtt kiugrott a gépből. A zsebében levő okmányok alapján kétségtelenül megállapíthaták, hogy ez a halott a várt Stefánik tábornok.

Csodálatos és mégis stílusos vég ez egy ilyen egyéniség részére. Ha választhatott volna, akkor sem választotta volna a halált párnák között. Föllobbani és elégni, — ezek voltak hős alakjának követelményei. Masaryk és Benes a józan vonaton érkeztek haza, — ez nem elégtette ki Stefániknak pátoszszeretetét és felfogását saját személyének inscenálása tekintetében! Repülése előtt azt mondta barátainak, hogy nem kívánja az ellenséges területeket érinteni és nem akarja magát kitenni annak, hogy szóba kelljen állnia régi ellenségeivel, ha utazásában háborgatnák. Íme a szenvedélyes ember — Benesnek azonban még Párizsban más okot mondott: Hírei vannak, hogy Szlovenszkon úgy várják, mint a tótok hatalmas védőjét, aki az égből száll le. Miképpen érkezhetsz valóban az égből? Tudatában volt fájának primitív és üde képzelőtehetségének és ezért elhatározta, hogy anyagot szolgáltat neki egy mítosz számára. Más ország ez, mint Csehország, hajlamos arra, hogy tisztelje az urakat, a hőseket és a szenteket és ezért másképpen is kell Szlovenszkoval bánni. Vájjon jól ismerte-e Stefánik Szlovenszkrét? Sok későbbi esemény alapján úgy látszik, hogy igen. Szlovenszko bizonyos tekintetben a Jánosikok országa maradt. Az ország eredeti romantizmusára Stefánik is romantizmussal felelt. Ezért rendezett nem közönséges, hanem csodálatraméltó bevonulást. Ha életben marad, akkor Hlinka Andrásnak legnagyobb vetélytársa lenne, aki szintén tudná, hogyan kell annak a politikusnak Szlovenszkon viselkednie, aki azt akarja, hogy tiszteljék és szeressék.

Stefánik életének egy szakaszában csak mint politikus és mint Masaryk tisztelője volt realista, temperamentuma alapján azonban sohasem. Hiszen a tót általában véve nehezen tud realista lenni — különösen azonban Stefánik. Egy realista egyébként nem szokott azzal kérkedni, hogy benne személyi magnetizmus lakozik — Stefánik így viselkedett. „Úgy látszik, hogy nagyon és kedvtelve figyelte magát⁴⁶. Stefánik nagy hatással volt a nőkre, — ez kétségkívül jelenti, hogy lényegében volt valami romantikus, titokzatos és lovagias és hogy férfiú volt, aki kiismerte magát a velük való érzésekben és játékokban. Teljesen reális és józan demokraták előtt szokatlan volt előszeretete külsőségekkel szemben. Ezt a tulajdonságát a magyar környezet hatásának kell tulajdonítani, mely alól egyetlen háborúelőtti tót sem mentesíthette magát. Stefánik is, Hodza is, ha mindegyik másképpen, de mégis urak módjára lépnek fel. Stefánik mindig szerette a kitüntéseket, a sujtásos egyenruhát és a titulusokat. Csillogó exterieurjével szerette magát a többiektől megkülönböztetni. Amidőn Szibériába küldték, e különleges politikai missziója részére ideiglenes tábornoki címet kapott s ehhez a címéhez ragaszkodott. Janint szakadatlanul arra kérte, hogy véglegesítse tábornoki címét. Szibériai hálókocsiját feltűnő fényűzéssel rendeztette be; amikor másokat elkedvtelentített a ceremónia, ő ilyenkor elemében érezte magát.

Ez a férfi, aki saját magát rendkívül nagyra becsülte, sőt aki néha saját magától el volt varázsolva, aligha lesz képes az egyenlőség vagy a tömeg modern ideáljaiért lelkesedni. Tényleg ebben a forradalmárban olyan nagymennyiségű konzervatizmus lakozott, hogy ez elég lett volna többek részére is. Némelykor kitört belőle ez a konzervatizmus, például akkor, amikor a Japánba utána küldött haladószellemű washingtoni deklarációnak szövegét elolvasta. Elégedetlenkedve táviratozta meg Masaryknak kritikáját. A deklaráció túladikálisnak tűnt fel előtte. Azt táviratozta, hogy egy olyan állapotot kell teremteni, amely „az egyén méltóságának megfelelően; nem fogunk szolgamódra engedni annak a nyomásnak, amelyet helytelenül a modern gondolkodás irányának neveznek. Egy monarchiával minden nagyobb belső nehézség nélkül megegyezett volna, különösen a monarchiával Oroszországban. Az ő forradalmiságában még lehelletnyi szociális érzés sem volt.

Az igazi forradalmi szellemmel Szibériában összekülönbözött és megértés nélkül elfordult tőle. Nem titok, hogy Szibériából sikerek nélkül tért vissza. Nem szerette a szocialistákat és kijelentette: kormány a nép számára nem lehet a népek kormánya. El lehet képzelni, hogy a demokratikus köztársaságban milyen szerepet játszott volna ez a megrögzött és arisztokrata allűrökkel bíró individualista, ha a végzet le nem teríti mindjárt az elején. Mihelyt a népszövetségről folyt a beszélgetés, nagyon szkeptikusan viselkedett. Mint az Összes konzervatív, ő is csakis az erős hadseregben bízott. Annak sok előfeltétele lakozott benne, hogy a diktatúrának és a vezérprincípiumnak híve legyen. Milyen oldalra is állt volna, amikor évek múltával ezek az eszmék kezdték Európát nyugtalanítani? És milyen súlya lett volna a kritikus pillanatokban egyéniségének? Nem támadt volna-e benne a demokraták ellen a külföldi felszabadító harc dicsőségével megkoszorúzott fasiszta? És milyen zavarok támadtak volna ebből? Stefánik halála által a külföldi felszabadító harcban a realisták túlsúlya megerősödött, mert azok, akik túléltek, realisták voltak.

Masaryk mondta róla: a francia uralkodó osztályokban egyszerűségével és kék szemével sok embert nyert meg. Benes a francia miniszterekhez csupán 1918 elején tudott bejutni. Stefánik viszont már régen folytatott velük társadalmi érintkezést Jouvenelné politikai szalonjában és az izgatottan várakozó Benes számára innen hozott információkat. Benes hosszú ideig névtelenül élt Párizsban és Stefánikkal, a társaságbeli arszlással való összehasonlításban egy irodatiszt benyomását keltette. Egészen természetes, hogy képességeik alapján közöttük munkamegosztás keletkezett. Benes ismerte saját hátrányait. Tudta, hogy hosszú ideig kell őt figyelemmel kísérni, amíg rokonszenvesnek találják. Soha nem tulajdonított magának személyi ellenállhatatlanságot. Ezért irodájában maradt, memorandumokat írt és Stefánik a jó társaságban eredményesen terjesztette tartalmukat. Ámbár a csehtót kérdésről csupán Benes memorandumai olvasásánál nyert megfelelő információkat, ezeket nappal gyorsan elsajátította és esténként befolyásos és előkelő ismerőseit már megtudta győzni e kérdésben. Társasági reprezentáns volt e típus minden hibáival, nála ki volt zárva: a magányban dolgozni, leülni és valamit megírni — az ő részére ez tényleg majdnem lehetetlenségnek bizonyult. Egyáltalában nem tudott egy helyen sokáig tartózkodni. Esméi legjobban érvényesültek a társaságbeli konverzálásban, hasznos volt őt előkelő születésűek közé küldeni, akik felé belső vonzással viseltetett, ő volt az, aki felvette a Vatikánnal az érintkezést, valamint a monarchista Olaszországgal, ott azonban, ahol a jó társaságon kívül egyszerű férfikkal kellett érintkeznie, mint például Szibériában, kudarcot vallott. A csehszlovák ügy részére egészen más körökben szerzett híveket, mint amilyenekkel Masaryk és Benes kerestek érintkezést. Ami a politikai munka módszereit illeti, legjobban Kramárzsal tudta volna magát megértetni.

Ezt a jellemzést Peroutka még kiegészíti a következő megállapításokkal. Stefánik szervezetében az idegek uralkodtak és ezért a szélsőséges tulajdonságok embere volt, nagy kitérésekre azonban hiányzott belőle a kitartás. A csehszlovák légiók egyik főorvosa azt mondta, hogy csak egy esztendeig élhet még, ámbár nem talált

nála organikus bajt. Stefánikot belső tűz emésztette, olyan ember benyomását keltette, aki látható ok nélkül senyved. Maga is azt állította, hogy nem fog sokáig élni. Annyira érzékeny volt, hogy néha még a légionáriusok erős kézfogására is fölszisszent. Egészségi állapota Szibériában teljesen leromlott. Vért hányt, de irtózott az orvosoktól. Azt állította, hogy titkos eredetű betegsége van s betegségét a szerb fronton repülőgépről való esés következtében szerezte. Biztos az, hogy gyomorbaja volt. Lehet, hogy autoszugesztiói is voltak. Gyakran szerette, hogy sajnálják. Ha kellemetlenség elől ki akart térni, úgy betegsége mögé bujt. Számos tünet alapján arra lehet következtetni, hogy Stefánik elkedvetlenedve és nyugtalanzkodva tért haza. Benes azt állítja, hogy úgy Masaryk, mint ő attól tartottak, hogy Stefánik politikai hibákat fog elkövetni. Valószínűleg izgatottan tekintettek hazatérte elé. Félték konzervatívizmusától, becsvágyától és a cseh kérdésben való járatlanságától. A Pozsony melletti katasztrófa véget vetett ennek az érdekes életnek. Peroutka szerint Stefánik meggyőződéses csehtót volt, semmilyen kompromisszumot nem volt hajlandó ezen a téren elfogadni. A tótokról udvariatlan kifejezésekkel beszélt. A cseh kultúrának előjogokat tulajdonított. Követelte, hogy a külföldi propagandában egyáltalában meg sem említsék a tót kérdést, nehogy a felszabadítási ügy komplikáltassék. Az első párizsi nemzeti tanácsot Stefánik kérésére csakis csehnek nevezték el és csak Benes indítványára kapta a csehtót jelzót, tehát Peroutka szerint a centralizmus éppúgy a tótok műve, mint a cseheké. Mikor visszatért, egy tervet terjesztett elő, mely szerint egy triumvirátus (Masaryk, Benes, Stefánik) tíz esztendőn keresztül diktatúra alapján kormányozna. Masaryk és Benes ezt a tervet elutasították. „Figyelemreméltó, — mondja Peroutka — hogy abban az időben a tótok inkább sürgették a diktatúrát, mint a csehek, — mert inkább félték népük politikai éretlenségétől.“ Stefánik érezte, hogy a csehekkel nem fog megférni tudni és hogy őt, a romantikus és meggyőződéses arisztokratát, a józan Benes félretaszítja. Stefánik a diplomácia terén szeretett volna dolgozni, itt is lemaradtnak érezte magát visszatérte után, mert Benes már elfoglalta a vezető helyet és az ő felfogásával ellentétes irány mellé kötötte le a csehtót külpolitikát Stefánik hazasietett és meghalt titokzatos körülmények között. Peroutka előadásában igen sok az ellenmondás, kétségtelen azonban az, hogy Stefánik már nem lelkesedett a csehekért, a csehekben keservesen csalódott, a csehek félték tőle és hogy nem volt öngyilkos, mert Stefánikot megölték. Stefániknak el kellett tűnnie a színtérről, mert őbenne a csehek azt látták, akit Peroutka is lát, Peroutka pedig cseh kortársaktól kapta jellemrajzaihoz az információkat. Vájjon kik is azok a cseh kortársak?

Folytatjuk

STEIER LAJOS

Hibaigazítás: 292. lapunkon felülről 22. sorban *felvidékek* helyett *vidékek* olvasandó.

A
MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG
estebédje

1934 okt. 15-én,
elnöke Bethlen István gróf
hatvanadik születésnapja alkalmából

A Magyar Szemle Társaság alelnöke, Ravasz László püspök a következő szavakkal nyújtotta át elnökének, Bethlen István grófnak a Magyar Szemle Társaság ajándékát, a folyóiratnak októberi rendkívüli számából készült merített papírra nyomott külön példányát, melynek pergamentkötését Jeges Ernő miniatűrái díszítik.

A Magyar Szemle Társaság Bethlen István szavára állott elő, őt vallja vezérének. Nem azért létesült, hogy az Ő politikáját igazolja vagy előkészítse, sőt Bethlen gróf különös súlyt vetett arra, hogy ez a társaság ne politikai hátvédje legyen, ő a magyar intelligenciának leggondolkozóbb íróembereit kívánta összekapcsolni, azokat, akikkel a magyar nemzet öntudatosításának e nagy munkáját el lehet végezni, akik rá tudnak figyelni nemzetünk sors törvényeire. Olyan munkára gondolt Bethlen gróf, amilyen munkát ezelőtt száz esztendővel egyetlen bús prófétai magyar ember végzett, aki szintén nem tartozott politikai pártokhoz, nem voltak jelszavai, nem voltak gyakorlati politikai igényei, de a magyar génusz tudatosításának nagy munkáját vállalta el. Széchenyi István volt ez a férfi, aki nemzetét arra tanította, hogy a sors könyvében tanuljon meg olvasni. Lássa meg rejtelmének nagy misztériumát és az élet törvényeit hüvelyezze ki, hogy rábukkanjon életének normáira. Bethlen gróf az ő egyéniségével és politikájával az egész magyar nemzetet élete legmélyebb gyökerű existenciájában, sorsában érdekli, foglalkoztatja és inspirálja. Ezt a Társaságot csak egy ilyen férfi tudta összetartani.

Köszönettel és tisztelettel hajtjuk meg zászlóinkat Bethlen István előtt. Nem ünnepeljük, köszöntjük őt azzal, hogy megköszönjük neki, hogy szemével láttunk és látunk, ihletéséből élünk, tanácsai szerint igazodunk, és gazdagoknak érezzük magunkat, hogy közöttünk és velünk van. A nemzet árfolyamát az az érték jelzi, amelyet a korszak embere a maga személyében jelent, mindenkinek benne érdekelt léte, magának a nemzetnek nagy kérdése és a Magyar Szemle Társaság azt kéri a Mindenhatótól, hogy Bethlen még nagyon sokáig maradjon az, aki most és aki volt.

Tisztelettel átnyújtjuk ezt a kötetet, emlékül könyvtára számára. A betűkben lélek van és a lélekben szeretet és barátság.

Mélyen tisztelt Barátaim, engedjétek meg, hogy mindenekelőtt megkatottan mondjak köszönetét azokért a baráti szavakért, amelyeket Ravasz László kedves barátom és a Magyar Szemle Társaság alelnöke hozzám intézett és amelyekből a szeretetnek és a nagyrabecsülésnek érzése csendül ki, és nagy érzéseknek tolmácsolója volt a Ti részletekről. Megköszönöm azt az ünnepi számot, amelyet a Magyar Szemle munkatársai nekem a mai napon adtak és azokat a tanulmányokat, amelyek ebben a számban foglaltatnak. Az a benyomásom, hogy talán túlzott érdemet tulajdonítanak nekem és annak a korszaknak, amelynek élén állottam. Hiszen sok minden megérlelődött az idő folytán, a magam és munkatársaim cselekvése nélkül. De mindenesetre megatott az a megértés, amely kicsendül ezekből a tanulmányokból, annak a politikának alapelvei és törekvései iránt, amelyek a lelkemben éltek és amelyek abban az időben, sőt talán azután is a nagy tömegek részéről nem mindig találtak megértésre.

Engedjétek meg, hogy ezt az alkalmat felhasználjam arra, hogy köszönetét mondjak azoknak is, akik ma ennél az asztalnál nincsenek jelen: barátoknak, ismerősöknek és az ismeretlenek nagy számának, akik születésnapom alkalmából szeretetüknek és ragaszkodásuknak adtak kifejezést és akikkel szemben nem adtam módot arra, hogy érzelmeiket személyesen fejezhessék ki. Velük szemben igazolásra szorul, hogy miért tartottam fenn a Magyar Szemle Társaságnak ezt az alkalmat, jóllehet talán azok között sokan vannak olyanok, akik egyénileg, munkásságuk következtében a velem együtt eltöltött nehéz idők folytán közelebb állanak hozzám, mint sokan azok közül, akik a Magyar Szemle Társaság tagjai. Miért tettem kivételt a Magyar Szemlébe/ szemben, jóllehet meggyőződésem az, hogy a magyar közéletben túlsók a személyi kultusz, s hogy ez a személyes kultusz gyakran az eszméknek és a reális megoldásoknak a kultuszát alkalmas elhomályosítani. Meggyőződésem, hogy a személyes kultusz a nemzetet érdeklő nagy kérdések reális arcvonásait elhomályosíthatja; meggyőződésem az, hogy gyakran követ a magyar közélet közéleti bálványokat, még akkor is, amikor talán hibákat követnek el; és ennek a következménye azután az, hogy amikor egyes kérdésekben zsákutcába kerül a nemzet, akkor ledöntetnek a bálványok és velük együtt hamis megítélés alá esik az is, ami jót és hasznosat a nemzet számára alkottak.

Tisztelt Barátaim! A Magyar Szemle Társaság sohasem volt a személyes kultusz temploma és sohasem volt a pártpolitikai törekvések szócsöve. Egyenesen ellenkező cézzattal alakult meg annak idején. Célja az volt, hogy azoktól a torzításoktól, amelyeket a közéleti kérdésekben a pártpolitikai beállítás, amelyeket a társadalmi osztályok és talán foglalkozási érdekek egyoldalúsága a maga ecsetvonásaival rajzol fel, hogy mindezekről a torzításoktól mentesen állítsa a közéleti kérdéseket a nemzet elé. Az volt az alapítás célja, hogy a nemzeti egyetemes érdek legyen az a szempont, amely a munkatársakat vezetí, amikor a nemzet elé olyan hű tükörképet állítanak, amely a nemzet reális, valódi helyzetét tükrözi vissza.

Tisztelt Barátaim! Ha volt a múltban erre a munkára szükség, ma kétszeresen szükség van. Ma olyan nehéz átmeneti korszakot él a világ, amely az emberiség számára új életformákat keres, új formák

keresésének és megteremtésének terhével vemhes, és ebben a korszakban a legnagyobb, legerősebb és legboldogabb nemzetek is súlyos megpróbáltatásokon mennek keresztül. Kétszeresen áll ez a magyar nemzetre, amelyet ez a korszak a nemzeti erőknél rettenetes gyengesége idején ért utóli és amelynek minden gondolatát arra kell irányítani, hogy nemzeti mivoltát és létét a jövőre megmentse.

De szükség van az egyenes igazmondásra, amelyet a Magyar Szemle munkatársai mindig szem előtt tartanak, azért is, mert hogyha szükség van nemzeti intézményeink demokratikus szellemben való átalakítására, akkor kétszeresen szükséges ez az igazmondás. Kétszeresen szükséges az, hogy a nemzeti hiúságnak nem hizelegve, igaz, komoly és hű tükröt tárjunk a nemzet elé azokban a nagy kérdésekben, amelyek a nemzet jövőjét érdeklik.

Tisztelt Barátaim! Ki mondja azt, hogy nincs szükség nemzeti önkormányzatunknak olyan átalakítására, amely a kor követelményeinek és a háború óta átalakult világszemléletnek megfelel és amely egyedül biztosíthatja azt, hogy ez a nemzet a többi nemzetek társaságában és annak a kultúrának a fókán, amelyet a Nyugat számunkra kijelölt, fenntarthassa magát és lépést tarthasson a többi nemzettel? Ez a feladat súlyos és nehéz és csak akkor oldhatjuk meg, ha a jövőt a jelen erőinek figyelembevételével nézzük és a történelmifolytonosság fenntartásával, a nemzeti hagyományoknak tekintetben tartásával, de mindig lépésről-lépésre előrehaladva és törekedve váltjuk valóra a nemzet számára szükséges megoldást.

Két nagy és súlyos feladat előtt állunk: át kell alakítanunk a nemzeti önkormányzatot abban a szellemben, amelyet a kor megkövetel, de ezt úgy kell véghezvinnünk, hogy ezáltal a nemzeti egyetemesség és összetartás érzete csorbát ne szenvedjen. Ez az a munka, amelyet folytatunk és folytatnunk kell nemzeti egységünk helyreállítása érdekében.

Nemzetünk nagy feladata ez. Ennek a kornak nagy feladata, amelyet ha meg nem oldunk, akkor ez a nemzet eljátszotta történelmi hivatását a Duna medencéjében.

Én úgy látom, hogy gyakran fordítva alkalmazzák egy nagy francia államférfinak mondását, hogy: mindig gondoljunk rá, de sohase beszéljünk róla. Gyakran azt látom, hogy beszélünk róla, de sohasem gondolunk rá. Hogy például egyebet ne említsek, bizonyos körökben a Magyarországon élő nemzeti kisebbségekkel kapcsolatban még ma is olyan felfogás uralkodik, amellyel ezt a kérdést helyesen soha megoldani nem tudjuk.

Minél inkább szükség van demokratikus átalakulásra, annál szükségesebb, hogy egységes közvélemény, magyar közvélemény teremtsék, amely ezt a demokratikus átalakulást irányítsa és vezesse mert nincsen egészséges demokrácia irányítók és vezetők nélkül. Egészséges csak az a demokrácia lehet, amelyben azok az osztályok, amelyek hivatva vannak a vezetésre, vezetnek is. Mi nem a széles néprétegek oktatására gyűltünk össze a Magyar Szemle Társaságban, mi a magyar intelligens osztályok oktatására és nevelésére írunk, dolgozunk és fáradozunk és azt hiszem, hogy ezzel nagyobb szolgálatot teszünk a magyar demokrácia ügyének, mintha állandóan és pusztán a demokratikus intézmények létesítését követelnék és hangoztatnák. Mert az a társadalom, amely nem gondoskodik arról, hogy ezek az intézmények üdvös működést

fejtsenek ki a nemzet számára, az saját maga alatt vágja el a fát. Ez előfeltételek közé tartozik az egészséges közvélemény megteremtése.

Ebben az átalakulásban nem lehetünk gondolkozás nélküli utánczó a nyugati demokráciáknak. Nem lehetünk utánczó ezeknek akkor, amidőn látjuk, hogy a Nyugaton a háború után létesített túlzottan demokratikus intézmények kezdenek csődöt mondani. Sok állam éppen a tömegek demokratikus uralmán keresztül a diktatúrára tért át. A diktatúrával most már azok az intelligens osztályok is kezdenek megbékülni ezekben az államokban, amelyeknek éltető eleme a polgári szabadság. Ezek az intelligens osztályok észrevették ugyanis, hogy a rend, nyugalom és közbiztonság nagyobb feltételei a polgáriasait életnek, mint a közszabadságok és ha választaniok kellene ezek között, inkább az előbbit választják, mert az viszonylag nyugalmasabb életet biztosít számukra.

Nem lehet azonban követnünk egyszerűen a diktatórikus törekvéseket sem. Nem ugorhatunk mi fejest a diktatúrába, mert a diktatúra lehet utolsó mentőeszköz, amelynek segítségével egy nemzet polgáriasait életét még fenntartani képes, de nem lehet az végső cél, amely felé az emberiségnek haladnia kell. A diktatúra nem lehet a történelem utolsó szava, mert jól tudjuk, hogy ahol a diktatúra huzamosabb ideig fennállott, ott kivész a polgári Öntudat, kivész az érdeklődés a közügyek iránt és megszűnik a nemzet összetartozandóságának érzete, ami súlyos pillanatokban olyan próbák elé állítja az illető nemzetet, amelyet ki nem bír.

A mi ütünk előíratott a magyar történelmi fejlődésben. Mi csak a magyar történelmi fejlődés nyomdokain járhatunk. Azokon az évszázados utakon, amelyeket őseink tapostak, s amelyeken annyit verezünk. Csak a fokozatos fejlődés útja lehet a mi ütünk. A jövőt csakis a múltak szomorú tanulságainak figyelembevételével, fokozatos, napról-napra szóló munkával lehet előkészíteni és megalapozni.

Ez az út nehéz és tövises. Ehhez az úthoz elsősorban az kell, hogy magyar közvélemény teremtsék, oly közvélemény, amely hatalmasabb, mint a pártpolitikai önzés, amely hatalmasabb, mint az osztályok és foglalkozások önzése, amely túlemelkedik a napi politika kicsinyes kérdésein és meglátja a nagy nemzeti célokat.

Ezt a jövőt készíti elő a Magyar Szemle Társaság. És ma csak egyet kívánok: hogy a Magyar Szemle kereteiben a magyar népnek és a magyar intelligenciának ezrei gyűljenek össze a jövőben. Nem azért, hogy engem ünnepeljenek, hamm azért, hogy nyugodt lélekkel mond-hassuk: Magyarországon él és erős olyan nemzeti közvélemény, amelyet nem tántoríthat meg semmiféle történelmi peripécia, amely feleslegessé teszi a személyi kultuszt és szükségtelenné teszi azt, hogy egyeseket ünnepeljünk. Mert a nemzet jövője nem az egyesektől, hanem a nemzet egészétől és annak közvéleményétől függ.

TEHETSÉG, AGYVELŐ, LÁNGÉSZ¹

AZ EMBERI TEHETSÉG BIOLÓGIÁJÁRÓL. Az emberi tehetség kérdése azért közérdekű, illetve az emberiséget a legközelebről érdekli, mert a tehetségen alapszik az emberiség fennállása, illetve haladása. Az emberi tehetségnek három foka van. Mindenekelőtt az átlagos tehetség, melyből az két főirányban tökéletesedik, fokozódik, vagy ellenkezőleg satnyul, csökken. Az átlagos emberi tehetség az emberiség zömére vonatkozik és biológiai értelemben a normalvarians elnevezéssel illetjük, míg az emberi értelemnek két szélsőségét extremvariansoknak nevezzük. Az emelkedő irányú tehetség a pozitív, a süllyedő tehetség a negatív extrem variáns; mind a kettő három lehetőségben nyilvánul meg. Emelkedő irányban a pozitív extremvarians alakjai a különleges tehetség, azután a nagy tehetség, végül a lángész. Csökkenő irányban a negatív extremvarians az élettani korlátoltsággal határos debilis embert, majd súlyosabb fokban az erkölcsileg színvak imbecill embert, végül az emberi értelem mélypontján lévő idiótát mutatja.

Rendkívül érdekesek a három tehetség számbeli viszonyai. Egy-millió emberből csak 1500 a pozitív extremvarians, vagyis a nagytehetségűek száma és pontosan ugyanennyi a negatív extremvariansok, vagyis az elmegyengék száma. Az extremvariansok számbeli csekélyisége akkor válik szembeugróvá, ha jelzett számadatokat kisebb tömeg körében keressük és akkor teljesen egyezően 100 ember körében még egy ember sem kerül ki, mert százalékosan csak 0.15% nyerhető és csak 1000 ember körében lehet már egyéni formában is meglátni akár a pozitív, akár a negatív extremvarianst, mert ez 1.5‰ tehát hozzávetőleg csak egy ember. Mi ennek a számszerűségnek a jelentősége? Úgy nézem, ezen megkapó számbeli termelésben a természetnek mennyiségi (quantitativ) és minőségi (qualitativ) irányban való gazdálkodását (oekonomiáját) látom kifejezésre jutni. Mennyiségileg azért kell sokat termelnie az átlag- vagy normalvariansokból, mert ezek végzik az emberi lét tömegmunkáját, amihez sok ember kell. Minőségileg a természet meg azért termel keveset, mert a nagytehetségűek vagy pozitív extremvariansok alkotó munkájukkal végzik

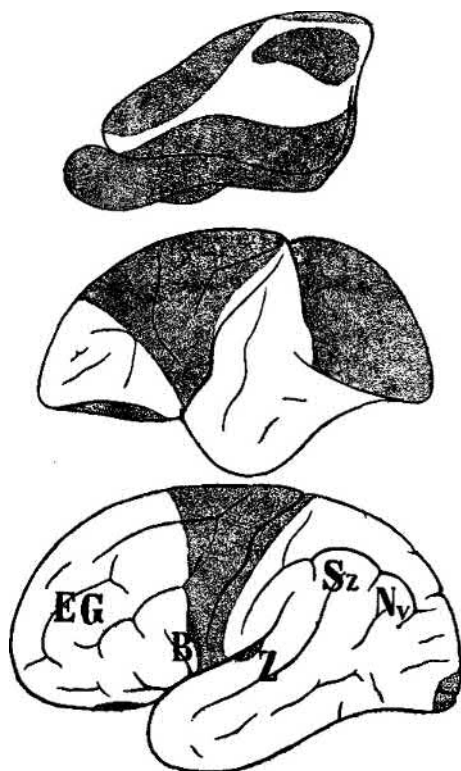
¹A kítűnő szerző a pszichiatria magyar nagymestere, mint a szegedi egyetem díszdoktora, a szegedi tudományegyetem barátainak egyesületében 1934 okt. 19-én tartott e témáról előadást s mi örömmel közöljük 70-ik születésnapján. *A szerk.*

az emberiség emelkedésének szolgálatában álló egyéni munkát, amihez elég kevés számú ember; hiszen ha ezek túlnagy számban volnának, veszélyeztetnék az átlagemberek érdekeit is. Végül a negatív extrémvariánsoknak, vagyis az elmeengének a pozitív extrémvariánsokkal, vagyis tehetségesekkel való számbeli megegyezése azt az elgondolást teszi valószínűvé, hogy amennyit termelési energiában a nagy tehetségnek útján a természet mint túlkidrást végzett, azt a gyenge-tehetségük útján megtakarítja.

Az emberiség zöme elnevezésem szerint a normo- vagy orthophren egyének, kikkel szemben vannak hyperphren emberek, mint nagy tehetségek, illetve a hypophren vagy oligophren emberek, a kórosan elmeengék képviselői. Már most a biológia azt tartja, hogy az extrémvariánsok biológiai értelemben általában kevesebbet érő, vagyis bionegatív egyének és ezzel a felfogással egy kalap alá hozza a pozitív és a negatív variánsokat, vagyis a nagy tehetségek is bionegatív egyének volnának. Ezzel a meghatározással szemben én különvéleményt jelentettem be, mondván, hogy tehetség dolgában az agyi teljesítmény lévén a döntő, a pozitív extrémvariánsok éppen biopozitív egyének, akikkel szemben állanak a kórosan elmeengék, mint bionegatív egyének. Ezt a biológiai közvéleményt arra alapítják, hogy a tehetségesek és az értelmileg kórosan fogyatékosak csoportjának számbeli azonossága abban kapná magyarázatát, hogy nincs zseni elmebeli labilitás, az ú. n. psychopathia nélkül, sőt elmebajjal hozzák közeli összefüggésbe. Ezzel a tévtannal tanulmányom végén még foglalkozni fogok.

II. Az EMBERI TEHETSÉG VISZONYA AZ AGYVELŐHÖZ. A tehetségnek biológiai jelentősége után lássuk ennek anyagi alapját és lévén az emberi agyvelő a szellemi műveletek eszköze, kutassuk az agyvelő részéről a tehetségnek agyi feltételeit. E célból útbaigazít bennünket az agy anatómia és élettan két ténye: i. meghatározott működések meghatározott agykérgi területekhez vannak kötve és 2. a működés foka összhangzásban van a meghatározott működési területek fejlettségi fokával. Így tudjuk pl., hogy a szaglász útján táplálékukat kereső állatok ú. n. szaglász agykaréja rendkívül erősen fejlett, mellyel szemben az ember azonos agyrésze szinte satnyának mondható. Ezzel szemben a szellemi működések csúcspontján lévő embernek ú. n. homloki karéja, melyben az elvont gondolkodás helyét kell keresnünk, az emberben éri el kifejlődésének tetőpontját és tőle lefelé az emlősök sorrendjében rohamosan megkisebbedik. Ezen mondhatnám durva adatokkal szemben a mai fejlett ismeretek állanak, melyek főleg Economo kutatásain alapulva kimutatták, hogy az emberi agyvelőben két hatalmas intelligencia-központot kell megkülönböztetnünk, egy mellső vagy homloki és egy hátsó vagy fal-halántéki központot és ezekben a területekben éri el az emberi agyvelő a maga fajlagos fejlettségi fokát, ezen területek a szorosán vett emberi (humán) agyvelőrészek, amelyeknek kiképződési fokában az előrehaladó elagyiasodás (progressiv cerebratio) tüneténye jut kifejezésre, amint ezt a házinyúl, a majom és az ember agyfelszíne tanulsá-

gosan mutatja a területi összehasonlítás alapján. (L. ábrát.) Mennyire igaz ez a tétel, azt egy ellenpróbával tudjuk kimutatni és ez abban áll, hogy vizsgáljuk, mi történik, hogyha ez a két intelligencia-központ elszigetelten megbetegszik, amire az elmeidegkörtan két példával szolgál. Az egyik a Pick-féle betegség, mely súlyos anyagi pusztulást jelent a mondott területeken és itt hivatkozhatom Richter Hugó és Miskolczy Dezső megállapításaira, amelyek kimutatták, hogy 3—4 év alatt rohamos elbutulás következik be, mi mellett a mozgás és az összes érzékelés alapján ép marad; ez abból érthető, mert a kóros folyamat megkíméli a mozgás és az érzések agykérgi központjait. A másik a schizophrénia nevezetű elmebetegség, mely a nevezett humán agyi területeknek többé-kevésbé elszigetelt, de távolról sem oly durva anyagi pusztulásában áll, miképpen erre Miskolczy Dezső és Horányi-Hechst Béla utaltak és ebben a kórfolyamatban jut kifejezésre az emberi elmének jellegzetes meghasadása, a szellemi egyéniség felbomlása, mint Miskolczy felette találóan mondta: az emberi agyvelő decerebratiója. Ezekből a példából látjuk, hogy

Az ember, a majom és a házinyúl agyfelszíne (Economo szerint). A beármékolt területek érző-mozgatók, a fehér területek a társító mezők, melyek az embernél az előrehaladó cerebráció kifejezésekként a leghatalmasabb kiterjedést mutatják, már a majomnál jóval kisebbek, végül a házinyúlnál jelentéktelen nagyságúak. Az emberi agyfelszínen EG az elvont gondolkodás, B a beszéd, Z a hallás, Sz a számolás, Ny a szavak központját jelentik. Ezek a központok mutatják illő nagy tehetségek esetén a helyi túlkifejlődést.

vannak bizonyos agyi területek és ezek az ú. n. intelligencia-központok, melyeknek fejlettségi foka tételezi fel az értelmi egyéniség fokát

Ámde ismeretes, hogy az emberi értelemnek vannak összetevői és helyesen mondta Edinger, hogy valamely embernek szellemi jelentőségét nem annyira tehetségeinek összességéből, mint inkább egyes kiváló, szembeugró tehetségei alapján szokás megállapítani. Így nyerhet az ember értelmisége egyéni jelentőséget azáltal, hogy pl. az egyik ember az elvont gondolkodás, a másik zenei, a harmadik nyelvészeti, az ötödik képzőművészeti stb. irányban egészen kiváló és ilyen esetekben merül fel az a kérdés, vajjon meghatározott különös képességek meghatározott agyi területek fokozott helyi kifejlődésével járnak-e? Ezirányú vizsgálatokkal Somogyi István és Sántha Kálmán munkatársaimmal együtt foglalkozván, beigazolni tudtuk a most felvetett kérdést. Mielőtt azonban ezeknek a vizsgálatoknak futólagos ismertetésére áttérnék, lássuk előbb teljes rövideggel, hogy mit ért az agyanatómia a területi fokozott kifejlődés alatt? Röviden mondva ezeken a helyeken egyrészt az agyvelői kéregnek az átlaghoz viszonyított sűrűbb barázdálódását látjuk, miáltal a működő agyi felszín megnagyobbodik; másrészt ezeken a felszínileg megnagyobbodott területeken egyúttal a belső szerkezeti viszonyokban is az átlaghoz mérten tökéletesebb kifejlődést láthatunk. Ez utóbbi a működő idegsejteknek számbeli megsaporodásában vagy pedig a normális számú idegsejteknek térfogati, tömegbeli megnagyobbodásában nyilvánulhat meg. Ehhez képest a természetnek két eszköze van, amelylyel az elmeműködéseket lebonyolító agyvelői kéreg a kifejlődés magasabb fokára emelni képes; az egyik az agykéreg helyi területi megnagyobbodása a sűrűbb barázdaképződés alapján, ez a fokozott felszíni kifejlődés, mi mellett mint második körülmény az agykéregnek tökéletesebb belső szerkezeti kialakulása szerepelhet.

Ezek után az a kérdés merülhet fel, mi tételezi azt fel, hogy milyen tehetség jö létre a jelzett túlfejlesztő eszközökkel? Ez attól függ, hogy melyik terület a humán jellegű agyfelszínen éri el a fokozott külső és belső kiképződést? Ezt a következő példákkal világitánám meg.

Somogyi István két nagy zenei tehetség agyvelejét vizsgálta meg. Az egyik operaénekes volt, aki kitűnő hallással, rendkívüli zenei intellektussal rendelkezett; zenei percepciója bámulatos volt, úgyhogy a legsúlyosabb szerepeket feltűnő könnyűséggel, rövid idő alatt sajátította el, zenei emlékezőtehetsége elsőrendű volt, úgyhogy nehéz Wagner-operákban sem a karnagyra, sem a sűgóra nem nézett, mert mint mondá, a hangjegyek szemei előtt ugrándoztak. Mintegy 25 operát énekelt, legtöbbjét magyarul és németül, egyeseket olaszul és franciául. Bizonyos áriákat Stockholmban svéd, Amsterdamban és Rotterdamban hollandi szöveggel énekelt. A másik zenei nagy tehetség tulajdonképpen tünemény volt. Atyja már négyéves korában észrevette abszolút hallását, úgyhogy már ebben a túlzásba korbán kezdett hegedülni, a zeneakadémián nem csupán tanulóársait, hanem a kész művészeket is túlszámalyta. 12 éves korában Paganini műveit

már nem találta nehezeknek és olyan előadási módja volt, melynek zenei kifejezésére a használatos hangjegyek nem voltak elégségesek; improvizáló képessége csodálatos volt. Tünetényes zenei képességein kívül még csodálatraméltó nyelvtelhetsége is volt, így pl. az angol nyelvet két hónap alatt rendszeres tanítás nélkül helyes kiejtéssel megtanulta, győzte továbbá a hollandi, sőt a héber nyelvet is keresztény ember létére, ez utóbbit csakis hallomás útján sajátította el. 14 éves korában egy végtelenül sajnálatos autóbaleset következtében a magyar zenei művészet mérhetetlen kárára hirtelen elhunyt. Mindkét esetben Somogyi a baloldali első halántéki tekervény középső részében mint a hallás agyi központjában, s mindkét fali lebenynek mint a beszéddel kapcsolatos területeknek feltűnő kifejlődését mutathatta ki, gazdag barázdaképződésen nyugvó szokatlan bőséges tekervényképződés formájában. Ez volt az ú. n. felszíni kialakulás, melyhez a második esetben még a belső kialakulási tényező is járult testebebb idegsejtek formájában. Összegezve azt lehet mondani, hogy a két zenei tünetény közül az első csupán felszíni, a második még a belső kialakulás nagyobb fokú tökélye által kiváló agyvelőt mutatót szorosan helyileg, vagyis a központi hallómező területén.

A magam esete egy miniszteri osztálytanácsosra vonatkozik, aki általánosságban emlékezet és nyelvek dolgában tűnt ki. Már egészen kiskorában is igen fejlett gondolkodást mutatott. Hároméves korában már ismerte a betűket és másolt újságokból. Iskolában mindig feltűnően jól tanult és bár minden tantárgyból kiváló volt, különösen kedvelte a nyelveket, történelmet és földrajzot. Tanulási vágya egyre jobban fokozódott és kitűnő emlékezetével tűnt ki. Mindenbe rendszert vitt be, tanulmányaiba, adatgyűjtésébe és különböző gyűjteményeibe. Leginkább vonzódott a nyelvészethez; nemcsak a nyelvet magát tanulta meg, hanem annak az eredetét is kikutatta. Mintegy 40 nyelvet ismert írásban-olvasásban, köztük a japánt, a kínait, a perzsát és a hébert; tökéletesen beszélt németül, franciául, angolul és olaszul. Előszeretettel foglalkozott a világirodalom tanulmányozásával, a teológiával, földrajzzal, néprajzzal (szülőmegyéjében egészen eredeti kutatásokat végzett) és történelemmel. Szerette a régi emlékeket, kutatott régi adatok után. Általában minden iránt érdeklődött kivéve a filozófiát és gazdasági tudományokat. Zenei érzéke abszolúte nem volt, a zenét élvezni nem tudta, sőt házában megtiltotta a zenét, mert izgatta. Azonban zeneelmélettel foglalkozott és gyűjtött régi népdalokat. Nem közönséges volt figurális rajzkészsége, kitűnően rajzolt térképeket. Szenvedélyes gyűjtő volt (bélyeg, régi pénz, könyvek, térképek, ásványok, fényképek.). Általában mindenben a rendszert kereste, saját dolgaiban is igen rendes volt, kivéve öltözködését és táplálkozását, amit egészen elhanyagolt és feleslegesnek tartott. Jellemére nézve emberkerülő és félszeg volt; barátai alig voltak. Embertársait azonban nagyon szerette, igen jó szívé volt, jövedelmének egy részét mások segélyezésére fordította. Szerette a csendet és otthonát, a növényeket és állatokat; lakása egész növénykert volt és 3—4 macskát tartott otthon. Ennek a kiváló emlékezeti és nyelvtelhetségnek agyvelejében (halála vesebaj következtében állott elő)

a hátsó intelligencia-centrumban egy körülírt rész, a hátsó harmad, túlgazdag területi viszonyokat mutatott, hozzávetőleg háromszorosa volt a normálisnak, de belső szerkezetében túlfejlődés nem jelentkezett. Erről a területről tudjuk, hogy roncsolásával szenved a szótalálás képessége, vagyis az egyén hibátlan szövegértés és beszélni-képesség mellett szószegény lesz.

Sántha Kálmán egy számoló csodagyermekre vonatkozó vizsgálatait közölte. Az illető elérte a 60 évet és szívbjában halt el. Ötéves gyermek volt, tehát iskoláztatása előtt történt, amikor egy üzletben feltűnt csodás számolóképesége: az apja egy fűszerboltba küldte, de a kisfiút nem tudták azonnal kiszolgálni, mert a segéd el volt foglalva egy nagy összegben való összeadással, amelybe a kisfiú beleszólt, kijavítván az összeadó nagyembert. Ettől az időponttól kezdve a leleményes apa nyilvánosan léptette fel (magam voltam ennek tanúja középiskolás koromban), sőt uralkodói udvaroknál is szerepelt nem egyszer. Mint nyolc éves fiú 5—6-jegyű számokkal összeadásokat, kivonásokat, szorzásokat, osztásokat, köbemelést és gyökvonást végzett fejben. Szorosan vett kalkulátor tehetség volt mennyiségtani gondolkodás nélkül és mindent emlékezetével rögzített. 18 éves korában 4-jegyű számot 4-jegyűvel szorozott; 8-jegyűt 4—5-jegyűvel osztott; 4-jegyűt a második, 3-jegyűt a harmadik hatványra emelt, köbgyökvonásokat végzett 12-jegyű számból, stb. Az iskolában nem mutatott egyéb különös képességeket, jelesen zenei vagy nyelvi irányban. Agy velejében az ú. n. számoló- vagy kalkulátor-központ úgy felszíni, mint belső szerkezete szempontjából mutatott túlkifejlődést. Ez a centrum a világháborúban történt körülírt sérülések alkalmával az ú. n. számolási képtelenségre, az ú. n. akalkuliára vezetett.

A közölt négy eseten áttekintve, összefoglalóan annyit mondhatunk, hogy meghatározott működésű agyterületek működésbeli fokozódással jártak ezen területeknek felszíni, illetve belső szerkezeti túlkifejlődése következtében, tehát normális képességek a különleges tehetség magaslatát érték el a jelzett agyterületeknek túldifferenciálódásával. Leleteink alapján azt véljük, hogy a kisebb-nagyobb tehetség előállításához elégséges a felszíni gazdagabb kialakulás bőségesebb barázdálódás segélyével, míg a csodatehetség, a zseni létrejöttéhes még a belső szerkezeti túlkiképződés szükséges. Ezen leletek alapján nincs kétség, hogy bizonyos emberi tehetségek az emberi agyvelő bizonyos területeinek gazdagabb kifejlődésében jutnak kifejezésre, vagyis tehetség és agyvelő a legszorosabb kapcsolatban állanak egymással.

III. AZ EMBERI TEHETSÉG BIOPOZITIV FOKOZATAIRÓL.
Vegyük már most a magasabbrendű elmetehetségnek egyes fokozatait szemügyre. Átnézetesen és egyszerűsítve az emberi elmetehetségek két fokát lehet megkülönböztetnünk. Az első és viszonyítva alacsonyabbrendű, a különleges, nagy képességekben testesül meg, így látjuk ezt a szellemi, valamint a művészeti téren, főleg az utóbbiban. A nagy kivételes ügyességeket kifejtő képző és zenei művészek, tudományos téren az átfogó látókörrrel bíró rendszerező és összefoglaló szakemberek, írói téren az egyéni hangot megütő, maguk-

kal ragadó íróművészek kiválnak a nagy tömegből és képviselői az u. n. reprodukáló — visszaadó — tehetségnek. Ezzel szemben vannak a legmagasabbrendű tehetségek, a zsenik; ezek kitűnnek abban, hogy teljesen újszerű dolgokat hoznak létre, munkájukban tősgyökeresen eredetiek és így a produktív — alkotó — tehetség képviselői, legyen a tudomány, legyen bármely művészet terén.

A zseni kérdése a múlt század 70-es éveitől kezdve napjainkig, elsősorban Lombroso nyomán az elmebántalommal hozott kapcsolatba oly értelemben, hogy a zseni lelki világának kiegészítő része gyanánt ennek kisebb-nagyobb fogyatékoságát tekintették. Azon kezdem, hogy a zseni élettartama sem kell hogy rövidebb legyen: Tizian 96, Kossuth 91, Michel Angelo 89, Apponyi 86, Voltaire 85, Goethe 83, Bolyai F. 81, Jókai 79, Galilei 78, Ibsen 78, Darwin 73, Helmholtz 73, Pasteur 72, Eötvös L. 71, L. da Vinci 67 éves lett. Annyi tény, hogy voltak nagy költők, filozófusok, kik vagy átmenetileg vagy tartósan elmebetegek voltak; súlyos sorsa volt Hölderlin német költőnek, aki 30 éves korától fogva 73 éves koráig schizophreniában szenvedett; érdekes volt Strindberg élete, aki ugyancsak schizophreniája dacára művészi drámákat és regényeket írt; sok költő volt narkophag: Musset, Wilde, Baudelaire, Hoffmann, Poe, Verlaine stb. stb. De állítsuk ezekkel szembe az egészséges zseniket: Lionardo da Vinci, Rafaello, Tiziano, Rubens, Menzel, Pasteur, Helmholtz. Annyit ezek az egészséges zsenik bizonyítanak, hogy az ú. n. psychopathiára vagyis az elmekóros hajlandóságra a zseninek szüksége nincs. Tetézte ezt a Lombroso-féle tant a legújabb időben egy német psychiatemek, Lange-Eichbaumnak állásfoglalása, mely szerint a psychopathia bizonyos zseninemző értékkel bírna, mondván, hogy bár a psychopathia önmagában bizonyos csökkent élettani, biológiai értéket jelent, vagyis saját kifejezése szerint tulajdonképpen bionegatív és így nem logikus psychopathiás nagyobbértékűségről (psychopathische Höherwertigkeiten) szólni, mégis azt mondja, hogy az, ami a psychopathia segítségével áll elő, az a magasabbértékűségnek jellegével bírhat és így a psychopathia mintegy kovásza lehet a zseniális teljesítményeknek. Ez az eszmemenet hamis, mert bárha kétségen felül áll, hogy elmebajosok zseniális dolgokat művelhetnek, de ezt semmiképpen elmebajuk segítségével, még kevésbé ennek egyenes következményeképpen, hanem elmebajos mivoltuk mellett fennálló legmagasabbrendű tehetségük következtében. Mert hiszen kézenfekvő természettudományi szempontból, hogy egy bionegatív tényezővel, amilyen a psychopathia, nem lehet egy biopozitív munkát létrehozni és ilyen a lángész munkája. Lange-Eichbaum nagyobb író, semmint természettudós.

A zsenikérdésnek igen érdekes megvilágítója Széchenyi István, akinek lelkivilága hosszú időn át nagyon hibás értékelésben részesült, sőt sajnos ma is még; ennek részleteivel itt foglalkozni nincs okom. Ma mint megállapított tényeket a következőket legyen szabad kiemelni. Széchenyi lelkivilágának feltűnő vonása az állandó hangulati ingadozás volt, a nélkül azonban, hogy ezen hangulati szélsőségek miatt őt akár melanchóliásnak, akár mániásnak kellene mondanunk.

Mert Széchenyiben ezek a hangulati szélsőségek mint a környezeti, illetve helyzeti viszonyok által feltételezett reakciók állottak elő és így Széchenyiben nem a hangulati változás volt az elsődleges, hanem mindenkor a felbukkanó gondolat, melynek tartalmához mérten következett be másodlagosan a hangulati szélsőség. Ehhez képest Széchenyire nézve mindig az eszme volt a döntő minden lelki megnyilvánulására nézve; Ő áldozata volt túlélénk, rohamos eszmetársításának; Széchenyi lelkivilágában a lényeket gondolkozásának merészségében, eszmetársításainak rendkívüli gazdagságában és könnyedségében és így túltengő képzelőerejében kell meglátunk. Széchenyiben sohasem a hangulat szabta meg cselekvése lendületét, illetve szárnyai szegését, hanem mindenkor a felmerült eszmék: Széchenyi a fantázia zsenije volt! Hogy mennyire volt az, kitűnik abból, hogy Széchenyi volt az, aki a régi rendi Magyarországra nézve alapvető reformokat hangoztatott és ezek szolgálatában írta meg három halhatatlan munkáját, a Hitelt, a Stádiumot és a Világot, melyeket Arany János három égbenyúló piramisnak nevezett el; Széchenyi volt az, aki a Magyar Tudományos Akadémia megalapításával Magyarország tudományos felemelkedését lehetővé tette és a Lánchíd megteremtésével Budapest világvárosnak alapját vetette meg; oly tettek ezek, melyek nélkül nincs mai Magyarország. Ezekhez az alkotásokhoz szárnyaló, de egyúttal a mélységbe hatoló lényegi meglátások kellettek és így joggal mondom Széchenyiről, hogy ő a fantázia zsenije. Nos, ez a zseni volt az, aki az 1848-as forradalmi események hatása alatt lelki egyensúlyát elvesztette és elmebajba esett, mely három éven át tartott. Ezekből a most ismertetett viszonyokból kitűnik, hogy Széchenyi nagy, zseniális tetteit az elmebaja előtti időben vitte véghez, dacára annak a megterhelésnek, melyet az ő psychopathiája rája nézve jelentett. Így tehát érthető az az álláspontom, hogy a Lange-Eichbaum-féle tant én tévtannak minősítem, mely bennünket a zseni lényegének megismerésében sokkal inkább hátráltatott, semmint elősegített. A lángész tehát nem psychiatriai kérdés; ha lángész és elmebaj egymás mellett fennforognak, úgy a kérdés mindig az, hogy milyen viszonyban állanak egymáshoz; lehet hogy semmilyenben, lehet hogy inkább hátráltatóban és csak költők és képzőművészek esetében lehet az elmebaj olykor színező, lendítő hatással, de semmiképpen nem hat közre a teremtő munkában, mely egyesegyedül a természetadta nagy képesség szüleménye.¹

Befejezésül szólnék teljes rövideggel a zseni társadalmi jelentőségéről, melyet az eugenikusok merőben ellentétes szemszögből ítélték meg. Nem kisebb ember, mint a Nobel-díjas kémikus, Ostwald volt az, aki már 30-35 év előtt hangoztatta a zsenitenyésztés vélt nagy fontosságát. Ezzel ellentétben ugyancsak Németországban a zseni létezését egyenesen nem kívánatosnak mondta Rüdin, a német eugenikusok vezére, aki szerint az eugenikának nem az a célja,

¹ A tehetség kérdése iránt különösen érdeklődőnek melegen ajánlom figyelmébe Ranschburg Pál cikkét: „Talentum és elmeegyenség”; különnyomat a „Magyar Psychologiai Szemle” 1933. évfolyamának 3. és 4. számából.

hogy az emberiséget minél tökéletesebbé tegye, hanem csupán az, hogy hibás, korlátolt, beteg egyének létrejöttét akadályozza meg, vagyis az átlag-vidám, jellemes, tehetséges egyének szaporodását mozdítsa elő. A zseni létrejötte pedig egyenesen megakadályozandó, mert benne olykor psychopathiás vonások mutatkozhatnak és így Rüdin szerint bárha önmagában véve fájlandó ilyen egyének kiiktatása, de a nép, a faj, sőt az emberiség szempontjából veszteségnek nem tekinthető. Mint a közelmúltban megjegyeztem, Rüdinnek ez az állásfoglalása nem csupán egyoldalú, hanem egyenesen emberiségellenes, mert a zseninek — mint fentebb említők — megvan a határozott rendeltetése az emberiségre nézve; ez abban áll, hogy a zseni munkája szolgálja az emberiség haladását, további emelkedését, szemben az átlagmunkások működésével, mely az emberiség fenntartója. Zseni nélkül az emberiség haladása fennakadna. Persze más kérdés, hogy a zsenitenyésztés kérdése egyáltalában megoldható-e? Nézetem szerint ez a természetnek szuverén munkája, melybe az ember ne kontárkodjék bele. Hogy milyen kicsi az ember akarata a nagy természetnek munkájához képest, azt azzal világíthatjuk meg, ha népes zsenicsaládokban figyeljük meg, hány gyermekben jelentkezik a nagy tehetség. Bach János Sebestyénnek 11 fia közül az első és második, továbbá a kilencedik és tizenegyedik voltak zeneileg kiválók, a többi 7 gyermek nem. E tényben ránk nézve a természetnek előttünk ismeretlen feltételekkel dolgozó munkája tűnik ki; hiszen nem tudjuk megmondani, hogy a többi fiú miért nem örökölte az apai nagy tehetséget és viszont miért éppen az első kettő és az utolsó 3 közül kettő. Óva figyelmeztetek arra, hogy a zseni létrejötte kérdéséhez ne nyúljunk a virág-, illetve állattenyésztés mintájára; ezekkel csak kisdud variációk jönnek létre, a zseni a teremtés csúcspontja!

SCHAFFER KÁROLY

PILSUDSKI JÓZSEF

PILSUDSKI emberi arca, fejlődésének irányvonalai, jellemének alkotóelemei nemcsak azért érdeklik a belső élet megnyilatkozásait kutató embert, mert ő Európa egyik mai nagyhatalmának vezéregyénisége, hanem mert valójában azok közé a kiváltságosak közé tartozik, akikkel a sors irányítója ritkán ajándékoz meg egy nemzetet, akinek a kialakulása összeforrottan egy a lengyel nép újjászületésével, elválaszthatatlan annak az elnyomottság 150 éves igája alól való felszabadulásától. Még nem játszotta azt a döntő szerepet, amelyet hivatása ma már kijelölt számára, amikor már nagy könyvek foglalkoztak vele, akár ellenségesen, akár jóindulatúan.¹

Pilsudski családja nem játszott nagy szerepet Lengyelország történetében, de apja, a lengyel szabadságért lelkesülő kisbirtokos, delegátusa volt az 1863—64-iki nemzeti kormánynak s az 1863-iki felkelés elfojtása után Wilno közelében fekvő Zutow nevű falusi birtokára vonult vissza. Itt született Pilsudski 1867 december 5-én.

Az otthoni meleg szobában mindig ott élt a megbukott forradalom emléke, a lengyelség felszabadításának nosztalgiája. Mint a tábornagy írja, édesanyja kisgyermek korától kezdve az elnyomó orosz hatalom gyűlöletére nevelte. Ez az anyjától örökölt gyűlölet a maga örök betűit hallatlan vitalitással vési a gyermek leikébe. Később Pilsudski Wilnoba kerülve, ottani iskolás éveiről írja, hogy „malomkőként súlyosodón reám minden percben a megaláztatás érzése, a legyőzött fájdalom.” Az iskola kapujára vésett „Vae victis!” felirat sohasem engedte felejteni. Ez időben olvasta Slowacki, Krasinski, Mickiewicz műveit, ezeket a romantikusokat, akiknek a lengyel lélek egyedülvalóságáról festett, idealizmusból kisarjadt képei gyermekkori írásaiban líraisággal tele mondatokat inspiráltak Pilsudski leikébe.

De ez a líraiság nem uralkodó motívum Pilsudski gyermekegyéniségén. Már akkor jelentkező valóságérzéke korán rávezette a lengyelség kritikájára. Sokszor megkérdi önmagától: miért nem sikerült a lengyel népnek az, amit ki tudott vívni a szerb vagy a francia, lerázva magáról egy régi rendszer bilincseit? És e kérdésre csak őszintén felel-

¹ Jellemének megfestésénél a következő munkákra támaszkodunk: J. Starzewski: Jozef Pilsudski, 1930, W. Sieroszewski: J. Pilsudski, 1931. St. Pomaranski: J. Pilsudski, 1934. Dr. W. Kutzabski: Die Westukraine im Kampfe mit Polen ... in den Jahren 1918—1923. 1934. Anusz—Malinowski: Prace zbiorowe .. . 1930. (Pilsudski beszédeinek a kiadása), valamint J. Pilsudski: 1920. Válasz M. Tuchaczewski „A Visztulai hadjárat” c. munkájára. Fordította: Lipcsei-Steiner József, 1934.

hetett: az uralkodó társadalom gyöngesége miatt. Kiábrándult Slovacki romanticizmusából s ennek következményeként egészen fiatalon érdeklődni kezdett a szocializmus iránt. 1886-ban., tehát 18 éves korában, némileg amiatt a vágya miatt, hogy új eszméket ismerjen meg, de nagyrészt azon felismerése következtében, hogy a nemzetet a régi ábrándok nem vezetik el a boldoguláshoz, magáévá tette a Wilnoban, majd Charków-ba kerülve, az ottani egyetemen uralkodó Tolsztoj- és Dosztojewski-féle revolucionizmust. Az ő szellemének formái között egészen logikus ez az átpártolás: a nemzet eddigi egésze, azaz a föld-birtokos nemesség és parasztság nem tud maradéktalanul a felszabadítás eszméjének hódolni, igyekezni kell tehát egy más — a múlt siker-telenségében még ki nem fáradt — társadalmi rétegben megkeresni a kivezető vonal forrását, hogy szociális forradalmi megmozduláson át legyen elérhető a politikai felszabadulás.

1887-ben forradalmi elvei és a cár ellen tervezett merénylet vádja miatt letartóztatva, Szibériába kerül. Fiatal ereje egyideig elernyed, elveszíti a jövőbe vetett bizalmát. Apjához irt levelei eleinte kétségbe-esését tükrözik. De impulzív, tettet kereső szelleme nemsokáig marad ez állapotban; kikapcsolva lelkéből a száműzetés fájalmát, tehetsége számára új terepmentet keres: tanulmányozza az orosz lelket, az orosz nép szokásait; észreveszi a minden oroszban, bár szunnyadva, de felszínrehozhatóan élő imperialista hajlamot — és megállapításait összefoglalva, mélyíti tudását. Ismét és ismét elolvassa Marx Kapital-ját, keresve benne a lengyelek számára értékesíthető gondolatokat. Ilyen értelemben, Szibéria nem volt haszonnélküli számára: a tehetség aktivitása értékesítette ezt az időt. Ami benne eddig fiatalos keresés volt, az most férfias tudatossággá mélyült, a felszínes felfogás meggyő-ződéssé erősödött. Elvévé lett, hogy Lengyelországban egyedül a munkásosztály felemelése és kulturális kiképzése adhat erőt a függet-lenséghez, mert a régi osztályok már megszokták a rabigát, már nem zúgolódnak ellene. És valóban, a 80-as évek társadalmá nyíltan, újsá-gokban is hangoztatta: „Miért nekünk állam, legyenek mások csend-örök, hivatalnokok. Mi maradjunk meg nemes népnek, az alkotók nem-zetének, esetleg kereskedőknek, tudósoknak, művészeknek. Csak arra vigyázzunk, hogy földünket, életmódunkat és nyelvünket megőrizzük.“ Lengyelország „a gyávák és hitványok“ társadalmát táplálta, mint maga Pilsudski írta emlékirataiban. A birtokos és intellektuális réteg legnagyobb részében tehát nem bízhatott, a munkásrétegek viszont készen állanak a megszervezésre. Pilsudski vallja a demokrácia szüksé-gét, de annak keretén belül a tehetség szelektív, arisztokratikus kivá-lasztásáért küzd. Ilyen módon Pilsudski az első nemzeti szocialista. Elveinek ezidőben művészi formában adtak kifejezést Zeromski és Wyspianski költeményeikben és regényeikben, de valahogyan az az érzésünk, hogy a XIX. századnak ezek a nagy írói nem nyújtottak mást, mint az eszmék felismerését. Az életre átalakítóig nem tudtak hatni, mert hiányzott belőlük az alkotás láza. Sokszor maguk sem hittek esz-méik megvalósíthatásában, lemondólag nyugodtak bele a lengyel sors változhatatlanságába; — és éppen az embereket magával ragadó erő, meggyőzés szuggesztív hatalma, hiányzott munkáikból, éppen ezért

tarthatjuk őket Pilsudski elvtársainak, de sohasem munkatársainak. Velük szemben Pilsudski tele van tüzzel. Ebből az időből származó fényképein szeme szuggesztíve éget, arca határozott akaratról beszél. Minden vonásán az impulzív igenlés lendülete rajzolódik ki. Teljesen megérthető, ha rendkívüli hatást gyakorolt környezetére. Mint a Strózecki-vel együtt megalapított „Robotnik“ (Munkás)—1894 Wilnóban, majd Lódz-ban szerkesztik,—társszerkesztője és szellemi irányítója, magához vonzza a szebb Lengyelország felé törő munkás- és intellektuális osztály csaknem minden tagját. Egyik munkatársa, Sulkiewicz, írja róla: „Határtalanul kellemes volt a vele való beszélgetés, mindig türelmesnek mutatkozott s mégis mindig érvényesítette akaratát.“

1900 február 21-én éjjel, amikor az orosz csendőrség megtudta, hogy hol a lap szerkesztősége, a „Robotnik“-ban megjelent cikkei miatt letartóztatták és ennek következtében rövid időre abbamaradt a lap, de kiszabadítása után ismét megindítják, még türelmetlenebb hangú cikkeket adva ki. Közben Pilsudski külföldön jár, keresi a kapcsolatokat a lengyel proletariátus számára. Tisztában van azzal, hogy Lengyelország felszabadítása a három nagyhatalom nyomása alól nem képzelhető el külföldi segítség nélkül. De ezidőben külpolitikai lehetőség Lengyelország támogatására nem mutatkozott. A japán-orosz háború idején Tokióba utazik, hogy a japán kormány anyagi támogatását próbálja megnyerni az oroszok ellen szervezendő felkelésre. Ugyanekkor Tokióban tartózkodik Pilsudski politikai ellenfele, Dmowski, a nemzeti demokraták vezére is és részben az ő ellenmunkája, részben pedig a japán kormánynak a lengyel felkelés sikere iránt érzett bizalmatlansága miatt Pilsudski Tokió jóindulatán kívül semmi reális eredményt nem tudott elérni.

Kétségtelen, hogy Pilsudski eltévesztette a felkelés idejét, amikor a japán kormány segítségét kérte és a valóság kilátásait akkoriban jobban megérezte ellenfele, Dmowski. Hiszen 1905-ben az egész lengyel társadalom irtózik egy felkelés lehetőségétől. Pilsudski félreismerte nemzetét: nagyon bízott annak felkészültségében és egységében s ezzel a támadó röpiratoknak hosszú sorát vontta magára. Egész táborát „az 1863-at megismételni akaró örültek“ gyülekezetének bélyegezték.

Ez a sikertelenség és ez a harcmodor Pilsudskit nagyon elkésértette. Láta ebből, hogy e nemzedékre semmit sem építhet. Még jobban kiábrándította kortársaiból az a tapasztalat, hogy a régi Polska Partja Sociaüstyczna, amelynek egyik vezéregyénisége tíz éven át ő volt, 1906-ban törölte célkitűzései közül a függetlenség programját. Valami túlzó realizmus uralkodott ezen a generáción: mivel látta, hogy a lengyel nép felszabadítása úgy sem következhetik be, jövő politikájának számításaiból mindinkább kihagyta a lengyel nemzet egyetemes érdekeit és a liberális kor általános nemzetköziségéhez híven, Marx ideológiája alapján, egyetemes munkásösszetartozásról ábrándozott, hátat fordítva ezzel a lengyel „haza“ fogalmának, amelyet nem tudott érzelmi odaadással kitölteni.

Pilsudski ennek a belátásnak hatása alatt felhagyott a politikával. Hogy az oroszok folytonos megfigyeléseikkel munkájában ne zavarhas-

sák, 1906-ban átszökök Galíciába és itt több munkatársával — a mai lengyel közéletben vezetőegyeniségekkel — együtt tesz kísérletet, hogy a függetlenség felé sokkal inkább hajló, mert magasabb értelmi színvonalon álló kislengyelországi lakosságot szervezze meg.

Karakóban állítja fel központját, itt szerkeszti továbbra is a „Robotnik“-ot, krakói Topolowa-utcai házában gyűlnek össze munkásai és vezérei egyaránt.

Ugyancsak odagyűjti a már Varsóban eszméinek megnyert munkáselemeket, akik az orosz pénzszállító vonatok ellen időnként megkísérelt kisebb támadásokkal igyekeznek lehetővé tenni megélhetésüket.

De maga Pilsudski is egészen más eszközökkel próbálkozik, mint Varsóban vagy Lódzban. Látva, hogy a vele egykorúak legnagyobb része nem tud lelkesedni a lengyel szabadság eszméjéért, tapasztalva, hogy saját pártjában is felülkerekedett a társadalmi célkitűzés a nemzeti fölél, hosszú belső tusakodás után más választása nem volt, mint szélsőséges eszközökkel felrázni e társadalom közönyét, leküzdeni félelmét. Ettől kezdve állandóan hangoztatja, hogy önálló, bár titkosan szervezett hadsereg nélkül Lengyelország sohasem vívhatja ki függetlenségét. A hadsereghez pedig pénzre van szükség. Honnan szerezhetett volna Pilsudski pénzt? Vagy a gazdagabb lengyel főurak és birtokosok áldozatkészsége révén, vagy „illegális“ utón. Miután az első mód elégtelen volt, az utóbbit kellett választania. 1908 szeptember 26-án Bezdana-ban megrohanással elfoglalt egy pénzszállító orosz postavonatot s így néhány tízezer arany rubelt vett birtokába. Lehetséges, hogy a magasabb morál törvényei ellentmondanak e cselekedet jogszerűségének, de annyi bizonyos, hogy tisztán történelmi szempontból nézve és kikapcsolva a keresztény univerzalizmusnak nemzet fölött álló etikumát, lehet-e magasztosabb eszme, mint a nemzet érdekeiért kockára tenni egyéni életünket! A nemzet a legnagyszerűbb történeti: organikus egység. Pilsudski tettét ebből a megvilágítási síkból kell értékelnünk.

Az így szerzett pénzből megalkotja a Zwiazek Walki Czinnej-t (Cselekvő Harci Szövetség), amelynek keretében az új nemzedékre, a 90-es évek szülötteire támaszkodva, a Lembergben Sosnkowski tábornokkal együtt szervezett „Hadi Kör“-ben katonai kiképzést nyújt az Önkénteseknek, az u. n. lövészeknek (strzelcy) — maga is külföldi iskolákba járván. A harci szellemet akarja felébreszteni, a „háború a hazáért“ gondolatnak áhítatát, mert meggyőződése, hogy a lelkesülni tudó, küzdő katonai szellem teszi ki — Napoleon-i gondolat — a győzelem alkotó elemeinek harmadát.

Seregeibe — körülbelül 10.000 embert kötött magához 1914-ig — nem vezette be az esküt, abban a percben bocsájtotta el katonáit, amelyekben azok nem akartak tovább szolgálni az elrejtett zászlónak.

Átalakította ezt az új nemzedéket, megnyerte eszméinek. De csak az új nemzedéket, mert pl. a világháború kitérősekor nagyon sokan voltak Nagylengyelországban, akik nem törekedtek önálló államra, akik osztrák vagy orosz,— azaz a leendő győztes nagyhatalom — impériuma alatt akanak részleges függetlenséget. Az oroszok között élő

lengyel tömegek meg sem mozdultak, besoroztatták magukat az oroszok zászlói alá. Eredménytelen maradt a lövészek toborzása. Pilsudskit, bár a szívébe markolt e közöny, még sem keserítette el. Ő már látta a lengyel állam kibontakozását: a külpolitikai helyzet melléjük állott, csak ügyesen kell választani tudni!

1914-ben a párisi Földrajzi Társaság ülése után kijelentette: „Legszerencsésebb esemény lesz reánk, ha Oroszországot legyőzik a németek, Németországot pedig a franciák.“ És csapataival, a maga kb. 10.000 emberével Ausztria mellé állott: előrelátása megérezte a hadügyi helyzet alakulását. 1916-ban Lengyelország határai közt már nem voltak oroszok. Diadalmasan jelenti ki: „Hazánk földjén már csak két fogláló áll, itt az ideje, hogy ellenük forduljunk.“ Ha igaz is az, hogy az oroszokat nem Pilsudski kevés katonájú légiója szorította ki a lengyel földről, akkor igaz az is, hogy ezzel a lelkes légióval több ütközetben hozzájárult Ausztriának az oroszok fölötti győzelméhez; katonái, köztük magyarok is nagy számban, elsőrendűen megállták helyüket. Pilsudski maga csaknem mindig katonái között volt, nem a vezéri domb életet kímélő magasságából nézte végig az ütközetet, hanem a sorkatonaság állásaiból. Személyes megjelenése a tűz hevében nagyon sokszor hatott döntőleg és a katonáival fennálló emberi viszonya — jól ismert szigorú fegyelme ellenére — imádott vezérré tette őt. Parancsaiban a rövidség, de a napóleoni tömörség, a dicséret és figyelmeztetés egyformán uralkodó jellemvonások. Legerősebben nyugalomra és önuralomra inti katonáit, kifejezve ezzel a maga harci tulajdonságait.

És ennek a győzelmes légiónak a vezetéséről kellett lemondania 1916 szeptember 26-án, mert Bécsben nyílt kártyákat követelt Lengyelország jövőjére vonatkozólag. Lemondását nem bánta meg, Varsóba ment, élére állott ténylegesen is a háború elején általa szervezett P. O. W. (Lengyel Katonai Szervezetinek, amelynek kebelében tovább küzdött a független Lengyelországért. Ezzel kompromittálódott a németek előtt, akik 1917 július 13-án éjjel a P. O. W. egész vezetőségét letartóztatták, köztük W. Slawek, W. Jedrzejewicz, A. Skwarczynski, K. Sosnkowski katonatiszteket, akik a mai lengyel közéletben mind nagy szerepet játszanak. De magdeburgi — mert ide internálták — fogsága alatt a központi hatalmak összeomlása is bekövetkezett. Lengyelország felszabadításának tehát megjött a külső feltétele, de hiányoztak még a belső feltételek. Az u. n. Rada Regencyjna nem tudott mit kezdeni a Párisból visszatérő emigránsok által szervezett pártokkal. Az 1918 október 18-án megalakult kormány nem tudott végleges meg egyezésre jutni még a tárcákra vonatkozólag sem. Egy állam megalakulásának kezdetein nélkülözhetetlen az összefogó szellem, a rendetlenség, fegyelmezetlenség leküzdésére hivatott átfogó nagyság. Pilsudski egyedül volt az az ember, akiben a háborút végigküzdött új generáció és a lehiggadt régi politikusok egyaránt bízni tudtak s éppen ezért hazatérése után őt választotta meg a Rada Regencyjna államfővé. (Naczelnik panstwa.) De ugyanakkor heves támadás indult meg ellene. A képviselők uralmáért küzdő lengyel jobboldal (Prawica) Sapieha herceggel, — aki eddig egyedül a névtelenség dicsőségét élvezte, — teljes erővel fordult Pilsudski ellen, de államcsínyje nem

sikerült. Az események gördültek tovább. Az 1919 február 19-én összeült első sejm Pilsudskit egyhangúlag mégegyszer államfővé választotta. Ez természetesen még nagyobb támadást váltott ki az ellenzékéből. A közeledő megértéstől tartózkodó ellenzék logikájára jellemző irodalmi zászlóvivőjének, Lipeckinek „Legenda J. Pilsudskiego“ c. könyve, amelyben pl. a lengyel függetlenség eszméjét nem Pilsudski, hanem — a zsidók és lengyelek felszabadításáért egyetemesen harcoló Mendelssohn javára írja, összekeverve ezzel eszmetörténetet és tényfejlődést. Ez az ellenzék nagyon távol állott a történeti igazság megértésétől: céljává lett a harc az államfő ellen. Még ha meggondoljuk, hogy pszichológiai szempontból talán megmagyarázható is lenne ez a harc, hiszen politikai küzdelmekben aktíve résztvevő emberek nem érthetik meg, hogy más felfogása is „igaz“ lehet, még akkor sem tudjuk helyeselni ezt az erős offenzívát, mert Lengyelországnak 1919-ben nagy szüksége volt egy összefogó szellemre, hogy pártok fölött álló objektivitással próbálja befejezni a felszabadítás munkáját.

Közben kitör az ukrán felkelés: Kelet-Galicia szervezetlen, de lelkesülő ukrán lakossága megtámadja Lengyelországot és elsősorban annak helyi fővárosát: Lemberget. Vádolják Pilsudskit, hogy nem siet Lemberg segítségére, pedig előzőleg már 50.000 embert küldött az ukrán mozgalom leverésére. Majd a vörös Oroszország hatalmas tömegei támadnak Lengyelországra. Bár Pilsudski tudta, hogy „a nép legnagyobb többsége nagy bizalmatlansággal és gyakran nyílt utálattal viseltetett a szovjet és uralmi rendszere iránt, mert .. a terror uralmát látta benne, amelyet zsidó terrornak neveztek el...“ mégis nagyon félt a lengyel katonai elemek szervezetlenségétől és a polgári lakosság iskolázatlanságától és sokszor megbízhatatlanságától. Maga írja az 1920 augusztusi állapotokról: „Az ország állapota végzetessé kezdett válni... az idegek feszültsége ... oly nagy volt, hogy számításaimban a belső front súlyosabb tehertételt jelentett, mint maga a harctér.“ A július 4—5-ki Auta, majd július 14-én a Wilja melletti vereség demoralizálta a lengyel csapatokat. Súlyosbította a helyzetet, hogy a Denikin legyőzete után szovjet hadseregbe lépett régi orosz tisztek szigorú fegyelemmel rendbeszedték a szovjet seregeit.

De Pilsudski mégis felvette a harcot Varsó alatt, ahol „a meghódolás lidérce és a gyávák tanácsatlansága uralkodott“. Nem vonult vissza a San mögé, mint vezérkara tanácsolta, hanem személyesen kezébe véve az ütközet irányítását, helyzeti és pszichikai előnyét kihasználva — győzött. És ezzel D’Abernon lord angol követ szavai szerint: „megmentette Európát a bolsevizmus barbárságától“.

Az 1920-as hadjárat Pilsudski hadvezért képességeinek igazi tükrre. Addig legfőljebb csak légióját vezette, önállóan nem mozoghatott, hanem alá kellett magát rendelnie az osztrák generalátusnak. Inkább taktikai fordulatokban mutatta ki képességeit, mint a háború irányításának stratégiai nagyszerűségében. De 1920-ban nagyon jól felismerte a helyzetet s rendkívüli éleslátásának és körültekintésének adta tanújelét. Nem egyesítette minden erejét egy ütközetre, nem bánta a részletvereségeket, mert szerinte győzni annyit jelent, mint a végső helyen helytállani. „Megrögzött ellensége vagyok a csapatok

vonalszerű felállításának, mert az alkalmatlan arra, hogy belőle bármilyen hadműveletet is kezdjünk“, írja említett könyvében, ami azt jelenti, hogy nem akarta Tuchaczewski-t, az 1920-iki háború szovjet seregeinek fővezérét, minden erejével még az északi vonalon fel-tartóztatni, hanem megvárta a végső események kifejlődését. És ennek a várakozásnak gyümölcse Varsó alatt megmutatkozott.

És mégis, e nagy győzelem után, amikor katonai hatalma alatt volt egész Lengyelország, ebben a helyzetben Pilsudski visszavonult. „Türelemmel kell minden ellen védekeznünk“ írja emlékezéseiben. A lengyel léleknek érettségre van szüksége, szakítania kell eddigi önmagával. Mert bár Pilsudski mentette meg Lengyelországot, ő vetette meg politikai fejlődésének alapjait, Varsó után egymásután hagyják el a sajtót az ellene irányuló könyvek. „Honfitársaim minden vereséget az én számlámra írnak és minden győzelmet a maguk, vagy ha ezt nem hiszik el nekik, akkor a franciák javára íróják“ — szól 1927-ben fájdalmas reminiscentiával a tábornagy.

És érdekes, hogy Wilno-nak elfoglalása, majd annexiója a sejm által, éppen azokban váltotta ki a legnagyobb ellenharcot, akik a mi napjaink politikai harcaiban a legélesebb fegyverrel készek elfojtani minden kisebbségi megmozdulást, és akiknek gondolatmenetében a logikai kiindulási pont éppen a lengyel nagyhatalmi megmozdulás, — a nemzeti demokratákban. (Röviden: N. D. = Endecja.)

Pilsudski államterületi koncepciói között az első helyet foglalja el a hatalmas Jagello-birodalom eszméje. Valami lendületes szubjektívizmussal ragaszkodik ahhoz a gondolathoz, hogy a lengyel sasnak kiterjesztett szárnyai alá vonja a régi történelmi Lengyelország nagy területeit.

És ezeket a szubjektívizmusból, mert álmaiból származó elgondolásait sérti az ellenzéki jobboldal folytonos támadásaival. De ugyanakkor harcol ellene az elnöki hatalom kiterjesztésére irányuló tervei miatt is.¹ És ezek miatt nem fogadta el 1922-ben a neki felajánlott elnöki széket. Nem fogadta el, mert mint elnök, nem akart a törvény fölött diktatúrát gyakorolni. Nem mintha egyénisége nem lett volna elég impulzív ehhez, hanem mert a nemzet iránti szeretete sokkal erősebb kategorikus imperativus volt számára, mint a méltóság nyújtotta tisztességvágya. Szerette nemzetét az önzetlenségnek azzal a pozitív erejével, amely visszavonulást parancsolt neki, mikor látta, hogy sok, nagyon sok ember nem lenne megelégedve az ő malmával. Ahhoz viszont sokkal jobban benne élt a mindennapi politikában, semmint hogy valami más tisztség, pl. a mégis csak részletet jelentő miniszteri tárca elvállalásával tett volna kísérletet. Egyénisége nem tűri a korlátokat: vagy egyedüli úr, vagy teljesen visszavonuló magánember.

Az elnöki széket átengedte barátjának G. Narutowicznak, akit két napra megválasztása után meggyilkoltak. Utána Wojciehowski lett az elnök. Pilsudski visszavonult Sulejówka-ba, Varsó környékére s emlékirataival foglalkozott. Megtette, hogy önmaga ambícióit le-

¹ Csak 1934 január 26-án sikerült megszavaztatni a sejm-mel az elnöki hatalom kiterjesztéséről szóló törvényt.

győzve, másoknak adta át a teret, akik hála helyett folytonosan támadva őt, hányszor tették Sulejówka felé azt a kijelentést: „Mi Pilsudskinak semmi állást sem fogunk szerezni. Megette, amit tennie kellett, számunkra ő már felesleges“. És ezt a kijelentést éppen az a Witos, Lengyelország akkori — 1925-i—miniszterelnöke tette, akinek kormánya belső háborút jelentett Lengyelországban, aki alatt a parlamenti folyosó élete intenzívebb volt, mint maga a parlament, és akinek kormányzása idején a képviselőket a megvesztegetők tömege befolyásolta. Az európai közvélemény csak későn látta meg Lengyelország belső sebeit, Magyarországon meg éppen az együttérzés hangján írtak Witosról, akit pedig később a lengyel legmagasabb törvényszék is elítélt.

Lengyelország teljesen visszasülyedt az 1918-as állapotokba, félő volt, hogy bármilyen gyenge nemzetiségi megmozdulás tönkretelheti. A lengyel nép elvesztette hitelét, erkölcsi tekintélyét, uralkodó motívummá lett a megbízhatatlanság. Lloyd George 1925-ben az angol parlamentben nagyon megalázóan nyilatkozott Lengyelországról. Ugyanilyen volt a hangulat Európa más kormányainál is.

Ez volt az a nemzedék, mely Lengyelország felszabadításában legfeljebb a párizsi konferenciákon vett részt, de nem volt tisztában egy újonnan megalakult állam irányításának feltételeivel. A sulejówkai magány idején a világháború harcos nemzedéke, a Pilsudski szellemében nevelkedett aktív és tartalékos tiszték minden alkalommal kérték vezérüket, hogy vegye kezébe a kormányzást. És Pilsudski hosszas töprengés után elszánta magát a döntésre: az 1926 májusi napokra, amikor Varsó utcáin nyílt harcban verte le a kormányt és szüntette meg az endecja eddigi uralmát.

Most már visszavonhatatlan elhatározássá érlelődött benne lelkének eddig elnyomott parancsa: aktíve résztvenni a politikában. Tudatosá lett benne: „Nem élhetek közvetlen munka nélkül“. Sulejówkai magányában rájött, hogy neki boldogságot más, mint a politika, nem nyújthat.

Mint elnök nem tud a mindennapi politikán keresztül koncepcióinak szolgálni. Életakarata, amelyből végső gyökerében politikai meggyőződése: a diktatori forma egyedüli helyességéről vallott tétele fakadt, odadobta őt a küzdőtérre, nem pedig a hatalom nélküli királyi palota fogadószobái hangulatába. Mint maga írja: „Egyéniséget kellene megváltoztatnom, ha csak azt akarnám, hogy méltóságom és ne hatalmam legyen“, ő, mint minden, teljes lélekkel politikus, arra született, hogy lényének hangsúlyozásával vigye át szuggesztív erejét a tömegekbe, hisz aki valójában uralkodásra született, az nem engedheti át magát a csak-tiszteletnek, mert ez egyéniségének megfosztását jelentené.

A most is felajánlott elnöki széket tehát nem fogadta el, hanem régi barátjának, a szocialista időkben megismert szeretett küzdőtársának, Mosddd Ignácnak engedte azt át. Ő maga a miniszterelnökséget tartotta meg, majd 1929-ben történt lemondása után a hadügyminiszterséget és ma is ebben a hatalmi körben szolgál nemzetének.

A politikai formák kérdése Pilsudskit nem nagyon érdekli. Régi meggyőződése a szocializmus felé vonzza, annak tartalmával igyekszik

kitölteni a régi kereteket, de hogy az államforma köztársasági-e vagy monarchisztikus, az számára közömbös. Rendszerének alapja az erős kormány, amelyet nem gátolhat minden lépésénél a sejm, bár a befejezett munkáért felel az országgyűlés előtt. Az államnak szerinte két fontos működési tere van, a hadsereg és a külpolitika. Ezeknek ügyeihez messzetelektől vonalvezetésre van szükség. Nyugalmat és higgadságot kívánnak ezek az ügyek, mert e két dolgot nem szabad folytonos hullámváltozásoknak, a pártok uralmától függő ingadozásoknak kitenni. A szélsőséges parlamentarizmus kereteiben nem lehet sem céltudatos hadügyi, sem következetes külpolitikáról szó. A parlamentarizmus, vagy ahogy a lengyel mondja: a sejmokrácia nem minden állam életében adja meg a kormányzás ideális feltételeit. A lengyel nép egészséges parlamentarizmust nem tudott eddig kitermelni. A felelősség hiánya csökkentette a képviselők megbízhatóságát, hiszen egy szangvinikus, temperamentumos és még hozzá most fejlődő nemzetről van szó.

Kétségtelen, hogy a diktatúrának megvannak a maga hibái, de ott, mint pl. Lengyelországban, ahol a kifejlődött parlamenti rendszer nem tudott jó eredményeket felmutatni, ott egy jószándékú diktátor, mint amilyen Pilsudski is, nem válik a nemzet kárára. Így Pilsudski visszatérése is csak használt az országnak, egészséges arcszínt adott a nemzetnek. Ha a lengyel nép nem érzi az erős kormány kezét, szélsőségek felé hajlik. A szabadságot egyéni szeszélyének megfelelően értelmezi, — ez Pilsudski ítélete a lengyel népről.

Pilsudski tehát diktátor lett. De ha valaki végigutazza Lengyelországot, tapasztalni fogja, hogy ez a diktatúra nem kultúrelles, nem is sérti, csak korlátok között tartja az emberi szabadságot. Az ellenzéki újságok minden akadály nélkül támadhatják a kormányt és a lengyel jobboldali irodalom (mert ott ez az ellenzék) éppen oly állami jutalmakban és ösztöndíjakban részesül, mint a kormány szellemét terjesztő munkák. A Belweder nem szól bele a belső kérdések apróbb ügyeibe, az Öreg tábornagyot nem érdekli, hogy hol kapnak egyetemet az ukránok, ő csak a hadügynek és a külpolitikának irányításában tartja fenn döntő szavát. És jól tudjuk, hogy mindkét téren szép eredményeket ért el. Lengyelország hadserege ma szellemben és felszerelésben egyaránt egyike Európa legjobb hadseregeinek. Külpolitikában pedig Pilsudski kivívta hazája számára az azt megillető tekintélyt.

És ha belpolitikába beleszól is, legfeljebb a kisebbségi kérdés érdekli és e vonatkozásban elviseli az endecja által izgatott 20 évesek nagy támadásait, akik a nemzeti kisebbségek teljes elnyomását tűzték zászlajukra. Ezekkel a jövő politikusokkal szemben Pilsudski és a 90-es évekből származó munkatársai képviselik az egészséges konzervativizmust Lengyelországban.

Pilsudski rendkívüli egyéniség. Nemzetét szinte Széchenyies látnokiassággal ismeri, ostorozza, felemelni igyekszik; kormányozza, mert erőt érez magában és mert látta, hogy mire vezetett az erős kormány hiánya. Munkabírása szinte csodálatos. Akaratereje rendkívüli. Valami arisztokratikus kiválasztottság egyesül benne a mindennap harcosának türelmetlenségével, Nagy élvezetet nyújtanak írásai is. Gördü-

lékeny stílusban, egyszerű szavakkal mutatja be a legbonyolultabb hadászati vagy állampolitikai kérdéseket. Meggyőző erővel hat minden sora: az olvasó szinte maga előtt látja szemének lelkünkbe merülő kisugárzását, érzi a férfi erejét. Kifejezéseiben, támadó soraiban nem a higgadt okfejtéssel meggyőző tudós szól az olvasóhoz, hanem a fordulatokra, az emocionális alapokra építő szónok. Különös ízt ad stílusának erős szatírája, amelytől legjobb barátjait sem kíméli, sőt önmagának sokszor megrajzolt karikatúrájával igyekszik megmutatni tanítványainak: mit nem szabad bennem követnetek. Éppen ez az önmagát sem kímélő, erősen a gúny felé hajló írásmodora tartott tőle távol sok, Lengyelország sorsáért aggódó államférfit, akik gúnyjából lenézést éreztek ki.

Szavaiból az élő: a mozgó és mozgató elme rajzolódik elénk és sohasem a szenvedélytől mentes „magyarázó“!

Jól ismeri a lengyel irodalom és művészet, de tudomány fejlődését is, amit gyakori idézgetései Staszyc, Kollataj és más XVIII. századi lengyel állambölcselek munkáiból is igazolnak. Politikai írásaiban nem törekszik tudományos aprólékosságokra, összefogó egyénisége nem bírja az analízis bilincseit. Nagy tanulmányt lehetne írni történetírói készségéről is, mert minden beszédében, cikkében történeti perspektívákat keresve, sokszor nagyon eredeti és találó jellemzésben állítja elénk a kormány- és társadalmi formák lényegét, a diktatúra fejlődéstörténetét, hadászati módszerek változásait és más problémákat, különösen nagy súlyt fektetve Napóleon hadakozást művészetére.

A lengyel nép csak hálás lehet, hogy olyan vezére van, mint Pilsudski József, akinek nagyságát ma már minden politikai párt egyformán elismeri, bár nem mindenben egyezik meg vele.

KOMORÓCZY GYÖRGY

A KATONAI HIVATÁSRÓL

AMAGYAR SZEMLE már ismételten foglalkozott politika-mentesen a pártokon felül álló hadsereg kérdéseivel. Már volt szó e hasábokon a nemzeti hadsereg és társadalom viszonyáról, hadseregszervezési és műszaki kérdésekről stb. Az ezek kapcsán baráti körben és egyebütt hallott nézetek alapján szinte magától adódik a kérdés, vajjon átment-e már a köztudatba az a tény, hogy teljesen a nemzet testéből való hadseregünk van. Tudja-e már mindenki, hogy ez a hadsereg hivatását nem mint prózai kenyérkereseti lehetőséget tekinti, nem alacsonyítja azt le pénzszerző mester-séggé, hanem a társadalmi rend védelme mellett buzgó őrzője oly erkölcsi értékeknek, amelyek nélkül sem állami létünk, sem mai helyzetünk-ből való felemelkedésünk biztosítva nincs.

Úgy érezzük, hogy a katona hivatásának ilyen értékelése, a katonai hivatásban rejlő magasabb szempontok felismerése csak társadalmunk műveltebb rétegeiben él és ehhez képest aránylag kis körre szorítkozik.

A katonai hivatás helyes értékelése viszont egyetemes nemzeti érdek, ezért szükségesnek látszik a kérdés etikai vonatkozásainak újólag és ismételten való megvilágítása.

A népek változó életformái, gazdasági és társadalmi berendezkedésük sokrétű volta mellett a figyelmes szemlélő két hatalmas konzer-váló és fenntartó erőt ismerhet fel. Az egyik az egyház, a másik a hadsereg — azaz fegyveres erő. Előbbi isteni eredetű s minden emberi beavatkozás és kicsinyes bölcselkedés ellenére örökéletű, utóbbi állandó létét azoknak a magasabb etikai követelményeknek köszönheti, amelyekkel vele szemben minden élni akaró nemzet társadalma támaszthat és támaszt is.

Előbbi az emberbe oltott erkölcsi javak őrzője és fejlesztője, utóbbi oly társadalmi rend védője, amely lehetővé teszi az erkölcsi erők kivirágzását és ezek alapján a nemzet-élet fejlődését. Ez a kölcsönhatás magyarázza meg létük állandóságát és erejük hatékonyságát, de azt a történelem folyamán ismételten érzékelhető tény is, hogy amely társadalom ezt fel nem ismeri, az megveti ágát a káosznak, állandósítja a forradalmat és saját bukását készíti elő. (E kölcsönhatásra s az egyház hatóerejének nélkülözhetetlenségére jó példa a szovjet mai formája, amely erős fegyveres ereje ellenére sem tudott rendezett, polgárait kielégítő, emberileg egyetemesen elfogadható életformát találni.)

Nem profanáció, ha az emberi eredetű katonai szervezetet összetételében és hivatástudatában az egyházi szervezethez hasonlítjuk. Összetételében mindkettő demokratikus, a hivatás gyakorlásában pedig mindegyik a szó legnemesebb értelmében arisztokratikus.

Demokratikus összetételűek egyház és hadsereg, mert bennük régtől fogva minden igazi tehetség szabadon érvényesülhet; arisztokratikus, nemes hivatások pedig azért, mert tagjaiktól a legszebb emberi és férfiúi erények gyakorlását követelik meg. Hivatásuk útján nem a jelszavak megtévesztő, elkápráztató fénye után mennek.

Az egyház cselekedeteinek zsinórmértékül az isteni törvényt tekinti.

A hadsereg, amely fegyverei megválasztásában és alkalmazásában, katonái testi edzésében kénytelen korának vívmányaihoz alkalmazkodni, tehát modern, lelki életében, erkölcsi habitusában konzervatív. Nem fogad el kritika nélkül oly eszméket, melyek ingoványba vezetik, hanem a múlt nemes hagyományaira támaszkodik, így néz előre, így tájékozódik.

Ebben rejlik egyház és hadsereg fenntartó és konzerváló ereje. Innen van az is, hogy minden magasabb rendűsége jogot formáló társadalom és társadalmi evolúció segítségüket kéri, rájuk támaszkodik, a fennálló rendet megtörni, megváltoztatni akaró revolúció pedig első-sorban vagy ellenük támad, vagy megnyerni igyekszik mindkettőt céljai megvalósításához.

De maradunk a hadseregnél, illetve a katonai hivatásnál.

Katonai kérdésekről mindenki szívesen beszél ma, akárcsak gazdasági problémákról. Természetesen mindkét tárgykörhöz azzal a magabizással szokás hozzászólni, amelyet csak szakértőknél tarthatnánk megokoltnak. Magyarozatként rendszerint valami effélet hallunk: ma, a néphadseregek korában mindenki katona, a mai élet meg annyira tetézve van gazdasági vonatkozásokkal, — hogy értenünk kell a hadviselés és gazdasági élet kérdéseihöz — tehát értünk is azokhoz.

Ez a büszke önbizalom rögtön hiú önámítássá törpül, mihelyt képesek vagyunk egy kis elmélyedésre, mihelyt eszünkbe jut, hogy a mai ember tengernyi gazdasági bajával hivatott szakemberek is mily nehezen birkóznak meg az élet mai ütemében.

Ugyanilyen csalódás érheti a laikus katonai kritikust is, ha sine ira et studio eléje tárjuk, hogy a konzervatív lelkületű katona hányféle modern ábrázatban jelenik meg, mennyi korszerű fegyverrel kezében kell hivatását teljesítenie, mennyi fegyelmezett, testet-lelket őrlő állandó munka, állandó tanulás és gyakorlás szükséges ma a katonai hivatás komoly, e nehéz időkhöz méltó gyakorlásához.

A látszólag legegyszerűbb kérdések kapcsán is kitűnik a „szakértő“ felszólaló járatlansága.

Az a fejlődés, melyet a technika a gazdasági életben elért, nem állott meg a gazdasági kör határán, hanem jogot kért produktumainak a honvédelem terén való hasznosításához is.

Ma már alig lehet vitás, hogy a polihisztorok ideje letűnőben van — csak egészen kivételes ember bír ehhez megfelelő képességgel. Az élet szakembereket követel.

Ez a differenciálódás katonai téren is hasonló fejlődést kívánt meg. A korszerű hadsereg egy célért dolgozó különböző szakemberek egyesülése. Ezt az egyesült sereget azonban szintén nem katonai polihisztorok szervezik meg, igazgatják és vezetik hadba, hanem a katonai szervezés, adminisztráció és vezetés szakemberei: a vezérkar.

Ha valaki kívülről és felületesen nézi a hadsereg munkáját, akkor túlzó, magyaros kritikái hajlamát követve, aligha látja meg, hogy mennyire más a régi és más a mai „magyar“ katonai élet arca.

Nem látja meg, mert nem ismeri. A sokat emlegetett „régik. u. k. szép idők“ kedélyeskedő katonai történetkéi, adomái, az osztrák szoldateszkárról szóló hangzatos és nagyrészt igazságtalan ítéleten alapuló (ne feledjük: ez a hadsereg töretlenül állta négy év minden viharát), kávéházi eszmefuttatások s nem utolsó sorban a háború szerencsétlen vége annyira elhomályosítják még ma is a közvélemény látását, hogy képtelen tárgyilagos véleményformálásra és kevés kivétellel arra az áldozatrakész szeretetre, amelyet a nemzettest e fontos orgánuma, kritikus időkben egyetemes megszemélyesítője, a hadsereg méltán várhat el tőle.

A katona háborús szerepéről ezúttal nem szólunk.

Az a tevékenység, amelyet hivatásának gyakorlásával béke idején fejt ki a katona, szinte észrevétlenül ágyazódik bele a nemzet egyetemének munkájába.

Individuális hajlamú, a közösség érdekeit kellőleg nem méltányoló népünk fiai rendet, fegyelmet, másokért, a közért való zokszó nélküli önfeláldozást, rendszeres testápolást a katonai nevelés során tanulnak; analfabétáink sorai a katonai oktatás közben ritkulnak. Az idejüket kiszolgált altisztek keresett munkavállalói köz- és magánhivatoloknak, ipari és mezőgazdasági üzemeknek. A kiszolgált katona lehet hivatott ápolója a társadalom sejtjeiben, a családban is mindannak, amiért a falu nevelői: pap, orvos, tanító, jegyző egymagukban csak nehezen küzdhetnek.

A kiszolgált katonák adják a rendészeti szerveknek is a leghaszálhatóbb anyagot.

Aki ezt nem akarja meglátni, az nem lehet objektív, aki pedig a fentieknek tudatában van, bizonyára megadja a katonai hivatás gyakorlóinak a megérdemelt elismerést és igyekezni fog másként gondolkodó honfitársait felvilágosítani, azokat nézetük tarthatatlan voltáról meggyőzni.

Mind e tények ismeretében nem lehet jogos, helyes az a vélemény, amely a katonai hivatást „improduktív foglalkozásának szereti feltüntetni. Az az erkölcsi haszon, amelyet egy jóhírű, fegyelmezett hadsereg már pusztán létével jelent egy nemzeti társadalomra, az a munka, amelyet vázoltunk, a nemzeti értékek számbavételénél nem kisebb aktívum, mint a „produktív“ termelés nem egy tényezője. De még ezt a mérleget sem kellene néznünk, hisz nyilvánvaló igazság az, hogy tervszerű, zavartalan gazdasági élet csak a „rend“ országában lehet, ennek őrzője pedig a hadsereg, a fegyveres erő.

Revíziós programmunk békés volta és trianoni kötöttségünk azt a tévhitet kelti sok laikus „katonai szakértődben, hogy egy kis fegyvel-

mezés és fegyverfogás is megteszi, többre nincs szüksége Csonka-Magyarország katonájának, hisz főfeladata a trianoni szerződés szerint is csak a belső rend fenntartása.

Talán ez a magyarázata annak, hogy valahányszor egyes területek kénytelenek áldozatos segítséggel szolgálni a katona béke-munkáját (lő- és gyakorlóterek, laktanyák kérdése, elszállásolások stb.), — csekély dicséretes kivételeket nem tekintve — ez rögtön valami kis passzív ellenállást, küldöttségjárást vált ki az érdekeltekből. E kényes és megoldásukban közmegnyugvást igénylő kérdések rendezésénél az arra hivatottakat megfelelően támogatják a vonatkozó törvények betűi, tehát kötelességüket lelkiismeretesen teljesíthetik. De nem volna-e észszerűbb és egészen természetes, hogy mindez jobbra önkéntes megajánlások formájában jusson dűlőre? Nem volna-e hazafias kötelesség, hogy p. o. senki se tartsa fontosabbnak a vadászszenvédelmét és vadászterületének érintetlenségét — mint azt a nagyon is kérdéses kis kárt és csekély áldozatot, amit itt-ott e terezen hazája hadseregének hoznia kell?

Csonka-Magyarország békés szándékai közismertek.

Hadserege nem politizál, nincsenek titkos katonai társulatai. E — harcra való készsége mellett is — békés rendszeret tanúsító hajlama azonban nem akasztja meg a világ folyását. Azt nem a mi kis országunk irányítja.

Ezért fel kell készülnünk az önvédelem gyakorlására, de még a belrend fenntartásában sem nélkülözhetjük a rendszeres gyakorlatozást.

Háborút gyakorolni nem lehet, de a fegyveres karhatalom még a belrend védelmében is csak akkor állhat hivatása magaslatán, ha a komoly viszonyokat megközelítő helyzetekhez szoktatjuk különböző részeit. Ezt be kell látnia a legbékésebb hajlamú nyárspolgámak is.

E sorok célja nem polémia, nem antimilitarista vonások mindenáron való keresése és azok kipellengérezése. Azok a panaszok, amelyeket felsoroltunk, inkább tudatalatti, a k. u. k. idők sokszor érthető — de nem mindig a nemzet érdekében való — ellenzékiességének visszamaradt szépséghibái, mint szándékos, rosszindulatú, vagy tervszerű akció megnyilvánulásai.

Törvényhozás és kormányzat, a végrehajtó hatalom szervei tudatos eljárásukkal az évek során módját ejtették annak, hogy sok oly tünetet orvosoljanak, amelyet évekkel ezelőtt ugyancsak e hasábokon felpanaszoltunk.

De minden törvény, minden rendelet csak akkor lesz igazán hatékony, ha annak szelleme áthatja a közösség minden tagját, a nemzet minden fiát. Ezért appellálunk újból a társadalom szívéhez. Ezt nyugodt lelkiismerettel tehetjük, mert az állam törvényei, a hadsereg esküje, tagjainak hazafias nevelése és érzülete állandóan ható és elkötelező biztosítékok ahhoz, hogy a katonai hivatás gyakorlói csak a nemzet érdekében dolgoznak. A hadsereg erkölcsi testület, amely tekintélyének és erejének súlyával torol meg minden hibát, minden még oly kis kisiklást is, amelyet tagjai, — akik bár jószándékú, de mégis gyarló emberek — elkövethetnek.

Itt volna az ideje annak, hogy a nemzet, amely középiskoláink legjelesebbjeit küldi évente a tiszti pályára, amelynek katonáiról soha, semmiféle ellenséges toll rosszat írni nem tudott, áldozatkész szeretettel, teljes megértéssel ismerje fel a katonai hivatás nemzetnevelő, fenntartó és felemelő értékét.

Hivatkozhatom boldogult Apponyi Albertre, aki posthumus nyilatkozatában, fia útján, a törvényhozás házában adózott elismeréssel annak a nemzeti hadseregnek, amelyért két emberöltőn át küzdött. Reá hivatkozom, aki közismerten pacifista elveket vallott és ezért ítéletében szigorúan tárgyilagos lehetett.

Az ő példája követésében lelkiismeretes komolysággal szívlelhetjük meg mindnyájan a legilletékesebb helyről ismételten elhangzott intelmet: „A nemzeti hadsereggel áll, vagy bukik Magyarország.“

HARDY KÁLMÁN

GYÖNGYÖSBOKRETA¹

FOLYÓIRATUNK 1931 márciusi számában részletesen foglalkoztam egy szabadtéri néprajzi múzeum megszervezésének gondolatával. S mivel a tudomány- és neveléspolitikára sem rest — ha már politika — a gyakorlati érvek emlegetésében, azzal kezdtem, hogy aligha van külön idegenforgalmi csalogatónk, mint sajátos népeletünk, amely a maga hagyományos formáinak még mai romjaiban is páratlan Európában. Egy ilyen szabadtéri múzeum, egy csodálatosan színes fővárosi falu, egy ilyen szívdobbantó szimbolikus Nagy-Magyarország lenne alkalmas kerete mindannak, ami népeletünkben mozgás, elevenség, szokáshagyomány, ünnepi alkalmak élő szava, költészete, zenéje és tánca; mindannak, ami mutogathatóan a népelet fogalma. A gondolat (vagy inkább a gyakorlati érv) „illetékes helyen“, ahova különúton is eljuttattam, figyelmet keltett, — ha válasz nélkül maradt is, mert rövid idővel rá, váratlan meglepetésemre, — no, ha nem is az ország faluja, — de valami belőle mégis csak megvalósult; az, amit Gyöngyösbokréta néven ma már mindenki ismer.

Nagy-Magyarország szimbolikus faluja tehát nem készült el, lakóit azonban „illetékes hely. jónak látta fölhozni falujuk helyett — háború utáni gyakorlat! — a kiutalt szükségletükbe, a Városi Színházba...

Sebaj, ha nem is a falu, de legalább a költészet-, zene-, tánc-, szokáshagyomány virágaiból valami mégis együtt van. A Bokréta fényes külső sikere igazolta a fölvetett gondolat helyességét s talán ígérete eljövendő erkölcsi sikereknek. Mert a kasszasikerszerű eredmény még nem bizonyíték a mutatvány értéke mellett; minket nem téveszt meg az a hangos, lelkenedező szóáradat, ami erre a vállalkozásra egyes érdekeltségek pennájából ráhőmpölyög; még kevésbé az a közönség, amely sületlen operetteknek éppen ilyen hévvel tud tapsolni, mint az idők tengerében kigömbölyödött formás néphagyományaink e bokkrétájának.

Bár a Bokréta sokkal tökéletlenebb, mint amilyen lehetne, nagyjában, a maga újságával, színességével, el nem rontható magyar érté-

¹ A Gyöngyösbokréta előadásokat a nemzeti egyetemese műveltség szempontjából rendkívül fontosaknak tartjuk; első lépésnek a népi és az intelligencia-kultúra egymáshoz közelítésére, — épp ezért kértük fel kitűnő etnográfus-tudósunkat, hogy a magyar néprajz szempontjából vegye kritika alá az előadásokat, melyek az ő tanácsai segítségével mind tökéletesebbekké válhatnak.

keivel így is megállt a rivalda fényében, a színpad alkalmatlanul temérdek öblében és a rendezés vizében. Szívből kívánjuk, hogy álljon és éljen, mert alkalmas, érdekkeltő kezdetnek látjuk arra, hogy a jövőben méltóvá fejlődjék hagyományaink gazdagságához, még nem régen is ragyogó pompájához — megfelelő keretben. Hogy vájjon ilyen irányban fejlődik-e, kétséges, mert egyre több — nem a képzett bába, hanem a kuruzsló (nadrágos) tudósasszony, akiknek kezén egyre jobban féltjük az évenként újjászülető gyermekeket. A hagyomány alakjába és tartalmába évről-évre többen avatkoznak bele avatatlan tudákosok, akik felett nincs hatalma a Bokréta dilettáns kötözőjének, mert az erő ebben az esetben néprajzi tudást s a néprajzi kutatás munkájában szerzett tapasztalatokból nőtt érzéket jelent. A Bokréta virágait és „gyöngyeit“ egyre nagyobb buzgalommal mintegy hivatalból kezdik formálni falusi irodákban, tantermekben, idegenforgalmi boltokban, egyes ügyszakokban; nyesik, fényesítik, drótra kötözik, idegen szirmokat aggatnak rájuk, fokozódó hévvel, hogy maholnap annak a falunak a szelleme sem ismer rájuk, aki termelte.

Annakidején hangsúlyoztam, hogy az efféle szervezés Európa-szerte hozzáértők munkája szokott lenni; de ennek a hangsúlynak legfennebb szállékony hangja volt, súlya azonban semmi... Senki sem érzett nyomást lelkiismeretén. A „szakember“ ugyan minden tájon könnyen terem nálunk, de terem-e bárhol vígabban, mint ott, ahol népi dolgokról van szó. Ma még úgy vagyunk a néprajzzal, mint ezelőtt száz évvel nyelvünk kérdéseivel: mindenki ért hozzá, s mindenki helyet kíván a haza oltárán a maga „zsengéjének“.

De hagyján! Inkább nézzünk be a színházba, ha megkeserítjük is a bokrétaszedőket néhány megjegyzésünkkel, amikkel csak kanalazni akarunk a hibák özönében, inkább csak intő figyelmeztetésül, hiszen — hogy stilszerű túlzással szóljunk: ha a tenger ténta volna, minden fűszál penna volna s ha adná valaki hozzá a papirost...

SZÓL A NÓTA, dübög-lobog a tánc, száll az ének, itt-ott ráhibáznak dallamok és szövegek patinás kincseire — de nincs egyetlen hangszerük. Az egész Gyöngyös Bokrétában — bokrétás kezéből — egy nyekergő harmonika áraszt keserves hangulatot, ahogy illetlenül és alkalmatlan skálájával hozzá-hozzá sanyarog ahhoz, amire nem termett, a magyar zenéhez. Még a kiskunok Lölőjétől sem vagyunk elragadtatva, aki otthon hagyta bandájából a cimbalmost és a klarinétot. S milyen illedelmesen megszépültek a galamboki regösök, akik egyik legszebb regösének-változatunkat hozzák a 180 közül, de nemcsak arcukat szégyellik bekormozni, hanem — bizonyára azért, hogy a dolog ildomosabb legyen — otthon hagyják a böggőt, a csengőt, a furuglát. Még jó, hogy a láncos botot is nem szégyellik s végképpen tönkre nem teszik a regölésben azt, ami valószínűleg a legértékesebb és legősibb benne, az ősvallás módján varázsló, párokat egyberegölő — egy egészen más világból való, sámán bájolókhöz illő — feneketlen hangszeres lármát. Mert ez volna a lényeg, s tudni kellene, ha másunnan nem, a szomszédos Komárváros tanításából, hogy a hangszerekkel „a versek végén ugyancsak köll ám dógozni.“ Dógozni köll tehát,

hiszen egy évben egyszer van Budán — bokréta, ezen az egy napon ne sátoroljunk a zenebonával.

Azt sem vennők rossz néven, ha a következő bokrétában Galambok szomszédja, Komáromos regülne el bennünket a maga hangszereivel: a böggővel, két bádogfedővel, klárinéttal, tilinkóval vagy a lopótökből készült kürttel (a töröksípnak nevezett régi magyar hangszer utódjával). Szívesen vennők a komáromosi rendet is, ahol a bizony eléggé egyhangú regülés minden szakasza előtt a klárinétos vagy a kürtös valami „más nótát fúj“, amelyhez a többiek szintén „kontoráznak^{ce}“. Ez a szakaszközi incidens nem példátlan más természetű előadásban sem, sőt maga a refrén is ügyesmi. Legkevesebbé felejtjük otthon a böggőt, amelyet másutt szötyök, höppögető, az Alföldön köcsögduda, a székelyek burrogtató, a moldvai csángó magyarok bika néven ismernek; egykor országszerte elterjedt, ma már kivesző hangszer. Hogy ez vagy az a hangszer ma nem regöskészség, az nem számít, ha tudjuk, hogy negyven-ötven évvel ezelőtt az volt s öreg emberek ma is meg tudják csinálni.

És hol marad a duda, régi csárdák hangulatrezzentő hangszere, s mért nem tud egyik község sem — ahol még él srdudas képviselője — néhány dudást hozni magával? A duda, azaz magyarul tömlősíp, nekünk éppen olyan hangszerünk, mint a skótoknak vagy szerbeknek; valamennyi európai nép egy forrásból vették. S a déldunántúliak mért nem hozzák el a hosszifuruglát, ezt a gyönyörű mélyhangú szer számot? Mért nincsenek sajátos hangszeregyüttesek, mint amilyen például a kis-kanizsai betlehemeseké:

Fogd te András dudádat,
Te is Pali sípodat,
Én is furuglállok.

Vagy a nagykanizsaiaké:

Te is fogd sípodat,
Én is fogom hegedemet.

S ki magyarázza meg a bokréta-dolgokban kissé jártasabb nézőnek, hogy a pásztortáncokat mért nem járák furulya- meg tömlősíp- (duda) szóra, holott a pásztori renden nyilvánvaló, hogy

Ha valaki vígan él, vígan él,
A pásztor éppen úgy él:
Sétál, dudál, furujál, furujál,
Billeg-ballag, meg-megáll.

Még jó, hogy a bokrétakötő nem köti őket is egy csokorba a harmóniával.

S mért maradna ki az együttesből a dob, ha már nem is dob, csak pótléka, ahogy a göcseji ének mondja:

Becsiszegünk-csoszogunk,
Nyírfakéreg bocskorunk,
Hásfakiéreg duományunk,
Fán vassfazék a dobunk.¹

¹ Fán — fäin.

S mért ne lehetne a jelmezben is közeledni a korábbi állapothoz, mikor a szövegek nyilván beszélnek arról, ahogy idézetünkől látható s ahogy számtalan más változat is mondja, pl. az andráshidai:

Hajdinaszalma köntösünk,
Cserfakéreg bocskorunk,
Hársfakéreg topányunk.

S a jelmezeket tekintve mért ne lehetne némi változatosság! Pl. a polai szokás követése, ahol a regösök fehér nadrágot, fehér dolmányt, süveg-cukor-papírból készült fekete püspöksüveget s piros csizmát viselnek.

Szívesen vennénk tehát valami másféle tánczenét is, mint amilyen a csíki székely tekenyőgardoné s amilyen egykor a büggőé vagy köcsög-dudáé is lehetett, amely csak az ütemet adta, elvégre dallam nem kell a tánchoz. Tinódi szerint (a XVI. században) a zene kicsiből kiltelt: „Két rossz tálat ők zörgetnek, tombolnak, szöknek“. Igazában a katonatáncoknak is csak a fegyver és a sarkantyú adta a zenét s a csapásolás (csizmaszárverés), tapsolás sem egyéb, mint szabályozója, őre a ritmusnak. A csángó boricatánc őrhangjának, pintinének is ez az értelme.

Sajnáljuk, hogy a csonka ország területéről még nem került elő olyan férficsoport, amely az ujjal való pattogtatás zenéjével frissíténé a taps és csizmaszár-csapásolás egyhangúságát. Mindezt csupán a változatosság érdekében tesszük szóvá, hiszen nekünk megvan a magunk kezdetleges, mondhatni sajátos hangszerünk: a sarkantyú. Ezzel tudnak is bánni, illő mértékkel, különösen a katona eredetű, szabadabb múltú tájak csoportjai: hajdúk, kunok. Másoknak nem is jut eszükbe 5 — helyesen. Ezt az egyébként magyarnak mondható ütemjelzőt éppen úgy kár volna erőltetni ott is, ahol sohasem volt, mint ahogy kár erőltetni a bő gatyát, pláne úgy, hogy szűk fekete nadrág fölé kötik fel.

„Szó nélkül nem is tánc a tánc“ — mondja a magyar szólás, mégis alig hallunk valami épkezláb táncszót, pedig kötetre való van belőle. Minthogy a táncszó országszerte szokás volt, kellemes fordulat lenne, ha legközelebb hallanánk valamit belőle; s ha a nők is kevesebbet visitoznának s meg-megszólnának — például lakodalmi jelenetben, ahol nekik is szabad — magyar módra, azaz ha az öregebbektől, ahol még emléke él, összeszednének a hagyományos szóból egyetmást. Ezeknek csak úgy van értelme, ha a táncfolyamat valamely szakaszának, részének hangulatát kísérik, fejezik ki szóban. Ilyenkor még a testrészek is külön-külön megszemélyesítődnék s aszerint kapják a biztatást:

Járd ki lábam, járd ki most,
Nem parancsol senki most.

De megkapják a dicséretet is, a csizmaszár veregetése közben, ha megérdemlik:

Ez a lábam, ez, ez, ez,
Jobban járja, mint emez.

Érintenünk kell a táncok és egyebek magyar voltát és idegen eredetét, azaz hegy válogassunk-e belőlük a magyar jelleg és idegenből

való kölcsönöztség szerint. A Gyöngyösbokréta rendezői, hírvivői és más avatatlanok szívesen foglalnak össze mindent a kritika szerény nyoma nélkül ebbe a két szóba: „eredeti“, „ősi“. Mire való a hasonlóképpen avatatlan nagyközönséget ezekkel a jelzőkkel — ha szándéktalamlis is — félrevezetni s ezzel az alkalommal is — hogy úgy mondjam — növelni a látókör szűk voltát. Nem lehetne-e ezeket a jelzőket minden veszteség nélkül elhagyni? Aki ismeri a multszázadközépi matyó öltözetet, nem mondhatja, hogy a mai öltözet ősi, mikor a kettő között szinte semmi hasonlóság sincs. Vannak ősinek, ha nem is kizárólag magyarnak mondható ruhafélék is, mint például a bocskor, alföldi fodrosaljú ködmön, az oldalt-gombolós bőrmelles, szürkőpönyeg, a prémes kalpag, a köldökig érő kézelődén kendervászon ing, de ezekből a bokrétában alig láttunk valamit, (néhány szűrt). Hogy minden, ami népi: „eredeti, ősi“, — ezt mondhattuk ezelőtt száz esztendővel, a néprajzi érdeklődés halavány pirkadatán, a lelkendező felfedezők reggelén, de ma már illik kissé megrágni a szót, mielőtt fogaink sövényéből kieresztjük. A nemzet ellen való véték és anakronisztikus, hétszilvafás balvélemény kitartani amellett, hogy az istenadta nép ezeréves verejtékes élete, fogékony teste-lelke fölött nyom nélkül suhant el minden, ami nyugateurópai s minden csücsül lelke mélyén úgy, ahogy ősei annakidején „ázsiai“ nyergeken behozták. Ez volna az „ősiség“, ha így volna. Nem minden ősi, ami régi, legalább literatus emberek nyelvén, ha a nép mondja is, hogy a százesztendős ház „őstől maradt“. Ha a népről szólunk, ne beszéljünk a nép kronológiája szerint, akinek „régis“ dátuma csak egy van: 48, illetőleg Szeged körül még egy, a Móra Ferenc által fölfedezett „csehek idejében“. Szóval könyvforgató, sőt könyvnyalázó embereknek — gondolom — Kossuth apánk ideje még nem őskor. Eredetiség azonban kétségkívül sok van bennünk, éppen azokon a lelki tájakon, amelyeknek levegőjében a bokréta virít.

De az eredetiség persze nem jelent ősit, sőt esetleg régít sem, csupán azt, hogy bennünk termett, ha csak a minap is. Kétségkívül az is eredeti, ami átesett lelki szűrőnkön, bármilyen forrásból is került; legalább eredeti a mód, ahogyan magunkévá öltöztettük, asszimiláltuk. Eredeti például a kunszentmiklósiak söprútancának magyarázata, ha a tánc — legalább zenéje szerint — nem is az. — Nagyon szomorú volna, ha minden abban az ősi állapotban maradt volna a nép életében, tárgyi leltárában és lelki javaiban, ahogy ezer éve ide hoztuk. De talán akkor ma nyoma sem volna a magyar népnek. Éppen az éltette, hogy folyvást asszimilált s ezzel a szüntelen munkával maga is asszimilálódott, európaivá lett. Miért kell ezt elhallgatni vagy éppen eltagadni?

Mutassuk be tehát a „magyar táncokat“, akár a németből, akár a délszlávból, akár a tótból asszimiláltuk, mert ezek éppen úgy jegyei a magyarság néprajzi fogalmának, mint az asszimilált idegen szokészet, a tömérdek rózsa, tulipán, bazsalikom, muskátli, templom, pap, oltár, pálya, rostély, gerenda, borona, konyha, borbély, paprika, petrezselyem, sódar s száz meg száz más. Hadd dübögjenek tehát a Duna-Tisza közének, Dél-Dunántúlnak délszlávós kólószerű táncai, a németes párnatánc, a süvegestánc, söprútánc; egyelőre kár volna őket kikö-

zösíteni, ha egyik vagy másik táncdialektus magyar területén éppen úgy polgárjogot szereztek, mint nyelvi kölcsönzéseink. A magyar lélek újjáérintése ezeken is meglátszik; sőt igazában ezeken látszik meg szembetűnően, hogy miképpen működnek azok a lelki, rejtett törvények, amelyeknek érvényét látjuk, ha a tudomány a tételt megfogalmazni ma még nem is tudja.

Nem sokkal emelkednek a matyó gyermeki táncparódiák fölé azok az egyszerű paraszti páros táncok (nem soroljuk ide a kállai kettőt), amelyek sorgyakorlatként azonos mozdulatokban vélik kifejeződni táncuk szellemét és hagyományos stilisztikáját. Ma már a csoportok jelentékeny része ebben a fegyelemben éli ki színpadi ambícióit, homlokegyenest ellenkezve a magyar tánc szellemével, amely éppen úgy egyénileg, a pillanatnyi hangulat szerint váltogatja alkotóelemeit és ezek díszítményeit, mint hangszeres zenénk cigányos modora. Rubato — e szó legtágabb, mondhatni magyaros jelentésében, amit a cigány is ugyan tud, aki nem egy népdalt fülbe húz „keservesen^M, de — ha kell, nyomban utána — talp alá is. Splendid isolation a táncban is, — hiszen főleg ezért a természetünkért vagyunk Európa legarisztokratikusabb népe, amiért — egyebek közt — nem állunk kötélnak sem termelő, sem fogyasztó szövetkezeti mozgalmak zenés verbuválásának sem — legfennebb egy mutatós verbunkos erejéig — s hagyjuk ezt is szigorúan azoknak, akik megtanulták a kólós vagy valceres összefogódzás és szabályozott lendületekkel való együttmozgás művészetét. Ahogy népünk mondja, a magyar tánc: nem olezánc, mint a német tánc!

Csak hősies egyedülvalóságban, mint Botond, Toldi vagy Kinizsi! így a táncban is, ahogy már Arany leírta Öldöklő Angyalában:

Száz pár mozog, egyszerre mind,
Lesz véghetetlen labyrinth,
Egy összeszótt-font tömkeleg,
Mégfoghatatlan egyveleg,
Melyben — ahány pár — annyiféle
A tánc alakja és szeszélye,
Mégis azonegy zenemérték
Kormányozza mindenki léptét...

Szerintünk, ahogy ország szerint tánciskolás vagy színpadi ráncba nem szedett formája szerint láttuk s ahogy vérünkben is benne van, — ez a rendetlen rend: ez a magyar tánc. Ezt a táncot — ahogy mi láttuk — ma már csak két csoport tudja: a derecskéi és a cigándi (bár — kár? — már — károgjuk — ők sem csupán ezt tudják). Nem véletlen, hogy mindkettő a keleti magyar tájak csoportja, hiszen keléten (Erdélyben!) csörgedeznek még hangosabban a régi hagyományok.

Bár a kállai kettős is kissé tánciskolás ízű, ráncbaszedett csoporttánc, de tökéletes annak a megmutatásában, hogy milyen a magyar testtartás, derék- és lábmozgás s abban, hogy mit kell a két karral csinálni. Mindezt a férfiakra nézve mondjuk. Csak egy ember volt a csoportban, aki nem volt ura a lábának s ekképpen a csodálatos tánc-tehetségű együtttest megzavarta; ez az egy volt, csak egy ember volt, akire nem illett a XVII. századbéli Cserei Mihálynak a kitűnő táncos

Apaffi fejedelemről tett dicsérő észrevétele, hogy: „alig láthatta valaki, a lábait mint emeli fel az táncban“. Ez az egy ember aligha kállai születés.

Ami az egész bokrétás szereplés rendjén — minden egyéb szépség mellett — leginkább megdöbbentett, nem is a tánc, a dal, az öltözet oldala volt, e valóban színes, megragadó bokréta, hanem a vele szemben ülő közönség állásfoglalása, az a váratlan s az egész bokréta sorozat idején példátlan, lelkes kirobbanás, ahogy a cigándiak táncának bizonyos szakaszát fogadta. A magyar tánc sajátosságának az a tudattalan megérzése, az a ráérzés, amit legkevésbé vártunk ettől a sokat szidalmazott, elfajzottnak megkiáltott, lezsidózott Budapestről. A közönség annyi mutatvány, mesebeli öltözet, délcegség, dal között is kiérezte, hogy a cigándiak — azok még tudnak táncolni. Mert ezt a táncot csak érezni lehetett. Ki tudná pontosan leírni, megmagyarázni!

De vaj mikép írhasam én le,
Oh nemzetein, szép táncodat!
Búsulni és vigadni, mint te,
Tud-e más nép az ég alatt?
Ezt látni kell és érzeni,
Mint a magyar szív érezi...

mondja Arany, miután utólérhetetlen képet rajzolt a maga csalhatatlan epikus szemével látott és tisztántúli szívével érzett magyar táncról.

A tánctanulásnak, sajnos, kevés az alkalmá. Igen sok helyen a nép szegénysége az oka, s a kivénült józanság a táncot már csak annak nézi, hogy: egyszer hopp, máskor kopp. A közigazgató hatóság sokszor azzal bünteti az ifjúságot, hogy hónapokon át nem engedélyez táncot. Ha a hatóság eltiltaná a fafaragást vagy a hímvarrást, mint haszontalan időpocsékolást, — mint ahogy egykor eltiltotta a szűrők hímzését — mi lenne a nép díszítőtehetségével? Minthogy a szüntelen és folyamatos tilalmak nyomában a magyar táncművészet, egy hagyományos magyar aranyérték elsenyvesztése s végül kiirtása jár, kívánatos volna, hogy a hatóságok mérsékeljék magukat, annál inkább, mert táncaink még nincsenek tudományosan összegyűjtve,

Sokban másként állunk a népdalokkal. A dallamokat mintegy ötven év óta gyűjtik hozzáértő kutatók s a tudósok sok mindent felderítettek népdalaink múltjának sötétségében. Sok ezerre megy a fonografikus hűséggel följegyzett énekek száma s egyre jobban megvilágosodik itt is, mint a néprajz minden más területén, a történeti egymásra-rétegződés menete. Itt tehát már többre van kötelezve mindenki, aki „bokrétát“ köt, nem úgy, mint a tánc mezején. Ha a táncok javarészét a mai bokrétások itt-ott az utolsó hírmondó öregektől tanulták meg, az ügynek csak javára válik, ha a dalokat még öregebbektől tanulják meg; azoktól, akik ezelőtt ötven évvel voltak öregek. Mert erre ma már megvan a mód. Ma már abban is Nyugat-Európához csatlakoztunk, hogy ide-oda az „uraknak“ kell a népet a maga művészi hagyományaihoz visszavezetni, az elfelejtettet megtanítani. Természetesen csak azoktól az „uraktól“, akik sokkal jobban ismerik a népi hagyományt, mint a nép legöregebb emberei.

Hagyománygyilkolás minden avatatlan beleszólás. Azt hiszem, hogy ennek az avatatlan avatkozásnak kell rovására írunk azt a sok „jó magyar csárdást“ is, ami már-már elárasztja az egész bokrétát, a maga kéterű vizével, mondhatni vízenyőjével: a lassúval meg a sebessel.

A nép a legújabb időkig a csárdás táncnevet nem is ismerte s a szó az irodalmi és köznyelvben is alig régibb 80 esztendősnél. A köznyelvi csárdás — mert népi „csárdás“ nincs — az a tánc, amivel a táncmesterek a magyar táncot el szokták intézni a tánciskolában: két kéz a lány derekán, két kéz a fiú vállán s ha lassú: két lépés jobbra, kettő balra, ha sebes: ennek csak a fele. Ezt az ízetlen, lelketlen tornagyakorlatot, aminél a tornaórabeli „nyakhajlítás előre“ vagy „törzshajlítás hátra“ is különb mutatvány, legjellemzőbben a bokrétabeli matyó gyerekek szokták bemutatni, megcsúfolásaként minden magyar táncszellemnek.

És mire való ez a csákvári színészek hazajáró leikéből lelkezett több-szólamú kórus! A bokrétás csoportok érdemes verbuválójának hiába magyaráztuk itteni szereplésük haszontalanságát, megtévesztő veszedelmességét, s azt a ragályt, amit velük terjeszt, mint etnografikumot hiába buktatja meg Bécsben pártatlan nemzetközi szakértő jury, — tovább erőszakolja. Nem lehet megértetni a bokrétaszedőkkel, hogy a többszólamú karéneknek nincs magyar hagyománya, hogy a bokrétában csak a felülről való beavatkozástól mentes, hagyományos megnyilatkozásoknak van jogosultsága s hogy az utóbbinak belátásától függ a bokréta jövendő sorsa. A kispalárdákat, az iskolás ízű, madzagon rángatott mutatványokat oda kell utalni, ahol a helyük s ahol tiszta szívből örülünk nekik: a Faluszövetség helyi alakulataiba, a legényegyesületekbe, a leventeintézménybe és az iskolába. Az ország és a külföld ezúttal nem arra kíváncsi, hogy a magyar nép visel-e már spangnis cipőt, selyemharisnyát, „priccses“ nadrágot, műselyem kombinét, tud-e már harmonikán játszani, kifordított tenyérrel integetni, megtanult-e már több szólamban énekelni, hanem arra, amit nem a gyárak, boltok, kóták, énekvezérek és táncmesterek tanítottak neki, hanem a felülről ráboruló intézményes vagy hívatlan művelés (népművelés) beavatkozása nélkül, láthatatlan utakon, hagyományos módon alakított ki magából. Mert ebben magyar. A többszólamú karoknak is megvan a maguk dobogója — pl. a földművespalárdák versenyein, — de ezt a dobogót kár idehozni a bokrétába. A művirágok más kirakatba vágyanak s eleven emberbábok táncáról — csak a halál juthat eszünkbe. A legmélyebb tisztelettel hajunk meg a falubeli értelmiség nehéz, fáradságos s helyenként csodálatos népművelő munkája láttán, de — ha a bokréta még frissen akar élni — mindenekelőtt e munka munkásainak kell a legtudatosabban tudniok a néphagyomány és a saját építómunkájuk közötti különbséget. A néphagyomány úgy érték, ahogy isten kegyelméből teremtődött, legfennebb alkalmas vagy alkalmatlan arra, hogy ünnepnapokon a nemzeti lélek rajta keresztül szépen, ünnepiesen szólaljon meg; méltó vagy méltatlan arra, hogy az ünneplő nemzet színe elé kerüljön.

Maga az előadásra került dalgyűjtemény a múltakhoz képest kétségkívül javult minőségben. A csoportok igyekeztek olyan dalokat

hozni, amelyek — szerintük — sajátjuk. Az persze, hogy a dal kezdő-sorában a falu neve van, teszem azt

Eger város szép helyen van,
A nagy templom: közepén van ...

még nem jelenti azt, hogy a dal valóban egri, hiszen ebbe a dalba az ország minden községe be szokta „helyettesíteni“ a maga nevét. Mint-hogy ma már — kiváló zenekutatóink fáradtságos munkája eredménye-^ként — ismerjük a fő zenei dialektusok jellemzőbb sajátosságait vagy legalább a múlttal való, vidékenként változó sajátos kapcsolatait, kívánatos volna, hogy a tudomány a maga szélesebb látóköre alapjáról nézve szét, visszaadja minden vidéknek a maga legjellemzőbb dalait.

Ide vágyik annak megemlézése is, hogy a helyi értelmiség, ha pl. az iskolában ez hivatása is, ne igyekezzék a csoportok szövegbeli, nyelvi dialektikus sajátosságait se eltüntetni. Ez is hagyományosan fejlett, érdekes, helyi, külön szín minden bokrétában, amit kár róla letörülni. Közönségünknek egyelőre legalább a fülét szoktassuk hozzá ehhez a változatos magyar fonétikához, amelyről annyi balvélejmény él kelle-ténél hosszabb életet, holott minden betűkedvelő ember tudja, hogy a népnyelv nyelvünk történetének éppen olyan gazdag adattára, mint néprajzunk minden más területe művelődéstörténetünknek. Csak könyvutalók mondhatják, hogy a nép nyelve „romlott“ nyelv.

A felöltözésben is sok olyan van, ami megérdemelne néhány csep-pet a kritikus keserű tentájából. De hagyjuk ezt máskorra. Hanem a tentával együtt egyet mégis említsünk meg mutatóban, a kiskun nők gyászos öltözetét.

Tiszteljük a kiskunok igyekezetét, amivel a daliás férfiak rávették párjukat arra, hogy abban az öltözetben mutatkozzanak, amiben lát-tuk őket. A kálvinista puritánság ezzel a női ruhával bizonyára mindent elért, amit a női öltözet dolgában valaha megálmodott. Ebben a ruhá-ban a legridegebb XVIII. századi bíró sem találhatna — hogy régi igékkal éljünk — semmi „negédességet, kényességet, bujaságot“. Többet emlékeztet ez a ruha a halálra, amelynek régi vélemény szerint „a tánc pestise“ is egyik szolgája, mint arra a vágyra, amellyel a moz-gás művészetében a nő férfi-párja felé vonzódik. Ez az öltözet a múlt század második felében, a „magyar divat“ múltán ejtette meg a városi „pógárokat“, civisasszonyokat, akik ezzel választották el magukat a parasztságtól, anélkül, hogy egyúttal az úri osztállyal akarták volna magukat összetévesztetni. Országszerte elterjedt városi kispolgári ruha, — de nem kim. Halason kiásták, rekonstruálták a XVII—XVIII. sz.-i kun női öltözetet; egy kecskeméti régi matrikulában szép magyar díszben áll az Úrasztala előtt egy ifjú civispár; ezekről kellene tudomást vennie Szentmiklósnak is. Legyen lúd, ha kövér, azaz ha nő — legyen szép; s ebben a ruha legyen a legkisebb akadály.

VISKI KÁROLY

KÖZÉPISKOLÁSOK A MAGYAR KÉRDÉSEKRŐL

A MAGYAR SZEMLE JUTALOMKÖTETEIRE JÖTT VÁLASZOK

A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG az elmúlt iskolaév végén folyóiratának régibb füzetéből összeállított ezer jutalomkötetet ajándékozott a középfokú iskolák két legfelső osztályát végzett magyar diákok legjobbjainak. E legjobbak kiválasztását az iskolák igazgatósága és tanári kara végezte. A cél ezzel az ajándékkal az volt, hogy — amint a Társaságnak az egyes iskolák igazgatóságaihoz küldött körlevele kiemelte — „nemzetnevelő célokat követő folyóirata és az egyetem felé törekvő ifjúság közt szellemi kapcsolatot teremtsen“ és így az ifjúság előtt szinte abban a pillanatban, midőn az iskola elhatárolt területét elhagyja, megnyíljanak nemzeti életünk azon időszzerű kérdései, melyek közül a legtöbbre talán éppen ennek a most elinduló ifjúságnak kell életével és munkájával felelnie. A Magyar Szemle Társaság az ajándékkötetekért azt kérte viszonzásképpen, hogy a kitüntetett tanulók írják meg véleményüket, gondolataikat, melyek a kötetekbe foglalt tanulmányok olvasása közben bennük felmerültek.

Az így létrejött írásos válaszok most előttünk vannak. Van közöttük egyszerű köszönő levél is, de legtöbbször a szellemi reagálás gazdag képe. Az egyik jól-rosszul összefűzött irkalapokon íródott, a másik szinte nyomdába kívánczoló gonddal másolt gépirat; itt még helyesírási hibák hökkentenek meg, amott már megjelent cikkekre történő hivatkozást olvasunk s az időlegesen kiforrott stílus egyensúlya és kifejezőereje hoz kellemes meglepetést; emitt mázsás kérdések emelésében fáradnak a fiatal izmok, amott eszme-bagatellek követelik nagykomolyan a figyelmet; ez még szabályos „iskolai dolgozat“, a másik felszabadult kidobbanás: a középiskolai emberértékelés legmagasabb objektív kifejezője, a „jeles“ bizonyítvány mögül e válaszokkal a szellemi életerők végletes különbségei tűnnek elő.

A VÁLASZOK TÚLNYOMÓ RÉSE vidékről jött. A budapesti középiskolák százalékos arányszámuknál jóval alacsonyabban vannak közöttük képviselve. A Magyar Szemle Társaság középiskolai akciójának a magyar vidéket megmozdító jelentősége bontakozik ki ebből az egyszerű tényből. Nem egy vidéki diáknak ez a próbakötet jelentette az első megismerkedést az időszzerű dolgokról való magasabb véleményalkotással, a szellemi eligazodás eddig ismeretlen lehetőségeivel.

Nem folyóiratok gyűjtőkötetét juttatták Önök kezembe — írják — hanem egy egészen újszerű irodalmi művet.

... a nagyfotosságú problémák és megoldások egész kincsesárát találtam. Ezek a problémák, megoldások nemcsak érdekes elgondolásokat tartalmaznak, hanem mindig étvágyat is gerjesztenek egy-egy kérdés tüzetes megvizsgálására.

... szemeim égtek az örömtől, hogy végre egy olyan könyvre akadtam, amilyennek olvasásában és élvezésében még nem volt részem. Szegény fiú vagyok. Szüleim hét gyermekkel küzdenek havi 60 pengős nyugdíjjal. Tanulni vágyom! Pénz nélkül, szegényesen és küzdve az étellel...

Mindinkább megismerkedve azon témákkal, melyeket e könyvön keresztül magamévá tettem, érzem, hogy olyan dolgok ezek, amelyeket az ember a középiskola falai között nem eléggé tudott megismerni, pedig ezeknek megismerése, megértése és szeretete életpályánk további útjain oly szükségesek a korrallal haladó művelt embernek, mint a világgosszág a látni akarónak.

A Magyar Szemle Társaság által szétküldött gyűjtőkötetek újabb láncszemek a komoly magyar élet és az élet kapujában türelmetlen nekifeszüléssel váró magyar ifjúság aktív kapcsolatában. Bizakodó szeretettel, hevülő örömmel ragadjuk meg a kinyújtott kezét, amely az élet küzdőporondjára vezet.

Ugyancsak vidékről jött válaszok tudatnak bennünket arról, hogy íróik egyike-másika előtt eddig sem volt egészen ismeretlen a Társaság folyóirata. Nem minden büszkeség nélkül jelentik, hogy ők már „rég” olvasók. Mint leveleikből kiderül, tanári pályára készülők, tanárok fiai ezek s ha mások, figyelmüket valamelyik tanárjuk hívta fel a folyóiratra. Középiskolai tanáraink műveltségterjesztő munkája, e láthatatlan és soha nem értékelt munka tette meg itt is a maga hatását.

Már maga az a körülmény, hogy a próbakötetek a folyóiratnak igen különféle számaiból állítottak össze, magával hozta, hogy a válaszok is igen nagy változatosságot mutatnak. Viszont azonban azzal, hogy e válaszok mindig valamely a folyóiratban megjelent tanulmányhoz vagy cikkhez fűződnek, ifjúságunk gondolkodásmódjának, lelkivilágának oly konkrét elemei kerültek papírra, melyek minden hasonló célzatú „ankét” eredményeinél értékesebbeknek látszanak. A körkérdeések kitervelt egészre törekvő tömege talán teljesebb eredményeket hozhat, de az így kapott információkból könnyen hiány/hatik az a személyes érdeklődés, mely éppen ezeket a mostani válaszokat annyira jellemzi. A stílfarmák elárulják, hogy az egyes problémákra a szellem reakciói — egy-két esetet nem tekintve — spontán jöttek, az érésben levő intellektus szinte várta az „Entladung” pillanatát. E megnyilatkozások ugyan nem mentesek a kikerülhetetlen pózoktól, melyek majdnem udvariatságnak tetsző túlzott szerénykedésektől a fölényes önhang-súlyokig terjednek, de az kétségtelen, hogy tartalmuk minden esetben a lélek belső fűtöttségétől irányított és őszinte.

Éppen ez az őszinteség — még ha időhöz és alkalomhoz kötötten relatív is — teszi alkalmassá e diák-válaszokat, hogy bennük necsak a mai, az iskola és a tágabb életbe kilépés mesgyéjén álló magyar ifjúság lelki alkatának elemeit keressük, hanem egy szélesebb közvéleményét is. A kérdések, melyek a folyóirat tanulmányai által a diákok leikébe ütődtek, mind próbára állítói a közvéleménynek is és a középiskolai tanulmányok végéhez ért ifjúság önmaga útjának megfogalmazásán túl és emellett a közvélemény vetületének síkja is. Amit a kérdésekre felel,

nagyrészt még kölcsönkapta, de a kimondás hangsúlya és az ifjúsági mai helyzetéből adódó intenciók a kölcsönvett tartalmak jövőre mutató jelentőségét is leleplezik.

KERESVÉN AZ ELIGAZODÁST annak a mintegy száz diáknak a gondolatvilágában, akik köszönetük jeléül elküldték papírra vetett eszméiket, elsőül bizonyos negatívumok tűnnek fel. E 17—18 éves magyar fiatalság legjobbainak gondja, bár jövőjük, életbeli elhelyezkedésük kérdése ott ég soraik mögött, nem irányul gyors megoldások kicsi praktikumai felé. Programjuk sok és sokféle s e programútkban mindig róluk és jövendő létükről van szó, de saját sorsuk kérdéseire a feleletet mindig az egészre függesztett tekintettel látják. Nem panaszkodnak és nem is nagyon optimisták. Fiatalságuk megóvja őket a panasz untalanságától, a nehézségek kényszerű látása pedig a felelőtlen optimizmustól. Inkább hívők, mint optimisták. Kevés nyoma van írásukban a „nemzeti“ retorikának s ha van retorizmus bennük — enélkül fiatal írás alig képzelhető —, ennek táplálója egy-két, a mai magyar fiatalásra igen erősen ható író (Ady Endre, Szabó Dezső) mellett főként az új szociális tudat és a megújuló vallásosság.

Az egyetemesség legnagyobb igényével fellépő kérdés, mely foglalkoztatja és állásfoglalásra kényszeríti őket: a békerevízió. A gondolataikat vezető alapélmény az idegen uralom alatt élő magyarság sorsa. Erre nézve vannak a legfoghatóbb tapasztalataik, míg ellenben Közép-Európa mai helyzetének a revízió ügyével való összekapcsolása igen ritkán merül fel. A hírek, tudósítások a kisebbségi sors egyre kínosabb voltáról durva tényyszerűségükkel fogják meg őket s ezeket a betűn át érzett eseményeket néhányan még — a megszállás első éveit még odaát töltötték — saját gyermekélményeik alapján tudják a legszemélyesebb kapcsolatba hozni. Íme egyikük:

Mint első és második elemista, N.-on tanultam, hol édesapám református lelkész volt. Magyar uralom alatt a községben állami iskola volt, oláh megszállás után egy évig a református egyház tartotta fenn az iskolát, de egy év elmúltával esküt tettek a tanítók és az iskola magyar tannyelvű állami iskolává lett. Édesapám házat bérelt és két tantermes felekezeti iskolát létesített a hat tanerős állami iskolával szemben. Ennek az iskolának voltam a növendéke. Fájtn már akkor a nagy igazságtalanság, hogy a szép emeletes iskola az oláhoké. Fájtn, hogy a magyar tanítók lettek a magyar iskolaügy eladói. Mi a felekezeti iskolában oláhtul az I—II. osztályban semmit sein tanultunk, de a magyar tannyelvűnek mondott állami iskolában már az első osztályban kínozták az oláh nyelvvel a gyermekeket. Később, mikor 1925-ben H.-ra költöztünk, mint III. és IV. elemista a ref. iskolába jártam és itt bizony a tanító az oláh nyelvet, földrajzot, történelmet nagyon szigorúan vette. Nehezen forgott a nyelvem az oláh szóra ... sokszor kaptam büntetést. Sokszor mondogatta a tanítónk: tanuljátok gyerekek, mert jön a revizor és ha nem tudtok, engemet csapnak el... Legszomorúbb emlékeim az oláh nemzeti ünnepélyeken való kényszerű résztvevésem... A parancsszóra kilobogozott utcákon mi magyar gyerekek úgy lépdeltünk, mint akik nagy terhet hordoznak a nyakukon. Mennyi gúnyt, bánalmat szenvedtünk..

Ismételjük, kiindulópontjuk ily valósággal vagy az íráson át megélt tapasztalat. De bármennyire végigvonul is a revízió kérdése mindannyiuk írásán, a vele való foglalkozás érzelmi telítettségük folytán erősen általánosságokban mozgó. Kisebbségi sorsban élő testvéreink

keserves életére nézve van sok szavuk s ugyanolyan részletességgel merülnek el az új határok közé szorított magyarságot ért kalumniák felsorolásában (Barthou balkáni szereplése, a külföldi tankönyvek rólunk szóló passzusai stb.), magáról a revízió pozitív útjairól igen kevesen adnak véleményt. Jellemző azonban, hogy e nagyon-nagyon kevesek is, bár szélső irányokból indulnak, ugyanahhoz a végeredményhez jutnak: propaganda és a külföld, elsősorban Anglia megnyerése:

Nem tudom sehogy sem elképzelni a békés revíziót! Képzeljük csak bele magunkat mondjuk egy cseh helyzetébe: az a cseh éppen olyan jó hazafi lehet, mint mi vagyunk, képtelenség tehát azt hinni, hogy ő jószántából le fog mondani csak egy négyzetkilométer területről is... Békés revízió csak úgy lenne lehetséges, ha a körülöttünk lévő államokra a nagyhatalmak együttesen nyomást gyakorolnának... Hogy ez hamar bekövetkezzék, reményünk nincs, már pedig mi soká nem várhatunk, mert Bethlen István szerint is megdöbbenően fogy a magyarság a megszállt területen ... Így csak az erőszakosabb út marad hátra . . . A revízió érdekében fel kellene hagynunk eddigi erélytelen magatartásunkkal. Propagandát kell csinálnunk nemcsak a sajtóban, de a rádióban is az elnyomottak magyarságának megvédésére és megőrzésére. A rádió ne legyen büszke arra, hogy nem politizál, igenis politizáljon, de ilyen revíziós értelemben . . .

Lehet-e — kérdi a másik — a revíziót békés úton elintézni? Véleményem szerint igen! A békés elintézésre pártatlan bizottságra és a felek meghallgatására van szükség ... Az angolok, akik a történelem folyamán igen sokszor akár az egész világra kiterjedő, akár csak egyes nemzetekre vonatkozó kérdéseket békésen intéztek el, a revíziót is minden bizonnyal békésen fogják elintézni, amikor azt a nemzetközi igazságot és saját politikai érdekük úgy kívánja.

A ráció győzelmében való hit vagy snájdig nekirohanás... mintha ezen a ponton másolná ifjúságunk a felnőtt magyar társadalom gondolati és érületi ingadozásait. Mindkét álláspontban megvan az a hajlandóság, hogy a végső kivétel módozataira ne igen nézzen és elfeledtesse a szűkebb önmagunkra róható feladatok szükségességét. Alig csodálható, hogy fiataljaink között is keresve kell keresnünk azt az egy-kettőt, kik saját életkereteikben megragadható teendőikig el tudnak jutni:

Elsősorban magunknak kell alapos, széleskörű tudásanyaggal rendelkezniünk. A magyar ifjúságnak az előírt iskolai anyag megtanulásán kívül komoly, mélyreható földrajzi, történeti, szociológiai, etikai, esztétikai, közgazdasági tanulmányokba kell mélyednie, hogy a felvilágosító munkát sikerrel megoldhassuk ...

Még örvedetesebb az a levél, melynek írója arról számol be, hogy egyik francia diáktársával állandó érintkezésben van és legutóbbi levelezésük tárgya a revízió és az európai államok leszerelésének kérdése:

Azt írja, hogy a háború csak a nagyipar és a bankok érdeke. Az ő kezükben vannak a nagy újságok, melyek segítségével a közvéleményt vonják pártjukra, s lekötöleztették sok ember . . . Azonban Franciaország nagy része küzd ezek ellen ... Francia barátom ír ezután a revízióról. Azt írja, hogy a francia nép nagy része akarja a revíziót, illetőleg nincs ellene, de a mostani kormánytól ebben a tekintetben semmit sem lehet várni. Figyelmeztet, hogy azt ne gondoljam, mintha Barthou lenne Franciaország. Ő csak „la France de 1913“, a revanche-eszme fanatikus nacionalista híve . . .

Az európai új nemzedékek találkozásának előkészítése — e munka elvállalására ifjúságunk figyelme még mindig nincs eléggé felhíva.

A revízió kérdésével párhuzamosan még két gondolat vonul végig állandóan írásaikban. Az egyik a magyarság belső erejének megnövelése, a másik pedig a nemzetiségi kérdés. Az első mint feszítő és lökő erő a tettek támadópontján, a másik múltbeli tapasztalatok levonása és a jövő állapotokra való előtekintés formáiban lép eszmélkedésük terébe. Látni lehet, hogy a politikai határok felett összetartozó magyarság, a „Volk ohne Raum“ fogalma már megtette a maga útját ifjúságunk olvasottabb részéig. Megdöbbenve vesznek tudomást az amerikai magyarság gyökeres szakadt sorsáról vagy az elveszetteknek tartott moldvai csángókról. A pusztulás rikító tüneteibe való maguk-beleélés itt is az uralkodó. Képzletük, e szabadon vándorló Julián barát, elzarándokol a legmesszebbre vetődött magyar népdarabokhoz. Megfordul fejükben a visszatelepítés oly kézenfekvőnek hitt eszméje, hogy ugyanakkor látván a ma szociális nehézségeit, vissza is riadjanak tőle. A vád és a tanácsadás itt sem hiányzik:

Közép- és főiskolás ifjúságunk mindenütt építi a maga összeköttetéseit a nagy világ minden nációjának diákszövetségeivel, foglalkozik, sőt ismeri azok problémáit. . . Szörnyű tévedés, hogy középiskoláink a bantu-négekéről többet tanítanak, mint tőlünk elszakadt véreinkről. . . A 60 milliós Németország fenn tud tartani Berlinben egy olyan intézetet, amelyben a világon bárhol élő összes németeket nyilvántartják és jövődől küzdelmeikben számítanak rájuk. Ha ez az intelligens Németország egy veszített háború után is germán invázióval reszkett meg ezt a kiélt Európát s ha a militarista Németország imperializmusának csak a Balaton szab határt, akkor vétkes bűn, egy a hazaárulással nem tudni véreinkről és nem Összegyűjteni ezt a maroknyi magyarságot... Vétkes könnyelműség iskoláinkban arról nem tanítani, ami oly szorosan összefügg jövődőlünkkel és nem megérteni egymást, nem munkálni a társadalmi összefogást, a szélrózsza minden irányába tévedt magyarok nyilvántartását és megszervezését.

A német példa (néha az olasz is) szuggesztív ereje kétségtelenül érezteti hatását rajtuk. Hitler és Mussolini varázsos alakja (a háttérben mint történeti színezés Napoleon is felbukkan) áll szimbólumként eléjük. Az ifjúság szokványos vágya a nagy ember után most időszerű magyar formában lép elő:

Nem kell nekünk minden nyugati szellemáramlatot magunkévá tenni akarni, hiszen úgy sem szívódik fel egyik sem a magyarság testébe, csak epidermis jelenség az egész. A magyar faj sajátosan egyedülálló, keleten gyökerező, de európai kultúrával átítatott világnézetét kell tudatosá tenni. Ez az a világnézet, melyből a Bánk bán és az Ember Tragédiája fakadt és ebből fog kihajtani az új magyar fa. Ez a világnézet fog nekünk is teremteni olyan államférfiakat, mint Németországnak Hider, Olaszországnak Mussolini, akik fölserkentenék ezt a népet nehéz álmából...

A nemzeti gondolat hevítésében nem maradhat el semmiféle közösségi intézmény, de főként nem az egyházak, melyeknek az Isten országa és a lélek dolgai felé fordulásáról ifjúságunk egy része, úgy látszik, azt tartja, hogy ebből a nemzet aktuális ügyeivel szemben való érdektelenség fog következni. Kedvező véletlen, hogy vallás és nem-

zet e viszonyáról, mely ma éppen a legnagyobb protestáns nemzet problémája, éppen egy protestáns diák tollából idézhetjük a legpontosabban megfogalmazott véleményt:

A protestantizmus feladata természetesen minden nemzet és minden állam életében elsősorban az, hogy igazi keresztyéniséget terjesszen. Kétségtelen az is, hogy ezzel közvetve nagy szolgálatot tesz a nemzetnek. Ez azonban csak közvetett szolgálat, hiszen működése így az egyháznak hitéleti kötelességeinek teljesítésében kimerül. Ma pedig én úgy érzem, ez nem elég. Ma a haza többet kíván meg az egyházaktól. Ma nem elégedhetik meg sem a protestáns, sem más egyház azzal a közvetett hatással, melyet a nemzet és a haza érdekében a maga erkölcsi fegyvereivel elér, de közvetlenül is működni kell, hatást kell gyakorolnia a haza polgáira ... Azt szokták mondani, hogy ma a nemzeti megújulás korát éljük. Hogy valóban a megújulás kora-e ez, azt eldönteni majd csak az utókor lesz képes. Azt azonban máris megállapíthatjuk, hogy a megújulás folyamán még nem jutottunk el a nacionalizmusnak ama pontjáiig, ahová feltétlenül el kell érkeznünk, ha a mai európai koncertben a múlthoz hasonlóan vezető szólamot akarunk játszani... Azt mondják, hogy az egyház nemzeti szolgálatot teljesít akkor is, ha nem tesz mást, mint hogy „mélyen keresztyén“, mert akkor híveibe is mély keresztyéniséget olt és a mélyen keresztyén ember a nemzetélelet isteni adottságnak tekint. Ha ez igaz, akkor tényleg minden jó magyar keresztyén jó magyar hazafi is. De vájjon a tömeg és itt különösen az alsóbb néposztályokra gondolok, megérti-e önmagában a nemzetélelet isteni adottságát? Kétségtelen az, hogy az egyszerű ember, a tömegember nagy általánosságban vallásos. Az is kétségtelen azonban, hogy hite mindenkor kezdetleges, primitív. A tömegember hisz Istenben, Krisztusban, az örökéletben, mert ezt tanítja a Biblia, erre inti a vasárnapi prédikáció s mert erre sarkallja veleszületett ösztöne is. Igyekszik tehát megismerni hitének törvényeit, eljár szorgalmasan a templomba és megtanulja: szeresd felebarátodat, szenteld meg az ünnepet, tiszteld szüléidét, ne öl, ne lopj stb. és ezeket a törvényeket igyekszik életében is követni. Becsületes, józan, szorgalmas életet él, tehát a maga módján jó keresztyén. Mégis ha azt mondod neki, hogy hitéből kifolyólag jó magyar embernek is kell lennie, ezen elcsodálkozik majd. Vájjon nem azt fogja-e kérdezni, hogy melyik parancsolat tiltja meg, hogy ő pánszláv vagy pángermán érzelmű legyen, mikor a nagyatyja talán még egy szót sem tudott magyarul? Sőt neki éppen a negyedik parancsolat szüleinek tiszteletét, őseinek követését írja elő! Vagy hol van megírva a Szentírásban, hogy neki hinnie kell a szebb magyar jövőben? És egyáltalán milyen alapon hozzáakapcsolatba hitét a hazával? ... Szerintem nem elég, ha az egyházak ma csupán általános, hitéleti kötelességeiket teljesítik. Minden rendelkezésükre álló eszközzel külön nemzeti missziót is kell teljesíteniük ...

A magyarság mai állapotától izzított nacionalizmus és a keresztyéniség nemzetek békéjét kereső vágya keresi a megoldást a nemzeti-ségi kérdésben is. Átlósan szembenálló nézetek formáiban élük át ezt is s a pólusok között nincs kiegyenlítőds. Az egyik így szól:

Nem szabad az autonómiákkal túl bőkezűen bánni, mert az olyan területeken, ahol nem a magyarság számára van biztosítva a vezetés, ott a magyarság minden felszívó ereje ellenére is fogyni fog. Különbösen is mi jogon ígérünk autonómiát a hegyi oláhnak, aki jóval a magyarság letelepedése után kezdett beszivárogni s a kultúra oly alacsony fokán áfl még ma is? ... A mai magyar ifjúságnak ne beszéljék be, hogy a cseh, az oláh és a szerb neki „testvére“ s vele egyetértésben kell lennie! Ezt a luxust mi, amíg ilyen kicsik vagyunk, nem engedhetjük meg magunknak, mert akkor elpusztulunk!

A másik egész kis tanulmányban fejti ki az előbbivel ellenkező álláspontját:

A megoldás útja ... keresztény, emberies bánásmód a kisebbségekkel szemben, az állam részéről elismerése annak, hogy a népkisebbség, mint kollektivitás éppúgy rendelkezik jogokkal, mint maga az állam, amelyektől azt megfosztani büntetendő igazságtalanság ... Ez a magasabbrendű etika, mely fölötté áll a rosszindulatú emberi törekvéseknek és szenvedélyeknek. Ez az etika Krisztus etikája, a keresztény hitelv. És hiába — a múlt és jelen igazolja — mindaddig, amíg a hitleri fajelmélet eltévelyedett kultusza járja, amíg a faj oltáira a túlhevített nacionalizmus tömjénáldozatot szór, amíg az állam mindenhatósága érdekében történik minden, addig nem ül el a megbolygatott lelkek hullámverése . . . Vallás, Krisztus kell a politikába!! Ki kell égetni a társadalmakból, az emberiségből az önzés járványos baktériumait, hogy emberhez méltó lehessen az élet... A kisebbségi politika mai állása azonban még aggasztó. Az igazi társadalombölcselet elveit legázolva még ma vitustáncát járja az álbölcseletek ördöge s ezen az őserdei hangzavaron csak néha üt át egy-egy keresztényibb felfogás sugara . . .

E pontban már a világnézeti átalakulás nyomain is járunk.

A VILÁGNÉZETI ÁTALAKULÁS, különösen annak társadalomszemléleti oldala tudomásulvételében már sokkal több az összhang. A tájékozódás ezen területen egyszerre egyéni és közösségi szükséglet. A jövő eszmei megalapozása és a gyakorlati megoldás a legközelebből érinti őket. A nemzeti egyetemesség örök aktualitásához itt az emberi magabiztosítás fokozott időszerűsége társul. Az előbbi kerekében „mi magyarok“ volt a kimondott és elhallgatott alany, itt pedig „mi, az ifjúság“. írásaik, melyek más gondolatkörökben szívesen kalandoznak el a megkezdett utakról, itt szokatlanul egyenesen és következetesen haladnak végük felé. Egyéni és közösségi lelkük képét is ez immár időszerűen szűkített kérdéstömeg körül formálják ki legélesebben.

A nemzedéki elkülönítettség hangsúlyozása ehhez a leggyakoribb lépés:

Az öregek és a fiatalok között fennálló szakadék tulajdonképpeni oka: felfogásuknak vagy inkább világnézetüknek merő ellentéte. Míg ugyanis az öregek legnagyobb része még mindig a XIX. századbeli liberalizmus csalfa álmaiban és elveiben él, vagy legalább is közömbös álláspontot foglal el, addig a fiatalságnál határozott elfordulás érezhető a liberális világgal s az egész háborúelőtti felfogással és étellel szemben. . . Az ifjúság egész felfogása reakció a múlt század szelleme ellen ... A liberalista szemlélet el tudta takarni egy időre az Istent, de nem tudta eltakarni, átalakítani az emberi lelket, mely nem elégszik meg a tudomány részletigazságaival, hanem áttekintést, feleletet akar nyerni . . .

Más részletek arról győznek meg, hogy világszemléletük elemeit meglehetősen az első forrásokból veszik. Az újabb magyar történettudomány alkotásai gyakori olvasmányaik és élenken reagálnak a természettudomány egészen friss elméleteire (pl. Jeans) is.

A szellemtörténeti vágánycsere jelei mellett a politikai, pontosabban szólva, a szociálpolitikai gondolat vonalai is megmutatkoznak. Az előttünk lévő írásokban sok út vezet ide is és a reá vonatkozó vélemények — a revízió ügye mellett — a legtágabb helyet követelik maguknak. Ama „külső“-nek nevezett revízió mellett ez a „belső revízió“, melyet egyformán táplál a szociális tartalommal telített vallásosság (Rerum Novarum, Quadragesimo Anno, a protestáns

sáfárság-gondolat), a magyar erők fokozásának vágya és az új államberendezések szemlélete.

Az ember — írja egyik — szinte úgy érzi, a lába kommunista, a keze hitlerista, a feje katolikus . . .

A hitleri eszme bukásáról — mondja a másik — nem beszélhetünk. Bár a külföldi érdeklődők nem ritkán elkeseredett kritikát hallanak. De ez a kritika nem a népé! Ez a kritika nem lehet másé, csak az eddig feltétlen nyugalmat élvező régióké. De egészen más képet kap a külföldi látogató, ha a régebben nyomorgó, küszködő alsóbb néprétegek felé fordul kérdőleg s még inkább mást, ha a fiatalságot kérdezi meg. Más képet kap, mert a népnek imponál a jóakarát, szeretet s amellet a szilárd, feddhetetlen, akarattól sugárzó jellem ... a tiszta kéz és a munkás hazafiság.

Az általánosítás minden óvatossága mellett is mindez azt jelenti, hogy ifjúságunk népi-szociális politikát vár. Általánosításunkat bizonyára döntően segíti az, hogy — amint már fentebb jeleztük — a Magyar Szemle Társasághoz befutott diák-levelek túlnyomóan a vidékről érkeztek s így első helyen nyomulnak előre a magyar vidék, a magyar falu s vele az egész paraszt-társadalom időszerű kérdései. Az ipari munkásság sorsa mintha teljesen kiesett volna érdeklődésükből. A városi diákság ily természetű érdeklődése mindig annak a veszélynek van kitéve, hogy fantaszták vagy doktrínérek áldozata lesz, a vidék azonban a sorsközösség egyenes folyamánakép, hiszen nagyobbára szüleiről, rokonságáról van szó, közvetlen tapasztalat alapján beszél. A magyar falu mai helyzete és jövője így sokuk előtt a magyar élet legfontosabb és a megoldást legegészebben sürgető problémája.

Nemcsak azon az érzelmi alapon kell keresnünk ezen kérdéseket, hogy a magyar paraszt mit adott a múltban a nemzetnek, nemcsak a hála, amit lelkiismeretlen demagógok sokszor lázító jelszavá alakítanak, irányíthatja a nemzet vezetőit a parasztság felé, hanem az a politikus előrelátás, amely keresi az alapot, amire építheti a magyar jövőt. A magyar paraszthoz fűződő érzelm mellett, amit szinte már únt frázissá koptatnak egyes túlzottan parasztkodó írók, az értelem világító fényével kell belenézünk a sokak előtt még mindig messzi levő, idegenszerű és ismeretlen néptömeg, a magyar parasztság életébe.

Legnagyobb élményük a magyar falu műveltségi és anyagi elmaradottsága:

A tanyai ember csak azért megy a városba vagy faluba, hogy gazdasági terményeit eladja, vagy adót fizessen, vagy nagyobb ünnepeken a templomba menjen. Ezek azonban, a templomot kivéve, vajmi kevésé járulnak hozzá a lelki kultúra fejlesztéséhez. Marad még egy eszköz, az újságolvasás, ami helyesen alkalmazva szintén lényeges és hathatós eszköze a kultúra terjesztésének. A tanyai parasztek közül sokat rászorított az újságolvasásra nyomasztó sorsuk bizonytalansága. Azonban nincs annyi érzékük, hogy megválogatnák az újságokat s így csak a legolcsóbb újságokat veszik, amelyek olcsó szenzációk nagybetűs címeivel töltik ki a lapokat. A szegény ember tehát pénztelensége és inüveletlensége miatt ismét elesett attól, hogy újság útján némi politikai vagy egyéb általános műveltséget szerezzen. .. Valamivel kedvezőbb a helyzete a falusi parasztságnak. Ez a kedvezőbb helyzet csak abban áll, hogy mégis itt megfelelőbb emberi közösségben élnek, elmehetnek a gazdakörbe, ahol nagy pipafüst, de kevés okos szó mellett mégis több alkalma van látókörét tágítani... azonban a falubeli parasztság lelki-világára éppen úgy rányomta bélyegét a földtelenség, a szegénység, a

nagyobb gazdasági áramlatokkal szemben való tehetetlenség és az evvel járó elkeseredés, hogy lelkiállapot szempontjából nincs különbség közte és a tanyai parasztság között.

Az itt kapott képet más nyilatkozatokkal csak részletesebbé lehetne tenni, de lényegileg mássá nem. A városhoz tapadt műveltség-fogalmat megismert magyar ifjú visszapillantása ez eredő helyére, apái életmódjára. Válaszuk is egyértelmű: \ anyagilag meg kell segíteni a falut, el kell látni a műveltségszerzés eszközeivel, fel kell világosítani érdekei felől. A gyakran ismétlődő ily külsőleges terveknek (könyvtárak, népies kiadványok, néplapok stb.) és tanácsoknak azonban nem szabad megtéveszteniük bennünket. A gondolatok mögött mindig ott rejlik valami többlet is, mely e tanácsoknak morális emelkedést ad. Nem pusztán a kultúra és a civilizáció úgynevezett vívmányainak bevitele a fontos számukra, hanem a nevelés és sarjasztás. Ez a munka nem is kizáróan a személytelen állam feladata, hanem a faluval érintkezésben lévő művelt emberek állandó és felelősségteljes ráhatása. Vezető és falu között oly morális kapcsolatnak kell létrejönnie, mely ezt a ráhatást eredményessé teszi:

Elriasztó példák vannak arra, miként nem lehet a faluhoz közeledni ... Talán ilyen faluhoz közelítő aktus akar lenni a mi járásunkban évenként rendezett iskolánkívüli népművelési ünnepély. A délelőtti szabadban lepergetett műsor, melynek szereplői a járás községeiből kerülnek ki, még csak hagyján. Az a szokás, hogy a műsor után „köz”-ebéd a következő programpont. A köz-ebéd azonban leredukálódik a kevesek, az intelligencia, a járás, a vármegye kiküldötteinek ebédjévé. A falusi ember pedig pénztelensége miatt legfeljebb csak a sátorkaróhoz támaszkodva nézi, mit esznek az „tirak”.

A közigazgatási tényezők némi állampolgári nevelést fejthetnének ki. A valóságban azonban éppen az ellenkezőjét látjuk. Pl. a falusi jegyző ahelyett, hogy meggyőzné, felvilágosítaná a parasztokat az adózás fontosságáról, jelentőségéről, kiváltja azt a hatást, talán önkénytelenül, hogy az adónak egy része a jegyző úr zsebébe vándorol...

A mai középosztály s vele a falu mai vezető rétege szerintük ennek az új kapcsolatnak a megteremtésére már alkalmatlan. (Az arisztokrácia előttük teljesen elhanyagolható mennyiség, vezető szerepét sehol sem ismerik el.) Az új vezetők a faluból kinőtt és nevelői felelősségük tudatában lévő műveltek lesznek:

A földművestársadalomból kikerült tanult ifjúnak sohasem szakad meg kapcsolata a saját társadalmi osztályával. .. Közvetlenül ismerkedik meg a falu, a földművesnép életével, annak lelkivilágával és mivel a paraszt csak egymás között nyilatkozik meg teljes őszintén, ellesheti, hogy mi fáj a parasztnépnek ... Tiszta képet tud magának alkotni a falu életéről, mikor mint faluvezető hivatása teljesítését megkezdi... Nem volna helytelen és céltalan, ha az illetékes tényezők állandóan buzdítanák a földművesosztály tanulni vágyó ifjait, hogy ne iparkodjanak az úri középosztály tömegeiben elveszni, hanem szerzett tudásukat igyekezzenek annak a társadalmi osztálynak javára kamatoztatni, amelyből maguk is kiváltak.

Saját jövőjük kitervelésének és a magyar faluval való törődésnek találkozása ez. Gyakorlati következmények levonása a kezdő élet minden mai nehézségéből. Úgy látják, hogy az egyetlen terület, mely erkölcsi ideálok megvalósítását és a munka lehetőségeit kínálja, a magyar falu. A feléje való fordulás jelenti az élet még nyitvalévő

kapuit. E kapukon azonban egy még meg nem váltott nemzetréteg, sőt egy egész nemzet jobb jövője is átvillan.

A HARMADIK NAGYOBB KÖR, melyben ifjúságunk gondolatai mozognak, a középiskola élete. Az öntudatosabb nemzeti magatartás, az új vezetők formálása vezeti őket gyakran feléje, de figyelmüket felhívták rá a sorozatos reformok, melyek a középiskolát az elmúlt másfél évtizedben alakították. Nem kerülték el figyelmüket a nyilvánosság előtt lefolyt viták sem. Véleményük van róla, hiszen ők az „érdekelt fél“, a jelen keserveinek hordozói és a középiskola által a jövő birtokbavételében segítettek vagy akadályozottak.

Szükség van — olvassuk egy helyütt — az ifjúság megkérdésére, ha más jögon már nem, az elítélt utolsó szó jogán. Nem gondolunk itt valami nagy dologra, de talán méltányos lenne egyszer próbaképpen megszólaltatni az ifjúságot, akinek a sorsáról mégis szó van. Hiszen lehet azért ma már a középiskolai ifjúsággal is beszélni, annyi intelligenciája, tapasztalata bőven van, mint mondjuk a századforduló átlagos egyetemistáinak. Ez az ifjúság nem egy reformot vár, nem egyet a sok közül, amelyek voltak s talán lesznek is, a reformot kéri, mely helyes és jó, alkalmas arra, hogy igazán az ő és ezzel a nemzet érdekeit szolgálja.

Nos hát, tekintsük úgy, mintha a reformtervezők megkérdézték volna őket! Tehetjük, mert az iskolára vonatkozó vélemények száma majdnem annyi, mint a békerevízióra vonatkozók. Az ajándékkötetek iskolai érdekű tanulmányainak mindegyike válaszra indította őket, s tegyük mindjárt hozzá, a tanulmányok gondolatait általában erősen tagadó válaszokra. A tagadás alapja nagy igenlés: az iskola neveljen az életre, a tudás mellett adjon sokkal több jellemnevelést!

A hazai középiskolában holmi akarat- és jellemnevelés csupán csak pusztá szó marad minden további értelem nélkül. Általában az iskolai ferdeségek túltengése egyáltalán nem alkalmas akaratfejlesztésre, még kevésbé jellemnevelésre...

Nagyon sok hibát látnak a tanítás módszerében és magukban a tanári személyiségekben is:

Az érettségizett ifjúság nagy részének nincs meg a kellő, általános képzettsége, tudományra való hajlandósága, felkészültsége, amely szükséges az egyetemi tanulmányok elvégzésére. S ez majdnem teljesen a régi típusú tanítás eredménye. Sok tanár még ma is úgy tanít, hogy szigorúan szántónként azt, amit a fiúk otthon tanultak, azután kijelöli a könyvet s a főcél az, hogy minél előbb befejezzük az anyagot. Hogy a fiúk azt magukévá tették-e, az mellékes.

Azok közül a tanárok közül, akik nem állnak hivatásuk magaslatán, két szomorú típust különböztetünk meg. Az egyik a teljesen szegény parasztyerek típus, aki otthonról semmi műveltséget nem kapott, hanem szórol-szóra bevágta az iskola anyagát s jól-rosszul leérettségizve felkerült az egyetemre. Itt szegénysége miatt szintén nyomorúságosan él, de műveltséget, szilárd jellemet sehol sem szerezhet magának. Ezekből lesznek a könyvet tanító, félszeg, a diákok gúnytárgyául szolgáló tanárok. A másik az alapjában véve tehetséges, de hivatását komolyan nem vevő típus. Az egyetemen nem jár az előadásokra, a vizsga előtt pár héttel elolvassa a vizsgáztató tanár könyvét s vizsgáit néhány bukás árán megússza. Semmi kialakult jellem, semmi komoly terv. Az ilyen, ha állásba kerül, előveszi az iskolában bevezetett tankönyvet s azt előadja az órán. Az eredménynek itt nincs maradandó értéke.

Természetes, hogy a középiskolai reformok állandó keresztje, a klasszikus nyelvek tanításának ügyében a legerősebb a hangjuk. A különféle kényszerű engedmények adása mellett is döntő többsége van náluk a görögellenes mozgalomnak. A latin valamivel jobb elbánásban részesül, bár az is eléggé megtépázottan kerül ki a kezük közül.

Meg kell hajolnunk azok előtt az érvek előtt, melyek a latin nyelv oktatására vonatkoznak. Akkor azonban, amidőn a görögre vonatkozólag tesszük fel ugyanazt a kérdést, a legnagyobb határozottsággal vétót kell kiáltanunk .. . Egy haszontalan nyelv tanítását nem lehet az európai múlttal indokolni, mert hacsak ezt a célt szolgálja, akkor ezt a görögépítő tanításával sokkal jobban és könnyebben elérhetjük.

Miért kelljen a diáknak még ma is görög klasszikusokat olvasnia eredetiben, mikor azok semmi hatással nincsenek lelkére? Elvitatlanul a latin nyelv az alapja a felső oktatásnak, de ennek a célnak teljesen megfelelő a mai tanterv, mely a latint hat évfolyamon keresztül tanítja. A felsőosztályok latin tananyaga így is sokszor nehézkes. Le tudjuk fordítani, megértjük az auktort, de érzésben távol áll tőlünk. Mennyivel inkább lekötik figyelmünket a francia irodalom remekei...

A tanítás (t. i. a klasszikus nyelveké) úgy a tanárra, mint tanítványra nézve fölösleges és szerfölött túlterhelő. A nyelv szellemét már az alsó osztályokban megismeri a tanuló, a felsőbb osztályok túlzott nyelvkapacitálása csak unott és ellenségessé teszi előtte a tanulást.

Nem volna azonban teljes ez a bemutatás, ha a humanista oktatás hívei megvigasztalására nem közölnénk az alábbi ellenvéleményt. Egyetlenül áll a sok, lényegében egybehangzó gondolat ellenséges vonala előtt. Ezt mondja többek között:

A jelszó, amelyet mindig hangoztatnak az illetékes körök, az, hogy nem szabad túlterhelni az ifjakat és lehetőleg mindent adjunk meg nekik, amire az életben szükségük van. Tehát hogy sokoldalúvá, műveltté, modernné tegyük őket. Ennek éppen az ellenkezője történt meg. A most érettségizettek tudása igen fogyatékos és inkább nevezhető károsnak, mint öntudatos műveltségnek. A középiskola félművelt embereket ad az életnek. Az általános és mindent összefoglaló klasszikus műveltség helyett most adnak egy sereg egyéb szaktudomány-rendszert, amelyek csodálatosképpen nem maradnak meg rendszerekként, hanem sűrű homályt hagynak az „érett“ ifjú agyában ... Hibázatom azt a rendet, mely a 45, illetve 40 percig tartó „rendes“ tanítást léptette életbe .. azért, mert egy „tantárgy“ felküzdötte magát a kiközösítettek sorából és most küzd a többi tudománnyal való egyenjogúságának elismertetéséért. Ez a „tantárgy“ a testgyakorlás. Valóban vakmerőség szót emelni ellene, mert hiszen a közvélemény annak a pártján van .. . De a modern, rohanó, kapkodó üreslelkű tömeget el lehet kápráztatni semmitmondó frázisokkal. Sportmádás ... felnőtt emberek ezrei tömörülnek, zsúfolódnak össze egy-egy mérkőzésen. Lelkesülnek, kiabálnak, gorombáskodnak azért, mert egy nagy gyermek a labdát oda vagy nem oda rúgta, ahová kellett volna. Azt mondják: az egész világ a sporton keresztül i smeri meg Magyarországot... Nagyon sajnálatos és szomorú dolog, hogyha egy ország, egy olyan kis elhagyott ország, mint mi vagyunk, a dicsőséget abban keresi, hogy világbajnokságokat igyekszik megnyerni. Dicsőség az, ha két hétig az egész világ a magyar bajnok nevével van tele, aztán még a nevünket is elfelejtik? Hol vannak Görögország bajnokai? Homeros, Aristoteles és a többi óriás azonban él, immár évezredek óta! .. Hazánkat nem ismerhetik meg bajnokainkról, hanem igenis megismerik Liszt, Petőfi, Munkácsy és a többi zseni által. Ez az igazi dicsőség!

Törpe kisebbség egy egész közvélemény-világ ellen! Észrevehető íráskészség, ép gondolatformák, a közhely elleni küzdelem bátor felvetése ... mintha talán mégis ennek a törpe kisebbségnek lenne igaz! ...

LÁTTUK A FŐTENGELYEKET, melyek körül az elolvasott diák-írások forognak. Beszélnek ugyan másról is (hadi technika, racionalizálás, fürdőügy, rádió, a magasabb értelmiség politikai szerepe, feltűnően ritkán egy-egy irodalmi tárgy), de ezek a tárgyak magánosan bukkannak fel s inkább csak a hirtelen jött ötlet, mintsem a huzamosabb érlelődés jeleit viselik magukon. Nagy többségüket az említett három gondolatkör foglalkoztatja: az egyetemes magyar lét, a magyar falu és a jövőre készülés intézménye. A nyilatkozatok arányszáma feljogosíthat arra a végső következtetésre, hogy az élet peremére lépő magyar ifjúság egésze is e három kérdés felé tekint. Mind a három valóban a szorító idő legfogósabb kérdései közé tartozik s a magyar középiskola meglepéssel láthatja, hogy sok régi belső és sok újonnan behurcolt hibája ellenére is alkalmat tudott adni nevelteinek a legnagyobb nemzeti kérdések megközelítésére. Tanító és nevelő munkájához segítőként léptek a Magyar Szemle ajándékkötetei, elvivén a jelen formált kérdéseit és lehető megoldásait a tájékozódó ifjúsághoz. A válaszok azt mutatják, hogy ez a közeledés kitárt lelkekre talált. Közlésükből fakadjon tanulság tanítóknak és nevelőknek, ifjúságunk azon tagjai számára pedig, kik írásukat most e lapokon olvashatják, legyen ez újabb alkalom s bátorítás a véleményalkotásra és a véleményért való felelősségteljes kiállásra!

KERECSENYI DEZSŐ

VAJDASÁGI IRODALMI ÉLET

FOLYÓINK méltóságteljesen hömpölyögnek, búzamezőink végtelen táblában ringanak, akácaink nyílegyenesen húzódnak tova azon az egységes sík területen, amelyet az iskolában mi még Délvidéknek tanultunk, de amelyet ma hivatalos tárgyilagossággal Jugoszláviának szokás emlegetni. A Délvidék elnevezés kikopott a használatból, mert eredeti tartalma megváltozott; a Jugoszlávia vagy Délszlávország elnevezés jelentése viszont sokkal tágabb, semhogy a régi Délvidék fogalmát pontosan rögzíthetné. A régi Délvidék (Szerémség, Bácska, Bánát) Jugoszláviához csatolt részeinek, vagyis általában Jugoszlávia magyarlakta területeinek jelölésére így jött újabban divatba a Vajdaság elnevezés. Név és fogalom ebben az esetben sem fedí pontosan egymást. Vajdaság alatt eredetileg a déli vármegyéknek csak egy részét értjük, alapos jelentésbővítésre volt tehát szükség, hogy nevének mai értelmezéséhez jusson. Amellett bennünk, magyarokban nem is ébreszt kellemes emlékeket, lévén a „Szerb Vajdaság“, mint külön tartomány, a szabadságharc utáni önkényuralom szülötte. De éppen e ma már elhomályosult, kétes történeti szerepénél fogva látszik közhasználatra alkalmasnak határon innen és határon túl. Tudni kell ugyanis, hogy a szerb radikális kormány 1929-ben minden régi magyar földrajzi és közigazgatási elnevezés használatát betiltotta.

A szétszórt magyarságból — már csak legkisebb számánál fogva is — a Vajdaság félmilliónyi magyarja került a legmostohább viszonyok közé. A politikai és gazdasági okok egész hálózatára rá kellene mutatnunk, hogy fogalmunk legyen e kisebbség élethalálharcáról és kulturális küzdelmeiről. Feladatunkhoz híven, csupán irodalmi erőpróbájukra szorítkozunk, annál is inkább, minthogy kulturális életüknek jóformán egyedüli kifejező síkja az irodalom.

Néhány évvel ezelőtt még vakmerő túlzás lett volna vajdasági magyar irodalomról beszélni. A krónikásra ma sem vár hálás feladat. Ma is inkább csak irodalmi életjelenségekről és kezdeményező lépésekről szólhatunk, semmint egységes fejlődési folyamatról. De ezek a jelenségek a kisebbségi sors és istenhátamegettség kietlen tájaira világítanak és döbbenetes tényekkel valóságos fölfedező útra kényszerítenek.

A vajdasági irodalmi élet lassú és bizonytalan bontakozásának részben örökölt akadályai vannak. Kulturális gyökértelenségét a vaj-

dasági föld története, közönséghiányát pedig heterogén faji összetételű agrártársadalmának indolenciája magyarázza.

Ez a terület évszázadokon át a török-tatár pusztítások beláthatatlan széles országútja volt. A török innen takarodott ki legkésőbb, teljesen letarolt, elnéptelenedett vidéket hagyva maga után. A bécsi kormány tömeges telepítésekkel igyekezett az elpusztult országrészt benépesíteni. Így lettek ennek a földnek „ős lakóivá“ a török által délről szorongatott szerbek, így kerültek ide telepítés útján németek, kisebb számban franciák, tótok stb. E lakatlanná vált — hajdanában színmagyar—területre magyar lakosság is csak telepítés útján került újból, az említett idegenekkel egyidejűleg, de legnagyobb tömegekben mégis csak a XIX. század elején. Mindössze kétszázéves múltra tekinthet vissza tehát e vidék legősibb lakossága is, ez az idő pedig sajátos helyi kultúra kitermelésére elégtelennek bizonyult. A kétszázéves múlt külön színárnyalatot legfeljebb annyiban nyert, amennyiben a sokfajta lakosság az együttélés során valamelyes közös nevezőre jutott, amelyet csak a háborús és forradalmi idők bolygattak meg.

Erdély eredeti ősi szellemével, a Felvidék patinás városi kultúrájával szemben Bácska-Bánát emberemlékezet óta csak az anyagi jólétnek volt tej jel-mézzel folyó Kánaánja. Termékeny, zsíros humuszának pirosszemű, acélos búzája közmondásossá vált, de arról, hogy a szépség virágai számára is akadna televény valahol a lelkek mélyén, bizony nemigen hallhattunk. A Délvidék közművelődése a többi magyar vidékhez képest lassabban fejlett, s a lakosság kulturális érdeklődése a sokféle nemzetiség között erősen megoszlott. Figyelemreméltó szellemi mozgalom nem is volt soha ezen a vidéken. Közel száz éve, 1840-ben alakult ugyan egy kulturális egyesület, a szabadkai „Magyar Nyelven Munkálkodó Társulat“, de kétévi fennállás után megszűnt, mert „a Bácska borgőzös atmoszférájában és zsíros földjén“ gyökeret verni nem tudott. A felmerült kulturális igényeket később is teljesen Budapest látta el. A helyi városközpontokban legfeljebb a színházak tudtak számottevő közönséget toborozni. Aki írótkitermelt ez a táj, azt a főváros azonnal fölszívta, mint Herczeg Ferencet és Kosztolányi Dezsőt. Műveikbe kezdetben mindketten belevitték szülőföldjük élményanyagát, de a bánáti, illetőleg bácskai színek helyett inkább csak a kisvárosi miliót hangsúlyozták ki...

A kulturális tradíciók hiánya örökölt gátja volt a Vajdaság szellemi életének. Az impériumváltozás aztán rendkívüli új terhekkel, gáncsokkal és akadályokkal súlyosbította az amúgy is kedvezőtlen helyzetet. A Délvidéket kettéhasító határ az egységes bácskai és bánáti búzamezőkbe csak keskeny árkot vont, de magyar lakosságát egy áthághatatlan szakadék túlsó oldalára vetette. Budapest, a természetes szellemi központ, a szigorú határzár következtében elérhetetlen távolságra esett, új szellemi centrum pedig a mai napig sem tudott kialakulni. A jelentősebb vajdasági városok: Szabadka, Zombor. Újvidék, Nagybecskerek közül egyiknek sem sikerült vezető szerepre emelkedni, a legnagyobb délvidéki város, Temesvár, amely ezt a szerepet leginkább betölthette volna, nem Jugoszláviához, hanem Romániához csatoltatott.

A vajdasági magyarságnak nincs szellemi központja, de a kibontakozásra lehetőséget nyújtó atmoszférája sincs. A szerb elnyomás a lehető legkíméletlenebb, a megfélemlítés és elhallgattatás eszközeiben csöppet sem válogató. A helyzet másfél évtized alatt nemhogy enyhült volna, de sőt egyre súlyosbodik.

A magyarság részéről a múltban is mindig megvolt, a jelenben meg éppen nem hiányzik a megértésre, közeledésre és együttműködésre irányuló törekvés. A legrégebb szerb kulturális egyesület, a „Szrpszka Matica“ 1827-ben Budán létesült és onnan költözött le a hetvenes években Újvidékre, ahol azóta is működik. Az újvidéki szerb gimnázium az idén ünnepli fennállásának 125-ik évfordulóját, ami azt jelenti, hogy no éven át békésen virágzott magyar uralom alatt. A szerb irodalom értékei és kincsei is hasonló megbecsülésben részesültek, a szerbek legnagyobb költőjét, Jovan Jovanovics Zmajt, mint költészetünk nagyjainak fordítóját, a Kisfaludy-Társaság tagjául választotta, stb. A jelenben meg éppen megragad a vajdasági magyarság minden alkalmat, hogy békés érzületének és közeledési készségének a múltaknál is erőteljesebb módon adjon kifejezést. Jugoszlávia magyar kisebbsége minden szellemi megmozdulását a baráti kézfogás felkínálásával kezdte. Legelső kiadványaik egyike, a „Bazsalikom“: modern szerb költők antológiája. A fordítókat, Debreczeni Józsefet és Szenteky Kornélt az a kettős cél vezette, hogy egyrészt megismertessék a modern szerb lírát, másrészt pedig közelebb segítsék egymáshoz „a testvéri vágyak röpülését“. A modern szerb költészet vezéregyéniségének, Jovan Ducicsnak (Jugoszlávia volt budapesti, jelenleg római követe) egy teljes kötetét is magyarra fordították (Álmok városa) és ezzel a kötetel indították meg első nagyszabású könyvsorozatukat, a „Jugoszláviai Magyar Könyvtár“. Folyóirataik — a kérészetűek és a ma is virágzó — tele vannak szerb költőkből fordított versekkel és novellákkal, szerb írók ismertetésével. A szerb kultúra értékeit minden téren méltányolják tehát, lankadatlan fáradozással építik tovább a megértés és közeledés hídját, — a híd azonban csak egy irányból épül, nem sok reménnyel, annál több újabb csalódással...

A szakadék túlsó partján ugyanis hídpillérek helyett újabbnál-újabb bástyák emelkednek fenyegető lőrészekkel és süket falakkal. A szerb kormány egymásután zárhatja be a magyar kulturális egyesületeket, ártatlan irodalmi társaságokat beszüntet, a magyar kisebbségi iskolák kérdését pedig olyan radikálisan oldotta meg, hogy ma, 15 évi szerb uralom után a vajdasági félmillió magyarnak nincs egyetlen tisztán magyar nyelvű középiskolája. Írókat kiutasítanak, könyveket elkoboznak, folyóiratokat megszüntetnek. S minderről a sajtóban egyetlen szóval sem szabad megemlékezni. Egy regényt azért koboztak el, mert forradalmi tömegek garázdálkodásáról van benne szó, anélkül azonban, hogy a garázdák nemzetisége közelebről meg lenne határozva; amellet az egész könyvet — egy magyar leány és szerb fiú szerelmi történetét — a legmesszebbmenő megértésre törekvés hatja át. Még jellemzőbb az egyik folyóiratnak, a Vajdasági írásnak megszüntetése. Ezt a szépen induló lapot azért tiltották be, mert

Mécs László költészetének ismertetése során a kritikus a költőből néhány strófát idézett. Elképzelték, milyen szólásszabadsága van a magyar írónak ott, ahol még a Szlovénországban megjelent magyar könyvekből sem szabad idézni!

Ismerve főbb vonásaiban a szerb uralom alá jutott magyarság szellemi életének örökölt akadályait és főleg másfélévtizedes béklyóit, könnyebben megérthetjük késői kibontakozását és fejlődésének lassú menetét. A vajdasági írók — számolva helyzetük adottságaival — inkább csak az örökölt akadályokon próbáltak változtatni: az uralkodó hatalom gyanakvó bizalmatlanságát, jószándékaik bizonyítgatásával, legfeljebb enyhíteni igyekeztek. Míg Erdélyben a kilencszázhuszas évek elején fölpezsdül az újarcú magyar irodalom, a Felvidéken pedig 1925 körül lázas kulturális tevékenység folytatódik, addig a Vajdaságban csak 1928-ban találkozunk az irodalmi szervezkedés nyomaival.

Az íróknak, az irodalom szerveinek és a közönségnek megszervezése: ez a hármas feladat a megindulás múlhatatlan előfeltételének látszott.

Az első feladat, a vajdasági írói rend megteremtése tűnt fel aránylag a legkönnyebbnek. A változott viszonyok, a bekövetkezett zord idők egymás keresésére, kölcsönös támogatására kényszerítették az addig szétszórta vagy külön utakon dolgozó írókat. Az együvé tartozás érzésével fogadták maguk közé az emigránsokat is, akiknek egy része idővel közösségükbe olvadt, úgyhogy a helyi és visszavándorolt írók együtt fáradoztak a vajdasági magyar öntudat vérkeringésének megindításán. A szellemi erőfeszítés csodálatos példáit tanúsították a vajdasági írók eszmélkedésük első éveiben. Valamennyien a kenyérgond bénái voltak ugyan, de azért semmi áldozatot nem kíméltek, hogy egy folyóiratot, könyvet életre segítsenek, irodalmi összejöveteleken, felolvasó körúton résztvegyenek, pedig ezek anyagi tekintetben mindig biztos deficitet jelentettek s babért is szerényen termettek. Az új írók toborzásánál, miként Erdélyben és a Felvidéken, úgy a Vajdaságban is eleinte a lehető legenyhébb mértéket alkalmazták. A „Kéve“ című antológia 1928-ban 14 vajdasági költőt mutatott be; Szenteleky Kornél 1932-ben 27 vajdasági prózáiró felett tart seregszemlét „Akácok alatt“ című gyűjteményében, pedig a vajdasági lapok nem ok nélkül panaszkodnak még ma is szegénységről jó prózáírókban. De érthető, hogy a vezetők a rendkívüli viszonyok között, nem egy folytatólagos irodalmi fejlődés sodrában, hanem az újrakezdés gyér forrásai mellett állva, a felfakadó irodalom számára tudatosan kíméled időszakot engedélyeztek. 1928-ban, az ú. n. Óbecsei Helikonon történt az első kísérlet a vajdasági írók megszervezésére. Az óbecsei Magyar Népkör ugyanis, a fennállása 60. évfordulójára rendezett ünnepségen, elnökének, Draskóczy Edének kezdeményezésére lehetővé tette a vajdasági magyar írók összejövetelét. Ám ez az első próba nem váltotta be a hozzáfűzött várankozást. Az összegyűlt írók sem a folyóirat- és könyvkiadás, sem pedig egy irodalmi társaság alapítása kérdésében nem jutottak közös megállapodásra.

Örvendetesebb kilátásokkal biztatott egy már fennálló kulturális szervezetnek, az 1885-ben létesült becskerekai Magyar Közművelődési

Egyesületnek vajdasági szellemi központtá fejlesztése. Ez az egyesület a múltban is mindenkor tisztán kulturális célokért küzdött, sovizmustól és politikától mentesen. A változott körülmények között sokoldalú, gazdag programmal fokozottabb tevékenységet kezdett. Az irodalom népszerűsítése érdekében felolvasásokat és előadásokat tartott; 1932-ben az Ezüst Tulipán ünnepét kezdeményezte, ami abból áll, hogy minden évben egy-egy ezüst tulipánt nyújtanak át annak a vajdasági magyar embernek, aki abban az évben legtöbbet tett a magyar közösségért. A vajdasági magyar írók e legnagyobb kitüntetését az első évben Szenteleky Kornél, a másodikban Várady Imre, az Egyesület elnöke kapta; az idén már nem került sor kiosztására; 1933-ban az Egyesület egyik szakosztályaként felállította a Szenteleky-Társaságot, hogy annak kebelében testvéri kézfogásban egyesüljenek a magyar írás munkásai; minthogy az impérium átvétele után hivatalos magyar színtársulat nem maradt a Vajdaságon, a Közművelődési Egyesület színpadot létesített, amelyen műkedvelőkkel játszottak magyar és külföldi színműveket; a képzőművészetek érdekében 1930-ban Becskerekén művésztelepet létesített; a magyar népi művészet továbbfejlesztése, ápolása céljából megteremtette a Jugoszláviai Magyar Műhelyt és végül a magyarság anyagi helyzetének fellendítésére tanfolyamok rendezését tervezte ... Mindezt a sok szép kezdeményt és tervet egyszerre seperte el a szerb hatóság váratlan intézkedése folyó év nyarán, amikor a félszázados Magyar Közművelődési Egyesületet s a vele kapcsolatos, említett alakulatokat — szokásos eljárása szerint: indokolás és magyarázat nélkül — betiltotta.

Ezidőszerint tehát a vajdasági magyarságnak sem kulturális központi szerve, sem egységes vezetése nincs. Szellemi tevékenysége ismét csak a legszűkebb kezdeti területre van korlátozva: újságra, folyóíratra, könyvre.

A Vajdaság öt magyar napilapja közül a nagybecskereki „Híradó“ (1929-ig „Torontói“), az újvidéki „Reggeli Újság“ és a legelterjedtebb, a magyarság szempontjából szomorú szerepet játszó szabadkai „Napló“ (1929-ig „Bács megyei Napló“) említendők. E lapoknak az írók számára készségesen rendelkezésre bocsátott vendéglátó hasábjai voltak az ébredező vajdasági irodalom bölcsői. Az anyagi eszközök fogyatékosága miatt nem vehetik fel a versenyt az erdélyi és felvidéki vezető magyar lapokkal, de az irodalom felkarolásában teljesített munkájuk jelentősége kétségtelen.

A vajdasági irodalmi élet eddigi jelenségei közül a folyóíratok ügye érdemel legnagyobb figyelmet. A folyóíratok váltották ki s dolgozták fel a legtöbb energiát, a folyóíratok őrzik a vajdasági magyar szellem küzdelmes hőskorának történetét, Bácska-Bánát magyarjainak szívverése a folyóíratokban lüktet. A húszas években majd minden évben feltűnt egy-egy rövidéletű folyóírat: ilyen volt a „Fáklya“, az aktivista „Út“, a „Revü“, a „Képes Vasárnap“ és a Reggeli Újság irodalmi mellékleteként megjelenő „A Mi Irodalmunk“. 1928-ban, a vajdasági irodalom legmozgalmasabb évében indult meg az első jelentős folyóírat, a „Vajdasági írás“. Ez a folyóírat, felülkerekedve a

napilapok irodalmi mellékletem, tekintélyes olvasóközönséget toborzott s rendszeres kapcsolatot létesített másik két utódállambeli irodalmi szerveinkkel. Sajnos, kétévi virágzás után a szerbek betiltották. Folytatója és jogutódja az ugyancsak Szenteleky szerkesztésével 1932-ben Újvidéken megindult „Kalangya“, amely ma harmadik évfolyamával — vajdasági viszonylatban — már nagymúltú reprezentatív irodalmi orgánumnak tekintendő. Ez a folyóirat gondos, cél-tudatos vezetésével rendkívül sokat tett a vajdasági irodalom nivójának emelése és problémáinak tisztázása érdekében. Hivatása, hogy a vajdasági írók és közönséget egy európai horizontú, de otthoni talajban gyökerező irodalmiság felé vezesse. A „Kalangya“ tovább-ápolja az elszakított részek irodalmi kapcsolatait, figyelemmel kíséri a csonka anyaország, továbbá a szerb irodalom és az egész európai kultúra termését. Szenteleky halála óta Szirmay Károly és Kende Ferenc szerkesztik. 1934 januári számában megkezdte a vajdasági magyar könyvészet adatainak gyűjtését. A „Kalangya“ küzdelmes pályáját egy szerb szenátor és volt miniszter, Popovics Dáka a következő szavakkal méltatja: „Egy irodalmi folyóiratot szerkeszteni és azt már harmadik éve fenntartani: nagy ügyesség és magasfokú politika. Kétszeresen nehéz kisebbségi folyóiratnál, melynél a vezetés még nyitott kérdés ... És mindezt ma csinálni, amikor a fékevesztett nacionalizmus hullámai kicsaptak medrükből, — nem kis dolog!“ Ez év nyarán két új folyóirat indult meg a Vajdaságon. Az egyik egy vasárnapi magazin, címe „Hétről-hétre“, szerkesztője Kiss Vilmos (Magister); a másik a „Híd“, az egyetemi ifjúság folyóirata.

Az ELSŐ VAJDASÁGI KÖNYVEK vagy előfizetés útján terjesztett saját kiadások voltak, vagy almanachok, napilapok ajándékkötetei. Ilyenek: a „Vajdasági magyar írók almanachja“, amelyet 1924-ben Dettre János és Radó Imre szerkesztett, a már említett „Kéve“ és „A Mi Irodalmunk almanachja“ 1931-ben. E szórványos jelenségek közepett a könyvkiadás ügye egyike volt a Vajdaság legégetőbb kulturális kérdéseinek. Említettük, problémája az Óbecsei Helikonon is fölmerült, de eredménytelenül. Örvedetes megoldást ígért végre az 1932-ben Szabadkán megindított, Strelitzky Dénes szerkesztői nevével szignált „Jugoszláviai Magyar Könyvtár“ és az ezt 1933-ban követő „Kalangya Könyvtár“, amelyek tekintélyes kötetszámukkal 1—2 év alatt évtizedek mulasztásait pótolták. Nem lehet eléggé sajnálni, hogy az 1933. év végén mindkét vállalkozás megszűnt s ezzel a vajdasági magyar könyvkiadás problémája ismét százalmas régi sorsára maradt.

Az örökölt akadályok közül a legnehezebb feladatot a közönség meghódítása, irodalmi érdeklődésének fölkelése és elmélyítése jelentette a vajdasági magyar kultúra munkásainak. Az olvasóközönség száma kevés, érdeklődése gyér, áldozatkészsége lanya. Az írók éveken át nem tudták, kinek írnak, légüres térben alkottak s már nagyon megjutalmazva érezték magukat, ha legalább némi érdeklődést sikerült gerjeszteniök. A vidéki közönség mindenütt bizalmatlan a körében élő íróval szemben; kétszeresen az volt a Vajdaságon, ahol a fiatal

írók kezdetben az izmusok egész légiójával lepték meg amúgy is túlságosan konzervatív gondolkozását. Az idők folyamán aztán az ellentétek sokban kiegyenlítődték; a közönség ízlése fejlődött modernebbé vált, az írók pedig mindent elkövetnek, csakhogy dédelgetett kedvencük érdeklődését lekössék és biztosítsák.

A vajdasági irodalom sajátos jellegét tényezőinek és küzdelmeinek ismerete még nem tárja fel. A külön lelkiség bélyegét általában a téma kiválasztása, meglátása és rezonanciája hordozza, titkon vagy nyíltan. Közelfekvőnek látszik a gondolat, hogy a vajdasági magyar írók lelkisége főleg a kisebbségi sors ábrázolásában tükröződik. Ez igaz is, de csak megszorított keretekben, amennyiben t. i. fegyver és toll egyenlőtlen erőviszonyai megengedik. Nemcsak szubjektív expresszió, de tendenciátlan helyzetkép sem igen láthat napvilágot a Vajdaságon...

Miután íróinkat kényszerhelyzetük visszatartja a történet, az idő színeinek ábrázolásától, — a tér kevésbé tilalmas tájaira vonulnak, írásaikból számúzva van a couleur temporelle, annál gazdagabb árnyalatokban ütközik ki belőlük a couleur locale. Pedig ennek a vidéknek tájképe elmosódott, bágyadt és szegényes. A Duna és Tisza lassú alsófolyása, a csatornák álmos fűzesei, az utak akácSORAI, a végtelen búzamezők, ritka, alacsony dombok, néhol terméketlen homokos pusztaságok, ez a hegyet nem ismerő végtelen alföldi táj valahogy kihull az ábrázolás kereteiből s alig hat termékenyítőleg a képzeletre... És mégis, feledhetetlen varázsa kell, hogy legyen ennek a színtelen tájnak, mert a vajdasági magyar írók és költők már másfél évtizede szinte kizárólag belőle merítnek erőt és ihletet...

Ez a tájék eddig sem volt ismeretlen a magyar irodalomban. Piros búzáját, poros akácfáit és boros lakomáit eddig is megénekelték. De új a szemlélet és ábrázolás módja és új a hangulat, a hang, melyet sorsa a lelkekből kivált. Kosztolányi Dezső jó békevilágban így énekelt róla: „Másként halálos csend és néma úntság. Poros akácSOR, vakolatos utcák. Petróleumlámpák és nyugalom ... Kalácsos, tejszínes, hosszú ozsonna ... borozgató barátok ... kártya járja s nevetnek dörögve ...“ Egy másik bácskai költő, Ambrus Balázs 1918-ban hasonlóan festi ezt a tájat: „Az országúton pár földműves járkál, A város végén alszanak a földek ... A gyorsvonat most fut be Szabadkárul. Itt, ott sétálnak. S míg a sorompó előttük kitárul, Sorokba állnak, beszélnek, nevetnek“. Mindkét vers tónusa azonos „lágyszínű pasztell“. Mennyire másnak látja s láttatja ma ugyanezt a tájat a vajdasági költő! A poros akácfák fájdalmas szimbólummá váltak: „Állnak az akácok bús, bácskai őszben, Kopaszul, szegényen s türelmesen állnak. Szél rázza fejüket fejsze csap húsukba. Nincsen épp jó sora az akácifáknak“. (Szenteleky, Kornél: Akácok az őszben.) Egy másik fiatal vajdasági költő, Fekete Lajos pedig „Hét sovány beszédet küld Kánaánból“: „Tudod-e testvér, hogy ez a föld itt a gazdagon termő Földek földje? S mégis... kenyérünket félelemmel esszük. És italunkat ájulással isszuk: ez a mi sorsunk“. Tovább kell folytatnunk a párhuzamot, mert a tegnap és a ma, a magyarországi „Délvidék“ és a jugoszláviai „Vajdaság“ magyar költőit ez a vonás különbözteti meg legélesebben. A régi dél-

vidéki költő képzetét tovasiklatta a bácskai határon, s távoli, ismeretlen világok felé révedt: ha tehette, életével és költészetével el is szakadt ettől a földtől, amely nem volt számára egyéb, mint unalmas vidék. A mai vajdasági költőben is feltámad ez a vágy (Draskóczy Ede találó megjegyzése szerint „utálkodó eltörekvés“), ami különben a Tomiba száműzött Ovidius óta minden vidéken jelentkező költészet alaphangja: ő is szeretne kiszakadni ebből a kisszerű, fojtott légkörből, — de szárnya a vajdasági horizonton összecsziklik. Neki már nem jut ki az egykori lehetőség: expresszen száguldani be ismeretlen, távoli országokat, az ő vonatja az elhanyagolt falvakba bedöcögő kopott vicinális... A kisebbségi sorsra jutott vajdasági magyar íróknak akarva-akaratlan fel kellett fedezniük, hogy szűk pátriájukon belül is vannak rejtett különös világok ... Létkérdésük parancsolta irodalmi programmá szellemi vezérüknek, Szentelekynek szavait: „Nincs egyébünk, csak ez a föld. Szeressük, mert a miénk.“

Mielőtt az új magyarság lelkisége kialakult volna, literatúránk néhány érdemes régebbi munkása képviselte a magyar irodalmat a Vajdaságon. Akadtak köztük olyanok is, akiket még a kegyes pesti kritika is számontartott, de jórészt már túlvoltak pályájuk delelőjén, irodalmi ízlésük a múltban gyökerezett, meg nem írt témákkal tartoztak önmaguknak, — a változott idők mondanivalója nem reájok várt. Elsősorban az 1932-ben elhunyt Milkó Izidor emelkedik ki közülök. Abból a korból és iskolából származott, amelyben az irodalom és művészet még mint a tisztos polgári jólét megbecsült vendége vonult be minden művelt úri család szalonjába. A jellegzetes bácskai nosztalgia egész életén végigkísérte, évente két-három hónapot Olaszországban és Párizsban töltött: de átélte a kisebbségi sors keserűségeit is. Az impériumváltozás után ugyanolyan hivatást töltött be a Vajdaságon, mint Benedek Elek Erdélyben és Jankovics Marcell a Felvidéken: a fiatalok vezetője, nesztorja lett, nemcsak magas koránál, hanem műveltségénél és tehetségénél fogva is. Írásaiban az előkelő műgond szellemes iróniával egyesül. A vajdasági folyóiratokban és mozgalmakban ma már alig szerepel egy másik odavaló költőnek, Ambrus Baláznak a neve. 1918-ban Pesten jelent meg első és utolsó verseskönyve, az impresszionizmus talajából fakadt „Koszorú“. Ő is sokat olvasott és utazott, élte és ízlelte nyugat szépségeit, aztán — mint szabadkai orvos — eltemetkezett. Tipikus vidéki költő-sors. „Én nem tudtam, hogy mi az élet. Az életet én nem kerestem. Az újság megjött este hatkor. Lámpát gyújtottam alkonyaikor. S öt éve egyszer voltam Pesten.“ (Anyám a tükör előtt.)

A vajdasági magyar irodalmi élet kialakulása, megszervezése és működése Szenteleky Kornél nevével forrt össze elválaszthatatlanul. Szenteleky 1933 nyarán halt meg fiatalon, alig túl a negyvenen. Haláláról, sőt életéről is, ideát legfeljebb írói körökben vettek tudomást, a nagyközönség előtt neve majdnem ismeretlen. Pedig benne az elszakított magyarság egyik nagyértékű szellemi vezetőjét veszítettük el. Az összeomlás után, 1920-ban került egy kis bácskai faluba, Ó-Szivácsra orvosnak. Rossz tüdővel, kifúló lélegzettel látogatta betegeit, üres óráiban olvasott. Hol orvosi szakmunkákat forgatott, — különösen

izgatta a tuberkulózis pszihikai hatásának tudományos vizsgálata — hol filozófiával, szociológiával foglalkozott; legjobban mégis a szépirodalom kötötte le. Valami hét kultúryelven beszélt és olvasott, a francia írók voltak a kedvencei: Verlaine, Rimbaud, Régnier, a szanatóriumban, az utolsó pár héten Proustot olvasta... A véletlen emelte ki eldugott magányából. A szétszórt, szervezetlen vajdasági írók osztatlan örömmel fedezték fel s ismerték el benne hivatott vezérlüket. Szenteleky vállalta a „Kazinczyskodó szerepet“, bár érezte, hogy szubtilis lénye és gyöngye szervezete nem rendelte vezéri tisztségre, — de íróársai kérését magasabb parancsnak fogadta. Ez a törekeny költő, homlokán égő lelkesedéssel, ez a beteg orvos, arcán a tüdőbaj rózsáival, egymaga többet tett a Jugoszláviához csatolt magyarság szellemének ébresztésére, támogatására és erősítésére, mint százan meg százan mások. Költőnek készült, békében finom hangulatú verseket írogatott a Hétnek és az Új Időknek; a versek megírtkultak, opálfényű miniatűrök (Úgy fáj az élet, 1925), biztos felépítésű, művészi- leg elmélyített novellák következtek (Holnap, holnapután ..., Érvényesülni!), már kisebbségi problémák is jelentkeznek bennök: aztán szerb költők fordítása (Bazsalikom, 1928) s végül egy lírai alaptónusú pompás kis regény (Isola Bella, 1931): ez költői munkásságának mérlege.

De talán a költőt is felülmúlja benne a mélyrelátó, biztos ítéletű kritikus: irodalomtörténeti jelentőségét mégis alighanem szervező-képessége, kulturális vezérszerepe örökíti meg legtovább. Munkatársainak legfontosabb közelebbi teendője Szenteleky gazdag levelezésének összegyűjtése és kiadása kell, hogy legyen. A vajdasági irodalmi élet kibontakozásának küzdelmes éveit csak az ő szétágazó levelezéséből lehet majd egyszer híven és hiánytalanul megrajzolni.

Szenteleky mellett Csuka Zoltán volt a vajdasági irodalmi mozgalmak leglelkesebb, fáradhatatlan munkása. Fiatal költő, aki még az alkotás és fejlődés lendületében áll, így csak pillanatnyi helyzetképet adhatunk költészetéről. Végleges portréját még tehetsége és az idő formálja. A Vajdaságon végzett kulturális munkáját azonban fenntartás nélkül méltányolnunk kell, mert Szenteleky szavaival „ami ott tíz év alatt a magyar irodalom megteremtése, összefoglalása, kévébekötése és talpraállítása körül történt, az sohasem történt Csuka Zoltán nélkül“. Esménye a kollektív ember, de a kollektivitás az ő lirizmusán átszűrve jelentkezik: verseiben sohasem a tömegek énekelnek, hanem mindig a szuverén költő — a tömegekért. Vérbeli aktivista költő, minden témát áthévít lírikusi érdekeltsége. Költészetében nincs semmi konvenció, kötetlen formájú verseinek egyedüli dísze a férfias erő s valami megfoghatatlan részeg józanság. Ugyanez a fiatalos hit és építő szándék, a költői hivatásnak ugyanez az emelkedett értelmezése jellemzi a Vajdaság másik figyelemreméltó költői tehetségének, az onnan nemrég kiutasított Fekete Lajosnak líráját, ő azonban inkább a lélek szelídebb húrjain át igyekszik közelférközni céljaihoz. Kenyér és Biblia: a test és lélek legfőbb javainak egyetemes birtoklása: ez Fekete Lajos költészetének végső kicsengése. Az élet kemény iskoláját járt, érzékeny költői kedély mély, humánus gyökereiből

fakadnak versei. Verseiben a hangsúly nem a témán van, hanem annak közvetlen, ősi átélési módján: mondanivalói az első közlés teljes illúziót keltő újságával hatnak. Verseik hangos olvasásra készítetik az olvasót (éppen ezért azt hiszem, rendkívül alkalmasok a szavalásra). Könyveik letéve, azt a ritka meggyőződést érezzük, hogy nemcsak a szavakban, hanem a szavakon túl is költővel találkoztunk...

A többi vajdasági író közül főleg elbeszélőket kell említenünk. Borsodi Lajos a kisváros elesett alakjait mintázza előszeretettel: témáinak beállítása, kiábrándultsága az orosz írókra emlékeztet. Bör-csök Erzsébet a kisebbségi sorsba került női lélek problémáit feszegeti; írásaiban sok finom részlettel találkozunk. Herczeg János és Kristály István elbeszélései őszerejű tehetségekről tanúskodnak: gazdagon áradó mesekedvük, látásuknak, ábrázolásuknak elhasználatlan frissesége külön figyelmet és elismerést érdemel. Említsük még Arányi Jenő, Cziráky Imre, Farkas Geiza, Münk Artúr nevét és főleg Szirmay Károlyt, aki a vajdasági magyar kulturális problémáknak ma egyik legbuzgóbb ügyvivője.

Nem sorolhatjuk fel mindenkinek nevét, aki egy téglával is hozzájárult ahhoz, hogy a vajdasági magyar kultúra bizonytalan alapzatú épülete álljon s emelkedjék... Látunk szép eredményeket és aggasztó hiányokat, de ezeket ők, e kultúra munkásai is látják, jobban, mint mi. A kritika joga minket nem illet, csak a mélységes megértés kötelessége ... írásaik lehetnek kevesebbek az irodalomnál, de íróik többek az íróknál, mert a betűket nemcsak írják, hanem fájdalommal élik s dolgozzák magyar testvéreik lelki kenyerévé.

BISZTRAY GYULA

HOGYAN MEGY VESZENDŐBE AMERIKA MAGYARSÁGA?

AHÁBORÚ UTÁN, amikor a kvótatörvény becsukta Amerika kapuit a bevándorlók előtt, állapították meg komoly, hozzáértő szakemberek, hogy az amerikai magyarság élete tíz-tizenöt esztendő. Az öregek elhalnak, friss kivándorlók nem érkeznek: elnémulnak hát az amerikai magyar harangok, a kis magyar patak nyomtalanul belesemmisül Amerika óceánjába... S e tökéletesen reális számítások ellenére még ma is él körülbelül 650—700.000 olyan ember az Északamerikai Egyesült Államokban, aki magát magyarnak vallja; még mindig fennáll 67 magyar katolikus egyházközség, 60 református eklézsia, 7 magyar lutheránus, 20 baptista, adventista s más protestáns egyházközség s csak nemrégiben alakult New Yorkban új magyar izraelita hitközség. Még mindig megjelenik 63 magyar újság, bár a két régi magyar napilap mellett alapított két új napilap megbukott. Egyetlen magyar egyesület sem szűnt meg. Küzdenek, roskadoznak is, de nem a magyarság csökkenése, hanem a gazdasági válság súlya alatt.

Becsületes számítás szerint: valóban meg kellett volna már roppanni az amerikai magyarságnak; azok azonban, akik ezt a megállapítást a hivatalos statisztika alapján számították ki, sok tényezőt nem vettek tekintetbe, így azt sem, hogy bármily szigorú volt a határzár, — hosszú a kanadai s a mexikói határ, — sokan surrantak hát be törvényellenesen az Egyesült Államokba. Amerika magyar népessége a nagy kihálás ellenére is, nem hogy fogyott, de hivatalos számítás szerint átlagban körülbelül 5000 fővel emelkedett. Felszívta Közép-amerika, Kuba szétszórt kis magyar spóráit s töredékeket Kanadából is.

Hogy megmenthető-e ez a tömeg a magyarságnak: — sajnos — erre nem tudnék optimista választ adni. Ha Amerika megkönnyíti a bevándorlást később, — s emellett erős tudományos s hírlapi agitáció folyik, — lesz magyar élet az Egyesült Államokban, minden új kivándorló azonban végeredményében Magyarország vérvesztése. Enélkül viszont a magyar szellemet, érzést aligha fogjuk tudni még annyira is meggyökeresíteni kint, mint a németek, skandinávok, lengyelek, olaszok, akiknek leszármazottaiból nagy százalék marad meg három, sőt négy generáción keresztül is fajtája hű gyermekének. S ennek okai igen mélyen keresendők.

A magyar kivándorlók páriák voltak hosszú ideig Amerikában. 1909-ben amerikai magyar papok a magyar belügyminiszter felkérésére küldött jelentésükben így jellemezték Amerika magyarságát:

— A magyar emigránsok élete az Amerikába vándorolt művelt népek gyermekei közül a legalacsonyabbrendű. A legtöbb magyar azért vándorolt ki, hogy mentői gyorsabban keressen annyi pénzt, amennyivel otthon földet szerezhet. A bevándorolt magyar végzi itt a legnehezebb munkát, igaz, hogy megvan hatalmas keresete is. Munkabírását, tanulékonyágát, ügyességét megbecsülik s általános gazdasági prosperitás idején kellően honorálják is. Minthogy azonban nem támogatja kint — mint más nemzet fiait — sem munka-elhelyező intézmény, sem jogvédő iroda s mert a csász. és kir. konzulátusok is hivatalos ridegséggel kezelik a magyar emigránsok ügyét, keresetük nem áll arányban mégsem a végzett munkával. Legrosszabb munkahelyeken dolgoznak, jogvédelem híján ki vannak téve ez idegen s angolul nem tudó tömegek a visszaélések, munkauzsora ezer katasztrófájának. Mégis átlagban pár embertelen esztendő után a hazai viszonyokhoz mérten szép tőkére tesznek szert, amivel otthon megalapíthatják boldogságukat.

— Szomorú, hogy míg odahaza a magyar népet természetes csín és tisztaság jellemzi, addig kint a legzüllöttebb negyedekben élnek, piszkos, szűk lakásokban, olyannyira, hogy életük átlagos emberi életnek sem nevezhető. Teszik ezt, hogy mentői gyorsabban gyűjtsék össze a hazai boldoguláshoz szükséges tőkét. Ha tekintjük az amerikai étkezés olcsóságát, megborzadunk honfitársaink nyomorult étkezésén. A magános férfiak s a nők helyzete még borzalmasabb. Ezek burdos (boarding) házakban laknak; harmincan-negyvenen zsugorodnak össze négy-öt apró, alacsony szobában, a burdosház tulajdonosnője valósággal ételhulladékkal látja el őket. Ezek a burdosházak a magyarság megmételvezői. Ami bűn, erkölcstelenség van, azt mind a burdosházak teremtik. Nem családi otthonok ezek, hanem a legfurcsább köztársaság, amelynek elnöke a kosztosasszony, akinek alattvalói (a férj szemeláttára s tudtával) teljesen egyenlő jogokat élveznek. A nagy távolság otthonról, az egymásra utaltság és a nyomorúság fejlesztette ki az új közösség e formáját.

Ez a kép a maga borzalmasságában tökéletes. Nem részesült semmiféle támogatásban az a nagy magyar tömeg, amelyik kivándorolt Amerikába a birtokviszonyok miatt s mert nem volt olyan ipar, amelyik a mezőgazdasági lakosság fölöslegének kenyeret tudott volna biztosítani. A kivándorlást sokáig nem fogták fel itthon gazdasági és szociális kérdésnek, hanem rendőri ügyként kezelték. A német, olasz kivándorlókat kormányaik készítették elő tanfolyamon, helyezték el munkába, védték meg jogaikat s rendezték visszatelepedésüket. A skandinávok s németek egyrésze megtelepedett Amerikában, telepeket alapított, a mi szegény kivándorlóink azonban csak dollárokat zsugorogni mentek ki azzal a szent áhítózással, hogy ezeken otthon földet szereznek. Ezért írta Brisbane róluk némi elfogult rosszindulattal, hogy «rossz fiai ők szülőhazájuknak, mert elszakadtak attól s rossz fiai fogadott hazájuknak, mert nem akarnak fiai maradni».

Az amerikai magyar normális időkben azonban mégis jól keresett kint. Lineberry egyetemi tanár 1910-ben ezeket mondta:

— A gyárak körében folytatott kutatásaim szerint az Egyesült Államokban lakó magyar jó munkaerő, ipari szempontból elsőrangú anyag. Átlagos keresete az 1.2 millió magyarnak napi 2 dollár, tehát évi 300 munkanapon át 600 dollár, összes keresetük évente 90 millió dollár lenne így, de nem tévedek, ha azt állítom, hogy a 100 millió dollárt is meghaladja. Ha most azt kutatjuk, hogy mi e 100 millió dollár munkabérnek jelentősége a nemzeti vagyon szempontjából, akkor irányadóul azt az elvet kell elfogadnunk, hogy az Egyesült Államok ipari üzemeinek rendszeresebb menete mellett a munkabér i: 6 aránylik a termelt áruk értékéhez képest. Ez alapon az Egyesült Államokban élő magyarság munkája évente 600 millió dollár értékű árut hoz forgalomba. Nem hiszem azonban, hogy a kivándorlás folytán ennyi lenne Magyarország évi vesztesége. Európában a munkabér és a termelt áruk közötti arány csak 1:4, sőt a keleti államokban és Magyarországon is, csak 1:3 arányról beszélhetünk. Ez az arány szolgálhat a számvetés alapjául. És ha igaz az, hogy ezek az emberek Magyarországon évi 1400 korona átlagkeresetet érhetnek el, akkor a veszteség végösszege évi 630 millió korona lenne termelt javakban. Ez olyan defektus, amely indokolttá tenné a legszigorúbb kivándorlási törvényeket Magyarországon; de viszont az esetleges magyar visszatelepítési akcióval szemben indokolt lenne az is, ha mi is védekeznénk. Akkora munkaerőtömeget, amely évente 600 millió dollárt termel, az Egyesült Államok sem nélkülözhet.

Igen érdekesen írja meg az átlag kivándorló magyar sorsát A. S. Glenn 1913-ban, amikor elővesz egy Rajky András nevű városlődi származású kivándorlót.

— Amennyire emlékezem — mondta el Glenn-nek Rajky, — nemzetségem földmívelő volt mindig. Magunk földje az apámról, meg az asszony jussa: hat kis magyar hold volt, amihez felest is vállaltam az ispántól. Barkácsoló ember voltam gyermekkoromtól, télre bejártam Ajkára, az üveggyárba. Így csak megvoltam a két gyerekkel — három meghalt az öt közül — 1905-ig, mikor kijöttem. Akik akkor jöttünk, egyenesen mind Norwalkba jöttünk. Közel is volt a vízhez, két és fél dollár a napibér, meg overtime elegendő. Az első esztendőben kereken 300 dollárt küldtem haza az asszonymak. A második esztendőben csak 250 dollárt küldtem, de akkor vettem a tiszteletes tanácsára két lot-ot (háztelek), amin most ház meg kert áll. A rákövetkező esztendőre semmit nem küldtem, hanem a hajójegyeket a családomért. Abban az esztendőben szükén voltunk, mert akkor jött a pánik is, hogy négy hónapig nem dolgoztam. Újév után megint csak elkezdtuk a munkát a fiammal. Ami földünk otthon volt, azt árendából akkor adtuk el, hogy itt házat építettünk. Most meg már itt a ház, a gyerekeink is itt raktak fészket. Leányomat ir ember vette feleségül, unokáim nem is konyítanak a magyar nyelvhez.

Öreg Rajky Andrásnak tehát megadta Amerika mindazt, amit benne kereshetett. Nagy anyagi károsodása nélkül nem térhetett volna vissza Magyarországra. Háza és kertje van. Hat év óta tagja

két magyar betegsegélyző és temetkezési egyletnek. Ha beteg, az egyiktől heti hat, a másiktól heti öt dollár betegsegélyt kap. Ha meghalna: temetési költség fejében 75, illetve 100 dollárt és halálozási illeték fejében 600, illetve 1000 dollárt kapna a felesége. A biztosítás azonban kölcsönös. Ugyanez jár az asszony betegsége vagy halála esetén is. Az anyagi mérleg, amely Rajkyékát Amerikához köti így alakult ebben az időben:

Emeletes ház és kert értéke: 3000 \$ Hatheti betegsegély a férjnek: 66\$. Hatheti betegsegély a nőnek: 66 %. A férj temetési költsége az egyletektől: 175 %. A nő temetési költsége az egyletektől: 175 A férj életbiztosítása a két egylettől: 1600 \$. A nő életbiztosítása: 1600 \$. Bankbetét: 264 \$. Ingóságok, ékszerek és baromfi-állomány: 100 \$. összes érték: 7046 \$.

Az anyagi kapocs tehát, amely Rajkyékát Amerikához köti, 7000 dollár volt, azaz 35.000 korona vagyon. Növelte ennek becsét az a tudat, hogy ez a vagyon nyolc évi munka eredménye. Mellette megélt a házaspár, felnevelte gyermekeit, tisztos pozíciót, tekintélyt ért el a társadalomban. Rajky András polgár lett, elnököt választott. Lakását nem mérheti össze azzal, amit Magyarországon hagyott. Norwalkon még fürdőszobája is volt. Az asszony gázkályhán főzött, meleg és hideg vízvezeték felett rendelkezett, zuhogó víz mosta az illemhelyet. Magyar napilap járt házához. Esténként megszólalt a gramofon. A vacsorához sör járt és legalább egyszer hetenként mozgóképet néztek. A visszaemlékezés tehát nem ütött ki Magyarország javára. És ha ehhez még hozzávetjük a családi szálakat, a magyar vérbe ojtott angol unokákat, nem csodálhatjuk, ha ez a házaspár megragadt Amerika földjén.

A magyarság volt eredetileg Amerika egyik legalacsonyabbrendű bevándorló tömege. Ahogy szaporodott, mindinkább öntudatra ébredt azonban. 1861—65. években csak 409 magyar érkezett Amerikába, 1860—70-ben csak 79; 1871—75-ben 3843; 1876—80-ban 12.605 5 1881—85-ben 69.159; 1886—90-ben 110.690, 1891—96-ban 145.198, 1897—99-ben 217.000, 1900—906-ban 118.000, 1907—909-ben 338.452. Ettől kezdve évente átlagban 100.000, néha azonban 200.000 körül volt a kivándorlók száma s volt esztendő, amikor visszavándorolt 30—40.000 is, 60.000-en felül alig-alig.

A háború kitörése idején 1 millió 200.000-re becsülték azokat, akik Amerikában is magyarnak vallották magukat. E számban nincsenek benne a horvátok s azok a nemzetiségek, akik bár magyarországiak, mégis elszakadtak kint a magyarságtól.

A magyarok lassanként kezdtek szervezkedni. A magukra hagyott, kihasznált, megtagadott emberek megalapították a maguk kezdetleges egyesületeit. Azután magyar templom, magyar pap után áhítoztak.

—Még a protestáns Németország vagy a hitetlenséggel vádolt Olaszország is minden áldozatot meghozott amerikai katolikus honfitársaiért, csak az amerikai magyar katolikusok érzik magukat számkivetetteknek, mert az édes hazának még érdeklődése sem követi életünket.

Így írt még 1909-ben is Kovács Lajos, newyorki róm. kath. plébános. Való igaz, hogy az amerikai magyar katolikusok magukra hagyatva alapították egyházközségeiket.

— Kezdetben a tótokkal szövetkeztünk, — írta Kovács Lajos — a tótok azonban kiűzték a magyarokat a közös templomokból, mert csak tót nyelvet engedélyeztek. Nem egy helyen tettelegességre került a sor a vitás nyelvi kérdésekben s amikor erre a szegény magyarok összeadták dolláraikat, centjeiket, hogy bérelt külvárosi helyiségekben, később maguk építette fatemplomokban kizárólagos magyar egyházközséget alapítsanak: a tót papok megtevesztve az amerikai püspöki kart, azt is szembe állították ellenük. Mennyit kellett küzdeni magyar papoknak, híveknek, amíg kiharcolták a magyar római katolikus egyházközségeket.

A görögkatholikusokat orosz pénzen akarták áttéríteni a görögkeleti muszka egyházba; előbb a lemergi metropolita szláv papjai próbálták kivetkőztetni a magyar görögkatholikusokat magyarságukból, a magyar kormány a pánszláv Ortinsky püspök jurisdikciója alá rendelte őket. Ortinsky a szószékről becsmérelte a magyar népet. New Britainban a templomban verekedtek össze a magyarokkal a püspök által feluszított szláv hívők, 17 súlyos sebesültet szállított a rendőrség kórházba. S ez a nép mégis kiharcolta élén jó papjaival, hogy az osztrák-magyar diplomácia ellenére is megteremtődtek a magyar görögkatholikus egyházak.

Hasonló küzdelmek közt születtek meg az amerikai magyar protestáns egyházközségek is.

Azután megjelentek a kis magyar lapok, amelyek közül egyik-másik erőteljes napilappá fejlődött, holott indulásakor a szerkesztő írta, szedte, nyomta s tolt ki taligán a szétosztásra kerülő lapokat. Megalakultak a magyar betegsegélyző és temetkezési egyletek is. A magyar, ha nyomorékká tette a gép — mehetett koldulni, ha szerencsétlenség áldozata lett — kisémmizték özvegyét, árváit. Pedig hullottak szegények tömegesen. Például egyetlen hónapban — 1907-ben december 1-én 24 magyar ember lett a noani bányaszerencsétlenség áldozata, december 5-én 51 lelte halálát monongahi bányában, december 17-én pedig 95 magyart ölt meg a jacobs-creeki bányakatasztrófa, így ment ez hónapról hónapra. Az ezzel szemben való biztosítási védekezés teremtette a magyar betegsegélyző pénztárat s jogvédő egyesületeket.

Ez az árva magyarság maga teremtette meg mindenkitől elhagyatva, otthoni rosszindulatú közömbösséggel dacolva a maga intézményeit. Önmaga szervezte magát — magyarrá. Nincs erre példa az amerikai bevándorló fajták történetében.

Természetesen ezenközben átalakult lelkileg maga az amerikai magyarság is. Átalakult amerikai gentlemanné. Á tehetősebbek házat vettek, már négy-öt kis szobás lakásokban élt a sok Rajky András. Fejlődésére pompás példa Bridgeport. Ide először egy pár abaújturnamegyei magyar vetődött véletlenül. Aztán szép lassan fél falvak népe utánuk ment Abaújból. Velük ment a zsidó kereskedő, korcsmáros, szatócs, ügynök, orvos is. Abaúji életet éltek Bridgeportban. Áttelepült Abaúj egy zuga a connecticuti tenger partjára.

Ma? Már virágzó szép magyar telep a bridgeporti, aminek abaúji jellegét felhígtották más magyar megyék kivándoroltjai. Az

öreg abaújiak közül sok él még. A boltosok, ügynökök, bankárok, orvosok azonban már nem abauji zsidók vagy azok gyermekei, hanem az abaúji parasztok leszármazottai. Itt, ahol ingyenes a tanulás, egyenlőek a fejlődés lehetőségei: az abaúji parasztivadékok minden harc, antiszemitizmus nélkül gyűrték le az ő zsidóikat. Az üzleti, spekulatív s értelmiségi tevékenység terén is erősebbnek mutatkozott s ezért diadalmaskodott a zsidó tehetség felett az ősi paraszt tehetség.

Az amerikai magyarság szellemi fejlődését nagyszerűen bizonyítja, hogy míg a kilencvenes években átlagosan évente 100.000 dollár értékű magyar könyvet adtak el köztük s ez kilencven százalékgig füzetes ponyvaregény (legnagyobb sikere „Rinaldó Rinaldini-nek“, „A koldus titkának“, s a „Sírolt a bálteremben“ címűnek volt), addig 1919-ben már 175.000 dollár értékű könyv kelt el kint s ebből csak 8000 dollárt tett ki a ponyva.

Más kormányok bőségesen ellátták könyvekkel kivándorlóik egyházait, egyesületeit, nálunk egypár szegényes népkönyvtárt sikerült csak kiküldetni. Pedig, hogy ez műyen bűn volt, bizonyítja a new-yorki Public Library Houston streeti magyar könyvtárosa, aki szépen berendezte jó magyar könyvekkel e könyvtárt s évente átlagosan tízezer magyar ember olvasott ott el száz könyvet, mert egy millió körül járt a magyar könyvforgalom.

Az amerikai magyar megmaradt magyarnak s még ma is hazavágyik. Még 1926-ban is azt írta Prescott F. Hall „Immigration“ című munkájában, hogy a magyarok idegesebbek, kevésbé alkalmazkodók, mint például a tótok, nem asszimilálódnak oly könnyen és nem veszik fel az amerikai polgárságot. Valóban a háború előtt — bár a bevándorlónak általában 33%-a lett amerikai állampolgár — a magyaroknak csak II százaléka szerzett polgárjogot. Mind haza akart jönni. A háború után óriási tömegek tértek volna haza, ha földet szerezhetnek. Mert nem szerveztek ez időben hazatelepítési mozgalmat, — az amerikai magyarok több mint 30 százaléka lett amerikai állampolgár s azóta e szám túlnőtt a 40 százalékon.

Az utolsó évek válsága megint erőteljesen ébresztette bennük a hazavándorlás vágyát. Nem volt kint munka, az értékpapírok s ingatlanok elértéktelenedtek, leírhatatlan volt a jövő iránti kétségbeesés s a magas dollárfolyam azzal kecsgettette őket, hogy rendkívül olcsón szerezhetnek itthon földet. Tudták, hogy a föld éppen csak legminimálisabb szükségletét hozza ki annak, aki kellő forgatókével vásárol itthon tehermentes kisbirtokot; odakint azonban úgy látták, hogy megeszik pénzeszkéjüket s utána koldussorsra kerülnek. Azóta kint megváltozott a helyzet s a mai alacsony dollárkursus drágává tette előtűk a magyar föld szerzését.

Az amerikai magyarság tehát még mindig megvan és még mindig magyar. E pár sorsdöntő esztendőn múlik, hogy mennyi magyar érzést, magyar szolidaritást tud céltudatos munka átmenteni a kiháló, nosztalgias öreg lelkekből az elamerikaiasodó ifjú nemzedék lelkébe.

MARSEILLE ELŐTT

Jugoszlávia belpolitikája 1934. január 27—szeptember 30 között; panamavádak; Radivojevic bukása; kormányrekonstrukció; az elégedetlenség; a Narodna Odbrana mozgalmi; az egyetemi tüntetések; a Bojovnik-mozgalom; Ljotic támadásai; Milosavljevic bukása; a horvát helyzet; az ustasa-mozgalom; merénylet a király ellen; a horvát kérdés az alparlamentben; Macek betegsége; a Sokol-ügy; az új zágrábi érseki koadjutor; Uzunovic kormányoz.

A MARSEILLE-I KIRÁLYTRAGÉDIA híre kiszedve találta alábbi cikkünket. Változatlanul hagytuk, hiszen magyarázatát adja a marseille-i véres merényletnek, anélkül hogy a h. szerző sejtette volna, mennyire közel áll pesszimista felfogásának igazolása. A cikk, — megint minden szándékosság nélkül, — cáfolata annak a belgrádi tételnek, hogy a merénylet nem belpolitikai okokra vezetendő vissza.

Sándor király tragikus halálának következményeivel legközelebb fogunk foglalkozni.

UZUNOVIC NIKOLA 1934. január 27-i kormányalakításának körülményeivel tüzetesen foglalkoztunk folyóiratunk márciusi számában. Uzunovic megbízatását arra vezettük vissza, hogy a király időt akart nyerni a helyzet újabb mérlegetelésére, mielőtt döntő lépésre határozná magát, akár a nyílt diktatúrához való visszatéréssel, akár az alkotmányos élet kiépítésével. Az ország külpolitikai kérdései a királyt annyira igénybevétték, hogy a belpolitikában a várt döntés nem történt meg.

Srškic kormánya a költségvetés tárgyalása közben bukott meg. Miután a pénzügyminiszter megmaradt, a benyújtott javaslatot némi változásokkal és elég nehézséggel az új kormány tető alá hozta. Az ellenzék ugyan kétségbevonta a költségvetési egyensúlyt, — Kozulj Marko horvát képviselő 3.600 millió dinár be nem vallott hiányt vélt megállapíthatni, — de a képviselőház végül is 236 szavazattal 23 ellenében elfogadta a költségvetést.

A költségvetés tárgyalása közben az egész rendszert súlyos panamavádakkal illették, melyek a kormányt bukással fenyegették. A diktatúra kikiáltásával jó időre megszűnt a kormány tevékenységének minden ellenőrzése. A kormányon egy klikk ült, mely a bajoneteken kívül egy selejtes elemekből összeverődött zártkörű társaságra támaszkodik. Ennek következtében az utolsó Obrenovic idejére emlékeztető korrupció vált úrrá az országon. Az alparlament összehívása után a növekvő elkeseredés lassan parlamenti kifejezést nyert. Srškic bukása az ellenzéki hangulatot megerősítette. A támadások eleinte a Srskic-kormány működését érték, de miután az Uzunovic-kormány személyi összetétele nem sokban különbözött az előző kormányétól, a premier kénytelen volt helytállani a vádakkal szemben. Kijelen-

tette, hogy nem igaz az, mintha a kormány tagjai meggazdagodtak volna és az sem igaz, hogy vagyonukat a külföldön helyezték volna el.

Alighogy ez a beszéd elhangzott, kitört a bosnyák agrár-panama botránya. A diktatúra elrendelte, hogy a volt bosnyák földbirtokosokat a beglukokért (saját kezelésben állott birtokok) végre valamenynyire kártalanítsák. A kormánypárti Kadic Husejin képviselő — hajdan Debrecenben tanult — és néhány barátja összejátszva a sara-jevói agrárreform-igazgatóság tisztviselőivel, kárpótlást vettek fel nem létező beglukokért és így állítólag kilencmillió dinár kárt okoztak az államnak. Egy csomó embert letartóztattak, köztük Kadiéot, akit azonban azóta egymillió dinár kaució ellenében szabadlábra helyeztek.

Még javában folytak e panama leleplezései, mikor Matica Pálnak, a Srskic-kormány erdészeti és bányászati miniszterének viselt dolgait piszkálták ki. A Sipad és a Krivaja bosnyák fakitermelő vállalatokkal tartott fent Matica miniszter korában sajtóságos barátságot. A Sipad két autóval is megajándékozta az erdészeti minisztériumot. A Sipad igazgatója lemondott és a vállalat állami kezelésbe ment át, míg a Krivaja likvidációban van és végleges sorsáról még nem döntöttek.

A kormányra nézve sokkal kellemetlenebb volt ezeknél az a nagy támadás, melyet Radivojevic Lázár közlekedésügyi miniszter ellen Stanic Andra kormánypárti képviselő, hajdan közlekedési miniszter, indított meg. Stanic leleplezte, hogy Radivojevic azon törvény ki-játszásával, mely elrendeli, hogy új vasútvonalak építésére csak a törvényhozás útján lehet megbízásokat adni, 1932 február 3-án új szerződések kötött és pedig olyan külföldi vállalkozókkal, akik drágábban dolgoztak, mint az otthoniak és akik között ott van a Stavisky-botrányból is ismeretes Boyer francia képviselő. Boyer még a kauciót sem tudta lefizetni, ellenben szerződését azonnal tovább adta.¹ Stanid nyolcszázmillió dinárra becsüli a kárt, melyet az állam Radivojevid tevékenysége folytán szenvedett. Stanid adatait más képviselők is kiegészítették. A benyomás az volt, hogy Radivojevic nem csupán a szakértelem hiánya miatt követte el a mulasztásokat. A miniszter ugyan hosszú számadatokkal védekezett, a premier is védelmére kelt, mégis érezhető volt, hogy Radivojevic és vele az egész kormány súlyos erkölcsi vereséget szenvedett.

A Radivojevic-botrányal párhuzamosan folytak a támadások a kormány vajdasági főembere, dr. Nikié Fedor szabadkai jogtanár ellen. Nikié lapja, az újvidéki Jugoslavenski Dnevnik, a vajdasági városokat és a nemzeti kisebbségeket állandóan zsarolja. Ugylátszik, a támadások nem ingatták meg Nikié pozícióját. Mikor Popovid Milán a szenátusban súlyosan kompromittáló dolgokat mondott el róla, a válasza az volt: Popovic hallgasson, hiszen magyarón volt!

A sok egyéb panama közül még kettőt említünk meg. Dr. Novakovic Mileta belgrádi egyetemi tanárról, továbbá cinkostársairól,

¹ A horvát emigráns sajtó szerint Staviskyvel Radivojevic, Marinkovic, Svrljuga Stanko miniszterek, Bajloni Ignjat, a Nemzeti Bank elnöke és Matejić Dragi Sa képviselő állottak összekötetésben. Boyer szerződését a Battignol vállalatra ruházta. Ebben állítólag benne van Radivojevic is.

Jovanovic Mihajlo semmitőszéki bíróról és Jovovic Gjorgje, a kereskedelmi kamara elnökéről kiderült, hogy a cseh Ringhoffer-cégnek a délszláv állam ellen indított perében mint döntőbírák a cégnek ötmillió dinár helyett tizennyolcmilliót ítétek meg, mert a cég megvesztegette őket (Gric 1934 május 8). A legsúlyosabb panama azonban a szlavóniai fapanama, mely az Eszékre kiküldött zágrábi vizsgálóbíró Gjermanovic, — a diktatúra egy teremtménye, — szerint háromnegyedfél milliárd dinárral károsította meg az államot. A szlavóniai fakitermelő vállalatok vezetőinek és a belgrádi befolyásos uraknak egész sorát tartóztatták le (Croatiapress 1934 szeptember 8, Obzor 1934 szeptember 15).

Ezek a leleplezések súlyos erkölcsi kárt okoztak a rendszernek. A legjámorabb polgár előtt is világossá tették, kikre van az ország bízva. A leleplezések közül a Radivoj evicről szóló telitalálat volt. A kormány kénytelen volt őt elejteni. A költségvetés elintézése után Uzunovic április 19-én rekonstruálta kormányát. Márciusi számunk 252. lapján megtalálható az első Uzunovic-kormány összetétele. Itt csak a változásokat említjük meg. Radivojevic helyébe Milosavljevic Svetislav tábornok vrbasi bán lépett, aki már egyszer volt közlekedésügyi miniszter. Kicsérélték a hadügyminisztert is. A vezérkar főnöke, Milovanovic Milán tábornok vette át a tárcát. Költségkímélésre való hivatkozással felmentették a négy tárcanélküli minisztert. Közülük Kramer és Karamehmedovic kiváltak a kormányból, Kojié átvette a földművelési, Andjelinovic a testnevelési tárcát. Az eddigi testnevelési miniszter Hanzek és a szociálpolitikai miniszter Pucelj kiváltak a kormányból. Szociálpolitikai miniszter dr. Novak Fran szenátor lett. A január 27-i kormányalakításkor a földművelési és az erdészeti tárcát csak ideiglenesen töltötték be, fentartva őket a rendszernek megnyerendő horvát politikusok számára. A megnyerés nem sikerült. Most aztán az előbbi a már említett Kojic, az utóbbit a horvátországi szerb Ulmanski Milán kapta meg. Az így átalakított kormánynak 14 tagja volt. Közöttük tíz a szerb (Uzunovic, Sumenkovic, Maksimovic, Gjorgjevic, Jeftic, Lazic, Kojic, Milovanovic, Ulmanski, Milosavljevic), három a horvát (Demetrovic, Srkulj, Andjelinovic) és egy a szlovén (Novak). A horvátok és a szlovének tehát ismét tért vesztek. A kormány lényegében maradt a régi. Csak két hatalmi tárca cserélt gazdát és ezek közül is az egyiké, a hadügyi tárcáé, pusztán személycsere volt. Uzunovic hangsúlyozta a kurzus változatlanágát, kiemelve az új miniszterek szakember-voltát. Arra nem mutatott rá, hogy a miniszterek között ismét csökkent a parlamentáris múlttal bíró férfiak száma.

Az ÁLTALÁNOS ELÉGEDETLENSÉG tünetei fokozódtak. Még a diktatúraszervekben is felütötte a fejét az ellenzéki szellem.

Hosszú válságokon át a diktatúra által életre hívott J. U. U, (Jugoslavensko uciteljsko udruzenje — Délszláv tanítóegylet) vezetése kicsúszott a diktatúra kezéből. A diktatúrahú elnök, Rasic Damján, kénytelen volt lemondani és egy egyezményes lista élén 1934 augusztus 19-én a laibachi Dimnik Ivánt emelték az egylet élére. Aki ismeri a

tanító óriási befolyását a falu életében, az tudja, hogy ezzel a vere-
séggel mi minden jár együtt.

Egy másik érdekes tünet a Narodna Odbrana állásfoglalása a szabadkőművesség ellen. A diktatúra életében a szabadkőművesség vezetőszerepet játszott és a diktatúra titkos katonatiszti szerve, a Fehér kéz, minden jel szerint maga is szoros kapcsolatban áll a páholyokkal. A Srsbic-kormány bukásával kezdett a kormányban a szabadkőművesek száma háttérbe szorulni, bár az Uzunovic-kormány több tagjáról ismeretes szabadkőművesvolta (Kramer, Kojié, Sumenkovic, Radivojevic, Demetrovic). A Narodna Odbrana februárban kimondta, hogy tagjai nem lehetnek szabadkőművesek, mert a szabadkőművesség nemzetközi szervezet s így ellentétben áll a Narodna Odbrana nemzeti céljaival (Obzor 1934 febr. 18). A Narodna Odbrana Száva-banátusi szekciója a határozatot még élesebbé tette és a Rotary-clubra, valamint a szociáldemokrata pártra is kiterjesztette. Úgy látszik, e határozat miatt mondott le a szekció elnöke, gróf Kulmer Miroslav (Obzor 1934 március 14,15). A nacionalista újvidéki Narodna Svest a tilalmat az egész tisztviselői karra kiterjesztendőnek mondta, mert a szabadkőműves eskü ellentétben áll a közhivatali esküvel (Narodna Svest 1934 április 9).

A mozgalom olyan komoly jelleget öltött, hogy a Jugoszlávia szimbolikus nagypáholy az alája tartozó páholyokat április 20-ára és 21-ére kongresszusra hívta össze. Úgy látszik, a kongresszus határozatából a szimbolikus nagypáholy titkársága egy közleményt adott ki a sajtónak, mely szerint a szabadkőművesség nem titkos, nem illegális és nem vallásellenes társaság. A szabadkőművesek Szerbia történetében nagy szerepet játszottak és a múltban éppen úgy, mint a jelenben, a délszláv egységért küzdöttek (Obzor 1934 május 1). Erre egy kormánylap, a belgrádi Pravda, azt felelte, hogy a szabadkőművesség nemzetközisége közismert dolog és ami az ú. n. hazafias érdemeket illeti, ezek a közvélemény félrevezetésénél nem egyebek (Pravda 1934 május 18). A cikkből éles polémia keletkezett, mely mindenestre elárult annyit, hogy a polgárság széles rétegei elégedetlenek a diktatúra szabadkőműves jellegével.

E sorok írójának nincs módjában belátni a szabadkőművesség kulisszái mögé. Bizonyos az, hogy a délszláv egység horvát hívei a háború előtt és alatt, vagy szabadkőművesek voltak, vagy befolyásuk alatt állottak. A diktatúra a maga horvát híveit a parasztpárt néhány árulóján kívül szinte kizárólag a szabadkőművesek közül szedte össze. Minél szélesebb körben terjed el az a meggyőződés, hogy az egész január 6-i politika nem ér célt, annál nagyobb lesz az animozitás azok iránt, akik e politikáért felelősek. És ezek nagyszámban szabadkőművesek. Sok szerb hazafi azt hiszi, hogy Maékkal meg lehetett volna egyezni, de a megegyezést a szabadkőművesek, elsősorban a horvát szabadkőművesek, gáncsolták el.

Élénk feltűnést keltett a Narodna Odbrana egy másik akciója is. A szervezet lapja éles támadást intézett a zsidók ellen. A lap megállapította, hogy minduntalan panamákat lepleznek le és a panamákból a zsidók többnyire vezető szerepet játszanak. Ahelyett, hogy a szer-

biai zsidók az új részek zsidait délszláv hazafiakká tettek volna, átvették ezek minden hibáját (Narodna Odbrana 1934 május 27). Erre egy szerb hazafias zsidó, Levic Avram, nyugalmazott pénzügyminiszeri osztályfő, külön zsidó szekciót alakított a Narodna Odbranában azzal a céllal, hogy az osztrák és magyar nevelésű és a cionista zsidókat délszláv hazafiakká tegye. Ez ellen egy másik belgrádi hazafias zsidó, dr. Alkalay Dávid, tiltakozott. Szerinte a szerb zsidók már a háború előtt is nagy számban voltak a Narodna Odbrana tagjai, nem mint zsidók, hanem mint hazafiak, így tehát a zsidó szekcióra nincs szükség. Különbösen az új részek zsidai is hazafiak, a cionizmus meg nem áll ellentétben a hazafiassággal. A belgrádi cionisták elnöke, Veber Adolf, kijelentette, hogy a zsidóság külön faj. Levic azzal, hogy eredet nevéhez egy c betűt biggyesztett, nem lett szerbbé. Egész erőlködése hiábavaló. Egyetlen rabbi, egyetlen zsidóegyesület nem csatlakozik hozzá (Obzor 1934 július 17, 18, 19, Stampa 1934 július 18, Zidov 1934 július 18). A Narodna Odbrana azonban védelmébe vette Levicet, aki a zsidó szekció számára szorgalmas utazgatással szerzi a tagokat, de mindenütt nagyszámú ellenséges hitsorsosra is talál.

Ügylátszik, a zsidó-akció és a szabadkőműves-akció összefüggésben állanak, hiszen a zsidó intelligencia nagyrésze szabadkőműves. A szerbiai zsidóság még a török időkből ott maradt spanyol zsidó és ezek valóban összeforrtak a szerb nemzettel. Levic ennek az állapotnak fentartásával akarja leszerelni az antiszemita áramlatot. Vele szemben áll az aszkenázi (galicianer) zsidóság és a cionizmus. A diktatúrának, a kisszámú magyar és horvát zsidóság kivételével, a zsidók általában hívei voltak. Ügylátszik, ez lényegesen hozzájárult az antiszemitizmus erősödéséhez.

A diktatúra kezdettől fogva szerette volna megnyerni az ifjúságot. Törekvései minimális eredményt értek el. Még zágrábi ifjúsági terrorszövetkezete, a Mlada Jugoslavija (Az ifjú Jugoszlávia), is bomlásnak indult és elszaporodtak benne a „destruktív“ (értsd diktatúra-ellenes) elemek (Obzor 1934 augusztus 26). Az egyetemi ifjúság a folyó évben is ismételten szembefordult a kormánnyal. A diktatúra szolgálatában álló pravoszláv egyház hivatalos lapja arról panaszkodik, hogy az ifjúság materialista gondolkodású és „a nyugati civilizáció erkölcsi aljassága“ terjed közöttük (Obzor 1934 február 1). Pravoszláv felfogás szerint a keleti egyház hivatása a romlott nyugati népek megváltása. A kirohanás közvetlen oka az volt, hogy a belgrádi Nemzed Színház műsoráról le kellett venni egy fércelményt (Szerencse részvénytársaság) az ifjúság tüntetése miatt. A Narodna Odbrana kívánságára előadott darab a nyugati kultúrával szemben a balkánit dicsőítette. Ez az ifjúsági tüntetés nyilvánvalóan a rendszer ellen irányult, hiszen a diktatúra szervezetei a darabbal azonos tanokat hirdetnek. Egy hónap múlva Kovac Ante képviselő a parlamentben arról beszél, hogy „egyetemeinken az ifjúság magatartása kétségbeejtő. Lelkes és öntudatos délszlávok nincsenek közöttük. A vezetés a kommunisták, szeparatisták és a sportisták kezében van“ (Obzor 1934 március 2). A kormány ezen a bajon úgy vélt segíteni, hogy az ifjúsági egyleteket revízió alá vette, elrendelte, hogy mindegyiknek nevében ott kell lennie

a „délszláv” jelzőnek és valamennyi egyletnek a belgrádi Pobratim (Választott testvér) szövetség tagjának kell lennie (Obzor 1934 április 24). E rendelet életbeléptetésére a belgrádi egyetemen több napos zavargás tört ki, melynek folyamán a rendőrség behatolt az egyetemre és fegyveres erővel csinált rendet, sok tüntetőt letartóztatva. Erre a rektor, Belic Aleksandar, egyébként minden kormány hű szolgálója, lemondott (Obzor 1934 május 23, 25, június 2).

A kormányellenes hangulat már nyílt politikai szervezkedésben is kifejezést nyert, ami pedig az érvényben lévő törvények szerint a legnehezebb dolog. A dolgot csak úgy lehet megérteni, hogy a szervezkedés mögött titkos befolyásos erők lappanganak. A korrupció leküzdésének jelszavával a drávai banátusban (Szlovénia) Bojovnik (Harcos) néven egyesület alakult. A Kramer vezetése alatt álló kormánypárt igen nagy idegességgel fogadta az új alakulatot és azzal vádolta, hogy tele van KoroSec álarcos híveivel. Urek Iván képviselő Belgrádban a szervezet feloszlását követelte, mert a bojovnikok kihasználva a gazdasági válságot, a népet az állam ellen uszítják. Az egyesület alapszabályait a belügyminiszter mégis jóváhagyta. Csak azt kötötte ki, hogy terjessze ki működését az állam egész területére. Ezzel a szervezet eddigi tisztára szlovén jellegét akarta a miniszter megszüntetni (Obzor 1934 május 9,31, június 22, július 2).

Június végén a Jugoslavenski Nacionalni Radnicki Sindikat (Délszláv nemzeti munkásszindikátus), a diktatúra egy alapítása, Sarajevóban kongresszust tartott. Ezen kiderült, hogy a szindikátus, a bojovnikok, a már régebben működő és túlnyomókéig fiatalemberekből álló Jugoslavenska Akcija (Délszláv Akció) együtt akarnak dolgozni és a Jugoslavenska Narodna Stranka (Délszláv Nemzeti Párt) politikáját kívánják elősegíteni. Ez a párt az álpalamentnek a kormánypárttól elszakadt szerb képviselőiből alakult és általában véve Zivkovic tábornok titkos pártjának tartják. A Jugoslavenska Akcija e párt alkotása volt. A közbejött nyári szünet alatt a szervezkedés nem sokat hallatott magáról, csak Kramer szidta őket, mint a bokrot, mert bolsevikok és mert azt hiesztelik, hogy az országot csupa panamista kormányozza (Obzor 1934 június 29, július 2, 5, 14, Slovenec 1934 július 16). Ügylátszik, a bojovnikok veszélyeztetik Kramer monopolisztikus helyzetét Szlovéniában.

Hogy valami forr a diktatúra kulisszái mögött, azt e szervezkedésen kívül Ljotic akcióbalépése is mutatja. Ljotić Dimitrije 1931-ben pár hónapig igazságügyminiszter volt. Az alkotmányoktroj előtt kilépett a kormányból. A dinasztiahoz rokoni szálak fűzik. Nemrégén Otadzbiná (Haza) címen hetilapot indított. A nyár végén élesen megtámadta a kormányt. Megrótta a folytonos ünnepléseket akkor, amikor a lakosság az elviselhetetlen gazdasági válság terhei alatt nyög. Számonkéri, mi van a Radivojevic-panamák kivizsgálásával. A premiért megleckézteti, hogy állandóan a volt szerb radikális pártot gáncsolja, holott egész karrierjét e pártnak köszönheti. Ljotic éles támadásai ugyan lapelkobzáshoz vezettek, de válsághíreket is hoztak forgalomba (Otdzbiná 1934 augusztus 20, Gric 1934 augusztus 23, 31, Obzor 1934 szeptember 19). Már júniusban voltak hírek arról,

hogy a király Uzunovic elejtésével, vagy a nyílt diktatúrához akar visszatérni, vagy a régi parlamenti pártokkal próbál megegyezni. Júliusban Jovanovic Jocának, a volt szerb földművespárt elnökének, megbízásáról szóltak a hírek. Jovanovic a horvát kérdést is rendezni kívánta volna, ha a horvátok elismerik a dinasztiát és legalább kifelé az államegységet. Ljotic támadásaira ugyané források az Ő megbízásáról tudtak.

E hírek, ha nem is egészen alaptalanok, mégis csak kombinációk. Ellenben július 11-én egészen váratlanul részleges kormányválság tört ki. Milosavljevic közlekedésügyi miniszter lemondott és utóda Kuzmanovic Ognjan volt államtitkár lett. A délszláv sajtó egy szót sem írt a meglepő bukás okáról. Hírek voltak arról, hogy a tábornok nagyon is erélyesen kezdte Radivojevic panamáit kinyomozni. Ljotic kérdezősködése e panamák kivizsgálása után megerősíti ezt a verziót. Kuzmanovic Radivojevicnek államtitkára volt, így nem valószínű, hogy e panamákat nagyon nyomozza. Volt azonban e bukásnak egy másik oka is. A tábornok úgy akarta tárcája költségvetési egyensúlyát helyreállítani, hogy lefaragta a kiküldetési díjakat és megszüntette a vasúti személyzet szabadjegyeit. A múlt év vasúti költségvetése 251 millió dinár deficittel zárult és a személyzeti kiadások egy év alatt az összes kiadások 49%-áról 62%-ára emelkedtek. Érthető a miniszter eljárása. De ez annyira felizgatta a tisztviselők egy csoportját, hogy rátörtek fogadószobájában és szemtől-szembe szidalmazták. Bizonyos az, hogy Kuzmanovic első ténykedése volt Milosavljevic e rendeleteinek kicserélése (Obzor 1934 júl. 22, 25).

Milosavljevic bukása az Uzunovic-kormány tekintélytelenségének, a tisztviselői kar fegyelmezetlenségének és az általános elégedetlenségnek kiabáló bizonyítéka.

A HORVÁT KÉRDÉST és a vele összefüggő problémákat eddig alig érintettük. Ezzel szeretnénk volna dokumentálni, mennyire súlyos a délszláv helyzet még akkor is, ha a horvát kérdést figyelmen kívül hagyjuk. Nem volna azonban szemlének teljes, ha végleg hallgatnánk a dologról.

Aki a horvát sajtót tanulmányozza, egy már állandóvá vált rovattal találkozhat: a belgrádi államvédelmi bíróság előtt folyó horvát hazaárulási pörökkel. A leggyanútlanabb olvasó is rájön, hogy az egész horvát nemzet „hazaáruló“, a különbség csak az, hogy sokakról ez már bizonyosodott, a többiekéről pedig majd csak ezután fog kiderülni. Az utóbbi évek hazaárulóinak legnagyobb része ustaáa (felkelő), azaz a Pavelié Antal vezetése alatt álló emigráns-szervezet tagja. Az ustaák a szerb terrorra terrorral felelnek, a merényletekre merényletekkel reagálnak. A küzdelem e nemével a referens nem tudja magát azonosítani, benne az erkölcsök sajnálatos elvadulását látja, de a Radié-gyilkosság és annyi más szerb merénylet megelőzték az ustasakciókat és meg kell állapítanunk, hogy az egész ustaSa-mozgalom a horvát nemzet széles rétegeinek tetszésével találkozhat, hiszen a kivégzések, csillagászati számokba menő börtönbüntetések, a szerb terroristák kegyetlenségei ellenére folyton új és új ustasák vállalkoznak merényletek végrehajtására.

Március havában több feltűnő ustasa-pör zajlott le. Egy Magyarországon, a Premec-féle, mely igen kemény ítélettel végződött. Belgrádban Neudörfer diktatúra-miniszter gyilkosát halálra ítélték és kivégezték. Még nevezetesebb volt ennél az Oreb-pör. Oreb Péter ustasát, vallomása szerint, a mozgalom vezére küldte a decemberi királylátogatásra Zágrábba. Oreb ott is állott dec. 16-án a Jellachich-téren, mikor a király autóján megérkezett, a bombát ott tartotta a kabátja zsebében, de az utolsó percben megriadt és a bombát nem dobta a királyra. A merényletet másnapra halasztották, de addigra két társával együtt elfogták. Annakidején a délszláv sajtó kénytelen volt elhallgatni a merényletet, de azért híre kiszivárgott és márciusi szemlénkben mi is érintettük. Most igen részletes közlemények jelentek meg a tárgyalásról. Egy eredménye mindenesetre volt a pömek. Az egész világ hitelesen értesült róla, hogy a horvát nemzet hivatalosan annyit hirdetett hűsége a király iránt ilyen merényletben nyert kifejezést és hogy a diktatúra állítása szerint nemlétező horvát kérdés majdnem az uralkodó életébe került. Orebet és egy társát kivégezték. Ugyancsak március havában letartóztatták Pemar Ivánt, aki a Radic-merénylet alkalmával megsebesült és azóta a diktatúra jóvoltából ismételten ült, és Begic Vilko alezredest, az első Maóek-pör koronatanúját. Pernar és Begic államellenes röpíveket fogalmaztak és terjesztettek. Pemar pörére csak szeptemberben került a sor. Ezúttal két és fél évi börtönt kapott és a röpívek terjesztői is elítéltettek. Begióet nem lehetett egyelőre a bíróság elé állítani, mert annyira megkínózták, hogy még most is alig élő emberroncs.

A horvát kérdés az álfelment tárgyalásain is folyton felbukkant. A cenzúra a parlament jegyzőkönyveire is kiterjed, így a legélesebb beszédeket a lapok nem közölheték, mégis a költségvetés tárgyalásából egész sereg érdekes dolgot lehet Összeszedni. Az ellenzéki Stazic József szerb képviselő, bár szerinte sincs horvát kérdés, a parlamentben követelte, hogy tárgyaljanak a börtönbüntetését Mitrovicán szenvedő Maéekkel. A kormánynak behódolt Elegovió Ivó hajdan horvát jogpárti képviselő megtámadta a kormány horvát szakértőit és azt magyarázta, hogy demokrácia nélkül nincs délszláv egység. Preka Nikola volt diktatúra-minisztert egy szerb képviselő megtámadta, mert még ő sem megbízható, titokban a köztársaságiakkal kacérkodik. Gjirlió Péter ellenzéki horvát szenátor nem érti, miként lehetett Maceket az öt pontért elítélni, mikor az öt pont többi aláírói ellen még port sem indítottak. Korosec internálva van minden bírói ítélet nélkül, ami alkotmány sértés. A cillii közigazgatási bíróság mint törvénytelen megszüntette az internálást, mire a bíróság tagjait nyugdíjazták. Superina Benjámín volt miniszter elítélte Belgrád hegemonisztikus törekvéseit, rámutatott, hogy a börtönök tele vannak hordátokkal. Jankovic Stjepan a szenátusban még élesebb hangon beszélt. Kibontakozást követelt a mai helyzetből, hiszen a valóságban senki sem áll a kormány és a parlament mögött. A horvátok minden téren el vannak nyomva. Nincsen sajtó- és vélemény szabadság, így nem fejezhetik ki elégedetlenségüket, de a föld alatt annál inkább forr minden. Nikic Nikola horvát képviselő, volt miniszter, arról panas-

codott, hogy csendőrterror van Horvátországban. Erre Grba Milovan horvátországi szerb képviselő visszavágott: Arról senki sem beszélj hogy Horvátországban hány csendőr veszítette el életét kötelességteljesítés közben! Belgrád valóban kitűnően megoldotta a horvát kérdést...

A gazdasági kifosztásra nézve érdekes adatokat mondott el a már említett Gjirlic. A Monarchia lecsatolt részei 7 milliárd dinár teherrel léptek Jugoszláviába, Szerbia 30 milliárddal. Az előbbi részek adósságainak túlnyomó része az állampolgárok kezében van. Ezek a mai napig még kamatot sem kaptak, ellenben Szerbia adósságainak külföldi birtokosai busás jövedelmet élveznek. Jugoszlávia 15 milliárdnyi jóvátételt kapott és 18 milliárd új adósságot csinált. Az előbbit egészben Szerbia kapta, az utóbbit beruházások stb. formában majdnem kizárólag Szerbia. Ellenben az adók négyötöd része a Monarchiától lecsatolt területekre esik.

Az új városi törvényről a szenátusban Gjirlié, Superina és Svriljuga kimutatták, hogy reakciós voltával ellenkezik még az oktrojált alkotmánnyal is. A kormánypárti Sega Ferdinánd horvát képviselő ugyan megszavazta a törvényt, de szenvedélyes beszédben tiltakozott az ellen, hogy a törvény Zágrábot ugyanúgy kezeli, mint akármelyik kis parasztvárost. Zágráb,— mondotta Sega,— hosszú századok óta a horvát nemzet fővárosa és annak is kell maradnia!

Július havában híre terjedt, hogy mitrovicai börtönében súlyosan megbetegedett a horvát nemzet vezére, dr. Macek Vladimir. A horvát közvélemény meg volt győződve, hogy miután Macek ismételtlen kosarat adott a diktatúrának, mely különféle ajánlatokkal próbálta behódolásra bírni, ez egyszerűen megmérgeztette. A kormány, mikor látta a nagy izgalmat, mely minden horvátot magával ragadott, megijedt és megengedte Maceknek Zágrábba való szállítását. Azóta a horvát nemzet vezérének, ha őrizet alatt is, de Zágrábban ápolják.

A kormány még mindig reméli, hogy horvátokat nyerhet meg. Ezért Mastrovic Ljubomir volt radicianus képviselő szerkesztésében feltámasztotta Radic lapját, a Domot. Persze már az első percben tisztában volt vele mindenki, hogy Radic frazeológiájával miféle árut hoztak forgalomba. Augusztus elején részben a külföld félrevezetésére, részben a horvátok megfélemlítésére az állami Sokol a maga gyűlését (siet) Zágrábban tartotta. A Sokol alelnöke (elnöke a kis trónörökös), dr. Gangl Engelbert ez alkalommal tiszteleti plakettet adott a városnak, mely kitüntetés eddig csak a királyt érte, így akarva bizonyítani Zágráb délszláv érzelmeit. Zágráb polgársága kénytelen volt túrni a fényes ünnepeket, melyeket a város költségére rendeztek, de teljes bojkott alá helyezte a sletet. Az ustaSák meg egy csomó bombával emelték az ünnepélyek fényét. A bombák miatt a már Zágráb felé útban volt király visszatért Belgrádba.

Ismeretes, hogy az állami Sokol vallásellenes ideológiája miatt milyen súlyos konfliktus keletkezett a katolikus egyház és az állam között. Targyaltuk azt a modus vivendit is, mellyel Bauer Antal zágrábi érsek az ellentéteket enyhítette, amikor papjainak megengedte a Sokol-egyletek zászlainak felszentelését, ha az illető egylet vezetőisége írásban kijelenti, hogy katolikus valláserkölcsi alapon áll.

A legtöbb püspök elfogadta Bauer formuláját s így azt lehetett hinni, hogy a Sokol-ügy csendben likvidálódik, A horvát falusi sokolok legnagyobb része boldogan alkalmazkodott Bauer feltételeihez. Ez év nyarán azonban a helyzet egyes sokolok magatartása folytán ismét kiéleződött. Úgy látszik valakiknek a kormánykörökben nem tetszett az érsek engedékeny magatartása és mindenáron szeretnének kultúrharcot felidézni. Rövid pár héten belül három főpappal (Bauer érsek, Srebrnic vegliai és Starcevic zenggi püspök) támadt a Sokolnak afférje (Obzor 1934 júl. 27, aug. 1, 7, szept. 2, 11). Egyszerre sérelmesnek tartották a nyilatkozat kiadását és nehezményezték azt a kikötést, hogy a zászlókat más vallások papjai ne szenteljék fel, holott ezt mint *communicatio in sacrista* a katolikus egyház eleve tilalmazza. Aksamovic diakovári püspök ellenben szükségesnek tartotta a péterváradai Sokol-zászlót minden feltétel nélkül felszentelni, sőt ez alkalomból nagy diktatúrahű szónoklatot tartani, amiért a kormányajtó égis magasztalta (Obzor 1934 szept. 11, 14, Novosti 1934 szept. 12, Politika 1934 szept. 13).

A horvát katolikus egyház életében 1934 május 30-án nagyfontosságú lépés történt: megoldatott a nyolcvanéves Bauer érsek koadjutorának az évek óta húzódó ügye. A horvát közvélemény Saric Iván sarajevói érseket szerette volna Bauer utódának látni. A horvát főpapi karnak kétségtelenül Saric érsek a legnagyobb élő tagja. Papi erényei mellett törhetetlen horvát hazafi, akinek orosz-lán-része van abban, hogy a katolikus és a muzulmán horvátok ma testvéri egyetértésben élnek együtt. Saric mindig szembefordult Belgráddal, amikor ezt a katolikus és a horvát érdekek úgy kívánták. Sárié zágrábi érseksége azonban éppen ezért kivihetetlen volt: Belgrád provokációnak fogta volna fel. Különben is az érsek már elmúlt hatvanéves és kár is lett volna exponált őrhelyéről elmozdítani. A Kúria döntése nagy meglepetést keltett. Mellőzve valamennyi szóbanforgott jelöltet, dr. Stepinac Vjekoslav szentszéki jegyzőt nevezte ki koadjutorrá és in partibus infidelium nicosiai püspökké. Az érseki koadjutor horvát parasztszülőktől 1898-ban született. Papnak készült, de 1916-ban az érettségi után be kellett vonulnia. Az Isonzó-fronton olasz fogságba esett. A Délszláv Választmány kiszabadította és a szaloniki-i frontra küldte. Mire odaért, a bolgár frontot már keresztültörték. 1919 nyaráig mint délszláv katona Macedóniában szolgált. Akkor hazatért és elvégezte a zágrábi egyetem gazdasági fakultását. 1924-ben visszatért a papi pályára és 1931-ig a római Germanicum-ban tanult. Hazatérve Bauer érsek ceremóniamesterré nevezte ki. Koadjutorságát a horvát nemzet vegyes érzelmekkel fogadta. Az érseki koadjutor eddigi szereplése azonban a nem jogosulatlan aggályokat eloszlatta. Pravoszláv és diktatúrahű részről máris gyanúval nézik, ami a horvát nemzet szemében a legjobb ajánlólevél. Ha nincs is meg benne a horvát intranzigenciának és a katolicizmusnak az összeforrottsága, ami megvan Sáriénál, jó horvát hazafi és a katolikus ügynek mindig rettenthetetlen harcosa lesz. A horvát és a katolikus érdekek pedig annyira azonosak, hogy közöttük ellentétek felmerülése alig képzelhető el.

KORMÁNYZATI SIKEREKET nem vártunk Uzunovictól, sokkal jobban ismerjük. Neki csak egy sikere lehet: maradni! Hagyta a belpolitikai helyzetet tovább romlani, a horvát kérdést tovább kiélesedni, tehetetlen minisztereit szabadon garázdálkodni és mikor baj volt, az egyik vagy másik miniszter feláldozásával, lélektelen derűvel kormányzott tovább. Alapjában ártatlan lélek a délszláv premier és ha idilli békés idők volnának, elnéző mosollyal térhetne Jugoszlávia napirendre baklövési felett. Dehát hol vannak ezek az idilli idők? Ez azonban Jugoszlávia baja és nem a jó Uzunovicé. Neki, mint annyi más mai kollégájának Európában, csak egy öröme, egy életcélja van: ülni a bársonyszékben. Miért zavarják őt emberek ebben a nagy gyönyörűségben?

FIGYELŐ

NOVEMBER TIZENHATODÁRA

NEM RÉGI KELETŰ ÜNNEPE ez a magyarságnak, nem százados dicsőséget, győzelmes hadjáratot, diadalt ünnepel a nép, mikor a Vérmezőre tódul a hadsereg nagy szemléjére. Tizenöt évvel ezelőtt, azon a nedves, nyirkos őszi napon a magyar hadsereg csapzott katonái ütközet és győzelem nélkül vonultak be a fővárosba, melyet épp elhagyott az ellenség, anélkül hogy a magyar erők annak nyomába léphettek s azt üldözhatték volna. Nagy nemzeti ünnepeink különben sem diadalok emlékét örökítik, s az az egy, mely valóságban nagy vívmányokra, az 1848-as országgyűlés felszabadító törvényeire mutatott vissza, sohasem vált igazán népszerűvé. November tizenhatodika annyiban beilleszkedik a magyar ünnepek közé, hogy összetört országra, idegen megszállásra, mély belső süllyedésre emlékeztet.

De ezek az emlékek, melyek ma és még sokáig szégyenpírt és a tehetlenség torz kifejezését hívják elő a magyar arcokra, nem egyedüliek és nem reménynélküliek. November tizenhatodika még a mélyben volt, de már nem a mélypontra és ott voltak benne a felemelkedés csirái, miként a lombjukat hullatott novemberi fákon is észreveheti a figyelmes szemlélő a kész rügyeket, melyek tavasszal ki fognak pattanni. A Budapestre bevonult csapatok nagy elődöknek leszármazói voltak, Görgey Arthur üstökösként átvonuló honvédségének, a kurucok annyiszor bomló, annyiszor újra összeálló, mindig magyar lendülettel küzdő hősi ezredeinek, s egyúttal a kétszáz éven át e hazát és Közép-Európa békéjét biztosító közöshadseregbeli vitéz magyar ezredeknek. De a legmélyebb nemzeti bukás után új tüneményként jelentek meg, s újonnan kellett feladatukhoz, minden népi hadsereg feladatához látniok: jelenlétükkel biztosítaniok a nemzeti vérkeringés megindulását és a nemzeti élet nyugodt, zavartalan menetét.

Hogy ezt a feladatot azóta napról-napra kemény, önfegyelmező munkával mily kitűnően végezték el, azt mindnyájan, akik megértük a mélypont khaosát, saját testünkben és lelkünkben érezzük, és tudjuk, hogy a nemzeti hadsereg nélkül államunk nem volna állam, közrendünk anarchia volna és mindenki harca mindenki ellen, melyben emberi életről alig lehetne szó. És hogy nemzeti hadseregünk feladatát a nemzet javára napról-napra biztosabban végezte e tizenöt esztendő alatt, azt legelső sorban vezetője állandóságának és ez állandó, soha el nem csüggedő vezér egyéniségének köszönhetjük.

Bethlen István gróf hasonlította Magyarországot kormányzóját Hindenburghoz: mindkettőt egész nép szeretete fogja körül. Valóban, mindkettő adott viszonyok mostohaságából a magasba vezető utat szimbolizálja népének, s mindkettőnek első sorban katonai és katonás erényei azok, melyek a felfelé haladás útját biztosították nemzetük számára. A népek ma már nem gyermekek, akik nem tudják saját érdekeiket megítélni, s nem is nehézfejú emberek, kiket erőszakkal vagy parancsoló propagandával kell érdekeikre ébreszteni. Nem, az olasz, a német, a magyar nép példája bizonyítja, hogy a nép manapság nagyon jól meg tudja ítélni, ki szerez számára emelkedést és kinek kell hálával viseltetnie életfeltételei biztosításáért. Akiről ezt felismeri, azt magától, karjának önfelédtséges gesztusával keblére zárja, s annak magának egy lépést sem kell tennie népe szeretetéért.

Így szeretete meg a magyarság Horthy Miklóst, — aminek emlékezetétől szolgál November Tizenhatodika.

EGY VASKOS FÜZETNYI tartalomjegyzéket forgatok: címek, cikkek, tanulmányok, hírek száraz címei s mégis megelevenedik előttem az erdélyi magyarság életének utolsó tizenkét esztendeje. A kisebbségi elnyomás, nyomor és szenvedés tanúbizonyságainak ebben a gazdagságában elmerül minden más élet változatosságának fogalma. Szó van itt mindenről, amit egy élet nyújtani bír a maga tragikus különféleségében: a föld és faj szeretetéről, a múlt ápolásáról, a jelenért való küzdelemről; munkáról és dolgozniakarásról, a megnyugvás utáni vágyról; kapunk itt mindent: elnyomást, a faj lenézését és a nyelv kigúnyolását, a múlt ócsárlását, a jövő alálását, a munkától való megfosztást, örökös aggodalmat a máért. Csak egyet nem találunk: kishitűséget, gyávaságot, reménytelenséget nem. Hit és bizalom Erdély és a magyarság jövőjében, erő és kitartás a rettenetesen egyenlődén küzdelemben és elhagyottságban: ez sugárzik ennek a tartalomjegyzéknek lapjaira nyomott címekből, melyek összefoglalják az erdélyi „Magyar Kisebbség“ tizenkét évfolyamában megjelent cikkeket, tanúságul annak a heroikus munkának, amit szerkesztője, Jakabffy Elemér és munkatársai végeznek, több mint egy decennium óta. Ha valaki valaha Erdélyben, ők elmondhatják a nagy Wesselényi szavait: „Szenvedni megtaníthatnak, de félni nem.“

1922 NYARÁN csaknem négy esztendeje volt már román uralom alatt a magyarság. Az okkupáció szervezetlenül találta volt őket és kiüldözés, repatriálás folytán vezetőik egy részét is elvesztették; de kiirthatatlan optimizmussal várták a békeszerződést: míg az létre nem jött, Erdélyt magyar földnek s magukat magyar állampolgároknak tekintették. Törték az első évek román kegyetlenkedéseit, üldözését, elnyomását, a közéletben nem vettek részt, passzivitásban maradtak.

Megváltozott mindez, mikor a trianoni béke valósággá vált. Szervezkedni kezdtek, pártba tömörültek és résztvettek az 1922-i választásokon s azon terror és korrupció folytán teljesen elbuktak, harminchárom jelöltjük közül egy jutott a törvényhozásba. Ekkor ébredt a magyarság valódi helyzetének tudatára, hogy Romániában elnyomott, gyűlölt nép s e sorsának le kell hogy vonja konzekvenciáit. Lapjai voltak, a magyar korszak újságai megmaradták, felelevenedtek, újak is jelentkeztek, talán több mint kellett, de azokat korlátok közé szorította a cenzúra és hivatásuk iránya is meg volt szabva: a mindennap politikája mellett azonban szembemeredt egy új feladat: tisztába jönni az új magyar étellel, az új szituáció fogalmával, tartalmával, azzal, hogy az eddig uralkodó magyarság elnyomott kisebbséggé vált. Az új helyzetnek kötelezettségei voltak a múlttal és kötelezettségei a jellel szemben, ami munkát, dolgos kezét igényelt. Politikai szervezetek jöttek létre, ott volt a magyar szövetség és az abból kinőtt magyar párt, de hiányzott a kisebbség egyeteme számára kitűzendő cél, annak szellemi tartalmát és alapjait precizírozó orgánus.

1922 júliusában Jakabffy Elemér, a háború előtti magyar közéletnek ez a kiváló, mély politikai érzésű harcos tagja, aki az életből ismerte az erdélyi életet, a románt és a nemzetiségi politika mivoltát, összeállt Sulyok Istvánnal és Willer Józseffel, mindketten a régi magyar közigazgatás elsőrangú tagjai, akik éppen olyan kiváló tisztviselők voltak, mint amilyen genialitással lettek az erdélyi ügy szóvivői — és felhívást bocsátottak ki hárman az „erdélyi magyar nép“ számára szerkesztendő „nemzetpolitikai szemle“ alapításában való részvételre.

„Az erdélyi kisebbségi magyar nemzet megmaradásának és továbbfejlődésének egyetemes ügyét akarjuk szolgálni“ — írták.

„ Kisebbségi szervezkedésünk első feltétele ősi földjén élni és fejlődni akaró népünk megmaradt szellemi és gazdasági értékeinek sürgős számbavétele, rendezése és feldolgozása, az így szerzett adatok és az azokból levont tanulságok közlése ...

Össze akarnak gyűjteni minden adatot, ami a magyarság kulturális, gazdasági, társadalmi és politikai helyzetének képét nyújtja. Iskolák, közművelődési intézmények, társadalmi szervezetek számbavétele; az erdélyi népek történetének feldolgozása, a román, szász és zsidó nép törekvéseinek tanulmányozása fogja munkakörét képezni.

„Szemmel akar tartani minden ellenünk vagy érettünk szóló megnyilatkozást külföldön és belföldön; figyelemmel akarja tartani a kisebbségi kérdés elméleti és gyakorlati fejlődését s mindezek mellett feladata lesz az itt élő népek jogi, gazdasági és művelődési intézményeinek és életének, közszabadságainak állandó és szakszerű védelme.“

A gondolat testet öltött, nemsokára megjelent az első füzet; összesen nyolc, egy kötetre való az első 1922 évben. Az első szám élén Sulyok István jelölte ki a folyóirat célját és munkájának alapjait, az új transzilvanizmus körvonalait:

„A magyar nemzeti gondolat ősrégi keretei összetörték“.— írja Sulyok István —, „hordozói négyfelé szakadtak. De a nemzetekké lett népek természetrajza megváltozott: a széttépés nem jelenti a népek halálát, eltűnését, hanem anúyi új élet fakadását, amennyi a szerteszakított részek száma. .

A három magyar nemzettöredék is egészen új és nem ismert keretek között ébredt ennek a megújuló életnek a tudatára.

Ezt a fájdalomban és könnyek között világra jött erdélyi életünket kell most felnevelnünk: hiszen mindenünk, az életünk. Minden figyelmünkkel feléje kell fordulnunk, hogy megmaradásának és fejlődésének feltételeit megteremtjük.

Nemzetünknek, az erdélyi magyar nemzetnek nemzeti gondolatát kell újra kifejeznünk s elismertetésének eszközeit megtalálnunk.

Hasonló sorsra jutott többi nemzettöredékeinkkel szemben mi előnyben vagyunk: az erdélyi magyar nemzeti érzés emlékei és hagyományai még nem halványultak el egészen a lelkekben. Az újjászületés erről a történelmi alapról indulhat korszerű, teljes kifejlődés felé.“

S ezt a transzilvanizmust — minden vitatkozás ellenére — fenntartotta és fenntartja a „Magyar Kisebbség“ mind e mai napig. „Igenis.. — írta pár év múlva egy cikk — „nekünk, erdélyi magyaroknak megvolt és máig is megvan a mi sajátos erdélyi magyar jellegünk, mely, bár a Királyhágón túlról szakadtunk el, e sajátos föld hatása alatt vált olyanná... Igen, ez az erdélyi föld: s ezt nemcsak mi, erdélyi magyarok látjuk és érezzük így, így látja és érzi ezt az erdélyi román is. Ez az, amit Iorga mondott csaknem szóról-szóra nemsokára Erdély román uniója után: „Beszélhet nekem akárki: nem hiszem el én egy erdélyinek sem, ha azt mondja, hogy ő magyar, szász vagy román: erdélyiek ők mind. Századokkal ezelőtt magyarok, szászok és románok összegyülekeztek az erdélyi hegyek között s kifejlesztettek ott egy különös erdélyi szellemet, amit meg kell óvni... ..

KEZEMBE VESZEM a folyóirat egy-egy egyszerű, fekete vászonba kötött évfolyamát és büszkeséggel nézem az írások, a cikkek tárgyának gazdag különféleségét. Csupa új világban jár az ember: az erdélyi magyar és román élet leírása; ismeretlen a román-magyar múlt története és keserűen új a mai magyar-román viszony mivolta. Szó van egy új tudományról is: a kisebbségi kérdéstről, amely olyan új, hogy alapja, a kisebbség fogalma nincs még definiálva és ismeretlen témák merülnek fel, mikor az olvasónak az esztlandi kultúraautonómiáról, a katalóniai függetlenségről vagy a flamand nemzetiségi harcokról szólnak e cikkek.

Kezembe veszem a legelső kötetet. Hosszú cikksorozatot ír belé Jakabffy Elemér a „román példáról..: hogy a románok hogyan csinálták nemzetiségi politikájukat a múltban; ír bele Sulyok István a gyulafehérvári rezolúciókról, Románia balkáni kisebbségi politikájáról; mások írnak a szász univerzitásról, Bratianuról, a kisebbségi szerződések létrejöttéről és annyi minden másról, ami teljesen ismeretlen volt akkor és ismeretlen valószínűleg a trianoni olvasóközönség előtt ma is.

S ez így folyik tizenkét év óta.

Itt van egy a legutolsó kötetek közül. Benne Mester Miklós értékes cikksorozata az 1863—64-i erdélyi országgyűlésről, román források felhasználásával; Hegedüs Nándor cikkei a jogegyenlőségről a román államban; a névváltoztatásról Romániában, a fajelemzésről, a nyelvhasználatról, a tisztviselők vizsgáiról, a székelység kultúraautonómiájáról, megannyi szomorú aktualitásról.

És minden kötetben egyformán ott van az „események.. rovata, a „dokumentumok.. s most egy-két év óta a megszaporodott irredenta és államellenes perek tömegének ismertetése, melyhez megközelítő számban sohasem fordultak elő államellenes perek a háború előtti Magyarországon.

És végül ott van egy rovat: „románok rólunk... E rovat gondosan közli a román sajtó minden magyarellenes, agresszív, kritikát kihívó közleményét, de megtalálja, keresve-keresi a tárgyilagos, objektív megnyilatkozásokat is. A folyóirat első száma jegyezte meg, hogy „mi nem tartjuk hivatásunknak, hogy az ellentéteket kiélezzük \$ munkánknak az lenne legszebb jutalma, ha annak nyomán ez a rovat egyre gazdagabb lenne a megértő közeledés mellett tanúskodó tudósításokban... Vájjon hányán olvasták el ezt akkor és hányán követik ezt ma azok közül, akik az erdélyi kérdéssel foglalkoznak trianoni Magyarország sajtójában? Irhatná-e Jakabffy Elemér, ha sokan volnának ilyenek, ma is nap-nap után a szemrehányást, mint írta ennek az évnek folyamán is, hogy „mi régen fájjaljuk, hogy magyarországi testvéreink nem sokat törődnek velünk; egy-két komoly sajtótényező kivételével a magyarországi sajtóban csak akkor olvashatunk a magunk életéről, ha annak eseményeit szenzációkkal lehet duzzasztani/. „... Mi nem elégedhetünk meg azzal, hogy a magyar testvéreink csak a szenzáció hatásával jelentkező eseményeinkről értesüljenek, de óhajtjuk, hogy helyzetünket tárgyilagos beállításban, az adatok felsorakoztatásával világítsák meg a magyar közvélemény előtt, mert csak ettől remélhetjük olyan megsegítésünket, amely nemzetközi jogba nem ütközik és amely a mi állampolgári kötelezettségeink teljesítésével is összeegyeztethető...

Lehet mindezeket a cikkeket az újság érdeklődésével, a tudásvágy kielégítésére, lehet a faj szeretet felbuzdulásával és részvételével olvasni; de mindez nem elég: aki a Magyar Kisebbség lapjait olvassa, annak nyílalják minden sornál a szívébe, tudja és értse meg, hogy azok, akik azokat írják, azok nap-nap után rettenetes bizonytalanság és nyugtalanság között élnek, azokra állandóan rámered a román csendőrszurony, azok előtt folyton kész az út a hadbíróshoz és nyitva az ajtó a börtönbe. „Ha a „nemzeti hős. kifejezésből.. — írta volt Szekfű Gyula — „a sok használat folytán nem fogyott ki a tartalom, úgy az kétségtelenül őket illeti meg, az erdélyi magyarságnak vállukon keresztet hordozó vezetőit...

„Itt mély az árok, sűrűbb a verem,
Messzebb az ég és távolabb az Isten
S ahány erdő: mind keresztfát terem/'

Írta szegény Szombati Szabó István.

HISZEM, hogy ezt megérti minden magyarországi magyar, aki a „Magyar Kisebbség.” lapjait olvassa. De hányan olvassák! Én úgy tudom, hogy a folyóiratnak huszonöt előfizetője van Magyarországon.

Debreceni beszédében Bethlen István felszólította a magyar társadalmat, hogy valamennyi rendelkezésére álló eszközzel siessen az erdélyi társadalom segítségére. Itt van egy mód rá, itt van egy eszköz.

' A „Magyar kisebbséget“ Jakabffy Elemér lelket felőrő munkával és súlyos anyagi nehézségek mellett szerkeszti és tartja fenn. Milyen csekély áldozat volna a trianoni magyarság részéről és mekkora könnyítés odaát a nagy erdőkön túl, ha csak pár ezer ember fizetne elő reá!

Vájjon lesz-e valami visszhangja e jubiláns keserű soroknak?

SZÁSZ ZSOMBOR

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

A szerb uszítás Magyarország és a béke ellen — Gömbös Gyula varsóit római és bécsi útja, az olasz-osztrák-magyar békemű — A kisantant és a Balkán-antant háborús politikája — Németország fegyverkezése és békeszükséglete — Doumergue kudarcra a francia alkotmányreformok Flandin kormánya — Rooseveltnovemberi választási győzelme, a New Deal kilátásai

HA AZ EURÓPAI politikai élet mélyére megyünk le kémlelő lélcünkkel,

azt találjuk, hogy minden csillapító működés ellenére — és meg kell állapítanunk, hogy ebből Párizs nem kevésbé veszi ki részét, mint London és Róma — rendkívül sok a felgyülemlett gyújtóanyag az európai levegőben. Egyben kénytelenek vagyunk megállapítani, hogy ezt a lobbanékony portékát nem a természeti erők megakadályozhatatlan játéka halmozza fel, hanem főként emberi agy gondosan számító tervei helyezik el nem a béke érdekében, hanem a hibás status quo szolgálatában. És éppen ez a célzatosság, ez az „előre kiszámítottság“ a legaggasztóbb jelenség, amelyet mindazoknak, akiknek az emberiség állandó érdekei és civilizációnk fennmaradásának a gondolata vezet, figyelemmel kell kíséraiök és kipellen-gérezniök, hogy Európa rossz szellemei és veszélytokozói, akik állandóan a „béke fenntartásának“ frázisát emlegetik, még idejében megfékezhetők legyenek.

Az az eszközeiben és heveségében példátlanul álló kampány, amit Magyarország ellen az előbb Prágából megadott jelre a szerb sajtó indított, miután a szövetséges és felbujtó sajtó visszavonult, egyike ezeknek a jelenségeknek, amelyeket a nyugati hatalmak államférfidnak és közvéleményének nem volna szabad soká túmiök, nehogy a komitácsi-gondolkodás és rendszer a fejükre nőjön. Mint legutóbb e helyen kifejtettük, a cél kettős: először figyelemelterelés más, kellemetlen jelenségekről, másodsor Magyarország izolálása, hogy egy diplomáciai vereség révén porhanyóvá és önös célok szolgálatába állíthatóvá tegyék. Hogy az első célt elérték-e, azt még nehéz lenne megállapítani. Akár a francia rendőrség szerepéről, akár Jugoszlávia belső viszonyairól van szó — ésamarseillei-i gyilkosságért nyilván ez a két tényező felel — végleges ítéletet sem a felelősségről, sem a következményekről nem lehet még alkotni. De azt már leszögezhetjük ma: Magyarország izolálása nem sikerült, mert nem sikerülhet. Bűnösségéről beszélni nevetséges, ellenállását megtörni pedig még oly brutális ember-

irtás és uszítás sem fogja. Ami Kollonicsnak, II. Józsefnek, Schwarzenbergnek vagy Bachnak nem sikerült, az — nevek fölöslegese — a kis epigonoknak sem fog sikerülni.

A magyar miniszterelnöknek régóta előkészített és október közepére tervbevett varsói látogatása kegyeleti okokból természetesen némi halasztást szenvedett és Sándor jugoszláv király temetése után ment végbe. Tovább halasztani nem csupán a vendéglátóval szemben illetlen, hanem indokolatlan is lett volna. A látogatás a legfényesebb külsőségeknek, annak a baráti rokonszenvek és melegségnek a jegyében folyt le, amelyet Lengyelhonban utazó minden magyar ember tapasztalhat és a természetességnek ebben a mértékében csupán ott tapasztalhat. Ha a lengyel nagyhatalom politikai helyzetét analizáljuk, nyilvánvalóan látjuk, hogy bár nem tartozik és nyilván nem is tartozhatik a revíziós hatalmak sorába, mégis, amióta Németországgal megkötötte a tíz évre szóló megneemtámadási egyezményét, sokkal szenttelenebbül, sőt egynémely irányban határozott politikai rokonszenvel is kísérhet olyan revíziós törekvéseket, amelyek megvalósulása nemcsak hogy nem veszélyeztetheti a békét és Lengyelország szilárdan kialakult nagyhatalmi pozícióját, hanem ellenkezőleg eminensen alkalmas arra, hogy a közép- és keleteurópai szerencsétlen és magában veszélycsirát rejtő helyzetet újraépítse és egy állandó, jól kiegyensúlyozott békeállapot alapjait rakja le. Mind a budapesti, mind a varsói sajtó hangsúlyozta Gömbös Gyula utazása előtt, hogy a látogatáshoz semmiféle konkrét politikai célok nem fűződnek és minden ilyirányú kombináció merő rémlátás. Aki a magyar államférfiak komoly gondolkodását és lelkiismeretességét ismeri, éppoly kevésbé kombinálhatott messzemenő célokat Pilsudski marsall, Beck külügyminiszter és Gömbös Gyula tárgyalásaiba, mint az, aki ezeknek a lengyel államférfiaknak felelősségteljes nyugalmával és fölényes okosságával tisztában van. De a varsó—budapesti intim érintkezés felvétele nemcsak szimptomatikus és megnyugtató jelenség volt uszítással és lázítással telített időpontban, hanem csirájában mindenesetre magában hordhatja egy nagyszabású és európaian konstruktív együttműködés alapvető elemeit. Hs ezért nem egyedül Magyarország, hanem az egész kontinens szempontjából élénk horderejű politikai jelenség.

A rágalommal és a legkülönbözőbb, sokszor politikailag ellentétes táborokból származó hamis, megtévesztő hírekkel telített légkörben alapvető, tisztító- és ezért építómunkát végzett a magyar miniszterelnöknek kevéssel varsói útja után tett római látogatása, melynek során, menet és jövet, alkalma volt intim megbeszéléseket folytatni Ausztria vezető államférfiaival. A levegőbe épített paktumok inflációja közepét a Mussolini politikai zsenije által teremtett sokkal szerényebb nevű és célú római jegyzőkönyvek nagyszerűen megállják helyüket, éppen mert realitáson és nem erőszakolt kombináción épültek fel. Olaszország, Ausztria és Magyarország államférfiainak állandó benső érintkezése és álláspontjuk tisztázása az aktuális problémák kapcsán egyike azoknak az elemeknek, amelyeken ma a béke nyugszik s amelyekből mindenki, aki jóhiszemű és akinek éppen nem más a célja, csak megnyugvást meríthet. Mussolini és Gömbös Gyula tanácskozása természetesen a legbarátabb kordialitással telített légkörben folyt le és mindennél világosabban cáfolta meg a különféle oldalakról terjesztett s a hiszékeny magyar közvéleményben sajnos hitelre találó híreszteléseket az olasz-magyar barátság elhidegüléséről. Igaz, ezek a kósza hírek „ignotos faliunt, notis sunt derisui“ mégis a Duce hatalmas lélektani erejű diplomáciai munkát végzett, amikor finomérzésű pszichológusként és megindítóan hű barátként már a fogadtatás külsőségeiben és végül a kiadott együttes közlemény szövegében és hangjában is kiemelte a két államférfi és

ország nézeteinek és elgondolásának teljes harmóniáját. Amilyen változatlan a két ország együttes baráti politikája, épp olyan változatlan alapokon nyugszik politikájuk a jegyzőkönyv harmadik aláírójával, Ausztriával szemben. Ennek a ténynek a kiemelését és megerősítését szolgálta a magyar miniszterelnök bécsi és semmeringi látogatása is: Bécs és Budapest közötti egyetértés nyilvánvaló bizonyítéka, melyet örvendetesen pecsételt meg az osztrák kereskedelmi miniszter budapesti látogatása és az ott létrejött osztrák-magyar kereskedelmi megállapodás is.

Róma—Bécs—Budapest: nem blokk, de több annál, egy átgondolt és komoly európai békemű és a békés munka szilárd és nyugodt alapja.

Ezzel szemben a blokkok és antantok kiegészítésére és egymás közötti összekapcsolására — lásd kisantant és Balkán-antant — irányuló törekvések nem a természetes kapcsolódás és fejlődés útjait, hanem művi bekerítési tendenciákat követnek, mondvacsinált és erőszakra felépülő hegemóniákat akarnak megörökíteni. A Balkán-antant gyengesége az, hogy Bulgária csatlakozását nem képes elérni és ezen hiába igyekszik magát túltenni Titulescu ügyeskedő frázisával: „Bulgáriát magunkhoz tartozónak tekintjük.”^c A kettőnek összekapcsolása, illetve a Balkán-antantnak a kisantant agresszív céljai szolgálatába való befogása pedig Görögország ellenállásán hiúsult meg. Athén szerint a Balkán Egyezménynek meg kell maradnia eredeti célja: a Balkán-hatalmak balkáni határainak biztosítása keretében.

ELTEKINTVE ATTÓL, hogy a balkáni gondolkodást és szenvedélyeket ismerve, Délkelet-Európa viharszeglete ma is telve van ismeretlen veszélyekkel, Nyugat-Európa államférfiak pillanatnyilag legkomolyabban a Saar-kérdés alakulása befolyásolja. A versailles-i szerződés intézkedései értelmében 1935 január 13-án népszavazásnak kell döntenie a Németbirodalom ezen ideiglenesen népszövetségi kormányzás alatt tartott részének további hovatartozása felett. A népszavazás szintén a genfi intézmény ellenőrzése és a szigorú pártatlanság biztosítása mellett arról fog dönteni, vajjon a Saar-terület visszatérjen-e Németországhoz, nem akar-e Franciaországhoz kapcsoltatni, vagy a mai népszövetségi adminisztráció alatt maradni. Megjegyzendő, hogy a franciák, akiké a saarvidéki szénbányák, jelentékeny befektetéseket eszközöltek; és hogy Németországnak meg kell egyeznie velük ezen bányák megváltásáról, melyek tulajdonjoga ma franciáké. Eltekintve ettől Franciaországot bizonyos presztizsérdekek is fűzik ehhez a területhez. Mindezekből az okokból rendkívüli eszközökkel folytatott fékevesztett agitáció folyik az egész Saar-területen, hol szocialista munkásság és Németországból menekült emigráció is van. Különböznélne, hogy egy tiszta német lakosságú, gazdaságilag és földrajzilag is organikusan a Németbirodalomhoz tartozó kis országrész népének döntése a vidék hovatartozása felől kétséges lehessen. Sikerült-e, nem-e megrendíteni a Saar-lakosság német meggyőződését és hitét, ezt ma nem tudjuk megítélni; nem hisszük, hogy ilyesmi lehetséges legyen. Ezért Németország bizonyára teljes bizalommal és nyugalommal tekinthet a népszavazás eredménye elé.

Londonban, úgylátszik, attól tartottak, hogy nemzeti szocialista oldalról, melyről szívesen hisznek el kalandos terveket, a szavazás német döntésének veszélyeztetése esetén úgynevezett egyéni akciót kísérelhetnének meg. Ezért a népszövetségi Tanács egy korábbi határozata értelmében — a jelek szerint — kérdést intéztek Párizshoz, vajjon akkor vállalt obligóját, hogy a rend fenntartására csapatokat bocsásson rendelkezésre, beváltja-e? Erre Párizs, nyilván készséggel, igennel felelt, ami német részről erélyes

tiltakozást eredményezett. Ezen diplomáciai elhatározáshoz még hozzá tartozik, hogy a Tanács egy kiküldött bizottsága, illetve egy szakértő albizottsága most igyekszik a népszavazás után felmerülő pénzügyi kérdéseket az érdekeltek bevonásával tisztázni. Sajnos, a nyugati államokban nehezen ül el az aggodalom, hogy valamilyen erőszakos akció elébevághat a szavazásnak vagy megzavarhatja kimenetelét. Ha tekintetbe vesszük, amit már fentebb hangsúlyoztunk, hogy a Saar száz százalékos német jellege kétségtelen, és hogy lehetetlennek tartjuk, hogy németeket propagandával nemzeti és hazafias meggyőződésükben meg lehessen tántorítani és végül hogy Németországnak és a német népnek mindennél és mindenkinél inkább érdeke a béke fenntartása, nem hihetjük, hogy 1935 január 13-nak ominózus dátuma tényleg oly veszélyesen alakulhasson, mint ahogy azt sok helyütt hiszik vagy hinni akarják.

MA A SAAR-KÉRDÉS — a szavazás és következményei — áll az aggodalmak homlokterében, és belejátszik a bizonytalanságba a jugoszláv-akadó a marseille-i gyilkossággal kapcsolatban, azonban mindezek mögött ott van az a mozzanat, amely ma a nemzetközi helyzet és az államférfiak elgondolásai és félelme felett uralkodik: a meggyőződés, hogy Németország rendkívül mértékben meggyorsította felfegyverzését és ezáltal rövidesen fenyegetővé válnék az európai békére. Hogy Németország felszerelésének mértéke milyen, azt kívülálló nem ítélné meg, még katonai szakértő sem. Külföldi források fantasztikus és sokszor komikusán ható számokat emlegetnek, így pl. azt állítják, hogy a Birodalomnak 4000 harci repülőgépe lenne, olyan állítás, ami máris magán viseli az éretlen kitalálás bélyegét. A nyugodtabb ítéletű szakemberek szerint ki van zárva, hogy ez a fegyverkezés fenyegető mértéket ölthetett volna, még ha valóban elfogadjuk is ténynek azt, hogy hozzáláltak a Reichswehr felszereléséhez. Arról, hogy mi vezethet valamely háború kitöréséhez, lehetetlen vitatkozni, sokszor csekély incidens is elég lehet hozzá. De minden pártatlan megfigyelő, aki Németország mai gazdasági, pénzügyi és politikai helyzetét ismeri és józanul ítéli meg, kell hogy Németország és vezetőinek szándékaiból kizárja a háborús akaratot. Németország az a nagyhatalom Európában, amelynek leginkább van szüksége, életbevágó szüksége arra, hogy egy hosszú, békés korszakot biztosítson magának. Gazdaságilag behoza-tala — nyersanyag-ellátása — a minimumra csökkent és vele együtt súlyyodt kivitele, úgyhogy kereskedelmi mérlege, mely még másfél évvel ezelőtt több mint egymilliárd márkával volt aktív, ma már a passzivitás felé hajlik. Ennek elmaradhatatlan következménye produkciójának erős hanyatlása, ami együttjár a munkanélküliség növekedésével, de az adózási képesség csökkenésével is. Ilyen körülmények között egy olyan misztikus erejű diktatúrának sikerülhet ugyan az uralmát és a belső rendet fenntartani — amit minden tisztességes és józan embernek, akinek civilizációnk fennmaradása szívéen fekszik, kívánnia kell —, de teljesen lehetetlennek látszik az, hogy akár a vezetők — legkevésbé pedig a katonai vezetők — háborúra, háborús kalandra vagy provokációra gondolhassanak. Ilyet még a sokszor oly helytelen politikai ítéletű németekről sem szabad feltételeznie senkinek, akinek nincs egyéb be nem vallható célja ezzel az inszINUÁCIÓVAL, vagy aki nem akarja Európát igenis önös és ostoba, kicsinyes érdekből beletaszítani egy olyan háborúba, amely senkinek, semilyen érdeknek sem használhat, hanem mindent, ami még megmaradt, elpusztíthat.

Hiszen a német politikának az utolsó három évben legjózanabb gestusa — a kibékülés Lengyelországgal — éppen abból a megfontolásból keletkezett, hogy a Birodalomnak békére van szüksége és nem engedheti

meg magának a luxust, hogy egy önmagában olyan veszedelmet rejtő kérdést, minő a lengyel korridornak éppen a németek által ébren tartott problémája, nyitva hagyjon. Viszont a nyolcvan vagy százmillió német sem egzisztenciáját, sem jövő fejlődését nem veszélyezteti, ha kiegyezik Lengyelországgal. De ha kölcsönös jóakarattal és belátással sikerülhetett ezt a kérdést megoldani, amely pedig tizennyolc hónappal ezelőtt rögtöni kitöréssel fenyegető háborús probléma volt, akkor valóban nem látunk a mai Európában egyetlen olyan kérdést sem, melyet kölcsönös jóakarattal és belátással, valóban államférfiúi horizontú és jövőbe látó ítélettel el ne lehetne békésen intézni.

Nyugtalanító és a politikai számításokat megzavaró bizonytalansági elem azonban Európában egyes nagy és kis államok tartós belpolitikai válsága vagy egyéb belső zavara. Egyrészt azért, mert ilyen fenyegető belpolitikai zavar arra vezetheti a kényelmetlen helyzetbe jutó kormányt, hogy külpolitikai akcióval álcázza azt kifelé, vagy keressen belőle menekülést. Erre eklatáns példa Jugoszlávia, amely királyának megöletése következtében kitörő belső kritikák levezetésére és fenyegető konvulziók elfüggyönözésére indította el népszövetségi akcióját, valószínűleg egyes józanabb vezetőinek belátása ellenére. Más esetekben a belpolitikai helyzet bizonytalansága az országok kormányának külpolitikai akcióját gyengíti, illetve kontinuitását megakasztja. Ez Franciaországnak, — ma katonailag, pénzügyileg és politikailag Európa legerősebb nagyhatalmának — esete. Az agg Doumergue kormányzása alatt erőt és következetességet mutatott. Hogy Európa általános és összes érdekei szempontjából a Doumergue—Barthouféle külpolitika érdessége és merevsége megint másképpen volt kártékony — azt itt nem vizsgáljuk: itt csak azt a kérdést világítjuk meg, milyen belpolitikai erők minő szerepet játszanak Franciaországban s ennek a külpolitika kontinuitására s az ország tárgyalóképeségére minő hatása van. Gaston Doumergue, Dél-Franciaország Gastounet-je, akinél népszerűbb államférfi ma sincs Franciaországban, mint tisztességes ember és feltétlen hazafi, jó francia, most kísérelte meg azt, amivel a kormányzását februárban kellett volna kezdenie: megtámadni a parlament privilégiumait. Amikor a február 6-i vérengzések után az egész ország közvéleménye egyhangú undorral fordult el a kamarától és a radikális szocialista párttól, és igen erős ellenézés volt keletkezőben a szabadkőművesség ellen, akkor a megijedt kamarával és szenátussal mindent el lehetett volna fogadtatni. A szenátus megadta volna az alkotmányszerű hozzájárulást a feloszlatáshoz, az ország pedig a felhatalmazást a nagyszabású alkotmányreformhoz: a kamara költségvetési jogainak megnyirbálásához, a kormány kizárólagos budgetáris kezdeményezési joga törvénybeiktatásához, az elnök feloszlatási jogának minden akadálytól mentes gyakorlásához, a hivatalnoki státus rendezéséhez, azaz sztrájkjoga eltörléséhez. Azonban Doumergue öreg ember: nem látta át elég gyorsan a helyzetet — ezt ma keserűen be is vallotta —, komoly munkával előbb a pénzügyeket akarta rendbehozni, az országban a rendet és nyugalmat helyreállítani és aztán szépen sorjában előkészíteni, átgondolni és megszavaztatni az akkor szükségesnek látszó alkotmányreformot, ötvenévi politikai pályafutás után, amely alatt a kamara intrika-területének alapos ismeretével kellett bírnia, Doumergue mégis olyan naiv maradt, hogy elhihette vagy remélte: az ő óriási tekintélye, amely őt páter patriae-ként a veszély órájában a kormányzásba szinte belekényszerítette, a takarítási munka után is elég lesz arra, hogy a nagy operációt elvégezze. Itt tévedett: a radikális-szocialisták közben lerázták magukról a vádakot és a szabadkőműves szervezetekkel szövetkezve, ismét megszervezték az országot. Ezzel a szervezettel s a szintén veszélyeztetett

szocialistákkal és kommunistákkal a hátuk mögött ismét úgy érzik, hogy a hatalom a kezükben van s a papíron baloldali többségű kamarát nem adják oda egy mégis bizonytalan, sőt bizonyosan rossz kimenetelű választási kísérletnek. Így Gaston Doumergue-t — a tiszta szándékú hazafit, aki egyedül az ország érdekét nézte — megbuktatták a radikálisok, ez a századvégén modernnek ható s ma elavult doktrínákat és egyéni kicsinyes érdekeket védő és takaró párt — azok, akik tíz hónap előtt kérve-kérték: jöjjön és mentse meg a hazát, azaz valójában: őket.

Doumergue alkotmányreformjának, melyet alaposan átgondolt és mérlegelt, alaptételei a fent felsorolt rendelkezések voltak. A köztársaság elnökének a kormány előterjesztésére gyakorlandó feltétlen feloszlatai joga ellen már a radikális párt nantes-i kongresszusa erősén tiltakozott, ebben diktatórikus törekvést látva. Amivel szemben Doumergue helyesen mutatott rá arra, hogy egy diktátornak nincs szüksége az alkotmány valamely paragrafusára, ha valamit meg akar csinálni, ha egy kényelmetlen parlamentet szerte akar kergetni. Ellenkezőleg: a feloszlatai jog könnyebb kezelése biztonsági szelep a diktatúrás törekvések ellen. De a radikális pártnak már az egész tisztasági szellem nem tetszett, amelyben az egyéni és pártviszálelések ellenében Doumergue reformprogramját keresztül akarta vinni. A nantes-i kongresszus ugyan még elasztikus határozatot hozott, bizonyos tárgyalási lehetőségeket hagyva minisztereinek, de már nyilvánvaló volt, hogy Doumergue sorsa meg van pecsételve, hacsak nem teszi túl magát a kamara és szenátus többségének akaratán. De ehhez fiatalabb s valóban diktatori akaratú ember kellett volna, nem a csupán kötelességet teljesítő és becsvágyak kielégítése helyett tournefeuille-i magánya után vágyó Gastounet. Alkotmányreformjának a Versailles-be összehívandó nemzetgyűlés — szenátus és kamara együttes ülése — előtt történendő letárgyalásához néhány nyugodt hónapra lett volna szüksége. Hogy ezt lehetővé tegye — a parlament az 1935. évi költségvetéshez még nem kezdett hozzá —, háromhónapi provizóriumot akart a most folyó költségvetés keretében magának megszavaztatni. Amikor ezt a radikális miniszterek Herriot vezetése alatt megtagadták, Doumergue pillanatnyi megfontolás nélkül lemondott és sorsára hagyta a parlamentet és Franciaországot.

A válságot igen gyorsan megoldották a viszonylag fiatal és rendkívül tehetséges, nagy gazdasági és pénzügyi tudású Pierre- Etienne Flandin kormányalakításával. Ennek a diszkreditált parlamentnek sietnie kellett a hely betöltésével: azt kellett mutatnia, hogy az ország kormányzása, Doumergue távozása ellenére, biztos és nyugodt kezekben van. A Flandin-kormány, melynek összetétele nagyjában azonos a Doumergue-ével, bemutatkozásakor — az alkotmányreformra már célzás sem történt — szokatlanul erős többséggel kapott bizalmat. Amennyiben egyáltalán lehet a francia kamarában prognózist felállítani, élete valószínűleg biztosítva van a saarvidéki népszavazás utánig. A parlament a kormányt munkája alapján óhajta megítélni és így előlegezi a bizalmat. Flandin pedig letárgyalatja a költségvetést és ezen túl semmi kockázatos vállalkozásba nem bocsátkozik.

A nagy válság, amit Franciaországban a rendszer válságának tartanak, ezzel csak elodázódott. A jobboldali alakulatok, a fiatalok szervezetei, melyekben a Chambre des Députés elleni gyűlés baljóslatúan lángol, nem nyugszanak bele a megoldásba. A pillanatnyi helyzet viszont nem alkalmas semmiféle megmozdulásra. Várni kell egyrészt, hogy a külpolitikai válság elmúljen, másrészt hogy a radikális párt kormányzása újabb támadási felületet nyújtson. De mindenki lábhoz tett fegyverrel vár.

Külpolitikában a Flandin-kormány elvben követi és továbbfűzi elődjének vonalát; hiszen már a külügyminiszter személyének, Laval-nak,

azonossága is garantálja ezt. De metódusában a Flandin—Laval összetétel valószínűleg még rugalmasabb, bár nem kevésbé erélyes és határozott, sok tekintetben pedig megértőbb lesz még a Doumergue—Laval összetételnél is. Flandin beutazta Közép-Európát, ismeri a problémákat úgy politikai, mint gazdasági vonatkozásaikban. Cikkeiben fejtette ki azt a nézetét, hogy a békeszerződéseket rosszaknak tartja és átszervezés szükségét látja. Balgaság volna azt hinni, mintha ez a meggyőződése a gyakorlati politikában hamarosan érvényesülne, a francia politikát elveinek kérelhetetlen logikája és ma változhatatlan szövetségi rendszere olyan cölöpökhöz láncolja, amelyeken egyes vezető államférfiak józanabb meggyőződése nemcsak nem képes, de saját érdekében sem akar keresztültömi. De alkalmazásában ez a politika ilyen vezetés mellett más arcot ölthet, mint amilyennel Európa felé fordult a Doumergue—Barthou-rezsim alatt. Kétségtelenül a legnagyobb buzgalommal fogják az olasz-francia megegyezés politikáját folytatni. Hogy lesz-e a franciákban elég nagyvonalúság ahhoz, hogy az afrikai kérdésben kielégítsék az olaszokat, akik látszatengedményekkel nem fognak megelégedni, az más kérdés. Az előzmények és az ilyen kérdésekben döntő súlyú francia bürokrácia ismerete nem jogosítja fel Itáliát vérmes reményekre. De az sincs kizárva, hogy magasabbrendű jövőbeli érdekek helyes felismerése rávezetheti a szűkmarkú franciákat a számukra politikailag helyes útra. A tengeri leszerelés kérdésében a megegyezés, mely inkább formula mint lényeg, már sokkal könnyebb lehet. Marad a legkényesebb pont az adriai és a középeurópai kérdés. Ebben a megegyezés nyilván attól függ, sikerül-e Franciaországnak makrancos jugoszláv szövetségesét meggyőzni arról, hogy saját érdekét is a francia szövetség fenntartásában és ezzel kapcsolatban osztrák politikája támogatásában és az Olaszországgal való megegyezésben lássa inkább, mint a német—jugoszláv szövetségi érdekkör fokozatos kiépítésében. Mi magyarok, ismerve Mussolini elgondolását és jellemét, és Olaszország politikájának szilárd vonalát, a legnagyobb nyugalommal várhatjuk ezeknek a megbeszéléseknek eredményét. Sikerük — egyben Olaszország békepolitikájának sikere — egész Európának sikert jelentene, tehát nekünk is csak előnyöket nyújthatna.

AMÍG EURÓPÁT belső zavarai dúlják, az Amerikai Egyesült Államok hosszú évek után — 1929 óta — először mutatnak egységesebb és nyugodtabb, magabizóbb képet. Az Unió népe szinte teljesen elfordult a külső problémáktól s a választási urnákhoz lépve, döntött gazdasági és szociális politikájának irányáról, a hatalmat teljesen Roosevelt elnök kezébe téve le. Persze ez csak megszorítással értendő: az 1934 novemberi ügynevezett középídő — mid-term — választás (az elnök kormányzási idejének közel fele múlt el 1933 március óta s az ilyen választás szokott a legkritikusabb lenni) a képviselőházat egészen, a szenátust egyharmadában volt hivatva megújítani. A hatalom tehát győzelem esetén — és hasonló győzelemre még nem volt precedens az Unió történetében — a demokrata párt kongresszusi exponensei kezébe kerül, akik azt persze az elnök ellen, az elnök akarata „felett” is gyakorolhatják. De a siker nem a demokrata párté, a siker teljesen Franklin D. Roosevelté: nem látszanék tehát tanácsosnak a törvényhozás tagjai számára, hogy szembeszálljanak annak az embernek az akaratával, akinek a politikájával az Egyesült Államok szavazóinak kétharmadrésze azonosította magát.

A republikánus párt megsemmisítő veresége — a párt jelöltjeinek egy része csak azért jutott be a két Ház egyikébe, vagy itt-ott, pl. Kaliforniában a kormányzói székbe, mert republikánus létükre Roosevelttel mellé

álltak és az ő programját tették magukévá — csak az egyik oldala a képeknek. A nép elfordult a Wallstreet diktatúrájától, nem hiszi, hogy csak a művi prosperitásban és a kíméletlen vagyongarázsolásban van az ország jóléte és jövője. De éppígy elfordult az antikapitalista radikalizmustól, a kommunista elveket vagy kollektivistá vagyonpusztító adópolitikát hirdetőktől. Franklin D. Roosevelttel sikere annyit jelent, hogy ő középen áll: jó őt támogatni, mert megmenti a magántőkét ama hivatás számára, mely még ma is rá vár, anélkül hogy öncéllá válva, a társadalom megbontásának akaratlan eszközévé legyen. De támogatni kell őt, mert ő az első elnök, aki a munkás és a munkanélküli anyagi és társadalmi jogait is észrevette és őszintén — nemcsak a magánjótékonyok útján — szolgálni akarja. A New Deal — az Új Rendszer — még egyelőre kísérlet, sőt kísérletezés — mi is lehetne egyéb tizennyolc havi fennállás után? De sikereket ért el, jóhiszeműségében és gondosságában nem lehet kételkedni és, ami a fő, kérlelhetetlenül irtja a visszaéléseket. Megszülte az Egyesült Államokban lehetetlennek látszót: az állameszmét. Létrehozta vagy hozza a központi kormányzást és átviszi a köztudatba a *salus rei publicae*-t, amelyet pedig az egyéni vagy veszélyes csoportérdek helyettesített a tekintélytelen állam és joggal lenézett adminisztrációja helyett. A bootleggerek, a gangsterek, az ipari trösztök és a korrupt adminisztratív gépezet helyett az USA eszméjének és akaratának kell uralkodnia. Ennek a Roosevelttel által felállított posztulátumnak győzelmét jelzi a novemberi választási siker. Ismét európai gondolatok jutnak diadalra odaát az ottani talajhoz és lélekhez alkalmazkodva. Ezt az amerikaiak nem tudják és ha tudnák, letagadnák. De az egyensúlyában saját fiai nyughatatlansága és dementiája által megzavart ősi földrésznek maradjon meg az a megnyugtató érzése, hogy az Újvilágba küldött fiai, ha öntudatlanul is, az ő eszméit viszik, terjesztik és rájuk alapítják belső rendjüket, nyugalmukat, jólétüket. Ha nem akar elpusztulni az öreg földrész, talán még ő is tanulhat — a fiaitól.

OTTLIK GYÖRGY

GAZDASÁGI SZEMLE

A világválság enyhülése főként Angliában — Imrédy szeptemberi jelentése, Tyler októberi adatait, a külkereskedelmi mérleg, az egyes államokba való szállításaink.

AZ ELMÚLT NYÁRI HÓNAPOK sem a világ, sem hazánk gazdasági helyzetében döntő változást nem hoztak. Nem sorolhatjuk ide a búzatermelés körében beállott igen jelentős fordulatot sem, mert az elmúlt év világszerte rossz termése és a világkészletnek ezzel kapcsolatosan rég nem látott alacsony szintre történt süllyedése az árakat lényegesen emelte ugyan, de még magának a búzafrontnak is csak időleges enyhülését jelenti, nemhogy a mezőgazdasági termelés egyetemének talpraállítását lett volna képes előidézni. A búzához hasonló áruhiány volt tapasztalható a gyapjú- és bortermelés körében is az év folyamán és az árak itt is emelkedtek, de mindez az áruhiány csak akkor volna biztató, ha a fogyasztás emelkedésében, nem pedig a rossz termésben találná meg magyarázatát. Erről pedig, bár szórványosan és kis mértékben megállapítható volt, olyan általános keretben és jelentős mértékben, ami fordulatot ígérhetne a válság

szempontjából, egyelőre sajnos még beszélni sem lehet. Mert ez volna a válság archimedesi pontja, vásárlóképessé tenni a fogyasztót, hogy több szükséglete kielégítésére legyen képes és ne legyen kénytelen annyi minden igényének kielégítéséről lemondani.

Ahol szembetűnő a javulás és igazi „prosperity“ kezd kibontakozni, Angliában, olyan úton érték el ezt az eredményt, amelyet mi sajnos nem követhetünk. A Szigetország függetleníteni tudta magát a nagy világtól és a birodalom gazdasági újjáalakításának két év előtt lerakott alapjain ma már élénk termelés és kereskedelem fejlődött ki és eleven gazdasági élet lüktet. Tudjuk, hogy Anglia hagyományos szabadkereskedelmi politikájával szakítva, 1932-ben a védvámrendszerre tért át és ugyanakkor az ottawai konferencián kölcsönös kedvezményekkel gazdaságilag magához fűzte politikailag lassanként teljesen függetlenné vált domíniumait. Ezek a háború alatt elszakítottán az anyaországtól, más, szomszédos kapcsolatokat kényszerültek keresni gazdasági forgalmuk számára, úgy hogy pl. Kanada áruforgalma az Egyesült Államok felé sokkal jelentősebb volt már, mint Angliával szemben. Az ottawai egyezmény bevált és két év alatt Dél-Afrikának, Újzéländnek, Ausztráliának és Kanadának Angliával lebonyolított kereskedelmi forgalma 30—60%-kal emelkedett, míg Angliának az európai kontinens államai felé irányuló gazdasági kapcsolatai nagy mértékben meglazultak, úgyhogy a kereskedelmi forgalom volumene pl. Francia- és Oroszország, valamint Anglia között ugyanezen idő alatt a felére csökkent. Ahogy a XIX. század harmincas éveiben az élet olcsóbbátétele érdekében eltörölték az angolok a búzavámokat és áttértek a szabadkereskedelem politikájára, a munkanélküliség és annak katasztrofális állampénzügyi hatása ellen védekezve egy évszázaddal később — és ismét sikerrel — az ellenkező végletbe csaptak át.

Sikerrel, mert Angliának ma már nincsenek válság gondjai. Az államháztartás tavalyi éve már, a deficités költségvetés dacára, felesleggel zárult és ugyanígy feleslegre számítanak az idén is, holott a folyó év költségvetése a tavalyinál hatmillió fonttal nagyobb hiányt irányoz elő. Világosan mutatja ez azt, amit itthon is már annyira szeretnénk látni, hogy az üzleti forgalom élénkülése milyen kedvező hatással van az állami bevételekre és hogy ez a kedvező fordulat miképpen erősíti önmagát a költségvetési keret hatmilliószoros bővítésének lehetővé válása útján. Ez a hatmilliószoros kiadás-többlet ismét termékenyítőleg hat a fogyasztóképesség növelése folytán a termelésre és így tovább, — ott tehát pontosan az ellenkező folyamat játszódik le, mint nálunk a válság kitörése óta. Knickerbocker legújabb könyvében olvastam egy igen tanulságos példát az angol fogyasztóképesség szempontjából. Egy üzlet kirakatában grape fruitot látott s a java gyümölcsnek 1.80, a selejtesebb minőségnek pedig 1.50 dollárnak megfelelő összeg volt az ára. (Nálunk e gyümölcs 1.50—1.80 pengős ára mellett luxuscikknek számít, Bécsben 60 garasba kerül darabja.) Megfigyelte, hogy már délelőtt 10 óráig az 1.80 dolláros minőség mindennap elfogyott és azután már csak az 1.50 dollárost kínálhatta a kereskedő, mint ugyan gyengébb minőségű, de legalább olcsó gyümölcsöt. Ez a példa ugyan nem általános értékű, mert az alsóbb néprétegre nem vonható le belőle következtetés, de viszont még mindig elég széles réteget érint, lévén a grape fruit Angliában a közép- és magasabb osztályok mindennapi eledele.

Domíniumain kívüli kereskedelmi forgalma tekintetében Angliát állandó jellegű szerződések csupán a skandináv országokhoz és egyes balti államokhoz fűzik, tej-, tojás-, zöldség-, sajt-, vaj- és baconszükségletének, valamint Argentínához hússzükségletének biztosítása érdekében, a többi kontinentális állammal való kereskedelmi kapcsolata tekintetében viszont

teljesen a szabad kéz politikáját követi. Szemellátható tehát az a törekvése az angol gazdasági politikának, hogy áruforgalmát oly körre korlátozza, illetve szükségletei tekintetében legalább túlnyomórészt olyan piacokkal tartson fenn kapcsolatot, amelyek az angol valutapolitikát nem befolyásolják.

Jó üzletet ad hoc kötnek más állammal is, de ráutalva csak olyan piacokra akarnak lenni, ahol valutájukat nem fenyegeti veszedelem. Ezt oly módon érték el, hogy a dominiumok piacait Ottawában biztosították maguknak, a már említett északi államok nagy része pedig az ú. n. sterling-unió formájában egy valutapolitikai antantot képez Angliával. Az angol termelés elsősorban az otthoni piac ellátását tűzte maga elé célul a szerződő államok piaci mellett, ahelyett hogy az egész világnak dolgozna és így nagyobb függetlenséget és több biztosságot szerzett magának. Autarkia ez, de oly széles körre szabva, hogy a terület nagysága kiküszöböli a velejáró hátrányokat. Hogy az elgondolás helyes volt, azt látjuk az eredményből, Angliában ma bőven van pénz mindenre, és minden huszadik emberre jut egy automobil.

A másik gazdasági világgócpon, az Egyesült Államok helyzetét sokkal nehezebb volna áttekinteni. Roosevelt kormányzásának még gazdasági eseménytörténetét is nehéz összefoglalni, nemhogy a helyzet kritikáját vagy prognózisát adni merném. Három érdekes momentumot akarok csupán említeni, amelyek hatásukban az egész világot érinthetik és pedig a kormány pár hét előtti vallomását az elzárkózó védvamos politika sikerelenségéről, Roosevelt ezt követőleg aratott óriási választási győzelmét, amely után a szenátus kétharmados többségének birtokában a hadiadósságok elengedését is elhatározhatja és az amerikai tőkekiviteli tilalom feloldását, ami talán hozzá fog járulni a tőkeszegény világrészek termelésének felélénküléséhez. Kétségtelen, hogy a nagy kísérletező módszert változtat, de a kísérlet nem csupán a termelés és értékesítés talpraállítását célozza, hanem a termelési rendszert magát ostromolja. Ugyanolyan evolúció van folyamatban Amerikában, mint Német- vagy Olaszországban és ezek ha más-más úton és eszközökkel is lényegében ugyanazt keresik, a kapitalista termelési rendszer és az azzal összenőtt társadalmi berendezkedés romjain a kollektizmus felé haladva akarják a mai életnek és az adott körülményeknek megfelelő új világot kiépíteni. Olaszország már messzire haladt ebben az újjáépítésben, nagyban és egészben ismerjük az elgondolást, de ki merne ilyen rövid idő után bírálatot mondani róla. Németországban politikai és gazdasági okok mellett az is hátráltatja a reformok teljes kifejtését, hogy a párt a legfőbb elvi kérdésekben nem egységes és így előbb az egyik áramlatnak felül kell kerekednie a másikon, mielőtt elhatározó lépések tanúi lehetünk. Az Egyesült Államok nagy reformátorával még odaát is kevesen vannak tisztában; a bankok, mint ismeretes, minden eszközzel küzdöttek ellene megválasztásakor, de ő is nagy erővel fordult a bankok ellen kormányralépése után és minden eszközt jónak tartott arra, hogy a mobil nagytőke ellenállását megtörje. Mégis beszéltem olyan newyorki bankárral, aki vakbuzgó hittel és csodálattal emlegette Rooseveltet és terveit, mintahogy legfeljebb németeket hallottam Hitlerről beszélni. Mint már többször kifejtettem e hasábon, nem tudom elfogadni mind e törekvések közös kiindulópontját, hogy a válság a tőkés gazdasági rend csődjét mutatja és így a helyzet csak a rendszer kicserélése útján orvosolható, legalább is nem áll ez hazánk és Közép-Európa gazdálkodásának fejlettségi fokánál. De az Amerikában szabadjára engedett elemek játékából mi is sokat tanulhatunk, éppúgy mint ha éber figyelemmel kísérjük az olasz átalakulás gazdasági hatásait.

IMRÉDY PÉNZÜGYMINISZTER szeptember havi jelentéséből az ország pénzügyi helyzetére vonatkozólag eléggé megnyugtató adatok derülnek ki. A szeptember havában befolyt egyenes adók összege ugyan 8%-kal alatta maradt az elmúlt év azonos hónapja alatt ugyanezen címen befolyt adóknak, de a költségvetési év első negyedének adatait összehasonlítva, ez a csökkenés nem mutatkozik. A forgalmi és fogyasztási adók, valamint a vámjüvedék bevételei azonban már úgy szeptemberben, mint az első három hónap alatt is meghaladták az előző év azonos időszakainak eredményeit, már pedig éppen ez a három bevételi forrás az, amely a gazdasági helyzet megítélésénél elsősorban figyelembe vehető, mert idegen hatásoktól menten közvetlenül kapcsolódik a gazdasági forgalomhoz. E három bevételi forrás szeptemberi eredménye kb. 16%-kal, első három hónapi eredménye pedig kb. 10%-kal haladja meg az elmúlt év adatait, úgyhogy ezekből a forgalom némi emelkedésére egészen tárgyilagos következtetés vonható le. Hogy a dohányjüvedék bevételei mindkét számítási mód szerint mögötte maradnak az elmúlt év eseményeinek, az nyilván annak tudható be, hogy a gazdasági forgalom emelkedése még nem jelentkezett a dohányosok körében többletbevétel formájában és így ezen a ponton az olcsóbb dohányneműek felé való orientálódásnak a válság által előidézett folyamata még nem állott meg. Már kevésbé öröndetes adat, amely bizonyos fokig ellentétben is áll a fentiekkel, a postakincstár és az államvasút bevétele, amelyek közül az előbbi szeptember hónapot tekintve 3%-kal, az első három hónapot vizsgálva pedig 5%-kal marad el a tavalyi bevételek mögött, míg az államvasutaknál a csökkenés már 6.5, illetve 5%-ot tesz ki. Ha az utóbbi tételt közelebről vizsgáljuk meg, az eredmény még kedvezőtlenebb 1934 szeptemberben, ugyanis az 1933. év ugyanezen időszakához viszonyítva a Máv utaskilométerteljesítménye 167,314.138-ról 197,021.670-re emelkedett, az árutonna kilométerteljesítmény viszont 202,518.189-ről 182,739.779-re csökkent. Eszerint az áruszállítási forgalom csökkenése szeptemberben az egy év előtti adathoz viszonyítva majdnem 10%-ot tett ki, amit csupán az értéktelenebb és közgazdasági szempontból jelentőség nélküli személyforgalomnak nyilván különleges okok folytán beállott (filléres gyorsok, nemzeti munkahét) emelkedése kendőz el bizonyos fokig. A MAV forgalmi adataihoz hasonlóan kedvezőtlen tünet a gazdasági forgalom alakulása szempontjából az, hogy a magyar széntermelés és fogyasztás 17 havi szakadatlan emelkedés után szeptember hónapban 7'3%-kal alatta maradt a múlt évi szeptemberi eredménynek és csupán 12'6%-kal haladta meg az előző hónap eredményét, holott az előző években a szeptemberi széntermelési és fogyasztási adatok az augusztusiakhoz képest 25—30%-os emelkedést szoktak volt felmutatni. A szénbányászatot általában kulcsipamak tekintjük, mert saját termelési és értékesítési adatai eléggé pontosan jelzik az ipar helyzetének változásait, hiszen a hajtóerőt tekintve, akár szén- vagy generátortüzelés útján, akár vásárolt elektromosáramból állítja azt elő, közvetve vagy közvetlenül úgyszólván minden ipari vállalat a szénbányák adófizetője. Eppen ezért némi biztonsággal vonható következtetés a szénfogyasztásból az iparvállalatok foglalkoztatottságára. A szénkivitel csökkent tavalyhoz képest kb. 7%-kal, a szénbehozatal viszont emelkedett 40%-kal, a kokszoehozatal pedig 44%-kal, de a két cikk behozatali többletének összege a folyó év első kilenc hónapjának szénfogyasztásához viszonyítva mindössze 2.1%-ot, tehát elenyésző kicsiny, elhanyagolható hányadot tesz ki. Ha a fogyasztókat tekintjük, azt látjuk, hogy a vas-, gép-, vegyi- és cukoripar szénfogyasztása emelkedett, míg a többi csökkent és az oroszlánrész az évek óta fejlődő textilipar csökkent termelésére esik, amely többek között elsősorban a hosszú ideig tartott meleg

időjárást sínyli. Az ipari termelésnek a szénfogyasztás alapján megállapítható csökkenése azonban nem olyan mértékű, hogy aggodalomra adhatna okot és talán a következő hónapokban részben ki fog egyenlítődni.

Az államkincstár pénztári helyzete — bár ez a költségvetési év elején nem szokott mérvadó lenni — kedvező, mert a szeptember havi bevételek 17 millióval meghaladták a kiadásokat, tehát a pénztári tartalék ennyivei nőtt. Ezzel szemben az október végén megjelent Tyler-féle jelentésnek az adóhátralékok összegére vonatkozó adatai meglepő és kedvezőtlen képet festenek. Eszerint az 1934 augusztus i-én fennállott hátralék 309.5 millió pengőt tett ki, míg 1933 augusztus 1-én 310.1 milliót tartott nyilván a kincstár. Tehát az állam adóhátralékköveteléséből egy év alatt mindössze 0.6 millió, tehát csak 0.2% folyt be, dacára a nyújtott fizetési kedvezményeknek és a mezőgazdaság körében felszínre került magasabb áraknak, valamint a — valljuk be, elég szigorú — adóbehajtásmik. Arra mutat ez a kedvezőtlen eredmény, hogy a folyó adók megfizetése már magában is a termelés csúcsterhelését képezi, amivel különben egyébként is tisztában voltunk, de ezenkívül azt is jelenti, hogy a folyó adók megfizetését is csak a már említett magasabb mezőgazdasági árak tették lehetővé. Az állam gazdálkodásának egyensúlya tehát úgyszólván tökéletesen a magángazdaság termelési és értékesítési viszonyainak függvényévé vált.

A folyó év első kilenc hónapjának külkereskedelmi mérlege egyaránt tartalmaz kedvező és kedvezőtlen következtetésre szolgáló adatokat és továbbra is kiviteli többlettel zárul, bár ennek összege az elmúlt év ugyanazon időszakának 45.9 millió pengős aktív egyenlegével szemben 29.5 millióra, tehát 35.75%-kal csökkent. Az egyenleg csökkenésével szemben a forgalmi adatok úgy a kivitel, mint a behozatal oldalán, mégpedig 5.5%-kal, illetve 14.1%-kal emelkedtek, a kivitel emelkedése tehát elmaradt a behozatalé mögött. A behozatal emelkedése nem volna egészségtelen, ha tisztán a fogyasztás és illetve a vásárlóerő emelkedésére volna visszavezethető, attól tartok azonban, hogy emellett más okok is közrejátszottak, úgyhogy ez az eredmény nem üdvözölhető fenntartás nélkül.

Ha a részleteket országok szerint vizsgáljuk, azt találjuk, hogy aktív egyenleg mutatkozik javunkra Ausztria, Németország, Svájc, Anglia, Palesztina és Franciaországgal szemben, míg passzív mérleg mutatkozik az Egyesült Államok, Románia, Olaszország, Jugoszlávia és Csehországgal fennálló kapcsolatunkban. A vizsgálat során sok meglepetés ér bennünket, így elsősorban Ausztriánál, amely megőrizte ugyan vezetőhelyét, de az aktív egyenleg a tavalyi 30.9 millió pengőről 12.4 millió pengőre, tehát csaknem 60%-kal csökkent. A második meglepő tény, hogy a második helyet Ausztria után Németország foglalja el 11.8 millió kiviteli többlettel, holott — mint ezt annyiszor panaszoltam — a múltban Németország ridegen elzárkózott a magyar export elől és még tavaly is 15.6 millió pengőt tett ki kilenc hónap alatt ebben a viszonylatban évek óta egyaránt passzív egyenlegünk. Amíg Magyarország aranyban fizette behozatali többletének egyenlegét, mi szorgalmasan vásároltunk német árut dacára annak, hogy Németország élelmiszerbehozatalának csak jelentéktelen töredékét vette nálunk, úgyhogy behozatalunk többlete kb. 5 év alatt elérte a 100 millió pengőt. Most, hogy tőlünk aranyfizetésre úgysem számíthatnak, de arra viszont önmaguk sem képesek és éppen ezért nyersanyagot más piacokon már alig kapnak, a magyar piac felé fordult a németek érdeklődése és amikor a mi érdekeinket már alig szolgálja, de az övéknek megfelel, befagyott pengőkért és alig értékesíthető márkákért exportálják a magyar termékeket, így engedjük, hogy a németek kedvezményesen felvásárolják a magyar gyapjúkészletet, oly mértékben, hogy — amint azt már egyízben felhoz-

tam — a magyar posztógyárak szükséglete jórészt fedezetlen maradt és most a németek helyett mi törhetjük a fejünket azon, hogy a szükségessé vált behozatalt honnan és miképpen fedezzük.

A harmadik meglepetést Olaszország okozza, amely Németországgal helyet cserélt, mert az eddig állandóan aktív egyenleggel szemben a passzív egyenleggel bíró államok közé, még pedig 6.5 milliós egyenleggel mindjárt a harmadik helyre került. Feltehető, hogy itt a bajt a klíring-szerződés hibája mellett a folyó évben felemelt olasz állatvámok okozták. Mindenesetre érdekes, hogy külkereskedelmi mérlegünk kellemetlen meglepetései éppen három velünk baráti viszonyban lévő ország részéről értek bennünket, amelyek közül kettő gazdasági kapcsolatait a római egyezményben szorosabbra fűzte velünk.

Romániával szemben kereskedelmi forgalmunk úgyszólván állandóan passzív volt, mert az eredeti 1 : 1 arányt megállapító szerződés nem volt betartható. Azóta a román kormány az exportot több ízben megszorította, így főleg Manolescu Strunga jelenlegi kereskedelmi miniszter, aki a kiviteli engedélyeket az érték 40%-ának megfelelő valuta beszolgáltatásához kötötte, aminek következtében csak 60% lett volna árubehozattal kompenzálható. Ezt a rendeletet csakhamar vissza kellett vonni, mert általános felzúdulás követte és most országoként állapították meg a kivitel ellenében megengedett árukompensáció és a valutában fizetendő vételár arányát. Kereskedelmi kapcsolatunk azonban továbbra is nagy nehézségekbe fog ütközni, mert Románia mint mezőgazdasági termékeink piaca nem jöhet szóba, ipari exportunk pedig, talán részben bizalomhiány folytán is, nem eléggé iparkodott tértfoglalni, viszont az ásványolaj és fábehozatal jelentős passzív tételt képviselnek. Ennek kiegyenlítése Románia erőteljes iparosodása következtében a jövőben még egyre nehezebb lesz.

Csehországgal szemben külkereskedelmi, mérlegünk 2'6 milliós passzív egyenleggel zárul és minden animozitás nélkül megállapítható, hogy ezen a ponton csaknem annyi türelmet tanúsítottunk, mint Németország irányában. 1930-ban Csehország még Németország mellett a második legnagyobb szállítója volt Magyarországnak és 173 milliós behozatali összeggel csak kétmillióval maradt el Németország mögött, míg Ausztria ebben az időben 95 milliós behozatalával a harmadik helyre szorult. Ezzel szemben mi 153 millió értékű árut vittünk ki Csehországba, tehát passzív egyenlegünk 20 millióra rúgott. 1930 december 15-én Csehország felbontotta a kereskedelmi szerződést, aminek következtében az áruforgalom a következő évben 49 millió értékű behozatalra és 24 millió értékű kivitelre zsugorodott össze és a forgalom csökkenése azóta folyton tart, úgyhogy a folyó év első kilenc hónapjában behozatalunk már csak 17.2 milliót, kivitelünk pedig 14.6 milliót tett ki. Retorzióképpen tavaly az anatóliai szénmedencéből próbáltunk szenet szerezni, de ennek kompenzációja nehéznek ígérkezvén, az idén kötött német-magyar kereskedelmi szerződés keretében biztosítottuk újabb magas kalóriájú szénszükségletünket. Ennek hatása alatt a csehek újból tárgyalásra jelentkeztek és egy alárendeltebb jelentőségű keretmegállapodás jött létre közöttünk, amely azonban semmiképpen nincs arányban a két ország természetes gazdasági egymásrautaltságával.

A kereskedelmi mérleg adatainak nyersanyag- és készáru szerinti vizsgálata kedvezőbb képet mutat, mert a nyersanyag arányszáma a behozatal terén 41.73%-ról 42.65%-ra emelkedett, míg a kiviteli oldalon 65.18%-ról 60.78%-ra csökkent, ezzel szemben a készáruk arányszáma a behozatalnál 29.08%-ról 27.28%-ra csökkent, a kivitelben pedig 27.19%-ról 30.52%-ra emelkedett. Ez a feldolgozóipar fokozott tevékenységét mutatja, tehát kedvező irányú fejlődést, vagy talán helyesebben eltolódást jelent. Áruk szerint

tagolva a mérleget, azt látjuk, hogy a fabehozatal 18.2 millióról 29.5 millióra emelkedett. Nem valószínű, hogy ez egészséges tünet lenne, mert alig hihető, hogy a szükséglet ebben az arányban emelkedett volna, hiszen ennek az építkezések fellendülése lett volna előfeltétele, arról pedig — főleg ebben a mértékben — nem beszélhetünk; inkább feltehető, hogy a terménykivitel csereárújaként a szükségletet meghaladó mennyiségű faanyag jött be az országba. Azonban a behozatali oldalon az emelkedés úgyszólván az összes jelentősebb áruknál feltalálható, ami mégis csak a fogyasztás és vásárlóerő növekedésére mutat. A kivitel oldalán, ha a mennyiség emelkedett is, az érték sokhelyütt csökkent. A legnagyobb hiány mutatkozott az állatkivitelnél, amelynek értéke a tavalyi 40.2 millió pengőről 29.3 millióra, tehát 27%-kal csökkent és nyilván egyik oka — mint már említettem — az olasz-magyar áruforgalom kedvező Jen egyenlegének. Nagyban csökkent a tengeri- és árpakivitelünk, előbbi 12.8 millióról 2 millióra és utóbbi 57 millióról 1.3 millióra, viszont kb. a kétszeresére emelkedett toll- és zsírkivitelünk, nyilván a németek fokozott vásárlása következtében.

Kétségtelen, hogy az osztrák-magyar forgalom akadozása, amelynek során az 1: 1.5 eredeti arányszám 1: 1-re csökkent, továbbá az olasz viszonylatban beállott változás okozta a kiviteli többlet jelentős csökkenését, amelyek közül az első kiküszöbölését célozta a legutóbb lezajlott osztrák-magyar tárgyalás. De kétségtelenül kedvezőtlen hatással volt kivitelünkre az is, hogy az államközi tárgyalások eredményeiről az exportcégek nem mindig szerezhettek kellő időben részletes tájékozódást, pedig nem elegendő, ha a kormány a szerződést megkötö, sok múlik a kereskedő ügyességén is, hogy az áru tényleg el is adassék és bizony sokszor vannak az exportőrök találgatásra utalva. Ugyanígy kedvezőtlen hatással van az is, hogy utóbbi időben több mélyreható változás állott be nálunk is az export engedélyezése terén. Így megszorították előbb az ú. n. fináncpengő elleni kivitel, utóbb pedig az ú. n. árupengő elleni kivitelre került a sor és általában a kompenzációs kedvezmények kimondhatatlanul bonyodalmas rendszere lép előtérbe. Ezenfelül néha meglepetésszerű intézkedések is érik az exportcégeket, mint pl. hogy a Németországba szabályszerűen eladott kb. 300 vágón babból utólagos döntés folytán csak 160 vagon enged a Külkereskedelmi Hivatal kiszállítani, sőt ezenfelül az áru minősítését is utólag lefokozzák, amiáltal a kiviteli kedvezmény mértéke csökken. Ugyanígy váratlanul betiltották az ugyancsak szabályszerűen eladott 150 vágón fehér napraforgómag kivitelét Németországba, nyilván mindkettőt azért, mert a kivitel fellendülése folytán márkakövetelésünk összege nagyon felduzzadt. Az intézkedés mindkét esetben helyes lett volna, ha kellő időben történik, így azonban a jóhiszemű kereskedőket elég nehéz helyzetbe hozta. Reméljük, hogy a Külkereskedelmi Hivatal és Kompenzációs Iroda átszervezésének befejeztével ezek a visszas helyzetek kiküszöbölhetők lesznek és a legális kereskedelem erről az oldalról a jövőben hathatós támogatásra fog találni és pontos tájékoztatást fog nyerni, ami a versenyképességhez elengedhetetlenül szükséges.

CSEH POLITIKAI ARCKÉPEK

PEROUTKA MEMOÁRJAI

II

*Kramar, a turócszentmártoniak, Srobár, Hurban-Vajansky, Hodza/ cseh hibák
Szlovenszón; Hlinka, Masaryk, Benes.*

A SZIBÉRIAI CSEH LÉGIÓ lecsendesítése céljából 1919 augusztusában a prágai kormány új delegációt küldött Szibériába, amely Masaryk üzenetét vitte, — ez a delegáció sem tudta a bajokat orvosolni. Kétféle politikai befolyás érezte Itatását, az egyik Masaryké, a másik Kramáré. Masaryk a hazatérést sürgette, Kramár az oroszországi intervenciót, mert még mindig el volt vakítva a légiókra vonatkozó túlzó győzelmi hírektől.

Kramár is, Stefánikhoz hasonlóan, csalódott a Masaryk—Benes-csoportokban. Peroutkának Kramárra vonatkozó fejezeteit következőkben igyekszem összefoglalni. Mint a csehtót békedelegáció elnöke, párizsi huzamos tartózkodásával gyengítette otthoni pozícióját, mert helyette, Svehla, gondoskodott arról, hogy háttérbe szoruljon. Annak ellenére, hogy a háború alatt be volt börtönözve, forradalmi szempontból mégis passzív szerepet vitt és ezt utólagos szereplésével akarta helyrehozni. Párizsban kénytelen volt belátni azt, hogy túlértékelt az új köztársaság nemzetközi pozícióját és hogy saját minisztertársai mellőzik, így például, mint miniszterelnök Rasin pénzügyi intézkedéseiről csak a lapokból értesült. Ugyan erősen reprezentatív személyiség, grand seigneur volt, aki azonban rezignáltan látta, hogy Bécsben nagyobb autoritása volt. Külpolitikai szempontból kudarcjai voltak a tescheni kérdésben és az orosz intervenció ügyében. Masaryk az orosz kérdésben a belső neutralitás híve volt és ilyen üzenetet is küldött a légióknak. Kramár Oroszországnak a bolsevizmus alóli felszabadítója akart lenni. Ez a politikája még erősebben kimélyítette a légióban mutatkozó szakadásokat. Nem látta a valóságot, absztrakt terveket forgatott agyában. Kezdetből Rramai és Benes megegyeztek abban, hogy egy erős és demokratikus Oroszország nagy támasza lenne a köztársaságnak. Mihelyt azonban a szövetségesek az intervenció ügyét elejtették, Benes is eltávolodott Kramártól, akiről köztudomású volt már Párizsban, hogy a beszélgetést mindig Oroszországra fordítja. Kramár kénytelen volt miniszterelnöki állásáról 1919 júliusában lemondani. Prágába üzenete, hogy megelégtelte már az egész dolgot, Benes előtt pedig kijelentette: „Nem titkolom, hogy bár mint Coriolán megyek el (Oroszországba) — azonban nem akarok egyébert dolgozni, mint életem céljáért, a szláv föderációért, ami kizárja azt, hogy nemzetem ellen cselekedjem... A francia külügy-minisztérium a Denikin-akció idején még gondolt egy intervenció

eshetőségére és Kramár rendelkezésére bocsátotta a Maklakov hadihajót, melyen ez Odesszába utazott. A Kramár-expedíciónak nem voltak eredményei. Kramár valószínűleg Stefánikhoz hasonlóan azt hitte, hogy Oroszország visszahódításával nemcsak hogy helyreállíthatja lerontott presztízsét, hanem azután majd diktálhatni fog a Masaryk—Benes pártnak. Mint győző akart ő is a légiók élén visszatérni.

Kramár és Benes között nemcsak elvi, hanem személyes differenciák is voltak. Kramár érzelmi politikus, Benes hűvös kalkulátor. Kramárnak rosszul esett, hogy Párizsban csak egy kis kereket jelentett a nagy gépezetben és hogy egyszer őt Balfour nem is akarta fogadni. Benes viszont megszokta az előszobázást és hogy alárendelt pozíciójú emberekkel volt kénytelen tárgyalni, azonban jól tudta azt, hogy a nagyfejúek nem értenek a részletkérdésekhez és ezért szakértőik barátságát igyekezett megnyerni. Kramár grand seigneur volt, míg Benes egyedül végezte az összes fontos írásbeli és szerkesztési munkát Kramár a pátoz ember, Benes a realizmustól duzzadó rövidségé és ezért szívesebben tárgyaltak az államférfiak vele. Kramár régi típusú szlávofil, aki mindig ignorálta a nyugatot, míg Masaryk és Benes a Nyugatra építették számításaikat.

NEM MELLŐZHETEM Peroutka könyveinek részeit, melyek Szlovénzkóra és a tót kérdésre vonatkoznak. Peroutka határozottan elfogult Szlovénzkóval szemben. Az intellektuel cseh szemüvegén nézi Szlovénzkó kérdését és különösen ami a magyar érárt illeti, valósággal groteszkül hatnak elmefuttatásai. A turócszentmártoni deklaráció kérdésében az ismert cseh álláspontot foglalja el. A deklarációt fontosnak tartja abból a szempontból, hogy a csehtót testvériség mellett foglal állást, de nem fontos, amikor arról van szó, hogy a deklarációban a tót nemzetnek különálló követelése is foglaltattak. Peroutka leírása szerint a tótok a legkisebb lépést sem tették a viszonyok megváltoztatása céljából, a fordulatot elő nem készítették, mert sohasem számítottak önerejükre. Amikor Turócszentmártonban összegyülekeztek, Szlovénzkón senki sem várt különös eseményeket, aminek egyik jele, hogy Hodza Budapesten tartózkodott, Srobár pedig Prágában. A tóród tanácskozás csupán manifesztáció volt és a tótok nem akartak forradalmat. A tanácskozásra 30 nemzethű tót volt hivatalos, de eljött kétszáz mindenféle hívatlan. Nem voltak választott képviselők, legitimáció csupán a tót nemzeti érzület volt. A deklaráción, Peroutka szerint is, Hodza eszközölt utólagos javításokat, melyeket ugyan cseh felfogása alapján nem tart mélyrehatóknak, — tényleg azonban döntő jellegűek voltak. Feltűnő, hogy ismételen hangoztatja, miszerint az ott megjelentek nem tudtak a prágai október 28-iki eseményekről. Ez nem felel meg a tényeknek. Már október 29-én ott volt Szlovénzkón a prágai kormány első felhívása és önállósági törvénye. Ami az autonómiai követelést illeti, Peroutka a visszamaradt 25—30 résztvevő couloirszerű vitájának tulajdonítja az egész kérdést és a titkos klauzula dolgát. Ennek azonban ellentmond az, hogy a tanácskozásokon Stodola E. dr. elnökölt és hogy a felvetett

kérdések felett szavaztak. Egyébként Peroutka mellőzte a Tuka-pemek erre vonatkozó érdekes adatait, melyek szerint ezekről a tanácskozásokról feljegyzések is léteztek, melyeket eltüntettek. Hogy nem beszélgetésszerű vitatkozás, hanem rendes tárgyalás folyt, bizonyítja az is, hogy Dérer előterjesztette a Pantucek-féle cseh tervezetet, mely Szlovenszko jövő helyzetére vonatkozott és amelyet az értekezlet elutasított, mert nem vette figyelembe az autonómiai követelést. Egyébként a túrócszentmártoni deklaráció ügye annyira ismeretes, hogy szükségtelennek tartom adatait Peroutka előadásával szembeállítani.

Peroutka cseh felfogásának megfelelően Szlovenszkonak a magyar éra alatti sorsát szomorúnak és kilátástalannak mutatja be. A tótság elidegenedett, a magyarsághoz igyekezett hozzásimulni, „hogy kenyérét vajjal megkenhesse.“ Vájjon — kérjük — a csehtót testvériség megszerzi-e részére a vaját, mikor már kenyérét is elvette? A nemzettestek fennmaradását az elsőrendű életszükségletek kielégítése sokkal inkább garantálja, mint például a nyelvi rokonság. A csehtót politikai nemzet megalkotását egy cseh politikus 1918-ban nemcsak cseh és tót, hanem európai követelménynek is mondja. Peroutka ezt approbálja és megjegyzi, csehtót nemzet tulajdonképpen nem egzisztált. Ezt meg kell alkotni. Szlovenszko megszállását különösen Srobár sürgette, aki hangoztatta, hogy aki először teszi rá kezét, azé lesz. Peroutka említi, hogy a csehek ezt sokkal könnyebbnek gondolták, mint amilyen tényleg volt. Ezen nekünk keserűen mosolyognunk kell, mert hiszen tudjuk, hogy milyen megszégyenítő körülmények között csinált helyet az akkori végrehajtó hatalom a cseheknek. Alit is mondott volna Peroutka, ha tényleges és szervezett magyar ellenállás lett volna! A könyv szerint a csehek rendelkezésére csak hatezer fegyver állt, pénzük se volt. A hazatérő cseh katonák nem akartak harcolni. Olyan hangok hallatszottak a cseh közvélemény részéről, hogyha az antant garantálta Szlovenszkot a csehek részére, úgy szállja meg az antant, tehát más vállakra akarták áthengerelni a feladat súlyát.

Szlovenszko teljhatalmú miniszterévé Srobárt nevezte ki Prága. Kramái miniszterelnök a kinevezéskor hangsúlyozta, hogy ez nem jelent autonómiai lépést, erre egyáltalában nem is gondolnak. Peroutka szerint ez nem a tót nemzeti jelleg, hanem a tót nemzeti gyengeség védelmére szolgált. Srobár jellemzését következőkben adja:

„A Szlovenszko-ra vonatkozó teljhatalom majdnem diktatori lehetőségeket adott neki, ő itt a köztársaságnak látható feje volt.

Ő döntött a követendő irányról. Prága megbízott benne. A forradalmi és bizonytalan helyzetekben nagy energiát mutat, amely azután, a nyugalom napjaiban, úgylátszik, kiszikkad belőle. Az egyenes lelkületű férfiú mintaképének látszik. Nem rendelkezik olyan külső lehetőségekkel, amelyekkel mások kitűnnek. Az irányt, melynek szentelte magát, diplomata nélkül érvényesíti, némely érzékeny ember tekintetbevétele nélkül is, akik tisztelete és mérsékletet követeltek. Idővel Szlovenszkon sokkal több ellenséget szerzett, mint bárki más. A más gondolkodásúak iránt non mutatott összeférhetőséget. Általában a forradalmárok nem tűnnek ki ezzel az érzéssel és Srobár a forradalmár típusa. A korszakot tartós forradalomnak hitte, amikor mások már bele-

tinták és óhajtották, hogy ettől az állandó forradalmártól, aki szigort, parancsolt, szabadítsák meg őket. Azon időszakban, mely már megszűnt forradalomnak lenni, győzött vele szemben az összeférhetőbb, kompromisszumra hajlóbb és körültekintőbb elem, amit ő leplezetlenül gyűlölt. Meg is mondjuk, ki győzött vele szemben: Hodza.“

„Szlovenszko lakosságát és politikáját akárcsak egy vonalzóval kettéosztotta megbízhatókra és megbízhatatlanokra. Akiket megbízhatatlanoknak tartott, azokat irgalmatlanul félreállította. Kétségtelen, hogy történelmi hibája abban nyilvánult, miszerint a gyanúsak közé felette sok embert sorozott és hogy némelyeket megbízhatatlannak tartván, ezen az alapon is bánt velük, amivel elérte azt, hogy tényleg megbízhatatlanokká váltak.“ „Nem hozott tehát Szlovenszkonak belső békét és nyugalmat, hanem a két orientáció közötti súlyos harcokat. Kényszerítette az embereket, hogy színt valljanak. A rezsim kimondott elleneségeit internálta.“

Srobár a tót szkeptikusok közé tartozott. Nem bízott Szlovenszko erejében. A tót nemzeti érzéseket lágyaknak tartotta, az intelligencia többségét elveszettnek hitte, az öregekről pedig azt tudta, hogy a régi rendszerhez ragaszkodnak. Működésének nagy passzívuma, hogy a tót katolikuságot nem tudta megnyerni és akcióiból reakció lett. Srobár minden erővel igyekezett a cseh pártvezetők választási türelmetlenségét, fékezni, mert azon a véleményen volt, hogy míg az adminisztráció nincsen erős kezekben, nem lehet választatni, mert Szlovenszko nagy területei az állam érdekei ellen választanának., hiszen a néptömeg még nem szakadt el a magyar rezsimtől. Srobár hlaszista típus, kiből Peroutka szerint a cseh és a tót elem már egyesült és összeforrt. Ezzel a típussal szemben azelőtt a csehellenességben vezetett a turócszentmártoni iránynak szellemi feje, Húrban Vajansky, akiről Peroutka következőket írja:

A csehekről való gondolkozása és beszéde minden szeretetet nélkülözött. Azt hirdette, hogy kedvesebb neki, ha száz tót a pesti iskolákba jár, mint cseh iskolákba, mert közülök legalább tíz tót tér vissza, míg Prágából egyetlen-egy sem. A csehektől való elkülönülés tekintetében annyira ment, hogy óva figyelmeztette a fiatal tótokat, nehogy cseh könyveket olvassanak. Szlovenszko megmentését a cári Oroszországtól várta. Véleménye szerint a csehek nem válhatnak Szlovenszko hasznára. A cseh lélekről nem beszélt másképp, mint valamilyen áfiumról. Keleti szláv konzervatív volt és a nyugati, modern csehek ellenszenvesek és gyűlölteket voltak előtte. Minden szeretete a cári Oroszországgé volt, Tolsztojt gyűlölte, mert benne a cárizmus ellen irányuló analízist, bomlást és veszedelmet látott. Ez a szó „haladás“ szájából és tollából mindig, mint valamilyen szidalom hangzott. Mindaz, ami a modernséggel és a haladással valamilyen összefüggésben volt, őbenne ellenségre tált úgy politikai, mint kulturális téren.

„Az orthodox katolikusok és az orthodox evangélikusok Szlovenszkon a prágai huszitizmus elleni averzióban egyeztek meg, nem láttak semmilyen különbséget a szabadgondolat és e között. Vajansky Masarykot éppen úgy nem szerette, mint Tolsztojt. Felfogása szerint mindkettő abban vétkezett, hogy elvetették a tradíciót és az észnek megbízhatatlan erejével igyekeztek ezt pótolni. Vajansky előszeretettel ragaszkodott az önálló jellegű Szlovenszko elképzeléséhez: a konzervatizmus őrizze meg ezt a területet eredeti jellegében addig, amíg Oroszország fel nem szabadítja. Hogy Oroszország ezt megvalósítja, ez a mártoniak alapvető hitcikkelye volt, amelyben nem volt szabad kétkedni.“

Húrban Vajanskynak szellemében írtak később is, ez a szellem nem tűnt el és Peroutka keserőséggel jegyzi meg, hogy amit a tót

autonomisták később írtak a csehekről, ahhoz viszonyítva Húrban Vajansky csak gyenge kezdőnek látszik.¹

Mikor Csonka-Magyarországon kommunizmus volt, Foch attól félt, hogy Magyarország és Oroszország egyesülhetnek. A cseh előrenyomulási kísérlet robbantotta ki a háborút. A csehek dilettáns módon harcoltak, a vörös sereg úgy hatolt be a cseh frontba, „mint a kés a vajba... A cseh visszavonulás futásba fulladt. A cseh hadsereg a felbomlás összes pszichológiai jeleit mutatta. Peroutka igyekszik ennek a rájuk nézve kellemetlen emlékü vereségnek mentő körülményeit elősorolni, ezek azonban a logikusan gondolkozó olvasót meg nem győzhetik. Ismét olvassuk, hogy a cseh közvélemény hangulata szerint a csehek kényelemmel akartak az affér komolyságából kilábolni és ismét az antantra akarták áttolni az ügyet és Klofác hadügy-miniszter lett a bűnbak, aki választási körúton volt a harc kitérésékor. A cseh hadműveleteket Luigi Piccione olasz tábornok vezette. A vereségek könnyűvé tették Benes részére az intervenciót, hogy az olasz katonai missziótól megszabaduljon és helyébe a már februárban megérkezett francia missziót állíthassa. Az olaszokat azzal vádolták, hogy a magyar lakossággal szimpatizálnak. A háborút végül az antant diplomáciai sakkhúzásai fejezték be. Mikor a bolsevik éra összeomlott, Benes ellenezte a cseheknek Magyarországra való bevonulását.

IGEN ÉRDEKES részletei Peroutka művének a Hodza Milánra Vonatkozó fejezetek. Mikor Hodza 1918 novemberében a cseh kormány budapesti követe és megbízottja lett, a magyar kormánnyal tárgyalásokat folytatott, melyek utóbb a latens Srobár-Hodza ellentét következtében elkeseredett és heves vitákra és politikai harcokra adtak alkalmat. Peroutka feldolgozásából merítjük a következőket.

A magyar kormány arra törekedett, hogy a turócszentmártoni tót nemzeti tanácsot rábírra egy megegyezés létesítésére. Peroutka szerint ez a tanács már nem is létezett, mert a prágai kormány és nemzetgyűlés megalakulásával illetékessége megszűnt és minden hatalmat és autoritást megvontak tőle a prágai intéző körök. A tót képviselők Prágában cseh katonaságot sürgettek Szlovenszkó részére. A prágai Slovensky Clubot bizalmatlanság töltötte el a tót nemzeti tanáccsal szemben, nem hitt a magyarokkal szembeni gerinces magatartásában, nem hitt a tótság erejében és elszántságában. Meg volt döbbenve, mikor november 28-án Hodza előadta Budapesten a tót nemzeti tanács megbízottainak, hogy a magyarokkal ideiglenes megegyezést kell kötni, mert nem lehet bízni a cseh katonai erőben, a francia segítségben, Szlovenszkó helyzete viszont nehéz. A megegyezés által a tanács Szlovenszkó nagyobb részében a szuverenitást biz-

¹ Húrban Vajanskynak a cseh realisták (Masaryk csoportja) és a hlaszisták elleni szenvedélyes írásmódoráról Peroutka könyvében a következő megjegyzést is olvashatjuk:

„Azt írta, hogy a magyarok becsületesebbek, mint a (cseh) realisták, vagy a rühös tót juhok, amivel a hlaszistákat értette. ‚Ezek széllel bélelt létrák, ezek a stréber ingyenélők és csirkefogók,... ezek a köbgyökre emelt hazudozók és ravaszkodók és az ő aljas birkálásaik‘: így tisztelte meg a hlaszistákat.«

tosíthatja a maga részére. Hodza akciója nem sikerült. Rramár és a Slovensky Club közbeléptek. Hodza három oldalról desaveut kapott. A magyar-tót megegyezés, mely a csehek részvételét kizárta, a cseh katonaságnak útját akarta elállni. A kifejezés „autonómia“ ugyan el nem hangzott, — mint Peroutka mondja — azonban csupa olyan kérdésről volt szó, melyeknek összessége autonómiát jelentett. A megegyezést tulajdonképpen a magyar sajtónak időelőtti diadallár-mája hiúsította meg, mert ez alarmírozta Prágát. A csehek Hodza tárgyalásait nagy politikai hibának tartották, mert a külföld azt a benyomást szerezte, hogy egy Magyarországon belüli autonómiával megelégedtek volna a tótok. Hodza a szemrehányásokra azzal védekezett, hogy a csehtót egység alapjáról le nem tért és békés úton, taktikával igyekezett megszerezni Szlovenszkót. A háttérben azonban mégis személyi okok lappanghattak. Peroutka említi, hogy a csehek az államfordulat előtt ígéretet tettek, hogy a politikai vezetést Szlovenszkón Hodzára fogják bízni, — ehelyett Srobárt tették meg miniszterré, aki véletlenül október 28-án Prágában volt és személyi szempontból a helyzet az ő előnyére és Hodza hátrányára toló-dott el. A prágai tiltakozások ellenére Hodza később a demarkációs vonal megállapításáról is tárgyalt, mert még nem hitt a helyzet véglegességében. Ezek a részletek ismertek. Hodza elérte ugyan célját, hogy a magyar katonaság eltávozott, de ezt nem neki tulajdonították. Akkor Srobár kíméletlen és vad politikája imponált Prágának; Hodza háttérbe szorult, mert opportunistább volt. A Hodza—Srobár ellentét okát Peroutka abban is látja, hogy Srobár cseh nevelésben részesült, Hodza pedig Budapesten tanult.

Havlicekhez hasonlítja Peroutka Hodzát, akiben realista gondolkozási mód, tényleges harckészség, támadó irónia lakozott. Ezenkívül az ébresztő nemzeti munka embere, aki egyúttal a világos, népies stílusnak mestere. Az újságíró Hodza és a későbbi miniszter között mély elvi differenciák mutatkoznak: azelőtti kitűnő tulajdonságait szolgálatonkívüli állapotba küldte és sziporkázó lángja elhamvadt. A Ferenc Ferdinánddal való összeköttetéséről olvassuk, hogy ez megmutatta, hogy nemcsak írni tudott, hanem a praktikus politika útjait is megtalálja. Értett ahhoz, mint kell „királyokkal beszélni, de az egyszerű néppel is jó barátságban maradni.“^{cc} Ha Magyarország régi keretei között megmarad, a tót nemzet dolgát ő jobban intézte volna, mint a turóci álmodozók. Szívesen elfogadott volna miniszteri tárcát és hűségét megőrizte volna azzal szemben, aki népét megsegítette volna. Peroutka többek között Hodza politikai egyéniségéről még a következőket is mondja:

„Hodza teljes lényével olyan politikus volt, aki, amíg lehet, nyugodtan törekszik hatalomra. A hatalmat rendkívül magasra becsüli, mint mindenki, aki a korábbi politikai típusok közé tartozik. Magyarországon sem ellenzékieskedett az ellenzékiség kedvéért, amint ezt sok ember teszi, aki érzelmeinek nem tud gátat emelni. Az érzékenysége nem volt veszedelme. A klasszikus politikai módszerek szerzői meg lehetnek vele elégedve, mert ellenzékisége csak előkészítés volt a kormányban való szerepének átvételéhez. Alapjában véve már Magyarországon konstruktivista volt. A naív negáció jellegzetessége, amely például Hlinkánál mindig mutatkozik, tőle valóban távol állt. Metó-

dusaival az új, nem romantikus és szentimentalizmus nélküli Szlovenszkóhoz tartozik.“

„Ő volt az, aki Stanek radikális nyilatkozatainak Szlovenszkóra vonatkozó összes részleteit megfogalmazta. A háború egész ideje alatt nem lép a forradalmi sorokba. Vár. Nem tartotta az eredményt biztosnak és ez tette őt óvatossá. Nem határozta el magát a magyarokkal való egész érintkezésnek kompromisszumellenes szétszakítására, hasonlóan viselkedett, mint a cseh opportunisták. Az utolsó percig azokkal a magyar politikusokkal dolgozott, akikről közismert volt, hogy nemzeti-ségi megegyezésre törekednek. Kétségtelen az, hogy két lehetőségre gondolt és a jövőre nézve elkészült arra az eshetőségre is, hogy a háború eredménye nem hozza a tótok elszakítását Magyarországtól. Ebben az esetben az autonómia lett volna a legmagasabb cél. Úgy látszik, hogy ezekkel a reális politikai mérlegelésekkel túlhosszú ideig tartózkodott Budapesten és így a csehek szemében olyan más tótok által szorított háttérbe, akik előbb siettek Prágába és huzamosabban tartózkodtak ott.“

Peroutka nézete szerint Hodza 1924-től kezdve hirtelen megváltozott. Politikai magatartása ezentúl éles ellentétben áll az eddigivel. Azelőtt a legradikálisabb demokrácia híve volt, még gazdasági kérdésekben is és a liberalizmus ellen olyan tónusban írt, akárcsak egy marxista. A nagybirtokot és a kapitalizmust hevesen támadta. Azután hirtelen megváltozott:

„Amikor Hodza politikai karrierjének csúcsára ért — írja Peroutka —, ez a leghevesebb támadást jelenti a szocializmus és a baloldal ellen és a nemzetnek két, bár egymást kiegészítő, de feszülhetetlen részre való szétbontását. Ez a támadás, a legvadabb belpolitikai konfliktus, amelyet az állam átélt, az ő vezetése alatt folyt le. Svehlának a politikába való visszatérésére volt szükség, hogy ezek az ellentétek enyhüljenek., Úgy mint azelőtt, most is kérdeznünk kell, mi is történik Hodzával? Miért nem tudunk bízni abban, hogy ez a férfiú hű marad múltjához? Milyen játékot űz vele büszke individualitása?“

„Azt hitte, hogy ütött a konzervativizmus órája és hogy minden helyre csakis konzervatív meggyőződésű emberek fognak behelyeztetni. A Masaryk-ellenes újságírókkal és a jobboldal radikális elemeivel az Összes polgári pártokban élénk összeköttetést tartott fenn. A Masaryk-ellei harc sohasem ért volna el ilyen terjedelmet és hevességet, ha Hodza nem bocsátotta volna rendelkezésre az agrárpártnak eszközeit. Akkori nyilvánvaló személyi célja: külügyminiszter akart lenni.“

„A tót nemzeti tanács azon tagjainak egyike, akiket Hodza Pestre hívott, írta: „Hodza megmutatta, hogy ő milyen nagy úr.“ Ez lehetséges: a parasztszűrőknek vezére néha egy grandseigneur viselkedését mutatja. Sokan mondják, hogy ez a magyar társadalomban eltöltött életnek a következménye, amely még azokat is lelkiileg rabul ejtette, akik oppozícióban álltak vele szemben. A grandseigneur nem szereti, ha közönséges hivatalnoknak tartják, még követi méltóságban sem. Hodza egyszerűen nem volt hajlandó elfogadni utasításokat.“

„1919-ben egy nemzeti demokrata cseh politikus írta róla: „a furfangos Hodza Prágában a pesti parlament politikai módszereit használja.“ Egy tót képviselő ugyanebben az időben nyilvánosan spekulánsnak nevezte. Srobár, akit a csehek mint Szlovenszkó reprezentánsát ő nála sokkal többre tartottak, nem bízott benne és nem nyitotta meg előtte a becsvágyát kielégítő lehetőségek mezejét. Hodza érzékenyen reagál ezekre és neheztel, hogy a parlamentben egyáltalában nincsenek olyan sikerei, mint amilyeneket aratott Magyarországon. Minthogy kitaróbb és szorgalmasabb, mint azok, akik eddig háttérbe szorítják, az ő ideje is el fog jönni.“

Peroutka szerint a magyar kommunista háború után Szlovenszkó területe a cseh-tót kormánybiztos kezében volt, „a tót nép lelkéről azonban — írja — ezt biztosan nem lehet állítani... Ebből az okból

a csehek a plebiscitumot elutasították. Érvük (Masaryk): a népszavazás kétélű fegyver, az nyer, aki agitál, a tót nép politikailag éretlen, — ezért a csehszlovák állam politikai geológiájában a csehek alkotják a szilárd alaprétet, a tótok pedig a mozgó kavicsréteget. A tót elégedetlenség okait a következőkben látja: A tótság nem ismerte azelőtt annyira az éhséget, mint Ausztria népei, mert a háború alatt a magyar kormány korlátlanul megengedte a magánélelmézséről való szabad gondoskodást. Ez a köztársaság első éveiben megszűnt. A tót nép egy része elveszítette magyarországi munkahelyét és munkáját. Magyarországgal kitűnő forgalmi összeköttetések voltak, viszont a cseh történelmi részek és Szlovenszkó között ez nehézkes és körülményes. A régi életképes gazdasági egyensúly teljesen felborult. Az akkori cseh politika csakis egoizmusra és esztelen pártkövetelésekre taníthatta a tótságot, mert a cseh pártok elárasztották embereikkel Szlovenszkót, megtöltötték ezzel a nagyobbrészt rossz anyaggal az állásokat, nem tekintettek kvalifikációra. A tótok mindebből csak azt a konzekvenciát vonhatták le, hogy az ing közelebb áll valakihez, mint a kabát. A leküldött rossz cseh emberanyagnak legprimitívebb fogalma sem volt a tót lelki életről és ha eleinte tót részről felhangzott a kérés: „egy millió csehet Szlovenszkóra!.. — nemsokára felcsendült a haragos követelés is: „ki a csehekkel!“ A cseh bürokrataák osztrák centralista iskolát jártak és figyelembe se vették a megyei tradíciókat. A nép vallási érzéseit megsértették és így a jelentkező autonómiai mozgalom összetevő erői voltak az egzisztenciális kérdések és a vallási sérelmek okozta nyugtalanság. Peroutka szerint kezdetben kisebb szerepet játszott a cseh-tót konfliktus, mint a tót és tót közötti — a katolikus tótság és a haladóknak nevezett evangélikusok közötti ellentét.

A katolikus tótságot a vezető állások betöltésénél mellőzték. Hlinkát nem hívták meg a zsolnai kormányba. A kísérletek, hogy a kormány belőle szlovenszkói patriarchát csináljon, eredménytelenek voltak. Peroutka szerint ez azért volt kivihetetlen, mert Róma Hlinkát sacerdos turbulensnek tartja. Ezért nem sikerült később a kormány akciója, hogy Hlinka olműtzi hercegérsekké neveztesék ki. Megemlítenő, hogy Peroutka is, mint minden cseh-tót író, Hlinka párizsi intervenciós kísérletét az antant nagytanácsánál Jehlicska dr.-nak számlájára írja, holott Hlinka volt a spiritus rector, aki kiosztotta az út befejeztével a további szerepeket is. Jehlicskáról azt írja Peroutka, hogy érezte, miszerint a magyarok közelebb állnak hozzá, mint a csehek. Ellenvetésem az, hogy Jehlicskának azonban megvolt az erkölcsi bátorsága ebből a konzekvenciákat le is vonni. Hlinka később dezavualni igyekezett Jehlicskát, azonban nem hihető, hogy ő, a delegáció feje, nem tudott volna a memorandumok átadásáról.

Masarykra vonatkozólag Peroutka a következő jellemzést adja:

„Racionalista, aki megtagadott mindent, ami az ész kritikáját meg nem állja. Éppen eszének ezen túlsúlya, a criticizmus, az intelligenciához való ragaszkodás miatt, amely az érzékenységet néha figyelembe se vette, realista pártja nem tudott nagy mozgalommá fejlődni, hiszen a tömeg vezéreitől inkább szívet követel, mint észet. Milyennek vált be egy kis pártnak vezére az állam élén? Ő maga mondja a háború előtti időre

gondolva, hogy anarchista volt. Fanatikusan állhatatos volt és a hivatalos politikusoknak kevés öröme telt benne. Erkölcsi téren olyan magas követelményei voltak, hogy ezen az összes gyakorlati politikusok csodálkoztak. Alig hogy a prágai egyetemre került, máris nyugtalanságokat, ellentéteket és ellenségeskedéseket szított. Rieger ócseh stílusban panaszkodott, hogy 'Masaryknak viselkedése egyetemünk egyetértésére szerencsétlen hatást gyakorolt.' Az ifjú cseh Kaizl kijelentette róla, hogy egy 'veszedelmes ordító' tehát mindig legalábbis mint élesztő szerepelt, problémákat keresett: ám az államfőnek feladata nem abban áll, hogy a problémák számát szaporítsa, hanem hogy azokat megoldja."

Masaryk sohasem tudta magát a pártstatutumoknak alárendelni, individualizmusa inkább kis szekták vezetésére tette őt alkalmassá. A háború alatt mint politikai outsider emigrált. A parlamentben tulajdonképpen csakis saját magának volt a vezére, vagy legfeljebb még egy képviselőtársának. A természet, amely egyéniségét teremtette, nem igen avatta be a politikai taktika ügyességébe és abba, miként teheti magát kellemessé. Karrierje elején inkább egy tudós és moralista benyomását keltette. Régi vágya volt, hogy diplomata lehessen és ez a tulajdonsága megfelelő időben éledt benne újjá.

Masaryk, a forradalomnak dogmatikus ellenzője, kénytelen volt forradalmat csinálni, a cseh államjog ismert bírálója, kénytelen lett annak elérésére törekedni. A volt teoretikus a gyakorlati diplomáciának olyan jártas embere lett, mint amilyen a csehek között sohasem volt. Leggyakrabban felebaráti szeretettől, humanitásról szeretett beszélni és forradalmár lett nemcsak szívvel és lélekkel, hanem puskákkal és gránátokkal. Légionáriusok kivégzésének hírére ő mondta: „Alkalmunk és erőnk lesz bosszút állni azokon, akik fogságunkba esnek és remélem, hogy ilyen magyar és német sok lesz, — szemet szemért, fogat fogért“. — Peroutka párhuzamot von Komensky és Masaryk között. Mindkettő filozófus és moralista, a cseh nemzet vezére. Amaz a svéd Oxenstiernánál, emez Wilsonnál interveniált a cseh nemzeti eszme érdekében.

Érdekesek a Benesre vonatkozó részletek is. Benes 1919 február 5-ikén három órás beszédben ismertette az antant nagytanács előtt a cseh tót követeléseket. Szlovenszkóról azt mondta, hogy a csehek ebben a kérdésben nem hajlandók senkivel és semmiképpen sem tárgyalni. Lloyd George erre félbeszakította és felkérte Clémenceaut, intézzon kérdést a tagokhoz, vájjon Szlovenszko kérdését diszkusszió kívülállónak és elintézettnak tartják-e, amire ezek kivétel nélkül igenel feleltek. Az előterjesztett hét cseh aide-memoire-t Benes szerkesztette. Ezek a dolgozatok eddig a német és rutén kérdésre vonatkozó kivételével ismerednek. Peroutka hosszú részleteket közöl az ismeretlen memoire-kötegből. Természetesen hemzsegnék a cseh ferdítésetől és magyarelles valótlanágoktól.

Peroutka megállapítja, hogy Benesnek nincsen intuitív zsenialitása, ezt pótolja azonban kitaró szorgalma. Előterjesztéseit Masaryk iskolája szerint röviden fogalmazta, nem bízott a tudósok hosszadalmas dolgaiban, amelyeknek elolvasásához nem volt idő. Főtörekvése arra irányult, hogy meggyőzze az antant hatalmakat, hogy a cseh-tótok eminens gazdaságpolitikai és adminisztrációs képességekkel rendelkeznek, melyeknek segítségével egy életképes és nem gyenge államot fog-

nak szervezni. Szlovenszkóról fennen hangoztatta, hogy évszázadok előtt erőszakkal szakított el a cseh területektől!

A békeszerződésekről olvassuk, hogy ezek ugyan sok sérelmet reparáltak, azonban sok súlyos hibát is elkövettek. Nem sikerült kibé-kíteniük a legyőzötteket és a kiengesztelés atmoszféráját megterem-teniük. Ez új háborúk eshetőségét jelenti Európa részére. Ha sikerült volna Franciaország félelmét eliminálni, enyhébb és háborúk jövő eshetőségét kizáró békét lehetett volna elérni. A francia félelem rend-kívül hasznára volt a cseh-tótoknak, mert Franciaország egy olyan Közép-Európa szervezésére törekedett, mely politikájának eszköze. Peroutka mondja, hogy az új köztársaság annyi idegen nemzeti kisebbséget kapott, hogy az ezzel összefüggő kérdések megoldásának gondja még sok évet fog igénybe venni. Még több terület veszélyeztette volna az állam politikai egyensúlyát. Magyarországgal kapcsolatban írja a következőket:

„Mi sem tagadhatjuk, hogy az 1919-i új politikai határokkal a volt magyar államnak régi gazdasági egysége szétbontott és hogy egy új, nehéz feladat támadt, egy új gazdasági egységnek megteremtése. Ezt a feladatot nagyon is megnehezítette Csehszlovákiának elnyúlt és nem centrális jellegű alakja és az eziránti érdeklődés elégtelensége, ami elég sokáig a forgalmi politika hiányaiban mutatkozott Prágában, ahol elhanyagolták Szlovenszónak a történelmi területekhez való megfelelő csatolását, — ellenkezőleg, a tarifális drágasággal Szlovenszót még el is távolították. A gazdasági nehézségek, amelyek Magyarország szétszakítása révén keletkeztek, még sokáig fognak egzisztálni. Csakis abszolút politikai pacifikációval lehetne ezeket kiküszöbölni és Közép-Európának olyan államközi gazdasági szervezésével, amely gazdasági szerződéseknek gondosan kiépített rendszerével valósítható meg, vagy pedig egy olyan gazdasági egységnek a szervezésével, amely a politikai önállóságot nem érinti.“

Figyelemreméltó a következő közlése is:

„Masaryk elnök nem akarta a magyaroknak felesleges nagy számát a határokba befogadni, hajlandó lett volna — a belső viszonyok nagyobb egysínűsége kedvéért — a magyarokkal engedményekről is tárgyalni, ha a békekonferencia Csehszlovákiát ezen az oldalon túlságos nehéz ajándékkal megterhelné. Más eszmékkel volt elfoglalva, mint a terület kilométerköveinek megszámlálásával, — tudta, hogy egyedül a területi kiterjedés még nem teszi boldoggá az államot, azonban részére is nehézségeket okozott más, természetes és eléggé világos határok kigondolása, mint amilyenek azok, amelyek oly jelentős számú magyart foglaltak magukba.“

Ezek az érdekes részleteken kívül ott találjuk a kötetekben a cseh szocialisták és szociáldemokraták pártharciról szóló leírásokat, a kommunisták jelentkezését, Muna és Smeralnak, a földreformnak, a cseh pénzügyi politikának és irányítójának, Rasinnak jellemzését. Behatóan foglalkozik a német kérdéssel, a katolikus pártok harcával és sok egyébvel is.

STEIER LAJOS